

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVOSZTÁLYÁNAK BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

HARMADIK KÖTET.

ELSŐ FÜZET.

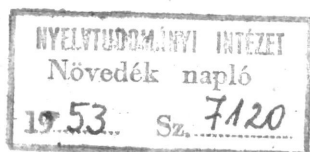
PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

1864.

T a r t a l o m.

Adalékok a magyar nyelvjárástanhoz. Vass József.	1
Ahlqvist nyomozásai. Hunfalvy Pál.	19
Tanulmányok a magyar biblia fordításhoz. I. A magyar biblia- fordítások általában. Ballagi Mór.	38
A magyar El igekötőről. Budencz József.	73
Erdei cseremiszség. Mondat- és szövegközlés. Budencz József.	98
Vegyes apróságok. Budencz József.	158

ADALÉKOK A MAGYAR NYELVJÁRÁS-TANHOZ.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

PÓTLÉKSOROK A HÁROMSZÉKI NYELVJÁRÁSHOZ.

Egy kis előbeszéd.

Azon részletes ismertetések, melyeket általában a székely nyelvjárásra vonatkozólag t. Kríza János¹⁾, Budenz József²⁾ és Medgyesi Bálint³⁾, különösen pedig a csikszéki szók és szólásmódokra Imecs Jakab⁴⁾, s a háromszéki nyelvjárásra terjedelmesen Lőrincz Károly⁵⁾ eddigelé adtak, nyelvészetünk ezen ágában még korán sem merítették ki minden szükséges tudni-valót.

Újabb bizonyítványa ennek azon becses toldalék, melyet nt. Lőrincz Károly plébános úr, mélyebb nyelvismeretünk érdekében, a háromszéki nyelvjárást illetőleg közelebb nyújtott, s melyből e második közlemény szerkesztetett; a miért szíves köszönetet mondani kedves kötelessége Akademiánk jelen közlönyének.

Itt is szándékosan lön elhagyva sok olyan, mi a népnyelvben általános keletű, s mint ilyen, nyelvjárási jelentékekkel nem bír, — vagy egyszerűen mellőzve, minő ama részlete a különben érdekes gyűjtelékek : „Mi nincs meg Háromszéken”?

¹⁾ Vadrózsák. Első kötet. Kolozsvártt, 1863. 8r. 491—524. és 547—565. ll.

²⁾ Magyar Nyelvészet. V-d. Évfoly. IV. Füz. 345—363. ll. „Székely beszéd. Első és második közlés.”

³⁾ Magyar Nyelvészet. VI-d. Évfoly. II. Füz. 172—175. ll. „Székely szók.”

⁴⁾ Ugyanott IV. Füz. 366—368. V. Füz. 369—377. ll.

⁵⁾ Ugyanott III. Füz. 206—245. ll. és IV. Füz. 316—365. ll.

Ugyanis, midőn valamely táj vagy vidék hangejtését s nyelv-járását ismertetjük, nézetem szerint, nem arra kell felelnünk, mi nincs ott meg; mert e tömkeleget ha bejártuk, rájöhetünk ugyan, hogy mi tehát az mind, mi azon vidék szó- s beszédejtésének egyedül sajátja; de e tekervényes út, a mellett hogy fárasztó, oly tiszta felfogásához sem vezethet bármely vidék nyelvjárásának, mint ama másik, mely egyenesen kimutatni törekedvén azon vonásokat, melyek egyes vidék nyelvjárását alkotják, egyszersmind következtetnünk engedi, hogy mindaz, mi érintve nincs, közös a deréknyelvvel, s talán még egyik vagy másik vidék tájnyelvével is.

A nyelvjárások ismérve tehát azon hangejtési s tájszólási sa-játságok öszevege, mely azok saját jellegét alkotja. Hogy példák szól-janak, az effélék: *druba ereszteti* (eladóvá tenni), *bőre szabott* (bő-ven szabott), *ellene kel* (ellene támad), *lábbadoz* (gyógyuló félben van), *neki áll* (neki esik, neki fog), *nem tudom ki, s mi* (nem tudom, kicsoda), *többet ebbe az életbe* (nem én többet, míg élek), *még neki áll fejjebb* (még ő, a bántó fél, akar elégtételt), *nem veték belé két esztendőt s meglesz* (nem adok neki két esztendőt, v. nem telik el két esztendő, s meglesz) stb. az utolsó betűig mind olyanok, mik a a deréknyelvben közkeletűek s országszerte hallhatók, tehát a há-romszéki nyelvjárásnak nem levén sajátjai, annak jellegét nem ké-pezik, s így alakzatából kihagyhatók, sőt kihagyni multhatlanul szük-séges. Efféléket tehát én a megjelelt okoknál fogva, bármennyire dicséretes is egyébaránt a rájuk fordított megfigyelés, mint olyano-kat, mik által nyelvjárás-tanunk mit sem nyer, egyszerűen mellöz-tem, s ezt tenni annyival jogosultabb valék, mennyivel tisztábban állott előttem a czél, hová a szenvedélyes nyelvbuvár kalászata ál-tal eljutni törekszik. Kipótolni ohajtja ugyanis újabb hozománya ál-tal a háromszéki nyelvjárásra irányult eddigi ismertetésének hiá-nyait, s befejezésül az eddigi közlemények nyomán összeállított pél-dákban mutatja be, mint szerves egészet, a háromszéki nyelvjárást híven követvén, mit már rég helyesen megjegyzett Quintilianus: „Breve iter et efficax per exempla.“

Ezeket az ismételve kifejezett köszönetre érdemes gyűjtő írá-nyában nyíltan elmondani tartoztam: most a tárgy érdemleges fej-tegetéséhez láthatok.

1. §. *Hangejtés.*

I. Ö n h a n g z ó k.

1. A háromszéki nyelvjárásban

- a) *a* áll *u* helyett, mint : *ganár*, *gunár*. Ha *e* hangzó-cseréhez tudjuk a *k* és *g* iny- s némileg torokbetűk cserélkezését, a felhozott szó értelménye, elemzés útján, ki van derítve.
- b) *e* „ *a* „ „ *rejta*, *rajta*; mi őseredete épségét tünteti fel.
- c) *e* „ *i* „ „ *egyenes*, *ígyenes*; *renget*, *ringat*.
- d) *i* „ *u* „ „ *karcsi*, *karcsu*.
- e) *o* „ *a* „ „ *iszop*, *iszap*; *fogon*, *fogonzik*, *fogan*, *foganik*, *fogamik*; *Szomos*, *Szamos*; *Szomosujvár*, *Szamosujvár*. A *Halotti-beszéd*ben a Révai-féle homályos *a*-nak (*Toldy* szerint: *ä*) a székely nyelvjárásban, valamint általában az erdélyi magyar nyelvben, *maiglan* élő tanuja.
- f) *á* „ *ó* „ „ *sirába*, *siróba* (*siránkozók seregébe*, *halottas házhoz*) *ereszteni*, v. *sírássra fakasztani*.
- g) *ü* „ *i* „ „ *üdö*, *idő*; *üdvösség*, *ídvesség*; *üdvöz*, *idvez*; *üng*, *ing*; *ügyekez*, *ígyekez*; *üsmér*, *ismer*; *üz*, *iz*; *csügör*, *csigör*; *csűrke*, *csírke*; *dücsösség*, *dicsőség*; *hütös*, *hítes*; *künn*, *kinn*; *küs*, *kis*; *küsasszony*, *kissasszony*; *küvül* (*küjjel*; az névutó, ez igehatározó, pl. a házon *küvül*) *kívül*; *lüdércz*, *lidércz*; *mü* v. *mük*, *mi* v. *mik*; *tü* v. *tük*, *ti* v. *tik*; *süket*, *siket*; *szüves*, *szi- ves* stb. E hangzó-csere a deréknyelvben is szokásos, mint ezt egész szó-sereg bizonyítja, pl. *mü*, *mív*; *müveltség*, *míveltség*; *ügyekszik*, *ígyekszik* stb.
- h) *ü* „ *ö* „ „ *üzül*, *üzöl* (*szagol*); *csütörtök*, *csötörtök*; *dühüs*, *dühös*; *füveny*, *föveny*; *küpi*, *köpi*; *kürül*, *körül*; *türülközö*, *törülközö* stb.

i) *ü* áll *ö* helyett, mint : böcsü, böcső; füsü (fésü), fösü; meddú, meddő; nyüvestén, nőstény; seprü, seprő stb.

2. Ékezett hangzók megkurtitása : a) *é* = *e* és *i*, mint : -béli, -beli; fél*é*, fél*i* (fö*l*é); köz*é*, köz*i*, s ezt személyragozva is megtartják, mint : fél*ije*, köz*i*be; sőt ez is : még*é* (mög*é*), még*i*, még*ije*; de elé helyett, elei*be*, pl. a ház elei*be* (Göcsejben : e l e j b e), valamint : mell*ije*, fél*ije* (nem mell*i*je, fél*i*je); néhán*y*, nihán*y*; némel*y*, nimel*y* (de n é m i nincs szokásban); — b) az *á* sokszor ékvesztővé válik a -d ál, -dél, -lál, -lél, igeképzőkben, mint : szaglál, szaglál helyett.

3. Felesleg alkalmazott segéd- vagy póthangzók : a) a szóközépen, mint : éfelikor, éjfélkor; findzsia findsa; mezítettelen, meztelen, nyuguszik (a deréknyelvben : nyugoszik), nyugszik stb.; — b) a szók végén, pl. héju, héjju v. héjj (haj, a mi hámlik); gomolya, gomoly; hód*a* (madárfaj; mert hód, der Biber, castor, e vidéken ismeretlen).

II. M á s s a l h a n g z ó k.

A tárgyalt népnyelv hangejtésében sokszor az önhangzó sem nem ékeztetvén, sem palóczosan terpedtté nem szélesülvén, történik, hogy az öt nyomban követő mássalhangzó, nem csak az *i* t igeképzőben, hanem sok egyéb szóban is megkettőztetve ejtik; t. i. a nyelv frisebben jutván túl az önhangzón, az öt nyomban követő mássalhangzón fejt*i* ki hangoztató erejét. Ilyen mássalhangzók főleg a következők :

a) *b*, mint : lábbol*i*ni vizet v. vizen át, azaz : átkel*i*ni, menn*i*.

b) *l*, „ alól*la*, állorc*za*, elöl*le*, belöl*le*, beszéll*eni*, dulló (szolgabíró), düllő (= dölő, pl. düllő-föld), felöl*le*, közül*le*, küül*le*, küvül*le*, matól*la*, mégül*le*, melöl*le*, ról*la*, segél*leni*, szóllani, töl*le*, vetöl*l*ő, vál*l*ik, vállu (váj*u*) stb.

c) *lj* v. *ly* = *jj*, mint : bejj*ebb*, belj*ebb*; fejj*ebb*, felj*ebb*; fejjül (félül, fölül, följül); lejj*ebb*, lej*ebb*; széjj*es* (szélyes), széles stb.

d) *m*, mint : sim*ma*, sim*a*.

e) *n*, „ mián*na* (miatt*a*), után*na*, után*a*.

f) *p*, „ köppen*eyeg*, köpen*eyeg*.

- g) *s* (a szó utótagjában), mint : erőss, friss, v. friss, hamiss, juss (egynek eső osztályrész), magoss (= magas, hoch, altus; mert magvas = magos), szoross. Váltakozik az egy és két *s* ezek végén : igyenes, üres, bűdös, heves, keves, lapos, piros, szőrös, veres, vizes; tehát egészen, igyenessek, üressek, kevesen v. kevesen, pirosan v. pirossan, veresedik v. veressedik.
- h) *t*, mint : bocsáttani, fűttő, hűttő, Mátyás.
- i) *z*, „ lázzad, lázad.

De egyszerűen hangzanak : vilámlik (helyesen, a világ hasonlatára), virad, dinye, lóg, ily, oly, mely, stb.

Akadnak e vidék nyelvében rendkívül toldott v. ferdített szók, minők : *egyaránsó*, egyarányu (magasságra nézve), *váslik* vásik (kopik), *tulu*, tollu (toll), *nányó* v. *nányinkó*, nagyanyó (nagyanya) stb.; s megfordítva, jönnek elé szokatlan kurtítások, mint : *fonálki* (fonál = fonnal ki), fonával ki felé, fonákul; *tesvér*, testvér; *kételen* v. *kéntelen* (kénytelen); *karincza*, katrinca; *téteti* v. *téteti* (magát), téteteti; *meji*, mell; *alutni* v. *ótatni*, aludtatni v. altatni (miként : esketni, esküdtetni, eskettetni); innét a vért *megaluttani* v. *alutni*, a. m. altatni; *elalutotta* (elzsibbasztotta) a karomat az ütés; *rátotta*, rántotta; *ozsonnya*, ozsonna, uzsona; *felettébb*, szérfellett; *tám*, talám, talán; *paczkona*, patkoneza (magtermő virág; a teljes mellett; pl. a teljes viola mellett a *paczkona* = patkoneza) stb.

2. §. Ragozási sajátságok.

I. NÉVSZÓK- S NÉVUTÓKBAN.

a) A birtokos *é* ragtól elmarad a többes rag, valahányszor a többséget a birtoknév azonkívül is kifejezi nyilván vagy alattomban, pl. azon könyvek Jánosé (*i*); mi mind N. uramé (*i*) vagyunk.

b) A felekezet- vagy szövetezetet jelentő *-ék* rag, és az egyes harmadik személyű birtokrag, midőn viszonyba jönnek egymással, ragot cserélhetnek (nyelvünk érzékeny bántalmára, mit megigazítani a népiskolák komoly feladata), mint : a Jánosék szolgálja, v. a János szolgálják (= szolgáljok) ¹⁾.

¹⁾ Magyar Nyelvészet. VI-d. Évfoly. III. Füzet. 224. l. 3. p.

c) A *-ra*, *-re* felható rag néha más viszonyraghoz is függ, mint : *naponként*ra való (azaz : napról-napra).

d) E kérdésre : *h o n n a n*? a helyhatározók a *t* és *n* ragok közt váltakoznak; a *-t* azonban mégis szokottabb, mint : *alunnat* v. *alunnét*, *alólunnat* v. *alólunnét*, *alunna* v. *alunnén*, *alólunna* v. *alólunnén*; *fejjünnet*, *elölünnet*, *hátunnat*, *hátunnét*, *hátunna*, *hátunnén*; *hazunnat*, *hazunnét*, *hazunna*, *hazunnén*. Így váltakoznak ezek is : *merrünnet*, *messzünnet*, *egyebünnet*, *tovunnat*, *honnat*, *együnnet*, *többitünnet*, *arrunnat*, *küvünnet* v. *küvünnét*, *küvünne* v. *küvünnén*; a *közélünnet* h. inkább *közelről*; a *távolunnat* h. inkább *távolról*; a *mellünnet* is hallatszik, de csak névszó után, pl. *a fa mellünnet*. — Az itt adott alakok helyett, *-ról*, *-öl* végzetűek is használatnak, mint : *alulról* v. *alólól*; *fejjürről*; *előrről* (elölől v. elülől); *hátturól* (hátulról); *hazuról* (hazulról); *merről*; *messzürről* (messziről); *küvülről* v. *küjjerről* (kivülről); *tulról*.

e) A *mi* névmás gyakran szerepel a háromszéki népnyelvben s ennek helyét pótolja : *mi-afféle*, pl. *hús-mi*; ily összetételben azután mindkét szó ragozható, mint : *húsnak-minek*, *húst-mit* stb. holott a deréknyelvben a *mi-afféle* előtt álló névszó rag nélkül szokottabb, mint : *hús s mi-afféléből*. Haszontermészetű az *egy s más*, pl. *egy s másból*. Így a háromszéki *egyetmás* (egy s más) alanyeseti alakja, a sokszori használat s hallás után, az *egyet-mást* v. *egyet s más*t ragozott alakoknál fogva mehetett elkorcsulva népnyelvi forgalomba.

II. I g é k b e n.

a) Az *-e?* kérdőhang előtt a másodikszemélyű igealak *l* ragbetűje kettőzve hangzik, bárminő önhangzó álljon is előtte ¹⁾. A háromszéki népnyelv derék buvára ennek ily magyarázatát adja : „A második személyt, ki nélkül nem beszélünk, majd a kiöltögetett nyelv *ll* hangja figyelteti, majd a hesszintő *ssz*, kihangzólag külön is : *la! -sza! -sze!* (a *la!* láttatva, azaz jelentőleg, a *-sza! -sze!* hallatva azaz biztatólag; az szem-érzékeltetőleg, ez fülérzékeltetőleg); azért van a *-lak*, *-lek* második személyre ható igeragban is meg az *l* hang.”

b) A *-sza*, *-sze* rendszeren igékhez, de némely viszonyszókhoz is függedő mutató-raghoz e vidék népnyelvében *g* mássalhangzó já-

¹⁾ V. ö. Magyar Nyelvészet. VI-d. Évfoly. III. Füz. 220. l. 4. p.

rul, mint : addsa v. addszag, jöszteg, jöjjszeg, néha : jövelszeg ; esmetleg v. esmett (ismét) ; küsdeg, küsdég v. küsded ; napontag, naponkint ; osztáng (a karancsvidéki palócok nyelvén, Nógrád-megyében : o s z t a n g a t), osztán, aztán, azután ; ugydeg, úgyde stb.

c) A foglaló-mód *-ál, -él*, ragja többnyire elmarad, mint : *érkezz, érkezzél ; álmodj, álmodjál ; imádkozzál helyett : imádkozz stb. ; de : egyél, igyál, nyugugyál v. nyugugy, haragugyál v. haragugy, lakjál v. lakj* (pl. jól étellel). — Azon észrevétellel kíséri e tájzsolási nyelvcsajátságot a gyűjtő, hogy „az *-ál, -él* ragkifejlés, kiépülés, valamint a határozott tárgy *-jad, -jed* is, mi összevonva hatályosítja a parancsolást, pl. *add, üsd, vidd* stb. nyomosabb, mint : *addjad, üssed, vigyed* stb. A háromszéki nyelvjárásban foglalólag is jár az összevonot, pl. *ha el ne hadd vala*, e helyett : *ha el nem hagyod valu ; akárhogy tedd, még és e* helyett : *akárhogy teszed, még és . . .*

3. §. Képzési, összetételi és szófüzési sajátságok.

1. A *kicsid, könnyid, (könnyüd), rövid, szelid*, a kicsinező jelentésű *d* (-ad, -od, -ed, -öd) képzőt újra (per pleonasmum) fölvehetik, mint : *kicsided, könnyided, rövided, szelided*. — Felveszi e képzőt a középfok is, az *-abb, -ebb* fokrag előtt v. után, mint : *szelidedebb v. szelídebbed* s így tovább ; mi azonban inkább csak a *rövid* meg *könnyid* szókkal történik ; de más mellénevekkel illőbb-s könnyebben jár meg, pl. a *könnyű* alakkal : *könnyebbed v. könnyedebb ; így : gyengébbed v. gyengédebb ; hosszudabb v. hosszabbad ; lassudabb v. lassabbad ; kerekdedebb v. kerekbedd*. A *jobbad, küssebbed, nagyobbad, többed* s minden egytagu középfoku alakokhoz csak végül függed a kicsinező jelentésű *d* képző. — Az *-acs, -ecs* és *-ka, -ke* képzőkből összeolvadt *-acska, -ecske* kicsinező jelentésű képző előtt rendszeren a fokrag után helyezkedik, mint : *könnyebbecske, nem : könnyecskébb v. könnyücskébb*. De némely *-ka, -ke* képzővel alkotott szók, mint : *hosszú, vékony* stb. *hosszúka, vékonyka* stb. a középfok-ragnak mind előtte, mind utána megtűrik a nevezett (*-ka, -ke*) képzőt, pl. *hosszúkóbb v. hosszabbka ; vékonykább v. vékonyabbka*.

2. A *kész* szó, más névszó elébe helyezkedve, ennek állapotját nyomosítólag fejezi ki, mint : *kész koldús*, azaz : valódi, igazi koldús ; *kész verekedő*, elszánt, elhatározott a verekedésre ; *kész fizető*,

fizetni hajlandó. Ide sorozható a *kész kénytelensége tartja*, azaz: csupán a kénytelenség tartja, — szójárási különösség is.

3. A harmadik személy-rag, az egyes és többesszámban, a személyes névmások *té* és *ti* helyét pótolja, mint dorgáló, feddő, korholó kifakadás, pl. *szemtelenje! rusnyabékája! borzossa! utálatossi! becsstelenje! ribancza! czudorji v. czudorjai! hamissu! disznyi!* stb.

4. *Rendes*, helytelenítőleg, a vele ellentétes értelményű *furcsa* helyett használtatik pl. *no a rendes! a rendes tölled és! furcsa biz a töled is.*

5. Az *oda* helyhatározó, a helyben-maradást jelentő igékkel, az alanynak helyén kívül ellétét (elidőzését) segíti kifejezni, mint: *oda-ül, oda-késik, oda-marad, oda-hetel, oda-reked.* Azonban helyviszony-szókkal használtatik e helyett is: *ott* (helyében), pl. *oda-haza*, *honn* (otthon); *oda-bé v. oda-benn* (ottbenn); *oda-ki v. oda-künn* (ottkinn v. ottkünn); *od-által v. oda-túl* (ott-túl); *od-alatt* (ott-alatt); *oda-fenn* (ott-fenn).

6. Az *abba*, némileg a *félbe* helyett jő kapcsolatba igékkel, mint: *abba-marad, abba-hagyja, abba-véti* (bele-téveszti), *abba-felejt* (folytatását felejt). Ezekben pedig: *abba-vagyok* és *abba-járok*, a. m. abban működöm, mesterkedem, fáradozok.

7. Az *el* igekötő tartamosítja a benható igék jelentését, mint: *elbúsul, elimádkozik, elül* (soká oda-késik egy helyen), *eljár* (falut v. faluban), *elhizik, eléjszakázik, elmulatozik* stb.

8. A *küvül* (kivül) névutó Háromszékben rendesen csak *-on, -én, -ön* ragos névszókkal használtatik; de néha ragozatlan szók után is eléfordúl, az *a nélkül* hasonlatára, mint: e *küvül* (a „Szózat“-ban is leljük: „A nagy világon e *küvül* nincsen számodra hely”), *János küvül* stb. Ilyenek a közkeletű *kétség küvül, rendkivül* is. — Az önálló *küvül*, a *künn* s *küjjel* alakoktól értelményre nézve annyiban különbözik, hogy a *küvül* kizárt lételt föltételez, a *künn* s *küjjel* pedig elvontan külső helyet foglal. Azután, a *küvül* még kapcsoló jelentéssel is bír, pl. *azon küvül* (praeterea) v. a *küvül* (extra id), azaz valami s még egyéb, a mit az előrebecsátott beszédrészhez csatol; tehát egyértékű a latin *praeterea* kapcsolószóval: innét van a *renden küvüli* (praeter ordinem) és *rendkivüli* (extra ordinem v. seriem) értelménykülönbözés. Ebben rejlik a *s z á m k i v e t n i* (számkivül vetni) összetett szó magyarázata is; honnét nem ok nélkül kérde az avatott nyelvbúvár: „jó-e

tehát a száműzés; a *ki* számkívül-hagyásával? — Végül, nem árt itt azt is megemlíteni, hogy a *küül*, akár álljon ragozott, akár ragozatlan név után, néha rövidített alakban (*kül*) tűnik fel, s hozzá, miként a *nélkül* névutóhoz, *t* mássalhangzó járul, mint: *nélkült*, azon *kült*.

9. Ha a háromszéki ember egy mondatban több fogalmat, mint állítmányi névszót, akar igenlőleg kifejezni, rendesen csak egyet említ, s az elhallgatott többi fogalom pótlásául névleges kérdő névmást vagy kérdő határozót tesz a kifejezett állítmányi névszó után s azzal egyezőleg ragozza, a mikor ez rendesen e szókat képviseli: *egyéb*, *egyebüvé*, *egyebütt*, *valamerre*; pl. *vettem könyvet mit*; *gyümölcsöscsel mi-affélével kínálkodik* (a *mi-afféle* előtti szó rag nélkül is divik, mint: *gyümölcs s mi-affélével*, miként ezt fennebb, 2. §. I. e) alatt megjegyeztük); *délutánonként mikor eljár hezzánk és*; *erdőre hova, fáét miét járó szekér*; *elindultak a hid felé merre*; *a bagoly odvakban hol tartózkodik* stb. E mondatszerkesztési sajáttság általában a magyar köznép nyelvének egyik, a deréknyelvtől elütő vonása.

10. Tünedeznek fel a háromszéki nyelvjárásban illetlen szóvonozati változatok: méltó hezza valami v. méltó ő valamire; valakit valamire v. valamit valakire büntetni; körülszéd főkötöt pántikával v. pántikát főkötön; engesztel ellenséget v. engesztelődik velle; bétőtötte az esztendőt v. reá tött az esztendő v. kitött az esztendeje; bír valamit v. valamivel; rándít valamit v. valamin; minden dolgunk felakad v. minden dolgunkkal felakadunk; értetni valamit valamihez v. valamivel valamit; kezd valamit v. valamihez; ver belé széget v. megveri széggel; hivatalt esd v. hivatalra esdik v. esdődik; a marad v. annak marad; kérd valakitől valamit v. valakit valamiről v. valami felől v. valami aránt; érti v. ért hezza; hord reá valamit v. meghordja valamivel; mit ér a nekem v. mit érek én ával; viz lett abból v. vízé lett az; megpihen v. kipiheni magát v. pihentet; kénál valakit valamivel v. valakinek valamit; ideje van valaminek v. idein van valami; ki mire való v. melyik mire való; mennyi s mi volt ott látni v. mennyit s mit volt ott látni; tisztán az az oka, a miét jöttünk v. tisztán abból az okból jöttünk, v. azon az okon v. az ok aránt; nem ember, Isten az, ki rejta segíthet v. csak Isten segíthet rejta, nem ember; kiáll vége valaminek v. kiáll végivel valami; megkivánta v. reá kívánczozott; ezt teszem azt teszem v.

ezt is azt is teszem; v. majd ezt majd azt; a s nem e v. nem e ha-
nem a; hogy ennek az árra v. mi az árra v. hogy ez? szokatlan
neki valami v. ő szokatlan valamivel; hogy ennek a vétele v. mi a
vett-árra?

4. §. Háromszéki szók.

B.

Bakog : makog, mokog, akadozva beszél.
Belészusszant : belédöf, beléüt pl. kést valakibe.
Bitang : fattyugyerek, zabgyerek.
Budákol : búdosik, bujdosik, bujdokol.
Bugyi : bőbeszédű.
Burdó : tömlő; pl. burdóban áll a turó.
Bürög : Bürök; tám bürgöt ettél (tám megcsábultál, megtébolyodtál)?

Cs.

Csercse v. Csercselye : fülbevaló, füllengő.
Csomólyka : göb, a dohos lisztben, a jól meg nem kevert pulisz-
kában.
Csutora : szipka, szopóka (a pipaszáron); nem kulacs.

D.

Darék-út : derék-út, a határon végigvonuló főút. — A darék!
gúnyolólág a. m. az helytelen dolog.
Derékszék : törvénybírói ítélőszék a Székelyföldön.

E.

Ebédkor : reggel 8—9. órákor.
Ejt v. Ejteget : szítál, finom lisztet; innét az ejtegető v. ejte-
gető-szita.
Elálmodik : elámul, elbámul, elfeledkezik, másutt jár az esze.
El-létet : elcsinál, elszül (rendes idő előtt) gyereket (abortum pro-
curat). El-lét t a gyerek, ki halva született.
Elrugta az esztendőket : megvénült.
Eltanálta a himit : módját, fortélyát stb.
Esdes : esegét, el-elesik (a buk d o s, buk d á c s o l itt nincs szo-
kásban).
Evelen : eleven.
Ezent : ezennel, egyszeribe.

F.

Fáré : balsors ; fatum ; sok fáré érte.

Feketeszeg : az arcnak feketébe hajló színéről mondatik : tehát még nem fekete, hanem mégis sötétebb a barnánál.

Feláll : a) felemelkedik (ülő v. fekhelyéből) ; b) védelmére kel valakinek ; c) az időre viszonyítva, a. m. állandó, tartós jó idő lesz.

Fertály : kupának negyede.

Forrtógó : egy zákányos, fürdésre használt szejkeforrás, a Büdös hegy alatt.

Fülvásár : fülsár (vajjon nem ezt jelenti-e a balaton-melléki vásár, mely valami fekete szuroknak elnevezése? Vagy talán : fül-váj-sár?)

G.

Gangos : nyaka-megszegő, nyakát büszkén hordozó ló.

Guguj v. Gugó : bamba, ostoba, tompaelmű, tájbász.

Gübü, l. Küpü.

Gy.

Gyujtó-szálla : gyufa, kénköves szálla volt régebb.

H.

Hajszekér : hajon-hurezolás, pl. a gyereket hajszekéren vitték iskolába.

Hájponyika (japonika) : elviselt karton rékli ; pongyola öltöny.

Hengergedik : csintalankodik.

J.

Jéh! bámulat s rémület hangja ; pl. jéh, hogy elesék v. lesék (lé-esék) az a nagy emher! jéh, mient döndült! jéh, mekkora! jéh, mien hideg van! — Göcsejben : j e h! a búv helyéből játszó-társára ijesztő gyerek hangja.

Jószág : Háromszékben csak az ingatlan, fekvő birtok.

K.

Kalánfuti : akasztófa-virág, kötni-való ; (Galgenfutter, bitó-töltelék).

Kaszát vet : Balatonmelléken : k a n c s o t ; Göcsejben : k a n c s o t (gáncsot) ; Órségben : k a j c s o t. A lábat kaszaidomban az ellenfélnek sarka megé vágni, mellén erőset taszítani s hanyatt csapni.

Kápsál : medve, körmeivel.

Kendő : törölköző ; mert egyéb kendő : ruha, mint : asztalruha, zsebbeli-ruha v. zsebbevaló, nyakruha v. nyakkendő (mert nyakra-való, a férfiaké), törölő-ruha (konyhabeli), gyerekruha (bölcsőbeli), előruha (elekötő, rövid surcz).

Kieszkápál : kimász, kitámbáskodik, kiverelkedik, pl. bajból.

Kocsány : törökbuza-szár, Dunán-túl : kukoriczaszalma.

Konczol : kocczint két szilárd testet, pl. két tojást, v. a kótyajátékban a botokat; tehát nem : feltagol.

Ketrecz : a) polyvatartó kamra, kis odor, kutyor; b) tyukól, baromfi-rekesz.

Koszta : gólya.

Kotécz : szerszámtartó kamara.

Küpi : odvasított kútköböl, bodon, bődön; mert a téjverő s vízturboló fa : gubü.

Küsd : birkozik, küzd.

L.

Laskaserítő v. sirítő (nem : sürítő) : metélttészta-nyújtó fahenger.

Leb : hőpára, mely a fűtött kemenczéből kilebzik, kiáramul; meg a nyári hőségben látható délibábszerű légmozgás.

Lefogyat és Felfogyat : szálíg learat, lekaszal, v. lesző pl. lábán álló termést, szőni-valót, s így egyebet is feldolgozva fölkelet; innét : felfogy v. felkel a kivont egyenlő szám is, a németes fölmegy, geht auf, helyett.

Lesdődik : lesködik, leskelődik, leselkedik.

Lédzeni : gyenge erőben élni, pl. csak elig lédzett el.

Lom : lomp (rokon vele a lomb), sok hosszú fityegő szőr, foszlány, rongy; lomb, a faág végén fürtösen lógó zöld levelek.

Lobogó : buzogó; forrtógó ásvány-víz-forrás; tehát nem : zászló.

Lülbör : babér, Lorbeer.

M.

Makuj : makucs, makucsi, makranczos.

Megbuj : meglappan, meglapul; bujj meg! mondják a kitanított vadászebeknek.

Megmegyen (neki) : megtérül, megfordul (neki), a valamire fordított fáradtság v. költség.

Megvesz : elsoványul, elhítványodik, (testben); nem : megdühödik.

Megvilámodik : megvilágosodik (hirtelen).

Mutuj : szuszimuszi, ügyetlen.

N.

Neczkunk ! né (ni), mim van ! (gyerek dicsekvése).

Ne, te, ne ! v. ne, te ! v. ládd, lám : nézdsze, nini ! nézze meg az ember !

O.

Ott-bad : ott bizon hadd.

P.

Pápá : gyerek-étel.

Peczér : kutyaápoló.

Pepe : kenyér, gyereknek.

Pipi, pipike ; piri, pirike v. pisen : kis csirke, csürke.

Pirinkó, paránkó, parányicska, pirincz, pirincesz : aprócska, parányi.

Princzméta : bizonyos érzvegyülék, melyből régebb kalánt csináltak.

R.

Rácskál : rágsál.

Rengető : pesztra, pesztonka, kis gyerekre felügyelő szárazdajka.

S.

Sas v. Sas-fa : a deszkakerítés szárnyfája, melybe a deszkák eresztetnek.

Sóbafojt : lében főtt marhahús.

Suly v. sujj : süly ; a sujj egye meg = a fene egye meg.

Sz.

Szakadkozik : ereje kimerül (lónak) ; eláll az erős huzásban ; megszakadkozik.

Szigorkodik : nyomorkodik.

Szigorog : szükségét szenved.

Szivalkodik : szikkad, pl. a nyirkos agyag ; ázott, nedves föld.

T.

Téjverő-dézsza : vajköpülő ; g ü b ü.

Tökéletlenkedik : színeskedik, álnokul.

Turka : farsangi álarczos állatalak, ki pénzért, italért fitogatja magát.

Tüh, tüh, kő legyen a fülibe : varázs-szók, hogy meg ne igéztessék, a szem meg ne verje a kisdeded, kis állatot.

Ü.

Ügyecske : csinos, ügyibevaló, szépecske, fiú v. leányka.

Ümölyög : a ki ellenszenvét, nemakarását kijelentő hangokat ad.

V.

Vajcsepü : vajalja, mi az olvasztás után a lábas fenekén marad.

Vankuj : alattomos.

Vita : viszontagság; egyenetlenség; pl. sok vitán (viszontagságon) ment keresztül.

5. §. *Példák a háromszéki nyelvjáráshoz.*

(Párbeszéd-alakban).

I. *)

Feri. Éstán! hol vótál?

Éstán. Az erdőre.

F. Mit kerestél az erdőn?

É. Ténnapelőtt a lovakkal vótam ki, osztán a hogy az Egréstőbe (helynév) kérésztül jövök vala, úgy megjettem, hogy Egy nagy füles-bagaj kirépült a fa odvából; az gondoltam, hogy

.....

F. Ó! hát osztán mi csiálsz a bagojjal?

É. Hát az életén kikötöm, osztán a madarokat mind eljeszti. Hát tē hova ballagsz?

F. Én és ide indultam a csigolyásba; majd cséphadarónak valót — mondom — még abroncsnak valót keresék, ha tanálnék va egyet.

É. Hehj, legénkém! itt biz igazán nem kapsz, hacsak a Kénibe (Killyénbe) átal nem mészsz; azt bon levagdalták vóna, akar-mennyi és lőtt vóna (v. szokottabbúl : akarmennyi és légyén, levágták vóna).

F. Hát tē hol kapád azokat (csikiasan : azkot; maros-székieesen : azakat)?

É. Ott, a víz-szején kapék vaj kettőcskét, de nem ojan darékok. Hát mit dolgoztok most ienkor?

*) A Magyar Nyelvészet. V-d. Évfoly. III. Füzet. álló őrségi párbeszéd van itt a háromszéki nyelvjáráshoz adva.

- F. Vót buzánk égy kicsi, azt csépéjjük mán harmadnapja; de bizon kalongyája nem ereszt félköblöt.
- É. Az idén bizon sohol sem ereszt annyét; met a buza megsindétt (v. elszigorodott, léhasodott). Hát haricskátok lett-e jócskán?
- F. Dehogy lét, az isten-ágya még, későn vót a vetés, s az esső réajött, s megnyomta, s mán most élighogy ereszt égy szemét és.
- É. A ménk pedig megrökönyödött; osztán labba (lapban) vót, a hóharmat és erőssen megcsipte vala. Nem hallottad-é, mikor szédik a szöllöt?
- F. Úgy hallo, hogy a jövő hétén akarnának szüretelni; nem tom, léssz-e belőlle valami, vaj nem. — Azt beszéllek, hogy Jancsi meg Gyuri ténnap este megküsdöttek, hallottad-é?
- É. De még láttam és. Darékul megtépászák egyikamást.
- F. Tudod-e, métt?
- É. A hógýröl jöttek, részégék valának, s az uton ésszeveszének, s Gyuri Jancsit úgy oda-vágá egy bikfa tövibe, hogy mégnyekkent belé (v. úgy oda-rittyenté, hogy jó nagyot döndült), s ő és neki állott Gyurinak s az orezáját mind ésszekörmölte-karmolta; egész komédiját csiáltak ott. — Te, la! busulsz. Mi lét?
- F. Hát, né! ésaným esmét beteg, talám már végín van.
- É. Az öregség utóléri az embert; ne busujj azét sémmit. Istené az akarat.
- F. Isten ótalmába ajállak.
- É. Jócczakát!
- F. Agygyon nekéd és!

II.

Andris. Mi járatba van ked mégént?

Sandi. Egy kérésém vóna Andris bátyomhooz.

A. Maga mi aránt? Miét? halljuksza! osztán alkalomra ereszkédüünk.

S. Ugyan tégýe azt a jót nekém, hogy juttatná ide nekünk azt a nagyobbik szekerecskéjét, kéne egy kicsit füvenyhordanii, hónap ienkorra visszahoznáám.

A. Jó szível odadnám biz én, écsécském; henem éppen most igazítsáák, met bomlása vaan, löcsesit, férhéczezt . . . mijit kell megcsiáltatnoom, s a csetlett kereket még kell vendégfentőznöm, nehogy még jobban széjjelménynyén a tatarszérzáám,

kivát az előkerekék erőssen meghájladaak, az egyik szakát és vetétt.

S. Ennye no, mien baj e nekem! feljártatók az egész falut értee, még Mesturamnitt is vót a legénkéém.

A. Erég csak Péturamni; a hol van né Péternasszon, a tájt van mán, minyá itt lészsz ebbe a helybee.

S. Isten hozta, Péternasszon! vót-e kednél a legénkéém?

Péternasszony. Arra látám hogy áncsorog a közbelső utczábaa, s nem hogy szóllott vónaa, pedég közel valék hézzaa.

S. Eliszem, nem üsmert kéjebre a tajdok.

P. Biz a megléhet; nihol né, amarrunnét jó.

S. Gyere, gyere, jó mag! mit lődörgeszsz, mindha letörték vóna a forcsokodoot; ügyekezz jobban, hogy érkézz.

Legény. Mindenüve jártam a világon, sohol sem léhet kapnii; Bartók-báék hétszámba mènneek, s Kiricskanén (Krisztina néne) aszonta, hogy mènynyén a városba a sokadalombaa; a birónitt nincsenek otthonn.

S. Honn fog lenni N. sóguraam, kérj töllee.

L. Hogy járjak annyit, mikor ugy elállottam, hogy

S. Éggyet se makkanny! Lódujj, ien-amojaan! még mer felesgetni, a ribanczczaa! Izibe járj! Szaporán lépj! Majd megigazitlak én tégeed! Még se szusszanj, mig szekeret nem keritessz; de éczczéribé itt léégy!

L. Egészsz isten-adta nap nincs nyuguvásom, óó!

S. Mennyi égedelmem van evel a haszontalan gyermekkeel, keték és lássáák. Ném fog réjta a jó szó annyét és mind egy bor-nyuun, ha csak nem ribasztoom.

P. Biz ugy aa! én és ugy vagyok az enyimveel; mindsem annyét étélödgyem, inkább magamra hagyakozoom; ném bódogulhatok velle sohoogy, mindedre kíváslik az életrööl s el-elkering, mind az annyotlan csitkóó, várhatod osztán, mig eléáll hazaa; most és odátal bódorog vala, csak az elébb lükkene hazaa.

A. No, nézesse! most sem férhet attól a bivaibocsocskátóól; né, hogy taszigálja azt a leánkát èës, szinte félbucskázéék, kicsi lén híjjaa. Né, te, né! még azt a szigoru réczepipéket és hogy dobogáljaa.

S. Né lódigálj, héjh! No várj, morgyás keringette! majd megkuja-kollak én, csak kapjalak eléé, ördög bordájaa

P. Hallák-é keetek a máj történetét? Miskacska belesét a vízbe a gátrónél, s ha széréncsére ott fejjebeeske nem ferdik vala, — nem tom, ki s mi — s haján ne ragadgya, szépen belé hót vónaa.

A. Nem képeés!

P. Annak hallattára az anynya majd kétségbeséett s oiant sikóttott, hogy mégesett a szüm réjta. Hézzik mentem, fijajés, anynya-jés beteg, jó hogy van reménség félgyavulásikhooz.

S. Legéslegjobb uruság az Istentől van, ugyés doktor vagy felcser szükibe vagyunk. Bár féllédzenének, éleget szigorgott életibe az a szegin félszég asszoon.

A. Minya réánk estelédik, az ég és borittoziik, honn és várnaak. Jegésségét!

P. Jéh, mien nagy feteke homály jó, ilyenésen felénk érányoz, még bon meglicskol münköt a záporesső.

S. Ott-bad essék, ugyesem esett mán mióta!

P. Én és hetfüre kelve indulok, ha az Isten és mégsegeétt.

A. Hova?

P. A sokadalombaa. A szomszédnul is mènnek, aszonták az iméent. Béfordulok egy kicsit hézzik, tám még nem másolják elébbi szovokot (v. szovikot).

A. Adgyasza ked, Péternasszon! azt a vinnivalócskát, igen nehezéske magánaak.

P. No, fogja ked. Supp, ott van, la! lehungeredéék. No, semmi sem! Igaz, hogy téréfás embéér; né, hogy tud komázni; valajába mènünk kéne mán, üdeje, mig ide érne az écczakaa.

A. Biz én sem akarok éfélikorig késni, met heába! sok a dolog s mind szorgoos.

S. Biz én se várom a szeker hirit.

A. Koma! Én aszondom: kinek nincsen négylóhintajaa, fogja gyalog dolgát, jobban karolhassa uagy.

S. No iszen, hál-istennek! épkézláb ember vagyok, gyermekejimvel egygyütt. Jócczakát!

III.

A. Nyulvadászni valék.

B. De nem lövél eggyet és.

A. Hézza durrantottam, de elménee.

B. Láttam, hogy usintott a tapsifüles, éppen oda átaligyenesbee.

A. Meghiszem biz én; de kapott és.

- B. Tám az arra végibe likasztottáál ?
- A. Maga ! ne rityálódj annyit ! Attól még sem jártam hójába ; ládd, ehon, laa ! ez az igazii !
- B. Für-e a vaj harizs ? Be cifra a tuluja annak a szekeremadta fejébóbás libuczczának !
- A. Elég a neki, hogy burrantába löttem, s én utánna, az ingoványos mocsárbaa ! Szinte és a selymékbe siedtem, még a csimmám és éléget ivutt, s ha ne álljon jó szoróson, belémarad. Többet ien főrédő-madárfélékre rójik nem lönék akarmét és. Henem mig mégmejesztik s megrántsák, nyirkos harisnyámot, kiről a szín és elveszett, megszárogatom, s osztán a rántalékot, egy kiis italos mellett, écsémvel elkötsük.
- B. Ha még vadászsz, ügyesebben vadászsz ! hogy a nyulacska el ne szárnyáljoon — a ménköbe, de téréfánküül !
- A. No, ha nem léssz, tova szemmiháj felé, nyulsüdő, akarmié legyeek !
- B. Igen, a meik a pinczetorkába férgésziik s ugy teszen, hogy : miauu !
- A. No, hiszen ha most a széme közü ugrana, tom hogy vétené a téréfát !
- B. Ha így még sokat fojthatnók, félek azon, hogy vita támodhatna köztünk.
- A. Kibékéllenőnk Szent Miháj nyulján. De most szálné okod sines felkapnod a szót ; ládd, csak eligicske értem hézzád, s nagy garral felütöd az arrodoot. Ki is mondá a minap róllad ? — — izé fogá mondani — no, kivillant a fejemből, hogy te ojan kényeske vagy, mind éppeng az éveeg, a mien hamar az elpattan, tésés ojan hirtelen felpattansz.
- B. Azt N. mondhatta, — ő mondta lesz, vaj tám csak te képzélééd s nadzood, a mi akkora mind egy mogyoró, döblecznek nézéd, s egy körömfetekéniből koromné csialsz.
- A. No, hagygyuk a temondát, egyebüve és kell érkéznüünk.
- B. Isten hirivel !

VASS JÓZSEF.

AHLQVIST NYOMOZÁSAI.

Om Ungerska språkets förvandtschap med Finskan. Af August Ahlqvist. (A magyar nyelv rokonságáról a finn nyelvvel.)

A Finn irodalmi társaság által kiadott *Suomi* nevű folyóirat idei első részében ¹⁾ találjuk Ahlqvist Ágostonnak a feliratban említett értekezését. Svéd nyelven van írva, hogy azok is megértsek, kik finnül nem tudnak; Ahlqvist tehát a skandináv olvasóknak szól, kik között nem ismételten a *Suomi*.

A magyaroknál, úgymond Ahlqvist, régóta foly a kérdés, a magyar és finn nyelv közötti rokonságról: ideje már, azt a finn szempontból is vizsgálat alá vetni. Való ugyan, nálunk, finneknél, a kérdést rég eldöntöttnek tartják, minélfogva, úgy látszik, nem is szükséges arra időt vesztegetni: Magyarországon ellenben a finn rokonság heves ellenmondásra talál, s a nyelvész, ki azt szóba hozza, sok megtámadásnak teszi ki magát. Mi finnek inkább csak elfogadtuk, hogysem megvizsgáltuk volna az említett rokonságot ²⁾. Ha most én is, Ahlqvist, azt létezőnek fogom bemutatni, ne gondolja senki,

¹⁾ Teljes czíme ez: *Suomi. Kirjoituksia isän-maallisista aineista. Toimittanut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Toinen Jakso. I: nen Osa. Helsingissä, Suomalaisen Kirjall. Seuran Kirjapainossa, 1863. = Suomi. Íratok a hazai föld tárgyairól. Kiadta a Finn Irodalmi Társaság. Második Folyam (az első folyam 10 kötetet teszen). Első Rész. Helsingforsban, A finn irod. Társaság nyomdájában. 1863.*

²⁾ A finn tudósok közül *Kelgrén* ebben: *Die Grundzüge der finnischen Sprache, mit Rücksicht auf den Ural-Altaischen Sprachstamm. Berlin 1847.* — s *Castrén* ebben: *De affixis personalibus linguarum Altaicarum dissertatio. Helsingforsiae. 1850.* a magyar nyelvet is érintik, mint rokont: de behatóbb tanulást, tudunkra, csak Ahlqvist, ki Pesten is tartózkodott, fordít a magyar nyelvre.

hogy finn létemre, dicsekedni akarnék a magyar rokonsággal. Nemzetekre nézve igazán áll: *Azé az új, a ki fel bírja húzni*. Különben is nagyon hasonló a finn nemzet története a magyarokéval. Mind két nemzet a keresztyénséget és az európai miveltséget szomszédjaitul fogadta el; azután Magyarország sokáig védfala volt Németországnak a törökök ellen: Finnország is Skandináviának volt védfala. E harcban alá kerülte Magyarország, mégis megőrizte nemzeti önállását: Finnország is alákerülte, de békés igyekezetei által sikerült oly önállásra felküzdeni magát, melyet meg is irigyelhetne a magyar. Az európai miveltség számára egyik nemzet sem tett többet a másikinál. A finnek nem hoztak elő nagyot se a tudományban, se a művészetben vagy a feltalálásokban: a magyarok sem bírták semmivel is meggazdagítani az európai miveltség kincsét. Közvetve azonban előmozdíták a finnek Európának jólétét, mert germán uralkodójuk alatt vitézül harczoltak a vallás-szabadságért. Közvetve a magyarok is sokat tettek Európának jólétéért, mert háromszáz esztendeje, hogy germán származású uralkodójuk alatt vitézül harczolnak minden európai háborúban. Egygyel meg is gazdagíták az európai miveltséget a magyarok, a szép nemzeti öltőnnyel, melyet egy hadosztály számára egész Európa vett be, s ezért megirigyelhetik őket a finnek. Viszontag a finnek az európai irodalmat a Kalevalával gazdagíták meg, s ezért meg a magyarok lehetnek irigyeink. Ha még is a magyarok a finn rokonságot szégyenlik *), az csak a dolgok nem-ismeréséből és a túlságos nemzeti büszkeségből történik, mely közönséges a magyaroknál."

E bevezetés után Ahlqvist először a szó-rokonságot bizonyítja, úgy hogy:

1) Olyan szokat hoz fel, melyek hangra és értelemre nézve egyezők, p. o. él elő, kéz käsi, víz vesi stb. Kérdés, a magyar szókkal melyik alakját a finn szóknak kell összehasonlítani, azt-e, melyet a nevezőben találunk, vagy azt, mely a szó töje? A *käsi*, *vesi* a szók nevezője, de töjök *küte*, *vete*: a kérdés tehát, melyik alakot kell hasonlítani? Bizonyosan a szók töjét kell hasonlítani, mert erről lehet csak szó ott, hol a ragokat nem tekintjük. Mikor a képzőket és ragokat hasonlítjuk, akkor ezeknek is csak töjeiket lehet számba

*) Talán nem is lehet mondani, hogy a magyarok szégyenlik a finn rokonságot; ha van is itt-ott, ki „a dolgok nem-ismeréséből” itél, az nem képviseli az irodalom ítéletét.

venni. Ezt tévén, arra a különbségre érünk, hogy mi rokon nyelv, s mi tulajdonkép valamely nyelvnek csak tájnyelve. A finn *käsi* az esztben is *käsi*, a finn *vesi* az esztben is *vesi*; vajjon az eszt a finnhez képest a hangtannak azon fokán áll-e, melyen a magyar? Lásuk a két szó ragjait:

		<i>finn</i>	<i>eszt</i>	<i>magyar</i>
egyszámú	nevező:	käsi	käsi	kéz
"	genitiv:	käden	käe	kéz-é
"	accusat.:	kättä	kät	kez-et
többszámú	nevező:	kädet	käet	kez-ek.

A magyar *kéz* szónak *z*-je többeli, mely a ragok előtt változatlanul marad meg; a finn *käsi* szónak *t*-je pedig többeli, mely itt ki nem fejthető okból az egyszámú nevezőben *s*-re, a többi ragok előtt *d* (*t*)-re változik. Az eszt nyelv a finn nyelvnek hangjait követi, csakhogy kopottabb nyelv, s azért mondja a genitivusban: *kä-e*, *käden* helyett, kihagyván a *d*-t, — mint a finn-karjala is teszi —, s elejtven az utóhang *n*-et; azért mond *kättä* helyett csak *kät*-et. Még a *liv* nyelv is a finnek testvére, mert jöllehet a *käsi* nála *käjž*, mégis ezt: *anna' kättü* (adj kezet) így mondja: *anda kätä*, s ezzel azt bizonyítja, hogy nála is a *käjž* szónak töje *kät*. A többeli utóhangnak ilyen változását nem találjuk ám a mordvinban és vogulban; e nyelvek tehát nem testvérei a finnek, hanem rokonai. Lássuk ezt több szón is:

<i>Liv.</i>	<i>Eszt.</i>	<i>Finn.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Mordvin.</i>	<i>Vogul.</i>
kakš	kaks	kaksi (kaht)	két	kafta	kit
viž	viis	viisi (viit)	öt	veta	ät
kūš	kuus	kuusi (kuut)	hat	kota	kat
viž	vesi	vesi (vet)	víz	ved	vit
mejž	mesi	mesi (met)	méz	med	mau
käjž	käsi	käsi (kät)	kéz	käd	kät
sada	sada	sata (sat)	száz	šada	sat
pot'a	pot	pata (pat)	faz-ok	—	pot.

Íme a magyar *víz*, *méz*, *kéz*, *száz*, *faz-ok* szóknak a vogulban *vit*, *kät*, *sat*, *pot*, a finnben *vet*, *met*, *kät*, *sat*, *pat*, a mordvinban *ved*, *med*, *käd*, *šad* felelnek meg. De a *két*, *öt*, *hat* szóknak a finnben, mordvinban és vogulban is *t* utóhangú szók állanak szemközt.

2) Olyan szokat hoz fel Ahlqvist, melyek előhangja a finnben

k, a magyarban meg *h*, p. o. kala hal. Küztök van a magyar *hónal* és a finn *kainalo* is. A finn szót Ahlqvist a *käen-ala*-ból összevontnak gondolja, (*käden*) *küen* helyett *kain*-t fogadván el a nyelv. De azt a magyar nyelv nem támogatja, melyben *hón-al* van, melynek *n*-je nem lehet genitívus. A finn szót tehát így kell taglalni = *kain* = *hón*, és *alo* = *al*.

3) alatt felhozza Ahlqvist a magyar *konty* és *komló* szokat, melyek finn megfelelői *huntu* és *humala* volnának, s melyek szerint viszonttag a magyar előhangú *k*-nak a finnben *h* felelne meg. Azonban e két példa gyanús. A magyar *konty* alig ha nem szláv: *kont* = *konty*; de ha magyar is, egy fecske nem csinál nyarat, mert a finn *humala* csakugyan svéd szó = *humla*. Ahlqvist azt gondolja, hogy azért nem svéd, mert a szó sok altaji nyelvben fordul elő. Példákat nem hoz fel, de pótoljuk a mordvin *komlū*, a vogul *kumlah* és osztják *khondak* szókkal, melyek mind *komlót* tesznek. Hogy e négy szó *komló*, *kumlah*, *komlū* és *khondak* lehető azonosak, következőkből világos: az előhang mindenütt *k* (*kh*); a magyar utótag *ló* pedig törvényesen megfelel a vogul *lah*-nak, mert *tapló* vogul *taplah*, *só* vogul *šah*; az osztjákban gyakran *d* áll a magyar és vogul *l* helyett, p. o. *hallok*, vogul *külem*, osztj. *khôdem*; *halok*, vog. *ku'ém*, osztj. *khôdem*; *háló* (halfogó), vogul *kulep*, osztj. *khodap* stb. ennél fogva az osztják *khondak* csakugyan törvényes megfelelője a vogul *kumlah* és a magyar *komló*-nak, mert abban a belhang *n* is a *d* miatt áll, *m* helyett. Olyan szót nem lehet kölcsön vettnek tartani, mely a rokon nyelvekben az illető hangtörvények szerint változik el; *komló*, *kumlah* és *khondak* tehát eredeti ugor szók, melyeket az indo-európai *humulus*, *humla*-ból nem lehet megfejteni*). Vajjon a finn *humala* a *komló*, *kumlah*-hoz tartozik-e, azt oly példákkal kellene bizonyítani, a melyekben a magyar előhangú *k* = *h*, s a magyar utóhangú *ló* = *la*. Ily példákat nem talállok hamarjában.

4) alatt magyar előhangú *f* és finn előhangú *p* szók állanak. Küztök van *fél* = *puoli*, „mind a kettőnek a szláv *pol* az eredete“,

*) Egyébiránt lehet, hogy Müller értelme szerint a *humulus*, *komló*, *kumlah*, *khondak* azon szókhoz tartozik, melyek közösek az árjaságban és altajiságban (I. a II. köt. 432. 433. lapján). — Müller azt tartja, hogy a turán nyelvekben nincsenek hasonhangú szók (lásd ott a 400. lap.); íme itt van az osztják *khôdem* hálók és *khôdem* hallok.

úgymond Ahlqv. Ezt be kellene bizonyítani avval, hogy a szláv előhangú *p* magyarban *f*-vé szokott változni; azután avval, hogy a szláv belhangú *o* magyarban *é*-vé lesz a kölcsönzött szókban; végre avval, hogy a *fél*, *puoli* szó csak azon áltaji nyelvekben fordul elő, melyek azt a szlávtól vették. Úgy tartom, egyet sem lehet a három közül bebizonyítani. Ahlqv. a finn *humla* szót áltajinak tartja, mert más rokon nyelvekben is előfordul: miért nem tartja a *fél*, *puoli*-t is annak, mely még több rokon nyelvben van meg, mint: lapp *pele*, finn *puoli*, eszt *pool*, liv *puol*, szirjän *pöö*, votják *pal*, mordvin *pül*, vogul *päl*, *pül*, osztják *pélek*.

De már a finn *pieli* = dörrpost, thürpfosten, nem hasonlítható a magyar *fül*-lel, mert az a skandináv *pela*, *pelare*, = német *pfeiler*. A *fül*-nek nincsen megfelelője a finnben, de van a lappban: *pelje* = auris, *peljetebme* fületlen azaz siket; a votjában *pél* fül, *peltem* siket; szirjänben *pél* fül, *peltam* siket; mordvinben *pilä* fül; vogulban *pél* fül, *peltäl* siket; osztjában *pet* fül, — mely szó ismét a *t(d)* felváltását *l*-lel mutatja.

Ahlqvist mindössze 17. kikezdetben adja szóhasonlításait, melyek némelyére még volnának kifogásaim, de mellőzöm, hogy azokat érinthessem, a melyek újak előttem, s végül egynek honiságát mutassam ki. Újak: a magyar *lom* (Kresznericsben P. P. után: *pruina in arborum ramis congelata*; *lomos* pruinosis, *lomozik* pruinosis concipit) s a finn *lumi* = hó, nix; a magyar *lak* és a finn *laki* = tectum fornicatum, boltozat; a magyar *író* (írós tej) és finn *hera*; a magy. *cser-fa* és finn *terho* = makk, *terho-puu* cser-fa, a mi mellé a mordvin *cerä*-t = makkot is felhozza; a magyar *reg-él* és a finn *rääk*, Renvallnál *räkisen* regélek, beszéllek, *räkinä* beszéd, az esztben is *räkima* beszéllem, ved össze a Magyar Nyelv. V. kötet, 235. stb. lapjait, hol Torkos Sándor a regélésről Zala megyében, értekezik, s hol a *regő* szó fordul elő, tehát *reg*-ek, finnül *räk-isen*, vagy Ahlqvist szerint (*rääk-yn*) *rää'yn* = beszéllek.

A magyar *vár* igét, a finn *varthu*-val veti össze, azt mondván, hogy mindenike a germán „*warten*.” De másképp van a dolog. A vogul nyelvben *urém* várok, *urkatém*, a déli vogulban *urkätém*, vára-kozom, mely igében a vogul *kat*, *kät*, magy. *koz*, *k* ez képző is azonos, a *t*-nek *z*-vé változásával, miről volt már szó. Továbbá *urém* örök, *urkatém* örözködöm, *urne* örző, pásztor. Világos, hogy a magyar *vár*, *ör*, s a vogul *ur* szónak semmi köze a germán *warten*, *wärter*-hez. De

a finnben is *vara* = ör, *ur*; a *vartia* = vigil, custos pedig még a szokott hangváltozásnál fogva is (= var = ör, vogul ur, var-t = ör-z) finn-ugor.

E néhány észrevétellel arra akarom figyelmeztetni Ahlqvistot, hogy a finn magyar szóhasonlítás nem mellőzheti a szorosan vett ugor nyelveket (vogul, osztják, mordvin), mert csak úgy lehet a hangok változásait meghatározni, s az előforduló tényekről alaposan itélni. Sőt annak megtudására, mely szó kölcsönvett, az ugor nyelveken kívül a török nyelveket is elő kell venni. Ahlqvist p. o. a finn *sauva* bot szót, a svéd *staf* = német. *stab*-ból származtatja. Ismét nem veszi észre, hogy a *staf* svéd szó a finn kiejtésben *tapa*-nak hangzanék, mint *stephan*, *stefan*-ból *tepana* lett; hogy a svéd utóhangú *f*-ből nagyon bajosan lesz a finn kiejtésben *uv*; szóval egy rakás példát kellene felhozni, a mely bebizonyítsa, hogy a svéd *staf*-ból a finn kiejtésben *sauva* lesz. E szó áltaji, mert a törökben is *sopa* صوپه nagy bot. E két szó: *sauva* és *sopa* annál kevesbbé fog különösnek látszani, ha tudjuk, p. o. hogy a finn *sairaha* (sairas) beteg, a törökben *sajru* صيرو, a finn *sairaute* (sairaus) betegség, a törökben *sajrulik* صيرولق. — Hogy a svéd *staf*-ból csakugyan nem lett a finn *sauva*, bizonyítja a *tupa* szó is. Svédben *stufva* a német *stube*, s abból lett a finn *tupa*. Kérdés, a magyar *szoba* is a német *stube*-ből való? Bajosan. A német *stall* a magyar kiejtésben *istálló*, a német *stab* magy. *istáp*, *stephan* magy. *istván*: ezek szerint *stube* a magyar kiejtésben *istupa* vagy *istopa* lenne. A *szoba* áltaji, mert a törökben is *szoba* صوبه kályhát, kemenczét teszen. A magyar *szoba* tehát szószerint *hypocaustum*.

Müllernek pedig (lásd a M. NyK. II. 411. lapját) itt is szolgálhatok egy hasonhangú jeles példával a vogulból:

ur orr, hegy, *urem*, *urom* orom, hegyorom;
ur ör *urém* örök;
ur sovány *urém* soványodom, *urem*, *urom* sovány;
ur ver, ebben: *urém* sütök, *urne* sütő, magyarul *verő*, innen
 verőfény, *verőmalacz*, *ver-ejték*;
ur vér, miből: *uring* véres, *ur-äjpe* (vér-ivó) nadály;
ur mód, *urü ti* módja ez.

A szóhasonlítások után Ahlqvist még grammatikai összehasonlításokra is tér, sőt ezeknek nagyobb helyet szánt, mint amazoknak.

A szók hasonlatosságánál (a szótári egybechasonlításnál), bár mi nagy legyen is az, többet nyom a grammatikai hasonlatosság.

Az illető nyelvek hangjait tekintve, a magyar nyelv ifjabb jellemű a finnél. Ez tudniillik szűkölködik a hehezett mássalhangzók nélkül; azután gyéren él a gyenge (g, d, b) hangokkal; végre az s-en kívül nincsen sziszegője: ellenben a magyar nyelvben megvan az f, meg, az előhangban is, a g, d, b, meg az sz-en kívül a cz, z, zs, mind oly hangok, melyeket a finn nyelv nem bír kiejteni. Azért kell a finn nyelvet a magyarhoz képest ó jelleműnek tartani.

A magánhangzók egyezését a magyar nyelv is megtartotta, mint a finn. Azonban a kettős söt hármás magánhangzókra nézve különbség van a két nyelv közt; mert a finnben nem csak az *aj, ej, uj, üj, oj, öj* vannak meg, hanem az *au, eu, iu, ou, öü (öy)*, söt az *uo, üö* magánhangzók is.

A két nyelv hasonló természete kitetszik az idegen szók alkalmazásában is. Egyik nyelv sem tűri a szók elején a kettős vagy épen hármás mássalhangzókat; azért, ha ilyen előhangú idegen szókat fölvesznek, azokat a honi kiejtéshez idomítják. Erre nézve a finn nyelv az elhagyáshoz, ellenben a magyar a töldáshoz folyamodik. P. o. a finn nyelv ezeket: *strand, skola* (schule), *spel* (spiegel), *stol* (stuhl) így idomítja: *ránta, koula, peli, tuoli*, elhagyván az előhangból az s-t és st-t. A magyar a *stall, stab, schule*-féle szók előhangjához egy i-t vagy o-t told, s így idomítja: *istálló, istáp, iskola* vagy *oskola*; a *franz, schrankenbaum, groschen*-félét meg emígyen változtatja el: *ferencz, sarampó* vagy *sorompó, garas* stb.; e szláv szókat: *kreszt, britva, kral, szluga, dolg* így ejti ki a magyar: *kereszt, beretva, király, szolga, dolog*.

A névszók ragozásában a sok egyezésen kívül különbség is van. Ez már az az mutató névmás szerepében mutatkozik a névszók előtt, mely névelő, úgy hiszi Ahlqvist, az idegen nyelvekkel való érintkezés által juthatott a magyar nyelvbe; jóllehet kettőt ismer el ő is, azt, hogy az áltaji nyelvekben sem ismeretlen az artículus, s azt, hogy az orosz nyelvben nincsen meg. E két körülmény arra bír, hogy másképen fogjuk fel a dolgot. Minthogy a magyar nyelv, mielőtt a némettel jutott érintkezésbe, leginkább az orosz (vagy keleti szláv) nyelvvel súrlódott volt, ebben pedig nincsen névelő: bizonyosan a magyar névelő a nyelv saját belső történetinek folytán kapott fel; s ez is egyik tanúsága annak, hogy a ma-

gyar nyelv újabb jellemű, ha a finnhez hasonlítjuk. A finn nyelv, mint már említettük (a 21. lapon), megkülönbözteti a szó-tőt a nevezőtől, p. o. *yhte* = egy a szó-tő, de *yksi* a nevező; *ihmise* = ember, a szó-tő, de *ihminen* a nevező; *verise* = véres, a szó-tő, de *verinen* a nevező: a szirjän, votják, a mordvin, magyar, vogul, a török nyelvek nem különböztetik meg a kettőt. Minthogy a szóhasonlítás megmutatta, hogy a finn névszók töjei egyeznek meg, p. o. a magyar megfelelő névszókkal: a finn nevezőben ragnak kell lapangani. E rag pedig a mutató névmás jellemét viseli; azért a finn *verinen* tulajdonkép = a véres, *ihminen* = az ember; azért van végre a finn nyelvben egy külön *rag*, mely a névszó határozatlanságát jelöli, p. o. *veris-tä* véres, *ihmis-tä* ember. A mit a finn nyelvben a nevezőnek ragja, azt a mordvinban és vogulban a *t* rag teszi, mely nyilván a mutató névmás *tä*, *ta* (ez, az), p. o. a mordvinban *ava* asszony, *ava-t'* az asszony, a vogulban *lu* ló, *lu-t* a ló. A magyarban tehát az *az* ez, mint név-elő, fejezi ki a finn nevezőt és a mordvin, vogul *ava-t'*, *lu-t*-féle alakokat; a magyar a finnhez képest ott áll, hol p. o. a francia a latinhoz képest ebben: *de l'homme* = *hominis* áll. De a finn névszók sem különböztethetik meg mind a nevezőt a szó-tőtül, mit a következő példák is bizonyítanak:

<i>tő.</i>	<i>nevező.</i>	<i>határozatlan eset.</i>	<i>genitivus.</i>
maa (föld)	maa	maa-ta	maa-n
pää (fej)	pää	pää-tä	pää-n
talo (telek)	talo	(talo-ta) talo-a	talo-n
työ (munka)	työ	työ-tä	työ-n
jalka (láb)	jalka	(jalka-ta) jalka-a	jal'a-n
äiti (anya)	äiti	(äiti-tä) äiti-ä	äidi-n
kive (kő)	kivi	(kive-tä) kive-ä	kive-n
kante (fedél)	kansi	kant-ta	kanne-n
vieraha (idegen)	vieras	(vierah-ta) vieras-ta	vierahä-n
ihmise (ember)	ihminen	ihmis-tä	ihmise-n
sydäme (szív)	sydän	sydän-tä	sydäme-n
kevähä (nyár)	kevä'	kevä-tä	kevähä-n. stb.

Íme az első hat névszónak töje és nevezője azonos, a többiekben különbözik az egyik a másiktól; amazokban, melyek *a*, *ä*, *o*, *ö*, és *i* utóhangúak, a nevezőnek ragja elenyészett; a többiekben még látható. — Menjünk által a többesszám nevezőjéhez.

Ez a finnben *t*, a magyarban *k*. Honnan származik e rag, nem lehet már tudni, de hogy itt azonos a *t* és *k*, bizonyítják azon megfelelő szók, melyekben *k* és *t* váltakozik, p. o. a finn *yksi* egy, *kaksi* kettő, az eszben *üts*, *kats*; magában a magyar *kettő*, *két* szóban is *k* vagy *h*, *t*-vé változott, mert a *kettő*, *két* nyilván *keht*-ből, ez meg *kekt*-ből való. A finn nyelv még több példáját mutatja fel ezen váltakozásnak, mint: *hiekkä* és *hieta* homok, *kaupunki* és *kaupunki* város, *vaiki* és *vaiti* hallgass, miből *vaikenen* hallgatók; Ahlqvist a svéd *trana* és a német *kranich*, a svéd *tver* és a német *queer* szokat is felhossa annak bebizonyítására, hogy általános hangtörvény szerint váltja fel a *t*-t a *k*, s megfordítva. De melyik itt az eredetiebb, a *t*-e vagy *k*? Alkalmasint a *k*, mely *h*-vá és *t*-vé változik, innen a többes nevezője a lappban *k*, *h*, és *t*, a finnben, eszben, mordvinban, vogulban *t*, a magyarban megint *k*.

A többesszám azután az egyesszámú ragokat veszi fel mind a finnben mind a magyarban, de mindenik saját eljárást követvén, mert

a finn	<i>kala</i>	és	a magyar	<i>hal</i>
a többesben	<i>kala-t</i>		a többesben	<i>hal-ak</i>
"	<i>kala-i-lla</i>		"	<i>hal-ak-val</i>
"	<i>kala-i-lle</i>		"	<i>hal-ak-nak</i>

miből kitetszik, hogy a finnben a többesszámot jelelő *t* rag a viszonyító ragok előtt *i*-re változik, holott a magyar többesszámú *k* rag megmarad a viszonyító ragok előtt is. Azonban hasonló történik a magyarban is, a birtokos ragok előtt, mert *halam* a többesszámban lesz *halaim*, nem *halakam*. Vajjon közvetlenül változik-e *i*-vé itt a *k*, amott a *t*? Ahlqvist azt gondolja, hogy közvetlenül, mert azt mondja: „Mikor e kemény (*k*, *t*) hang a casus és possessivus ragok hozzájárultával más hangokkal összeütközik, s ez által a széphanzát szenvedni talál, melyre a nyelv törekszik, ez csupa természetes folyás szerint ($k = g = j = i$) a *k*-t *i*-re gyengíti.“ *) El kell ismerni azt, hogy a mi nyelveinkben *k* és *t*, sőt *p* is némely mássalhangzók előtt *i*, *u*-vá változnak, p. o. a finn *kakra* zab, lesz ott *kaura*,

*) Då detta hårda ljud (k) genom tillkomsten af casus-ändelser och possessiv-suffixer nödvändigt måste komma i kollision med andra ljud och den euphoni, som är egendomlig för ifrågakvarande språk, derigenom råkade i fara, förmildrade språket genom en ganska naturlig process ($k = g = j = i$) *k* till *i*.

a *nagla* szög, lesz ott *naula*, a vogulban *jiter* ménes, lesz ott *jeur*, a *jagit* íj, lesz ott *jajt*, *jaut*. De még az nem fejtí meg a többes *t* és *k* rag-nak *i*-vé változását, mert p. o. a finn *kalat* a *lla* rag előtt lehetne *kaltalla*, vagy *kalatla*; a magyar *halakom* (*halaim* helyett) még kevesebbé zavarná meg a széphangzatot. Más okának kell tehát lenni, s arra, úgy látszik nekem, a magyar birtokos ragozás segít rátalálni. A birtokos ragozás többesszámai az egyesszám harmadik személyéből állanak elő, mint ebből világos:

botom	botja-im	botja-ink
botod	botja-id	botja-itok
bot-ja	botja-i	botja-ik.

Valamennyi mássalhangzós végű magyar szónak birtokos többesszámai *aim*, *aid*, *ai*, *aink*, *aitok*, *aik*; *eim*, *eid*, *ei*, *eink*, *eitek*, *eik* (kezem, kezéd, keze, kezeim, kezeid, kezei). A széphangzat a *botim* ellen nem tehetne kifogást, mégsem tűri el; még a *népim*, *népid* *népi* a helyett *népeid*, *népeim*, *népei* is van. Azt kellene tehát mondanunk, hogy a birtokos ragozás többesszámai az egyesszám harmadik személyéből valók. De ebben a szönyomozás tekintetéből ellenkezés van, mert az egyesszám harmadik személy hogyan fér meg a többesszám első és második személyével! Valami titok rejlik itt, melynek megfejtésére a birtokos ragozás segíthet bennünket. Ennek egyesszám harmadik személye *ja*, *je*: nem lehet-e gondolni, hogy a viszonyos többesnek ragja *jak*, *jek*, a finnben *jat*, *jüt* volt, s hogy az ebben lévő *j* hang miatt válik *i*-vé a finnben *t*, a magyarban *k*? Ha ezt lehetne fölvenni, a szirjän és votják többesszámú *jas jos* is meg volna fejtve. Ugyanis ha e két nyelvnek eme többesszámú ragját semmi viszonyban sem gondoljuk lenni az ugor és finn nyelvek többesével: azt a legnagyobb különösségnek vagy szeszélynek kellene tartani; mit bajos a két nyelvre fogni, melyek különben annyira megegyeznek az ugor és finn nyelvekkel. De ha elfogadjuk azt, hogy az ugor és finn nyelvek a *jak*, *jah*, *jat*, *jas* szóból alkották a többesszám ragját: megszűnik a szirjän és votják nyelvek többesszámú ragja különösnek látszani; azonfelül pedig még a finn *t*-nek s a magyar *k*-nak *i*-re változása is közvetítve volna.

Még egy, nagyon figyelemre méltó, körülményre kell figyelmeztetnem, arra t. i. hogy nem csak a magyar nyelvben, hanem a finnben és törökben is a személyi névmások többese kétféle: egyes-

ragu, és kettősragu, s hogy az egyesragu különbözik a közönséges többesi ragtól, mint íme látjuk.

	<i>Magyar.</i>	<i>Finn.</i>	<i>Török.</i>
Egyesszám :	én	minä	ben
	te	sinä	sen
	ő	hän	—
Többesszám :	miv (mü, mí) mink	myö (me) met	biz bizlär
	tiv (tü, tí) tik	työ (te) tet	siz sizlär
	iv (ü, iv) ök	hyö (he) het	— —

Bizonyosan miv, myö, biz ; tiv, työ, siz közt az egyezés majdnem azonosság, mert a magyar *v* (a miv, tiv-ben) megfelel a török *z*-nek (a biz, siz-ben ; ugyanaz a *v* rejlik a finn *yö*-ben, mely annyi, mint a magyar *ö*, ezekben : *tö* és *töv*, *nö* és *növ*, *ő* és *öv*, melyet a tájbeszéd szerint *ü*-nek is ejtünk, minélfogva a magyar *mü*, *tü* szakasztott másai a finn *myö*, *työ*-nek, s minélfogva a magyar *mí*, *tí*-ben s finn *me*, *te*-ben a *v*-t elnyelettnak kell gondolni. Ezek többesi ragja tehát *v* és *z*, mely különbözik a rendes finn *t*, magyar *k*, török *lar*, *lär*-től. A nevezetes az, hogy eme nyelvek a rendhagyó többesben megegyeznek, a rendesben pedig különböznek egymástól : mibül azt a tanúságot kell kivonni, hogy a mi most előttünk rendhagyó, az hajdan, mikor a finn, magyar és török nyelvek még nem oszlottak volt el, rendes vala, s idő szerint megelőzte a *t*, *k*, *lar* többesi ragot. Ha engedni lehetne a föltevési hajlamnak, azt is bátorkodnánk mondani, hogy a többesi *v* rag az áltajiság legősiebb ragja, mert megegyez az ékirati nyelv *fa*, *va*, *pa* többesével, lásd a Nyelvtud. Közl. II. köt. 446. lapján.

Nem tudom, igazán segít-e akár a *v*, akár a *jak*, *jah*, *jas*, *jat* annak megfejtésére, hogy a finn *t* a viszonyragok, s a magyar *k* a birtokos ragok előtt *i*-vé változik el : de azt tudom, hogy nyelvtények azok.

Felette helyesen adja elő Ahlqvist a finn viszonyragok eredetét. A helyi viszonyok megjelölése alkalmasint a nyelv első szükségai közé tartozik, s annak a mi nyelveink nagy bőséggel feleltek meg. A helyi viszony a mozgás fogalmával egyesülvén, háromféle, helyben való nyugalmat, azután helyre és helyről való mozdulást foglalván magában. Ez az általános helyi viszonyt fejezi ki. De a helyben való nyugalom, s a helyre és helyről való mozdulás

belső és külső lehet; minél fogva kilencz megjelölése támad a helyi viszonyoknak, s ezeket a megjelöléseket tökéletesen ki bírja fejezni a finn nyelv. Az általános helyi viszonyok jelelőji (az eseteket latinúl nevezzvén el):

essivus : *na*, p. o. ulko-*na*, kün, kato-*na* hon, ylhä-*nä* fen, alaha-*na* alant stb.

latus : *ne*, p. o. sin-*ne* ide, tuon-*ne* oda, kun-*ne* hová, al-*ne* (alle) alá, yl-*ne* (ylle) föl-é stb.

ablativus : *ta*, p. o. ulko-*ta* (ulko'a) kívül(rül), koto-*ta* (koto'a) hazul(rul), taka-*ta* (taka'a) hátul(rul) stb.

Az általános helyi viszony jelelőji tehát : *na*, *ne*, *ta*. Mit csinál a nyelv, hogy a belső és külső helyi viszonyokat is kifejezze? A belsők kifejezésére a bel-t, belsőt jelentő *sisä* szó ajánlkozott neki, mely összerántva lesz *ssa*, *ssä*, sőt *s*. A nyelv már ennek segítségével így jelöli meg a belső helyi viszonyokat :

inessivus :	<i>s-na</i> ,	kala-s- <i>na</i>	halban,
illativus :	<i>s-ne</i> ,	kala-s- <i>ne</i>	halba
elativus :	<i>s-ta</i> ,	kala-s- <i>ta</i>	halból.

A külső helyi viszonyok kifejezésére is ajánlkozott neki egy alkalmas szó, melyet csak a maradványáról (*l*) ismerünk, de magát nem. Ennek segítségével a külső helyi viszonyokat így jelöli a nyelv :

adessivus :	<i>l-na</i> ,	kala-l- <i>na</i>	halon, halnál
allativus :	<i>l-ne</i> ,	kala-l- <i>ne</i>	halra, halhoz
ablativus :	<i>l-ta</i> ,	kala-l- <i>ta</i>	halról, haltól.

Összeállítva, ezek már a finn helyi viszonyok esetei :

A) általánosak :

- 1) essivus : kala-*na*
- 2) latus : (kala-nne) ku-(n)ne, mi-(n)ne
- 3) ablativus : kala-*ta*;

B) belsők :

- 4) inessivus : kala-s-na helyett kalassa
- 5) illativus : kala-s-ne helyett kalasen
- 6) elativus : kala-s-ta helyett kalasta;

C) külsők :

- 7) adessivus : kala-l-na „ kalalla,
- 8) allativus : kala-l-ne „ kalalle,
- 9) ablativus : kala-l-ta „ kalalta.

Jegyzet. Az általános viszony lativusa rendesen csak a viszonyítóknál él még, p. o. *tänne* ide, *sinne*, *tuonne* oda, *alle* alá, *ylle* felé stb. — A belső viszony illativusában az *s*, *h*-vá változik, *s* lesz *kalasen* helyett *kalahan*, összerántva *kalaan*.

Meg vannak-e ezen helyi esetek ragjai a magyarban is? A finn adessivus *na* kétségen kívül egy a magyar helyjelelő *n*-nel, czeekben: ház-(o)*n*, Pest-(e)*n*, kéz-(e)*n*; az ablativus *ta* is nyilván megvan a magyar *tól*, *től* viszonyítóban, melynek *l*-je összetétel útján járult a töhez. De az *n* és *t* összetételei nem olyan szabályosak a magyarban, mint a finnben. A magyar névszó-ragozást, úgy látszik nekem, így kell felfogni:

A legegyszerűbb, s talán azért is legősiebb magyar viszonyi ragok a többesszámu *k-n*, és a tárgyi *t-n* kívül a helyi viszonyok ragjai, még pedig

a *hol* kérdésre: *n*, *t*, — *l*

a *hová* kérdésre: *á*, *é* (va, ve)

a *honnan* kérdésre: *ul*, *ül* vagy *ól*, *öl*, — *nan*, *nen*.

P. o. *hol*? *Pesten*, *Györött*, *felett*, *alatt*, stb. *hol*;

hová? *Pesté*, *Györre* (Györ-vé), *felé*, *alá*, *hová*;

honnan? *Pestül*, *Györül*, *felül*, *alul*; vagy *Pestől*, *Györől*, *felől*, *alól* stb. *honnan*, *innen*, *onnan*.

Egyszerű voltukat az bizonyítja, hogy őket a viszonzszók is elfogadják, melyek a helyi viszonyokat közelebből meghatározzák; eredeti voltukat a vogul nyelv bizonyítja, melyben hasonlóképp megvannak, például: *el*; *el-n* előtt, *el-e* elé, *el-el* elől: — *jol*; *jol-n* alatt, *jol-e* alá, *jol-el* alól stb. A vogul közönséges névszó-ragozás pedig már ilyen különbséget tüntet fel:

hol? *kvol-n* házban és *kvol-t* házon,

hová? *kvol-ne* házba és *kvol-e* házra,

honnan? *kvol-nel* házból és *kvol-nel* házról.

Ezeket az egyszerű és ősrégi viszonyragokat lehet már a finn *na*, *ne*, *ta* ragokkal egybehasonlítani, mit Ahlqvist is tön, legalább részben; sőt ezeket a török nyelvek ragjaival is össze lehet vetni. Ez által találjuk ki azokat a ragokat, melyek közösek a finn-ugor-török nyelvekben, a melyek tehát megvoltak, mielőtt a nyelvek eloszlottak, s mindenike külön összetételeket hozott elő a helyi viszonyok közelebb meghatározására. De az új összetételekben is sok

egyezés van, mert a finn, ugor és török viszonzyszók is sokszor azonosak, némelykor hasonlóak egymás között. Az ősi, eredeti egyezé- sen kívül tehát még másodrendű egyezést is találunk a névszók ra- gozásában.

A viszonyi ragok és viszonzyszók összerakásában igen nagy bőséget tüntetnek fel, különösen a finn és magyar nyelvek; s Ahlqvist a viborgi és ingermánlandi népnyelvből új ragot is hoz fel, melyet a finn grammatika nem ismert volt, s mely a *na* és *ta* össze- tételeből származik. A finn *na* rag nem csak pusztán helyben való lételt, hanem állapotot, foglalatosságot, milyenséget is jelent, minél- fogva *kalana* azt teszi tulajdonkép: *halul*, *halképen*, *hal gyanánt*; így *paimen* marha-örző, *palvelija* szolgál, *paimene-na* örzőül, *pal- velija-na* szolgál. A *na* és *ta* ragok összetevéséből *nta* rag lesz, mely foglalatosságból, állapotból való kijövetelt jelent. Ahlqvist az említett népnyelvből éneket idéz, mely így kezdődik:

Läksin linnahan likkaksi,
Pauluskalle palvelijaksi
(mentem a városba béresnek,
Pavlovszkba szolgának);

s így végződik:

Tulin linnasta likanta
Pauluskalta palvelijanta
(jöttem a városból béres-volt-bul,
Pavlovszkbul szolgáló-voltbul).

Íme, a finn nyelvben az állapotot jelentő ragok is háromfélék: *ksi*, *na*, *nta*, úgymint:

<i>paimeneksi</i>	örzőnek,	<i>palvelijaksi</i>	szolgának,
<i>paimenena</i>	örzőül,	<i>palvelijana</i>	szolgául,
<i>paimenenta</i>	—	<i>palvelianta</i>	—

A magyar nyelv is három állapoti esetet bír kifejezni, a *vá*, *nak*, és *ül* raggal, így: *szolgává* lesz, *szolgának* megyen, finnül: mence *palvelijaksi*, s *szolgául* van ott, finnül: *tuossa on pavelijana*. De jelentéseire nézve a három magyar eset, a nyelv jelen állapot- jában, nem felel meg egészen a finn három esetnek, mint a felhozott példák bizonyítják, jóllehet alakilag, úgy látszik, megfelelnek egy- másnak, így:

palvelija- <i>ksi</i>	szolgá- <i>nak</i>
palvelija- <i>na</i>	szolgá- <i>vá</i>
palvelija- <i>nta</i>	szolgá- <i>ül.</i>

A mai magyar írói nyelv nagyon restelli már a ragok bőségét, mert nem különbözteti meg világosan a *nak*, *vá*, *ül* ragokat, s majdnem egynek tartja, minthogy szerte így mondja: király*ül* választották, királyn*ak* választották és király*á* választották. Hogy e ragok jelentései különböznek egymástól, mutatja a régi nyelvszókás, melyet föl kellene támasztani.

A genitivusra nézve megjegyzi Ahlqvist, hogy a magyar nyelv annak hijával van, de pótolja az *é* raggal, mikor viszonytalanul áll, p. o. *a ház az atyáé*; vagy szófűzettel fejezi ki, mikor viszonyítva van, p. o. *az atya háza*, vagy *az atyának a háza*. A finn és török nyelveknek van genitivusok. Viszontag a finn nyelvnek nincsen külön accusativusa, de sokképen pótolja: azonban hogy hajdan megvolt neki a *t* ragu accusativusa is, bizonyítják a személyi névmások, melyeknek ez alakjaik: min*u-t*, sin*u-t*, häne-*t* = engemet, tégedet, őt; meidä-*t*, teidä-*t*, heidä-*t* = minket, titeket, őket, megvannak.

A tulajdonsági névszók fokozása általában kevesebbé van kifejtve a finn-ugor, és török nyelvekben: annál nevezetesebb, hogy erre nézve is megegyeznek a finn és a magyar. A másodfokot a finnben *p*, a magyarban *b* jelöli; az azonosság szembetűnő tehát. De a finn nyelvben *m* jut a *p* elibe, s lesz: *vanha* vén, *vanhempi* vénebb: a magyarban *bb-t* írnak. Ahlqvist az *m*-nek belésszók-tetését a széphangzatnak tulajdonítja, mely a magyar *ad*, *tud* helyett a finnben *ant*, *tunt*-ot ejt, s hozzátesszük mi, mely a vogulban az *eb*-et *amp*-nak, a *hab*-ot *kump*-nak ejti. A magyarok miért írnak *bb-t*, azt, úgy mondja Ahlqvist, bajos elérteni (är svårt att inse). — A finn *m* nem széphangzatból van ott a *pi* előtt, hanem szükségből, melyet a harmadik fok tüntet ki. A két fok tulajdonkép így van:

vanhempa vénebb, *vanhimpa* legvénebb.

A két fok képzője *pa*: mi teszi hát a különbséget a comparativus és superlativus közt? Nyilván az *i*, mely a comparativusban nincsen meg. De lássunk még más példákat is:

paksu vastag,	paksumpa vastagabb,	paksuimpa legvastamatala alacsony,	matalampa,	matalimpa,	[gabb,
korea szép,	koreampi,	koreimpa,			

halpa	olcsó,	halvempa,	halvímpa,
suuri	nagy,	suurempa	suurímpa,
rakas	kedves,	rakkaampa,	rakkaímpa
terve'	egészséges,	terveempa,	terveímpa stb.

Ezek azt mutatják, hogy a *pa* képző az egyesszámu genitivushoz járúlván (így : matala, gen. matalan-pa) a másodfokot képezi; s ugyanaz a többesszámu genitivushoz járúlván a harmadfokot képezi. Tegyük föl, hogy a *pa* képző a *paljo* = sok, vagy *pai* (mi meg a törökben sokat, bővet jelent) vagy más ilyféle szónak maradványa; akkor p. o. *suuren-pa* annyit tesz, mint a nagynak bője, sokja. E szerint a másodfok valamely tárgy tulajdonságát csak egygyel, a harmadfok pedig sokkal hasonlítja össze. Már így belátjuk, hogy ezen alakokban az *m* nem széphangzat kedviért van ezekben az alakokban, hanem szükségből; továbbá, hogy az *n*, mint genitivusi rag, a következő *p* miatt lett *m*-mé. A finn nyelvtudat, elfelejtvén a *matalampa*, *matalímpa* összetételek eredetét, azokat egy szó gyanánt kezdte tekinteni, s a sajtóhanghi törvények szerint idomítani; a *matalampa*-ból tehát a nevezőben *matalampi*-t, a *matalímpa*-ból *matalin*-t alkotta, de a genitivusban előtűnteti a teljes alakot, így :

matalampi,	gen. matalamman (matalampa)
matalin,	gen. matalimman (matalímpa).

A magyar nyelv a fokozásra ugyanazt a képzőt használja, de még kurtább alakban (*b*). Az összetétel magyarosan történik, azaz genitivusi rag nélkül, mint p. o. az *ün-nep* szóban is, tehát így : *jov-b*, *szepe-b*, *töv-b*, *kurtu-b*, *hossza-b*. A három első szót, miután benők a hanghasonulás véghez ment, így kezdte kiejteni a nyelv : *jobb*, *szebb*, *több*; s elfelejtvén nemcsak a *b* eredetét, hanem az említett hanghasonulást is, azt gondolja vala, hogy e képző *bb*, s most nemcsak a három szót írjuk *bb*-vel, hanem a többit is (kurtább, hosszabb stb.), melyekben hanghasonulás nem volt*). — A magyar nyelv az

*) A magyar nyelvben még más két esete van annak, hogy elfelejtvén a hasonulást, a kettőzést ott is gyakorolja, hol hasonulás nincsen. Ez, az a *t* helyi raggal lesz : *ezt*, *azt*, azután *ett*, *att*, most *itt*, *ott* : s ezért a *t* helyi ragot mindenütt kettőztetjük. Az igeinek egyik múltja *t* képzővel lesz, így : *tud-t-unk*, *tud-t-tok*, *tud-t-nak*; *tud-t-nak* helyett *tudttak*, vagy *tudottak*. De minthogy *tudottak*, *mondottak* helyesek : azt gondoljuk *tudott*, *mondott* is helyes, pedig ezekben *n* nem hasonúlhatott a *t*-hez.

összetételt genitívusi rag nélkül, tehát közvetlenül, hajtván végre, abban a többesszám jelelőjét sem fejezhette ki; a harmadfok képzésére tehát a *leg* szóhoz folyamodék, melyet a másodfok elibe tessen: legszebb, legjobb, legkurtább stb.

Ezután általmegyen Ahlqvist a számnevekre, melyek hasonlósága szembetűnő. Mellőzvé az ismeretes hasonlatosságokat, Ahlqvist véleményére, mely szerint a magyar *tíz*, a szirjān, votják *das*, azután a *száz*, *sata*, végre a magyar *ezer* a vogul *sater* stb. az árja nyelvekből kerültek a finn-ugor nyelvekbe, azt jegyezzük meg, hogy annak lehetetlenségét a számszók magok hirdetik. A kölcsönvett szókat a kölcsönnevő nyelvek csak annyiban változtatják el, hogy a honi kiejtéshez idomítsák; továbbá a kölcsönvett szókat egy nyelv sem fogyasztja annyira, hogy képzőjivé tegye. Azt mondják, hogy a magyar *tíz*, a szirjān, votják *das* árja szók. De melyik árja nyelvből valók? a szanszkritből, zendből-e, miszerint *da* anból lett *das* és *tíz*, vagy az új perzsából valók-e, miszerint *deh*-ből nálunk *tíz*, s a szirjāneknél és a votjácoknál *das* lett? Megengedve is, hogy ily különösen változott volna el akár a *dačan* akár a *deh*: még bajosabb megfejteti, hogyan vált a *das* és *tíz* is a mordvinoknál, voguloknál és osztjácoknál *s*-szé a *kom-s*, *kū-s*, *khū-s* szókban, melyek azonosak a magyar *hú-sz* szóval, pedig azoknál a *tíz* = *kemen*, *lau* vagy *louh*, és *jong*. — A *száz*, finn *sata*, valamennyi finn-ugor-török nyelvekben megvan az illető hangváltozatokkal, mint a lapp *čuotte*, a török *jüz*, a csuvas *sür* és jakut *süs*. A ki azt állítja, hogy ezen szók a szanszkrit *catam*-ból, vagy az új perzsa *sad*-ból valók, az fölteszi, hogy még akkor, mikor e szó-elfogadás történék, az áltaji népek mind együtt valának, mert különben nem kerülhetett volna a lappokhoz és a jakutokhoz, kiket majdnem a földnek fél keksége választ el. Továbbá a kölcsönvett szónak hangi elváltozásait itt sem lehetne megfejteti. De megengedve, hogy eme nehézségek ellenére is, a *száz*, *sata*, *sat*, *sad*, *čuotte*, *jüz*, *sü*, *süs* szók mind a perzsa *sad*-nak vagy a szanszkrit *catam*-nak kölcsönadásai: miért nem fogadták el mind azon nyelvek az új perzsa *hezar*-t is? mely ott is a hol van, *ezer*, *sater*, *šater*, *s'ur-s* alakokban tűnik elő. — Nem lehet tehát kölcsönvételtől szó a *tíz*, *száz*, *ezer* szókra nézve: de azt lehet gondolni, hogy e szók az árja és áltaji közösséghez tartoznak.

A személyi névmásokat így állítja össze Ahlqvist:

	<i>én</i> :	<i>mé</i> ;	<i>te</i>	<i>tí</i>
<i>Finn</i> :	<i>minä</i>	<i>me</i> ;	<i>sinä</i>	<i>te</i>
<i>Lapp</i> :	<i>mon</i>	<i>mi</i> ;	<i>don</i>	<i>di</i>
kettősszámban : <i>moaj, doaj</i>				
<i>Mordvin</i> :	<i>mon</i>	<i>min</i> ;	<i>ton</i>	<i>tin</i>
<i>Cseremis</i> :	<i>min</i>	<i>mä</i> ;	<i>tin</i>	<i>tä</i>
<i>Votják</i> :	<i>mon</i>	<i>mi</i> ;	<i>ton</i>	<i>ti</i>
<i>Szirjän</i> :	<i>me</i>	<i>mi</i> ;	<i>te</i>	<i>ti</i>
<i>Vogul</i> :	1) <i>am</i>	<i>monk</i> ;	<i>nej</i>	<i>nan</i>

kettősszámban : *menk, nin*

2) *äm* *mán* ; *näng* *nán*

kettősszámban : *mén, nén*

Magyar : *én* *mi és mink* ; *te* *tí és tik.*

Ezek általános azonossága szembeszökő, de a magyar *én*-nek különbözése a többitől, s viszontag megegyezése a vogul *am*, *äm*-mel is feltetsző, mi még inkább azzá lesz, ha többet közlünk róla. Két alakját tettük ki, 1) alatt az Ahlqvist által felhozottat, mely a déli vogul nyelvből való, s 2) alatt a Reguly-hoztát, mely meg az éjszaki vogulból való. A finn, lapp, mordvin, cseremis, votják, szirján személyi névmások rendesen veszik föl a viszonyragokat, mint a közönséges névszók : a vogul és magyar személyi névmások eltérnek a rendes ragozástól, így :

<i>én</i>	<i>äm</i>	<i>te</i>	<i>näng</i>
<i>enyém</i> {	<i>ánom</i>	<i>tiéd</i> {	<i>nängen.</i>
<i>engem-et</i> }		<i>téged-et</i> }	

A magyar *én* és vogul *äm*, *am* azért is feltetszők, hogy nem kezdődnek *m* (*b*) betűvel, mint a többi finn, ugor, török nyelvekbeli *min-ä*, *mon*, *me*, *ben*, *men*. Azonban hasonlójukat a csuvas nyelv mutatja, az *abe*, *ap* vagy *ebe*, *ep* = *én*, *äm*, *ám* szóban. Ebben a *b* (törökül *ben* = *én*) tö-betű előtt *a*, *e* van, mely olyan bővítés, milyén a finn *min-ä*, *sin-ä* szók utóján van. A csuvas *abe*, *ap*-hoz, vagy *ebe*, *ep*-hez legközelebb áll a vogul *am*, *äm* ; s föl lehet tenni, hogy a magyar *én* is *em*-ből való. Az *enyém* is így magyarázható : *em-é-m* (mint : *atyá-é*, *atyá-é-m*), az *em-é-m*-ből *eny-é-m* lett, mint a régi *torom*-ból *torony*. A vogul *am*, *äm*-ből szabályosan lesz *ánom* = *enyém*. Bajosabb az *engem* alak *g*-jet kimagyarázni. — A *tiéd* úgy lett, mint *enyém*, így : *te-é-d*, miből *ti-é-d*, mint *em-é-m*-ből *enyém*. A *tégednek*

g-jét ha ki nem magyarázhatjuk is, de felvilágosíthatjuk az osztják *nengat* = téged szóval.

Leginkább megüti figyelmünket a vogul (Ahlqvist hozta) *monk* = mink, a vogul nyelvben a rendes többesrag *t* lévén, nem *k*.

A birtokos ragokról csak azt akarom felhozni, hogy a lapp nyelvői egyeznek meg leginkább a magyarral, mert

a magyar : m d ; nk, muk tok, tek
a lappban is: m d ; mek dek

Az igéből Ahlqvist először a személyi ragokat mutatja fel; azután értekezik a magyar tárgyi igeragozásról, mely a finnek előtt új, s annál fogva is érdekes; végre az *and*, *end*-ről tesz néhány megjegyzést, melyeket mink is közlünk.

Különös figyelmet érdemel az *and*, *end* képző, ezekben : *várandok*, *kérendek*. Minthogy azt igető gyanánt is lehet ragozni, így : *várandék*, *várandanék*, *várandottam* stb. az *and*, *end* képzőt nem időt jelelőnek, hanem ígét képzőnek kell tekinteni, mint a *hat*, *gat*, *kod* stb. képzőket. S az inchoativ jelentésű; megtaláljuk pedig a mordvinban is; p. o. *nilan* nyelek, *pelan* félek, *por'an* marok-ból lesznek : *nilendan* nyelni kezdek, nyelendek, *peléndan* féledek, *por'endan* marandok, vagy kezdek marni. A finn nyelvekben (az *éjszaki csúd*-ban, és a *vesziläi*-ben) is megvan e képző, mely *sk*-val bővül meg, s ugyanazt jelenti, p. o. *käyn* kelek, *kävyisk* — azután *kävyisk-andan* kelendek, *menen* megyek, *menysk* — azután *menyskan-dan* menendek, vagy kezdek menni. — Bizony, figyelemre méltók e megjegyzések.

Ezekből is látjuk, mily nyereséges lesz nyelvtudományunkra nézve, ha a finn szempontból is beható és egybehasonlító tanulás alá vetendik a magyar nyelvet. S arra kiváltképp Ahlqvist alkalmas, ki nyelvtudományi képzettségét sok tekintetben bebizonyította már.

HUNFALVY PÁL.

TANULMANYOK

A MAGYAR BIBLIAFORDÍTÁSOK KÖRÜL.

I.

A MAGYAR BIBLIAFORDÍTÁSOK ÁLTALÁBAN.

Még nem írtak könyvet, mely oly általános elterjedést nyert volna, és mely a népek művelődésére oly messzeható, oly határozó befolyást gyakorolt volna mint a biblia. Az öntudatra ébredő ember nemének eredete és végrendeltetése felől óhajt mindenek előtt tisztába jönni, s szívéhez öleli az isteni okmányt, mely mind a kettőre nézve neki biztos tudomást nyújt. Nem csoda azért, ha a fejleni kezdő ember úgy mint a műveltség délpontján álló, kiváló tisztelet és szeretettel csüng e könyven, melyből az élet legfontosb kérdései iránt megnyugtatót merít.

De nem czélom énnekem ezúttal az isteni könyv vallás-erkölcsi világhódításairól szólni, s a végett annak a hit- és erkölcsre vonatkozó tartalmát kutatni. Én csak a biblia világútjának egy állomásán, hazánkban történt többszöri megszólamlásáról és arról akarok értekezni, mikép nyert kifejezést az isten ígéje nemzetünk kebelében, mikép tükröztetett vissza az őskor e legszentebb maradványa a magyar nyelvben?

Fontos pedig e kérdés nyelvünk fejlődésének történelmére nézve, a mennyiben tagadhatatlan tény, hogy a biblia nyelvezete kiváltképpen az, mely után indul nagy részben a nép szólása, valahányszor gondolkodása a mindennapin túl emelkedik és szellemibb röptöt vesz.

Csakugyan nyelvünkben is, akár szókinsét tekintsük, akár a sajátos kifejezések fordulatait és a közajkon forgó közmondások és példabeszédek ezreit nézzük, sok olyasra találunk, mi távol mulunk honából mint ama világvándor szava hangzik felénk.

Nem is csoda, miután a nép a biblia szava iránt mind elejétől fogva kiváló előszeretettel viseltetett, és tudósaink is akkor, midőn idegen nyelv a tudományos műveltséget a köznéptől távol tartotta, vetélkedve buzgólkodtak ezen egy könyvet a nép kezébe juttatni.

Alig is van hazai irodalmunk mezején egy-egy pont, mely inkább volna tiszteletébresztő emlékekkel rakva, mint a bibliafordítás. — A tizennegyedik század elejéről fenmaradt bécsi és müncheni codexbeli fordítások után nagy sorozatát mutathatjuk fel a különböző bibliamagyarításoknak, és számos jeleseink, részint mint új tolmácsolások szerzői, részint mint a szerzett fordítások kiigazítói, komoly igyekezettel fáradoztak a szent írásnak honi nyelvünkre való áttételében. Kik is időrendszerint e következők :

Bátori László (a XV-dik század közepéről). Fordításaiból fenmaradtak : a Genesis első negyedfél fejezete, Exodus, mely kezdődik a 6-ik f. 7-ik versével és megy végig, Leviticus, Numeri és Deuteronomium. Továbbá Josue könyve, Bírák könyve, a négy evangalista, apostoloknak járásokról való könyv, az apostoloktól írt epistolák, ú. m. Pálé a zsidókhoz, azután Jakab, Péter, János és Judáséi, végre a sz. János evangelistának látásáról való könyv. — Az egész nem soká a Régi M. Nyelvmemlékek VI-ik kötetében fog megjelenni). — *Komjáthi Benedek* (Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az Zenth Paal levelei magyar nyelven, nyomtatt. Krakkóban 1533. eszt. 8-o). — *Pesti Gábor* (Novum Testamentum, seu quatuor Evangeliorum volumina lingua Hungarica donata, Gabriele Pannonio Pestino interprete. Wj Testamentum magyar nyelven. Nyomtatt. Bécsben 1536. 8-o). — *Benczédi Székely István* (Soltár, azaz : Dicséretnek könyve. Krakkó 1538). — *Sylvester* vagyis *Erdősi János* (Új Testamentum magyar nyelven. Nyomtatt. Új-szigeten 1541. 4-o). — *Heltai Gáspár* (I. A Bibliának első része. Azaz Mosesnek ött könyve. Kolosvár 1551. 4-o. II. Jósue stb. a Krónikák végéig. Kolosvár 1556. IV. A Bibliának negyedik része, azaz prophetáknak írások. Kolosvár 1557. 4-o. Az új testamentum. Kolosvár 1561. 4-o. A III-dik kötet alkalmasint meg sem jelent, miután annak némely egyes részei, mint pl. Salamon könyvei külön kis nyolczadrétben Heltai által kiadva léteztek). — *Gyulai István* (Salamon könyvei. Kolosvár 1551. 8-o. Sirák könyve, Kolosvár 1551. 8-o). — *Mélius* vagyis *Horhi Juhász Péter* (Samuel és a Királyok könyvei. Debrecen 1565. 4 o. A szent Job könyvének a zsidó nyelvből és a böles magyarázók fordításá-

ból igazán való fordítása magyar nyelvre. Váradon 1565. 4-o). — *Félegyházy Tamás* (Új testamentom. Debrecen 1586. 4-o). — *A csepregi lutheranum collegium*. (Erről Torkos emlékezik, kinek állítása szerint a nevezett collegium az evangéliumokat és epistolákat kiadta volna Monyoró-Kereken 1588. 12-o. Ez azonban mint Postillaféle munka a bibliakiadások közé nem igen sorozható. Ha jegyzékünkbe a Postillakat is fölveszszük, akkor Telegdi Jánosnak következő munkáját is ide kellene soroznunk: „Az Evangeliumoknak, melyeket vasárnapokon és egyéb innepeken esztendő által, az anyaszentegyházban olvasni és predikállani szoktanak. 3 rész.”) — *Károlyi Gáspár* (Szent Biblia, azaz istennek ő és wj testamentomának próféták és apostolok által megíratott szent könyvei. Magyar nyelvre fordíttatott egészben és wyjonnán az istennek Magyarországbán való Anyaszentegyházának épülésére. Wisolban nyomtatattott 1590. folio.) *Szenczi Molnár Albert* (A Károlyi Gáspár fordítását egyes apróbb hibák kijavításával adta ki. Hannovia 1608. 4-o, másodszor Oppenheim 1612. 8-o.) — *Kecskeméti A. János* (Az Dániel próféta könyvének, a szent írás szerint igaz magyarázattya Debreczen 1621. 4-o.) — *Káldi György* (Szent Biblia. Az egész keresztyénségben bevött régi deák betüből magyarra fordította a Jézus alatt vitézkedő társaságbeli Nagyszombati K. Gy. Pap. Bécs 1626. folio.) ¹⁾ — *Tóthfalusi Kis Miklós* (A Károlyi Gáspár fordítását nagy gondossággal gyökeresen megigazítva adta ki. Amsterdam 1685. 8-o. másodszor ugyanott de kisebb gonddal 1700. 8-o.) ²⁾ — *Komáromi Csipkés*

¹⁾ A magyar kir. egyetem könyvtárában találtató ily czímű kézirat: „*Káldi György önkezű magyar biblidja. Megkezdve 1605. decemb. 10. Befejezve 1607. martius 25.*” a húsz évvel később nyomtatásban megjelent műtől csaknem minden versben oly tetemes és lényeges eltéréseket mutat, hogy egészen más fordításnak mondható, és a nyomozónak különösen törlései és ezek helyébe tett igazításai által igen tanulságos; különösen nevezetes pedig, hogy a nyomtatásban nagyon gyakran az először kitörlöttket visszaigazítja. Az *Oktató Intés* a kézirathoz nincs hozzá csatolva. Ez „*Oktató Intés*”-ben többek közt ezt mondja Káldi: A mi Rendünkön való Istenben elnyugodott Pater *Stephanus Arator*, sok esztendeig nagy munkával fáradott a Bibliának Magyar nyelvre való fordításával. En ezt nem tudván stb.

Káldi György fordításának második kiadása megjelent Nagy-Szombatban 1732. hibásan megváltoztatott ily czímmel: Szent Biblia, melyet az egész keresztyénségben bevött régi Deák betüből magyarra fordította stb. N. Szombati Káldi György Pap. — A harmadik kiadás megjelent Budán 1782.

²⁾ Károlyi Gáspár fordításának későbbi sajtó alá készítői voltak még:

György (Magyar Biblia, avagy az ó- és Új Testamentomnak könyveiből álló teljes sz. Írás a magyar nyelven, melyet a Sidó, Cháldeai és görög nyelvekből magyar nyelvre fordított, és minden Rész közönséges Summáját és Részeit megmutató marginalis jegyzésekkel megvilágosított: C. C. Gy. Leida 1685. 8-o.) — *Torkos András* (A mi Urunk Jézus Krisztusnak Új Testamentoma görög nyelvből magyarra fordítottatott stb. Wittemberga 1736. 8-o.). — Nagy Megyeri *Besnyei György*, madari ref. lelk. (Az egész biblia az eredeti nyelvekből 1737. táján. Kézirat a debreczeni collegium könyvtárában). — *Sartorius János*, szenicei *Bárány György* és *Bárány János* (A mi Urunk Jézus Krisztusnak új testamentoma most görög nyelvből ujonnan magyarra fordítottatott és némely világosabb értelemre s lelki épületre szolgáló magyarázatokkal és jegyzésekkel stb. kibocsátattott. Laubán 1756. 8-o. Lefordították az ó testamentumot is, de ez kéziratban maradt. Hol van?) Szeniczei *Bárány Pál* (A szent írásnak, a betű szerint fordítás által némely meghomályosított helyeire világoskodó lámpás 1787. 8-o. A nyomtatási hely nincs kitéve. Az előszóban ezt mondja: „Már Isten kegyelméből és segítségéből a Sz. Írásnak ó Testamentombeli részét a Sidóból, majd csaknem végeig megfordítottam stb. Hol van?). — *Versegghi Ferencz* (Dissertatio de versione hungarica scripturae sacrae, specimina correctae atque ad vulgatum exactae versionis una cum momentis exegetico-philologicis emendationum in traductione Káldiána instituendarum, subjunguntur. Budán 1822. 4-o.) — *Végh István* (Bölcs Salamon király példabeszédeinek világosabb kitétele. Esztergomban 1827. 4-o). *Guzmics Izidor* (Jób és Zsoltárok. Kiadta az Egyházi Tár szerkesztője. Pesten 1836). — *Bloch Mór* (Mózes öt könyve. Magyarra fordította és jegyzetekkel fölvilágította. . . Budán 1840—41. 5 köt. Első jósok. Josua. 1842. 8-o 1 köt.) — *Rosenthal Mór* (Dávid király énekei. Fordította Mendelssohn után. Budán 1841. 8-o.) — *Bauer Márkfi Hermán* (Selomoh hasonlatai. Budán 1844. 8-o.) — *Báró Szepessy Ignác* pécsi püspök (Szent írás magyarul Káldi után a közönséges

1, *Bél Mátyás*, ki némely helyeken igazítást is tévén, kiadta a bibliát Lipcsében 1727. ; 2. Szatmár-Németi *Pap István* és *Török Ferencz*, Basilea 1751. 8-o ; 3. *Mosótyi Institoris Mihály* az addig kijött magyar bibliák felől különös gondal készült tudósítással, Lipcse 1776. 8-o ; 4. *Pethe Ferencz* ismét némi igazításokkal és Szombathi János pataki tanárnak a magyar fordítás történetét összefoglaló rövid tudósításával. Ultrajectom 1794. 8-o.

diák fordításból az eredeti Héber és görög betűre figyelmezve jegyzetekkel. Ó szövetség 1—4, Új szövetség, 1, 2, Pozsony 1834—35.) — *Szabó József* (Az ó és új szövetségi szent írás két száz képpel keresztény katolikusok számára. Pesten 1851. 4-o.) Incze Dániel és Herepei Gergely (Új Testamentom, a szent írásnak a szent tudomány jelen álláspontjához s korunk kívánataihoz alkalmazott, fejtegető és gyakorlati magyarázata, kézikönyvül lelkészek, iskolatankók és családatyák számára dr. Wohlfart J. F. T. német dolgozata után adalékokkal Dinter, Lisco S. T. munkájából bővítve átdolgozták és kiadják *Incze Dániel* a nagyenyedi ev. ref. Collegiumban szent-írást magyarázó tanár és *Herepei Gergely* kolozsvári ev. ref. második pap. Kolozsvárt 1852—54. nagy 8-o.) — *Márkfi Sámuel* (Codex graecus quatuor evangeliorum e bibliotheca universitatis cum interpretatione hungarica editus a Samuele Márkfi O. S. B. Pestini 1860. folio). — *Gonda László* (Kalászkok az ó szövetségi szent költészet mezőin, Herder szerint. Pest. 1861. 8-o). — *Tárkányi B. József* (A zsoltárok könyve a Vulgata szerint, figyelemmel az eredeti szövegre. Káldi György fordítása nyomán Allioli I. F. jegyzeteivel átdolgozva. Eger 1860. 8-o. — Az ó és új szövetségi szent írás a Vulgata szerint figyelemmel az eredeti szövegre. 1-ő füzet Királyok IV. könyvének végeig. Eger 1862. 4-o. — 2-dik füzet. Krónika első könyve Jézus, Sirák fia könyveig Eger 1863. 4-o.) — *Kámory Sámuel* (Ruth. Ótestamentomi Szentkönyv. Pozsony 1860. — Énekek éneke, azaz : a legszebb ének. Eredeti héber szövegből. Pozsony 1861. — Jeremias siralmai. Ótestamentomi szent könyv. Eredeti héber szövegből. Pozsony 1861.) — *Draxler János* (Szent Péter apostol két levele. Értelmezte . . . Pest 1861. 8.)

Ki e sorozaton végig tekint, akár az elődeknek a biblia, mint az ég legbecsesb ajándéka iránti vallásos érdekeltsége hasson lelkére akár azoknak honi nyelvünkről s közvetve mivelődésünkről szerzett érdemeikről emlékezzék: lehetetlen hogy egy neme a nemzeti büszkeségnek ne keletkezzék keblében, s annál méltóbban, minél bizonyosabb, hogy a biblia a népmivelődésnek leghathatósb emeltyűje, s hogy a miveltségben legelőhaladottabb nemzetek irodalmai sem dicsekedhetnek Isten igéje körül kifejtett több munkássággal mint nemzetünk.

Azonban, ha e buzgó fáradozásnak látatját nyomozzuk, ha tekintetbe vesszük, mily csekély haladást eredményezett mind e sokszoros munka, mily kevésbé vitte a bibliafordítás ügyét a lehető tö.

kélyhez közelebb : jóval alább száll bizakodásunk és csodálkozva kérdezzük : Mi annak oka , hogy bibliafordításunk az irodalom fejlődésével nem tökéletesedett , hogy sem érteményi , sem alaki tekintetben sehol semmi előhaladás a jobb felé , sőt itt-ott visszahanyatlás , hátrafelé menés tapasztalható ? Miért nincs kellő arány szellemi munkatételünk és ennek fogamatja közt ?

Hogy a bibliafordítás ügye összes művelődésünk folyamatával szoros kapcsolatban áll , s ahhoz képest fejlődött , azon bizonyosan senki kétkedni nem fog ; s így az érintett tüneménynek is okát azon körülményekben kell keresnünk , melyek művelődésünk fejlődését általában késleltették . E körülmények közt egyik legfontosabb az , hogy irodalmunknak , különösen multjában , a külföldtől való függésnél fogva nem volt meg a természetszerű fejlődéshez okvetlen megkívántató folytonossága , hogy minden föllépő új munkás a helyett , hogy elődjei vállain magasabbra szállt volna , rendesen úgy fogott teendőjéhez , mintha előtte a hazában a fölvett tárgyra nézve semmi sem történt volna , s öneki a dolgot külföldi tudósok nyomán ab ovo kellene kezdenie .

Semmiiben sem mutatkozik a külföldtől való szellemi függésünknek káros befolyása inkább , mint fejlődésünk ama szaggatottságában , mely a szellemi életünk tüneményei közti összefüggést kizárja . Minthogy figyelmünk folyvást a külföld óriási szellem-munkássága felé irányult , ki-ki kaptunk annak fejleményei közül egy-egy kitünőbb jelenséget , s midőn azt honunk földébe átültettük , sokszor eszünkbe sem jutott , hogy azt elébb a hazai előzményekkel viszonyba és egybehangzásba kellene hoznunk ; holott csak is így válandhatott volna igazán sajátunkká , csak így fejleszthette volna tovább a nemzetileg érvényesítendő értelmi tökét .

A ki pl. nálunk philosophiai munkát ír , nem azt vizsgálja , hol áll a mi philosophiai tudatunk , hogy ezt vévén fogó végül , szellemi látkörünket természetes egymásutánnal tovább terjeszsze , szélesbitse ; hanem megkedvelvén külföldön valamely rendszert , azt magyar köntösbe öltözteti , s azt hiteti el magával , hogy tovább fejlesztette a magyar philosophiai tudományt .

Miért nem bír a Hegelismus köztünk gyökeret verni ? Azért , mert a Kántféle hazai utánzók után Fichtét és az első korszakbeli Schellinget , a természetbölcselőt átugorva egyszerre Hegelre szöktünk , s így hiányozván a magyar philosophiai tudatban az , mi Hegel

philosophiáját Némethonban eredményezte, itt annak szükségét nem érzik, s ezért meg nem fogamzhatik.

Így van az, a hazai történelmet kivéve, tudományos irodalmunk minden ágaiban, s így folyt bibliafordításunk ügye is.

Heltai Gáspár „a szent bibliáról és annak magyar nyelvre fordításáról való előljáró beszéd”ében számot adván a munkája készítésénél követett eljárásról, többek közt ezt mondja: „úgy követünk a zsidó bibliát, hogy előttünk volt a közdeák biblia is, előttünk a több deák bibliák is, előttünk az egyéb nyelven valók is. Megolvasván ez okáért együnk egyiket, másunk másikat, harmadunk harmadikat, negyedünk negyediket, követtük az igaz és az írás szerint való értelmet.” — tehát mindenféle nyelven írott bibliákat forgattak, használtak Heltaiék, csak az előttük készült magyar fordításokra semmi gondjuk, ezekről szó sincs, holott ha a kéziratbelieket nem is, de azokat, melyeket már akkor nyomtatásban bírhattak, minők Komjáthi, Pesti, Erdösi dolgozatai, csakugyan használhatták volna.

Károlyi Gáspár Heltai és Melius elődeit említi ugyan, sőt azt is mondja: „a kik ezelőtt valami részt fordítottak a bibliában, azokat is nem utáltuk meg, hanem megtekintettük”; de bizony a megtekintésnél többre alig is ment, mert hogy az eredeti alapos megértésében szintúgy, mint nyelvünk művészi kezelésében őt messze túlszárnyaló Heltait figyelemmel kísérte és komolyan használta volna, ezt fordítása épen nem mutatja. — Az Új-szövetség magyarításában, a mint később meglátjuk, elődeit alkalmasint használta; de épen azért az Új-szövetség fordítása hasonlíthatlanul sikerültebb is az Ó-szövetségénél.

A régiek közül az egy *Káldi* az, ki bár maga sehol nem említi, de már annál fogva is, hogy az egész roppant munkát állítólag 15 hónap alatt végezte, lehetetlen hogy meglevő fordításokat ne használt legyen; de épen azért Kazinczynek „a tót eredetű nemzetek után a biblia legszebb fordítójá”-nak mondja (l. magyar régiségek és ritkaságok 18. l. jegyzetben). — Természetes egyébiránt, hogy ez ítélet a munkának pusztán nyelvezeti oldalát illeti.

Nem tartozván célunkhoz, hogy a fentebb felsorolt bibliafordítások mindnyájáról ítéletet mondjunk s azoknak tüzetes méltánylásába bocsátkozunk, beérjük most tett általános észrevételünkkel, csak azt jegyezvén még meg, hogy míg tudósaink egymás irányában viseltettek azon csekélyő lenézéssel, hogy senki előde dolgozatát arra nem méltatta, hogy azon tovább építsen: kölcsönben vi-

szont a közönség őket mind egyetemben nem méltatta valami kiváló figyelemre; mit azon feltűnő tény elég világosan bizonyít, hogy egész a XVII-ik század közepén túlig, bár akkor már különböző bibliafordítások többszörös kiadásai léteztek, hitszónokaink még is mind a textusok fölvétele, mind a szent írásból való egyéb idézeteikben egyikéhez sem fordultak a létezett bibliafordításoknak, hanem mindenik a maga kezére dolgozván, a mit a bibliából vett, azt maga fordította le úgy a hogy tudta, vagy az eredetiből vagy a latinból.

Néhány példa világosan ki fogja tüntetni, mennyire hátráltatta az elődök tekintetbe nem vétele és elhanyagolása bibliafordításunk tökélyremenetelét.

Vegyük első például bibliánk második versét *).

Bátori László (1446).

És föld pediglen vala üres és heu, és setétségek valának ez világnak színén, és Úrnak ő szent Lelke viseltetik vala a vizeken.

Heltai Gáspár (1551).

A föld kedig szintelen és pusztá vala és setétség vala a mélységben: és Istennek lelke leveg vala a vizeken.

Károlyi Gáspár (1590).

Az föld pedig vala ékesség-nélkülvaló és pusztá. És setétség vala az mélységnek a színén, és az Úrnak lelke táplálja vala az vizeket.

Káldi György (1605—7).

A föld kedig vala heabavaló és üres és sötétség vala a mélységnek színén: és az Istennek lelke leveg vala a vizeken feül.

Káldi György (1626).

A föld pedig pusztá és üres vala, és setétség vala a mélységnek színén; és az Istennek lelke leveg vala a vizek fölött.

Csipkés Komáromi György (1685).

A föld pedig vala ékességnélkülvaló és pusztá, és setétség vala a mélységnek színén, és az Istennek lelke ül vala a vizeknek színén.

Bátori László, a mint tudjuk, és ezen egy mutatványból is látható, a Vulgatát követte, s azért a *tenebrae* szót rosszul értett hiséggel magyarul is többesben adja, az *inanis et vacua* szókat pedig

*) A mutatványdarabokat könnyebbség okáért a jelenleg szokásos orthographia szerint átírva idézem. Majd mikor később az egyes fordítások grammatikai sajátságairól szövegek, a mindenik által követett írást bővebben és tüzetesen ismerttetendem.

elég jól fordítja : *üres és hű*, sokkal jobban mint *Heltainál* : *szintelen és pusztá* (Tremellius : informis et inanis ügyetlen magyarítása), de jobban mint a *Káldi* kéziratbeli fordítása is : *hiábavaló és üres*. De már *Károlyi* a héber paronomasticus *tóhu vabóhu*-t, melynek alakilag úgy mint értelmileg a hasonlókép hangegyező *zür-zavar* felene meg legjobban*), mindenesetre legügyetlenebb körülírással adja így : *ékességnélkül való és pusztá*; és ez izetlenségben *Komáromi György* is követi, mi ettől kétszeres hiba, miután akkor már az egyszerűbb *éktelen* szót is széltire használták, (l. az 1627-ben megjelent : A setét hajnalcsillag után bujdosó Luteristák Vezetője 11. l. éktelen hazugság).

Még nagyobb a hanyatlás a vers végének fordításában. Mig ugyanis *Bátori* a Vulgátához híven így fordít : *és Úrnak ő szent lelke viseltetik vala az vizeken* (spiritus Dei ferebatur super aquas), *Heltai* a héber eredeti után igen jelesen : *és Istennek lelke leveg vala a vizeken*, *Káldi* pedig nem annyira a maga eredetiét mint inkább *Heltait* követve hasonlókép : *és az Istennek lelke leveg vala a vizeken felyül* (a vizek fölött), addig *Károlyi* oly fordítást ad, mely sem az eredetihez nem hű, sem semmi megfogható értelmet nem ad; mert mit is jelentsen az, hogy az *Úrnak* (kellene lenni : az *Istennek*, mert az eredetiben *Elohim* van és nem *Adónái*) *lelke táplálja vala a vizeket*? Évekig forgattam elmémben, hogy honnan vehette *Károlyi* e minden tekintetben különös magyarázatot? (mert fordításnak épenséggel nem mondható). — Végre olvasom *Geleji Katona István* „Váltság titká“-nak 3-ik kötetében az egységshivő *Enyedi* elleni polemiáját e hely felett, (melyet mellékesen megjegyezve, ő így fordít; „és az istennek lelke terjeszkedik vala ki a vizek szinén“) hol is a többek között ezt találom : „A Chrysostomus értette (az Isten lelke kifejezést) valami kiváltképen való hatás erőről, melylyel Isten azt az üszögében lévő rendeletlen materiát táplálta, Hom. 3. in Gen. — Tehát Chrysostomus magyarázata az, melyet *Károlyi*

*) A genesis legújabb magyarázója *Delitzsch* F. így nyilatkozik e két szóról : Klang wie Bedeutung der beiden zusammenklingenden Namen ist grausig; die Erde in ihrem Urzustand war eine wüste und dumpfe, leb- und bewußtlose Masse, rudis indigestaque moles, mit einem Worte : ein Chaos.

Ha ki e magyarázatot helyeselve, a *tóhu vabóhu* kifejezésekben a pusztaság fogalmát látja, ezt is hasonló magyar paronomasiával így tehetné ki : *pusztádon pusztá*.

a héber szöveg fordítása gyanánt adott; de bizony a magyarázatot nehezebben érthetni meg, mintha az eredeti szöveg szó szerinti fordítását adta volna.

Lássunk egy másik példát ugyanazon fejezetből, 14, 15, 16, 17, 18. v.

Bátori László (1456).

Mondá ismét Isten: legyenek világosító állatok az égnek magosságán, és válaszszaak el egymástól az napot, és éjelt, és legyenek jegyekre, időkre, és napokra, és esztendőkre, hogy fényljenek az égnek magosságán és világosítsák ez földet, és azonképen betelék: teremte azért Isten két világosítókat: nagyobb, hogy előtte lenne az napnak, és kisebbet, hogy előtte lenne az éjnek, és csillagokat, és vété őket az égnek mélységére, hogy világosítanak ez földön, és igazgatnák az napot és éjet, és elosztanak egymástól az világosságot és setétséget.

Károlyi Gáspár (1590).

^{14.} Azután monda az Isten: Légyenek világosító állatok az égnek kiterjesztésén, hogy különbséget tegyenek az nap között és az étszaka között, és légyenek jelei bizonyos időeknek, napoknak és esztendőeknek.

^{15.} Legyenek mondok világosító állatok az égnek kiterjesztésén, hogy világosítsák az földet és úgy lön.

Heltai Gáspár (1551).

És monda az Isten: legyenek világosító állatok a mennynek erősségén, hogy válaszaak el a napot az éjtől: és jelentsenek jegyeket, bizonyos időket, napokat és esztendőket: És legyenek világosító állatok a mennynek erősségén, hogy világosítsák a földet: És így lön. És az Isten csinálja két nagy világosító állatot, mely birná a napot, és kicsiny világosító állatot, mely birná az éjet, ezek kívül csillagokat is. És helyezetté ezeket az Isten a mennynek erősségébe, hogy világosítsák a földet és birnák a napot és az éjet, és elválasztanak a világosságot a sötétségtől.

Káldi György (1605—7).

^{14.} Monda kedig az Isten: Legyenek világosító állatok az égnek erősségén és válaszszaak el a napot és az étszakát és legyenek jelek és idők és napok és esztendők.

^{15.} Hogy világoskodjanak az égnek erősségén és világosítsák a földet. És úgy lön.

16. Szerze azért Isten két nagy világosító állatokat, az nagyobb világosító állatot, hogy világosítana nappal, az kisebbik világosító állatot, hogy éjszaka világosítana : és csillagokat is.

17. És helyezetté az Isten azokat az égnek kiterjesztésén, hogy a földet megvilágosítsanak.

18. És hogy vezéri lennének az napnak és az éjszakának és különbséget tennének az világosság és sötétség között.

Káldi György (1626).

14. Monda pedig az Isten : legyenek világosítók az ég erősségén, és válaszszaák el a napot és az éjszakát, és legyenek jelek, az időkre és napokra és esztendőkre.

15. Hogy világoskodjanak az ég erősségén és világosítsák a földet : és úgy lön.

16. És alkota az Isten két nagy világosítót : a nagyobbik világosítót, hogy előtte lenne a napnak : és a kisebbik világosítót, hogy előtte lenne az éjnek, és csillagokat.

17. És helyezetté azokat az ég erősségében, hogy világoskodnának a földön.

16. És szörze Isten két nagy világítót : a nagyobbik világító állatot, hogy vezérленé a napot, és a kisebbik világosító állatot, hogy vezérленé az éjszakát : és csillagokat is.

17. És helyezetté azokat az égnek erősségébe, hogy világoskodnának a földön.

18. És vezérленék a napot és az éjszakát és elválasztának a világosságot a sötétségtől.

Csipkés Komáromi (1685).

14. És monda az Isten : legyenek világosító állatok, az égnek kiterjesztésében, hogy különbséget tegyenek a nap között, és az éjszaka között : és legyenek jelek, bizonyos idők, napok, és esztendők.

15. És legyenek világosító állatok az égnek kiterjesztésében, hogy világosítsák a földet : és úgy lön.

16. Szerzé azért az Isten a két nagy világosító állatokat, a nagyobbik világosító állatot, hogy uralkodnék nappal ; a kisebbik világosító állatot pedig, hogy uralkodnék éjszaka, és a csillagokat.

17. És helyezetté azokat Isten az égnek kiterjesztésében, hogy világosítsanak a földet.

18. És előtte lennének a napnak, és az éjnek; és elválasztanák a világosságot és a sötétséget.

Bloch Móricz (1840).

14. És mondá Isten: Legyenek világlok az ég területén, elkülönbözők a napot az éjtől, hogy szolgáljanak jelekül az idők, napok és évekre nézve.

15. Hogy legyenek világlok az ég területén, megvilágítandók a földet: és úgy lőn.

16. Szerzé tehát Isten a két nagy világlót: a nagyobb világlót a nappali uralkodásra, a kisebb világlót pedig az éjjeli uralkodásra, és a csillagokat.

17. És helyezé azokat Isten az ég területébe, hogy világítsák a földet.

18. És hogy uralkodjanak nappal és éjjel, s elkölönözzék a világot a sötétől.

18. És hogy uralkodnának napon, és az étszakán, és különbséget tennének a világosság között, és a sötétség között.

Tárkányi B. József (1862.)

14. Mondá pedig Isten: Legyenek világítók az ég erősségén, és válaszsák el a napot és éjszákát, és legyenek jelül az időkre és napokra és esztendőkre.

15. hogy világítsanak az ég erősségén, és világosítsák meg a földet. És úgy lőn.

16. És alkota Isten két nagy világítót, — a nagyobbik világítót, hogy uralkodjék nappal, és a kisebbik világítót, hogy uralkodjék éjjel, — és csillagokat.

17. És helyezé azokat az ég erősségébe, hogy világítsanak a földre,

18. és uralkodjanak nappal és éjjel, és válaszsák el a világosságot és sötétséget.

A mi e mutatóványokban legelőször is felötlik, az a régiebb fordítóknál előforduló „világosító állat” kifejezés, melyre nézve jegyezzük meg, hogy „állat” a régi íróknál annyit tett, mint a) *ens*, lény (így asszonyállat = asszonylény), b) *essentia*, lényeg (így Apáczai Csere János a „Magyar encyclopaedia” I. r. 7. §. ezt írja: A lött dolognak valósága lesz akármelyik októl, állatja (*essentia*) a tevő és az állató okoktól), c) *substantia*, állomány (mint, Isten állatában egy, személyében három); különösen *testi állomány* (mint a Tátrosi násolatban Máté 6, 27. Kitek pedig gondolván toldhat ő állatjához egy

sengnyit?) d) *res*, dolog, úgy hogy Komjáthinál Efes. 5, 31 a határozatlan *hoc* is állattal fordítatik, így: „ez állatnak okáért,“ *propter hoc*. — A mit mi most állatnak nevezünk t. i. az élő lényt, *animal*, a régiek *telkes állatnak* mondták.

E szerint „világosító állat“ annyi mint világosító lény vagy dolog. Nevezetes itt azonban az, hogy míg az 1626-ban megjelent Káldiféle fordításban, az *állat* szó e helyt már el van hagyva: addig a sokkal későbbi, nagyon tudós, de a nyelvcsinhez nem is sejtő Komáromy, a köznyelvben oly értelemben alkalmasint soha nem élt, s akkor már az irodalomból is kikopott szót megtartotta.

Ha már most a közlött fordítványdarabokat közelebbről megtekintjük és összehasonlítjuk, a 14-ik versben mind *Bátori*-nál, mind *Heltainál* helyesen mondatik, amannál, „és válaszszák el egymástól a napot és éjelt“; emennél, „hogy válaszszák el a napot az éjtől“; ellenben hibásan *Károlyi* és ezt követve *Komáromy*: „hogy különbséget tegyenek az nap között és az éjszaka között“; mert „különbséget tenni“ egyedül emberről mondathatik, a mennyiben ez a tárgyakat ismerveik észlelése által egymástól különválasztja; a tárgy ellenben *elválaszt*, *elkülönöz*, *elkülönít*, és így e helyt elválaszt vagy elkülönöz kifejezést kell használni, mert nem azt akarja maga *Károlyi* is mondani, hogy a világosító állatok segítségével az emberek tegyenek különbséget nap és éj között, hanem a világítók tegyék azt, a mint ez a 18-ik versből világos. — A 15-ik versben *Károlyi* a *mondok* szót szúrja a szöveg szavai közé, miáltal az egész mondat vontatott, ferde alakot ölt. — A 16-ik versben *Bátori* és utána a nyomtatott Káldi híven: hogy előtte lenne az napnak (ut praesens diei) stb. . . és csillagokat (et stellas), mely latin kifejezés jelenthet egyformán „és csillagokat“ meg „és a csillagokat.“ *Heltai* is a héber után teljesen híven és remekül: „mely birná a napot stb.“^{*)}; de rosszúl: „ezek kívül csillagokat is“, miután a héberben csillagok szó előtt a határozott névelő világosan ki van téve. — Az eredetivel egészen eltérőleg *Károlyi*: „hogy világosítana nappal stb.“, a

*) Hogy itt a *bir* szó nem possidet értelemben áll, világos és új bizonyosság arra, mit *Arany János* az 1861-iki Figyelőben 564. lapon állít, hogy a *bir* igének azon jelentése, mely hatást, tehetséget, uralmat fejez ki, régiebb, eredetibb annál, mely pusztán birtoklást tesz. „Arany ez állítása bebizonyítására igen helyesen hivatkozik az ismeretes közmondásra: „Szegény ember szándékát boldog Isten bírja“, hol a *bírja* szó se nem *habet*, se nem *possi-*

vers vége szinte hibásan : „és csillagokat is“, mely hiba elkövetése csak úgy magyarázható, ha Károlyi latinból és nem , a mint állítja, héberből fordított. (Hasonló hibás elhagyása a névelőnek 17 v. „hogy földet megvilágosítanak“, mely hibát *Molnár* már kijavított). Mind a két hely anyaghíven van visszaadva *Komáromynál* : „hogy uralkodnék nappal stb. és a csillagokat“; anyag- és alakhíven *Bloch* : „a nappali uralkodásra stb. . . és a csillagokat.“ — *Türkányi* fordítása inkább a héber szöveget követi, mint a Vulgátát.

Hogy bibliafordításaink jellemét közelebbről vizsgálhassuk, hogy azoknak az eredetivel való kisebb nagyobb egyezését és egymáshoz viszonyokat, nyelvezeti sajátságait és színezetüket tisztábban felismerhessük, nagyobb szakaszok szembeállítása szükséges; mi célból ezuttal Jákób áldását választottuk, Gen. 49.

Heltai.

Hivá Jákob az ő fiait és monda : Gyüljetekek össze, hogy megjelentsem tinektek azt, a mi jövőendő időbe reátok találkozik.

Gyüljetekek össze, és halljátok Jákobnak fiai, és halljátok Izraelt a ti atyátokat.

Rúben én elsőszülöttem : Te vagy én erőm, és az én első tehetségem, első az áldozásba és első a birodalomba.

Könnyen indultál mint a víz : Nem lesz feljebb való : Mert a te atyádnak ágyára hágtál, és az én ágyamat megfertőztetted a te felhágásoddal.

Károlyi.

¹. Szóllítá azért Jákób az ő fiait és monda: Gyüljetekek ide, és megjelentem ti nektek, a mi következő reátok az utolsó időben.

². Gyüljetekek-egybe, és halljátok Jákóbnak fiai, halljátok, mondok, Izraelt, a ti atyátokat.

³. Rúben, én első-szülöttem, te én erősségem, és az én erőmnek első 'sengéje ki méltósággal és hatalommal első voltál volna.

⁴. De mivelhogy hajlandó voltál, mint a víz; nem lésszesz első: mert a te atyádnak ágyára hágtál, akkor meg-fertéztetted azt az én ágyamat, fel-hágván arra. (A

det, hanem *rendelkezik felette*. Továbbá : Vasvesszővel *birja* (angolul : he rules, he sways) ellenségét, azaz hatalma van a fölött, ura, parancsnoka. — Heltainál tehát e szavak : *mely bírná a napot*, csak annyit tesznek mint : *mely uralkodnék nappal*; de ezt sokkal sajátosabban, erőteljesebben fejezi ki.

B. M.

Simeon és Lévi atyafiak : Az ő fegyverek mordály fegyver.

Ezek tanácsokba ne jusson az én lelkem, és az én dicséretem ne legyen az ő gyülekezetekbe : Mert az ő haragjokba megölék az embert, és az ő vakmerő bátorságokba elveszték a bikát.

Átkozott legyen az ő haragjok, miért hogy ilyen sebes, és az ő indulatok, miért hogy igen kemény : Elosztom őket Jákobba és elszéleszttem Izraelbe.

Juda ; Te vagy az ; Téged dicsírnek a te atyádfiai : A te kezded a te ellenségednek nyakán léssen : Te előtted a te atyádnak fiai meghajolnak.

Juda gyermekded oroszlán : Nagyra jutottál szerelmes fiam nagy győzedelmek által : Leereszkedett és lefeküdt mint a him és a nőstény oroszlán. Ki támad elene ?

A királyi pálca Judától el nem vétetik : Sem a tanító az ő lábaitól : Mig el nem jő a Silóh : És a népek ő hozzá gyűlnek.

Visolyi kiadásban : Mert a te atyádnak ágyára hágtál, és az én ágyamat megfertéztetted).

^{5.} Simeon és lévi atyafiak, alnokságnak fegyvere volt az ő szerződések a Sékhemitákkal.

^{6.} Ez ő titkos tanácsokban részes ne légy én lelkem, és az ő gyülekezetekkel ne egyesüljön az én ditsőségem ; mert az ő búsultokban megölték a férfiakat, és az ő indulatok szerint elronták a várost.

^{7.} Átkozott az ő haragjok ; mert vakmerő volt, és az ő búsulások ; mert kegyetlen volt : annakokáért el-osztom őket a Jákób maradéki között, és el-széleszttem az Izráel maradéki között.

^{8.} Te Júda, tégedett tisztelnék a te atyádfiai, a te kezded léssen a te ellenségednek nyakokon, a te atyádnak fiai meg-hajólnak te előtted.

^{9.} Mint a gyermekded oroszlán a Júda, a gyakorta való diadalomnak általa, felnevekedel szerelmes fiam : mikor iehajol és lefekszik, mint a him oroszlán, és mint a nőstény oroszlán, kicsoda költi fel ötet ?

^{10.} Nem vétetik el Judától a birodalom, és a törvény tevő az ő maradékjától, míg nem el jő a Messiás, és sok népek gyűlnek ő hozzája.

Ez köti az ő csitkóját a szőlőtőhöz, és az ő szamarának vemhét a nemes szőlővesszőhöz.

Az ő ruháját borba mossa meg, és az palástját a szőlő főnek vérébe.

Az ő szömei pirosbak a bornál, és az ő fogai fejbek a tejnél.

Zebulon a tengernek kifogó helyén lakozik, és a hajóknak álló helyek mellett, és kiterjed mind Sidonig.

Isakhar csontos szamar leszen és letelepedik két határ között.

És látá a nyugalmat, hogy jó volna, és azt a földet, hogy gyönyörűséges: De az ő vállait meghajtotta terehvitelre és adószolgává lett.

Dán ítélő leszen az ő népe között mind Izraelnek egyéb nemzetsége.

Dán kégyő leszen az úton és áspis az ösvényen, és a lónak sarkát marja, hogy a rajta ülő hátra essék.

Uram a te szabadításodat várom.

Gád felfegyverköztetvén a hadat viseli, és ismét visszahozza.

11. Köti az szamarát a szőlőtőhöz, és az ő szamarának vemhét a nemes szőlőtőhöz: az ő ruháját mossa a borban, és az ő öltözetit a szőlőnek levében.

12. Az ő szemei pirossak lesznek a bornak miatta, és az ő fogai fejbek a tejnek miatta.

13. A Zebulon a tenger partján lakozik, és leszen a hajóknak kikötő helye az ő lakása, és az ő határa leszen mind Sidon városig.

14. Issakhár, olyan mint az erős szamar, ki a határa vetett kettős terh alatt fekszik.

15. Mert látván, hogy jó dolog a nyugalom, és hogy az ő földre kies, meg-hajtja hatát a terh hordozásra, és adó-fizető leszen.

16. A Dán ítélője leszen a népnek, mint akármely az Izráel nemzetségi között.

17. Leszen a Dán olyan, mint a mérges kigyó az úton, és az áspis az ösvényen, mely meg-marja a lónak farkát, hogy a rajta ülő hátra essék.

18. A te szabadításodra várom az Úrnak segítségét.

19. Az ellenség sereggel háborgatja a Gád nemzetségét; de végezetre ő diadalmas leszen.

Assertöl jő az ő kövér kenyere : És ő királyoknak kedveseket ad.

Naftali hamar szarvas, és szép beszédű.

Joseph nevezedik : Nevezedik mint egy forrás mellett : A leányok idestova járnak a birodalomba.

És noha a lövők meg-haragítják, és ellene vinak, és háborgatják :

De azért az ő ije épen marad, és az ő karjainak kezei erősek a Jakobba vala hatalmasnak kezei által : Innen támadott Pásztor és Kő Izraelbe.

A te atyádnak Istenétől vagyon a te segítséged és a mindenhatótól áldottattál te meg áldással onnan felyül az égből, áldással az alatt való mélységből, emlőnek és méhnek áldásával.

A te atyádnak áldási nagyobak az én atyáimnak áldásinál, e világi magasságoknak kívánások szerint, és jöjjenek Józsefnek fejére és a Nazareosnak tejére, az ő atyafiai között.

Benjámín, ragadozó farkas :

^{20.} Az Asernek kenyere kövér leszén, és ő ad gyönyörűséges gyümölcsöket a Királyoknak.

^{21.} Naftali olyan leszén, mint a ki-botsáttatott szarvas és ékes beszédű leszén.

^{22.} A József olyan, mint a termő ág, mint a forrás-víz mellett való termőág, sőt mint két ágak, melyeknek mindenike a kő a falnak magasságát fel-haladja.

^{23.} Jóllehet keserűséggel illeték, és lövöldözték őtet, jóllehet gyűlölték őtet a lövöldözők.

^{24.} Mindazáltal az ő kézivének ereje által meg-maradott és megerősödtek az ő kezeinek karjai, a Jákób erős Istenének keze által, annak okáért lett az Izráelnek pásztora és köve.

^{25.} A te atyádnak erős Istene által, mondom, hogy vagynak ezek, a ki téged segéll, és a mindenhatótól, ki meg-áldott tégedet mennyei áldásokkal ott fenn, és itt alatt való földi áldásokkal, emlőknek és méhnek áldásával.

^{26.} A te atyádnak áldási, (melyek erősebbek az én atyáimnak áldásoknál) mind örökké legyenek Józsefnek fején, és az ő atyafiai közül választatottnak tején.

^{27.} A Bénéjámín olyan leszén,

Reggel ragadományt eszik és este a zsákmányt osztja.

mint a ragadozó farkas reggel ragadományt eszik, és este zsákmányt oszt.

Káldi. *)

¹ Hivá (szolítá) pedig Jákob az ő fiait, és monda nekik: Gyűjjetek egybe, hogy megjelentsem, a mik reátok következnek (hogy hirdessem meg a mi ti reátok következendő) az utolsó napokban.

² Gyűjjetek egybe és halljátok Jákob (Jákobnak) fiai, halljátok Izrael a (ti) atyátokat.

³ Rúben az én elsőszülöttem, te én erősségem, és a fájdalomnak kezdeti (és kezdete az én fájdalomnak): elsőbb az ajándékokban, nagyobb a birodalomban (Főlebb lettél volna az ajándékokkal, nagyobb a birodalommal).

⁴ Kiöntetted mint a víz, ne nevedjél: mert az atyád ágyára hágtál (mert felhágtál az te atyádnak ágyára), és megfertéztetted az ő ágyát (leppelét).

⁵ Simeon és Lévi atyafiak, hamisságnak hadakozó edényi.

⁶ Az ő tanácsokba ne jöjjön (menjen) az én lelkem, és az ő gyülekezetekben ne légyen az én

Csipkés Komáromy.

¹ Szóllítá azért Jákób az ő fiait, és monda: Gyűllyetek ösze, és megjelentem tinéktek, a mi következik reátok a napok utolylyán.

² Gyűllyetek egybe, és halyátok-meg Jákóbnak fiai, és halgassatok Izraelre a ti atyátokra.

³ Rúben én elsőszülöttem vagy te, én erősségem, és az én erőmmnek eleje, méltósággal és hatalommal felső.

⁴ Alhatatlansággal olyan vóltál mint a víz, nem leszesz felső, mert a te atyádnak ágyára hágtál, s akkor megfertéztetted: az én ágyamra hágott!

⁵ Simon és Lévi atyafiak, erőszakátételnek eszközei az ő szerződésekben.

⁶ Az ő titkos tanácsokban ne menny oh én lelkem, és az ő gyülekezetekkel ne edgyesülly oh én

*) A kézirati eltéréseket rövidség okáért és hogy annál jobban kitűnjenek, zárjelek közé szedtettem.

dicsőségem : mert dühösségekben (az ő haragjokban) megölték a férfiat, és az ő akaratjok szerint megásták (elrontották) a falt.

7. Átkozott az ő dühösségek (az ő haragjok) mert vakmerő : és az ő boszorkodások, mert kemény : elosztom őket Jákobban (a Jákobba), és elszélesztem őket Israelben (Israelbe).

8. Juda téged dicsérni fognak (tégedet dicsérnek) a te atyádfiai, a te kezéd (lészen) a te ellenségidnek nyakokon, imádni) fognak téged (imádnak tégedet) az (a te) atyádnak fiai.

9. Oroszlánnak kölyke (Gyer mekded oroszlán) Júda : a praedára felmentél (édes) fiam : megnyugodván lefeküdtél mint az oroszlán, és mint a nöstény oroszlán, ki (kicosda) költi fel ötet ?

10. El nem vétetik a fejedelmi (királyi) pálcza Judából és a fejedelem az ő ágyékából, míg nem eljő a ki elküldetik, és ő lészen a nemzetségek várása.

11. A szőlőhez kötvén az ő vemhét (köti a szőlőkerthez az ő csitkóját), és a szőlőtőhöz, ó édes fiam, az ő nöstény szamarát : Megmossa borban a (az ő hoszszu) ruháját, és a szőlőnek vérében az ő palástját.

12. Szebbek az ő szemei a bor-

mitsőségem ! mert ő haragjokban megölték a férfiat, és az ő akaratyok szerint elszakaszták az ökröket.

7. Átkozott az ő haragjok, mert kegyetlen volt, és az ő búsulások, mert kemény volt, el-osztom őket a Jákobban, és el-szélesztem őket az Izraelben.

8. Te Júda ! tégedet ditsérnek a te atyádfiai, a te kezéd lészen a te atyádfiai, a te ellenségignek nyakokon ; meg-hajolnak te előtted a te atyádnak fiai. *d*

9. Oroszlán kölyök a Júda, a predából jöttél-fel fiam : le-hajol, fekszik mint az oroszlán, és mint a fene oroszlán, kitsoda költi-fel ötet ?

10. Nem távozik-el a királyi páltza Judától, és a törvény-tévő az ő lábai közzül, míg nem el-jő a Siló, és ő hozzája sok népek gyűlnek.

11. Köti a szőlő-tőhöz az ő szamarát, és a nemes szőlő-tőhöz az ő szamarának vemhét ; meg-mossa borban az ő ruháját, és a szőlőnek levében az ő öltözetit.

12. Pirossak lésznek az ő sze-

nál, és a fogai fejbek a téjnél (és az ő fogai a tejnél fejbek).

^{13.} Zebulon a tenger partján lakik (a tengernek partján lakozik) és a hajóknak állásával elér (mind) Sidonig.

^{14.} Issakhar erős számár a határok között letelepedvén (Issachar, mint az erős számár az határok között fekszik).

^{15.} Látá a nyugodalmat, hogy jó volna: és a földet hogy joles jó: és meghajtá vállát a hordásra (az hordozásra), és lön adókkal szolgáló (és adó fizető lön).

^{16.} Dán, megitéli az ő népét, mint más nemzetiség is Israelben (mint akármely az Israel nemzetiségek között).

^{17.} Dán, kigyó legyen az úton, szarvas kigyó az ösvényen, megmarván (megmarja) a lónak körmeit, hogy hátra essék a rajta ülő.

^{18.} A te szabadítódat várom (megvárom) Uram.

^{19.} Gád felövedzve harcol ő előtte, és felövedzik hátra (Gád ki ellen felkészülve hadakozik az ellenség, és ő diadalmas leszen hátul).

^{20.} Aser, zsiros (kövér) az ő kenyere és gyönyörűségeket ad a királyoknak.

^{21.} Naftali, kibocsátott szar-

mei a bortól, és fejbek az ő fogai, a tejtől.

^{13.} A Zebulon a tengereknek rév-parttyán lakozik, és ő leszen az hajóknak ki-kötő helye, és az ő határa Sidonig.

^{14.} Az Issachár, tsontos számár, ki fekszik a kettős tereh között.

^{15.} És látván a nyugodalmat hogy jó, és a földet hogy kies, meg-hajtya hátát a tereh hordozásra, és adó-fizető leszen.

^{16.} A Dán, meg-itéli az ő népét, mint az Izráel nemzetségeinek edgyike.

^{17.} Leszen a Dán kigyó az úton, s ugró kigyó az ösvényen, mely meg-marja a lónak sarkát, hogy a rajta-ülő ember hátra essék.

^{18.} A te szabadításodra várom a Jehovát!

^{19.} A Gádot, sereg fogja háborgatni! de ő is sereget háborgat végezetre.

^{20.} Az Áserből, kövér leszen az ő kenyere, és ő ad királyi gyönyörűségeket.

^{21.} A Naftali, el-eresztetett nös-

vas, és szépségnek szózatit adván (és a szépségnek beszédit szólja).

22. Felnevekedő fiu a Jósef, felnevekedő fiu és ékes tekintetű; a leányok futosnak a köfalon.

23. De megkeserítették őtet és feddődtek (háborgatanak ő vele) és irigykedtek (irigykettenek ő) reája a nyilasok.

24. Erősen ült az ő kézija (De erősből megmaradt az ő kézija), és megoldattanak az ő karjainak és kezeinek köteli a Jákob hatalmasának (hatalmas Istenének) kezei által: onnét pásztort jött ki, Izraelnek köve (annak okáért pásztora lőtt Izraelnek és köve).

25. Az atyád Istene (A te atyádnak Istene) lesz az (az) te segítőd (segítő), és a mindenható megáld téged felyül az égnek áldásával (és) az alatt fekvő (való) mélységnek áldásával.

26. Az atyád áldási meg-erősítették az ő atyáinak áldásával (A te atyádnak áldási felyülhaladják az ő atyáinak áldását): miglen eljöne az örökkévaló halmoknak kívánsága: (azok) legyenek a József fején és a (Nazaraeusnak) tetején az az ő atyafiai között.

tény szarvas, mely ád ékes beszédek.

22. Termékeny ág a Jósef, termékeny ág a forrás mellett, ágazatinak mindenike felmégyn a köfalra.

23. Jóllehet keserűséggel illeték őtet, és lövöldözték, jóllehet gyűlöltek őtet a nyilasok.

24. Mindazáltal meg-maradt erejében az ő kézive, és meg-erősödtenek az ő kezeinek karjai, a Jákob Erössének kezeitől; s onnan lett az Izraelnek pásztora és köve.

25. A te atyádnak Istenétől, a ki téged segéll, és a mindenhatótól, ki meg-áldott tégedet menyeyi áldásokkal ott fenn, itt alatt való mélységbeli áldásokkal, emlőknek és méheknek áldásával.

26. A te atyádnak áldási (melyek erősbek az én szüleimnek áldásinál) e világ halmainak végeig: a Jósefnek fején; és az ő atyafiai közül választatottnak tetején.

27. Benjámín ragadozó farkas, reggel praedát eszik és este ragadományokat (zsákmányokat) oszt.

Bloch-Ballagi.

1. És szólítá Jákób az ő fiait és mondá: gyűljetek össze, kogy megjelentsem ti nektek, a mi rátok következő az idők folytán.

2. Gyülekezzetek egybe és hallgassatok, Jákób fiai: hallgassatok Izraelre, a ti atyátokra.

3. Ruben, te első szülöttem vagy, erőm, tehetségem zsengeje: elsőséged méltóságban, elsőséged hatalomban.

4. De hogy felbuzdultál, mint a víz: elsőbbséged ne legyen; mert atyád ágyára hágtál; akkor azt megfertőztetted! fekhelyemre hágtott!

5. Simeon és Lévi, testvérek: erőszak eszközei az ő fegyvereik.

6. Tanácsokba ne jusson én lelkem, gyülekezetükkel ne egyestüljön én díszem: mert búsultokban megölték a férfit, s kényükben megbéníták az ökröt.

7. Átkozott az ő haragjuk, mert erőszakos, s az ő búsulásuk, mert kegyetlen: elosztatom őket Jákóbban, elszélesztem őket Izraelben.

27. A Benjámín, ragadozó farkas, reggel ragadományt eszik, és este zsákmányt oszt.

Tárkányi.

1. Elchivá pedig Jákób az ő fiait, és mondá nekik: Gyűljetek egybe, hogy megjelentsem nektek, a mik rátok következni fognak a jövődő napokban.

2. Gyűljetek egybe, és halljátok, Jákób fiai, halljátok atyátokat, Izraelt.

3. Rúben, elsőszülöttem! te én erősségem, és fájdalom kezdeté, első az ajándékokban, nagyobb a hatalomra nézve,

4. Szétfolysz mint a víz, nem fogsz növekedni; mert atyád fekvőhelyére léptél, és megfertőztetted az ő ágát.

5. Simcon és Lévi testvérek, gonoszság harcos eszközei.

6. Tanácskozásukba ne menjen az én lelkem, és gyülekezetükben ne legyen az én dicsőségem: mert dühösségükben megölték a férfiat, és önkényükben a falat aláásták.

7. Átkozott az ő dühösségök, mert vakmerő; és boszankodásuk, mert kemény, elosztom őket Jákóbban és elszélesztem őket Izraelben.

8. Júda ! téged dicsőítnék atyádfiai, kezed ellenségeid nyakán lesz : és meghajolnak előtted atyádnak fiai.

9. Oroszlánkölők Júda -- ragadozástól emelkedtél fel, fiam: tédré ereszkedik, lefekszik mint az oroszlán, mint a nőstény oroszlán, ki költi fel ?

10. El nem múlik a kormányvessző Júdától, s a vezérbot lábai közül : valamедdig Silóhrajárnak, s neki engedelmeskednek a népek.

11. Szőlőtőhöz köti vemhét, nemes venyigéhez a szamárfit : borban mossa ruháját, a szőlő piros nedvében öltözetét.

12. Szemei pirosak a bortól, fogai fehérek a tejtől.

13. Zebulon a tenger partján lakozik, a hajók kikötőinél, s egyik széle Sidonig ér.

14. Izsákhár erős-csontu számár; elnyújtózik a cserények közt.

15. És látván a nyugodalmat, hogy jó, és a földet, hogy gyönyörű: meghajtja vállát a teherhordozásra, s szakmányos munkatévővé lesz.

16. Dán döntő ítéletet teend népe közt mint Izrael nemzetségeinek akármelyike,

8. Juda ! téged dicsérni fognak atyádfiai; a te kezed ellenségeid nyakán lesz, és meghajolnak előtted atyádnak fiai.

9. Júda, ifju oroszlán; ragadományra kelsz, fiam! s nyugodni lefekszel, mint az oroszlán és mint a nőstényoroszlán, ki költi fel őt ?

10. El nem vétetik a fejedelmi pálca Júdától, és a vezér az ő ágyékából, mignem eljő a ki elküldetik, s ő leszen az, kire a nemzetek várakoznak.

11. Oh fiam! ő a szőlőhöz köti vemhét, és a szőlőtőhöz nőstényszamarát. Ruháját borban mossa meg, és palástját a szőlő vérében.

12. Szemei szebbek a bornál, és fogai fehérebbek a tejnél.

13. Zabulon a tenger partján lakik, és a hajók kikötőhelyén, elérvén Szidonig.

14. Isszakar erős számár, mely a határok között fekszik.

15. Látván, hogy jó a nyugalom, és földé legjobb, meghajtja vállát a teherhordásra, és adófitető lészen.

16. Dán itélni fogja népét, mint más nemzetség Izraelben.

17. Lészen Dán kigyó az úton, szarvaskigyó az ösvényen : mely a ló sarkát megmarja, hogy a rajtaülő hátraessék.

18. A te szabadításodra várom, Jehova!

19. Gád, sereg sarkallja, majd ő van annak sarkában.

20. Aserről: kövér az ő élelme, királyi csemegéket szolgáltat.

21. Naftáli terebély tölgyfa, mely gyönyörű sudarakat hajt.

22. Termékeny hajtás Jósef, termékeny hajtás forrás mellett; ágazati felnyúlnak a kőfalra.

23. Keserítik, lövöldözik: és háborgatják az ifjakok.

24. De szilárdul marad az ő íve, megerősödnek kezeinek karjai: annak keze által, ki Jákób ereje, onnan hol pásztora, kőszirte Izráelnek.

25. Atyád Istenétől, ki segéljen; a mindenhatótól ki téged áldjon meg, mennyei áldásokkal feljül, a mélység áldásaival, mely alant terül, emlíknek és méhnek áldásával.

26. Atyád áldásai túltesznek az ős bércek áldásin, az ösvilág halmainak kellemein; Jósef fe-

17. Dán kigyó lesz az uton, szarvas kigyó az ösvényen, megmarván a ló körmeit, hogy a rajtaülő hátraessék.

18. A te szabadításodat várom, Uram!

19. Gád felövezve harcol előtte, és háta mögött is védelme lesz.

20. Áser kövér kenyérrel él, és csemegéket ad a királyoknak.

21. Naftali, kiszabadult szarvas, és kellemes szózatokhoz értő.

22. Növekedő fiú József, nevedő fiú és ékes tekintetű; a leányok futostak a kőfalon.

23. De megkeserítették őt, és pörlöttek és irigykedtek rá a nyilasok.

24. Azonban az Erősre volt helyezve az ő kézive, és karjainak s kezeinek kötelei megoldottak Jákób Hatalmasának kezei által, így támadt a pásztor, Izraelnek alapköve.

25. Atyád Istene leszen segitőd és a mindenható megáld téged onnan felülről az ég áldásaival, alant a mélység áldásaival, az emlík és anyaméh áldásaival.

26. Atyád áldásai felülhaladják az ő atyáinak áldásait, miglen eljő az örök halmok óhajta:

jére szálljanak, a fivérek jeles-
bikének tetejére.

27. Benjámín ragadozó farkas,
reggel ragadományt eszik, és este
zsákmányt oszt.

szálljanak azok József fejére a
nazareus fejetetejére atya fiai kö-
zött.

27. Benjamin ragadozó farkas,
reggel zsákmányt eszik, és este
ragadományokat oszt.

A most közlött szakasz eredetiben az ős hajdankor költészeté-
nek egyik legsajátságosabb példánya, hol a tárgy magasztossága a
formának bizonyos játszíságával oly ellentétet képez, mely az egész-
nek más nyelven vissza nem tükröztethető gyermek színezetet
kölcsonöz.

Szerző a nemzetségek neveinek etymológiájával játszik, hogy
mindegyiknek egy-egy sajátját kiemelve. Judát kapcsolatba hozza
a *jóda*h, dicsőíteni igével; Zebulont, *zabal*, lakni-val; Issakhár, *szák-
hár*, *teherhordó*, *napszámos*-sal; Dán, *dún* döntő ítéletet tenni-val;
Gádra kettős szójátékot csinál *gedúd* sereg és *gúd* szorítani, sarkal-
lani, kifejezésekkel; Aser az egyező hangú *áser* boldog lenni igével
állítatik össze és ily szójáték kedvéért, midőn Naftali nemzetségéről
szól, nem azt, hanem ennek atyját, Józsefet nevezi, hogy a József
névvel rokon *termékenység* gondolatát adhassa ki.

A képek ennél fogva nem minden erőtetés nélkül jönnek ugyan,
de mégis találók és az egész előadás, ha a kifejtés hiánya miatt
közérthetőségben fogyatkozik is, annál többet nyer költészeti ha-
tásban.

A jelentős rövidség, melylyel a gondolatok kifejezvék, többet
sejtet, mint a mennyit a szó mond, s a gondolatnak e hajnali derén-
gése, mely teljes világosságot a jövőre kelő napjától vár, saját-
ságos rejtélyes báj ad az egésznek.

Azonban e kezdetleges és mindamellett maga nemében szép
forma a fordító elébe oly nehézségeket gördít, melyekkel sikeresen
megmérközni szinte lehetetlen, a megközelítést megkísérni dicsőség.

Lássuk mikép sikerültek az eddig tett magyar kísérletek, ré-
szenkint.

1. v. A mi *reátok* találkozik Heltainál inkább a héber betűhez
(a mi benneteket ér), mint a magyar nyelv szellemében hű, jobban
Károlynál: a mi *következendő reátok*, hangzatosabb a kézirati Káldi:
a mi *tireátok* *következendő*. — A vers végét leghivebben adja Ko-

mároni, így : *a napok utolján*, mely jósi sajátosságos kifejezés tulajdonképen annyi mint : *idők folytával*, a mint hogy e szavak Bloch-Ballagi-nál inkább értelmezőleg mint anyaghíven fordítva is vannak.

2. v. A Károlyinál beszűrt : *mondok*, teljesen felesleges és mint-hogy a párhuzamosságot lerontja, a mondatot formájából kiveszi.

3. v. Heltai a héber szaggatottságot általában szerencsésen utánozza, míg Károlyi a ki viszonyítóval és a vers végére toldott *voltál volna* szókkal a verset jelleméből egészen kiforgatja, ellenben az egyes kitételek visszaadásában hívebb mint Heltai, ki mint Luther a שאת *szókat* így fordítja : *első az áldozásba*, holott שאת inkább *méltóságot* jelent. Hasonló viszony van a nyomtatásbeli és kézirati Káldi közt a Vulgata szövegének visszaadását illetőleg. A Vulgata szövege így hangzik : „Ruben primogenitus meus, tu fortitudo mea, et principium doloris : prior in donis, major in imperio.“ e szerint Káldi kéziratbeli fordítása : *félebb lettél volna az ajándékokkal stb.*“ a latin eredetitől eltér, míg a nyomtatásbeli „*elsőbb az ajándékokban, nagyobb a birodalomban*“ híven ragaszkodik ahhoz és sokkal nyomósabb mint a Tárkányiféle : „*első ajándékokban, nagyobb a hatalomra nézve.*“

4. v. Heltainál : „*könnyen indultál mint a víz*“ nem rossz, bár hívebb és szebb így : „*fel buzdultál mint a víz*“ (Bloch-Ballagi), miután a héber kifejezés *pachaz*, a. m. efferbuisti, a Septuagintában igen helyesen ἐξέβυσας felbuzdultál. Károlyi fordítása : „*de mivel-hogy hajlandó (mire?) voltál mint a víz*“ sem az eredetinek értelmét nem adja vissza, sem magában megfogható gondolatot nem ad s alig képzelhető, honnan vette e különös fordítást. Tremelliusból nem meríthette, mert az így hangzik : rapiditate aquarum instar ruens“, Pagninus-ból sem, ki így fordít : „festinatio sicut aquae“, tehát csak a régi szótárok vezethették félre, melyekben a *pachaz* szó a latin *praeceps*-sel adatik vissza és melyet Károlyi az akkor még meg nem állapított érteményű *hajlandó* szóval hitte magyaríthatni. Hasonlókép hibás Károlyinál a vers végének fordítása : *mert a te atyádnak ágyára hágtál, és az én ágyamat megferteztetted*“, hol az eredeti szöveg egy egész mondattagja kimaradt. Molnár, mint más számtalan kihagyásokat, úgy ezt sem vette észre ; de igen is Tótfalusi Kis Miklós, ki azt ki is egészítette, így : „*akkor megfertéztetted azt az én ágyamat, felhágván arra.*“ Azonban Tótfalusi igazítása azonkívül, hogy igen vontatott, nem is hü, mert a mondat tagjait nem úgy sza-

kítja meg, a mint az eredeti szövegben a harmadik személyű *áláh* felhágott kifejezésnél fogva meg kell szakítani. E szerint az egész vers így taglalandó : *mert atyád ágyára hágtál; akkor azt megfertőztetted! Ágyamra hágtál;* (Bloch-Ballagi). — Komáromy a vers végét helyesen fordítja, de eleje véghetetlen bágyadt és magyartalan : „állhatatlansággal olyan voltál mint a víz.”

5. v. Heltai elég hiven és hatályosan : *az ő fegyverek mordály fegyver,* míg Károlyi a Tremellius fordítását : *instrumenta violentia conventionibus ipsorum* (a מְכַרָּה szót a syriai *m'chúr*, despondereből származtatván) értelmezve így magyaritja : *álnokságnak fegyvere volt az ő szerződés a Sekhemitákkal.* Szóval sem mondom, hogy e magyarázat egy általában helytelen, hogy tekintve a syriai *mkurjo* desponsatio kifejezést nem lehetne avval a rideg מְכַרָּה szót annyi joggal rokonítani, mint a hogy azt a כּוֹר vájni, átdöfni igéből *döfő fegyvernek* mondják : én csak azt kérdelem : szabad-e ön ötleteinket, melyeket s holnapi nap elseperhet, Isten öröklő igéje gyanánt árulnunk? és a magunk értelmének isten igéje közepett kifejezést adnunk, a mint itt történik, hol az eredetiben a Sekhemiták épenséggel nem említetnek? — Komáromy szinte Tremelliust követi a nélkül azonban, hogy magának a szöveg bővítésére nézve annyi szabadságot venne mint Károlyi. A Vulgataféle „*vasa iniquitatis bellantia*“, Káldinál jobban van fordítva, így : *hamisságnak hadakozó edényi,* mint Tárkányinál : „*gonoszág harczos eszközei.*“

6. v. Heltai e verset is, ha az egésznek értelmét tekintjük, elég helyesen fordította; csak az egy רָצִין szó visszaadásában hibázott, mely jelenthet ugyan *önkényt*, de *vakmerő bátorságot* soha; ellenben Károlyinál ismét olyat olvasunk, hogy el nem képzelhetni honnan vette. Ugyan is miután a régi bibliaszöveg hangoztatási jelekkel el látva nem volt, tökéletesen megértjük, hogy fordíthatta a Vulgata a vers utolsó tagját : *et in voluntate sua suffoderunt* (*eradicarunt murum*), holott a maszoreticus szöveg szerint így fordítandó : *et pro arbitrio suo enervarunt* *bovem* : mert שׂוֹר szó, ha így hangoztatik : שׂוֹר, *falat* jelent, ha שׂוֹר, *ökröt* jelent; de hogy akár az egyik, akár a másik szó valaha *várost* jelentsen, a mint Károlyi fordítja, arra nincs példa a bibliában.

7. v. Itt Heltai az egyes kifejezések visszaadásában nem oly szerencsés mint Károlyi, kinél *harag* és *búsulás*, *vakmerő* és *kegyetlen*, *elosztom* és *elszéleszttem* kifejezések fokozva erősödő értelmük-

kel az eredetinek megfelelőleg szép klimax-ot képeznek; azonban a sok segédige, a hosszú kötszók és a *maradéki* egészen fölösleges kifejezésnek ismételt betoldása, e mondatot is vontatottá, bágyadtá teszik. A Vulgata a héber עֲבָרָה-t indignatio szóval és ennek megfelelőleg Káldi és Tárkányi magyarul *boszonkodással* teszik ki, mi a megelőző *dühösség* kifejezéséhez képest a gondolatot inkább gyöngíti.

8. v. Megjegyzésre méltó, hogy, míg a kézirati Káldi a jelennek formáját használja a jövő kifejezésére „*tégedet dicsérnek*“, „*imádnak tégedet*“, a nyomtatásban az összetett futurum „*téged dicsérni fognak*“ és „*imádni fognak tégedet*“ használtatik. Tárkányi első helyen a nyomtatott Káldit, a másikon a kéziratbelit követi, s ez úton az egyes mondatoknak részarányos idomzatos alakot ad.

9. v. E vers értelmét Heltai és Károli egyformán hibázták el; mert ha az *áláh* ige, mint sokan akarják, az állat növekedése kifejezésére használatban volna is, a mint valósággal nincs, még akkor is, így kellene a fordításnak hangzani: „*ragadozástól felnövekedtél fiam*“, s nem mint Heltainál van, nagy győzedelmek által, mégkevésbé nem, mint Károlynál van „*a gyakorta való diadalomnak általa*“, miután *teref* diadalt, győzedelmet soha nem jelent. *Gyermekded oroszlán* is ügyetlen kifejezés, melyet a kézirati Káldi is megtart. Mindezek mellett még Károlynál a kötszók helytelen használása az előadásnak prozai szint ad. Komáromy e verset helyesen fordítja. Szó szerint és mégis formahíven is Bloch-Ballagi. A Vulgata értelmét jelesen adja Tárkányi.

10. v. E versről egész könyveket irtak, a rabbik úgy mint az egyházi atyák a messiásra vonatkozó jóslatot olvastak ki belőle, míg mások semmi olyast nem találnak benne, és minden kifejezésben pusztán Júda nemzetsége túlsúlyának, uralkodása tartósságának szép festését látják. Ily esetben a hű fordításnak már az a feladata, hogy eredetiét úgy tükrözze vissza, miszerint a többértelműség abban is meglegyen, a minthogy az egyházilag elismert classicus angol fordítás is úgy adja: *the sceptre shall not depart from Judah, nor a lawgiver from between his feet, until Shiloh come; and unto him shall the gathering of the people be*, magyarul: A királyi pálca el nem szakad Judahtól, sem a törvénytevő az ő lábai közül, mig-nem eljő a Silóh, és ő hozzája a népek gyülekezése lesz. Ily szel-

lemben fordították minálunk e verset Heltai és később Komáromy. Geleji Katona István az 1649-ben megjelent „Váltság titka“ című munkájában 46. l. szóról szóra éppen úgy fordít mint az angol: Nem távozik el a Judától a királyi pálcza és a törvénytevő az ő lábaitól, mignem eljövend a Siloh és ő hozzá leszen a népeknek gyülekezések; ellenben Károlyi itt is inkább magyarázást mint magyarázást ad, s nem azt mondja, a mit az eredeti jelent, hanem mi arról az ő értelme; sem *bírodalom* nincs az eredetiben sem *maradék*, sem *Messias*, hanem az első kettőnél azoknak képes kifejezései, az utolsónál a számtalan értelmezéseket nyert *Silóh* szó. — Hasonló szelvényben magyarázva fordította már előbb e verset *Melius Péter* 1563-ban kijött válogatott predicationokban 32. l. „*A királyi istáp a Judának nemzeteitől, és a bíró és törvénytevő a Judának magvától és lábai közül addig el nem vétetik, míg el nem jő a Silo, a Messias: és a népek nagy gyűlések leszen a Silóhoz.*“ *Melius* tehát a magyarázás mellett a fordítást is oda teszi, s így a magyar olvasó az eredetinek pusztá szövegéről is képezhet magának némi fogalmat, a mi Károlyinál éppen lehetetlen. — Káldi a Vulgata szövegét adja híven. A Vulgata pedig שִׁלֹה helyett, úgy látszik, שִׁלֹה missus, qui mitendus est — olvasott, és azért Káldi is helyesen: „míg nem eljő a ki elküldetik.“

Sebestyén István a Budán 1835. megjelent *Messziológiájában* 71. l. — 84. l. kimerítő körülményességgel igen értelmesen értekezett e versről, s mondhatom, a ki az ott elmondottakat megolvassa, körülbelül mindazt megtudhatja, a mit a külföldön e versről irtak. Fordítása így hangzik: „*Nem távozik el Judától a királyi pálcza és a törvénytevő, az ő maradéki közül, míg nem eljő a Siló és neki lesz engedelmeskedése a népnek.*“

11. v. Mennyire tartotta Káldi a Heltai fordítását szemé előtt, mutatja azon körülmény, hogy kéziratában az erdélyi tájszót „csitkó“ csikó helyett is átvette tőle. A nyomtatásbeli fordításban már a helyesebb *venhe* szóval cseréli fel. Károlyi és utána Komáromi a *sza-már* szót használja, a mi semmi esetre nem helyes, mert עֵר = עֵרָא asellus.

12. v. Heltai a Vulgatát követve a *jajin*, borhoz és *cháláb*, tejhez kapcsolt מֵן ragot fokozást jelentőnek veszi, s e felfogáshoz képest igen szépen adja az eredeti értelmét; azonban az összefüggés világosan mutatja, hogy itt a *min* rag eszközt jelentő; mert

Juda lakhelyének termékenységét akarja kiemelni, s tulajdonképen csak azt akarja mondani, hogy Juda földje gazdag borban és termékeny legelőkben. Károlyi és utána Komáromy e verset teljesen jól fordították.

13. v. Heltai ismét hü és elég szép, Károlyi szokása szerint toldozgat, mert az *ő lakása* szók nincsenek az eredetiben; Komáromy pedig a betűhez ragaszkodva az értelmet elfordítja, mert az eredeti nem azt mondja, hogy „ő (Zebulon) lészen a hajóknak kikötő helye“, hanem, „a hajók kikötőinél lakozik.“ Káldi a Vulgata értelmét hasonlóképp elhibázta. Ez így hangzik: „Zebulon in litore maris habitabit et in statione navium pertingens usque ad Sidonem,“ mi is így fordítva: „Zebulon a tenger partján lakik, és a hajónak állásával elér Sidonig,“ az eredetinek nyilvános csonkítása, mert a vers második része tulajdonképen participialis constructio által összevont két részből áll, melynek második része „elérvén Sidonig“ lakik-ra vitetik. Tárkányi Káldi e hibáját helyreütötte.

14. v. Károlyi Tremellius értelmét követi, de mily hosszadalmas körülírással! Tremellius röviden így adja e verset: „Jissacar asinus ossibus valens, cubans inter duas sarcinas,“ mire valók már hát Károlynál az: *olyan mint* és *hátára vetett* szók, melyek az eredetiben nincsenek. Avagy tán euphemismus végett szúrta be az *olyan mint* szókat? Erre semmi szükség, mert a számmal való összehasonlítás csak nekünk botrányoztató, de a keleti embernek nem az; a mint hogy az arab példabeszéd a bátor harczfit *hamrulharbi*, harcz szamarának nevezi, és az Omajjidok utolsó sarja, II. Marvan khalif, fáradhatlansága miatt disz jelzőül nyerte a *szamár* nevet, tehát itt euphemismusnak helye nincs; de meg a fordítónak eredetijét szépiteni nem is szabad. Bloch-Ballagi az újabb magyarázók értelmét követi. — „A cserények közt feküdni,“ úgylátszik szójárásos kifejezés volt a pásztorok kényelmes életéről.

15. v. E vers magyarításában is Heltai fordítása az eredetihez hívebb, de itt Károlyi legalább magyarabb, szebb, különösen, ha a felesleges *dolog* szót, mely a héber szövegben nincs, elhagyja. A vers végén az עֶבֶר szót fordítatlan hagyta és e hibában Káldy és Komáromy is követik.

16. v. E vers elejét Bloch-Ballagi körülírva fordítja, így „Dán

döntő ítéletet teend,“ hogy a héber eredetinek szójátékát *Dán jádin*, lehetőleg utánozza.

17. v. Heltai ismét szabatos és hü, Károlyi pedig, mint rendszeren, szót szaporít hiába s ez által a kifejezésnek minden erejét elveszi : *olyan, mint, mérges ember* az eredetiben nincs, s nincs is rá semmi szükség.

Az angol bibliatársaság eszközölte kiadásokban Károlyi saját hibáihoz még egy gonosz sajtóhiba járult „a lónak sarkát“ helyett *a lónak farkát*, a mi itt absurdum.

18. v. Az eredetit itt kétféleképp lehet érteni, vagy így : „szabadításodra várom a Jehovát,“ a mint Komáromy fordítja, vagy így : „a te szabadításodra várokozom, o Jehova“ a mint Bloch-Ballagi fordítja; de a Károlyi fordítása mindenképen rossz, mert *az Úr segítéségéről* nincs az eredetiben szó.

19. v. A szókkal való játszás, mely, a mint fentebb megjegyeztük, az egész darabnak egyik kiváló sajátága, e versben tetőpontját éri, a mit már csak a külhangzás után is könnyű megítélni. A vers ugyanis így hangzik : *Gád gedúd jegúdenú, vehú jágúd ákéb.* Igen jól tudjuk, hogy semmi sem bajosabb, mint az ily játszások fordítva utánózni. De mert nehéz, sőt sokszor a teljes utánzás épen lehetetlen is, ez a fordítót azért nem szabadítja fel annyira, hogy meg se kísértse, a mint a mi bibliafordítóink tettek. Heltai rosszul értette az eredetit, s ennél fogva rosszul is magyarította. Károlyi az értelmét úgy a hogy adja ugyan, de eredetijének szavaira semmi tekintettel nincs. Közelebb jár eredetijéhez Komáromy. A Vulgata fordítása : *Gad accinctus praeliabitur ante eum : et ipse accingetur retrorsum*, magában sem jó, de Káldi kéziratában még rosszul is van magyarítva : „Gád ki ellen felkészülve hadakozik az ellenség, és ő diadalmas leszen hátul,“ jobb a nyomtatásbeli Káldi és a Vulgata szavaihoz Tárkányinál is hűebb. Bloch-Ballagi megkísértette a szószerinti és még is az eredeti szójátékot is lehetőségig visszatükröző fordítást „sereg sarkallja (az az sarkában van, szorítja), majd ő van annak sarkában (azaz majd fölibe kerekedik az őt szorító ellenségnek).“

20. v. Mind Heltai mind Károlyi félreértették a szók füzetét : „Az Asernek kenyeré“ a mint Károlyinál van, épen nincs az eredetiben. Komáromy helyesen fordított, és lényege szerint Bloch-Ballagi vele egyező.

21. v. E vers magyarításában a régi fordítások mind egyezők, csak a Bloch-Ballagiféle egészen eltérő, s azon alapszik, hogy az újabb magyarázók legtöbbjeivel a masoreticus hangoztatástól eltérőleg תִּלְגַּף-t tölgyfá-t olvas. 1840-ben kijött bibliai művemben erre nézve e nyilatkozat olvasható: „E vers fordításában a Septuagintát követtem; először, mivel e fordítás szerint a kép egységet és költői szépséget nyer; másodszer: mivel a kép egészen héber modorban van (l. Zsolt. 1. f. 3. v. 92. f. 13. v.) és harmadszer: mivel igen illik Naftali későbbi viszonyaira. Naftali számos, népes és így messze terjedő nemzetség (l. Num. 1. 41. v.) és Libanon bércei között elnyúló tartománya felette erdős vala.“

22. v. E nehéz értelmű vers magyarítása Heltainak sem sikerült ugyan, és különösen az utolsó *súr* szónak *birodalommal* fordítása épen megfoghatatlan: de még is remeknek mondható a Károlyi fordításához képest; mely az érthetlenséggel egybekapcsolt izetlenségnek valóságos non plus ultrája. Avagy képzelhető-e ily költészeti beszéd: „József olyan, mint a termő ág, mint a forrásvíz mellett termő ág, sőt mint két ágak (ennek az eredetiben semmi nyoma), melyeknek mindenike a köfalnak magasságát felhaladja.“ — Semmi sem tűntethetné ki jobban e magyarításnak helytelenségét, mint ha azzal a Komáromyféle ép oly hű mint találó fordítást vetjük össze. Bloch-Ballagi Komáromyval egy nyomon járva így fordít: „Termékeny hajtás Josef, termékeny hajtás forrás mellett; ágazati felnyulnak a köfalra.“ A Vulgata יַיִן szót szem értelmében vette, úgy hogy יַיִן-לֵבִי volna *szemre való*, innen Káldinál: *ékes tekintetű*.

23. v. A kéziratbeli Káldiban helyesebb: *háborgattanak ő vele*, mint a nyomtatásbeliben: *feddődtek* a Vulgatának „jurgati“ kifejezésére.

24. v. Fentebb már kimondtam volt, hogy Károlyi a biblia magyarításában nem használta a héber eredetit, hanem másodrendű forrásokat követett és különösen latin fordítások után indult; ki ezt nem eléggé bebizonyított állításnak, tán pusztá ráfogásnak nézné, vegye figyelembe, e versben az *annakokáért* kifejezést, mely megfogható, ha pusztán Tremelliust tartva szem előtt, e mondatban: „unde fuit pastor et lapis Israelis“, az *unde* szót ez értelemben vette, hogy *annak okáért*; de a héber עֲשֵׂה ezt soha sem teszi, hanem mindig csak helyt jelentő értelemben használta. A kéziratbeli

Káldi hasonló hibába esik a Vulgata fordításában, mit a nyomtatásbeli kiigazít, míg Tárkányi fordításában a kérdésben lévő kifejezés egészen elvész. Mennyivel helyesebb itt a Heltai fordítása, de kiváltképen a Komáromyé.

25. v. E vers fordításában Károlyi különös eljárást követ: mig az első részt egy egész mondattal (*mondom hogy vagynak ezek*) megtoldja, addig a másodikban az eredetit csonkító összehúzással él: „itt alatt való földi áldásokkal,” e helyett: „a mélység áldásával, mely alant terül.” A Vulgatát Tárkányi adja leghelyesebben.

Ha már most az elemzett fordításokon végig nézünk, ha a szövegeket egybevetve, azoknak értékét és egymáshozí viszonyokat elfogultság nélkül mérlegeljük, ítéletünk ekkép alakul: *Heltai* a tartalommal együtt az eredetinek szólamai formáját is át akarja ültetni; de midőn az idegen szabásu beszédet nyelvünkre áteszi, ezt nem bírja mindig úgy ejteni, hogy a magyar beszédet természetes járásából ki ne vegye, a mire mutatónydarabunk mindjárt első verse világos példát szolgáltat; általában azonban, bár nyelvérzéke nem biztos, műizlése nem szabályozott, még is többnyire szerencsésen birkozik meg nyelvünk akkori fejletlenségével. — *Károlyi* írálya nem tanulmányozott, parlagian magyar, de azért még sem természetes; nem feszesen az idegen szöveghez alkalmazkodó, még sem szép, mert hangarány és kifejezési szabatoság nélkül áradozik. Nyelvzete a közbeszéd színvonalán ritkán emelkedik feljebb, és ott is úgy forgolódik, hogy meglátszik, mikép formáról, nyelvesinről tudata sincs: told, fold, változtat az eredetin, hogy ennek tartalmi mását adja, nem is sejtven azt, hogy irodalmi műnél a forma átváltoztával neme is átváltozik; mást mond, mert máskép van mondva. — *Káldi* öntudatos mügonddal fordít; keze alatt a nyelv elveszti merevségét és könnyü szerrel simul az idegen észjáráshoz; az előtte szokásban volt körülírásos modor, a fogalmakat inkább leíró mint jelző kifejezőmód nála eltűnik, s ez által a beszéd szintűgy nyer érthetőségben mint szabatoságban; nyelve oly könnyü folyásu, hogy az olvasó észre nem veszi, ha itt-ott idegenszerű fordulatot lop be a magyar beszédbe, és néhol oly szólást tesz kelendővé, mely nem egészen igazolható. A tökély e fokára azonban Káldi csak lassan fejlődve jutott el, s épen ez teszi birtokunkban levő kéziratát oly nagybecsűvé, hogy módot nyujt e fejlődés menete tanulmányozására.

A kézirati Káldi még oly függésben van a héberből fordító Heltaitól (néha Károlyitól is), hogy — a mint fentebb láttuk — sokszor a miatt a Vulgatától is eltér. A nyomtatásbeli javított fordításban ott, hol a héber és Vulgata közt eltérés van, e befolyás alól őt teljesen emancipálva látjuk, míg másutt meg még közelebb jár Heltaihoz; azonban általában itt már inkább a nagy nyelvművész Pázmán iskolájának nyomaira akadunk. — *Csiphés Komáromi* eredetije nyelvét jobban érti minden elődeinél, de ő a szövegnek inkább betűjét tanulmányozza mint szellemét, inkább azt nyomozza mit jelent a szó, mint azt, hogy mily fordulat által nyeri azon lelket megkapó kiválóságát, mely a bibliai legegyszerűbb előadásnak is annyira sajátja; azért fordítása az eredeti betűjéhez ragaszkodó, inkább anyag, mint alakhű, jobban adja a szót, mint annak lelkét, és sokszor a héber esze- és szavajárása szerint beszélteti a magyar bibliát. Mint-hogy azonban a valódi értelem adásában mindent megtett, a mi akkoriban, az exegetikai tudomány akkori álláspontjához képest elérhető volt, és fordítását úgy intézte, hogy eredetijénél se többet se kevesebbet ne mondjon: igen gyakran nem keresve is eltalálja az igaz hangot, és eredetijének finomabb árnyalatait, színezetét is tükrözi vissza. Hűség tekintetében Komáromy bibliája az előtte megjelent fordításokat egyről egyig mind messze túlhaladja. — *Bloch-Ballagi* előképének oly mását törekszik adni, melyben — mennyire nyelvünk bírja — amannak minden sajátosságai, még különözései is utánozva legyenek; tán többet akar mint a mennyit elbír, de úgy akarja adni az eredetit, a mint a szerző adta volna, ha magyarul beszél; visszatükröztetni akarja a nehézkes nyelvet úgy mint a könnyen folyót, eredetije hibáit, avult formáit úgy, mint annak szépségeit. — *Tárkányi* fordítása legszólóbb tanúság arról, hogy nyelvünk Heltai ideje óta mennyire fejlett, mennyit nyert szókincsi szabátosságban úgy mint szerkesztési könnyűség és hajlékonyságban; de Tárkányi szabályzott előadásu nyelve, könnyű folyásu irálya modern színezetű, s éppen azért nem arra való, hogy az ő szövetség ódon egyszerűségét vagy az új szövetség egészen sajátos nyelvezetét híven visszatükrözze.

S itt nem titkolhatom el csodálkozásomat a felett is, hogy midőn Tárkányi a Káldi nyomán eszközlendő fordításhoz fogott, azon megbe-sülhetetlen bibliafordítási kincset, melyet Káldi kéziratóban birunk, felhasználni elmulasztotta.

Toldat 42. laphoz. *Bolemann István*, pozsonyi ágost. hitv. főiskolai hittanár (Pál apostolnak a Rómaiakhoz írott levele. Röviden magyarázta B. I. Pozsony 1860. 8-o. Pál apostolnak a Korinthusiakhoz írott első levele. Röviden magyarázta B. I. Pozsony. 1860. 8-o. Pál apostolnak a Korinthusiakhoz írott második levele. Röviden magyarázta B. I. Pozsony 1860. 8-o). — *Menyhárt János*, debreczeni reformált főiskolai hittanár (Szentiratmagyarázási kézikönyv. A Timotheushoz és Titushoz írt levelek. Debreczen, 1861. nagy 8-o).

BALLAGI MÓR.

A MAGYAR *EL* IGEKÖTŐRŐL.

(Olvastatott az 1864. Január 4-dikén tartott akad. ülésben).

A magyar *el* igekötő is fejlesztett ki, úgy mint a *meg*, többoldalú átvitt jelentéseket, melyek az *el* etymonjának szószerinti értékéből egyszeriben meg nem érthetők, s így behatóbb fejtegetést igényelnek. E fejtegetésnek főadata kimutatni nyelvünk e jelentések eléállításában követett észjárását, s érthetővé tenni, hogyan ruházhatott rá egy eredetileg csak helyviszonyra vonatkozó szóra ennek eredeti szóértékén túljáró értelmeket. A *meg* igekötőt tárgyaló ilyennemű fejtegetést már szerencsém volt a t. Osztály elé terjeszteni *); most annak kiegészítő párját akarom adni az *el*-re nézve.

Mindenki látja, hogy az *el* igekötő etymonja azon *el*, mely az *elő*, *el-ső*, *el-ött*-ben megvan s „pars antica“-t teszen. Erre nézve az *el* tökéletes ellentétese a *meg*-nek, mely a *mög*, (*mög-ött*) = pars postica“-hoz tartozik, mind a mellett, hogy a *meg* átviteles jelentései korántsem mind ellentétesek az *el*-éivel. Az ellentét azonban szemlélhető p. o. e két ellentétes fogalmú igénél: *menni* és *jöni*, melyek egymáshoz ellentétes viszonyba állítva, amaz *el* emez *meg* igekötővel egészíthető ki: *elmenni* és *megjöni*.

Elfogadva is, hogy az *el* igekötőnk az *elő* stbiben mutatkozó *el* = pars antica alapszóból származik, evvel eredeti jelentésének még csak egyik részét, t. i. a fogalom-anyagot tudjuk, melyből alakult, de nem grammatikai viszonyítását is, melylyel szükségképen kell bírnia. Pedig szükségképen kell bírnia ilyennel, mert minden igekötő nem egyéb mint igehatározó (adverbium), melynek jelentésében benne van, akár kifejezett akár ki nem fejezett grammati-

*) Lásd: Nyelvtud. Közlemények II, 161. stb.

kai viszonyítás, származzék bár névszótöből vagy igetöből, mint-hogy soha sem jelenti csak azt, a mit a viszonyítatlan névszötö vagy igetö. Az *el* igekötönek igaz hogy hangalakjára ad unguem csak az, a mi az említett *el* alapszó; de ez korántsem zárja ki azon kérdést, vajjon milyen grammatikai viszonyítás lappang még az alapszó fogalmán kívül az *el*-nek mint igekötönek egész jelentésében, és e viszonyítás ki nem fejezett volta vajjon eredeti-e vagy csak hangvesztés útján eléállott-e? — Ha tekintetbe vesszünk, hogy az *el* egyszerű menést, haladó mozgást jelentő igékkel egyesülhet, p. o. *elmegy, elmúlik, elhalad, elfut* stb., s más igéknél az egyszerű igejelentéshez nyilván a folytatólag haladó tartamosság-féle meghatározást adja hozzá, p. o. *elaggódik* (rajta hetekig), *eltart* (soká), *elteng* stb., meg másoknál a bizonyos távolságban képzelt célhoz való jutást fejezi ki, mint meghatározást, p. o. *ellát* (odáig), *elhallik* (két orányira), *elhat, ellő* (100 lépésnyire) stb., nem lehet kétség, hogy az *el*, melynek alapszava (szintén *el*) térfogalmi, mint igekötő helybeli hova-irány szerint viszonyított adverbium értékével bír. Általában a magyar igekötők főleg ilyen természetűek, t. i. irány (szorosabban: hova-irány)-adverbiumok: *meg* (= megé), *be, bé* (= belé), *neki* ered, *ki* (= kive), *össze* (jelentés szerint = egybe), *túl* (*túljár* az eszén, *túl-lép* a határon, azaz *tovajár, tovalép* *), *hozzá, rá* stb.

*) V. ö. a székelyes (háromszéki) *tova éjféltől* (M. Nyelvészet VI, 228) a mi nem más mint *túl éjféltől, túl éjfélen* (éjféltől számítva túl). Együttal itt maga a *túl* képzését is megmagyarázhatom. Azt vélem, hogy **to-val*-ból vonódott össze, s egyik része *to* mutatónévmástó, másik része egy „latus, oldal, táj“-t jelentő alapnévszó, = cseremisiz *vel* (*tide vel* ez oldal = innenső oldal; *tudo vel* v. *ves vel* amaz oldal v. más oldal = túlsó oldal, p. o. *jolon vesvel kúrukan* a Volga túlsó része hegyes), mely különben egy a csuvas *al, el-lel* (*om-al, aj-ol* stb. NyK., II, 43. 48.), s a mordvinban is (*ing-el* = csuv. *om-al* l. II, 313) és a lappban (*mang-el* II, 306) mutatkozik. A *to* névmástó megvan a magy. *ta-hát, te-hát*-ban is. E szerint *túl, *toval* tkp. „amaz oldal“ (cseremisiz *tudo-vel*), s az irányalapszóra ráértetvén a viszonyítás, = „amaz oldalra.“ De maga a *tova* (*tová*) is aligha más mint **toval* az *l* elkopásával (v. ö. *estvel, estve*) s így *tétova* (*téve-tova*) ugyancsak megfordított rendben a török *o-jana, bu-jana* (*jan* oldal); szintígy a kérdő *hová, hova* ebből lett: **ho-val*, a mely az összetételre nézve török *kan, *ka-jan* (ebben *kan-gi* v. ö. NyK. II, 461) mellé állítható. A viszonyrag meg van fejtve, mihelyest eredeti anyagszó-ra bírtuk visszavezetni: a magy. *va, vá* ragra nézve íme tán sikerült volna ez. Alkalmos példáulul arra, hogy ily jelentésű pusztá alapszó viszonyjelelővé lesz, szolgálhat a kojából *sar*, = *sár* felé, -hoz (p. o. *tak-sar bari* a hegyhez ment),

— A másik kérdés, hogy vajjon az *el* igekötőn ki is volt-e fejezve a benne értékileg foglalt hova-irány-féle viszonyítás, nem oly könnyen eldönthető. Mert régi nyelvmelékeink a mai *el* helyett álló bővebb alakot nem nyújtanak, ellenben széltilben ugyancsak a hátul csupasz *el*-lel élnek; az *elé* pedig, a melyen a kívánt irány-viszonyítás ki van fejezve, noha alapja egy az *el*-lel, jelentésben ma is régi nyelvmelékeinkben is különbözik ezen *el* igekötőtől. Mindemellett számba kell venni, hogy régi nyelvmelékeink már nem olyan korból valók, melyben a nyelv még semmi ragvesztéseket nem szenvedett volna, olyanokat is, melyeknek alig maradt egy-két rámutató nyomuk, teszem azt, hogy a csupa igető mint jelenidőbeli egyes 3. személyalak szerepel, időjelelő és személyrag nélkül, a minek eredetileg s elejétől fogva ügyváltat sehogysen hihetjük el; továbbá számba kell venni, hogy a nyelv, ha egy szóban elejt valami eredeti alkotórészt (p. o. ragot), azt nem teszi mindenkor valamennyi más szóban is, a melyekben ugyanazon alkotórész (p. o. rag) megvan, a mire legjobb például szolgálhat az, hogy egymás mellett mondjuk *föl* és *alá* (*alá s föl jární*), amabban *el* levén ejtve az irányjelelő *á*, *é*, emebben megtartva *); végre meg kell jegyezni, hogy néha ugyanazon egy szónak mind teljesebb, bővebb, mind rövidebb, kopottabb alakja maradván fenn egymás mellett, ezen különböző alakokhoz némileg különböző jelentések ragadhatnak, a mint p. o. *be*, *bé* igekötő nem levén más mint *belé*, még sem lehet mondani *belé-fődni* valamit e helyett: *befődni*, sem *beegyezni* valamibe e helyett: *beléegyezni*. Ezen szempontokból tekintve az *el* igekötőt, azt kell hinnünk, hogy a *meg*, *ki* sorsa (melyek *megé*, *kive* helyett vannak) őt is érte, mind a mellett hogy a némileg különböző alkalmazási körrel bíró *elé* van mellette, mely az *el*-hez körülbelül úgy áll, mint *belé* a *be*, *bé* igekötőhez. Föltevéen tehát, hogy az *el* igekötő csak a hátul ragvesztett *elé*, e föltételt mégis egykét pozitív adattal is igazolhatjuk. Ugyanis a Tatrosi másolatban (l. RMNyelvm. III, 278. 279.) előfordúl *eleve menni* = *transire*, *eleve műlni* = *praeterire*, va-

ettől *sari* oldal. A magy. *vá*-nak nem csak helyirányi alkalmazására nézve, v. ö. német *zu* (ebben: *zu etwas werden*), vagy a török helyirányi datívust a *dönmek* (valamivé változni) ige mellett.

*) V. ö. *akkor*, *mikor*, viszonyítórág nélkül, e helyett: *-kort* v. *-koron*, ellenben *mihelyt*; de megint *azonnal* e helyett: *azonhalt*, *azonhelt*.

lamint *elve* (*elvé*) mint postpositio = trans (Jordan *elve* trans Jordanem). De ugyanott *elmenni* is = *transire*, *elváltoztaték* = *transfiguratus* est, és a Bécsi codexben *elvitelet* = *transmigratio*. Az *eleve* pedig = mai *elé* (*eleve jöni* *procedere*, *eleve futni* *praecurrere*), s az *elve* postpositiótól sem különbözik, oly kevéssé mint a *belé* sema *ba*, *be*-től (HBeszédben: *világbele*), vagy a *reá*, *rá* sem a *ra*, *re*-től, kivéve a postpositiók nagyobb hangbeli elgyengülését*). Látjuk tehát, hogy egykét példában még fölváltva *el* és *eleve* (*elé*) fordul *elé*, az *eleve műlni* (*elélműlni*) = *praeterire* is a későbbi *elműlni*, mai *elmenni* (valami mellett)-nek állván ellenében. Egy másik az *el* = *elé* mellett szóló adat az, hogy az *elé* comparativusa *elébb*, körülbelül *odább* jelentésével, érték szerint az *el* (= *weg*, *fort*) comparativusának mutatkozik ebben: *elébbállani* (l. NSzótár *elébbáll*; v. ö. még Kriza, Vadrózsák 486. l.: *dé* nehogy akko'ra féltödbe *elébb ájj* hazól — értelem szerint annyi mint: *el* ne *menj*, *el* ne *távozzál*). — Az *el* igekötő így eredetileg azonos levén *elé*-vel, kopottságának foka egy a *meg*-, *ki*- és azon *bel*-ével, mely régi nyelvemlékekben a mai *be*, *bé* helyett fordul *elé* (*beltelik*, *belhivat*). Nem szükség, ez elkopásnak menetelét is meghatározni: azonban annyit tarthatunk erre nézve valószínűnek, hogy az *elé* régibb alakja *eleve* levén, ez előbb *elve* (a mi *meg* is van postpositio képében), végre *elv*, *el'* (*ell*) lett.

Áttérvén most az *el* igekötő jelentéseinek fejtegetésére, abból kell kiindulnunk, hogy az a hova-irányt kifejező helyadverbium. Ha mint ilyen valamely egyszerű igét meghatároz, ennek legelőszörben is vagy valamely nézleti mozgást kifejezőnek, vagy ilyen mozgási ige fogalmára visszavezethetőnek kell lennie. A NSzótárban (l. *el* 2.) erre nézve azon értelmezést találjuk, hogy *el* jelent „általán mozgást, bizonyos helyről kimozdulást, legyen az távozás vagy közelítés, p. o. *menj el*, *jőj el*, *vigyétek el*, *hozzátok el*.” De nem nehéz észrevenni, hogy a mozgás (távozás vagy közelítés) fogalma itt nem az *el*-t, hanem az egyszerű igéket illeti, melyek igekötő nélkül vagy más igekötők mellett is mozgást jelentenek. Az *el*-nek nyilván csak azon szerep jut, hogy az irányt jelölje *meg*, melyben az igébeli mozgást, az igecselekvés haladását kell képelnünk. Ezen irány az *el* alapszói értelme szerint az *előre*-féle

*) Az *eleve*, *elve* (*elből* is) „trans“ jelentését alább fogjuk magyarázni.

hova-irány, melyből mint eredeti alapjelentésből az *el* igekötő jelentései meg is magyarázhatók.

1.) Legelőbb nézzük azon *el*-t, mely = német *weg*, *fort*, mely jelentése legtöbbször a valóságos mozgási (és mozdítási) igék mellett tűnik elé, p. o. *elmenni* fortgehen, weggehen, *elhajtani* forttreiben, wegjagen. Itt mindenesetre az *el*-nek nézeti helyirányi jelentését kell feltennünk, s így értelmeznünk: *előre-való irányban* menni v. hajtani, vagy az *el*-ségbe menni v. hajtani, ha így akarjuk nevezni azon képzeleti tért, melyben ez irány foly. Ámde ezzel még nincs meg teljesen az *elmenés*, *elhajtás* értelme, mely azt is foglalja magában, hogy, ha e cselekvés célját érte, az *elmenő* v. *elhajtott* már többé nem látható, szemünk körén kívül van. Ez nem egyéb, mint az *el* (= *elségbe*, *előre-felé*) eredeti jelentéséhez hozzá értett mellékképzelet, a meg nem látszó messziség mellékképzelete. E mellékképzelet pedig azért csatlakozik könnyen az *elség* fogalmához, mert csak valamely téren el igyekeztén látni, tehát mindig az *elség* irányában, vehetjük magának a messziségnek fogalmát is. Legvilágosabban mutatja ezt a görög *πρόσω*, *πρόσω* (attikai *πρόρω*), mely mint a *προ* = szkr. *pra* (= *el*; *pra-thama*, *πω-το*, mint *el-től el-ső*) származéka eredetileg *előre*-t jelent (ellentéte: *πίσω*, *πίσω* hátra, visszafelé) p. o. Hom. II. 12, 272. *μή τις πίσω τετράφθω . . . , ἀλλὰ πρόσσω ἴσθαι* stb.; Od. 21, 369 *πρόσω φέρε* (hozd *elé*) *τόσσα*, de egyszersmind a „messze, távol“ kifejezésére használtatott, úgy hogy azután ez lett közönségesebb jelentése (ellentéte: *ἐγγύς* közel), p. o. Herod. V. 13. *παρῆσαν καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῆς οὐ καὶ πρόσσω* (nem messze) *σκοπὴν ἔχοντες τούτων*. Plato, Prot. 356, e: *εἴτ' ἐγγύς εἴτε πόρρω εἶναι* stb., v. ö. még német *fern*, gót *fairra*, melyek ugyanazon *pra* árja alapszónak zármazékai (gót *fra* és *fair*, ónémet *fir*, *fur* alakjaitól valók ónémet *furisto*, angol *first* = *első*); a latin *procul*-ről azt mondja Pott (Etymol.forsch. I, 528. 2-dik kiad.), hogy „analog mit *simul*, und bezeichnet also *ferne* vermitteltst eines *hin* (und insofern auch: *hinweg*, *fort*) *nach vorwärts*; nur ist die natur des etwas dunkel“; — végre a német *fort* is nem jelent saját-képen egyebet, mint lat. *prorsum*, magy. *előre*. — Az *előre* irányfogalomhoz csatlakozó „messziség, távolság“ képzelete tehát az, mi a fentemlített *el*-es igékben ezen igekötőhöz egyszersmind a „nemláthatóság körébe“-féle mellék-értelmet köti, mely igen határozottan eléltünk p. o. az *eltenni* igében = *weg*tun, *bei* *seite* tun, egy szóval:

szem elöl tenni, v. oda tenni, hol senki sem látja, se hozzá nem fér (1. NSzótár, *eltész*, 2. és 3. jelentéseit); v. ö. *eldug*, *elzár*, *elrejt*, *elmarad* (NSz. *elmarad* 1. = nem jöni el, wegbleiben, oda maradni, bizonyos képzelt távolban; 4. = meg nem történni; 5. a haladókkal egy lépést nem tartván, hátul lenni, azaz: távolra maradni tőlük; mondjuk is: *messze elmaradni*, s megfelel neki e jelentésben *elhagy* NSz. 2.; e két ige nevezetes, mivel jelentésük közel jár a *hátra-marad*, *hátrahagy* jelentéséhez, noha az *el* épen ellenkezőjét jelenti annak, a mit a *hátra*; de az *elhagy*, *elmarad* igéknél már nem is az elül vagy hátul-valóság, hanem a bizonyos távol-valóság jö tekintetbe, mely az *el*-jelentéséből foly*), *elbuvik* (NSz. a végre vagy úgy buvik, hogy meg ne találják), *elvesz* (= úgy eltéved, elhányódik, hogy rá akadni nem lehet), *eláldozik* (a nap) stb. Mind ezen *el*-es igéknél eléggé határozottan esik képzeletünkbe a nemláthatóság, rejtettség, többé jelen nem levés, melybe az illető subjectumok vagy objectumok jutnak: rendesen azonban e képzelet nem lép annyira előtérbe, hanem csak az egyszerű távol-létbe, többé együtt nem levés vagy összefüggésbe való irányulás, melynek csak háttérben mint czélja vagy vége áll a szem elöl rejtettség képzelete. Ide tartozik a legtöbb *el*-es ige, melyek német *weg* v. *fort*-os igékkel fordíthatók vagy legalább ilyenekkel értelmezhetők, p. o. *elad* (verkaufen, tkp. weggeben; j. m. *eladni leányt*, szlávul *vidati*, hinausgeben), *elajándékoz*, *eláll* (valamitől), *elbocsát*, *elcsap*, *elcsen*, *ellop*, *elereszt*, *elfú*, *elhány*, *elhárít*, *elhúz*, *elkel*, *elkerget*, *elszakad* (NSz. 2. 3.), *elszármazik*, *eltávozik*, *elvág*, *elvál*, *elvet*, *elvenni* (wegnehmen) stb.

Meg kell itt jegyezni, hogy a magyar nyelv nem ritkán hová-irányos igekötőkkel összeköt oly igéket is, melyek épenséggel nem visszavezethetők mozgási (v. mozdítási) igefogalomra; ily igék akkor csak „praegnanter“ vannak használva, a mennyiben egy alkal-

*) Különben az *elhagyni* = verlassen (NSz. 3. 4. 5. 6. 9., p. o. *elhagyni* várost, feleségét, a játékot stb., *elhagy* az isten, a reménység stb.) is a távol-sági *el*-lel fejthető meg; az illető tárgyat távolra hagyni annyi mint: megszűnni vele együtt vagy összeköttetésben lenni, míg az egyszerű *hagyni* ige csak a „nem-mozdítást“ fejezi ki. Csak az *elhagyni magát* (NSz. 11.)-re nézve az alább tárgyalandó *el* 2. és 3.-ra utalunk, mert abban az *el* a hagyás (= nem-mozdítás) intenziójára vonatkozik: *elhaggya* magát = mind kevésbé feszíti meg erejét (*el* 2.) vagy oda jut, hogy már sehogysem feszíti meg erejét (*el* 3.).

mas mozgási (vagy mozdítási) igefogalom hozzáértetik, a melyhez értelem szerint az igekötő ragad. Ilyenek a fűdési, takarási igék a *be* igekötő mellett, p. o. *befűdni* = fűdással betenni, bent-lelvővé tenni, mintegy: fűdással *belézni*; ilyenek a perfectiós *meg*-es igék, a NyK. II, 181. lapon adott magyarázat szerint, p. o. *megfonni* a sok kendert = fonással „megézni“, azaz hátmegé tenni = véghez vinni fonását. Szintilyen *el*-es igék is találkoznak, melyeknek egyszerű igéje ekképen praegnanter vétetik; p. o. *elinni* (bort, v. pénzt), azaz: *ivással elkölteni*, vagy szorosabban magyarázva: *ivással eltenni*, vagy mintegy: *ivással „elezni“*, azaz „elségbe“ tenni, a miben az „elségbe“ már annyit jelent, mint „a többé nem jelenlevőségbe.“ V. ö. *elalkuszik* (valamit az árából, = alkuvással „elez“, elvon), *elmos* (wegwaschen, mosva eltávolít), *eltékozol*, *elpazarol*, *elpipáz* (dohányt), *elkártyáz* (pénzt) stb. Fölemlíthető itt az *elállani* útát is, a mi nyilván a. m. rajta állásával az útát hozzáférhetetlenné tenni, mintegy eltenni az útát, mintha nem is volna (németül: einem den weg vertreten v. abschneiden); az egyszerű ige is praegnanter használva (valakinek útját állani) = rajta állással elfoglalni, im wege stehen, sich in den weg stellen, in den weg treten. A járhatás elvézése tehát határozottabban van kifejezve az út *elállásában*.

2.) Az *el* igekötő, a mint fentebb mondtam, sajátképen az *előre* való irányt fejezi ki, s maga mellé mozgási (vagy mozdítási) igét kíván. Mozgási igefogalom rejlik pedig azon igékben is, melyek valamivé levést, válást vagy tartamában haladó cselekvést jelentenek, p. o. *gyöngül*, *vörösödik*, *terjed*, *olvad*, *romlik*. Ilyenek mellett az *el*, sajátképeni jelentésénél fogva, azt fejezi ki, hogy az igecselekvés a maga tartamában, mely mintegy mozgásának pályája, elébb halad, a mi egyszersmind annak belső intensio szerinti növekvését, vagy végcéljához való közeledését érteti meg velünk, p. o. *elgyöngül* (= *mind gyengébb* lesz), *elvörösödik* (NSz. rendkívüli vörös szín futja el; itt magában az *elfut*-ban hasonnemű *el*-van; mondhatjuk tehát inkább így: vörösödése kezd lenni s egyszersmind mind nagyobb lesz), *elterjed* (NSz. nagyobb-nagyobb = *mind nagyobb* tért foglal el), *elolvad* (jég, hó — fokenkénti haladó intensióval olvad, s az olvadás végcéljához, a folyékony állapothoz közeledik), *elromlik* (NSz. rommá válik — de ezt már a *romlik* is jelenti, azért hozzá kell tenni, hogy: mind jobban romlik, és a használhatatlansághoz közeledik). Mit jelent tulajdonképen ilyen *el*-es igékben az *el*, leg-

jobban megmutathatja azon mód, melylyel a csuvas nyelv ezeket körülírva fejezi ki. Csuvasul van : *šürze kajas* (rothadva menni = elrothadni, v. ö. *elromlik*), *šu polza kajas* (víz léve menni = vízzé válni, v. ö. *elolvadni*), *vadelza kajas* (öregedve menni = előregedni), vö. *elgyengül*, *elvörösödik*) *šanza kajas* (hervadva menni = elhervadni). Ezekben a *kajas* menni ige, mely a magy. *el* igekötőnek ellenében áll, nyilván az előrehaladást jelenti, melyben az illető (gerundiumi alakban melléje tett) igék cselekvése foly. Hasonlóképen fejezi ki a fent tárgyalt *weg*-féle *el*-t is a csuvas *kajas*, p. o. *tarza kajas* elfutni, *visse kajas* elrepülni. A *menés* természeti iránya éppen csak az *előre*-való irány : innen e két fogalomnak egymással való találkozására. — A fentebb magyarázott igék mellé most világos hasonpárokul álljanak még : *eladósodik*, *elaprósodik*, *elhírhed*, *ellankad*, *elmagyarosodik*, *elmélyed*, *-merül*, *elpirül*, *elreked*, *elrémül*, *elsüllyed*, *elszárad*, *elszédít*, *-szédül*, *elszomorodik*, *-szomorít*, *elváltozik*, *elzsibbad*, *elágazik*, *elárad*, *-áraszt* (növekedő terjedelemmel), *elharapózik*, *elterjed*, *-terül* (az utóbbiakban az *el* még meg lehetős nézeti) stb.

Olyan igék is, melyek nem valamely levést vagy tartamában haladó cselekvést jelentenek, hanem csak bizonyos időtartammal járó cselekvést, a mellétett *el* igekötő által mintegy haladó tartamúakká válnak, a mi néha az által is elésegíttetik, hogy az igecselekvésnek több egyesekből álló subjectuma vagy objectuma van, a mi által bizonyos sor képzelete keletkezik, a melyen az igecselekvés elhalad. Az *el* ezeknél is, a mint az egyszerű ige inkább nézeti vagy elvont fogalmú, a külső vagy belső *előre*-irányulást fejezi ki, illetőleg a cselekvés haladó növekvését és végéhez közeledését. Ide számítunk ilyeneket, milyenek : *elcsodálkozik*, *elhal* (teste — halad rajta a halás; *elhalnak* többen egymásután), *elbusulja* magát, *elbízik*, *-bizakodik*, *elborít*, *elhalmaz*, *ellep* (haladó növekvés — képzeljük t. i. a lépő valaminek tovább-tovább = *előre* terjedtét, míg a *meglepés* csak a lépés véghezvitelét fejezi ki), *elnyújt*, *elnyúlik* (a tüzes vas, ha verik — nyúlva „elezik“, terjedelemben halad), *elfog* (NSz. 8. = *ellep*, erőt vesz : *elfogja* a félelem, harag stb., v. ö. *elfogul*, és *elfutja* a méreg, a vér, a mi = futva „elezi“, azaz halad rajta végig), *eldicsér* (NSz. dicséretekkel elhalmoz, igen dicsér; vagyis, mondhatjuk : mind jobban dicsér).

3.) A NSzótár (II, 74) szerint az *el* ige szókkal összetéve jelent

„teljességet, teljes elvégzést, valami egészet, befejezést; sőt a tárgyhoz képest mértéken túl levőt, túlságost is.“ Kérhetjük, hogyan fér evvel össze az *el* eredetileg helyirányi jelentése? Az előbbi pont alatti *el* fejtegetése már segít némileg a feleletre. Ugyanis azon *el*-es igék között, melyeken a teljes elvégzés értelmét vesszük észre, van sok olyan, mely valamivé levést, válást, vagy tartalmában haladó cselekvést jelent, a milyenek az előbbi 2. pont alá tartozó igék is. A mint ezeknél a 2. alattiaknál az *el* által jelzett *előre*-irányulás a cselekvés haladó növekvésének és végcéljához való közeledésének szolgál kifejező eszközül, úgy szintén ezen *előre*-irányulás, minthogy képzeletünkben ad libitum folytathatjuk, megjelölheti a cselekvésnek képzelhető teljességéig való növekvését, vagy képzelhető végcéljáig való eljutását is. Így p. o. a haladó növekvésben levő *romlás*nak végcélja a használhatatlanság; ezt: *elromlik* vagy úgy érthetem hogy „romlik, romlik — mind inkább közeledik a használhatatlansághoz“ vagy úgy hogy „romlik, romlik — egész a használhatatlanságig.“ E magyarázat helyessége annnyival bizonyosabb, mert különben is használtatik az *el*, kifejezett célpont mellett, a szakadatlan folytatott irány megjelelésére: *el* Prágáig; felől mind *elaljáiglan*; *elannyira* stb., s némely igék mellett is, melyek már magukban a célhozjutást jelentik, vagy melyek mellett a cél különösen ki van fejezve, az *el* ugyanazon jelentését, t. i. a szakadatlan folytatott egyenes irányét mutatja, p. o. *eljut*, *elérkezik* (valahova), *ellát* (odáig), *ellő* (száz lépésnyire), *elhallik* messzire (weithin), *elvezet*, *elkísér* (a kapuig). Ugyanezt jelenti az *el* a teljes elvégzés értelmével való *el*-es igéknél, csak hogy természetesen a hol az egyszerű ige nem külső nézeti mozgásra, haladásra vonatkozik, a hol nincsen nézeti célpontja, az *előre*-irány szakadatlan folytatását a cselekvés szakadatlan haladására, illetőleg intenzióban növekvésére s képzelhető teljességéhez vagy képzeleti végcéljához való eljutására kell érteni. E mellett meg kell jegyezni, a mi szintén nagyon természetes, hogy nyelvünk nem egy *el*-es igét, egyzersmind a fent 2. alatt és a most 3. alatt fejtegetett értelemben veszen, s kivált 2. alatti igét a 3.-beli értelemben, ha az igeidőalak a cselekvésnek már nem folyását érteti meg, p. o. *elgyengült* = *elérte* az erőtlenességét. A teljességét elérő vagy végcéljához eljutó cselekvést jelentő *el*-es igék tehát már meg vannak fejtve, értem az ilyenek, milyenek: *elájul* (NSz. teljes ájulásba, valóságos ájult állapotba esik),

elalél, elámit, elapad (NSz. az apadást teljesen bevégzi), *elaszik, el-ízik, elbágyad, elbájol, -bűvöl, elbámít* (teljes bámulásba ejt), *elbó-dít, -dúl, elbolondít, elborzad, elcsendesedik, eldermed, elég, elenyészik, elfárad, elfogy* (a semmiségig), *elfoszlik* (lehet 2. szerint is), *elher-vad, elhúny, elhüll, elkábít, elkárhozik, elkészül* (a valóságos készségeig), *elkopik, ellakik* (étellel itallal etelik, NSz. 1.), *elles, elmállik, elnéz* (NSz. 2. figyelmesen szemre vesz, megtekint), *elolt, elpusztít, elsül* (NSz. 2. 4.), *elszakad* (NSz. 1.), *elszánja magát, eltart* (terhet; valakit eleséggel), *etelik* (míg nincs többé üresség), *eltéved, eltörik* (darabokra), *elún, elvakít, elvállik* (a dolog), *elválaszt* (valakit valaminek), *elvár* (addig vár, míg eljő), *elvégez* (v. ö. *elvégre*), *elver* (elverték jól), *elveszni, -veszt* (1. szerint is értelmezhető), *elvisel* (ruhát — a használhatatlanságig) és hasonlók. — Az ide való *el*-es igéket az jellemzi tehát, hogy a cselekvés valamely képzelt (vagy akár különösen ki is fejezett) cél- és végponthoz való eljutását értetik meg velünk, a mely mellett azonban az addig tartott nagyobb-kisebb cselekvési tartam, habár gyengébben is, elétűnik. Az utóbbi, mint egyenesen az *el* alapjelentéséből folyó, tulajdonképen a főmomentum, melyet itt a hozzáértett mellékmomentum (a célhoz jutás) képzeletünkben háttérbe szorított, a mint ezt hasonlóképen a fent 1. alatt tárgyalt *el*-es igéknél láthatjuk, hol a „távol-valóság, jelennemlevés, hozzácsatlakozott másodrendű értelme a túlnyomó, vagy pedig láthatjuk némely perfectiós *meges* igéknél, hol a megtevéshez még az eredményesség képzelete járul (l. NyK. II, 183). Az *el* ilyképen módosult értékéből indulva ki, mely szerint annyit nyert mellékjelentésben, a mennyit vesztett eredeti egyenes értelméből, lássunk most még különösen néhány *el*-es igét, melyek különben nem oly könnyen értelmezhetők. Így ezeken: *eljö, elhoz* már alig értünk többet mint: *ide* (a jövés célpontjához) *jö v. hoz*. Ámde észre lehet venni, hogy a célpont képzelete már implicite megvan a *jö* és *hoz* igékben, a mennyiben a magyar csak „*ide*“ *jö* vagy *hoz* valamit, de „*oda*“ *megy* vagy *visz*; azért az *el* itt inkább a célhoz jutó irány mellékjelentését tünteti elé. Hasonmásai ezen igéknek az *elmegy, elvisz*; de ime ezekben nem csak a célhoz-jutás (*elmegy, elvisz oda*), hanem az *el*-nek 1. szerinti jelentése is van (= *weg, fort*). Továbbá ezek: *elbánik vele, elintéz, elrendez, elítél, elhatároz, eldönt* (ügyet) főleg a cselekvés kimenetelére utalják képzeletünket, de érezhető különösen az első háromban a cselekvés folytatott tartama is. Ezekben: *elbír,*

elgyőz (sok ivást, járást) a bírás győzés a teher egész mértékéig terjedőnek képzeltetik, valamint ebben: *elfér* a férés az illető test minden és utolsó részéig; szintígy: *eltűr* (bajt, a mennyi csak van és a meddig tart). *Elnyer* (valamit, a miért ügyekezett), *elfog*, *elcsíp* (tolvajt) *elfojt*, *elnyom* (tüzet, lázadókat, népet — célhozjutólag), *elnyel* (falatot; elnyeli a föld stb. — v. ö. *elfér*). *Eltanul*, *elfeled* (tanul, feled valamit a tudásig v. nemtudásig). *Elismer*, *eltagad* (mondott szót — hogy álljon v. ne álljon). *Elkövet* (bünt, hibát), *elkerül* (bajt, veszélyt); *követ* és *kerül* ellentétes fogalmak: célhoz jutva a *követő* tárgyának legvégső határáig jut, a *kerülő* pedig még a képzelhető legvégső határán is kívül van. *Elkésik* valamely időbeli célpontra nézve; *késik* negatív fogalom, tehát *elkésik* a. m. el nem jut. *Elfogad*, *elvesz* (= elfogad; elvesz nőt), fogad v. vesz, hogy magáévá tegye. *Eltalál*, *elvét*, *elhibáz*: célhoz jutás és célhoz nem jutás (v. ö. *elkésik*, *elkerül*). *Elhisz* (NSz. okok által meggyőződik, sibi persuadet; azaz: a hives véghatáráig hisz, v. ö. *elég*; erre nézve: *elhiszi magát*, v. ö. *elbízsa magát* fent. 2. alatt).

Sajátságosak kivált ezek: *eláll* (a szava, az eső), *elakad*, *elalszik*, *elhallgat* (szólani megszűn) — a mennyiben a cselekvésnek csak beállása is a végcél, melyhez akar terjedni; de mégis csak az *el* az, mely itt általában a valamely végcélhoz eljutás képzeletét ébreszti (hiszen p. o. *áll*, *hallgat* in infinitum tartható igefogalmak), csak hogy egyszersmind a pályát, mely a célpontot megelőzi, képzeletünkben elül hozzáértjük. Így p. o. a szava *eláll* (értve: bizonyos ideig tartott folyása után álláshoz jut); a menő szekér *elakad* (mentében akadályra talál, az akadáshoz jut); a még éber ember, a még égő tűz alvó állapothoz jut, *elalszik*; a beszéllés végcélja a hallgatás, a beszéd után ehhez jutás az *elhallgatás* (más az *elhallgat* = hallgatva eltűr, itt maga a hallgatás levén az elfolyó cselekvés, NSz. 2. és hasonlóképen 1. és 4.). Így a célhoz-jutási *el* úgy szólván célhoz átmenési *el*-lé módosul, az által hogy a cselekvés valamely előpályáját hozzáértjük. E szempontból foghatók föl a kezdési igék is: *elkezd*, *elered*, *elindul* (orra vére), meg az egyszerre nyilvánuló hangadást jelentők: *eldurran*, *elcsattan*, *elsül* (fegyver); *elbödül*, *elnyeríti* magát, *elkaczagja* magát, *elsikoltja* magát stb. — Ide vonható, azaz úgyszólván elkezdési *el*-lel való ez is: *elesik* (p. o. a jégen, v. ö. zu falle kommen; más ez: elesni valamitől, v. ö. elmaradni, elhagyni, mint *el* 1. alá valók); *eldől*, *-dönt*.

Végre még egy kis csoport *el*-es igét kell megjelölnünk, melyek különösen csak a bevégzés fogalmát tüntetik elé; ezek ilyenek: *elarat* (NSz. 2. aratást végez; elarattunk már), *elcsépel* (NSz. 2. nálunk már elcsépeltek), *elmos* (NSz. 2. már elmostunk), *elárul* (NSz. 2. minden áruít eladja; én már elárultam). Ide való *elhúny* (NSz. húyni megszűn). Ezekben szintén csak célhoz-jutási *el* van, és a bevégzés jelentésének oly túlnyomólag érezhetősége, úgy látszik, onnan van, hogy rendesen múlt időalakban használatnak.

Hogyan és mennyiben jelenthet a helyirányi *el* „teljességet, teljes elvégzést“, a mint a NSzótár értelmezi, azt úgyhiszem, most már jóformán világossá tettük; de hogy kerül ki a „mértéken túl levő, a túlságos“ jelentése? Olyan igék értetnek t. i., milyenek *elérík* (a gyümölcs), *elaszal* (mértéken túl aszal) *elborsol*, *elszóz* (levest), *elfő* (a hús), *elfőz*, *elsül* (NSz. 3. elsül a kenyér). Mondhatnók, hogy az *el* ezekben épen úgy fejezheti ki a túlságot, a mint *elve* a régi magyarságban a mai *-on túl* helyett van: Jordán *elve* = Jordánon túl, erdő *elve* = erdőn túl. Különös hogy a szláv nyelvek e viszonyt épen ellenkező eredetű viszonyítóval jelölik, t. i. *za* = mögé-vel; de ugyan a szláv nyelv eszejárása szerint a védő nem *küzd pro patria*, *für das vaterland* (azaz a védettnek előtte állván), hanem *za otečestvo* (mögötte állván, úgy hogy actiója mintegy „über — hinaus“ megy végbe). A „túl“ mely az innen-től valamely közbeneső által elválasztatik, ennek áthágása, vagy rajta átmenés által éretik el; a rajta átmenés egyenes iránya az előre-irány, a melybe mindig beléésik az elérendő „túl“ is. Ha tehát *elve* „túl“ helyett vétetik, tulajdonképpen annyit ér, mint „rajta át előre“ = ném. „über — hinaus.“ Hasonlóképen a fent említett igékben is az *el*-t csak saját jelentésében kell venni = „előre“, mely szerint a cselekvésnek folyamában való szakadatlan haladását jelenti, és hozzá csatlakozhatik e mellékképzelet, hogy a haladás, illetőleg intenziós növekvés bizonyos végczélíg terjed, ahhoz eljut; ámde ezen mellékképzelet helyett beállhat azon más képzelet, hogy még azon a bizonyos végczélon át előre, azaz túl megy a cselekvési haladás; mert az *el* csak irányt fejez ki, mely magában in infinitum terjed, s melynek tettleges terjedelme kell hogy más hozzájáruló vagy hozzáképzelt momentumok által határozassék meg. — Így tehát *elérík* voltaképen = érik érik . . . érik (az érés kellő végpontja) . . . érik . . . , a mi szerint az érés egyre *eleve* folytatottnak képzeltetik.

4.) Hozzáértett mellékképzeletek nélkül jelent az *el* számos igében folytonosságot, tartamosságot, a cselekvésnek szakadatlan haladását térben vagy időben. Hogy e jelentés egyenesen az *el* helyirányi alapjelentéséből foly, a fentebbiek után nem szükség bővebben fejtegetni. Minthogy a cselekvés haladó pályája rendesen térbeli vagy időbeli, nem is vehető észre ezen igékben a cselekvés növekvő intenziójának képzelete, és a célhozjutásé is csak akkor tűnik némileg elé, ha ilyen célpont még az ige mellett különösen ki van fejezve. Ilyen igék: *elmegy* (valamin), *elhalad* (mellettem szakadatlan egyenes irányát folytatva, a térbeli pályán), *elsír* (egész éjszaka: időbeli pálya, szakadatlan sirás, v. ö. a német: in einem fort weinen), *elaggódik* (hetekig rajta), *elalkuszik* (soká), *elballag* (az úton), *elcsúsz* (a jégen), *elcsacsog*, *eldöcög*, *elfoly* (sok víz a Dunán, v. ö. ném. dahinfließen), *elhál* (a kemény földön), *elhazud* (NSz. 2. = in einem fort lügen), *elhever* (tétlenül), *elhordoz*, *eliszik* (reggelig), *ellak* (ellaktak együtt csendesen), *elmarad* (évekig), *elnyavalyog*, *eltart* soká, *elteng*, *elúsz*, *elvár* (tíz évig), *elzokog* (folytonosan zokog). — Különösen megjegyezhetők: *elél* (NSz. 1. életét folytatja; mondjuk ezt is: *elél* a jég hátán is, „kevés vagyomból, — a mi már némileg fent 3. alá való; v. ö. sein leben hinbringen); *ellehet* (vele v. nélküle) és *elvan* (valahogy élél; elvan nélküle) — a lételt háborítatlannál folytatni, v. ö. ném. sich hinbringen, fortkommen (sein fortk. haben), *eljár* (NSz. 5. = sorban látogat; 6. eljárni tánczot; 4. hirtalban, ügyben; mind olyan, mint a rajta *elmenni*, csak hogy a 6. és 4. célhozjutás képzeletét is involválják; *eljár* a nyelve); *elmúlik* régiesen = praeterire: előre folytatni a múltást, v. ö. vorüber, praeter; a mai *elmúlik el*-je már az 1.-féle *el*-be csap át. Szintén túlnyomólag a 3.-féle *el*-hez hajlók ezek: *elbeszél*, *elmond*, *elgondol*, *elgyászol*, *elhegedül*, *elmagyaráz*, *elolvas*, *elvisel* (elviseli az élet bajait) s hasonlók; de létünhetik a cselekvési tartam folytonossága is: *elmondja* sorban, egytől végig.

Visszapillantván most az *el*-nek, helyirányi egy alapjelentéséből fejtegetett jelentéseire, s azokat egybe vetvén, könnyen észre lehet venni, hogy a 2. 3. 4. pontok alattiak egymással szorosabban összefüggnek (különösen a 2.-féle *el* a 3.-félébe csap át; és a 4.-féle szintén a 3.-félébe), minthogy mind a háromban az *el* által

kifejezett *előre*-irányulás a cselekvés szakadatlan haladását fejezi ki (a 2. és 3. csak az ahhoz járuló külön mellékképzeletek által válván ki). Ha már most az *e* jelentésű (2. 3. 4.) *el*-t az 1. alattival (= *weg*, *fort*) egybevetjük, észre kell vennünk, hogy ez mint igekötő sokkal külsőlegesebben függ össze az egyszerű ige fogalmával, mint amaz (a 2. 3. 4.-féle), melynek jelentése szorosabban összeforr az egyszerű igefogalommal; mondhatnók, hogy emez (1.) mint igekötő, tehát igehatározó, az igét külsőleg, amaz (2. 3. 4.) pedig belsőleg határozza meg. Oka az, hogy az 1. alatti *el* az eredeti irányjelentéséből a „messzeség, távolság, jelennemlevés“ jelentését fejlesztvé ki, tartalmaz, s úgyszólván vastagabb fogalmú adverbium maradt, míg a 2. 3. 4. alatti *el* tulajdonképi tartalmasságát, az alapszói helyviszonyi fogalomértékét (*pars antica*) jóformán elejtette, s csupán az egyenes folyó irány s az ebben való haladásnak *dynamicus* jelzőjévé lett. Hogy ez így van, mutatja azon körülmény, hogy az efféle *el* a legkülönbözőbb tartalmas helyirányi adverbiumok elé léphet: *el-be*, *el-ki*, *el-föl*, *el-alá*, *el-szét*, a mely minőségben tökéletesen a német *hin*-nek felel meg: *hin-ein*, *hin-aus*, *hin-auf*, *hin-ab*, *hin-über* stb., noha ennek eredeti tartalmas jelentése egészen más volt mint az *el*-é (*hin* = *oda*, v. ö. *hin* und *her*). Így tehát az *el*-nek mint igekötőnek, illetőleg igehatározónak tökéletesen elveszett eredeti tartalmas helyviszonyi jelentése, mert az *el* 1. is azt másnemű tartalmas-jelentéssel cserélte föl; pedig mindkétféle *el*-nek szükségképen kell hogy valaha ily tartalmas helyviszonyi jelentése volt legyen. Ámde ez megvan a mai *elé* igekötőben, melyről már fentebb, ez értekezés elején, bebizonyítani igyekeztem, hogy alakilag az *el* eredetileg egy *le h e t e t t* vele. Ha tehát most bizonyos, hogy az *el*-nek is kellett valamikor ugyanarra szolgálhatnia, a mire az *elé*: szinte kétségtelen, hogy mind a kettőnek csak egyugyanazon alakjuk is volt. E szerint, ha vagy *el*-nek volt eredeti alakja *elé*, vagy az *elé*-é *el*, a hangfejlődés általános alapelvei szerint mindenesetre az előbbit fogjuk elfogadni, azaz hogy *el*-nek valamikor *elé*-féle alakja volt, vagy olyan alakja, melyből a mai *elé* eredhetett, s melyből egyszersmind *el* is kerülhetett ki. Ilyennek már fentebb az *eleve*-t jelöltem meg; így tehát az *el* és *elé*-nek egymáshoz való viszonyát röviden így adhatjuk *elé*: hajdanta (talán még a HBeszéd korában) nem volt *el* és *elé*, hanem csak az *eleve*, mely mind a tartalmas helyviszonyi-jelentéssel, mind a csupa iránykifejezővel birt; azután a csupa iránykifejező

jelentés részére elrövidült az *eleve* erre : *el*, míg a tartalmas helyviszonyi jelentés részére megmaradt az épséges *eleve* (később *elé*). Hogy a dolog így volt, e mellett döntőleg szólnak az egységes *eleve* korszakából fönmaradt némely nyomok : több eset, hol az *eleve* még *el* helyett fordul *elé*, melyeket fent (76. l.) megemlítettem, a melyekhez az *elve* = trans is járulhat, mely a fentebb (84. l.) adott magyarázat szerint, az *el* jelentéskörébe tartozik. Ezen kívül könnyen megfejtethető az ok is, miért maradt épen a tartalmas helyviszonyi jelentésre a teljesebb alak : ugyanis e jelentés az egyszerű ige mellett, a nagyobbik fogalmi súlylyal bír, míg a csupa iránykifejező jelentés az ige mellett a kisebbik súlylyal bír ; a nyelv pedig a hanggyengítésben az értelmileg kevésbé súlyos részeket szokta elgyengíteni.

Még szóba kell hoznom az *el* igekötőnek *meg*-gel való némelykori összetalálkozását, melyről a NSzótár is megemlékezik : „mint-hogy pedig a *meg* igekötő szinte mint az *el* valami egészet, bevégzetet jelent, innen fejthetjük meg, régi iratainkban miért cseréltetik fel e kettő egymással, p. o. *megvégez* (elvégez), *meghagyja* atyját, anyát (elhagyja), *elfeledkeztek* (megfeledkeztek). Ma is életben vannak : *el*- és *meggondoltam*, *el*- és *megismerem*, *el*- és *megérkezik*, *el*- és *megérteni*.” V. ö. Jászay (RMNyelveml. III, 278). Természetesen csak olyan *meges* és *eles* igékről lehet itt szó, melyek valóban synonymusok is, tehát nem p. o. *elszalad* és *megszalad*, *meqlát* és *ellát*, *megvet* és *elvet*, *megad* és *elad*-féléről ; hanem olyanokról, melyek valóban egymás helyett használatnak. Ilyen p. o. az erdélyi *meghiszem* = magyarországi *elhiszem*, *megbírja* (a terhet) és *elbírja*, *megfog* és *elfog* stb. Ezekben a *meg*-es és *el*-es ige értelme oly közel jár egymáshoz, hogy a nyelv hol ezt hol azt használhatja, a miből azonban nem következik, mint Jászay bebizonyítani akarta, hogy *meg* és *el* egyértelműek. Igaz, hogy mind a kettő az igecselekvés végbe mentét jelenti, t. i. a perfectió *meg* (l. NyK. II, 180. stb.) és a célhozjutási *el* (l. fent. *el* 3.), de nagyon különböző, sőt egészen ellenkező úton, a miért is képzeletünkre egészen különböző benyomást tesznek. Az *el*-es igéknél ugyanis képzeletünk kíséri az igecselekvés folyását annak végéig, a subjectum a cselekvés pályájának mintegy elején áll, a pálya elterjedvén előtte ; a *meg*-es igéknél képzeletünk a cselekvési pályát nem kíséri, mert a subjectum annak

végén áll és a pálya háta mögött van. Egy szóval : a *meg-es* ige „legt die handlung zurück“, az *el-es* ige „kommt mit der handlung zu ende v. zum ziele.“ V.ö. *elmondani* (*el* 4. és 3.) és *megmondani* (II, 183), *eltelik* (*el* 3.) és *megtelik* (II, 181) stb. És meg lehet jegyezni, hogy a *meg* ellenébe rendesen csak az *el* 3. jó kérdésbe, minthogy csak ez érintkezik a *meg*-gel a cselekvés eredményére nézve ; csak ezen példában : *elhagy* és *meghagy* az *el* 1. (I. fent 78. l.) még helyviszonyi *meg*-gel áll szemben : *meghagy* = *relinquit*, *zurücklassen* ; *elhagy* = *messzire hagy*, *verlassen*.

Hogy az *el* mint eredetileg helyviszonyi adverbium a fentebb fejtegetett jelentéseket fölvehette, s hogy e jelentések épen ilyen alaptól kifejlődése nagyon természetes valami, erre érdekes bizonyítékul szolgálhat több árja nyelv, melyekben hasonló etymológiájú igepraefixumok az *el*éihez hasonló jelentéseket mutatnak, az eredeti helyviszonyin (= *elé*) kívül. A fő dolog, melyre itt figyelni kell az, hogy a praefixum tartalmasságát gyengíti vagy veszti, s a csupa folyó irány (= ném. *hin*) jelzőjévé lesz, vagy csak ez utóbbiból folyó másodrendű (és nem kifejezett, hanem képzeletileg hozzáértett, új tartalmasságot nyer (= *weg*, *fort* ; = *át* és *túl*, v. ö. *elve*). — Ilyen, *elé*-féle helyviszonyi praefixum

1) a szanszkrit *pra*, melytől *prathama* = *első*, s mely = *magy. elé* p. o. ezekben : *pra-krš* hervorziehen, eléhúzni, *pra-gá* hervorgehen, *pra-dhā* vorlegen, zeigen, *pra-žan* elészülni, világra hozni ; *pra-jā* vorwärts gehen, elémenni stb. — Már gyengébben érezhető a „vor“ jelentése, s elétünő a „hin“-féle értelem ezekben : *pra-kšip* vor .. hin werfen, darreichen, *pra-ikš* vorwärts sehen, ansehen (auf etwas *hin* sehen), *pra-vač* herausreden, verkünden, anreden. — Továbbá a mi 1.-féle *el*-ünknek (= *weg*, *fort*)-nak megfelelők : *pra-i* weggehen, sterben, *pra-jā* (vorwärtsgehen, hervorgehen és) weggehen ; *pra-dah* wegbrennen ; *pra-vas* entfernt wohnen (vö. *el van házájától*), *pra-sthā* fortgehen, causat. senden (*sthā* = áll, v. ö. *előbb állni*, az *el* 1.-nek megfelelő értelemmel, I. fent 76. l.). — Az *el* 3.-hoz hasonlíthatók : *pra-āp* erreichen, erlangen, zu etwas kommen (*el-érni*), *pra-grah* ergreifen (*elfog*), *pra-kr* beginnen (*kr* = tenni, tehát zum machen kommen, v. ö. fent *eláll*, *elakad*, *elkezd*, 83. l.), verführen (zu etwas *hin*bringen) ; *pra-kram* (vorschreiten és) begin-

nen (v. ö. *pra-kr* és *elindúl*), *pr a-s u p t a* eingeschlafen (*svap* alunni, = elaludt). — Végre több *pra* praefixumos ige külsőleg nem látszik különbözni az egyszerű igétől, a mi mindenesetre a *pra* eredeti helyviszonyi jelentésének nagy elgyengülését, elenyészését bizonyítja, de egyszersmind jogosít, azt az elvégezési *el*-ünkhez (*el* 3.) sorozni, mely szintén néha a fordítónak feleslegesnek látszhatik. Ilyenek : *pra-arh* bidden, verlangen, *pra-diç* zeigen, *pra-drç* causat. erkennen machen, zur einsicht bringen (v. ö. eltérteni), *pra-dhjá* überlegen (*dhjá* denken, v. ö. elgondolni), *pra-nam* sich verbeugen (lehet ez is : sich *vorwärts* beugen), *pra-naç* vernichtet werden, umkommen (v. ö. elveszni), *pra-jat* sich bemühen *pra-â-rabh* anfangen, unternehmen (tkp. el-hozzáfogni, v. ö. elkezdni), *pra-vâ* wehen (tán *el* 4.-féle), *pra-viç* eingehen, gehen zu, kommen (tkp. el-bemenni), *pra-vrdh* zunehmen, aufwachsen, *pra-çans* loben, *pra-çam* sich beruhigen (v. ö. elcsendesedni), *pra-sâdh* vollenden (v. ö. elvégezni). — Megjegyezhetők még *pra-nad* durchtönen (v. ö. *el* 4. 3.); *pra-dru* vorwärtslaufen (= *elé*), eilen (*el* 4.), fliehen (*el* 4. és 1.), verfolgen (*el* 4. és 3.); *pra-vrt* (*vrt* atmanep. = verti, versari); a) *vorwärts* gehen, kommen (*elé* és *el* 3.), b) sich auf den weg machen, anfangen; entstehen, werden (*el* 3. v. ö. *elindúl*, *elkezd*), c) wandeln; *ver*fahren, sich betragen (*el* 4.).

2) A szláv s á g b ó l idézem a tótot s az orosz. Az oroszban van ide tartozó praefixum *upo* (*pro*) és nepe (*pere*); emez községesen „által, trans“ — de *upo* is igen sokszor fordul elé ezen jelentésben, mely a ném. „*hin*“-né vált „*elé*“-ből foly; az etymológiáját mutatja azonban *предъ, передъ* (*pred, pered*) = *elé*, *előtt*. A tótban az orosz *upo* és nepe ellenében csak az egy *pre* áll, melytől *pred* (*elé*, *előtt*) és *preč* = *el* (*fort, weg*), or. *проуч* (*proč*). Itt azonban csak olyan igéket nézzünk, melyek magyar *el*-esekkel találkozhatnak, tehát félre hagyjuk a sok „által“-féléket.

Tót *pre*-praefixumos igék :

pre-čitať : elolvasni (*el* 3.)
pre-dať : eladni (*el* 1.)
pre-hladnúť : megszemlélni, végig nézni (*el* 4.)
pre-hrať : eljátszani, elveszteni.
pre-chovať : eltartani, kitáplálni.
pre-isť : átmenni, elmenni (*prešla*

mi vuola : elment a kedvem);
prešli = elmúlt.
pre-kriť : elrejtteni, eldugni.
pre-kupčič : elkereskedni (kereskedésben elveszteni).
pre-ležať : sokáig állni, elheverni (*el* 4.)

pre-marniť : eltékozoľni.	pre-stať : eláll (megszűnik).
pre-mľčať : elhallgatni.	pre-trápiť sa : elkínľódni.
pre-nahľiť sa : elhamarkodni.	pre-trpiť : elszenvedni.
pre-piť : elinni (pénzt).	pre-žiť : túľéľni (v. ő. elérik).
pre-pláčať : ráfizetni, túľfizetni (v. ő. elérik).	pre-živíť sa : eléľni, eltengődni.
pre-pražiť : túľpiritni.	pre-zraďiť : elárulni.
	pre-zivať : elnevezni.

Orosz *pro*-praefixumos igék :

про-быть : sich aufhalten (ellenni); — безъ чего etwas entbehren (ellenni nélkül).

про-бъжать : átfutni (könyvet, v. ő. elolvasni).

про-веселиться : lange lustig sein (elvigadni, *el* 4.)

про-дать : eladni = tót predati.

про-жить : leben, sich aufhalten; — безъ чего ellenni valami nélkül; vertun, verschwenden (v. ő. eléľi vagyónát).

про-играть : verspielen, verlieren = t. prehrať; eljátszani (dalt).

про-искать : lange suchen (*el* 4.).

про-лить : ausgiessen, vergiessen (elont, elönt).

про-мочить : durch und durch nass machen (eláztatni).

про-мести : wegfeegen, elsöpörni.

про-мыть : elmosni (a víz partot), eine zeit lang waschen (*el* 4.).

про-пасть : verloren gehen (*el* 1).

про-пить : versaufen, elinni = t. prepiť.

про-пускать : vorbeilassen (mellette *elereszteni*), weglassen vergehen lassen; durchlassen.

про-славляться : elhírhedni.

про-слышать : in erfahrung bringen (*el* 3.).

про-стереть : elnyújtani, elterjeszteni.

про-спать : eine gewisse zeit schlafen; verschlafen (v. ő. elal-szik tíz óráig; elalunni az időt, *el* = túl).

про-течь : elfolyni (víz, idő).

про-ходить, -йти : elműľni (idő, betegség); átmenni, áthágni (akadályon); проходить звание, должность : eljágni tiszt-ben, kötelességben.

про-ходить : eine zeit lang gehen (v. ő. elsétál délig, *el* 4.).

про-читать : durchlesen (elolvasni), = t. prečítať.

про-ѣсть : verzeihen (pénzt, elenni), durchfressen (a szű el-eszi a fát).

Orosz *pere*-praefixumos igék :

пере-варить : elfőzni (*el* = túl), t. prevarit̃.

пере-жарить : elsütni, v. ö. t. *prepražit̃*.

пере-жить : überleben = t. prežit̃; wohnen (ellakni).

пере-ломать : zerbrechen, eltörni, = t. prelomit̃ (kettétörni).

пере-марывать : überall beschmutzen (*el* 3. v. ö. elborit, ellep).

пере-мокнуть : durch und durch nass werden, elázni (v. ö. про-мочить).

пере-путаться : sich verwickeln, verwirren (*el* 2. és 3.).

пере-рвать : elszakítani.

пере-стать : aufhören, elállani, = t. prestat̃.

пере-терпѣть : aushalten, erdulden (elszenvedni), = t. pretrpit̃.

пере-хватить : auffangen, erwischen, ergreifen (v. ö. elfogni, szkr. pragrah).

пере-ходить : hinüberegehen; verfließen, verstreichen (v. ö. проходить).

Ide csatlak még néhány litván igét, *pra* praefixummal (az „által“ litvánban *pér*, p. o. *pér-szokti* hinüberspringen, *pérplaukti* durchschwimmen; azonban *pér-eiti* vorüber gehen, übertreffen; *pér-pykti* sehr böse werden, v. ö. *el* = túl).

pra-bliúti : anfangen zu brüllen, v. ö. elbödül (*el* 3.).

pra-dingti : verschwinden (dingti : hingeraten) (*el* 1.).

pra-eíti : vorübergehen, elmúlni (v. ö. péreiti), (*el* 4.).

pra-gaíszi : vergehen, schwinden (v. ö. elveszni).

pra-gérti : vertrinken, elinni (v. ö. or. пропить, t. prepit̃).

pra-jóti : vorbei reiten (v. ö. or. проѣхать, durch-, vorbei reiten v. fahren).

pra-keikti : verfluchen, elátkozni (or. проклятый, t. prekljati megátkozott. *el* 3.).

pra-maitinti : nähren, durchbringen, erhalten (eltáplálni, eltartani), v. ö. or. прокормить ernähen, unterhalten.

pra-varýti : elüzni, elhajtani.

3) A görög és latin nyelvek kevésbé ejtették el az eredeti helyviszonyi jelentést azon praefixumból, mely alakilag tökéletesen a szkr. *pra*-nak felel meg : *pro* és *pro*. E mellett azonban mégis mutatkoznak a *hin*-féle csupa irányjelentésnek nyomai. A latinban ezen-

kivül még *prae* van szintén tartalmas helyviszonyi jelentéssel; de van még *per* is, melyet a fölhozott szláv *pere*, *pre*-vel állíthatunk szembe, s melynek közönséges jelentése is (-on át) a csupa folytatott irány jelentéséből ered. Megjegyezhető, hogy a *per* adjectivumok előtt (*pernagnus*) egy a szintilyen használatú szk. *pra*, szl. *pre*-vel; ezen *per*, *pra*-t igen alkalmasan úgy foghatjuk föl, hogy a nyelv avval mintegy a tulajdonság „túljárását” (értsd : a közönséges fokon való túljárását) fejezi ki, míg a latin ilyennemű *prae* (*praevalidus*) inkább helyviszonyinak marad = „*vor* (anderen) stark.” Amaz tehát inkább : *über* = über (andere) hinaus gross. V. ö. a ném. *weit* comparativus előtt (*weit* besser), mi helyett a középfelnémetben *verre* = góth *fairra* fern (*verre* mēr, *verre* stärker = weit mehr, w. stärker). Tehát csak ilyen *pro*-prae-terminumok igeik vehetők tekintetbe :

προάγω : *vor*, fortführen; bewegen zu etwas, verleiten (*el* 3.); *προβαίω* vorschreiten; übertreffen, überschreiten (*el* = túl), fortgang haben, gelingen, von statten gehen (v. ö. *el* 4.), *προβάλλω* vorwerfen, -legen, hinwerfen (*ψυχήν* preisgeben, v. ö. *el* 1.), *προδίδωμι* prodere (v. ö. *hingeben*, *el* 1. és 3.), *προιέναι* vorgehen, vorrücken (*προϊόντος τοῦ χρόνου* v. *λόγου* im *verlauf*, v. ö. elhalad, *el* 4.), *προϊήμι* vorausschicken, entsenden (cél felé); preisgeben (*el* 1.), erlauben (v. ö. etwas *hingehen* lassen), *προλείπω* elhagyni, verlassen), *προτείνω* vorhalten, darreichen (= *hinhalten*), *προστρέπω* *hinwenden*, *hinkel*hen; *προφέρω* fortführen, *darbringen*, fördern; übertreffen (*el* = túl); *προχέω* elönteni (*ῥόον εἰς ἄλλα*; *προχέοντο ἔθνη πολλὰ εἰς πείδιον* Hom.). V. ö. ezen latin *pro*-s igeiket : *pro-cedo* (*processio* : pompával való járás MAIb., mintegy : *eljárat*), *pro-cido* (*hínfallen*), *procrastino*, *prod-igo* (*el* 1.), *pro-fligo*, *pro-fugio*, *pro-fundo* (kiönt, elont MA.), *pro-híbeo* (v. ö. *hinhalten*, *fernhalten*), *pro-lato* (*el* 2.), *pro-mereo* (*el* 3.), *pro-miscuus* (v. ö. *elvegyíteni*), *pro-ripio* (elragad *el* 1.), *pro-sequor* (v. ö. *elkísér*), *pro-vivo* (tovább élek MA.) stb. V. ö. még : *por-rigo* és *per-go*, *pre-hendo* (*elfog*, szk. *pra-grah*). — A latin *per* főleg a célhozjutási *el*-ünkkal (*el* 3.) találkozok : *per-cipio* (v. ö. *elfog*, *elvesz* = *elfogad*), *per-duco* (v. ö. *elvisz oda*, *elvezet*), *per-fero*, *per-lego*, *per-eo* (*el* 1., v. ö. szkr. *pra-i*), *per-petior*, *per-sequor*, *per-terreo*, *per-tineo* (elérék, hozzá tartozom), *per-to-lero*, *per-vulgo* (elhirdetem MA.).

4) A német *ver*-nek magyar *el*-es igékhez való viszonyulása eléggé ismeretes; gót alakja *fra*, = szkr. *pra*. A *fra*, *ver* éppen úgy nem maradt tartalmas helyviszonyi mint a magy. *el*, mert a határozot-

tan helyviszonyi irány kifejezése a *faura* = újném. *vor*-ra hárult, mint a magyarban az *elé*-re. V. ö. e következő igéket :

fra-bairan : *vertragen*, *gewachsen sein* (v. ö. *elvisel*, *elbir* ; lat. *perfero*).

fra-bugjan : *verkaufen*, v. ö. *elárul*, *elad*.

fra-dáiljan : *vertheilen*, *elosztani*.

fra-giban : *vergeben*, *schenken*, v. ö. *eladni*, *elajándékozni*.

fra-hinthan : *fangen*, *gefangen nehmen* = lat. *prehendo* ; v. ö. *elfogni*, szkr. *pragrah*, or. *прохватить*.

fra-kviman : *vertun*, *verwenden*, *verzehren* (mintegy : végére járni).

fra-kvistnan ; -kvitjan : *umkommen* ; *umbringen*, *verderben*, vö. *elveszni*, *-vesztítni*.

fra-lêtan : *entlassen*, *erlassen*, *unterlassen* ; (v. ö. *elereszt*, *elhagy*, *elmarad*), *zulassen*, *gestatten* (*el* 3.).

fra-liusan : *verlieren*, *elveszteni*.

fra-niman : *nehmen*, *in empfang nehmen*, vö. *elfogadni*, *elvenni*.

fra-slindan : *verschlingen*, *elnyelni*.

fra-vairthan : *verderben*, *zu grunde gehen* (tkp. *hin-werden*, *el* 1., vö. *perire*).

Az új német *ver*-nek fölösleges példáit hozni föl ; a helyett a közép felnémetből mutatok be még egykettőt : *verenden* zu ende bringen (= *elvégezni*) ; *vermüeden* ma : *ermüden*, v. ö. *elfárasztani*, *verváhen* aufnehmen (v. ö. *elfogad*), *helfen* (v. ö. *es will kein mittel verfangen* ; v. ö. *nem fog rajta semmi*) ; *verswenden* verschwinden machen, *verschwenden* (eltüntetni) ; *versteln* ma csak : *stehlen*, *ellopni*.

Tudva van, hogy a német *ver*-nek a magyar *el*-lel való hasonértékűsége eléggé határozottan éreztetvén, újabb időkben sok magyar *el*-es ige ugyancsak német *el*-es igék mintája után keletkezett. Ez újítást nem lehet hibáztatni, ha az illető német igék *ver* praefixuma olyan jelentéssel valónak mutatkozik, melyet a magyar *el* is fejtett ki, és ha a nyelv az illető igefogalmat már nem fejezi ki más nem *el*-es igével.

Így po. az *elírni* (téntát, papíróst) = *verschreiben*, az *elinni*, *elenni* (pénzt) mellett tökéletesen jónak fogadható el, habár kétségtelenül csak újabb időkben és a ném. *verschreiben* után készült. Más a dolog olyan *ver*-es igéknél, melyekben a *ver* a „hibáság, tévedés,

elvétes“ másodrendű értelmét vette föl, mely a *ver* eredeti helyirányi jelentését tekintve, alkalmassint az „über — hinaus“ (értve: az illető czélponton *el túl*)-féle jelentéséből keletkezett ¹⁾. A németben az ilyen *ver*-nek már korán mutatkoznak nyomai, p. o. gót *fra-vaurkjan* = sündigen (*vaurkjan* tkp. wirken, cselekedni, mivelni; *fra-v.* pedig = rosszul, hibásan mivelni = vétkezni; *fra-vaurhts* peccatum = rossz mivelet, rossz cselekedet); a Nibelungenliedben: *vervarn* = irre fahren („wer sol uns durch daz lant die rechten wege wîsen, daz wir nicht *vervarn*?“; a mai németben pedig tudvalevőleg nagyon közönséges az: etwas (v. sich) *verhören*, *versehen*, *verschreiben*, sich *versprechen*, etwas *verheften*, *verstimmen* stb. De a magyar nyelv nem ment annyira az *el* jelentéseinek kifejtésében, mint a német a *ver*-ében az említett igéknél, oly kevésbé, mint az *elmondani* igét sem érti úgy, mint a *versagen*-t a német; ellenkezőleg a magyar nyelvszokási öntudat tiltakozik ellene, mint idegenszerűség ellen, hogy a fentebbi német *ver*-es igék módjára használtassanak, p. o. *el-ismer* = félre ismer (verkennen), *elnéz* = nézésben elhibáz (versehen, NSz. elnéz 4.), *elmér* = hibásan, rosszul mér (NSz. 4) stb. Ezeknek mindig a NSz. is megjegyzi a magyartalanságát. Azonban van már egy, a melytől aligha megtagadhatjuk a magyarosságot: *elvetél* v. *elvet* (NSz. 4. a ló elvetette csikáját, a tehén borját); de kérdésbe jöhet, vajjon az „abortus“ nem értetik-e már a *vetni* igében ²⁾, miután a „rendes“ állati szülésről csak a német nyelvszokás szerint mondatik „(junge) werfen“; csak úgy lehet ugyanis az *elvetni* (borjat), *elvetélni* rendes magyar *el*-es ige, különben pedig mégis a ném. „*verwerfen*, *verkalben*“ utánzása volna. — A német *versehen* (mit etwas) után készült a magyar *ellátni* (valamivel); nem anyira az *el* (= *ver*) miatt hibás ez ige, hanem azért hogy a *sehen* a németben átvitt jelentéssel van (= *sorgen*), melylyel a magy. *látni* nem bír. — Végre megjegyezzük még ezeket: *elfajúl* (entarten), *elszokik* (sich entwöhnen, sich abgewöhnen), melyek nem újak ugyan, de mégis gyanusok; amaz = lat. *degenero*, emez = *desuefio*, *desuescor* (Molnár A.). Azt hiszem, az *elfajúl* helyett magyarosabb ige lett volna: *elfajtalanul*, mely most kissé más jelentéssel van; az *elszokik* igaz más-

¹⁾ V. ö. etwas *übersehen* és *versehen*.

²⁾ V. ö. csuvas aŋa *praghas*, szószerint: gyermeket *vetni* = időtlenül szülni, elvetélni.

kép nem oly röviden fejezhető ki. Igazolni azonban ezen igéket úgy lehet, hogy az *el*-t a fentebbi *el* 1.-nek, s az egyszerű igét (*fajúl*, *szokik*) praegnanter használnak vesszük, mint fentebb (l. 79. l.) az *elinni* (pénzt)-féléket, a miszerint azokat hozzáértett mozgási igével kell kiegészítnünk : *fajúlva*, *szokva tér* (megyen, távozik) *el*. De itt mindjárt kibúvik a szeg a zsákból : *fajúlui* ige jogosan nem is létezik, jöllehet újabb szótáraink felhozzák ; mert épen az, hogy jelentését = ausarten, entarten-nek adják (a mely tkp. az *el-fajúlui* jelentése), mutatja, hogy csak a „degenerare“ után készült az egész *elfajúlui* ige ; s hogy tehát előbb ez állott elé mint *fajúlui*, a mely valóban ki sem fejezheti azt, mit jelentésül újabb írók ráfogtak.

Befejezésül legyen szabad még Brassai úr nézetére fordítani a figyelmet, mely szerint a magyar igekötők (hogy megtartsam a bár nem tetsző terminust) nem levén olyanok milyenek az árja nyelvekbeli igepraefixek, közülök kivált a *meg* és *el*-nek főtisztje az egyszerű igének jelenidőalakjába tettleges jövő, múlt időalakjába teljes múlt fogalmát oltani be : „A magyar jöendő egyik idoma tehát az igitörzs, *meg* és *el* határozó szócskákkal, s ez a kapcsolat soha tettleges jelent nem tesz“ (Ak. Értes., nyelvt., III, 65. l.); „*Elment, elvesztett, elhalt* stb., tehát nem külön jelentésű szerkesztvények, hanem az illető igék múlt idejei, melyeket tetemes hiba nélkül nevezhetünk *teljes múltaknak*“ (77. l.). Ha ezekből valaki azt olvasná ki, hogy a *meg* és *el* már nem az ige fogalmi jelentését határozzák (azaz szorítják) meg, hanem csupa igeidőt kifejező segédeszközzé váltak : tudni kell, hogy Brassai úr korántsem tagadja ezen szócskának az ige fogalmát határozó értékét, maga mondván azokat (64. l.) „a cselekvény teljes bevégeztét jelelő határozóknak, s egyszersmind (u. o. a jegyzetben) a *meg* és *el* voltaképi jelentési különbségét is fejtegetvén ; sőt megengedi, hogy határtalan (nem tettleges) jelennek még a *meg*- és *el*-es jelenidőalakok is vehetők (67. 68. ll.). Ha tehát Br. úr a *meg* és *el* s a többi igekötők vagy „álpraefixek“ igefogalomhatározó természetét nem tagadja (mert az árja praefixek ellenében is azt vitatja, hogy „*meg, el, fel, le* stb. mindnyájan állandó, biztos, határozott értelműek“ 55. l.), azt hiszem jobb vala így adni a fent idézett könnyen félreérthető tételeket : a magyar nyelv folyamodhatik és szeret folyamodni, tettleges jöendő kifejezésére az illető, telje-

sen és tettelesen végbemenő cselekvést jelentő (tehát meghatározott fogalmú) *meg*-es vagy *el*-es ige jelenidejéhez (mely szintúgy tehet futurumot is, mint más egyszerű ige is, v. ö. NyK. II, 187.); szintúgy teljes múlt kifejezésére ugyanannak a *meg*-es v. *el*-es igének múlt idejéhez. A kérdés nyilván csak a *meg* és *el* körül forog, melyek úgyszólván a legkevesbé vastag és tartalmas határozók, noha Br. úr a többi határozókat is belévonja (le, föl, át stb.); a *meg* igaz ma már jóformán csak perfectio-jelentő; az *el* azonban, mint fentebb láttuk, nem oly egyforma, és úgy látszik hogy Br. úrnak főleg a mi 2. és 3.-féle *el*-ünk (a célhozjutási) lebegett szeme előtt; de mernék kételkedni, vajjon p. o. az *el* 4.-félék között nem találkozik-e ige, mely *el*-es létére mégis tetteleges jelentet tehet jelen időalakjában? p. o. *eljár* (most) hivatalában — hol tehát az *el*-nek semmi, még közvetett vonatkozása sincs az igeidőre. A kérdés pedig voltaképen az, vajjon a magyar *meg* és *el* elvesztik-e valaha oly annyira fogalomhatározó értéküket, hogy bizonyos igeidőalak mellett, mint annak az igeidőnek valóságos segéd kifejezői tűnnének föl csak a beszéllő nyelvérzékében is, a mint p. o. a német *ge* praefixum (*gesagt*, *getan*) most már csak a múlt idő valóságos eszközjeként tűnik föl a németnek nyelvérzékében, noha nem egyéb mint perfectiót jelentő praefixum (v. ö. es *reut* és *gereut*, mich; *denken* és *gedenken*)? E kérdésre azt kell felelnünk, hogy nem hihetjük, mert a német *ge* csak az által nyerte múlt idői jelentését, hogy mind inkább csak a múlt időalak (participium perf.) mellett használtatott, s egyébült való előfordulása szerfelett megritkult; a magyar nyelvben ellenben már csak az, hogy a *meg* és *el* egyaránt lépnek múltidőalak és jelenidőalak mellé, lehetetlenné teszi, hogy saját fogalomhatározó jelentésüket teljesen elvesztvén vagy a múlt vagy a jövő jelzője gyanánt, habár csak hamis látszat szerint is, tűnjenek föl. A magyar *el*-es és *meg*-es teljes múltak és jövődők azonban, az ige fogalom határozásának érzettségére nézve, egy fokon állhatnak az orosz többféle praefix (rendesen по, съ, за, у) által határozott múltak és jövődökökkel, — a miből egyszersmind azt látjuk, hogy az igeidőre való közvetett vonatkozás sem tesz különbséget a magyar és árja nyelvekbeli igekötők között.

BUDENZ JÓZSEF.

ERDEI CSEREMISZSÉG.

MONDAT- ÉS SZÖVEGKÖZLÉS.

A cseremisiz nyelvnek két földialectusát különböztetik meg : egyik a Volga jobb partján beszélt hegyi dialectus (ропное нарѣчіе), a másik a Volga bal partján élő erdei dialectus (лѣсное нарѣчіе). A mi eddigelé hozzáférhető cseremisiz textus vagy grammatika van, az előbbi, a hegyi dialectust ismerteti; ezen van írva az Újtestamentom cseremisiz fordítása (Sz. Pétervár, 1821. és 1827.), ezt tárgyalja egy 1837. Kazánban megjelent grammatika (Черемиская Грамматика), ezt Castrén is az „Elementa grammatices Tscheremissae“-ben (Kuopio 1845. — mely munkája mellett Helsingforsban egy a koszmódiemiánszki kerületből, tehát a hegyi dialectus területéről való cseremisiz katonát használt, s melyet azután Szibériába utazván útközben revideált); végre F. J. Wiedemann : „Versuch einer Grammatik der tscheremissischen Sprache“ (Reval 1847.) csak az Újtestamentom fordítását dolgozza föl. Ezenkívül idéznek Wiedemann és Castrén egy a korona-jobbágyok számára hegyi cseremisizre fordított „Landpolizeiverordnung“-ot (Pétervár, 1843.), mely azonban nincs kezünkönél (Wiedemann sem kaphatta meg), meg egy rövid orosz-cseremisiz kátét, mind a két dialectusban külön kiadva (Kazán, 1832.), mely szintén nincs meg nekünk, valamint nincs egy már 1775-ben Pétervárt megjelent kis grammatika, melyről Wiedemann azt mondja, hogy az evangéliomokétól nagyon eltérő nyelvjárást tárgyal (tehát az erdei cseremisizhez tartozót, és hihetőleg olyan lesz, mint az 1772 v. 1775-ki csuvas grammatika). — Így az erdei cseremisiz jóformán egészen el volna zárva előttünk, ha Reguly hagyományában nincs egy kis cseremisiz-nyelvtani kész-

let is, mely, noha nem mondja meg különösen, nyilván az erdei cseremiszség valamely specialis dialectusát adja. Ez azonkívül, hogy a Reguly-féle cseremiszség tetemesen eltér az evangéliumok és Castrén hegyi nyelvétől (p. o. amabban a *vlü*, *vülü*-féle pluralisjelző egészen ismeretlen, helyette *šamoč* levén), abból is következtethető, hogy a Reguly-féle cseremiszhez hangejtésileg legközelebb járó nyelven írt két kis prédikáció találta Reguly hagyományában, melyeket a kitett aláírás szerint egy a czarevokoksanszki kerületből, tehát erdei cseremisiz területből való pap fordított cseremisizre.

A Reguly-féle cseremisizségben e szerint, a hihetőleg több egy mástól kevésbé eltérő specialis dialectusokra szakadó erdei cseremisizség képviselőjét láthatjuk, s így magától kitűnik, mily fontos lesz ránk nézve a Reguly hagyta cseremisiz nyelvtani készlet földolgozása és közzététele. Maga a készlet nem oly terjedelmes, mint a csuvas nyelvről hagyott hasonnemű nyelvtani készlet; annál inkább kell, hogy földolgozója minden elszórt porczikáját is kikeresvén, felhasználhatóvá tegye. E végett legezészerűbbnek láttam, hogy elébb a például fölhozott mondatokat kiszedve könnyen átnézhetőképen közöljem, hogy ezek is, akármire voltak is fölhozva, az egyes nyelvtani alakok meghatározására adatokat nyújthassanak. Egyszersmind e bár rövid mondatok összesége, eredeti textusok hiányát pótolja némileg, mert a mint első tekintetre is meglátszik, mind az életből vétettek, úgy hogy belőlük az oroszról fordítók cseremisiztelenségeit is megítélhetjük. Erre legott van alkalmunk a két cseremisiz prédikációban, melyeket nem is mondatszerkezet elémutatása végett, hanem csak az egyes nyelvtani alakok kiszedése végett közlök; ezek igaz néha még oly oroszokosok *), hogy a mellékelt orosz fordítás nélkül meg nem érthetők, mind a mellett, hogy néha nem fordítanak szóról szóra, hanem bővítve és körülírva. Ez utóbbiaknak is azért nem az orosz fordítását fordítottam, hanem lehető híven igyekeztem a cseremisiz textust fordítani magyarra; míg a Reguly-féle mondatoknak csak orosz vagy német fordítását tettem át magyarra, s ahol maga Reguly adott magyar fordítást, azt „—“ által tüntetem elé.

*) Például, az előre boesátott attribut-adjectivumnak is kiteszik számát és casusát; casus praedicativusnak használják a *dene* postpositiót, mely csak instrumentalis jelentéssel felel meg az orosz instrumentalisnak, mely egyszersmind praedicativus; túlságosan élnek a pluralis-jelzővel, hogy ne is említsem a szórendet stb.

Figyelmeztetés.

A következőkben előforduló cseremisz jésített mássalhangzók latin-szláv betűkkel vannak írva, tehát :

ď = magy. *gy* (*dj*), ě = m. *ty*, ĭ = *ly*, ů = *ny*.

Ezenkívül : š = magy. *s*, ž = m. *zs*, č = m. *cs*, ž = m. *ds* (ж).

Az à betű szolgáljon egy az o-felé hajló *a* jelelésére, melyet Reguly maga *ā*-val írt. Többször az onegy szóban tiszta *o*-val is váltakoztatja. — Hosszú önhangzó megjelelését ritkán találjuk; megtartom erre, a hol előfordul, a Reguly használta circumflexus jegyet.

Budenz J.

I. Reguly cseremisz mondatai.

1. Kindem šulam. pīm kerem. — kenyeret szelek. ütöm a kutyát.
2. vorugemem ěiem. — fölöttem a ruhát.
3. küdürčüm kolam. — hallom a mennydörgést.
4. miñ tutlan pum. ömñelan šülüm puem. — én neki adtam. a lónak zabot adok.
5. aĭlan oĭem. — megmondom atyámnak.
6. miñ tutlan eñanem (v. tudom e.). — én neki hiszek (v. meghiszem azt).
7. miñ tutleč na'lim. — ő tőle kaptam (vettem).
8. aĭleč küčem. — atyámtól kérem.
9. palememleč ko'lom. — barátomtól hallottam.
10. miñ lüdam avajleč. — én félek az anyámtól.
11. üpem püč. meñen üpöm (v. üpküč) rüzüš. — hajamat nyird meg. a hajamon ránczigált.
12. kinde šulaš küzöm pu. — add a késedet kenyeret szelni.
13. pu ruaš kaem. — favágni megyek.
14. škal pukšumošamoč, v. škalšamoč pukšumo; v. škal pukšumo. — a tehenek kaptak enni (etetve vannak).
15. kalak kumde šalaneve. — a nép háromra (három részre) oszlott.
16. tudo lute šele. — tíz [rész]-re osztotta.
17. ůilde paēm püčküm. — négy részre metszem.
18. kokte (šüdöde) paīm pajlaš. — két (száz) részre osztani.
19. ške ömñežem kolomeš (v. kolomeške) poktoš. — a maga lovát halálra hajtotta.

20. pašaštešegeč kupeč lie. — munkásból kereskedő lett.
21. volosnojgeč (v. saldakeč, v. karatangeč) lekte. — kiment a volosznójságból (v. katonaságból, szerzetes életből = ott hagyta a — ságot stb.).
22. orža-dene seram šolda. — rozsból sert főz.
23. mör-dene kočošum ešta. — bogyból ételt csinál.
24. lum-dene jengom ešten. — hóból embert csinált.
25. tudo ešteš u-dene. — ő újból (t. i. új posztóból) csinálta.
26. erzageč užarge lie. — kékből zöld lett.
27. nilitkič kandakšem ešteš. — négyből nyolczat csinált.
28. tudo šagalgeč šukom eštenkete. — ő kevésből sokat csinálhattott (tudott csinálni).
29. volosnoj limežem (v. volosnojšto koštmežem) čarneš. — volosznójságom megszűnt (megszüntem volosznój lenni).
30. saldakešte kološ. — meghalt mint katona (a katonaságban v. alatt).
31. tudo viť i godsen volosnojšto šolga. — ő öt év óta volosznój.
32. tudo meman aulušto kütüčöštö (v. kütüm kütü). — ő a mi falunkban pásztor (v. a nyáját őrzi).
33. ponomarešte služa. — mint egyházfi szolgál.
34. tudo miň-denem tarešte šolguš. — ő nálam mint munkás volt (bérben állott).
35. nuno tište kokten (v. kumuton, nilitin, vizitin, kuduton, šamaten, kandakšen, indikšen, luun, šüdön) ulod. — ők itt ketten (hárman, négyen, öten, hatan, heten, nyolczan, kilenczen, tízen, százan) vannak.
36. nuno tište šukon iläd. — ők itt sokan élnek.
37. saldakeš kaeš. — katonának ment (a katonaságba).
38. miň tudom oroleš (orollan *ritkább*) tarlešem. — én öt örül (örnek) fogadtam (béreltem).
39. tudo miň-dekem kütüčöš (kütüčölan *ritkább*) toľo. — ő hozzám pásztorúl (pásztornak) jött.
40. tudom volosnoeš šogaldeve (volosnoeš kodeve). — öt volosznójjá tették (v. meghagyták volosznójnak).
41. tudom saldakeš naleve (v. saldakeš kodo). — katonának vették őt (v. megmaradt katonának).
42. oldalmašeš vele šonad. — csak csalásnak tartják.
43. miň tudom oldalšeš oľem. — én öt csalónak mondom.

44. čela tudom puro jingeš pagalad. — ötet mind jó embernek tartják (tisztelik).
45. meñem jing-puššeš šoneve (v. meñem šoneve jing-puššo). — engem ember-gyilkosának tartottak (hittek).
43. me kodona kerekunamat jazikanšamočeš (v. jazikanšamoč). — mindenkorra bűnösök (peccatores) maradtunk.
47. tudo meñem aī mañe (v. aīeš oīa, *de nem* : aī oīa). — ő engem atyának hívott (v. atyának mond).
48. tudo meñem ruš (*nem* : rušeš) šona. — ő engem orosznak tartott.
49. meñem Pöter manad. — engem Péternek hívnak.
50. tudo saldak lie. karatan eīe. — ő katona lett. barát (szerzetes) volt.
51. lum vūt līn. pu kugo lie. — a hó vizzé lőn. a fa magas lett.
52. lūmān jingom eštena. — hivatalnokká tettük őt.
53. tudom kütüčōm eštešem. — őt pásztorrá tettem.
54. kemem angeserem ešten. — a csizmát szűkké csinálta.
55. pu kugon kuškon. ošon koješ. — a fa nagyra nőtt. fehérnek látszik.
56. kagazem küškede tegeden. — a papirost darabokra tépte.
57. vorugemen kugon šulon. tertesken püčkün. — a ruhát nagyra (bőre) szabta. kereken vágta ki.
58. jer jur-dene kelgemen. — a tó az esőtől növekedett (tkp. mélyedett).
59. kup ojar-dene košken. — a mocsár kiszáradt a hőségtől.
60. šudo keče-dene košken. — a fű megszáradt a naptól.
61. paša-dene moštošom. čer-dene javogen. — a munkától elfáradtam. a betegségtől elsoványodott.
62. lütme-dene volen vozo ketkeče köršek. — ijedtségtől kiesett kezéből a korsó.
63. peškedelaneme-dene ške og koč. — fősvényységből maga sem eszik.
64. mulam tide torgajme-dene kugo naklad. — nekem ez alkuból nagy károm (veszteségem) van.
65. kedem. kölmen (v. kedem jükšteš) tūngōn. kölmen (*ritkább* : jükštō-dene) čüttera. — kezem a hidegtől (v. a hidegben) megmerevedett. reszket a hidegtől.
66. tudo torgašašlan košteš. parišlan torgaja. — ő a kereskedés végett utazik. a nyereség végett kereskedik.

67. taza lišašlan jükštülena. — fürdünk a végett hogy egészségesek legyünk.
68. šološtmolan (v. šološtmašes) tudom kereve. — a lopásért megverték őt.
69. kočoš tareš (v. kočošlan) šüdöröm pûm. — az ételért (evésért) egy rûbelt adott.
70. šüdereš užalem (v. š. nalim). oksaš ešta. — egy rûbelért adtam el (v. egy r. vettem). a pénzért dolgozik (a melyet kölcsön vett).
71. mulam nužnam verič (v. verem) names. — szégyenkedem a szegénységem miatt.
72. šokšoleč užgam kudekšen. — a hőség miatt levetotte subáját.
73. tudom esslekeč palešem. — megismertem őt a sapkájáról.
74. jugkuč pale üdöramaš. — a hangról megismerni, hogy [az] nő.
75. miñ tudom vatelan nalam. — én őt feleségül veszem.
76. miñ tilanda tudom koldem tarčelan. — megküldöm őt nektek szolgálul.
77. miñ tide šedangem puem orluklan. — én e búzát adom [nektek] vetőmagnak.
78. tudom tide pašalan kuatše šagal. — neki e munkához ereje kevés [van].
79. tudom moktat ške kuatše verem. — dicsérik őt a maga erejéért.
80. tudo šuko tolaža meñ veremem. — ő sokat aggódik én értem.
81. tudon-dene oľušna ömñe verem. — beszéllettünk ő vele a ló végett.
82. lu jinglan kindem kondeve. — tíz ember számára hoztak kenyeret.
83. tudo engerta ške ömñezlan. — ő a maga lovához bízik (támaszkodik).
84. tudo šukolan engerten eľe. — ő sokra számít vala (sokra vala reménysége).
85. mom-puč ömñelan? munara jodiš šobuljolan? — mit adott a lóért? mennyit kér a kendőért?
76. vütlan kae. oksa-dek (v. oksalan) toľo. — vizért megyen. a pénzért jött.
87. melam lian košteš (v. mieš). — én végettem utazik (v. jö) (hogy engem meglásson).

70. šüdereš — volt, iráshibából. 85. šobuljo — és

88. avaižlan lian konduš šogulžom. — az anyja számára hozott egy kendőt.
89. jerešte kolom kuča. — a tóban halat fog.
90. pökenešte, vakštešešte šinža. — a széken, az ágyban ül.
91. pušes piže. engereš vozo. — „a hajóba kapaszkodott.” a folyóba esett.
92. pörtös kot. kudeš muo. — a szobában maradt. otthon találta.
93. korneš vaš lim. — az úton [vele] találkoztam.
94. olaš kaloš. olaš (v. olašte) čerlaneš (v. tazalaneš). — a városban halt meg. a városban betegedett meg (v. gyógyult meg).
95. mež tuleš (v. tul vele) engen. — a szőr a tüznél megpörköldött.
96. jereš nörta. jereške pošta. kol mordaš kučaldoš. — a tóban áztatja. a tóba teszi (ponit). a hal „morda”-ban fogódik.
97. kečešte peš šokšo (liaš). — a napban nagyon meleg van.
98. kečešte onzaš küleš. — a napban (nap fényénél) kell megnézni.
99. kumaga pelen (pürdőž vele) keča. — a kályhán (a falon) függ.
100. puš vele piže. — a hajón tartja magát (a hajóba fogószik).
101. ola velen iläm. ola velen kudom šolga. — a város mellett lakom. a város mellett áll a házam.
102. ömñem pueš (v. pu vele) jološtošom. — a lovat a fához kötöttem.
103. kumaga vele engertekte. — „düllesszd (támaszszd) a kemenczé-
104. škal pu vele šūra. — a tehén a fához dörgölődzik. [hez.”
105. ömñe vele šolga. — a ló mellett áll.
106. min velenem (v. pelenem, *nem* : min velem) šinža. — mellettem ül.
107. kinaga vele poštešem. — a könyv mellé tettem.
108. kinaga derič nalem. — a könyv mellől vettem el.
109. azam ațiem küdtilan (v. tudon küdülän) šindešem. — a gyermekket az atyám mellé (v. ő melléje) ültettem.
110. kače üdürže küdülcne šolga. — a vőlegény mátkája mellett áll.
111. miñ küdüčem tuško kurgužo. — én mellőlem oda szaladt.
112. min küdüčem erteš. — mellettem elment.
113. ațiem deņe ilä. ațiem deran kodo. — az atyámnál él (lakik). az atyámnál maradt.

88. šogulžo = kendő; Reguly szó gyűjteményében még e harmadik alakja van: šovulžo.

114. aza deran vozo. miñiške palemem deran malešem. — a gyermekhez fekszik le. ismerősömnél háltam meg.
115. onžul giče mišem tudon deke. — harmad napja (tegnap előtt) hozzája jöttem (mentem).
116. tide aul deriř olaške kumlu uřtoř. — e falutól a városig harmincz verszt van.
117. tudon kudo deriče tolam. — az ő házától jövök.
118. mardeř keče lekmaške-la kaja. — a szél napkelet felé megyen.
119. kaikřamoč jotpek-la (v. jotveleške-la) čongeřtat. — a madarak éjszak felé röpülnek.
120. miñ tače kok puřom užom küřkő-la kajad. — én ma két hajót láttam fölfelé menni.
121. tiške-la ola řolga. — errefelé város áll.
122. tače řuko puřřamoč toleve üľőř-la. — ma sok hajó jött alúlról.
123. tiře-la čela čodera. — e részen (itt, idefelé) mind [csak] erdő [van].
124. oksala eřta. tide ömñem vařtaldešem řkalla. — pénzért csinálja. e lovat tehénért cseréltem be.
125. korno čodera vokten kaja. — az út az erdő mellett megyen el.
126. korno vokten menge řolgad. aul jol vokten řinža. — az út hosszában versztmutatók állanak. a falu a Volga hosszában fekszik.
127. miñ voktenem erteř. kaik vokten lüř. — mellettem elment (v. ő. 112.). a madár mellett el lőtt.
128. enger močkok olug. kandra močko sakař. — a folyó mentiben csak rét [van]. a kötélén végig akgatni föl.
129. jol valne kaja. kü pört-valan (v. vak) vozo. — a Volgán megyen. a kő a házra esett.
130. kumaga-valan malař vozo. — a kályhára feküdt le alunni.
131. mülande-valan řogale (m. v. řinžen kodo). — a földre állott (a földön üľve maradt).
132. mülande-valan (v. vak) řindem. — a földre teszem (ültetem).
133. telje kečval velne řolga. — a hold dél tájt áll.
134. tače mardeř kečval-več pua. — ma a szél délről fú.
135. püřto keča. kaik pueř řinža (v. pu valan řinža). — a fán függ. a madár a fára üľt, t. i. „vágott hasábfára“).
136. stel-valan, v. stel-vak, v. stel-vač(?) püřte. — tedd az asztalra.

137. vüt kugo, auluško (v. auluš) šumeške puš-tene kajaš lieš. — a viz [oly] nagy, [hogy] egész a faluig csolnakon lehet menni.
138. miñ poktošom kuruk-vak šumeške. — kergettem (üztem) a hegyig (a hegyre értéig).
139. čerke-dek šumeške (v. šumeš) mišna. — a templomig mentünk.
140. aul-dek (v. auluš) šumeške čelak vüt. — a faluig minden viz.
141. vüt monaser-dek šueš. — a víz a klastromig ér.
142. vüt monasergeč tüngalen olaške šumeške kaja. — a víz a klastromtól kezdve [egész] a városig megyen.
143. čoderageč tüngalen tiške (v. tiš) šumeške ik jingemat čzna už. — az erdőtől kezdve idáig egy embert sem láttunk.
144. ola koč kaješ. küver koč tolo. enger koč aje. — áthajtott a városon. a hídon ájtött. átúszott a folyón.
145. onga vošt lüš. voš šolgo. — átlőtt a deszkán. állj átellenébe.
146. maska vaštareš kurgužo. — a medve ellen (eleibe) szaladt.
147. kuruk vaštareš oškeden kučena. — a hegynek [fölfelé] mindig léptetve hajtunk.
148. vüt vaštareš kum ariña kajaš küleš. — a víz ellen (a vizen fölfelé) három hétig kell menni.
149. u oraldem čerke tura' strojat. — az új házat a templom átellenében építik.
150. miñ turam saurnaš. — én felém fordult (velem szemközt).
151. počeš toleš. — hátul (hátúlról) jő.
152. orava pošteg (v. počeš) kaješ. — a szekér után megyen.
153. poštekna (v. šengalnena, v. šengacna, šengaŋna) tulad (v. toleš). — mögöttünk, utánunk lármáznak (v. utánunk jő).
154. kombo (v. kombošamoč) počela čongeštat. — a ludak egymás után repülnek.
155. mardež (v. vüt) poštekla tolma. — a széllel (v. vízzel) jöttünk (szél, víz mentiben, s nem ellenébe).
156. möngöštö pojan ilišna. — oda-haza (tkp. ott mögött, a mög-ben) gazdagon éltünk.
157. möngöškö unalukeš kaem. — megínt haza megyek vendégül.
158. möngögeč tolam. — hazulról jövök (a hol ezelőtt laktam).
159. vüt lüvälze joškunan. vüt-val umor. — „a víz alja igen sáros.“ a víz színe (felje) csendes.
160. nur umbak (v. nur-vak v. nuruško) kaem. — a mezőre ment.

161. pürdüz tűzval (v. tűzvalvel) onga-dene kerme'. — a fal külső oldala deszkával van befödve (tkp. verve).
162. kumaga-velne šolga. kumaga-velan pöštöšöm. — a kályhánál (a k. részén, oldalán) áll. a kályhához letettem.
163. pürdöž-vele (nem : veg) engertaš. kum-veg kaeve. — a falhoz támaszkodni. „három felé mentek.“
164. jolon ves vel (v. ves velže) kurukan. — a Volga másik fele (túlsó része) hegyes.“
165. ola velešte ilä. — a [Kazán] városi félen (részén) lakik.
166. ola veleške (ola-veg) kaem. — a város felé megyek.
167. miñ pelenem (v. velenem) šinža. — én nálam, mellettem ül.
168. miñ velnem (v. peleštem) šinža. — az én felemen, oldalomon ül.
169. pelenem oksa u'ke. — nincs nálam pénz.
170. tul savamem kerekunamat pelenem konduštam. — tűz-szer-számomat akármikor is (mindig) magamnál hordozom.
171. enger türüštö šolga. — a folyó szélén áll.
172. ikšebe orva'ldem türgüč kučoš. — a gyerek ruhám szélébe kapaszkodik (fogódzik).
173. čodera türeš mum. — az erdő szélén találtam.
174. ömne longugeč kochtot sajlešem. — „a lovak közül kiválasztottam kettőt.“
175. ložaš longušto kien. — a liszt (zsákok) között feküdt.
176. aul kokla mündür ogol (v. tora ogol). — a falu-köz nem meszsze (v. nem széles).
177. aul koklašte kodo. — a falu-közön maradt.
čodera koklašte. — az erdőben (ha két felől erdő van).
178. orava koklaške vozo. — a [malom] kerekek közé esett.
179. tise jing longušto (v. jing koklašte) šagal pojan. — az itteni emberek között kevés gazdag van.
180. pu kokla'geč koješ. — „a fák közt (közül) látszik.“
181. kušto ginat ola kutlašte kečalam. — valahol a város körül fogok keresni.
182. tudo kutlaš liam. — a körül (körülbelül ott v. akkor) leszek.
183. tudo kutla'geč tungalena eštaš. — körülbelül onnét kezdtek (kezdtünk) dolgozni.
184. monaser jer pasu sac. — a klostrom körül a földek szépek.
185. ola jer saldakom šogaldeve. — a város körül katonákat állítottak.

186. monaser jirgigeč šuko nangaen ulod čoderam. — a klastrom környékéből sok erdőt (fát) vittek el.
187. tide aul jirgešte kečalaš küleş. — ezen falu körül kell [öt] keresni.
188. u olmeš toštom nalen. — új helyett őt vett.
189. olmešeče (v. ške vereče) mešem koldoš. — maga helyett engem küldött.
190. osal sra' kuas olmeš jüaş (jora). — rossz sört kvasz helyett (lehet) inni.
191. mulanem tudon vereč (v. verečen) eštaš küleş. — nekem ő helyette kell megcsinálnom.
192. kornu-leč örtöštö ilä. — az úttól félre lakik.
193. korang örtöškö. — „térj ki az útból (az oldalra).“
194. ma'rdež örtözgeč pua. — a szél oldalról fú.
195. šengač kaja. pu šengalne šolga. šenga'lan kodo. — hátul (hátról) megy. a fa mögött áll. hátra maradt.
196. čodera lišan malešna. — közel az erdőhöz háltunk.
197. enger lišne aul šuko. — közel a folyóhoz sok falu van.
198. mündürän pokten šuum. mündürč koeš. — messzire (csak m. kergetve) értem őt utól. meglátszik messziről.
199. meň iziňeg (v. izi kodsén, v. iziem kodsén) tüňemem. — gyermek (kicsi) koromtól fogva hozzá szoktam.
200. samrókeňeg (v. samrök kodsén, v. samrökem kodsén) mien omul tuško. — ifju korom óta nem voltam ott.
201. tide arňašte nikuškat ežem mi. — e héten sehova sem mentem.
202. kok i godsen kinde eš čoč. — két év óta nem terem kenyér.
203. ik keče vučom. — egy napig vártam.
204. kok i ilišem tudon-dene. — két évig laktam ő nála.
205. ik keče (v. kečešte) eštešem. — egy nap alatt megcsináltam.
206. kudo keče (v. kečešte) čočonađ? — mely napon születél?
207. viť kečešte šum. — öt nap alatt értem oda.
208. ku'gečem tušto ilišem. — húsvétkor ott laktam.
209. ku'gečeš tolam. ku'gečelan jamdelem. — húsvétkor eljövök. hűvétre elkészítem.
210. tide kugoža kodom iläš sae ele. — ezen czár idejében jó vala élni.

211. erla matke vučem. kengež matke tišt' ilem. — holnapig várok.
a nyárig itt lakom.
212. ku'geče koč ilišem tudon-dene. — a húsvéti ünnepek alatt ő nála laktam.
213. kengež koč kok kana mišem olaške. — a nyáron át kétszer voltam a városban (tkp. mentem a v.-ba).
214. pu tele kočēš og site. — a fa az egész télre (télien át) nem lesz elég.
215. meñar kečegeč ešted? — hány nap alatt csinálod meg?
216. nil šagadkeč tol. — négy óra múlva jön.
217. erla kečegeč eštena. — holnap egész nap dolgozunk.
218. kok arňa ertemeške vič kana kàlom kučušom. — két hét folytában ötször fogtam halat (halásztam).
219. tide arňa kutla'geč tüngalena ūdač. — körülbelül ettől a héttől fogva kezdünk vetni.
220. nil šagad kutlašte tol. — négy óra felé (körülbelül négy órakor) jön.
221. kok keče kokla eštešem. — két nap alatt csináltam meg.
222. molan ošno ežed olo? — miért nem mondtad meg előbb?
223. ošno čerle ele. — az előtt beteg vala.
224. ošnoszen tiden-dene torgaja. — már ezelőtt-től fogva (régóta) ezzel kereskedik.
225. ošno'k mulam olen ele. — már régen mondta volt ő azt nekem.
226. tudo vara tolo. varaš kodo. vararak kolum. — ő későn jött meg. hadd későbbre. később hallottam meg.
227. miň tutleč ošno palešem. — én előbb tudtam meg ő nála (mint ő).
228. süanleč ošno tolo miň-degem. — a lakodalom előtt jött hozzám.
229. ku'gečeleč vara šokšo lie. — húsvét után meleg lett.
230. anžukeš jora. anžukeš olem. — jövőre jó lesz. jövőre mondom [ezt neked].
231. anžukšom meň tudon-dek om mi. — jövőben nem megyek többé hozzá.
232. anžukšom tuletta om ešte. — ezentúl többé nem fogom tenni.
233. izišēš tužak kodeve. — kevés időre (ideig) maradtak ott.
234. miň tište šu'ko ilem. — én itt soká (sokáig) fogok élni (lakni).
235. tudo šu'keš kaja. — ő elutazik sok időre.

236. miñ tušto peš šagal (*nem jó: peš iziś*) ilišem. — én ott nagyon kevés ideig éltam.
237. šuko om li tište. šukeš om kot tižak. — soká nem leszek itt. sok időre (*sokáig*) nem maradok itt.
238. šu'keš ežem pu tutlan. — sokára (*sok időre*) nem adtam ő neki.
239. meñ šukerte koldošom. — már régen megküldtem neki.
240. šukersek ežem už. — régóta nem láttam őt.
241. onda'keš šüdöšüm jamdelaš. — korán (*kora időre*) parancsoltam elkészíteni.
242. tevu'nesen ilad tište. — nem régóta (*csak minap óta*) élnék itt.
243. to'ka (*v. tokarak*) toľo. — csak az imént jött el.
244. te've kaja. tevo'k toleš. — most (*mindjárt*) megyen. mindjárt jő.
245. ok kül kurguštaš tudon-dek, önde toľo. — nem kell érte, küldeni, már eljött.
246. meñ önde kolonam. — én [*ezt*] már hallottam.
247. jile og tol. — egyhamar nem jő.
248. ne'mešken (*v. n. matke, n. jotke*) og ket tülen. — eddig (*mostanáig*) még nem tudja megfizetni.
249. tolaš sō'rōš, a'le matke og tol. — megigérte hogy jő, s mind- eddig sem jő.
250. tudo aľe saldak lin keteš. — ő lehet még katona (*még nem öreg arra*).
251. aľe tače mōnge tolam. — visszajövök (*megjövök*) még ma.
252. erla aľe og kaem. — holnap még nem megyek.
253. onžul keče iže toľo. — csak tegnapelőtt jött el.
254. kizet iže kaja. — csak most megyen.
255. paremeg iže kaešem. — csak mikor meggyógyultam, mentem oda.
256. meñem toja-dene kereš. — ütött engem a bottal.
257. ket-tene vüďom koštaleš. — kézzel vizet merit.
258. škenžem küz-dene püčkün. — magamat a késsel megvágтам.
259. kal kučumo-dene te'mem. — halfogásból (*halászatból*) élek (*tkp. satior, táplálkozom*).
260. šološtmo-dene ilä. — tolvajságból él.
261. torgajme-dene pojen. — a kereskedés által lett gazdag.
262. oksa-dene palen. — pénzzel (*pénz által*) tudta meg.

263. ömñe-dene kaja, puš-dene v. ter-dene kaja. jol-dene šolga. — lóháton (tkp. lóval) megyen, csónakon v. szánon megyen. lábon (tkp. lábbal) áll.
264. ket-te (vuj-de, ömñe-dene) tolaža. ketleč posna tolaža. — kezével (fejével, a lóval) bajlódik. kéz nélkül bajlódik.
265. jol kugo mardež-dene pušom podorta. — a Volga nagy szél-nél összetöri a hajót (hajókat).
266. kuško korno-dene vaške šueš olaške. osal korno-dene tolna. — száraz út mellett hamar ér a városba. rossz úton jöttünk.
267. u mežer-dene engereške vozo. — az új kaftánban (kaftánnal) a folyóba esett,
268. lümže-dene kečkeršem. — az ő nevén (nevével) híttam.
269. kuat-tene naše tutleč. — elvette ő tőle erőszakkal.
270. čat juk-tene oľa (v. kečkeren oľa). — fenhangon szól (v. kiáltva szól).
271. kugo mardežeš adak jur tolo. — a nagy szélhez még eső jött.
272. ikana šupšomašte (v. ikanašte) pot kolom kučušom. — egyszeri húzásra (v. egyszerre) egy púd halat fogtam.
273. ikana rualmašte tovar podorgoš. — egyszeri vágásra eltört a fejsze. V. ö. 529.
274. kočošleč posna kodo kudeš. — eleség nélkül otthon maradt.
275. vateleč posna ila. — feleség nélkül él.
276. vuin lumuško šuraldeš. — „fejjel esett a hóba.“
277. kornom uštošon viseve. — „az utat verszttel (verszt szerint) kimérték.“
278. jolen kaja. jolan ömñen kaja. — gyalog megyen. lóháton megy.
279. čara jola vüdüşkö kacš. — „mezítláb a vízbe ment.“
280. tugur veľa (v. veňa) mašsem. — egy ingben háltam.
281. esslok vuija šolga. — a sapka a fején (feltett sapkával) áll.
282. nuno kokten toleve. nuno luun ulod. nuno čelan tušto ulod. — ők ketten jöttek. tízen vannak. ők mindnyájan ott vannak.
283. meňaren eľna, čelan kuštošna. — a hányan voltunk, mindnyájan tánczoltunk.
284. rüžgen (v. rüžgümaš-dene) tolod. — lármázva (v. lármával) jönnek.

285. kalak övörten. övörteme-dene ešta. — a nép örvend. örömmel csinálja meg.
286. suken šolga. omo-dene kečkere. — térdepel (-pelve áll). álmában fölkiált.
287. vujge kočkeš. ömňege kaješ. — megette fejestül. elment lovastúl.
288. pûm lištaške kondušna. — a fát levelestül hoztuk.
289. aťa jiške toło. — az atya családotúl jött.
290. jeng jeda' tüzem urum tülena. — emberenként 10 rubelt (1000 kopékát) fizettünk.
291. jeng jeda šüdürgeč tülena. čela jing šüdürgeč naleve. — egyenként egy-egy rubelt fizettünk. minden ember egy-egy rubelt kapott.
292. marla (marlak) oľa. masterlák šokta. — cseremiszlül beszél. mesterül játszik.
293. kaekla šongešta. maska jengla (jenglak) šolga. — madárként röptül. a medve emberként áll.
294. tudo ko'leš meň-la'k. — ő úgy (oly jól) hallja mint én.
295. pojan jingla ilä, memen-la ilä. — gazdag emberként él. úgy él, mint mi.
296. tudo meňem jorata ške ergež-lak. — ő engem szeret saját fiaként. V. ö. 747.
297. meň tudom pagalem ačila. (v. p. kuze ačim). — én tisztelem őt atyám gyanánt.
298. volgaldeš šörtüö-la (v. volgaldeš kuze šörtüö). kugo-la koješ. — úgy fénylik mint az arany. nagynak látszik.
299. tudo ilä olašte kuze pojan jing. — ő a városban él mint gazdag ember.
300. me tošto semen čoklena jumalan. — mi régi mód szerint áldozunk a jumának (istennek).
301. mari semen ilä. — cseremiszl módra (mód szerint) él.
302. tudo čela atažleč ves semen (ves türlön) ešta. — ő mindent másképen csinál mint az atyja.
303. u gaňem ešten. — egészen újjá csinálta (új gyanánt — a káftánt).
304. šoldaš küleš pučumoš gaňe limeške. — főnie kell, míg pép gyanánt leszen.
305. ataž gaňe kugo lin. — mint az atyja (oly) nagy lett.

306. tudo kugo meñ gañemok. ikañok pengede. — ő oly nagy mint én. egyképen (egyaránt) erős.
307. ške šürgüžü ere aťazenok. — az ő arcza merőben [olyan mint] az atyjáé.
308. aťazeč (*nem* : aťazem) jotte kaen. jurom onžodok kaeš. — meg sem kérdeztén az atyját elment. nem tekintvén az esőt elutazott.
309. miñ tudom ke'čen (*v.* kečeñok *v.* čela kečen) úžam. — én látom őt minden nap, *v.* naponként.
310. tudo peš šongo. tudo peš vaška. peš saen ešta. — ő nagyon öreg. nagyon siet. igen szépen dolgozik.
311. tudo peš og vaške (*t.* šagal vaška). tudo peš saen og ešte. — ő nem igen siet (*keveset siet*). nem igen szépen dolgozik.
312. tudo mulanem peš og eñane. — ő nem igen bízik bennem (*n. i.* hiszen nekem). *Ez* : šagal eñane *kevésbé használatos*.
313. kuze ginat oľan (*v.* oľanrak) pokto. — a hogy lehet lassan (*lehető lassan*) hajts.
314. peš vaške tol. peš saen ešte. — nagyon hamar (*mentül hamarabb*) jőj. csináld meg nagyon szépen.
315. ömñe ketmen poktošom. — úgy hajtottam, a mint a ló bírta.
316. meñ ulo ketmen eštešem. — én dolgoztam, a hogy bírok.
317. meñ ulo ketmen muškum, ok erne. — mostam a hogy lehetett, nem lesz tiszta.
318. ulo ketmen kurguž toľo. — ide szaladt a hogy csak tudott (*szaladni*).
319. tudo tuge (*t.* peš) saen ešteš, tuletta saen eštaš ok li. — oly (*oly igen*) jól csinálta meg, már jobban nem lehet csinálni.
320. tudo teñ-lečed kugo (šuko kugo). — ő náladnál nagyobb (*sokkal nagyobb*).
321. meñ tutleč (šuko) pojan ulam. — én (*sokkal*) gazdagabb vagyok mint ő.
322. titleč jösö paša uke. — nincs ennél nehezebb munka.
323. tudo ten-lečed šuko kug' ogol (*v.* teñ-lečed kugorak). — ő náladnál nem sokkal nagyobb (*v. náladnál valamivel nagyobb*).
324. tudo meñ-lečem peš ešta (*v.* peš vaška) — ő nálamnál inkább dolgozik (*v. jobban siet*). *Ez* : šuko ešta = többet (*többet*) dolgozik.
325. meñ čolem og ešte (*v.* og vaške). — annyit mint én nem dol-

gozik (nem siet). *Ez* : meñ-narem og vaške *nem általános használatú*.

326. tudo meñ-lečem vaške ešta. — ő gyorsabban csinálja meg mint én.
327. veseleč saen pokta. — jobban hajt (marhát) mint a másik.
328. vese-čolo saen og pokto. — a másikhoz képest nem hajt jól (nem oly jól mint a másik).
329. pengederaken ešte. — valamivel erősebben csináld meg.
330. vaškerak tolda mönge. — hamarább jöjjetek vissza.
331. tudo čelaleč kugo (v. pojan). — ő mindnyájok közül a legnagyobb (leggazdagabb).
332. tudo niköleč (v. nikudoleč) kugo. — ő valamennyinél nagyobb.
333. tudo niköleč saen ešta. — valamennyi közt legjobban csinálja.
334. čelageč ešten mošta. — ő mindent tud csinálni.
335. tudo niköleč šuko iliš. — valamennyi közt legtöbbet (legtovább) élt.
336. tudo niköleč šagal mala. — valamennyinél kevesebbet alszik.
337. tudo en kugo nonuleč (v. nunon longušto, v. nunon koklašte). „ő a legnagyobb köztük“ („nonuleč *használtabb*“).
338. meletna (v. mēman koklašte) en šongo. — a legöregebb közülünk.
339. meñ en pengede jingom koldošom. — a legerősebb embert küldtem.
340. šukon v. šagalen eřna. — soka v. kevesen valánk.
341. šukožom eštešna, izišeže kodo. — „nagyobb részét (tkp. nagyját, sokát) megcsináltuk, kevese (kisebb része) úgy maradt.“
342. tudo peš vaške košteš. — ő nagyon (igēn) gyorsan hajt.
343. tudon sūdömöleč pušo eštešem. — többet csináltam, mint a mennyit parancsolt. (tkp. parancsoltán túl csináltam).
344. meñ omñem šupšon kučem; tudo pušo kaja. — én visszatartom a lovat, s az mégis (annál inkább) megy.
345. meñ om šüdö, tudo pušo ešta. — én nem parancsolom, ő mégis csinálja.
346. mulanem veseleč utla šuko (v. utlarak šuko, v. peš šuko) puo; v. *pdg*: utla šagal puo. — nekem a többinél, sokkal többet adott; v. *pdg*: sokkal kevesebbet adott.

347. suko mien lu-gana. šagal ginat lu-gana mien. — legfelebb tizszer volt itt (jött). legalább tizszer volt itt.
348. šagal ginat kok podom kondeve. — legalább két púdot hoztak.
349. tudo utlarak olašte ilä. — többnyire a városban él.
350. nuno utlarak pužleve. — többnyire (nagyobbrészt) elromlottak.
351. tutleč šukerak (v. šagalrak) puo. — [nekem] többet (v. kevesebbet) adott, mint ő neki.
352. ik šuldoš kindem-at eš pu. — még egy darab kenyeret sem adott.
353. ozan vüt vokten jol-leč lüdmaš ogol. — a Kazánkán kevesebb a veszély mint a Volgán.
354. tudo vele čerle ele, tuleíta nikö-at uke. — csak ő vala beteg, azonkívül senki sem.
355. nuno šukorak (v. utlarak) nužna, južožo pojan ulod, v. izišeže vele pojan ulod. — ők többnyire szegények, némelyek gazdagok, v. csak kevés köztük gazdag.
356. olaške čelažem eš užep, kudo sačžem vele uževe, Ivan gañem, Petör gañem. — nem valamennyiöket hitták a városba, csak a kik a legjobbak, [azokat] hitták (a javát hitták), mint Ivánt, Pétert.
357. kurguž kuze ginat vaške nunom jaraš. — szaladj a hogy lehet gyorsan, öket utólrni (hogy — utólrjed).
358. ešte kuze ginat pengeden. — csináld meg a hogy lehet erősen.
359. vaške kuze ginat. — siess a hogy (jobban) lehet.
360. meñen tušto pörtem ulo, meñ tušto šagal ilem. — van nekem ott egy házam, [de] keveset lakom ott.
361. meñ tušto iziš ilišem, vara kol kučaš kaešem. — én éltem ott egy kevéssé, azután halászni mentem.
362. iziš kindem pu. iziš kočko. — adj egy kis kenyeret. evett egy kicsit.
363. šagal kindem pueš. šagal kočko. — kevés kenyeret adott. keveset evett.
364. iziš vüdeš eš voť. — alig (kevésbe múlt), hogy a vízbe nem esett.

365. iziš čoderam eš julaldep. — alig hogy az erdőt meg nem gyujtották.
366. iziš poktem ežem šu. iziš oraldeš ež piž. — kevésbe múlt hogy utól nem értem. majdnem elégett a ház.
367. iziš eš kučedalep. — kevésbe múlt hogy össze nem vesztek.
368. meñ tudon-dek čela kečen gaňok mišem. — én hozzája majdnem minden nap mentem (úgyszólván minden nap).
369. kučedalaš mündür ogol ele; v. mündür ogol ele kučedalaš nuno. — kevés hija hogy nem veszekedtek (*tkp.* nem vala mesz-sze ök veszekedni).
370. čelak modon potaraš mündür ogol ele. — majdnem elvesztett mindent a játékban.
371. meñ tudom ikana vele užom. — én őt csak egyszer láttam.
372. mulam ik kindem vele pu. — nekem csak egy kenyeret adott.
373. nuno meñem pukševe, jukteve, adak oksam-at pueve. — ök engem etettek, itattak, sőt még pénzt is adtak.
374. tudo čodera čelak julen kaen. — amaz erdő egészen elégett.
375. čelak nören omul. — egészen nem áztam meg.
376. nuno ške pašaštem čelak potaren ogulep. — ök a magok munkáját egészen nem végezték.
377. meman ömñe tište čela uke. — a mi lovaink nincsenek itt mind.
378. tudo čelak škanže ešta. čelak kere ogol; v. *pdg*: түвүт kere ogol. — ő egészen magának dolgozik. mind nem igaz; v. *pdg*: épenséggel nem igaz.
379. tudo nimat nören ogol. tudo tište nimat (v. түвүт nimat) eš ešte. — ő semmit sem ázott meg. ő itt semmit sem (épenséggel semmit sem) dolgozott.
380. tudo meman tište ilemem түвүтөк og šinže. — egyáltalában nem is tudja, hogy mi itt élünk.
381. tudo čelak (v. čeklek) čal. tide kaik čeklek (v. čelt) šeme. — ő egészen (tisztán, merőben) szürke. ez a madár tisztán (merőben) fekete.
382. levedešem čumurok užarge-dene čialdeve. — a ház fedelét egészen (merőben) zöldre festették.
383. ömñešamoč čeklek (v. čumurok) mošteve. — a lovak egészen elfáradtak.

384. tudo vujgok kaješ meman-derič. — egészen (mindenestül) elment (elköltözött) mi tölünk.
385. meň pašam vujgok potaršem. — én a munkámat teljesen (tkp. fejestül, hátramaradék nélkül) elvégeztem.
386. me joralešok ežna kuso, šukok ežna numal užgarem. — még nem költöztünk át teljesen, csak némely holminkat vittük át.
387. joralešok eš kae, tokaleš vele kaeš. — nem mindenkorra (nem teljesen) ment el tölünk, csak rövid időre ment el.
388. erla joralešok püem potarat (v. [püa] čelt jamde lieš). — holnap a vízrekeszt teljesen elvégezik (egészen kész lesz).
389. jarmanka түвүт поттемег іже каем. — csak mikor a nagy vásárnak teljesen vége lesz, megyek el.
390. meňen ere tide ömňe-ok ele. — nekem éppen (merőben) ilyen lovam vala.
391. tide jing tudok (v. tugaňok). — ez az ember éppen olyan.
392. lečok tutlak oľoš. — éppen úgy mondta mint amaz.
393. tevok om jar ele. — csak kevésbe múlt, hogy már nem talál-tam volna őt (otthon).
394. meň tuge moštošom, kudoško tevok om šu ele. — én annyira elfáradtam, hogy alig érek [érhetek] vala haza.
395. tugaňe mardež ele, levedešem tevok podorta ele. — olyan szél vala, hogy majdnem a házfödelet összetöri vala (-törte volna).
396. tudo mündürne ele, toka pokten šun. — messze vala, alig értem utól.
397. tudo peš mošten, toka toľeš (v. toka kaješ) — „igen elfáradt, alighogy jő (jár), v. alighogy elmehetett.“
398. kalak šagal ele, toka pašam potarešna. — nép (ember) kevés vala, alig végezhettük a munkát.
399. tudo peš mündür, toka koeš. — ő nagyon messze van, alig látszik.
400. aľe matke eš tol, tače toka toľeš. toka paremeš. — ha eddig nem jött, ma aligha eljő. aligha meggyógyul.
401. toka iziš kanešem, adak kajaš vozo. — alig hogy egy kicsit megpihentem, megint mennem kellett.
402. meň tuletta om ešte. meň tuletta om kae tuško. — én többé meg nem csinálom. többé nem megyek oda.

388. *püen* ; restituáltam az accusativust.

403. važakleč utožom (v. važakleč kož) om ruo. — egy ölnél többet (egy ölnön felül) nem vágok.
404. tudo konduš külešleč koč (v. koč šuko); v. tudo külešleč utlarak konduš. — a kelletin túl (v. kelletinél többet) hozott.
405. meň olaške teg om kae. meň tegok ežem už tudom. — nem megyek többé a városba. nem láttam őt többé.
406. čang tugaňe kugo, jukšo Šiaške šokta. — a harang oly nagy, [hogy] Szviaszkig elhallatszik.
407. tudo tugaňe pengede, pudovka numalaš tutlan nimogaňat ogol. — ő oly erős, hogy egy pudovkát hordani neki semmi.
408. tudo tuge peš (v. tuge saen) užeš, jengom uštošeš pala. — oly jól lát, [hogy] az embert egy versztnyire megismeri.
409. tuško šuktat, kinde-at og kot kočaš. — oda (annyira) viszik, [hogy] kenyér sem marad enniök.
410. tudo tugaňe küžgö meň-gaňemok. — ő oly vastag mint én.
411. tudo tunare (v. tudo tuge peš) kečkereš, juk jomo. — ő annyit (v. oly igen) kiabált, [hogy] hangját elvesztette (elrekedt).
412. juk jomeške kečkereš. — hang-vesztésig (elrekedésig) kiáltott.
413. tudo tuge lüde, senžad (senže v. sinže) kaeš. — úgy megijedt, hogy egészen elhalaványodott (elment a színe).
414. tudo tuge ešteš, pūžaltmeške (v. pūž vūt jogumeške) v. pūžalde. — úgy dolgozott, hogy izzadott (v. az izzadság folyt [le róla]).
415. kōm užoč? mom konduš tudo? — kit hittál? mit hozott ő?
416. kōlan pu'č? molan tutlan küleš? — kinek adtad? minek (mire) kell neki?
417. molan ežda oldo? molan kučeve tudom? — miért nem fütöt-tetek? miért (minek, mi végett) fogták el őt?
418. kōleč na'le? moleč lüde? — kitől vette? mitől ijedt meg?
419. mo'-dek kolded? mo-dene (v. kuza) pužlen. — miért (mi után) küldöd őt? mitől (v. hogy) romlott el?
420. kušto (v. mošto) šolguš v. služa? — mi volt ő (tkp. hol v. mi-ben állott) v. miben szolgált?
421. kužak šogaldeve? moš tareš puroš? — mivé választották őt? mire szegődött bérbe?
422. mo verem olat? — miről beszélnek?

423. kuško tudo vozo? moško pošteaš? — hova esett ő? mibe tegyem?
424. kužak kodošoč? ala kužak pošteaš. — hol hagytad? nem-tudom hova (valahova) kell tenni.
425. kužeč tiň toleč? kužeč naleč? — honnét jöttél? honnét (miből) vetted?
426. kön vele kolded šolučom? — kivel küldöd öcsédet?
427. kuna'mesen og ket? — mióta (mikortól fogva) beteg ő (tkp. non potest)?
428. kuškeven (v. kušken) tin-dened ila? — meddig fog nálad élni (lakni)?
429. kuškeneš kodad olaš? — meddig maradsz a városban?
430. mo'ge vüdöš puren kaeš? oksage. — mistül fült belé a vízbe? pénzestül.
431. kok kanat ežem mi kuduško. — mind a kétszer nem jöttem haza.
432. meň čela mišem. me čela mišna. me čelan mišna. — én mindenütt voltam (tkp. mindenüvé mentem). mi mindenütt voltunk. mindnyájan voltunk (ott).
433. kaplak kodošna koktot kumutkeč. — mindenütt kettőt vagy hármat engedtünk el.
434. tudo kaplak mia. kaplak tiške pogonad. — ő mindenüvé megyen (jut), mindünnen ide gyűlnek.
435. južožo toleve, v. južošamoč toleve. — némelyek jöttek.
436. južošto (v. južo aulušto) ulo, južošto uke. — néhány (némely faluban) van, néhány nincsen.
437. ikte toľon meňem jodon; vese toľon teňem jodon. — egyik jött engem kérdezett (utánam tudakozódott); a másik jött, téged kérdezett.
438. iктаže ulo mo kudušto? ulo mo iктаžešt kudušto? — van-e valaki itthon? van-e valamelyik közülök itthon?
439. köginat meman-geč iктаže kaja, v. iктаže meman-geč kaja, v. köginat m. k. — egyvalamelyikünk (egyvalamelyik közülünk) megyen oda.
440. iктаže vizit kudot koldo mulana. — valami ötöt-hatot küldj nekünk.
441. tide kutlašte iктаž aulgeč kondad, meň nalam. — e napokban

tkp. e közben) valamely faluból hoznak, [azután] veszek én.
Ez: tide kečešamočešte = e napokban, érthető, de nem használják.

442. meň čela tište malem. — én mindig itt hálók.

443. kerek kunameš-at jora. — akármikor is (mindenkorra) jó (p. o. kaftán).

444. nal kerek kunameš-at. kerek kunameš-at ten-dened kotšo (v. ten-dened liže). — vedd mindenkorra (örökre). maradjon (v. legyen) te nálad mindenkorra (örökre).

445. ala kunamsen-at volukem tuško poktem. — akármióta oda hajtóm a marhámát.

446. ikana tide verešte čerke ele. — egykor e helyen templom vala.

447. koktenad (v. čelan) ikanašte toľeve. — mind a ketten (v. mindnyájan) egyszerre jöttek.

448. meňare pörtaš (v. pörtluk) pörňa pu ulo? iктаš, kоктаš. — hány házra való gerendafa van? egyre, kettőre való.

449. iктаšem püčküm. ik jongežašem (v. jongežluk) šolom. — csak egyre valót vágtam. csak egy újra valót hoztam (fát).

450. šüdüraš šinžalem puo. — egy rúbelért való (egy rúbel ára) sót adott.

451. šket jing ulam. — egyes (magamra való) ember vagyok.

452. vizitešte (?) iктеžem mulanem pueve. — öt közül egyet (egyiket) nekem adtak.

453. tutlan iktelan pueve. čela iкте ešta. — egyedül neki (neki egynek) adtak. mindig csak az egy (azon egy) dolgozik.

454. kušto tudo (v. nuno) kut jing? — hol van az a hat ember?

455. kő lieš tudo kut jing (v. kőšamoč lit nuno kut jing)? — ki lesz az a hat ember (v. kik lesznek azok a hat ember)?

456. kogeňeg (kumeňeg, lueňeg) užaleve. — mind a kettőt (hármát, tizet) eladták.

457. memam kogeňeg kereve. — megverték minket mind a kettőt.

458. ik-kana (ikana) šüdüröm pu, ves-kana kокtot pu. — egyik ízben egy rúbelt adott, másodszor kettőt adott

459. meň tiške pervoj (nem: pervoj-gana) toľnem. — én ide legelőszőr jöttem.

460. ik pačaš mužerem vele čienam. — csak egyszerű kaftánt öltöttem föl.

461. ik jergem optošom. ik jerge, kok jerge šolgad. — egy sort (le-

- aratott gabonát) raktam föl. egy sorban, két sorban állanak.
462. ikte (ikteže) tide, vese (veseže) tudo. — az egyik (egyike) ez, a másik (másika) az.
463. meñen kum ergem ulo : ikteže saldak, veseže karatan, kumusožo (kumutšo) tugok jing. — három fiam van : az egyik katoná, másika szerzetes, harmadika földmives (közönséges, egyszerű ember, hivatal nélkül).
464. miñ pičem užom, poča'lem löldalnem ele, tudo kudalkoldoš. — szarvast láttam, [akkor] puskámat föl akartam emelni, [hát] elszaladt.
465. tudo tolon, meñ malem ele. — ő eljött, [míg] én [még] alszom vala.
466. meñ šuk-erta tolon-elem, nuno ömñem kolden-ulod. — én régen eljöttem vala, s ők lovat küldtek (utánam).
467. tudo toľo, keče šinžen ogol ele. — ő eljött, a nap még le nem szállt vala.
468. meñ ovadaleč vara toľom, tudo erok kaen ele. — én ebéd után jöttem, s ő reggel ment vala el.
469. tiñ kas-tene tolon ulmašed (v. tolonad), meñ er-dene kaešem. — te este jöttél volt, s én másnap reggel mentem el.
470. meñ er-dene kaen elem, tiñ kas-tene tolonad. — én elmentem vala (kocsin) reggel, s te estve jöttél el.
471. ači tolgeč. užgeč tudom. — vajha az atyám eljöne. vajha meglátnám őt.
472. tolmaštena orava pudurgoš. — jövet (jöttünkben) eltört a kerék.
473. košmašeš moštošom. — a járásban elfáradtam.
474. pu numalmašeš (v. numalmašešeže) čerlaneš. — a fahordástól megbetegedett (tkp. hordásban v. hordásában).
475. čočmaškem, ilemaškem kaem. — születő (helyemre), lakó helyemre megyek.
476. tolmašgeč kaena. — azon úton megyünk, a melyen jöttünk (tkp. jövéstől megyünk).
477. ilemašgeťna mündür ogol. — lakó helyüinktől nincs messze.
478. ku'mašeš (*kevésbé használt*: kumula) moštošom. — az ásásban elfáradtam.
479. kumašeš mum v. ko'došom. — azon a helyen találtam v. hagytam, a hol ástunk.

480. kumula mum. kumašte kia. — az ásásban (ásás közben) talál-
tam. az ásott helyen fekszik.
481. meñ tutlan tolaš šüdöšöm. — megparancsoltam neki, hogy
jöjjön el.
482. pu ruaš kae. — menj fát vágni.
483. voľuk poktaš tudom tarleve. — marhát hajtani bérelték őt.
484. malaš tudo og tol. — alunni nem jő el.
485. tide ömñe kajašem küleš. — ez a ló kell nekem, hogy vele
[kocsin] menjek.
486. eñat küleš ruašed. — talán kell neked a vágásra.
487. tudo mimat uke onžaš. — ott semmi sincs nézni való (semmi
sincs nézni).
488. koškošo vereške pöšte. — tedd száraz (száradt) helyre.
489. tolmo kornena sae eľe. — jött útunk jó vala.
490. tide tüñeme kenagaže. — ez a könyv, melyet tanul.
491. pakčageč tolmom tudom (v. tudon tolmom, v. tudon tolmožom)
užom. — láttam őt a kertből jövőt (v. az ő jövését).
492. šogaš kajmem užon-ulod. — láttak engem a mezőre menni (a
mezőre menésemet).
493. tudo užo meñ pört (v. pörtöm) onžumem. — ő látta hogy én
a házat megnéztem.
494. meñ užom tudon pört onžumožom. — én láttam, hogy ő a há-
zat megnézte.
495. meman kol kučumo julušto ulo. — a mi halászatunk (halászó
helyünk) a Volgán van.
496. tolmem kodom taza eľe — eljöttemkor egészséges vala.
497. tolmašeš šüdöšöm. — eljövetelemre megparancsoltam.
498. aňiem tolmeške tište ilem. — atyám eljöttéig itt élek.
499. kolomeškeže tudon-dene ilišem. — holtáiglan ő nála éltem.
500. čočmem kodsek užon omul (v. čočen užon omul). — születé-
sem óta nem láttam azt.
501. meman tolmolan (v. tolmolanna) peš övörteve. — a mi eljőve-
telünknek igen örültek.
502. nunon eštemešem jorateve. — az ő munkájokat megszerették.
503. nunon ešteme čokešešt toľo. — az ő munkájok megtetszett
(nekik, az embereknek).
504. tolmem koklašte jur lie (v. jur eľe). — jöttem közben eső esett
(eső lőn v. vala).

505. šogašte člmem koklašte nuno čsteve. — a mezőn létem alatt
ők megcsinálták.
506. kočmo koklašte (v. kočmašte, kočmeške) oľošom. — evés köz-
ben megmondtam (neki).
507. me oľošna meman tolmo verem. — beszélünk a mi eljövete-
lünkről.
508. poktumo-dene toľo. — [csak] hajtatva jött (csak kényszerítve).
509. tolšašem (lišašem) kő šinža? — a jövődöt (leendöt) ki tudja?
510. tolšašeštem šinžešem. — tudtam leendő eljövetelüket (hogy el
fognak jöni).
511. meň koľum tudon kaešašem. — hallottam, hogy ő elmegy (az
ő leendő elmenetelét).
512. vaš lišaš enže li tudon-dene. — hogy ne lenne ő vele (a jövőben)
513. olaš kaešašem ulo. — a városba kell mennem. [találkozás.
514. oľošášed ulo mo? — van-e valami beszélni valód vele?
515. mom šonošaš? — mit gondolni (mit kell g.)?
516. erla parem tľľešaš. — holnap meg kell fizetni az adósságot.
417. tulom oldena kinde kudaldaš (*ritkább* : kudaldešašlan) — fűt-
jük [a kemenczét] kenyeret sütni (sütésre).
518. tolšašlan kodoš. — (leendő) eljövetelére hagyta.
519. meň ežem šinže kečkeraš. — én nem tudtam, hogy [neked]
kiáltanom kell.
520. azam škal poktešašgeč nal. — vedd el a gyermeked onnét, hol
a teheneket fogják hajtani.
521. ergeže tolšaš verem oľeve. — beszéltek ¹⁾ fiának (leendő) el-
jöveteléről.
522. tide škal poktešašluk. — ez a tehén elhajtani való.
523. eštašašluk (v. eštašaš) mo ulo? — mi van megcsinálni való?
524. kuduško tolšempla oksam mum. — haza jöttömben pénzt találtam.
525. jumuldumola kăloš. — meghalt imádkozva (imádkozás közben).
526. olaš kaešežla ²⁾ pečalem jomdaren. — a városba menvén el-
vesztette puskáját.
527. voľukem čoderageč poktumola pirem užom. — a marhát az er-
dőből kihajtván egy farkast láttam.
528. siľem šupšumožla vüdöškő vozon. — meghúzván a gyalmot a
vízbe esett.

¹⁾ R. „beszélltünk.“ ²⁾ R. kaešežla.

529. ikana rualmula (v. rualmašte, v. rualmašes) tovar podorgoš. — egy vágásra eltört a fejsze. V. ö. 273.
530. kuduško tolmegeš malaš vo'zun. — mikor (miután) haza jött, lefeküdt alunni.
531. paša potarmeg (v. potarmegešt) möngö kaeve. — elvégezvén a munkát visszamentek (haza mentek).
532. ozānom šološtmeġ šī'lin. — a gazdáját meglopván elszaladt.
533. mom ťien kia? — mibe öltözve fekszik?
534. torgaen (v. torgajme-dene) pojen. — kereskedve (kereskedés-sel) gazdagodott meg.
535. šederem onžen šolga. — a csillagokat nézve áll.
536. su'ken meñem sorva'leš. — térdepelve kért engem.
537. jološten ašnad. — kötözve tartják (a kutyát).
538. lüden kaeš tudon-dek. — félve ment hozzá.
539. šužen kàloš (nem: šužomola k.). — éhen halt meg.
540. šorok šorok (azaz: šorokten) oluš. — sirva mondta.
541. voštul voštul (v. voštulon) onža. — nevetve néz.
542. olēn olēn kajeve. — beszélgetve mentek *).
543. kanen kanen ešta. — szakadozva (közbe-közbe pihenve) dolgozik.
544. tudo kološo tište kia. — ő holtan (mint halott) fekszik itt.
545. pu rumo tušto kia. pitme šolga. — a fa fölvágva fekszik ott. megkötözve áll.
546. kološom mueve. puštmom mueve. — halva (mint halottat) találták. megölve találták.
547. tereš pitmem konduš. — a szánra kötözve hozta őt.
548. šinžemašte voza. malemašte ola. — ülve (ülőben) ír. álomban (alvásban) beszéll.
549. šolgomašte (nem: šolgen) kočkeš. — állva (állásban) eszik.
550. lüdön (lüden) meletna čoderaške šile. — megijedve mi tőlünk elszaladt az erdőbe.
551. kudoško purdok kaešem mündürkö. — nem térvén be haza, tovább mentem.
553. korno mu'de mönge toleve. — nem találván az útát visszajöttek.
554. kotte (v. kottegeče) tužak kok kečleč utlarak. — nem maradván ott két napnál tovább.

*) mennek R.

555. meň-lečem jotte (v. jottok) nalen. — tölem nem kérdezve (v. nem kérdezvén) elvette.
556. šiite ¹⁾ vozen om ket. — nem ülve (a nélkül hogy ülnék) nem írhatok.
557. kanadegeče ešte. — pihenés nélkül dolgozik.
558. meň šüdögeče it ešte. — meghagyásom nélkül ne csináld meg.
559. užömöštöm šinžede ežem mi. — nem tudván hogy engem hit-tak, nem [is] mentem el [oda].
560. ači tolneže: tolmed mo? — az atyám el akar jöni. el akarsz-e jöni?
561. kō olaš kajneže? — ki akar a városba menni (kocsin)?
562. ške-denešt kondenešt. — magokkal el akarják hozni.
563. meň o'zümom onženem. — meg akarom nézni (megnézném) a vetést.
564. tolmed šueš mo? — el akarsz-e jöni?
565. kön kajmeže šueš? — ki akar (kinek van kedve) menni?
566. kudo eņeže tol? ki nem akar jöni?
567. kön tolmužo og šu? — ki nem akar (kinek nincs kedve) eljöni?
568. tudo jarak, tolon keteš. — ő szabad, jöhet.
569. miň ketam vozen (v. vozen ketam). ketam kaen. — írhatok. mehetek.
570. mulam erla lieš tiške tolaš. — nekem lehet (szabad) holnap ide eljöni.
571. korno kuško, koštaš lieš. — az út száraz, lehet járni (rajta kocsival).
572. nikužagat muaš ok li. — „sehol se lehet őt megtalálni.“
573. nikužagat mun og ketep. — sehol sem találhatják.
574. mulam eštaš küleš. — nekem dolgoznom kell.
575. tače tutlan tolaš küleš. — ma neki el kell jönie.
576. eňat iктаž-gana muna. — talán megtaláljuk valamikor.
577. tudo eňat mien. — alkalmasint ott volt (oda ment).
578. ala tudom užna me. — talán láttuk őt.
579. ala tudo, kudo me užna. — talán ő az, kit láttunk.
580. ala tudo nalen (nem : nalen mo)? — talán ő vette el?
581. ere'nok taza ogol ulomaš. — bizonyosan beteg volt.
582. erenok ala-kō šološton. — bizonyosan valaki ellopta.
583. ke'rňok tudo taza ogol eļe. — valóban, ő nem vala egészséges.

¹⁾ „Nem mondható ez : šinžedemašte.“

584. kerňok oľoš mo? — valóban monda-e?
585. olaš mišet mo? uke (v. uke, ežem mi). — voltál-e a városban?
nem (v. nem, nem voltam).
586. ta'ce kaed mo šogalaš? ogum (v. ogum, om kae). — még-e
ma szántani? nem én (v. nem én, nem megyek).
587. kondoš mo oksam? eš (v. eš kondo, v. uke). — hozott-e pénzt?
nem (v. nem hozott).
588. kondon ogol. — nem hozott. (Így, ha nem voltam vele; az 587.
szerint ha vele voltam).
589. tudo uššola oľa, түвүт mien ogol. — úgy beszél mintha látta
volna, [pedig] egyáltalában nem (ingyen sem) volt ott.
590. tide jerešte kol түвүт uke. — ebben a tóban egyáltalában
nincs hal.
591. түвүт eš mi. түвүтөк ker ogol. — ingyen sem volt ott. merő-
ben nem igaz.
592. pervoj užmekem činovnik šonošom ¹⁾, vara palešen tugok jing
ulmaš. — először (hogy láttam ²⁾), azt gondoltam hogy hiva-
talviselő, azután megismertem, hogy közönséges ember volt.
593. tište ulmem čokešeže, og tol. — az én itt létem nem tetszik neki.
594. meň tište ulmem kodszen mežak oksam potaršem. — én itt lé-
tem óta 100 rubelt költöttem el.
595. čoderašte kok keče ilemeg kuduško toľom. — az erdőben két
napot élván, haza jöttem.
596. tudon-dene mimeg kuduško toľom. — miután ő nála voltam, haza
597. meň tušto pojan lim. — én ott gazdag lettem. [jöttem.
598. erla tolaš lim (v. lie), v. tolaš sörem (v. söra'). — holnap meg-
ígértem (v. megígérte) eljöni.
599. okšak lin elem. — sánta lettém vala.
600. meň erla tužak linem. — én holnap ott akarok lenni.
601. meň lidemem kodom tuško mia. — mikor én nem vagyok ott,
[mindig] oda megyen.
602. me kaešna mündürkerak da mündürkerak, šuna ik izi pört-dek,
i muna ig kugožam tužak. — mi tovább és tovább mentünk,
egy kis házhoz értünk, és egy öreget találtunk ott.
603. kečen šukurak da šukurak tüüemam. — mindennap többet és
többet tanulok.

¹⁾ R. šonžošom; v. ő. 619. ²⁾ = užmekem, mit R. orosz fordítása elhagy.

604. meñ tudo ikverež kaena. — én [meg] ő együtt megyünk.
 605. meñen ulo kok škal, ik ömne. — van nekem két tehenem [és] egy lovam.
 606. meñ ělem, tudo ěle olašte. — én valék, [s] ő [is] vala a városban.
 607. tudo meñ (v. tudo da meñ) vele ělem. — csak ő (meg) én voltam [ott].
 608. olageč šukerta kaen, aľe tače toleš, aľe erla. — a városból már régen kihajtott, vagy ma jő, vagy holnap.
 609. ala meñ kaem, ala tudo kaja. — (nem tudom) talán én megyek, talán ő megyen.
 610. tudo toľo palaš, koštona aľe uke. — ő eljött megtudni, vajjon megyünk-e (kocsin) vagy nem.
 611. mulanem čela iktok, keť tidem nalže, keť tudom nalže. — nekem mindegy, akár ezt vegye meg, akár azt vegye.
 612. kok škal vač tüzem urum pum. — két tehenen kívül még tíz rúbelt adtam neki.
 613. meñ-at tudo-at ěle tušto. — én is ő is volt ott.
 614. meñ-at tudo-at mien ogol tuško. — se én se ő nem volt ott.
 615. olaške vele mien ogol, tuleč tumbak-at mien. — nem csak a városban volt, hanem azon túl is.
 616. kengežem vele ogul, telem-at kaena tuško. — nem csak nyáron, [hanem] télen is utazunk oda.
 617. pum ogol, na'le tutlečen. — nem csak hogy nem adott, [sőt] vett [is] tőle.
 618. kerek *) tide, kerek tudo, mulam čela iktok. — „akár ez, akár az, nekem mindegy.“
 619. pervoj užmekem palemem šonošom, vara užom jot jing. — legelőször látván őt, azt gondoltam hogy ismerős, azután láttam, hogy idegen ember.
 620. pervoj tüzem urum küčoš, vara kandak šüdüreš punež ěle, paštengeš vit šüdüreš puo. — eleinte tíz rúbelt kért, azután nyolcz rúbeltért akarta adni, végre ötért adta.
 621. me šuko sorvalešna, paštengeš vara soraseš. — sokáig könyörgtünk neki, végre azután beléegyezett.
 622. pervoj koldeve, vara ške-at mieve. — először küldtek, azután magok is jöttek.

*) A „kerek“ ritkábban használtatik mint „keť.“ R.

623. tudo ogol, meň šinžem. — ő nem (tudja), [hanem] én tudom.
624. tudo ogol, (v. tudo eš už), meň užom. — ő nem látta, hanem én láttam.
625. meň tiške nalaš ežem tol, užalaš toľom. — én ide nem jöttem venni, [hanem] eladni jöttem.
626. tiň mulanem tülö, ukegen meň töraške kaem. — te fizess meg nekem, különben a törvényszékhez megyek.
627. mulana üdaš küleş, ukegen varaš lieš. — nekünk vetnünk kell, különben késő lesz.
628. tudo tuško šukersen mien ogol, aľe tugok čela šarna. — ő régóta nem volt ott, mégis mindenre megemlékszik.
629. tudo šongo, aľe tugok čodera koštaš kaja. — ő öreg, mégis vadászni (tkp. erdőt jární) megyen.
630. mulanem tidem oľoš, meň ežem eňane. — nekem ezt mondta, [de] én nem hittem.
631. tudon šuko voľukšo kolen poteš, aľe tugok pojan. — neki sok marhája hullt el, de mégis még gazdag.
632. meň eške ežem už, meň koľom mololeč. — én magam nem láttam, [de] halloztam másoktól.
633. me kečalena (v. kečalna da), mun ežna ket. — kerestük, de nem találhattuk.
634. meň pum da, tudo eš nal. — én adtam [neki], de ő nem vette (fogadta) el.
635. tudo šinža, eňeže oľo. — ő tudja, [de] nem akarja mondani.
636. mulanem pipkam puo, keť nalaš og voč. — nekem egy pipát adott, [tehát] legalább nem kell [azt] vennem.
637. meň tolon ežem ket, taza omul eľe. — nem jöhettem, [mert] beteg voltam.
638. tudo rušla ok šinže, tudo tünemen ogol. — nem tud oroszúl, [mert] nem tanulta.
639. meň kudušto uke ulmašem [da] (v. uke eľem da), nuno ömňem kečken-ulod (v. kečkeve). — én nem voltam otthon, [s így] ők befogták a lovat.
640. tutlan lian tušto kolom kučat, om sere, v. kolom kučomoštlan lian om sere. — azért hogy ott halat fognak, nem haragszom.
641. tudo puro jing, tutlan lian joratat tudom. — ő jó ember, azért szeretik őt.

- 2 4. meň tižak kodam, mulam tište čokešem toleš. — én itt maradok, [mert] nekem itt tetszik.
643. tiň nikem-at it tükale, teňem nikö-at og tükale. — ne illess (bánts) te senkit, s téged sem fog senki sem illetni (bán-tani).
644. tudon pašportšo uke ele, tužeč palešem šilešem. — neki nem volt útlevele, onnét megismertem szökevénynek.
645. kalak šagal ele ginat, pašam potarešna. — bár kevés embe-rünk vala (a nép kevés vala), [mégis] a munkát elvégeztük.
646. tudo eš šüdü, meň pušo eštešem. — ő nem parancsolta, mind-azáltal én megcsináltam.
647. puštot ginat, om olo. — ha megölnek is, nem mondom meg.
648. šongo ginat, nalam. pua ginat telaned, it nal. — ha öreg is, megveszem. ha adja is neked, ne vedd (fogadd) el.
649. nalam, osal ginat sae ginat. — megveszem, akár jó akár rossz (ha jó is, ha rossz is).
650. meňare sora ginat, teň it eňane tutlan. — bár mennyit ígér is, te ne higj annak (ne bizzál benne).
651. pumožo (v. *pdg*: pumem) vať, ežeď nal. — mikor v. jóllehet adni akart (v. *pdg*: akartam), te nem fogadtad el.
652. užmem vať (v. užmem kodom) eš tol. — bár (v. mikor) hittam, nem jött el.
653. šinžemešt vať, ok olep. — „bár tudják, nem mondják meg.“
654. oksa ulmožo vať, og pu. — bár van pénze, de nem ad.
655. poč kapka, nuno puren ke'tešt. — nyisd ki a kaput, [hogy] bejöhessenek.
656. sa'ke kovaštem, ko'škožo. — akaszsza föl a bört, [hogy] meg-száradjon.
657. poč kapkam mulam puraš. — nyisd ki a kaput, [hogy] behajt-sak (tkp. nekem behajtani).
658. telanda vaškaš küleš, kas matke šuaš. — nektek sietnetek kell, hogy estig oda érkezzetek.
659. telad kornom onžuktem, ves-kana šinžašed. — megmutatom neked az út, hogy máskor tudjad.
660. koldo, vočo (nem : vočmolan). — ereszsza el, hogy leessék.
661. to'jo tudon mumoleč. — rejsza el, hogy ő meg ne találja.
662. pečem petere, voľuk eňže lek. — zárd el a sövényt, hogy a marha ki ne menjen.

663. pöšte ševəkšešte, eñže jom. — tedd a zacskóba, hogy el ne veszzen.
664. tojo, enešt šološtep. — rejtsd el, hogy el ne lopják.
665. onžukto mulam kornom jommoleč. — mutasd meg nekem az útát, hogy el ne tévedjek.
666. kučo meñem vočmoleč. — tarts engem, hogy el ne essem (tkp. az eleséstől).
667. toleš ken, tutlan pu tidem. — ha eljő, add neki ezt.
668. jur lieš ken, ona tol. — ha eső esik, nem jövünk el.
669. tiške te toloda gen, övörtem meñ. — ha ide jőtök, örülni fogok.
670. etengeče tolad ele gen, užad ele tudom. — ha tegnap eljöttél volna, megláttad volna azt.
671. šinže'm ele gen, meñ tolam ele. — ha tudtam volna, eljöttem volna.
672. erla koldad ele gen, tolod ele nuno. — ha tegnap (?) küldtek volna, eljöttek volna ők.
673. meñ om kondo ele gen, aład og tol ele. — ha el nem hoztam volna, még nem jött volna.
674. tolgečed, peč övörtenem meñ (v. övörtem ele). — ha jönél, igen örülnék.
675. adak ikkana tolgečešt, kajnem (v. kajem, v. kajem ele) nunon-dene. — ha még egyszer jönének, elmennék velök.
676. meman čoderaške tolgečen, puštnem (v. puštam) tudom. — ha a mi erdőkbe jőne, megölném őt.
677. kuze mied ele tuško? — hogy jöttél volna ide?
678. olať, tudo olašte. — mondják, [hogy] a városban van.
679. tudo ološ, eñat tolod. — ő mondta, [hogy] talán eljönék.
680. meñ šonam, nuno ške og šinžep. — azt hiszem, ők magok sem tudják.
681. tudo engerta tače oksa nalaš. — ő reményl ma pénzt kapni.
682. tudo ološ, korno peš osal. — azt mondta, [hogy] az út nagyon rossz.
683. tudo jodo, molan tudo šilin. — kérdi, hogy miért szaladt ő el.
684. tudo jodo, olaš kajmem šueš mo. — kérdi, [hogy] akarok-e a városba menni.
685. tudo ološ mulana tolaš. — mondta nekünk, hogy jöjünk.
686. šüdöš ömñe kečkaš mulam. — megparancsolta nekem, hogy fogjam be a lovat.

687. meñ tunam toloktenem eñe tudom *). — én akkor akartam, hogy ő eljöne.
688. tudo ške-deneže kočkokteneže. — ő szeretné, hogy ő vele enném.
689. tudo ömnežem mulanem jüktükteneže. — ő akarja velem a lovát itatni (hogy itassam).
690. tudo meñem olaš kaekteneže. — ő akarja, hogy Kazánba (a városba) menjek (engem a városba menesztene).
691. tudo mulanem olašte ilem mañe, v. tudo olašte ilem manen oľoš. — azt mondta nekem hogy a városban él (lakik).
692. tudo šinženeže, me kunam kaena. — ő tudni akarja, mikor meggyünk (kocsin).
693. tutlan kolaš küleš eñe, kö nuno. — neki meg kellett hallania, kik ők.
694. tudo kolneže, kuze tudo mura. — szeretné hallani, hogy énekel ő.
695. tudo ešta oksa nalaš. tudo kaja ložaš nalaš. — ő dolgozik pénzt keresni. ő megyen (kocsin) lisztet venni.
696. tudo tište eštaš toleš. tudo toleš ömñe jükštüldaš. — ide jó dolgozni. ide jó a lovakat fürösztetni.
697. tudo tolaš söröš. — igérte, hogy eljö.
698. tudo tuško kajaš sorvala. tudo tuško kajneže sorvala. — ő könnyörög oda menni (mehetni, hogy oda ereszszerék). könnyörög, [hogy] szeretne oda menni.
699. kö podorten, tutlan tülaš küleš. — a ki eltörte, annak meg kell fizetni.
700. tudon vorugemgeč pale, tudo mari vate. — az ő öltözetéből látható, [hogy] ő cseremisiz nő.
701. tidem čela jing šinža, jol vokten miše (v. šinža, kudo j. v. mien). — ezt minden ember tudja, ki a Volgán járt.
702. umäšte nalme oravaže pudurgoš, v. tide oravaže, kudom umäšte nalen, pudurgoš. — a minap vette szekere eltört, v. a szekere, melyet minap vett, eltört.
703. šolo, kizet olaške koldomo, šalanen ulod; v. nine kizet [olaške] koldomo šološamoč šalanen ulod; v. nine šološamoč, kudom kizet olaške koldoš, šalanen ulod. — azon tutajok, melyeket a városba küldött, szétverődtek.

*) R. tudo.

704. tudo toľo palař, kuřto nuno iläd. — ő eljött megtudni, hol laknak ök.
705. mom telad pua ? řuko ik řüdürom pua. — mit fog neked adni ? legfelebb egy rúbelt ad.
706. kö řinża , kuze tudo mien keten tuřko ? — ki tudja , hogy juthatott oda ?
707. tutlan eřtař küleř , mom tutlan řüdat. — neki tennie kell , a mit neki parancsolnak.
608. nikö-at og řinže , mom tudo tuřto eřten (*v.* og řinže tudon tuřto eřtemežem). — senki sem tudja , mit csinált ő ott.
709. tudo jing , kudom me užna , ruř ele. — az ember , kit láttunk , orosz vala.
710. meň tudom samorökom užom. — én láttam őt mint fiatal.
711. meň tudom (*v.* tudon) samorökřem řinžem. — ismerem őt, [t. i.] fiatal[ság]át (*v.* az ő fiatalságát).
712. meň tudom užom řongum. — én láttam őt mint öreget.
713. meň tudom řongemegře ize řinžem. — én őt, csak mióta megöregedett, ismerem.
714. meň ežem kol kečkermedem (*nem* : kečkerař). — nem hallot-talak kiáltani (tkp. nem hallottam kiáltásodat).
715. mulanem öleve tudon řilmežem. — nekem azt mondták , hogy megszökött.
716. me voňžen kaeřna jer koč monaser-denese (*v.* jer, kudo monaser-dene ulo ; *v.* monaser-denese jer koč). — átkeltünk a ta-von, mely a klastromnál van.
717. tudo mežerem čia eřterařenem , *v.* tudo čia eřterař mežerem. — ő posztóból való kaftánt (posztó kaftánt) hord.
718. meň tugaņe puřřom užom , tugaņem (*nem* : kugaņem) niku-nam-at užon ömul ele. — olyan hajót láttam , melyet még sohasem láttam (tkp. olyat m. s. láttam vala).
719. vütleč molom ok jü (*v.* nimat ok jü). — víznél egyebet nem iszik (*v.* semmit sem iszik).
720. tutleč molo čela čerle lieve. — ő rajta kívül a többi mind megbetegedett.
721. kö nalan ten-lečed molo ? — ki vette el , ha nem te ? (tkp. ki vette el náladnál más) ?
722. tudo meň-lečem kugo. molo tutleč sae. — ő nálamnál nagyobb. a többi jobb ennél.

723. meň tutleč küčümeške ške tülem. — inkább magam megfizetem, semhogy tőle kérném.
724. tudo čodera samorek gen, tušto rumeške tište ruena. — ha amaz erdő fiatal, inkább itt vágunk mint ott.
725. jarmanka vučumeške kizet nalam. — inkább most veszek, semhogy a vásárig várnék.
726. olašte pukšumeške tište pukšem. — inkább itt etetek, semhogy a városban etetnék.
727. pašaš kajmešked malaš voč. — lefekszel (feküdtél?) alunni, a helyt hogy a munkára mennél.
728. tudon surt olmuštožo kizet čodera; v. tudo olmušto, kušto tudon surtšo ěle, kizet čodera. — az ő udvara helyén (v. azon a helyen, hol az udvara vala) most erdő van.
729. me šuna nunon ošno malemaške, v. me šuna, kužak nuno ošno maleve. — az ő előbbi háló helyökhöz értünk, v. oda értünk, hol ezelőtt ők háltak meg.
730. meň tište ělemem kodszen tugaňe šurno čočon ogol ěle. — azóta hogy itt vagyok, ilyen gabona még nem termett.
731. tiň tište šolgo üzümeškešt. — itt állj, míg hínak.
732. meň vučem aťiem tolmeške (v. vučem, kunam aťiem toleš). — várok, míg eljő az atyám.
733. keče lekmeleč (?) ošno miem tendan-dek. — mielőtt a nap leszáll, elmegyek hozzátok.
734. onžumolečešt vara koldeve. — miután megnézték, elbocsátották.
735. ves gana joluško mimem kodom čela puššom užom. — máskor, mikor a Volgára jöttem, mindig hajókat láttam.
736. keče šečmeg tunam šušpük šokta. — mikor a nap leszállt, akkor hallani a fülmilét.
737. keče šečme semen jükštö lieš. — a mint a nap leszáll, (mindjárt) hideg lesz.
738. meň lüdam tače tolmežleč (rossz: tače enže tol). — félek, hogy [még] ma eljő.
739. tiň tuge ešte, telad kuze šüdat. — te úgy csináld meg, a hogy neked parancsolják.
740. kudosed-lak li. — légy úgy mint otthon.
741. tudo tuge kečkera, lütmaš; v. lütmašen kečkera. — ő úgy kiált, [hogy] félni [tőle]; v. félelmetesen kiált.

742. tuge ¹⁾ šekš koeš ele, püttün čodera julomula. — oly füst lát-
szik vala, mintha az egész erdő égne.
743. tudo lüdeš vor koklašte ilemela. — ő fél, mintha tolvajok kö-
zött volna.
744. tudo pokta oľan auluš šun kettemašla, v. tudo pokta, kuze oľan
auluš šun ona ket. — úgy hajt, mintha lassan nem érthet-
nők el a falut.
745. čerideme kiše jing gaňe, v. čerideme čerle liše gaňe. — ő ha-
lovány, mintha beteg volna (tkp. fekvő ember gyanánt, v.
beteg levő gyanánt).
746. ala ruššola košteš? — nem úgy jár-e mint a részeg?
747. tudo meňem ergežla ²⁾ jorata. — ő engem úgy szeret, mint [sa-
ját] fiát. V. ö. 296.
748. tudo rušla meňlak saen oľa. — ő oroszúl oly jól beszéll,
mint én.
749. tide enger pise vese gaňok (v. pisen joga vesela). — ez a pa-
tak oly sebes mint a másik (v. sebesen foly, mint a másik).
750. meňare vaške, tunaré sae. — „mennél hamarébb, annál jobb.“
751. meňare šuko oľošom tudon-dene, tunare mulanem čokešem
tolo. — mennél többet beszéltem vele, annál jobban meg-
tetszett.
752. meňare oľa liške šuna, tunare šuko kalekem užna; v. oľa liške
šume semen šuko kalokem užna. — mennél közelebb ér-
tünk a városhoz, annál több népet láttunk.
753. meňare šuko puem, tunare šuko kiča. — mennél többet adok
neki, annál többet kér.
754. meňare tudo kaeneže, meň om koldo tudom. — bármennyire
utazhatnék is, én nem eresztem el őt.
755. meňare tudo kajneže, tunare tide kudeš kotneže. — a menyire
amaz szeretne menni (a városba), annyira emez itthon sze-
retne maradni.
756. meňare kūča, meň tunare puem. — a menyit kíván, annyit
adok.
757. tugaňe jükštö (v. tuge peš jükšte) ele, pu podešteš. — olyan
hideg (oly igen hideg) vala, hogy a fák megrepedeztek.

¹⁾ „Kevésbbé használt ez: *tugaňe*.“ R.

²⁾ „Kevéssé használt ez: *kuze ergeže*.“ R.

758. tuge mündür, kum kečešte šuaš ok li. — oly messze, hogy három nap alatt nem érhetni oda.
759. meñ tutlan tunare oksam pum, tunare uke eġe aġe. — én anynyi pénzt adtam neki, a mennyie még nem volt.
760. meñ tuge poktošom, ömñe čelak šong lieve. — úgy hajtottam, [hogy] a lovak egészen habzottak (tkp. hab lettek).
761. tuge sereš, meñ tuge [sermežem] nikunam-at užon omul eġe. — úgy haragudt, a mint még soha sem láttam [haragudni].
762. šudo tušto tide verleč šuko ulo. — ott több széna van, semhogy e helyen elférne (tkp. e helynél több van).
763. tide tuško nangajaš oksaleč šergen šolga. — ezt oda vinni, többbe kerül, mint a mennyit ér (tkp. a pénznél drágábban áll).
764. sermemleč koč övörtešem. — inkább örültem mint haragudtam.
765. pušo vaškešem, mo küleš eġe (v. kuze küleš eġe). — többet siettem, mint kellett.
766. tiñ šonemedleč koč šuko paša tutlan. — több munkája van neki, mint hiszed.
767. kečkemeleč koč mošten. — jobban elfáradt, mint a befogott (ló).
768. tuge mošten, kečkaš ok li. — úgy el van fáradva, [hogy] nem lehet befogni.
769. jarmarkaška küčedelaš kaja. — a vásárra megyen koldúlni.
770. tište ala-mo čučeš. — „itt valamit érezni“ (valami érzik).
771. čumur (*nem*: püttün, türüs) kalik kacš. — a nép mind elment.
772. tušto sae čera ulo, voľukem tuško poktaš küleš. — ott van egy szép nyílt hely (rét), a marhát oda kell hajtani.
773. čela jing (v. čela kalek) kaeve (*nem*: kacš). — az emberek (a nép) mind kimentek.
774. čela (*nem jó*: püttün) čoderana julen kaen. — az egész erdőnk elégett.
775. čelaže ko'lo ömñem užalšem. — egészben harmincz lovat adtam el.
776. čelaže ida mi. — egészben (mind, mindnyájan) ne jöjjetek.
777. pojan čaj. tudo na'len čaj. — ő talán gazdag. ő elvette talán.
778. joraš üm šuraš küleš. — a sebéť zsírral kell megkenni. (tkp. a sebbe zsírt kenni).

779. skal pueš šura. — a tehén a fához dörgölődzik. V. ö. 104.
780. šülüks pöttemeške kurgužo. — lélek szakadtáig futott.
781. li tugaňe šümän, ešte' mulanem tudom. — „légy oly szíves, csináld meg nekem ezt.“
782. kalak čelak tuško šukalaldeve. — a nép mind oda tolódott (tódúlt, tolakodott).
783. šuko kučošem, kedem šumo. — soká tartottam, kezem elfáradt.
784. ikana šumašte tunare kučušna. — egyszeri (háló-)vetésre v. húzásra annyit fogtunk. V. ö. 272.
785. kugečeš šuktaš (šuktaš?) külneže. — húsvétig el kellene készíteni.
786. unam ale šinžiktem. — a vendéget még ültetem (marasztalom, el nem ereszttem).
787. kaikšamoč pasušto šinželdad. — a madarak a mezőn itt-ott leszáldogálnak.
788. kandram loškudon punen, mulam küleš šöraš. — a kötelet nagyon gyengén fonta, nekem megint föl kellett bontanom.
789. tudo nalneže ele vatalan, šöröšöm. — ő feleségül akarta venni, én lebeszéltem róla.
790. tide vorugem tutlan peš saen šolga. — „ez a ruha igen jól áll neki.“
791. tidem eštenem, archimandritleč šeklanem. — ezt tenném, [de] félek az archimandritától.
792. so'mul dene toľom. — [valamely] ügy miatt jöttem.
793. so'mul ulo mo? somulom šüdöšön. — valamely ügy miatt jöttél-e (ügy van-e)? valamit csinálni rendelttem (ügyet parancsoltam).
794. sae sennže ulo. — „szép színe van“ (ha piros arcú).
795. meň telaned tazalekem vučem. — én neked egészséget kívánok (várok).
796. enger važonošto vučem teňem. — a hol a folyó két ágra oszlik, meg foglak várni.
797. ikšebem malaš pöštem*). — a gyermeket lefektettem alunni.
798. mulam ula puaš og voč. — nekem nem esik (= nem az én dolgom, nem szorúlok rá) álnoksággal élni.

*) Nem *voziktem*, mint a magy. *fektetem*. Reg.

799. čela tudo naľe, tene i mulam vozo nalaš. — mindig ő vett, az idén rám került (tkp. esett), hogy vegyek.
800. miň šinžem koklašte, kok velnem kok jing. — én középen ülök, két felemen két ember.
801. oksaže ulo vač, og pu. — „bár vagyon pénze, [de] nem ad.“
V. ö. 654.
802. čučküďon rušom tugaňe pum. — [már] gyakran vágtam ilyen fát.
803. tide enger telem-at levok. — ez a kis folyó télen sincs befagyva.
804. vaškaš küleš, lavertešeške enže puro. — sietni kell, hogy az esőzésbe ne jusson belé (a munkánk).
805. meňen kugo (v. šuko) jiš ulo. — nekem nagy (v. sok) családom van.
806. tide teňen ogol, tide jingen. — ez nem a tied, ez idegen jószág (más emberé).
807. škendenem nal, jingenem mönge pu. — a magadét vedd el, az idegent (más emberét) add vissza.
808. čoderaš jomom. jilmeže jomo. — eltévedtem az erdőben. a szava elállt (tkp. nyelve elveszett, azaz : már nem tud beszélni).
809. kemem jongon čiem. — „csizmámat tágon húzom föl“ (kevés lábtakarót teszek bele).“
810. jong ulad mo tidem eštaš? jong ulam. — reá érsz-e (szabad vagy-e) ezt csinálni? szabad vagyok.
811. olaš-ok jaršem. — még ugyancsak a városban találtam (értem).
812. űšküžom jara koldušom. — a bikát szabadon eresztettem.
813. jara ulam, v. jara šinžem. tide oralde jara. — szabad (dolog nélkül) vagyok v. ülök. ez az épület üres.
814. kemem jarak čiem. — csizmámat üresen (lábtakaró nélkül) húzom föl.
815. mučasteme korno, om šinža ala kuško kaja. — végtelen út, nem tudom vajjon hova megyen.
816. miň muňžaš puraš tünğalem tudon tolmo kodo. — én már elkezdtem (a fürdőszobában) magamat dörzsöltetni (париться), mikor ő jött.
817. meň erla kuduško miem (v. tolam). — én holnap haza megyek (v. jövök, t. i. még otthon mondvá ezt).
818. meň ale šarnem möngösem. — én emlékezem még hátramara-dottjaimra (kikkel ezelőtt éltem).

819. möngöškem una'lokeš kaem. — haza megyek vendégül (férjhezment leányról, ki szüleit látogatja).
820. ešten moštem (*ritkán*: estaš moštem). — meg tudom csinálni (érték hozzá).
821. nonulan vorugemže moškukta (*azaz*: nonulan pua moškaš). — ő velük mosatja ruháját (*azaz*: nekik adja mosni).
822. mulanem moškukta vorugemem tutlan lian. — velem mosatja a ruhát az ő számára.
823. ikšebe moškukta, v. og moškukta. — a gyermek megmosatja magát (engedi magát mosni), v. meg nem mosatja magát.
824. moškam da og moškald (*v. og kae*). — mosom, de nem mosódik ki (nem megy ki).
825. tide moluk? — ez mire való? (mire fogják használni).
826. vateluklan (*v. vatelukeš*) nalam. — feleségül veszem őt.
827. vatelan (*v. vatelukemlan*) nalam. — feleségemnek (*f. számára*) veszem.
828. püttün kindem kondeve. püttünök kondeve v. püttün kindemök kondeve. — egész (még meg nem kezdett) kenyeret hoztak.
829. loktušo tudom pužoš. — a varázsló őt megrontotta.
830. nŕ-dene kandram punem. — hársból kötelet fonok.
831. üpešem porkum punem. — hajtekercsemet fonom.
832. ömnen punnžo (*v. punn*) veleš, v. joga. — a lónak kiesik v. kihull a szőre.
833. posna kudošt ulo. — külön házban van.
834. tide posna ver, kužak tide mör čočeš. — az egészen külön hely, hol ez a bogyó terem.
835. potartešeš čarka votkam pueve. — végre (utoljára) egy pohár pálinkát adtak.
836. tide mežer petemeške (*v. potemeške*) šongo liam. — míg ez a kaftán elkopik, öreg leszek.
837. vučo pača potarmeške. — várj, míg a munkát elvégezzük.
838. mo ot pelešte? nimat eš pelešte. — miért nem szólsz? nem szólt semmit.
839. tačeŕmeman parem. — „nekünk ma ünnepünk van.”
840. jur memam nörtöš. jureš enže nöre. — az eső minket átázta-tott. hogy az esőben ne ázzék meg.
841. pill toleš, nöraldena. — felhő jő, megázunk.
842. viŕ tilje nare ilišem. — öt hónapnyiig éltem [ott].

843. viť tilje narela čučó. — öt hónapnyinak tetszett (a rövid idő).
 844. volukem türüs konduš. — a marhát épen (ép, teljes számmal) hozta el.
 845. tuletta meñen uke, v. titleč šuko (nem : titleč tuletta) meñen uke. — több (ennél több) nekem nincsen.
 846. meñ tudon-dek teg om mi. — én ő hozzá többé nem megyek.
 847. piče sūsor ogol ele, taza ele. — a szarvas nem volt megsebesítve, ép volt.
 848. tareš purmo oksam nañem. — megkaptam a béremet (a bérbe szegődő pénzt).
 849. miñ tudon-dene kučkom. — „én ő nála nőttem fel.“
 850. kumálem miñ tutlan orelište. joleš kumálem tutlan. — meghajtottam magamat neki (köszöntöttem) az utczán. meghajtottam magamat lábához.
 851. tide aul ogol, kok kudan vele iläd. — ez nem falu, csak két ház (háznép, család) lakik itt.
 852. meñ araka jüaš kudaldešem. — felhagytam a pálinkaivással.
 853. sae kuttured ? saj iled mo ? — jónak mondod-e (t. i. házad ügyét, azaz : jól áll-e minden nálad) ? jól él-sz-e (köszöntési kérdések).
 854. vedraš vüt koštalalden. — a veder tele merítődött (a víz beme-
 rítődött a vederbe).
 855. jengam kerektem. tudom jenglan kerektem. — az embert meg-
 veretem. öt az emberekkel megveretem.
 856. padam pürdüzöškö kerem. — a szeget a falba verem.
 857. vüdoš puren kaen kàleš. — beléfűlt a vízbe.
 858. jol jele kaja. — a Volga majd megindul (megy, — a jege).
 859. kauñom eštena, ikverež jüna kotna. — barátságot kötöttünk,
 együtt ettünk-ittunk.
 860. tače tužag-ok užom. — „ma ugyanott láttam őt.“
 861. tudom tolmeg meñ-ok elem tušto. — „hogy megérkezett, ugyan
 én voltam ott (azaz : ismét ugyan én).“
 862. ala, om šinže, v. csak : om šinže. — vajjon, nem tudom, v. csak :
 nem tudom.
 863. ala šinže (v. toleš), ala mo ? — nem tudom tudja-e (jő-e), vagy
 nem ?
 864. toleš mo tače tudo ? a'la. — eljő-e ma ő ? nem tudom.
 865. meñ-at tudo-at eñna tušto. — én is ő is ott voltunk. V. ö. 613.

866. aľe taće mőnge tolam, taće aľe og tol. — męg ma jővők vissza.
ma męg nem jő el.
867. adak pu. adak toľo, nangacš. — „adj męg.“ „ismęt ide jőtť,
elvitte.“
868. űmőreš űžom. — ęletembe sem ląttam.
869. tužeč ok li kajaš, mőlande (v. korno) uron. — ott (onnęt) nem
lehet járni, a föld (az út) el van hordva [a víztől].
870. tošto urluk pengede cľeve, meman peš loškudo. — a régi nem-
zedék erős vala, a miénk nagyon gyenge.
871. meň örőm, kuze vaške toľo. — csudálkoztam, mily hamar jőtť.
872. meň surteštem kut oralde. — az én udvaromon hat ępület van.
873. ozan ola onžuš ulona. — a kazáni kormány (gubernium) alatt
vagyunk.
874. meň onžošom tudom. ikšebe onžaš jöső. — én felneveltem őt.
gyermekeket felnevelni nehéz.
875. omožo šuko ulo. omem uke. — erős (sok) álma van. nincs álmom.
876. o'munom űžom. omuncš om űž (nem : omunem uke). — álmot
(somnia) ląttam. nem szoktam álnodni (tkp. somniumban
nem látok).

II. Két oroszról cseremisze fordított prédikáció.

1. *Šomak svątoj kugukečin kečelan.*

Hristos ilišin! Kő-giňat, šinzide memnan svątoj veran tajna-
šamičim, toleš ęgin kizit memnan-dek, kresleme ajdemšamīč, i ko-
leš ęle keče mučko űbőrtomom can kirmašem cerke umbalan mem-
nan, űžeš ęle memnam űbőrtan vaš-vaš keltalše i šupsalšešamičim,
i cever vurgemšamīčište pogomošamīčim ik verīšte tište, jumon cer-
kīšte, šudomo lieš ęgin tudolan puras tiškat, i tudo űžeš ęle tište

1. *Beszéd (szó) a szent húsvét napjára.*

Krisztus feltámadott (feléledt)! Ha valaki, nem tudva a mi
szent hitünk titkait, most hozzánk jőne, keresztyén atyámfiai (ke-
resztelt emberek), és hallaná egész napon át az ünnepélyes harango-
zást a mi templomunkon, látna minket örömteljesen egymást ölelő-
ket és csókolókat, és a szép ruhákban itt az isten templomában egybe
gyűlteket; ha még megengedtetnék neki ide bejőni, és ő itt látná a

utemeške julaltemem sortašamīčim, i šken pilikše-dene koleš iľegin űbűrtomom jumolan murmašem : to mom tunaleš iľe šonaš tudo memnan verec šken űšušto ? šoneš iľe, što ali ške joralteme kugiža memnan tolon memnan jorlo solaške, ali me prazdniklena mogaňem-giňat kugu vurson senmašem tušmansamīč vűľan memnan kalik-dene, ali prazdniklena mogaňem-giňat um i kugu milostem kugižalec memnan atalec tolšom, sadelan i tugaňe lin kugu peš kalikűn űbűrtomo pogomaš memnan, sade-verec tunare volgodon me prazdniklena i. mom kalasena iľe me tugaňe ajdemlan, jotmo-godom memnam, molan me peš űbűrtena ? mom vesem kalasena iľe, joralteme šološamīč, kak űe tudom, mom carnadeok jukten oľena i cerkűšte i ške kudošamīčište i ulicašamīčište ? Hristos kolokšogűc iližin ! oľena me. — mo tugaňe lieš, jodeš tudo, tűde Hristos kolokšogűc iližin ? kerže, kalasena me, kugu kugiža, kugižašamīčűn kugiža i ospodšamīčűn ospodű tűlon memnan-dek ; kizit samoj tudo lieš keče, kudo kečište memnan utarše, ik ulšo jumon erge krest umbalna kološ, šalalten azrinűn kepšellem, kiňűlen šigarűn kolotkagűc i kojzokten šketšem, šketšeš škenžűn inaneše ajdemšamīčľan, ospodű kojzokten škemžem miram numalen kondošo vatešamīčľan i apostolšamīčľan ; a

bőségig égő gyertyákat és saját fűlével hallaná az űnnepi, istenhez [szóló] éneket : az mit fogna gondolni mű rólunk magában (a maga eszében) ? Azt gondolná, hogy vagy szeretett czárunk (fejedelműnk) jött szegény falunkba, vagy valamely nagy győzedelmet űnnepelűnk hazánk ellenségei (a népűnkkel ellenségek) fölött, vagy valamely űj és nagy kegyelmet űnnepelűnk, mely a czártól, a mű atyáinktól leérkezett, [s hogy] azért lett olyan nagy űnnepi összegyűlésűnk, s azért tartunk oly fényes űnnepet (űnnepelűnk annyira fényesen). Mit mondanánk mű az olyan embernek, ha tőlűnk kérdezné, hogy művégett örűlűnk oly igen ? Mit mondanánk mást, szeretett atyámfiai, mint azt, mit szűntelenűl ismételűnk (hangoztatva mondunk) a templomban, és saját házainkban, és az utcázakon ? Krisztus feltámadott a halottakból ! mondanánk. — Mit jelent, kérdi ő, ezen „Krisztus feltámadott a halottakból“ ? Valóban, mondanánk, a nagy czár, a czárokok czárja és az urak ura jött műhozzánk ; most épen azon nap van, a mely napon a mű megváltónk, az egyedűl való isten fia a keresztfán meghalt, széttörte a halál békóit, felkelt a sir koporsójából, és megjelent az ő benne hívőknek (hívő embereknek). Az űr megjelent (meglátzatta magát) a keneteket hordó asszonyoknak s az apos-

nuno goč kojzokten cĭlalan-at malana. kucela kojzen tudo cĭlalan-at? jumo-ajdem ilizme mŭngo űun pervej ulőo-dek űkenzĭn cerkĭn ajdemőamič-dek; tu jara ajdem semen ogol, kudo toleő i adak kaja, kodode őke őengelne jol kiőam-at; no oőpođ memnan tugela liőten ogol; tudo kojzomo mŭngo apostolőamičĭlan koden nunolan svătoj őulŭkősem, puen nunolan vim i uőom jumonom, kudoőamič-dene nuno senebe kalikőamičĭm, mučăőőamičĭőike i sandalikĭn kalasen puebe Hristosĭn lŭmom i javulebe cĭlalan kolokőogĭc kiűilősem oőpodem. sadelan i me, ona uő őiűat tudom tĭde memnan őinza-dene mogurĭn, tunuktomoőo raő inanaő tudolan, uőon palena őinza-dene conĭn, kuce oĭa i apostol Petr, uőede a inanemla, űbűrtena kolokőogĭc iliziőe memnan utarőe verec űbűrtemaő-dene peleőtaő kertedem-dene! — kerőe i tudo őto me prazdnikĭlena kugu vurson senmaőem tuőmanőamič vűĭlan. mogaűe tuőmanőamič vűĭlan? mogaűe senmaőem? tuőmanőamič vűĭlan čĭĭa tuőmanőamičĭgĭc polmeze vűĭlan, tuőmanőamič vűĭlan pűtűn kalikőamičĭn, suluk azrin i ija vűĭlan. kunam suluk őupőun nalen ajdemlec raő ilikőem, tunam ajdem jumodene joraltedeme lin, i azrin numalke vereőteme lin: „suluk mireő

toloknak, és azok által megjelent mindnyájunknak is. Hogyan jelent ő meg mindnyáj[unk]nak is? Az isten-ember, őöltámadta után megérkezett a maga egyházának legelsőben való (= первенци, erstlinge) embereihez, nem közönséges ember [módja] szerint, a ki jő s megint elmegyen a nélkül hogy maga után (mögött) láb-nyomot hagyna; de Urunk nem űgy tett; ő, miután az apostoloknak megjelent, hátra hagyta nekik a őz. lelket, adott nekik isteni erőt és okoságot (eszet), melyekkel ők a népeket meggyőzték, a világ végeibe is a Krisztus nevét hirdették (mondva adták) és megjelentették mindeneknek a halottakból felkelt Urat. Azért mi is, bár nem látjuk is őt a mi testi szemeinkkel, megtanítatva igazhĭvőleg hinni ő bennre, látjuk s megismerjük lelki szemmel, a mint Péter apostol mondja: nem látva, de hĭvén őrűlűnk a halottakból feltámadt megváltónk miatt kimondhatatlan őrűmmel. — Igaz az is, hogy mi nagy győzedelmet űnnepelűnk az ellenségek fölött. De milyen ellenségek fölött? milyen győzedelmet? A minden ellenségeknél gonoszabb ellenségek fölött, az egész emberi nemzetnek ellenségei fölött, a bűn, halál és őrdőg fölött. Mikor a bűn az embertől elvonta az igaz életet, akkor az ember elvesztette isten szeretetét (istentől szeretetlen lett), s a halál [hatalma] alá esett: „a bűn bejőtt a világba, és a bűn

puroš i suluk-dene azrin, i tugela azrin cila ajdemšamičeš puren. " i mogaŋe azrin? azrin mogurŋi i conŋi. suluk purten ajdemšamičim ijan volaške, kudo sjakoj oltalmaš-dene oltalen purten jomšašeš ikvereš šketšeš-dene peckemiške, tutlanan što tudo lišten škan kor-nam sulukan ajdemšamič-dek, tudo jara i kuštulgŋinok peckemden nunom ušom inanedemaš-dene i udan inanemaš-dene, samoj jomšaš-dene, kudo sorasa vele kresledeme ajdemšamičlan, šumšamičim i nunŋi tunukten uda lištimašan. kü kerdeš senaš tugaŋe polmezem tušmanšamičim ajdemšamičin? nikü-at ok kerd ile senaš tudom aj-demšamičgic; tutlanan što nuno cila suluk-dene ikvereš šočut, sulukušto ilat, sulukušto i blagodatlec posna Hristos utaršašin kolut. ikte vele kerdeš ile senaš memnan tušmanšamičim, i seniš. sulukte i cilt svätoj jumon erge, kudo lin memnan-verec ajdem-dene, nalen ške vülko cila sulukšamičim memnan, lülten i nunom krest vülko; ške azrin-dene senen pušton memnan azrinem i šken jumon vi-deneša-laltiš carstvam ijan. „azrin-dene, ola sv. apostol Pavel, jomden jumon erge tudom, kudo kučen azrinem, sade ijam; tubulen tudošamičim kudošamič ludmaš-dene azringic cilt ške kurmo goč tudon volašte

által a halál, s így a halál behatott minden emberekbe. És milyen halál? Testi és lelki halál. A bűn bevitte az embereket az ördög hatalmába, ki mindenféle csalással csalárdul bevitte [őket] veszedelemre magával együtt a sötétségbe; mert ő szerezvén (csinálván) magának utat a bűnös emberekhez, szabadon és könnyen meghomályosította az ő eszöket hitetlenség és babonásság (rossz hívés) által, [épen] a legveszedelmesebb által, a mi csak a pogányokhoz illik, s rátanította az ő sziveiket rossz cselekedetre. Ki győzhetett le olyan gonosz ellenségeket az emberek közül? senki sem győzheti vala le őt az emberek közül, mert ők mind együtt születnek a bűnben, bűnben élnek és bűnben a megváltó Krisztus malasztja nélkül meghalnak. Csak egy győzheti vala le a mi ellenségeinket, s le is győzte. A büntelen s teljességgel szent istenfia, ki érettünk emberré lett, magára fölvette minden bűneinket, s fölemelé azokat a keresztfára; saját halála által megsemmisítette (győzve megölte) a mi halálunkat és az ő isteni erejével szétveré az ördög birodalmát. „Halála által, úgymond sz. Pál apostol, az istenfia elrontotta azt, a kinél a halál birodalma vala (ki tartotta a halált), azaz az ördögöt; megszabadította azokat, kik a haláltól való félelem miatt teljes életükön

ílebe.“ kizit me, inanešesamīč, raš i keržen inanena gin veľe ospoď J. Hristos memnaneš, sulukīn ijan onžomašte ogol lin-ulna inde, a Hristos carstveš blagodatīn ulna; suluk purta azrineš, a blagodať vijakše-dene kurmeš ilmašes J. Hristos memnan ospoď-dene. počes, tuń senmašin memnan ulut kugu miloššamīč, pumošamīč malana tūńan kugīza-dene. samoj kugu miloš ogol mo lieš tide, što ospoď i jumo memnan nalen ške vŭlko mogurom i kapem ajdemīnem, i tide mogur pošteť memnam lišten škan šološamīč-dene? no tudo tidelec eše koč lišten memnan verec: pumla škemžem ajdem semen mučitlemaššamīčlan i krest vŭlno azrinlan itrajme verec memnan sulukšamīčim, i utarme verec memnam kurmeš mučitlemagīc i kurmeš azringīc, mogaīnem eše peľak i miloššamīčim jumonom tudo malana puen ogol? tušmanšamīčgīc jumolan me vera pošteť jumon ergeš lin-ulna jumolan ergešamīč-dene: tušmanšamīčgīc, ola sv. apostol Pavel, sorastareme lin-ulna jumolan azrin-dene tudon ergīn, i tudo soraštarše i kokla-koštšo memnan aťa tūńan onzolno; puš malana kerdas jumon ergešamīč-dene lišaš, inanešesamīčlan tudon lūmeš. me jumo-dene šuken kodoťo, šide numalne i prokľatoť jumo-dene lin-ulna íle; a kizit utarše goč lišne lin-ulna jumo-dek i tudon

át az ő hatalmában (kényakaratjában) éltek.“ Most mi, hívők, ha ugyan igazán hiszünk J. Krisztus urunkban, már nem vagyunk a bűn ördögi birodalma alatt, hanem a kegyelem Krisztusi birodalmában vagyunk; a bűn a halálba viszen, de a kegyelem igazság által az örökké való életbe a mi Urunk J. Krisztus által. Végre oka a mi ünneptartásunknak (győzedelmünknek) a nagy kegyelmek, melyek nekünk a mennyei czártól adattak. Nem a legnagyobb kegyelem-e, hogy a mi Urunk és istenünk magára emberi testet és termetet vett föl és e test szerint minket az ő testvércivé tett? De ő ennél még többet tett mi érettünk: adván önmagát ember szerint a kínzásokra és a keresztfán a halálra, a végett hogy bűneinket eltisztítsa, és minket az örökkévaló kinzattól és örök haláltól megmentsen, milyen isteni ajándékokat és kegyelmeket nem adott még ő nekünk? Isten ellenségeiből mi az istenfiába [való] hit után istennek fiaivá lettünk; ellenségekből, mondja sz. Pál apostol, megbékéltünk istennel az ő fia halála által; és ő a kibékítő és közbenjárónk mennyei atyánk előtt; megadta nekünk, hogy isten fiaivá lehessünk, az ő nevében hívőknek. Mi istentől elhagyatva, harag alatt és istentől elátkozva valánk; de mostan a megváltó által közel lettünk istenhez és az ő

svätojšamič-dek : tutlanan ogol, oľa sv. ap. Pavel, ördužgic tolšo ulda, a ilalše svätojšamičlan i lišne ulšošamič jumolan. tudon kugu milošgic nalen-ulna me svätoj tajnašamičim, tudogic ciľa malana jumon višamič, mo kileš (malana) ilmaš-dek i puro limas-dek (oľa sv. ap. Petr), pumo lin-ulut; tudo-dene ciľa puro i kugu sörmaššamič malana pumo ulut, nuno verec lištna ikvereš jumo-dene, umbake šilmla sade mirište, mogurin udan ulšogic. — tebe mo tugaňe lieš memnan übürtemaš : Hristos kolokšogic ilizhin! — — i tide samojem onžokta malana svätoj tide cerke užmo tište lištimaššamič-dene prazdnikîn. te koloda tište carnade-ok joraltemem, čučkudin pelešteme juktomom jukom : Hristos ilizhin! ne šiženeda li te; što Hristos, kugiža i ospod memnan, memnan-dene, što tudo tic ulo memnan-dek šken joraltemaš-dene i kurmeš ilikš-dene memnan sulukan ajdemšamič-dek, i memnan-dek toleš, memnan šumšamič-dek, kojzaš memnan körgeš škenženem jumonom slavam? te užeda tište prazdnikîn cevereš čiktemašem, užeda što cerke kudašeme münge vurgemem ojgonom, čijen kizit vurgemem ošom i volgodom : ne vozeš li talanda ušeš angelšamič volgodo vurgemeš čiktemešamič, kudo-

szenteihez : azért, mondja sz. Pál apostol, nem vagytok már jövények, hanem polgártársaik a szenteknek és istennek cselédei (köz-levők). Az ő nagy kegyelméből megkaptuk a szent sacramentumokat, ő tőle adattak mi nekünk minden isteni erők, melyek nekünk az életre és istenifélelemre (jó-levésre) szükségesek (mondja sz. Péter apostol); ő általa jó és nagy ígéretek adtak nekünk, hogy azok által az isteni természetnek részesei lennénk (istennel együtt lennénk), megmenekedvén e világon a testi rossz kívánságtól. — Íme mit jelent a mi örömünk : Krisztus a halottakból felkelt! — És ugyanezt mutatja nekünk a szentegyház az ünnep külső (látható) cselekvései által. Halljátok az itt szüntelenül szeretett(?), gyakran ismételt (mondva hangoztatott) hangot : Krisztus feltámadott! Nem érzitek-e, hogy Krisztus, a mi csárunk és urunk, mi velünk [van], hogy ő tele hozzánk [való] szeretettel és örök élettel a mi számunkra, bűnös emberek számára, és [hogy] hozzánk jó, a mi sziveinkhez, meglátszatni mi bennünk a maga isteni dicsőségét? Látjátok itt az ünnepi díszes öltöztetést; látjátok, hogy az egyház levetkezvén a szomorúság ruháját, most fejr és fényes ruhát öltött; nem jutnak-e (esnek-e) eszetekbe a fényes ruhába öltözte-

šamīč kalasen-ulut, što Hristos kolokšogic kiñilen i piziren azrinem i ijam? tugañok ogol mo sorasa volgodo užmo pale tudošamīčlan, kudošamīč prazdniklat senmaš prazdnikim? te užeda eše tište, što svätoj carskoj omasašamīč cerkīšte počmo ulut arña mučkolan svätoj kugukečin: ok onžokto mo tīde malana, što krest-dene memnan os-podīn počmo lin-ulut malana omasašamīč jumon milostīn, i što sa-moj tūña inde tūčōmo ogol lin malana inanešesamīčlan? — užeda, šološamīč, kuce cešlen svätoj cerke memnan užmo tište palešamīč-dene onžokta samoj kōrgošto ulšom palem tīde prazdnikīn. tuge-ok cešlen kileš lištaš malana cerkīšte ogol veļe, no i kudošamīčtat mem-nan. kudošamīčište i ulicašamīčište vaš-vaš-dene zdorovitlemla me cerkin jukom-ok peļeštēna: Hristos kolokšogic iližin! i tebe vašta-reš tīdelan kolna: keržok iližin! tīde peš saje i peš sorasa tugañe prazdniklan. šonodaže te ške-at, saje mo lieš kološtaš tīde mūngo kudošamīčište ili bazaršamīčište sjakoj sodomom kickirmašem, pi-žedalmašem i jordomom murmom? saj ogol, ok sorase, peš osal lištaš tugela tugañe kugu svätoj prazdnik Hristosin godom. me ki-ziť prazdnik lūmeš samoj cešle vurgemšamīčim čiena; samoj kudo-

tett angyalok, kik mondták, hogy Krisztus a halottakból felkelt s legyőzte (lenyomta) a halált és az ördögöt? Nem ilyen fényes te-kintet illik-e azokra, kik győzedelem-ünnepet ünnepelnek? Látjá-tok még, hogy a szent czári kapuk a templomban nyitva vannak az egész húsvéti héten át: nem mutatja-e ez nekünk, hogy Urunk ke-resztje által megnyitattak nekünk az isteni kegyelem kapui, s hogy már maga a menny[ország] sincs becsukva nekünk hívőknek? — Látjátok, atyámfiai, mily szépen és illően mutatja meg szentegyhá-zunk itt külső (látható) jelekkel ez ünnep belső jelentését (jelét). Szintoly szépen és illően kell nekünk tennünk nem csak a templom-ban, hanem a mi házainkban is. Otthon és az utcázakon egymásnak köszöntvén mi ugyancsak az egyház hangját ismételjük: Krisztus feltámadott a halottakból! s erre feleletül (ennek ellenébe) azt hall-juk: valóban feltámadott! Ez igen szép és nagyon illik ilyen ün-nephez. [De] ítéljétek (gondoljátok) meg magatok, szép-e hallani ezután házaitekben és a vásárpiazcokon mindenféle rossz kiabálást, verekedést (birkózást) és illetlen éneket? Az nem szép, nem illik, igen rossz így tenni ilyen nagy szent Krisztus-ünnepkor. Mi az ün-nepre (ünnep nevében) a legtisztességesebb ruhákat öltjük föl; ma-

šamičište memnan me kizit mulo vremjalec itrarak kučena : i tide saje, tutlanen što tide lieš pale, što me übürtena ospod verec, što rad-ulna tüňan unalan, jamde ulna nalšaš tudom i kudošamičiške i šumšamičiške memnan, a mo lieš tide, što me čieme müngo gin cešle vurgemem prazdnik lümeš lektena modmaš veršamičiške, i tušto luktena jordomom modmašem i kuštmašem, a šken kudošamičište tunalna jujaš jorlomeške i ušom jomdomeške? tudo lieš, što me prazdniklan ogol rat-ulna, a jara pašalec vremjalan, tüňan unam ogol škenan kudošamičiške üžukten unaliktana, üžuktenaž šked-dek tudo tušmanšamičim, kudošamičim tudo senen i pokten koltiš memnan torec. momže lištaš malana, kalaseda te, kucela ertaren kodolaš ik tie arňam prazdnikîn? počmo arňa mučkolan sv. carskoj omasašamič cerkište, tunuktušt memnam, kucela kodolaš prazdnikem. ospod memnan počon malana omasam blagodatîn i milostîn škenžîn, počena i me-at omasašamičim, sade conšamičim memnan ospod-dek, tunalna i čučkodorakîn i cerkište i škenan kudošamičište jumoltaš; počena memnan šumšamičim i vaš-vaš-dek, miena memnan tušman ajdemšamič-dek i sorasena nuno-dene, miena ojgor-

gokban a mi házainkban mi most máskornál nagyobb tisztaságot (tisztábbat) tartunk : és ez szép, mert jele, hogy örülünk az Úr miatt, hogy örvendünk a mennyei vendégnek, készek vagyunk őt befogadni a mi házainkba és sziveinkbe. De mi lenne az, ha mi, miután az ünnepre tisztas ruhát öltöttünk föl, kimegyünk játszóhelyekre, s ott illetlen játékot és tánczot viszünk végbe, és saját házainkban elkezdünk inni annyira, hogy eldülünk s eszünket vesztiük (eldülésre s eszet-vesztésre)? Azaz, hogy nem az ünnepnek örvendünk, hanem a munkától szabad időnek; hogy nem a mennyei vendéget vendégeljük meg a magunk házaiba meghíva, hanem meghívjuk magunkhoz azokat az ellenségeket, kiket ő legyőzött s elűzött mi tőlünk. Ugyan mit csináljunk, azt mondjátok, hogyan töltünk (elmulatva kísérvünk) egy egész ünnepet? Az egész héten át nyitva vannak szent czári kapuk, hogy tanítsanak meg bennünket, hogyan tölteni az ünnepet. Az Úr megnyitotta nekünk a maga kegyelmének és malasztjának kapuját, megnyitjuk mi is a kapukat, azaz sziveinket az Úrhoz, és fogunk gyakrabban a templomban is magunk házaiban is imádkozni; megnyitjuk a mi sziveinket egymáshoz is, elme gyünk ellenségeinkhez s kibékülünk velök, elme gyünk a szomorkodókhoz

šošamič-dek i šoroktošošamič-dek puro šomak-dene carektena ojgormagič, miena mercešešamič-dek, onžena i pukšen temena kűcűzošamičim, uda kiša lištűšim vožoltarena, pijanicam vožoltaren sagurnena orvujan ilmaš-dek. ik šomak-dene kalasaš : puro i svűtoj lištűmašte kodolena prazdnikem. tugela kileš i tugela sorasa űbűrtent tauštaraš ospodem prazdnik godom. tugelok prazdniklaš tunukta i svűtoj apostol Pavel : „koštažena, ola, puro semen, jukš lištűmašte ogol, ruštűmašte i bladkala i jordomon ilmašte ogol, šidište i šinzaš logalűn azaplemašte ogol.“ „prazdniklenaže tugela ogol, kuce Hristos tol molec onzoc ile, sade šidište i oltalmašte, a vijakšűšte i kerzűšte.“

2. Šomak svűtoj tar jumo műngo.

Tebe i govejmaš tendan pitűš : kűtuk vremja govejme i kűmalme verec jumolan tengeče talanda sulukšamič kutalteme lin-lut, a kizit purtomo lin-ulda kočkaš mogurom, i jujaš vűrom ospodenem. űžeda li te, mogaűne raznoj lieš služaš jumolan i mirlan?

és siránkozókhoz s megvigasztaljuk őket (jó szóval megsűntetűjuk a szomorkodástól), meglűtogatjuk a beteget (szenvedűket), megnűzzűk és etetűjuk a szegűnyeket, a rossz magaviseletűeket (rossz nyomot csinálűkat) megintűjuk (szegűyenkedtetűjuk), az iszűkosokat megtűrtűjuk a jűzan (jűzan-fejű) életre. Hogy egy szóval mondjam, jű és szent cselekedettel tűltűjuk el az űnnepet. Így kell s így illik űrvendve hűlűt adni az űrnek űnnep idejűn. Ugyancsak így tanít űnnepelni szent Pűl apostol is : „jűrűnk, űgymond, jű műdon, nem dobzűdűsban (ivűs-tevűsben), nem részegsűgben és parűzna rossz életben, nem versengűsben (haragban) és irűgysűgben.“ „Tartűnk űnnepet nem űgy, mint Krisztűs eljűtte elűtt vala, azaz haragban és áltűksűgban (csalűsban), hanem egyenessűgben és igazsűgban.“

2. Beszűd a szent űr-vacsorűja utűn.

űme a szentsűgek vűtelűre valű elűkűszűlűstek (govejmaš = robnűie) elyűgzűdűtt; rűvid ideig tartot bűjtűlűs és iműdsűgtűtel (istennek meghajlűs)-űrt tegnap a tű bűneitek megbocsűttattak, s most oda értetek (vivűdtetek), hogy egyűtek az űr testűt és igyűtok az ő vűrűt. Lűtűjűtok-e, mily kűlűnbűzű istennek szolgűlni és a vilűgnak

umoleda li, moňar milostiv ospoď tudošamič-dek, kudošamič cilt ške šumgic tocat sagurnaš tudo-dek i sörat carnaš sulukom lištaš? šuko tendangic jordomon ilen-lut, služomla mulo jumošamičlan keremet-lan, šorok-jollan i mulo tugaňelan, kudo služmaššamič lišteme ulut ija-dene; a raš jumo čuť liš užon tendan sagurnemašem tudo-dek, primaen tendam cīlam kak ške šubošamičim, lebedin tendam sulukte vurgem-dene i purten tendam šken volgodo domoško. mir, kudo koklašte te iľeda, tocīš pitaraš tendan vim, kočkon-jun, kalasaš lieš, mogurom i vürom tendanem; a ospoď utarše ške mogur-dene i vür-dene cīlam tendam pukšen temiš. tauštaržeda ikvereš memnandene ospodem, vozon kumalda eše ikana tudolan tīde prestol onzolno, söröda lišaš tudolan vernoj-dene samoj šken azrin jokte, i vaškerak škenženem veram Hristoseš dokazeda škenžin puro ilmaš-dene! paleže veľe mir, što te epere ogol nunogic ojren-ulda, što te tište epere ogol ertaren-ulda, što kerže ilen viktaren-ulda škenženem conom i šumom. mir-at i tīdegic točas pala, kunam te kododa keržin ške sörmašte, kuce küšno kalaseme. miň om oľo što te sulukte līeda, sade svätoj semen; no što te carnadeok tocaš tunaleda

[szolgálni]. Érzitek-e, mennyire kegyelmes az Úr azokhoz, kik egészen szívékből igyekeznek ő hozzá megtérni és megigérik, hogy bünt tenni megszűnnek? Sokan közületek rosszul éltek, szolgálván más isteneknek, a *keremet*-nek, *šorok-jol*-nak és más ilyennek, a mely [isten]-szolgálatok az ördög művei; de az igaz isten, alig hogy meglátta a ti megtérésteket ő hozzá, elfogadott tikteket mind mint a maga gyermekeit, befödött tikteket büntelen ruhával és bevitt a maga fényes palotájába. A világ, mely között éltek, igyekezett kifogyasztani erőtüket, megette megitta úgyszólván testeteket és véreteket; de az Úr, a megváltó, saját testével és vérével mindnyájatokat jól lakatta. Adjatok hálát az Úrnak mi velünk együtt, boruljatok le előtte még egyszer ezen szent asztal (престолъ) előtt; ígérjétek meg, hogy hozzá hívek lesztek mind haláltokiglan, s mutassátok meg mindjárt Krisztusban való hiteteket jó életetek által! Ismerje meg a világ, hogy ti nem hiába váltatok el tőle (tőlök, t. i. a világ embereitől), hogy ti itt nem hiába mulattatok, hogy valóban meggyógyítottátok lelketeket és szíveteket. A világ is ebből mindjárt megismeri, mihelyest ti igazán megmaradtok ígéretetekben, a mint fentebb mondatott. Én nem mondom, hogy büntelenek lesztek, azaz szentek gyanánt, hanem hogy szüntelenül igyekezni fogtok

utlaš kuce-giñat sulukgic. somul utaršašin conšamičnin tendan kizitgic lieš tendan samoj pervej somul-dene, kudolan cila mulo somulšamič kološtomo lijut; itran kučemaš šumom i šken vožolmašem suluk vaštareš tunare kugušamič lijut talanda, što te nunom žaplaš tunaleda cilačic lučo sandalikište; šonmaš jamdelme verec škemžem kurmeš ilmaš-dek kučas tunaless tendan ušom každoj kečin ir i kas godom. a sadelan cilt tendan ilmašte lieš vaštaltemaš kurmo goč tendan: šuko tudogic, mo ožno šumom taralta ile i ohotan lištada ile, kizitgic kudalteme lieš kurmešok; vaštareš i tidelan šuko, mom te iziš-at šida šono ile, ali šonen-ulda šagal, kizit tudo lieš samoj pervej tendan somul-dene; kušto te škenžem kugun cilačic pištada ile i kovran koeda ile, tušto užut tendam cila ajdemšamičgic ünšošamičim; kušto te utemeške jujeda ile i kočkoda ile, tušto te kočkaš i jujaš tunaleda šagalrakin; a tanšamičgic, kudošamič tendam sulukeš purtat ile, nuno cilt mundomo lijut tendan-dene, a joraltetemešamič tušmanšamičgic lijut talanda toššamič-dene. a onžomla cila tide vülko, šinzšesamič tendam kalasede-at kalasat, što

akárhogy is a bűntől megszabadulni. Lelkeitek megmentésének ügye mostantól fogva első ügyetek lesz, melynek minden egyéb ügyek alárendelve (hallgató = obediens, subditus) lesznek; tisztán tartani szívet és saját lelkiisméretet a bűn ellen annyira nagy drága [dolg]-ok lesznek nektek, hogy ti azokat a világon mindennél jobban fogjátok becsülni; a gondolat a magatok örök életre való előkészítéséről el fogja foglalni eszeteket mindennap, reggel és este. De ezért a ti életetekben teljességgel változás lesz, egész élteteken át: sok abból, a mi ezelőtt szíve[tek]et érdekli (illeti) s a mit kívánságosan tesztetek vala, ezentúl el lesz hagyva örökre; ennek ellenében sok, a mivel ti semmit sem gondoltok vala vagy keveset gondoltatok, most az lesz legelső ügyetekké; a hol magatokat mindennél többre (nagyobb) tartjátok vala (ponebatis) és kevélynek mutatkoztok vala, ott mindeneknél szerényebbeknek (csendes-, békés-) fognak tikteket látni; a hol mértékletlenül esztetek és isztok vala, ott kevesebbet fogtok enni és inni; pedig a barátok közül, kik tikteket a bűnbe visznek vala, azok egészen meg fognak rólatok feledkezni (feledett lesznek veletek), de a gyűlölő (nem szerető) ellenségekből [sokan] lesznek barátaitokká. Mind erre tekintvén, a kik tikteket ismernek, kénytelenek lesznek mondani (nem mondva is mondják),

te kizit lin-ulda tudo ogol, mo iŕe pervej, ŕto tendan ilmaŕte cilt lin vaŕtaltemaŕ oŕno udagie pureŕ ŕvatojeŕ i jumolan jorŕeŕ. — utom mo, ŕoloŕamič, me ŕorena tiđem tendan verec, tigela oľomla? tiđem ogol mo te ŕke kičalen-ulda tiđe ŕvatoj oltar onzolno? conom ogol mo viktaraŕ te memnan-dek tolon-ulda iŕe? sulukŕamič kudalteme inde talanda lin-ulut, zavet jumo-dene ŕogalteme adak inde lin, utar-maŕ nalmeok lin; a tendan kizit somul beregaŕ nalmem. mo jumo-dene pumo iŕe talanda, tudo müngeŕ nalme ok li; mom kasaren-ulda iŕe, te ida vaŕtalte ŕken ŕonmaŕem kasaremaŕte! — ŕinzena ŕto talanda tiđe verec kileŕ ŕuko vim piŕtaŕ, kileŕ lieŕ ŕilaŕ cilt tudogie mo sade purta sulukeŕ, turkaŕ vereŕteŕ ŕjakoj oltalmaŕem, vurŕeŕ ŕogalaŕ kunam-kunam suluk-dene vür jokte: tutlanan ŕto mir, kudo koklaŕte te iľeda, ŕogaleŕ tendan vüľko ŕken oltalmaŕ sulukeŕ purtemaŕŕamič-dene, mogur-at tendan ŕogaleŕ te vüľko ŕken vi-dene i ŕken vite-dene, ŕke ija ŕedeŕken ŕogaleŕ vurŕeŕ tendan vaŕtareŕ. no, ŕvatoj tar juŕoŕamič, ŕe uŕ li te ŕonen-ulda, ŕto tuŕmanŕamičim piziraŕ lieŕ vursolec posna? mir, kudo koklaŕte te iľen-ulda, jodon

hogy ti most nem az vagytok, a mi ez elöťt, hogy a ti életetekben teljességgel változás történt az előbbi rossztól a jóra, szentre és istennek tetszőre. — Vajjon fölöst ígérünk-e rólatok, atyámfiai, így beszéllvén? Nem ezt kerestétek-e magatok ezen szent oltár elöťt? Nem azért jöttetek vala-c hozzánk, hogy lelkeiteket meggyógyítsátok (egyenessítétek)? A ti bűneitek már megbocsáttattak, a szövetség istennel már helyreállítatott megint, az üdvözítést csakugyan vettétek (a megmentés csakugyan vett lön); de a ti dolgotok most, megörizni, a mit vettetek (a vettet). A mi isten által nektek adatott, az vissza nem vétetik, [csak hogy] a mit megbántatok (?), ti ne változtassátok meg gondolkozástokat a megbánásban (?). Tudjuk, hogy nektek e végett sokat kell erőľködnetek (sok erőt ponere), el kell kerüľnetek mind azt, a mi a bűnbe viszen, ki kell állnotok (megállnotok, tűrnetek) minden csábítást, küzdésbe állnotok néha a bűnnel vérig; mert a világ, mely között élték, rátok fog esni (állani) a maga csábításaival, kísértéseivel (bűnbe vivéseivel); érzékiségtek (testetek) is nektek (rátok) áll a maga erejével és gyenge- (erőtlen)-ségével, maga az ördög bosszankodva áll harcza ellenetek. Hanem, a szent úr-vacsorájában részesüľtek! vajjon gondoltátok-e valaha, hogy az ellenségeket le lehet győzni (nyomni) harc nélkül? A világ,

ogol mo tendan-lec škan služmašem talanda joso-dene čuomla; mogur tendan adak jodon ogol mo, što te tudolan veļe služen-ulda ile, ija tugok oļen mo, što melande vülno kurmeš ilaš tunaleda? tugela šergen lištemla škan tinar jokte orlokom, žalajeda mo te kizit mom-giñat škenžin utaršašin mumo verec? žalaja li-ž mom-giñat tide verec ške ospođ i utarše tendan, kunam puš inde talanda škenženem mogurom i vürom? tuge ogol, kunam blagodať tudon tendam kičalen tendan pošteok tunam, kunam te iļen-ulda sulukušto, kunam vožoltodomon vaštalten lištada ile škenžin vožolmašlan i tudon svätoj zakonlan; to kizit, kunam te sagurnen-ulda tudo-dek cilt i kurmešok, kunam cilt šum-dene joraltaš tunaleda tudom, i vurseš šogaleda tudo verec, kizit tide blagodať joktareme lieš tendan vülko cila blagoslovenjašamič-dene, tunaleš carnedeok ušeštaras i tunuktaš tendam pengedemdaš i caraš, beregaš i iližaš. pogo da i kizitgic cilt puro šonmašem i šižmašem, pogoda cilt vim ušon i voļan tendan somulušto utaršašin; tunalda jele tunalda lištaš tudom. ala tide verec ugic mo-giñat kileš lieš talanda memnan mogurgic, ušom pumaš, ojgo godom tendan mutlanan caremaš jumoltemaš li, ali adak

mely között éltek, nem követelte-e töletek a maga szolgálatját, (*joso-dene čuomla?*); a testetek megint nem követelte-e, hogy ti csak neki szolgálnátok; az ördög hiába mondta-e, hogy a földön örökké fogtok élni? Oly drágán vevén meg (drágán csinálván) eddig saját veszedelmeteket, sajnáltok-e most akármit is saját megmentéstek megnyerése végett? sajnál-e ezért valamit maga az Úr és megváltótok, mikor nektek már saját testét és véréát is adta? Nem ő (nem úgy), mikor az ő kegyelme tikteket követett (keresett utánoztok) akkor, mikor ti a bűnben éltek vala, mikor szégyenlet nélkül saját lelkiismeretetek és az ő szent törvénye ellen cselekesztetek vala; tehát most, mikor ti megtértetek ő hozzá egészen és örökre, mikor teljes szívvvel szeretni fogjátok őt, és harczba álltok ő érette, most ez kegyelmet fog rátok önteni minden áldásokkal, szüntelenül fog benneteket oktatni és tanítani, megerősíteni és vigasztalni, megőrizni és felélesztetni. Szedjétek is össze ezentúl jó gondolatot és érzést, szedjétek össze minden észbeli és akaratbeli erőtet az üdvözítés ügyében; kezdjétek hamar, kezdjétek azt véghez vinni (megcsinálni). Ha netalán e végett újra valamire szükségtek lesz a mi részünkrol, oktatás, szomorúság idején mellettetek (?) vigasztalás vagy imádkozás, vagy megint gyónás: jöjétek e végett mi hozzánk,

sulukom kasaremaš : tolda tide verec memnan-dek , kerek-kunam talanda kileš lime godom, jotda lüdode cĭlam, mo sade talanda kileš lieš ; inĉi žalajda ni vremjam , ni puda malana kanmašem ; me ti-delan űžomo ulna ; tendam utaraš ija sulukgĭc ulo memnan somul, memnan űonmaš, memnan kanmaš, memnan űbűrtemaš i utaršemaš. cĭla-gĭc pušo, kuce-giĭat ĉuĉkoderakiĭ sagurnoda űken űungĭc tendan jumoltemaš-dene űke lekar-dek conšamiĉin i űumšamiĉin ospod J. Hristos-dek. tudo űke tunalen tendan kűrgeš tide somulom utaršaiĭn sulukgĭc , tudo űke űketin kerdeš i viktaraš tudom , viktara i kerže viktara , te oda cakne gin veĭe , oda vaštalte kizit tunalmem tendan-dene puro űonmašem.

(„Oroszból cseremiszsre fordította a czarevokoksajszki kerületbeli Nurma falujának lelkésze, *Vaszilij Nurminszkij*.”)

akármikor nektek szükségtek lesz, kérjetek bátran (nem félve) mindent, a mi nektek kelleni fog ; se az időt ne sajnáljátok, se ne adjatok nekünk nyugtot ; mi erre hívatta vagyunk ; benneteket az ördögtől a bűnből megmenteni a mi kötelességünk , a mi gondolatunk , a mi pihenésünk , a mi örömünk és űdvözűlésünk. — Mindenek fölött, fordúljatok mennél gyakrabban szivetekbűl való imádsággal magához a lelkek és szívek orvosához, J. Krisztushoz. Ő maga kezdte meg ti benneteket a bűntől való megmentés dolgát, egyedűl ő maga is viheti azt véghez , s valóban is véghez viszi , hacsak ti meg nem akadályozzátok s a most kezdett jó gondolkozástokat meg nem változtatjátok.

III. Cseremiszs (pogány) imádság.

Fuchs Alexandra asszonyságnak a csuvasokról és cseremiszekről írt leveleiben (Записки о Чувашахъ и Черемисахъ, Kazán 1840.) az alább közlött rövid imádságtételeket találjuk, melyeket a cseremiszek a *Szurem* vagy *Surem* ünnep alkalmával el szoktak mondani. Bármily egyszerű szerkezetűek, mégis nem csak mint igaz eredeti mondatok , de naív tartalmuknál fogva népjellemzőleg is érdekesek ; ezenkívűl, nyelvökre nézve szintén az erdei cseremiszséghez valók, a mi nem csak keltök helyébűl (a czarevokoksanszki kerületben mulatott Fuchs asszony), hanem néhány szóalakokból is mindjárt kitűnik (p. o. *tulan*, nem *tĭtan* v. *tĭdalan* ; *dene* postposi-

tio, nem *dono*; *šoč-*, nem *šač-*). Csak az a baj, hogy nyilván való hibákkal adja az orosz könyv közlése a cseremisiz textust, melyek csak az eredeti (tán nem igen jól írt) leírás rossz olvasásából (akár a lemásoló, akár a szedő részéről) támadhattak; de azt is lehet állítani, hogy az első leíró maga sem tudott sokat cseremisziül, s csak egy oroszul tudó cseremisiz mondta neki tollba a cseremisiz textust is az orosz fordítást is. Kiviláglik ez némely szók kettéválasztásából, p. o. *ju malan* e helyett: *jumalan*, ettől: *juma*; *lavragi čin* e h. *lavragičin*, melyben *gīčin* a rag, nem tekintve az *i* (= és)-nek a következő szóval való gyakori összeírását. Az említett írásbeli hibáság miatt tehát (melyet azonban lehetőleg kijavítottam), nem lehet bízni annak a néhány szónak alakilag hiteles voltában sem, melyeket csak ezen imádságokból és nem másunnan is ismerhetnének meg, kivált ha az illető szó csak egyszer fordul elé, p. o. 1. sz. *nadīr* = áldozat, 3. sz. *kazna* bőség, 11. *kanga* sovány; kétszer van *kotlaš* (*igam*) = eresztetni (rajt), *išir* meddő; többször *perkem* (acc.) = bőséget, gyarapodást, jó módot. Így levén a dolog, kell hogy a szóknál többet érjen előttiük a szerkezetbeli eredetiség.

1. Kö *jumalan nadīram pišten*, tutlan *juma serlagišam i tazalikam pu*.

— Ki istennek áldozatot tett (tkp. tett le, posuit, = R. *pīšten*, Castrén *pišten*) annak, isten, adj kegyelmezést és egész séget.

2. *šoča iksibalan oksagičin kandidičin mükšgīčin* ¹⁾ *i volikgīčin pijalam pu*.

— a született gyermekeknek pénzben, kenyérben, méhekben és marhatenyésztésben (tkp. pénzből, kenyérből, méhből és marhából) szerencsét adj.

3. *mükš u ijišta (iīšta)* ²⁾ *igam kotlaža, igam kotlamošenga* (? *kotlamošta* ?) *mi kaznam* (?) *perkem pu*.

— a méhek az új évben rajt ereszszenek, s mikor rajt eresztenek, akkor mézben is adj bőséget.

¹⁾ Az orosz könyvben: *несюкжеычинъ* (*išükžeičin*), de mindjárt 3.-ban *мыюкшъ* *mükš*; Reguly szerint is *mükš* méh, Castrén *mühš*.

²⁾ ушлита *ušlita*; „új” cseremisziül *u*, „év” *i*; tehát csak *u ijišta (iīšta)* adhatja a fordításbeli értelmet. Kéziratban *иш иш* *iš, iš* nagyon hasonló lehet ehhez: *шли šli*.

4. kajik kučas¹⁾ pijalam pu.
— madarat (és vadat) fogni adj szerencsét.
5. ši šörtñä²⁾-gücin perkem i pijalam pu.
— ezüst és aranyból adj osztályrészt (bőséget) és szerencsét.
6. kum paj satulan juma oksam nalaš pijalam pu.
— adj, isten, szerencsét, hármas árt kapni az árúért (tkp. három rész árúra (eladásra?), isten, pénzt kapni szerencsét adj).
7. juman poga (?) molanda poga (?) mo ula³⁾ tññašta⁴⁾ pogaš pijalam pu.
— minden kincseket, melyek a földön és az egész világon vannak, megnyerni, adj szerencsét (tkp. isteni kincs föld-kincs mi van, [azt] szedni szerencsét adj).
8. kugužan juzakam tulaš juma polša i pijalam pu.
— Segíts [és adj szerencsét] a császári adót megfizetni.
9. šošam juma tolma-godam kum tüka (? vajjon türla) volikam kum korna-dene lukten koltena; toda volikam kelga lavragičin maskagičín pirägičín vor jün⁵⁾-gücin serlaga.
— Mikor a tavasz-isten eljő, háromféle marhát három úton segíts kihajtani (tkp. csak : hajtunk ki); azt a marhát mély sártól, medvétől, farkastól és tolvajtól kegyelmezd meg (kegyelmesen mentsd meg).
10. toda volikgücin isirža tüz liž.
— azon marha közül a meddők terhesek legyenek (tkp. a meddője v. még-nem-szültje) terhes legyen.

¹⁾ кучамъ *kučam*; *kučam* nem infinitivus, mely a szándékba vett célét jelentené, s egyebükt is mindig az *aš* végű infinitivus áll (v. ö. a 6. 7. 8. 12. 14. 15. 17. számokat). Sebesen írt kéziratban az orosz ш helyett könnyen м olvasható.

²⁾ шынунды *šinundi*; nem jelenthet „ezüst arany“-at, mely szók valamennyi több forrásunk szerint cseremisziül így hangzanak: ši és šörtñä (*šortnä*, *šörtñe*).

³⁾ могула *mogula*; *mo ula* = „mi van“, s a r csak valami hiatus-töltőnek látszik.

⁴⁾ тюняшта *tññašta*; ugyane hiba a 13. számban is van, hol mindjárt ott van a helyes *šta* végű locativus is (*košmašta*).

⁵⁾ Írva volt *gün* (гүн); kétség kívül nem más mint *jing* Reg.

11. kangaža ješ pijal-dene kojalaže.
— a soványok gyermek-szerencsével kövéredjenek meg (tkp. a soványa — kövéredjék meg).
12. isür volikam ik kit-tene užalaš, ves kit-tene žam nalaš pura ta-nam vaš minta juma.
— a meddő marhát egyik kézzel eladni, másik kézzel a pénzt (az árát) venni, [arra] jólelkű barátot (jó barátot) küldj el (tkp. ellenbe jö vess), isten.
13. kugu kornašta ¹⁾ koštmašta osal jin²⁾-güčin osal čergüčin ka-lik oridigüčin, terä osal koštangüčin kit tak-güčin jilmä ³⁾ tak-güčin serla.
— nagy útban járás közben rossz embertől, a rossz betegség-től, a bolond néptől, rossz bírótól (tkp. az igazságot rosszul járótól?), a veszekedő embertől s az ártalmas nyelvtől (tkp. a kéz-hiábavalótól, a nyelv-hiábavalótól?) ments meg.
14. umla ³⁾ semen ovaren iläž ošam ⁴⁾ i pijalam pu.
Mint a komló fölfuvódott és teljes, úgy élni nekem eszet és szerencsét adj (tkp. komló szerint v. gyanánt fölfúva élni, adj eszet és szerencsét).
15. sorta-gaňa ⁵⁾ volgidin iläš polša ⁶⁾ i tazalikam pu.
Mint a gyertya fényesen ég, úgy méltass engem élni, s ajándé-kozz meg egészséggel (tkp. gyertyaként fényesen élni segíts és egészséget adj).

= ember, *vor jing* tolvaj ember, tolvaj. A cseremisiz biblia fordításban is használtatik *r* a szó elején, *i* önhangzó előtt, *a j* kifejezésére.

¹⁾ Hibából *корнашта*, e helyett : *корнашта*, v. ö. a 7. számban ugyanily hibát.

²⁾ Így írva : *гын, гильма*; lásd a 9. szám jegyzetét. Ezenkívül *jilmä* és *tak* között még *и* állott, a mit elhagytam, mert *kit* és *tak* között sincs és zavarja az értelmet.

³⁾ Nyilván való hibából : *ушла ušla*, e h. *умла*.

⁴⁾ *ионай ionaj*; a fordítás szerint itt az „ész“ cseremisiz szó kell, a mely pedig *uš* v. *oš* (Castrénnél); az *oš*-t véve, accusativusba tettem, az 5. számbeli hasonló formula (perkem i pijalam pu) szerint.

⁵⁾ *ганча ganča*.

⁶⁾ *пола pola*; az érthető *polša* eléfordúl a 8-dik számban is.

16. šišta (?) semen ¹⁾ törlik-tene ilmašam i tazalikam pu.
— mint a viasz egyenesre ülepszik meg, úgy nekem adj szerencsét állandóan élni (tkp. viasz szerint egyenességgel [való] életet és egészséget adj).
17. šužen koštīšam temäš perkem pu.
a kérőt (koldulót, tkp. az éhezve járó) kielégíteni adj gyarapodást (bőséget, jó módot).

¹⁾ ceme *seme*; elmarad a végéről *n*, v. ö. a 14. számot.

Közli : BUDENZ JÓZSEF.

VEGYES APRÓSÁGOK.

ISMERTETÉSEK, ÉSZREVÉTELEK, FEJTEGETÉSEK.

18. Csizmadia (csizmazia). A török *ji* képző.

A *dia* (*zia*) képzőnek magyar eredete mellett szól a NSzótár, ezt: *csizmadia* v. *csizmazia* így magyarázván meg: „azaz *csizma-csia*, csizma-cseáló, v. csináló, mint *zubbonycsi* = zubbonycsináló.“ Nem felejtí el azt sem, hogy a „török *dsi* جى képző szintén ez értelemben használtatik.“ — Ebből azt kell következtetnünk, hogy a *dsi* (*dia*, *zia*, *csi*) képző vagy közösen illeti meg a török nyelvet úgy mint a magyart, vagy hogy az egyik a másiktól kölcsönözte. Tegyük föl, hogy közösen illeti meg mind a kettőt, s hogy jelentése = csináló, azon sem ütköztvén meg, hogy a „*cseáló*“ szó oly nagyon összezsugorodott, hogy a rövidke *dsi*-vé lett. Ám, e föltétel mellett nagyon különös, hogy a magyarban alig van egy-két szó e képzővel, míg a török *dsi* nagy terjedelemben divatozik, a török családhoz tartozó, s a szorosabb értelemben vett töröktől már régen elvált nyelvekben is, mint p. o. a csuvasban (*ze*, *se* alakban, l. NyK. II, 64.) és a jakutban (*süt*, *sit* stb., *čüt*, *čit* stb. alakokban: *timirjit* = tör. *demirji* kovács, vas-mives, *bulčcut* vadász, ettől: *buld* vad, v. ö. tör. *avji* ettől: *av*), sőt azon túl a mongolban is rendes használatban van (szintén *či*). Továbbá, csak futólag tekintve a török *ji* képzős neveket, észre lehet venni, hogy a magyarból való értelmezése oly szűk jelentést köt hozzá, mely alá a képzett szók nagy, talán nagyobb része, sehogy sem akar férni. Ugyanis a „halász, vadász, juhász“ stb.-féle szók, meg a hajós, kapus, ágyus, csordás stb.-félék, a törökben mind *ji* képzővel képeztetnek a „hal, vad, juh, hajó, kapu, ágyu, csorda“ stbit jelentő szókból; pedig csak nem lehet mondani,

hogy a halász halcsináló, a csordás csordacsináló stb., hát még, hogy a jakut *tangarasit* istenfélő tkp. „istencsináló“ volna. Ha szabad e képző eredeti önálló jelentéséről sejtelmet mondani ki, azt hiszem, hogy jóformán azt teszi, a mit a német *mann* ebben: *ackermann*, *seemann*, *schiffsmann* (nemely vidéken a fazékárúst *topfmann*-nak hívják, v. ö. mint vezetéknevet ezt: *Schulmann*), *amtmann*. E magyarázat nagyon egyszerű és természetes észjárásból indul ki. Ugyanis a *ji*, *či* képzős szók a kiváltképen valamivel (és nem épen csak annak csinálásával) foglalkozót jelentik, kinek az alapszó a dolgát jelenti (p. o. a halásznak a dolga a hal, értsd: annak fogása; a kapusé a kapu, értsd: annak őrzése, nyitása; a csizmazié a csizma, értsd: csinálása stb.). A mint tehát az embernek van őt különösen illető dolga, úgy megfordítva is áll, hogy a *dolognak* van az ő *embere*. Természetes, hogy ha így, megkísértett magyarázatunk szerint, ember-t jelentő szó kapcsolódik össze a foglalkozási tárgy nevével, az nem különös és meghatározott értelemben vevődik (mely szerint az állattal, gyermekkel, nővel, a gyávával áll ellentétben), hanem általánosabb jelentése van, mely mindenféle határozást befogad (v. ö. NSzótár *ember* 5–9.), s mely oly halaványnya válhatik, hogy aligha többet tesz mint „egyén“-t (v. ö. *némber* = nő-ember, és *jámbor* = jó-ember). Így azon sem csudálkozhatni, hogy a török *ji* látszólag igetökből, de valósággal csak igéből származó nomen actionisból képez nomen actorist (*bili* *ji* tudó, tkp. tudás-*ji*, mert a keleti törökben még *bilgi*-*ji*, az igető csak *bil*), mely mindenféle egyénről mondható, mely az illető actiót gyakorolja (p. o. *jirti* *ji* *kuš* ragadozó, tkp. széttépő madár). Azonban íme kifejtett sejtelmemet, bármily valószínűnek tartom is, mégsem állíthatom bizonyosnak, mert még nem tudom az illető „ember“ jelentésű szót kimutatni, melyből a *ji* elrövidült volna, hacsak valaki avval meg nem elégszik, hogy a voguloknak nemzeti nevök *mañ-si* v. *mañ-či*, mely Hunfalvy úr még néhány más vogul példával támogatott magyarázata szerint a. m. *Mañ-ember*, *Mañ-nép* (*Mañ* nevű folyóról). — Ha tehát, hogy visszatérjünk tárgyunkhoz, a *ji* képző kiváltképen való törökössége már kétségesse teszi annak a magyar *zia* (csizmazia)-val való eredeti rokonság szerinti közösségét, még hozzá járul egy eddig figyelembe nem vett körülmény, mely annak a törökből történt, még pedig nem közvetlen elkölcsönzését, vagy helyesebben mondva annak a vele képzett egy-két szónak onnét lett átvételét jóformán kétség-

telenné teszi. Ugyanis a szerb nyelv, mely általában sokkal több szót kapott a töröktől, mint a magyar, ilyen *ji-féléket* átvevén, hátul megtoldotta *a*-val (*-džia*) nyilván csak őt és nem a magyart illető hangtani okból: mert egyéb idegen *i*-végű szót is megtold *a*-val, p. o. a török. *jabanli*-ből lesz *jabanlia* idegen, *spahi*-ből *spaiia*, *kam-ji*-ből *kamdžia*, *kandžia*, maga a magyarból vett *kocsi* lesz *kočia*. Ilyen a tör. *ji* képzővel való szerb szók p. o. *skeledžia* révész (*skeleji*), *meandžia* (a szláv *krčmar* mellett) csapláros (*mejhaneji*), *sat-džia* órás (*saatji*), *čarugdzia* varga (*čarukji*), *pendžerdžia* ablakos (*penžereji*), *dučandžia* boltos (*dükjanji*). Most tehát világos, hogy a magy. *csizmazia* csak a török *čizmeji*-nek szerb (délszláv) közvetítéssel történt átvétele (most ugyan szláv képzővel *čizmar* van, de volt *čizmadžia* is; l. Bellosztenecz, Gazoph. 1740. *čizmežia*), s látjuk, honnét van a magyar szó végén az *a* (a mely ugyanaz a *haramia* szóban is = tör. *harami*). Még a *csizmadia* alak is mutat a délszláv közvetítésre, megértvén azt a *dž* és *dj* hangok ottani váltakozásából, és abból hogy a magyar épenséggel nem türi a *dzs*-t szó közepén. — A zubbonycsi-ban még a megtoldatlan tör. *ji* képző látszik, valamint *szatócs*-ban (= tör. *satıji* verkäufer) annak elkurtítása.

Hát a török *ji*-nek épenséggel nincs-e a magyarban eredeti rokonság szerint való megfelelője? Azt hiszem az az *s* (*as*, *es*) az, mely ilyenekben van meg: *kapus*, *csordás*, *szekeres*, *kormányos*, *kocsis* stb. (v. ö. NyK. II, 153), de mélyebb fejtegetésébe még nem bírok ereszkedni, valamint az *ász*, *ész* képzőébe sem, mely szintén a török *ji* ellenében kérdésbe jőne.

19. *A magyar ód, öd úgynevezett belszenvedő igeképző.* — Igen szerencsésen gyanítja Brassai úr (Akad. Értesítő, nyelvt., III, 41.) hogy az *ód*, *öd* igeképző egy belőle elenyészet *l*-nek köszöni hosszú önhangzóját, s valaha *old*, *öld* volt. — Bátran mondhatjuk hogy szerencsésen, mert ime gyanítása elvitázhatatlan ténynyel is igazolható, bizonyossággá emelhető. Ugyanis az *ö* gyanította *old*, (*öld*)-nek szakasztott mása létezik a cseremiszbén, nem kevésbé terjedelmes előfordulással mint a magy. *ód*, *öd*, ezen alakkal: *ald* (*alt*). Bizonyító példákul álljanak itt ezen igék (melyeknek csupa töalakjait írom ide, elhagyva az *aš* infinitivusképzőt): *auald* hajlani, hajlítodni (*au-aš* hajlítani), *aralald* megmenekedni (*aralaš*: megmenteni), *eriktald* tisztulni (*eriktaš*: tisztítani), *oldalald* megcsalódni (*oldalaš*: megcsalni), *kerald* ütödni (*kerasš*: ütni, verni), *ko-*

lanald elszomorodni (kolánaš : szomorkodni), *koškald* száradni (koškaš : szintén száradni), *todolald* sich brechen (todolaš : brechen), *toškald* tiportatni (toškaš : tiporni), *törlatald* megigazodni (törlataš : megigazítani), *nörald* ázódni (nöraš : ázni), *nužnangald* elszegényedni (nužnangaš : u. a.), *pajlald* sich teilen, eloszlani (pajlaš : osztani), *peterald* becsukódni (peteraš : becsukni), *počulđ* nyíltni (počaš : nyitni), *pidald* bekötödni (pidaš : kötni), *puduratald* megzavarodni (pudurataš : megzavarni), *pužlald* megromlani (pužlaš : u. a., pužaš : rontani), *püčküld* sich schneiden (püčkaš : schneiden) *moškald* kimosódni (moškaš ; mosni), *jamdelald* elkészülni (jamdelaš : készíteni), *jongožald* örlödni (jongožaš : örleni), *levedald* betakaródzni (levedaš : takarni, fedni), *lugald* keverődni (lugaš : keverni), *lūmdald* nominari (lūmdaš : nevezni), *vozulđ* beirődni (p. o. katonának ; vozaš : írni), *šukalald* tolódni (šukalaš : tolni, taszítani), *čerlanald* megbetegedni (čerlanaš : u. a.). — Ezeket Reguly erdei-cseremiszi szógyűjteményéből idéztem ; a bibliafordítás hegyi-cseremisziére nézve elég lesz Wiedemann grammatikájára hivatkoznom (102. l.), mely szerint „lt intransitiv igéket képez, melyeket németül gyakran passiv vagy reflexiv igékkel lehet fordítani. A 1775-ki grammatikában mint passivum hozatik föl e forma ; de inkább a görög mediumhoz hasonlítható, mint a passivumhoz, mely különben körülírással képződik. Néha már is intransitiv igékhez is járul az lt.“ Ez utóbbira a fent idézettek között is van példa (p. o. *nörald*, *pužlald*, *čerlanald*, *nužnangald*), s ezt az *élődni*, *tengődni*, *készülődni*-féle magyar igék mellett nem is tarthatjuk valami páratlan abnormitásnak. — Vajjon az *ad*, *od*-féle magyar intransitivumokban eredetileg hiányzott az *l*, (s így lényeges alakkülönbség volt ezek között és az *od*-osok között), most nem vitatom.

Az *l*-vesztésnek még egy érdekes esete szintén a cseremiszből bizonyul be a magyar *imád* igetüre. Cseremisziül van *jumulđ* (Reg., *jumolt* a fent közlött cseremiszi prédikációban) beten, молитъся, mely nyilván = magy. *imád*-ni, *imád*-kozni (*jumoldomaš* : моление, imádság, mintegy : imádomás); ez tehát *imald* v. *imáld*-ból lett. Csere-misziül is *jumo* = isten, s evel erős támaszt nyer az *imád*-nak Hun-falvyféle magyarázata, ha az *ád*-ban tán nem is a magy. *áld* igét keressük, hanem a *jumo*-hoz mint imádsági hívogató szóhoz járuló képzőnek, t. i. az *-ld* hangutánzó igeképzőnek tekintjük (v. ö. NyK. II, 346. és 360. ll., a 3. pontot).

BUDENZ JÓZSEF.

Könyvhirdetések.

A magyar nyelv szótára. A magyar tudományos Akadémia megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János m. akad. r. tagok I. és II. köt. 1. 2. 3. 4. 5. füzeté, egy-egy füzet ára 1 frt. Pesten 1863. Emich Gusztáv m. akad. nyomdásznál.

Chrestomathia Fennica. — **Finn olvasmányok** a finn nyelvet tanulók számára. Szerkeszti Hunfalvy Pál. A magyar Akadémia kiadása. Pesten 1861. Eggenberger Ferdinánd akadémiai könyvárusnál. I—X, meg 1—580 lap. A gyakorlati segítő, mely a szókat elemezi, 93 lapot teszen. Ára 3 for.

Abuska, csagataj-török szógyűjtemény. Török kéziratokból fordította Vámbéry Ármin; előbeszéddel és jegyzetekkel kísérte Budenz József. — A magy. Akadémia kiadása. Pesten 1862. Eggenberger Ferd. akad. könyvárusnál. Ára 1 for.

Nyelvtudományi Közlemények. Kiadja a magy. tud. Akadémia nyelvosztályának bizottsága. — Szerkeszti Hunfalvy Pál. Pesten 1862. Eggenberger Ferdinand m. akad. könyvárusnál. Első kötet. 476 lap. Ára 3 for. Második kötet. 478 lap. Ára 3 for.

Magyar Nyelvészet. Szerkeszté Hunfalvy Pál.

Első évfolyam, Pesten 1856. 412 lap ára 5 frt 25 kr.

Második évfolyam, Pesten 1857. 478 " " 5 " 25 "

Harmadik évfolyam, Pesten 1858. 486 " " 5 " 25 "

Negyedik évfolyam, Pesten 1859. 480 " " 5 " 25 "

Ötödik évfolyam, Pesten 1860. 550 " " 5 " 25 "

Hatodik évfolyam, Pesten 1861. 556 " " 5 " 25 "

Mind a hat évfolyam együtt 25 forint.

Pesten **Osterlamm Károly** könyvárusnál.

A

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

e folyó 1864 ik évre három füzetben jelennek meg.

A „Nyelvtudományi közlemények“ értekező részében azon értekezések vannak, melyek az Akademia és a bizottság ülésében felolvastattak vagy tárgyalattak. „Ismertető részök“-ben pedig tudósítások lesznek a bizottság üléseiről, s könyvismertetések úgy a bel- mint a külföldön megjelent nyelvtudományi munkákról; ennélfogva ezen „Ismertető rész“ elfogad akárkitől bírálatokat.

Az előfizetési ár a 30 nágyrétű ívet tevő **három füzetre** csak **három forint**, postai bérmentes szétküldés mellett 3 frt 30 kr. újpénzben.

Az előfizetési pénz alólirotthoz küldendő, ki a szétküldést pontosan fogja teljesíteni.

Pest, 1864. febr. 14-én.

Eggenberger Ferdinand,

m. akad könyvtáros.

(Barátok terén).

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVTUDOMÁNYI BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

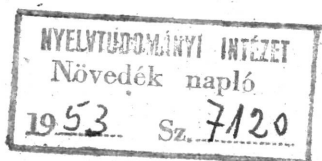
HARMADIK KÖTET.

MÁSODIK FÜZET.

PESTEN,
EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMAI KÖNYVÁRUSNÁL.
1864.

TARTALOM.

	Lap
Tanulmányok a magyar bibliai fordítások körül. II. Ballagi Móricz	161
A Sajtó-Sz. péterieknek 1403-ik évi végeztése, nyelvészeti tekintetben. Fogarasi János.	190
Mit kell tartani nyelvünkben a Részesülőkrol? Takács István.	210
Némely látszólagos képtelenségek a csuvas-török hangviszonyokban. Budenz József.	234
Tudósítás a nyelvtudományi bizottság működéséről.	249
Könyvismertetés. Magyar nyelvtan. Irta Riedl Szende Hunfalvy Pál.	254
Némely névmások helyes használatáról. Takács István.	277
Vegyes apróságok. 20—24. Budenz József.	285

TANULMÁNYOK.

A MAGYAR BIBLIAFORDÍTÁSOK KÖRÜL.

II.

A Károlyi Gáspárfele bibliafordítás különösön.

„Old le sarudat lábaidról, mert a hely a hová lépsz, szent föld“! ezt sugja valami lelkünkben, valahányszor a népek szentelt könyvéről, a bibliáról akarunk szólni. Jaj a vakmerőnek, ki feledve azt, hogy a part- és fenék nélküli tengeren, melyet vallásos érzésnek nevezünk, embernek nem adatott más biztos delejtű, Isten íg-jénél, — erről úgy beszél, hogy embertársait lelkük üdve iránt za-varba ejti és vallásos érzésüket megbotránkoztatja. — Nem csupán kényes tehát, hanem valósággal lélekben járó dolog a biblia körül gyakorlandó kritika.

Midőn azért én ezúttal különösen azon bibliafordításról akarok szólni, mely nálunk magyar protestánsoknál több mint harmadfél század óta a hívek köztulajdona, megvallom, nem kis zavarban va-gyok, mikép ejtsem nézeteimet úgy, hogy midőn az igazságnak ki-vának szolgálni, a tartozó tiszteletet ne látszassam sérteni, és ne csök-kentsem a kegyeletet oly mű irányában, melynek bármilyen legyen is irodalmi értéke, az áldás, melyet az egyházban megtermett, két-ségbevonhatlan, mert milliom meg milliom magyar ember abból ta-nulta meg az üdv íg-jét, abból épült, abból meritett vigaszt szenvedésében, abból tanulta meg ismerni őt, ki maga az élet, az út és az igazság. Legyen azért áldott Károlyi Gáspár emlékezte közöttünk mind örökké!

Azt hiszem azonban, rosszul tisztelnők meg a kegyes férfi em-lékezetét, ha művét javítás alá többé nem jöhetőnek mondanók s arra a csallhatlanság bélyegét akarnók rányomni, miáltal az Isten

eredeti igéjével egy színvonalra tennők; holott maga Károlyi Gáspár a Visolyi 1590-ben kijött bibliafordításának első kiadása előszavában a Vulgatáról szólván, kimondja: „nem lehet az embernek olyan méltósága mint az Istennek.“

Arany szavak, melyekhez saját munkájában magát szorosan szabni a kegyes férfi bizonyosan el nem mulasztja vala, ha jó akaratát írói tehetsége csak némileg is megközelíti.

Azonban sajnos, de igaz, hogy a mely fogyatkozások és botlások miatt ő latin elődjét vádolja, azok ő nála mind fokozott mértékben találhatók.

Vádolja ugyanis Károlyi a Vulgatát először: „hogy sokat adtak ahhoz, és abban sok toldalék vagy, bizonyítjuk példákkal: Lásd meg Gen. 4. v. 8. Az vulgata editioban így vagy: Monda Kain Abelnek, mennyünk ki. Ez pedig (mennyünk ki) nincsen az igaz betűben, hanem csak így vagy: Szóla Kain az Abelnek, és mikor volnának a mezőn stb. Gen. 32. v. 29. A régi bibliában így vagy. Miért tudakozol az én nevemről, mely csudálatos. Ez pedig (mely csudálatos) nincsen az igaz bibliában stb. stb.“ Azt kérdem már most, ha Károlyi e szavai szerint az értelmet kiegészítő szók toldása a fordításban kárhoztatandó hiba, mikép esik az, hogy ily toldások nála meg rendin vannak? Avagy nem toldás e az, midőn Gen. 6, 3. e szavak helyett: „legyenek tehát napjai száz húsz év, Károlyinál ezt olvassuk“: „mindazáltal *engedek nekik megtérésre* százhúsz esztendőket.“ Ha Károlyi a fordítás feladatáról tiszta fogalommal bír, lehetetlen lett volna be nem látnia, hogy oly nemű toldások, melyek az író ki nem mondott, csak általunk sejtett gondolatait a szöveg közé csúsztatják, sokkal veszedelmesebbek, mint a Vulgatából idézett, hogy úgy mondjam, anyagi bővitések. De Károlyi fordítása ilyenmű bővitéseknek sincs híjával; így midőn Gen. 12, 9. e mondatot: és elköltözik Ábrám, mindig tovább költözvén délre, ekkép fordítja: „és elméne Ábrám, szünetlen menvén a *Kanaán földének dél felől való részére*.“ Hát mikor Gen. 23, 11. e helyett: nem, uram! hallgas meg engem: a mezőt neked adom, valamint a benne levő barlangot is tenéked adom, Károlyi így fordít: „Nem *úgy* szerető uram, halld meg az *én szómat*: azt a mezőt neked adom és a mely *köből vágott temetőhely* vagy abban neked adom.“ És tovább 13. v. e helyett: Ugyan, ha meghallgatnál engem! megadom a mező árát, vedd el tőlem, Károlyi így fordít: *ha te vagy az,*

a ki nekem adod a mezőt, kérlek halld meg beszédemet; megadom a mezőnek árát, kérlek vedd el tőlem.“ Nem inkább megbocsáthatók-e a Vulgatából idézett toldások, melyek a gondolatot kikerekítik, mint oly haszontalan bővítések, melyek a mondat értelmét még csak jobban bebonyolítják? — Oly toldások sem hiányzanak Károlynál, melyek a Vulgatából idézetteknek szakasztott másai, mint pl. Gen. 24, 22. hol e mondat: „melyet ada a leány arczájára“ épen úgy nincs az eredetiben és Károlyi által csak a vers kiegészítésére lett betoldva, mint a Vulgatában a „menjünk ki“ szavak.

Ívekre terjedő munkát kellene írnom, ha mind azon szósza-
porító toldásokat ki akarnám jelölni, melyek Károlyi munkáját tar-
kazzák és éktelenítik.

Legyen szabad ezúttal találomra bemutatnom Jóbból egy köl-
tői darabot szószerint lehető híven fordítva, hogy a mellé állítván
Károlyi fordítását, világosan meglássék, mennyi felesleges toldozga-
gatással, mennyi ferde kifejezéssel teli az ő dolgozata.

Jób 38, 1—15.

Ballagi.

^{1.} És felele Jehova Jóbnak a
fergetegből s mondá :

^{2.} Kicsoda az, ki meghomá-
lyosítja a tanácsot értelem nél-
küli beszédekkel?

^{3.} Övedzd fel emberül dere-
kadat, hadd kérdezzelek, te meg
értesíts engem.

^{4.} Hol voltál, mikor a földet
alapítottam? mondd meg ha tudsz
valami értelmest.

^{5.} Ki szabta meg mértékét?
tudod-e? vagy ki húzta el a mér-
zsinórt felette?

Károlyi. *)

^{1.} Végezetre felele az Úr
Jóbnak a forgószelekből, s monda.

^{2.} Kicsoda az, ki meghomályo-
sítja az Isten tanácsát tudatlan
beszédekkel?

^{3.} Nemost, mint egy vitéz
férfiu övedzd fel a te derekadat,
és a mit tőled kérdek mondd meg
nékem!

^{4.} Hol voltál mikor a földet fun-
dálnám? mondd meg ezt, ha tudsz
valami értelmet.

^{5.} Ki rendelte el a földnek
mértékeit? mondd meg ha te
bölcs vagy! vagy kicsoda
mérte meg azt mérőzsinórral?

*) A felesleges szokat ritkítva szedtettem.

6. Mibe vannak eresztve alapzatai? vagy ki tette le szögletkövét?

7. Midőn együtt zengedeztek a reggeli csillagok, s Istennek minden fiai üdvrvallásra fakadtak.

8. Ki rekesztette el kapukkal a tengert, midőn kifakadva az anyaméhből jött elő?

9. Mikor a felhőt tettem öltözetévé, a borulatot pólyájává?

10. Midőn kiszabtam neki a korlátot, s oda helyeztem reteszt és kapukat.

11. S azt mondtam: Idáig jösz s nem tovább, itt legyen határa hullámaid szilajságának!

12. Parancsoltál-e, mióta meg vagy, a reggelnek? s tudattad-e a hajnallal az ő helyét?

13. Hogy megragadja a föld széleit, s kirázza belőle a gonoszokat?

14. Hogy átváltozzék mint a pecsétagyag, s mindenek ott álljanak mint díszköntösben.

6. Avagy az ő alsó fundamentumai micsodán állanak? avagy ki vetette fel annak szögletkövét?

7. Mikor a fényes csillagok egyenlőképen dicsérenének engem és az Istennek minden fiai örvendeznének.

8. Avagy kicsoda zárta bé a tengert ajtókkal, holott kifolyna, mint a gyermek az ő anyának méhéből?

9. Hol voltál, mikor a tengert felhővel megruháznám? és a homályossággal mint egy pólyával befedezném?

10. Mikor az én dekrétomom szerint ő érte a földet megszakasztám, és ő reá reteszt és ajtókat veték?

11. Azt mondván neki: Csak addig jöjj ki, s tovább ne menj, s itt a part ellene áll a te felháborodott hajjaidnak.

12. Avagy a te születésed napjától fogva parancsoltál-e a reggelnek? Avagy hajnalnak helyét megmondhattad-e?

13. Hogy a hajnal fénye a földnek részeit befogja, mikor a gonosztévő emberek a földről elüzettenek.

14. Mely föld elváltoztatja ön magát, miképen a pecséttel megjegyeztetett sár, és megláttatnak mi tőlünk annak öltözetei.

15. S elvonatik a gonoszoktól az ő világosságuk, és fölemelt karjuk összetöretik. stb.

15. És az istentelenektől megtiltatnék az ő világosságok, és a felemelkedett hatalom megtöretnék. stb.

Azt gondolhatná valaki, hogy itt tán a költészeti dictio nehezségei születték Károlyi fordításában a felesleges toldozgatásokat, és hogy a könnyebb folyású történelmi részek fordítása az eredetihez hívebb, jobban sikerült: tehát lássunk egy történelmi darabot hasonlóan szembeállítva a hű fordítást Károlyi fordításával.

2. Sámuel 16, 16—23. v.

Ballagi.

16. És lőn midőn az arkibeli Khusai, Dávid ügyfele elment Absolonhoz, monda Khusai Absolonnak: Éljen a király! éljen a király!

17. És mondá Absolon Khusainak: Ez-e szereteted a te feledhez? Miért nem mentél el a te feleddel?

18. Válaszolá Khusai Absolonnak: Semmiképen nem, mert a kit az Úr és a nép választ, és mind az Izrael fiai, azé leszek, és azzal maradok.

19. S másodszor: kinek akarok én szolgálni? nemde fia előtt? A mint szolgáltam atyád előtt, azonképen leszek te előtted is.

20. És monda Absolon Achitófelnak: Adjatok tanácsot, mit míveljünk.

Károlyi.

16. Mikoron pedig az Arkiból való Khusai az Dávidnak jó akarója bement volna Absolonhoz monda a Khusai Absolonnak: éljen a király, éljen a király.

17. És monda Absolon Khusainak: Ez-e az irgalmasság a te barátodhoz? Miért nem mentél el az te barátoddal?

18. Felele Khusai Absolonnak: Semmiképen nem mívelem, hanem én azé leszek, a kit az Úr és az nép választ, és mind az Izrael fiai, az é leszek és azé maradok.

19. Más az, hogy kinek szolgálnék örömesben mint az én barátom fiának? az mint szolgáltam az atyádnak, szinte olyan leszek te hozzád is.

20. Monda pedig az Absolon az Achitófelnak: Adjatok tanácsot, mit kell mívelnünk.

21. És monda Achitófel Absolonnak: Menj be a te atyád ágyasihoz, a kiket itt hagyott házőrizni, és megérti egész Izrael hogy bűzbe keveredtél atyád előtt és megerősödnek kezei mindazoknak, kik veled vannak.

22. Felvonák tehát Absolonnak a sátort a padláson, és beméne Absolon az atyja ágyasihoz egész Izraelnek szemeláttára.

23. Az Achitófel tanácsa pedig, melyet tanácsol vala azokban a napokban, olyan volt, mintha Isten szavát kérlette volna az ember: olyan volt az Achitófel minden tanácsa mind Dávidnál, mind Absolonnál.

21. Felele az Achitopel Absolonnak: menj be az te atyádnak ágyasihoz, az kiket itthon hagyott, hogy őriznék az házat: és még érti az egész Izrael népe, hogy te az atyád ellen felettenaggyalázatos bosszúságot cselekedtél: és annál inkább megerősödnek az kik melletted vagyunk.

22. Sátort vonának azért az Absolonnak az palotának felső padlásán, és beméne az Absolon az ő atyjának ágyasihoz az egész Izrael népének szeme láttára.

23. Az mely tanácsot pedig akkor az Achitofel ad vala, úgy tartják vala, mintha valaki az Isten szavát kértett volna, oly becsületben vala az Achitofelnek minden tanácsa mind Dávid előtt mind pedig Absolon előtt.

Igen jól tudom, hogy a kinek módja és alkalmja nem volt a biblia lélekteljes igéivel más úton is megismerkedni, a megszokás által Károlyi hosszadalmas körülírásait, ha mindannyi szépségeknek nem is, legalább a bibliai nyelv oly sajátos kifejezési módjának veszi, mely ódonszerű naivsága által tiszteletet gerjeszt. Távol is legyen tőlem, hogy én a tiszteletet a kegyesség e szentelt maradványától el akarjam vitatni; de annyi bizonyos, hogy a ki Jób könyvét mint a világköltészet egyik legfelségesb termékét hallotta magasztalni, e nézetben nem igen fog megerősíteni ily kép által, mint ez: „avagy kicsoda zárta be a tengert ajtókkal, holott kifolyna mint a gyermek az ő anyjának méhéből“? Az eredetiben használt kép csakugyan fenséges, de a Károlyi körülírása által, mondjuk ki egyenesen, viszszataszítóvá vált. Az eredeti a föld méhéből fakadó tengerről szól, mi jogosította fel Károlyit az anyaméhéből kibúvó gyermeket vinni be a szövegbe? Avagy lehet e ily beszédet költészeti-

nek mondani ; „mikor az én dekrétomom szerint ő érte a földet megszakasztám“ ? Csak nézzük a dolgot elfogulatlanul , lehetetlen be nem látnunk , hogy a mi nem szép , az bár bibliafordításban legyen is , csak nem szép marad ; és ha valóban ilyen , nem bűnös mulasztás-e részünkről , ha minden módon arra nem törekszünk , hogy a szépnek és igaznak örök forrását , a bibliát , nemzetünk is hozzá illő alakban bírja ? — De menjünk tovább.

Vádolja másodszor Károlyi a Vulgátát e szavakkal : „hogy pedig sokat elloptak és elhadtak benne , az is nyilván vagyon . Lásd meg Genes. 9. vers 6. Így vagyon : A ki az ember vérét kiontandja , kiontassék annak vére . Elhagyták ezt : Ember által , az pedig igen szükséges czikkely . Math. 9. Így vagyon . Nem jöttem hívni az igazakat , hanem a bűnösöket . Elhagyták ezt : Penitentiára , 1. Johan. 5. Így vagyon . Ezeket írom nektek , hogy megtudjátok , hogy örök életetek vagyon , kik hisztek az Isten fiának nevében . Az igaz betűben pedig így vagyon : Ezeket írom nektek , kik hisztek az Isten fiának nevében , hogy megtudjátok , hogy örökéletetek vagyon , és hogy higgyetek az Isten fiának nevében . Rom. 11. egész sententiát loptak el : Ha cselekedetből tehát immár nem kegyelem és a cselekedet nem volna cselekedet.“

Nagy igaza volt kétségkívül Károlynak , hogy a Vulgátában találató e hiányokat , mint az eredeti szent írás nem igazolható esonkitásait megtámadta , és csak is vitatási makacsság ragadhatta katholicus ellenfeleit , Káldit és Pázmánt , annak állítására , hogy e kihagyások mind helyesek . Igen is , a kihagyás Máté 9, 13. igazolható , a mennyiben az *εἰς μετανοίαν* a B. D. L. régi kéziratokban és több régi fordításokban is hiányzik ; de a Károlyi által felsorolt többi kihagyások csakugyan semmiképen nem menthetők .

Általában nem hiszem , hogy mai nap tudós catholicus is helyesnek találhatná , a mit a „Kalauz“ Károlyi kifogásai ellen és annak bebizonyítására felhoz , hogy a Vulgata fordítása az erdeti szövegnek is elibe teendő . Mikor Károlyi Gratián Decretaliáit (Dist. 9. c. ult.) idézi : „ut veterum librorum fides de Hebraeis voluminibus examinandus est , ita novorum veritas Graeci sermonis normam desiderat“ , Gratiánt hibásan pápának mondja , és erre Pázmán az egészset avval hiszi elűthetni , hogy azt mondja : „Nem igaz hogy Gratiánus pápa Decretoma volna Dist. 9. mert Gratianus pápa nem volt.“ Mintha bizony evvel az idézet tartalma is meg volna czáfolva !

„Nem igaz — folytatja Pázmán — hogy Jerónimus in Praefatione Paralipomenon azt írta : Ha valahol a fordításban láttatom tévelyegni, kérd meg a zsidó betűt. Mert ott Jeronimus a zsidó betűről nem szól stb.“ De hát ehhez mit mondana Pázmán, hogy Augustinushoz intézett egyik levelében (Tom. IV. op. col. 627.) Hierónymus világosan így ír : „ut scirent nostri, quid Hebraica veritatis contineret, non nostra confinximus, sed ut apud Hebraeos invenimus transulimus. *Sicubi dubitas, Hebraeos interroga?* — Csakugyan Tárkányinak „az apostoli szék jóváhagyásával“ eszközölt Vulgata szerinti új fordítása címén ott van, hogy „figyelemmel az eredeti szövegre.“ Károlyinak fentebb felhozott kifogásai tehát minden tekintetben helyesek.

Azonban sajnós, hogy azt kell az Úrral mondanunk : „Mit nézed a szálkát atyádfiának szemében, magad szemében pedig a gerendát nem veszed észre.“ — Mert ha a Károlyi fordításában felesen találtató minden egyéb fogyatkozásokra nézve, a nyelv akkori fejletlenségét és a segédeszközök hiányos voltát tekintve, készek vagyunk is iránta a legelnézőbb ítélettel lenni, és az ejtett hibákat a kegyes férfinak oly szigorun be nem számítani, mint egy mostankori fordítónál joggal tehetnök; de az, hogy sokszor egy oldalon három, négy versent is találkozzunk oly helyekkel, hol vagy egyes szók vagy egész mondatok kimaradtak, már csakugyan semmiképen nem menthető.

Igaz, hogy a későbbi kiadások alkalmával a különböző kiadók ismételt revisio alá vétén a munkát, iparkodtak mindenkép segíteni a dolgon, be is töltötték lassanként a hézagokat és a kihagyásokat utánpótolták : de ennek meg az a káros következése lett, hogy föl lévén így a változtatásra szabadítva, sokszor olyan helyeken is toldozgattak, hol Károlyi eredetije tömörségét utánzandó tudva akart rövid lenni, a mi által az amúgy is nem szabatos fordítás még pongyolábbá vált, és — mirabile dictu — annyi igazítások után még most is találtnak helyek, melyekből egyes szók sőt egyes mondatok ki vannak hagyva.

Lássunk néhány példát.

Deut. 15, 2. szószerint van : „E pedig az elengedés módja : minden hitelező engedje el, a mit felebarátjának kölcsönadott, ne szorítsa felebarátját és atyafiát, mert elengedés hirdettetett Jehova tiszteletére“, a minthogy a remek angol fordítás is szóról szóra így

hangzik : And this is the manner of the release : Every creditor that lendeth ought unto his neighbour shall release it ; he shall not exact it of his neighbour , or of his brother ; because it is called the Lords release.“ — Ezt Károlyi a Visolyi kiadásban így magyaráította : „Ez legyen pedig a szabadságnak módja : hogy minden valaki kölcsönt adand az ő kezéből felebarátjának , vissza ne kérje azt az ő felebarátjától vagy az ő atyafiától , mert megkiáltatott az Úrnak szabad esztendeje.“ Itt egyfelől szószaporító felesleg van „az ő kezéből ,“ melyet Károlyi kétséggkívül Pagninus sorközi szószzerinti fordításának e magyarázó szavából vette : „remittat omnis vir qui mutuat manu sua“, holott a héberben a יָדָא szó a שָׁמַע igéhez tartozik , s csak a kettő együtt véve jelenti : *kezét levenni valamiről* = remittere, engedni : másfelől ki van hagyva ez : „ne szorítsa felebarátját.“ — Molnár és még a Váradi kiadás is a Visolyi szöveget változatlanul meghagyák : de Tótfalusi Kis Miklós észrevevén a kihagyást , Tremelliusból , ki szinte nem értvén a יָדָא שָׁמַע kifejezést , így fordított : intermittito omnis creditor , jus habens vindicandi manu sua (a יָדָא körülírt hibás magyarázata) id quod vindicaturus esset a proximo suo , — beszúrja e mondatot : „engedje el azt néki , a melyet megvethetne rajta“ ; és íme most a kezünk közt lévő szövegben a szószaporítás megkettőztetve egész ízetlenségében jelenik meg , így : minden , valaki kölcsönt adand *az ő kezéből* felebarátjának , engedje el azt néki , *a melyet megvethetne rajta* stb.“

Josue 6. 1. a Visolyi kiadásban így hangzott : „Jericho pedig bezárattatván vala szorgalmatosan az Izrael fiaiért.“ Ezt Tótfalusi Kis Miklós Tremelliust követve (metu filiorum Israelis) szükség nélkül így bővíti : az Izrael fiaitól *való félelem miatt* , mely szók az eredetiben nincsenek , mert מִפְּנֵי בְּגֵי יִשְׂרָאֵל csak ennyit tesz : *Izrael fiai előtt*. Ugyane fejezetben azonban 3. v. e szavak : „megkerülvén egyszer a várost“ csakugyan ki voltak hagyva , 5. v. pedig a „magában“ szó hiányzott , 6. v. így van a Visolyi bibliában : „hét kos szarvából csinált kürtöket“ , ez septem buccinas arietinas magyaráítása akar lenni , de mily ügyetlen és rossz szóhelyezéssel. Ez utóbbit Tótfalusi helyreigazította , de az ízetlen körülírást meghagyta. 7. v. „az Úr ládája előtt“ , helyett a Visolyi bibliában „a láda előtt“ van. 8. v. Tótfalusi „kürtölnek vala“ után „a kürtökkel“ kifejezést szúrja be , holott helyesen igazítva így kellett volna fordítani : „fújják vala a kürtöket.“

Jósue 10, 24. e mondat : „kik oda menvén veték az ő lábait azoknak nyakokra“, a Visolyi szövegből merőben kimaradt és Molnár az előttem fekvő Hannoviai kiadásban ezt igazítatlanul hagyja. A Váradi kiadás e szavakkal pótolja : „kik eljövén tapodák lábakkal azoknak nyakát.“

1. Sam. 14-ik fejezetében öt kihagyás van : 33. v. e szavak hiányzanak : „hitetlenül cselekedtetek“, és „most“; 34. v. végén „azon éjjel“ szók maradtak ki; 38. v. „e mai napon“; 43. v. „így szólván“; és mindezek az igazított Hannoviai kiadásban sincsenek meg. A Váradi kiadás a 34. versben az *éjjel* szót beszúrja, és ez az egész, a többi kihagyásokat pótolatlanul hagyja.

1. Kron. 28 : 13, 14, 15. versek úgy meg vannak a Visolyi kiadásban csonkítva, hogy mindenik versnek úgy szólván csak fele része van meg, és íme sem Molnár sem a Váradi biblia kiadói nem veszik észre.

Zsolt. 81, 15. a Visolyi kiadásban így hangzik : „Az ő ellenségeket hamar megaláztam volna, és azok ellen fordítottam volna az én kezemet“; s így ki volt hagyva a vers második feléből : *az őket háborgatók*. Ott volt a későbbi igazítók előtt *Székely*, ki az 1548-ban kiadott zsoltároknak így fordít : Nagy rövid napon az ő ellenségeket megaláztam volna; és az ő ellenségire fordítottam volna az én kezemet; olvashatták e verset helyesen fordítva *Magyari* István 1602-ben kijött „Az országokban való sok romlásoknak stb.“ című munkája jeligéjében, így : „nyilván semmié tettem volna az ő ellenségeiket és az ő háborgatói ellen felemeltem volna az én kezemet“, és mindamellet nemcsak Molnár kiadásában, de még a Váradi bibliában is a Visolyi hiányos szöveg megmaradt. Íveket lehetne tele írnom a Visolyi bibliakiadásban találtató kihagyásokkal, és ismét ívekre terjedne a helytelen igazítások felsorolása. Megmondta már *Kölcsy*, hogy „a jobbítás mestersége nehezebb mint gondolhatnók.“

Általában különös balcsillagzat alatt folyt le e fordítás története. Annyi hivatott s hivatlan kézen ment keresztül, hogy utoljára majdnem annyi lett benne az idegenek által ejtett hiba, mint az eredeti, pedig ez nem csekély számmal volt. Még az is történt, hogy az eredetiben meglévő szövegrész a későbbi kiadásokból kimaradt, mint 2 Kor. 7, 12. a Visolyi kiadásban teljesen van, így : „nem azért írtam, az ki az bosszut tette vala, sem azért, az ki az bosszut szen-

vedte vala", és így maradt még a Váradi bibliában is; de már az előttem fekvő Institorisféle kiadásban 1776-ról e mondat „sem azért, a ki a bosszut szenvedte vala“ ki van hagyva, és a most köz kézen forgó bibliákban egyben sem található e mondat.

De ha nem dicsérhetjük a kegyes férfi bibliafordítási munkatételét azon lelkiismeretesség tekintetéből, mely egyaránt óvakodik eredetijének bővítése és csonkításától: tán más fordítói jelességekkel ékeskedik, melyek a munka közönséges elfogadtatását méltó okkal eszközölték, vagy tán pusztán annak köszöni közönségesse válását, hogy más teljes bibliafordítás nem létezett? E kérdés mindenesetre megérdemli, hogy beereszkedőbb vizsgálat alá vegyük a munkát, egyszersmind gondosan megkülönböztessük azt, mi egyenesen Károlyi tollából folyt, attól a mit annak fordításában későbbi kiadók jól vagy rosszul igazítottak.

Károlyi Gáspár fordítási művét egész tisztaságában csak egyedül a Visolyi kiadásban bírjuk, s azért fejtegetésünkben azt tartandjuk folyvást szem előtt, a később tett igazításoknak külön vizsgálatot szentelvén.

Valamely fordítás teljes megítélésére, szükséges, hogy azt a *hűség, világosság és csín* tekintetéből vizsgáljuk meg.

Ha a fordító szavaiban ugyanazon gondolatokat találjuk, melyeket az eredeti kifejez; ha a fordítás az olvasóra ugyanazt a hatást teszi, melyet az eredeti az ezt értőkre gyakorol: akkor a fordítást *hűségesnek* állíthatjuk. — *Világosnak* mondjuk a fordítást, ha az eredetiben előadott gondolatoknak a fordítási nyelvben oly kifejezést adtunk, hogy ez épen oly érthető, átlátszó, mint amaz; *csínosnak* pedig, ha a fordítás épen oly tisztán ragaszkodik nyelve törvényeihez, sajátos fordulatihoz, szójárásaihoz, mint amaz a magáéhoz.

Ki rendeltetésének mind e három tekintetben megfelelő fordítást akar eszközölni, annak azonkívül, hogy eredetije nyelvét és a fordítási nyelvet egyformán jól kell tudnia, még ama szellem minden oldalu ismeretével is kell bírnia, melynek eredetije létét köszönhet; vissza kell az embernek magát amaz élet közepébe képzelnie, a melyből a fordítandó mű folyt, és a betűkön keresztül az író lelkében olvasnia, mely azokból szól. Csak ily eljárás útján sikerülhet a fordítandó mű szellemének hű felfogása, melynek nyomán létesítendő dolgozatunknak az eredetinek szellemében való conceptióját eszközölhetjük.

Most jö még a feldolgozás, s ehhez saját nyelvünk művészi kezelése s alakító tehetség nem kisebb mértékben kívántatik, mint akármely eredeti munkához.

Ki egy műfestményt másol, annak az ecsetet csak oly ügyesen kell forgatnia, mint ki eredetit fest, kinek agyában megszülemlett a műeszmé; s csak is az inventio az, mi az eredetit a másolatnak fölibe teszi; de másrésről az inventio csak a körvonalozást adja, tökéletes művet a sikerült kivitel.

S ha hűség, világosság és csin oly fordítási tulajdonok, melyeket akármely remekmű fordítójától méltán követelünk, mennyire jogosult akkor e követelés a bibliatolmácsolásnál, mely míg egyfelől tartalma szerint legszentebb érzelmünknek, a hitnek kútfeje, másfelől az a rendeltetése, hogy alakjával is hasson, melegítsen, építsen.

De hogy mily nehézségekkel jár épen a bibliát úgy áttenni, hogy a fordítás a nevezett tulajdonokkal bírjon, könnyű elképzelni, ha elgondoljuk, mily kevésbé alkalmasak a modern fordulatokhoz szoktatott, mesterséges szerkezetű irodalmi nyelvek általában arra, hogy az emberiség gyermekkorának kezdetleges alkatu hímezetlen beszédét sajátos egyszerű szépségében visszaadják.

A biblia eredetijének minden egyes művében a stíl minden kezdetlegessége mellett egyik vagy másik szépség uralkodó, egyik vagy másik tulajdon sajátában, fényesebben van kifejezve, mi az egyes műveken végig ömölvé, mindegyiknek sajátos jelleget kölcsönöz. Vannak utólérhetetlen szépségű darabok, melyek a tartalom magasztossága mellett a kifejezés rendkívüli egyszerűsége, mondhatnám gyermetegsége által tűnnek ki; másoknál a kifejezés keleti fénypompája tündöklök, s a szavak mérarányos lejtése gyönyörködteti a fület; ismét másokat a nyelvezet tömörsége, jelentős rövidsége tesz hathatósokká. Az irány mind e változásait más nyelvben híven visszatükröztetni bizonyára nem könnyű feladat, s csak olyantól remélhető, ki a mellett, hogy a biblia nyelveit tökéletesen érti, annak szellemi légkörében él és minden bibliai író lelkületébe magát bele tudja képzelni, saját nyelvét mesterileg forgatja és idegen rájárára is úgy bírja vonni, hogy nemzeties zamatja akkor is megmaradjon.

Megvoltak-e a fejtegetett kellékek Károlyi Gáspárban, mint bibliafordítóban? birt-e elegendő ismeretével a bibliai nyelvek és amaz őskor szellemének? mennyire tudta a zsibbadásából akkor éledező

nyelvünket az idegen tartalomhoz művészién idomítani? ezek azon kérdések, melyekre felelni mostani feladatunk.

Hogy Károlyi Gáspár héberül jól nem tudott, és hogy az ő szövetség fordítását leginkább másodrendű, latin kútfők után eszközölte, ezt nem csak a fordítás mivolta egészben véve, hanem különös adatok is bizonyítják; így, hogy csak egyet említek, 1. Krón. 9, 19, mely híven fordítva így hangzik: „És Sallúm Kóré fia, ki Ebiásáf fia, ki Kórách fia és az ő testvérei az ő atyja házából, a Kóráchiták a szolgálati foglalkozásban őrzői valának a hajlék küszöbének, valamint az ő atyáik a Jehova táborában őrzői valának a bejárásnak.” Ez Károlynak Visolyi kiadásában így van: „Sallúm pedig a Kóré fija, ki Ebiásáf fija, ki Kórách fija, és ennek rokonságai az ő atyjának házából valók; tudniillik az Kóráchiták az Isten hajlokának ajtajának őrzői valának, mint az ő atyjok az Úr seregében őrízék vala az sábornak szent helyeit.” Sehogy sem tudtam elképzelni, miért tette ki Károlyi e szót קְבִיר, mely *bejárást* jelent, oly kifejezéssel, mely ahhoz közel sem jár, t. i. *szent hely*. S íme találom a Tremellius és Juniusféle bibliakiadásban, melyet Károlyi használt, e fordítást: ut patres eorum juxta castra Jehovae observaverant *adytum*. Itt sajtóhibából van *adytum* (szenthely, szentség, héberül קְבִיר) e helyett hogy *aditum*, mely *bejárást* jelent; Károlyi pedig, az eredetit tán meg sem nézve, a sajtóhibát nem veszi észre, és lefordítja híven az *adytum* szót. Ilyesmi, azt hiszem, elég szóló bizonyosság arra, hogy Károlyi nem az eredetiből fordított. De ha a héber nyelv betűjét kellőn nem értette, még kevésbbé volt meg benne a biblia lélekteljes szólamának szépségét átérző ízlés, az ő világ szellemébe behatoló költői lélek, s azért fordítása rendszerint vagy nem fejezi ki elég helyesen az eredetit, vagy egészen el is véti azt, vagy annak hangjából, színezetéből ejti ki a művet.

Lássunk néhány példát. Károlyi fordításának Gen. 4: 23, 24. ezeket olvassuk: „Akkor monda Lamech az ő feleségeinek: Ó Ada és Silla, halljátok meg az én szómat, az ti fületeket adjátok az én beszédemnek Lamechnek feleségei. Bizony, ha valamely erős férfútól sebet vennék is vagy valamely vastag ifjútól kéket, megölném azt is. Ha Kainért hétképen áll az Isten bosszút, az Lamechért hetvenhétyszerre inkább.”

Feledjük most el kisség, hogy fordítást olvastunk, ne tekintsük különösen azt, hogy éppen bibliai hely fordítása fekszik előttünk,

mi ítéletünket szívünk jóvoltából könnyen megvesztegethetné, ízlésünket részrehajlóvá tenné; hanem nézzünk elfogulatlanul e beszédnek szemébe. Tehát Lamech szól az ő feleségeinek, hogy „adják füleiket az ő beszédének.“ Mi ez? A német igen is mondja: Jemanden ein Ohr leihen, de hogy magyar ember valaha így beszélt volna: adjad füledet (nem is füledet) az én beszédemnek, azt már kötve hiszem; ám, de hagyján, ezt még elértettük, hogy annyi akar lenni, mint: „figyeljete rám!“ S mi az a mire Lamech a nők figyelmét oly ünnepélyesen felhíja? „Hogy ha erős férfitól—szól—sebet vennék is vagy valamely vastag ifjútól kéket, mégis megölném.“ Nem tudom más ember, hogy van e beszéddel, de én reám oly benyomást tesz, mintha vak eset söpörte volna halomra a szókat, oly minden értelem nélkülieknek tűnnek azok fel előttem.

De föltéve, hogy megértettük már az egyes mondatrészeket, tudjuk, hogy „ha valamely vastag ifjútól kéket vennék“, annyi mint: „ha valamely vastag ifjú kékre verne“, ugyan micsoda logika szerinti beszéd ez: ha valaki megsebzene is, kékre verne is, még is megölném! Hogy illik ide az a „még is“? Aztán meg a „vastag“ jelző mi nyomatékot akar itt adni? — Úgy látszik, sejtette a fordító, hogy beszédét megérteni nehéz lesz, s azért a szélire ezt a magyarázatot jegyzette oda: „Lamech kevélykedik az ő erejével az ő felesége előtt.“ Ugyan furcsa neve a hetvenkedésnek!

Hát ha még megmondjuk, hogy mind e furcsa beszédek a legegőbből vannak kapva, hogy azoknak az eredetiben semmi nyomok? Mi van hát az eredetiben? kérdik tőlem; — megmondom.

Az emberiség gyermekkorában, mielőtt a társas lét szelidebb erkölcsöket és az indulatok féken hordozását tette volna szükségessé, a szenvedély kitörései, minthogy nem volt mitől tartózkodni, kétségkívül a legerőszakosabbak voltak, és csak a lelkiismeret alakjában felszólaló benső bíró vethetett gátot a dúló indulatoknak. A szent könyv két, e gondolatot kiábrázoló történetben mutatja fel paraeneticus czéljához képest az első emberek ilyenmü merényleteinek izonyu következményeit. Kain és Lámech embereket ölték, és Isten az illetőt mind a két esetben elkövetett bűne eleven tudalmával, a lelki ismeret éles furdalásával verte meg. — Irtózatos tünemény! a lélek bujdosóban van önmaga előtt, és nem talál nyugtot e földön sehol. E benső lelki háborgásnak ad Lámech kifejezést, és ez már elég méltó tárgy, hogy feleségei figyelmét ebbeli szavaira igénybe vegye.

És mit mond?

„Adáh és Czilláh halljátok meg szómat,
Lámech feleségei figyelmezzetek beszédemre.

Hogy embert öltem, önmagam sebe,
hogy ifjút, nekem sujtás az.

Ha hétszeresen büntettetik Káin, akkor Lamech hetven-
hétszer.“

Ehhez, úgy hiszem, nem kell magyarázat.

E felfogás, az igaz, uj, a mi azonban egyebet nem bizonyít, mint azt, hogy a biblia olyan, mint Isten ama másik könyve, a természet: minél tovább kutatják, annál több újat fedeznek fel benne. De hogy fordításom az eredetihez hű, mutatja az, hogy sorközileg szó szót fedez, így :

ערה וצלה שמען קילי נשי למך
Lamechnek feleségei, szómat halljátok meg és Czilláh Adah

האזנה אמרתי כי איש הרגתי
öltem embert hogy : beszédemre figyelmezzetek

לפצעי וילד לחברתי
.nekem sujtás az és hogy ifjút nekem seb az

Hasonló szószerinti hűséggel adja e verseket a classicus angol fordítás : „And Lamech said unto his wives, Adah and Zillah hear my voice ; ye wives of Lamech, hearken unto my spech : for I have slain a man to my wounding, and a young man to my hurt. If Cain shall be avenged sevenfold, truly Lamech seventy and sevenfold.“ Nálunk is a derék Heltai, kinek művét mind jobban becsülöm, minél előbb megyek tanulmányozásában, elég helyesen fordítja, így : „És Lámek szóla az ő feleségeinek Ádának és Zillának : Ti Lámek feleségei halljátok meg az én szómat és vegyetek eszetökbe azt a mit mondok : Férfiút öltem meg én sebemre és egy ifjat az én fájdalomamra. Kainért hétképen állnak bosszút, de Lamekért hetven-hétképen.“ Csak a להברתי kifejezés magyarításában hibázta el, a mennyiben ő e specialis kifejezést igen általános értelmű magyar szóval (fájdalomamra) tette ki; mert חברת a nem használt חבר=חבל vágni, sujtani töből, annyi mint sujtás és nem fájdalom. Figyelemre méltó a második versben, hogy teszi ki szép magyarán a szenvedő יקום szót : ha bár a felfogást illetőleg megvallom, hogy nem értem, mikép biztathatja Lámek magát, hogy mivel ő két embert ölt meg,

azért ő érte hetvenhétképen állnak bosszut. De e nehézség a legtöbb magyarázók és fordítók értelmét nyomja. Elfelelték azt, hogy *נָסַח* nem csak *bosszut állani*, hanem *büntetni* is jelent, és ez értelem itt igen helyesen illik a szövegbe: ha Kain, ki tettének iszonyatos következéseit nem ismerve csak egy embert ölt, hétszeresen (azaz sokszorosán) büntetett, akkor Lámek, ki kettőt ölt és előtte volt a Káin példája, hetvenhétszeres büntetést érdemlett. Magától értetik, hogy hét és hetvenhét számok itt numerici certi pro incertis.

Azt hívéim eleintén, s avval bízattam magamat, hogy tán fordítás közben gyarapodtak a buzgó férfi ismeretei; s ennek nyomán majd azt tapasztalom, hogy a későbbi könyvek fordításában szerencsésb sikerrel forgolódott, nyelvünk kezelésében óvatosabb lett, és a kifejezés szabatossága, szépsége és a jó hangzat törvényeire is több gondot fordított.

Sajnos, hogy e hiszemben is csalatkoztam, mert későbbi darabjai a Visolyi bibliának csak oly ízetlenek és az eredeti helyes felfogása nélkül készültek, mint a kezdetbeliek, sőt sok tekintetben még hanyatlottabbak.

Kinyitom a Visolyi bibliát II. Sam. 23, 2—8, ott ezeket olvasom:

„1. Ezek lőnek pedig az Dávidnak utolsó beszédi: Az Isai-nak fia az Dávid mondotta ezeket, az a férfiú, a ki nagy méltóságra emeltetett fel: Az Jákob Istenének felkenetetett királlyá, ki gyönyörűséges ének szerző volt Izraelben.

2. Az Úrnak lelke szólott én bennem, és az ő beszéde származott az én nyelvem által.

3. Az Izraelnek Istene szólott, az Izraelnek hatalmas Istene mondotta: Az ki uralkodik ezeken az embereken igaz légyen, és oly ki isteni félelemmel uralkodgyék.

4. És olyanok légyenek mint az világosság reggel mikor a nap feltámad, mint az homályosság nélkül való reggeli idő, és az melegséggel földből fel nevedett gyenge fű az eső után.

5. Nem olyan az én házam az Isten előtt: Mert örökké állandó szövetséget szerzett én velem, mindenestől el rendeltetett és álhatalos szövetséget. Mert énnékem mindenestől szabadítóm és megtartóm, és elhitem tökéletesen hogy idegen királlyi magot nem ültet az én székembe.

6. De az istentelenek olyanok lesznek, mint a töstől ki szaggattatott tövis, melyekhez kézzel nem nyúlhatnak.

7. Hanem a ki hozzá akar nyúlni is, kést vagy fejszét vészen hozzája, hogy ugyan azon helyen tüzzel égettessék meg.“

Szükséges-e mondanom, hogy e látható erőködészel elébb-elébb baktató próza nem hű mása a fenkelt röptü eredetinek? Avagy gondolható-e, hogy a koronás énekes hattyúdala oly hangon szólott? Azonban hagyján a hang, a színezés; csak legalább az értelmet lát-nók tiszteletben tartva. Ámde hol van az eredetiben szó *énekszerző-ről*? és ez micsoda beszéd! „*a ki uralkodik ezeken az embereken, (melyeken?), legyen igaz, és istenfélő. Nem olyan az én házam Isten előtt*“ tehát nem igazságos, nem istenfélő! micsoda hát? A szélire irt jegyzetben magyarázza ugyan Károlyi: „*azaz, nem olyan az én birodalmam mint a homályossággal megsetétített világosság.*“ De erre meg azt kérdezzük, hol van olyan fából csinált vaskarikáról az eredetiben szó? Valóban meg nem fogható, mi lehetett K. szeme előtt, midőn ez ötödik verset fordította, miután az különösen másod-ik részében az eredetitől merőben eltérő valamit ad.

Érezték e fordítás hasznavehetetlenségét a későbbi kiadók, különösen Tóthfalusi Kis Miklósék, és iparkodtak is igazítani rajta; de a helyett hogy segítettek volna a dolgon, még jobban elcsavarták, így: „*Jóllehet nem olyan az én házam Isten előtt: mindazáltal örökké állandó szövetséget tett én velem, mindenestől elrendelttetet és állhatatost. Hogy az én teljes idvességem és minden gyönyörűségem akkor telik be, mikor az én házamat nem csemetézteti.*“ E már valóban „homályos-sággal megsetétített világosság!“

Mert mit jelentsen az, hogy „*az én gyönyörűségem akkor telik be, mikor az én házamat nem csemetézteti?*“ Van-e e beszédnek csak sejthető értelme is? — Károlyi kétségkívül hibázott, hogy az eredeti szöveg áttétele helyett Vatablus magyarázatát fordította le és vette be a szövegbe; Tóthfalusi tehát mindenesetre helyesen cselekedett, hogy az eredetihez visszatérve ennek szavát akarta kifejezni; de mit nyertünk, ha ez meg általánfogva érthetetlen és az egészebe sehogy be nem illeszthető?

Az apróbb hibákat, mint pl. azt, hogy a 7-dik versben *kést vagy fejszét* emleget, holott az eredetiben *vas* és *rud* van, nem is említjük.

A tett kivetések után méltán várhatja az olvasó, hogy mi világosabb, érthetőbb fordításban mutassuk be a bibliai szép helyet. Meg is kísértjük nyomban; de legyen szabad előljáróban Dávidot

bemutatnunk úgy, a hogy az a bibliai előadás szerint festve van, hogy ennek nyomán életének hatyúdala kellő világításba helyezettessék.

Dávid uralkodása kezdettől fogva végig oda volt különösen irányozva, hogy a királyságot a theokrátiával kiengesztelje. A királyság, mely eredetileg theokratia-ellenes intézvénynek tekintett, Dávidnak a theokratia minden irányban való megszilárdítására célzó törekvései által oly intézménynyé vált, melytől a nemzet, miután bölcs királyának uralkodása alatt külsőleg is a fény és boldogság kitünő polezára emeltetett, minden reményei teljesezésbe menését várta.

Dávid jól tudta, minek köszönhette uralkodásának e fényes sikerét: ő elődjének Saulnak abbeli botlásain okúlt, hogy az teljes életében a theokrátiái intézményeknek ellene dolgozott, s azért minden törekvései, mint a nemzet hivatásával ellenkezők, füstbe mentek. Dávid tehát basilotheocratiát alapítván, királyi székét ivadékaiknak is biztosította, öröklővé tette, míg elődjének nevétől utálattal fordult el minden honfi.

Hogy Dávid hatyúdala ezeket, mint életének legfontosabb momentumait, magában foglalandja, méltán várható; és íme valóban nem is foglalkozik egyébbel. Lássuk a kevés sort szó-szerinti fordításban.

1. Ezek Dávid utolsó szavai :
Szózata Dávidnak, Isai fiának,
Szózata a magasra helyezett férfiúnak ;
Jákob istene fölKentjének,
Ki gyönyöre Izrael énekének.
2. Jehova szelleme szól belőlem,
S igéje van az én nyelvemen.
3. Szólott Izrael istene,
Hozzám szólott Izrael köszála :
Emberek uralkodója, ha igazságos,
Ha istenfőlelemmel uralkodó,
4. Olyan mint a reggeli fény napfeltámadtakor,
Felhőtlen reggelen :
Napsugártól, esőtől a föld füvet hajt.
5. Ugyan nem úgy van-e az én házam Istennel ?
Örök szövetséget szerzett nekem,

Mindenben rendezettet és megóvottat.
Minden üdvömet és minden kívánságot
Nemde megnöveszti ő?

6. De a hitványok, mint a bolygatott tüskék mindenikük :
kézzel nem nyúlhatni hozzájuk. —
7. Ha ki hozzájuk férni akar,
Fölkészül vassal és ruddal :
És megégetik a tűzhelyen.

Így fordítva e darab, méltó hattyúdala a sokat hányatott agg királynak, ki visszatekintvén pályájára, méltán elmondhatta magáról, hogy ő Isten által magasra állított férfi, kinek minden kívánsága, minden törekvése szerencsésen sikerült és házának virágzását olyanná tette, mint a felhőtlen reggel derűjében eső után szépen tenyésző zöld vidék; nemcsak, de háza jövődjét is oly alapokra fektette, hogy méltán várhatja rá Isten áldását. De midőn ezeket elénekelte, meg nem állhatja, hogy jelleméhez híven, melyben isteni félelem és kegyesség mellett ellenségei iránti engesztelhetlen gyűlölet fő vonás volt, futó pillanatot ne vessen megalázott ellensége, trónjáról letaszított elődjére, Saulra, és valamint maga boldogulását az igazság és istenfélelemmel vezetett uralkodásból származtatja, úgy annak szerencsétlenségét a hitvány jellemnek, az erőszakos természetnek tulajdonítja, mely hozzáférhetlenné, kiállhatatlanná tette, és végveszedelmét szükségkép maga után vont.

A Károlyi-Gáspárféle fordítás igazításai.

A magyar irodalmi művek közt a bibliafordítás, különösen a Károlyi-Gáspárféle az, melynek tökélyesítésén első megjelenése óta legtöbb kéz dolgozott; minden magyar könyvek közt a Károlyi-Gáspárféle biblia az, melyet legtöbbben adtak ki, melyet legtöbbben igazítottak.

A Visolyi 1590-ben eszközölt kiadás után nem sokára 1608-ban Molnár Albert adta ki az egész magyar bibliát Hannoviában, s e kiadásáról a dedicatióban így nyilatkozik: „az szólnak disztelen módját (solecismos), melyek az idegen nemzetből való corrector miatt estenek volt, azokat kitisztítottam. Az igazán való írást (orthographia), melyet elhattak és megegyelítettek sok helyeken, az canonicus könyvekben megemendáltam és egyengettem... Nyomatási fogyatkozásokat számtalanokat purgáltam ki. Egynehány helyen egész verseket, melyek az íróknak vagy betűszedőknek gond-

viseletlenségekből elhagyattak, másonnat megfordítván helyére hoztam stb.

Már ha csak e pár sort is közelebb megtekintjük, lehetetlen észre nem vennünk a roppant hézagot, mely nyelvünk fejlődésének akkori és mostani stadiuma közt tátong. S itt nem csupán a dictio ódonszerűsége az, mi felötlök, mert az ódonság magában véve oly régi könyv fordításánál, minő a biblia, inkább díszül szolgál, mintsem hibáztató lenne; hanem az egyes fogalmak kifejezés-módja, mely, nem lévén még a nyelv irodalmilag eléggé fejlődve, nem egy kifejezéssel jelöli, hanem inkább leírja a fogalmakat, s így körülírásokban áradozván pl. a latin „solecismus“ szót így fejezi ki: *az szólásnak dísztelen módja*, a latin „orthographia“ szót pedig így: *az igazán való írás*.

Ha valaki azt hiszi, hogy tán a bibliai nyelv, mint ősrégi kor maradványa, hasonló fejletlenségekben szenved, az nagyon csalatkozik. — A nyelv, melyen az ó szövetségi könyvek írvák, sok százados culturának nyomait mutatja, és az egyes szókon tisztán meglátszik, hogy azok a gondolatoknak oly kifejezései, melyek ezekkel együtt termettek és fejlődtek. — A hébereknél nem minden ember írt; a kik írtak, ihletett férfiak voltak, kik benső hivatást éreztek arra, hogy előttük nem gondolt dolgokat gondoljanak és soha nem ejtett szókat ejtsenek: ily férfiak minden nemzetnél éppen úgy teremői sajátos irodalmi nyelvnek, a mint hogy a nemzeti szellem tőlük veszi irányát. A szellem, mely amaz ihletett férfiakat szólásra ösztönte, nyelvet is teremtett nekik, mely gondolataikat úgy fejezte ki, hogy a kifejezés éppen annyit mond, a mennyit a gondoló mondani akart.

Oly szószörnyetegerekkel, mint „az igazán való írás“, vagy „az szólásnak dísztelen módja“ az ó szövetség nyelvében az ember sehol nem találkozik; hanem ingenis Károlynál olvasunk ilyet: „*kőfalrakó kőművesek*“ (2 Sam. 5, 11.) és Molnár e gyönyörűséges kifejezést híven utánnymatja.

S most azt kérдем, gondolható-e az, hogy a nyelv oly állapota, az írás olyan kezelése mellett, a bibliai, különösen az ó szövetségi könyveknek kényesen szőtt beszéde csak megközelíthetőleg is kifejeztetett volna?

Molnár Albert tehát koránt sem birt azon sajátságokkal, melyek őt Károlyi Gáspár fordítása nyelvezeti hibáinak kiigazítására

képesítették volna. De talán másnemű fogyatkozásoktól tisztította meg Károlyi művét?

Távol legyen tőlem, hogy Molnár Albert, mint egyik méltán tisztelt jelesünk, nagy érdemeiből valamit levonni akarjak; de a feltett kérdésre ki kell egyszerűen mondanom, hogy igazító tisztében épen nem járt el azon gondossággal, melyet a feladat fontossága és szentsége méltán igényelhet.

Avagy lehet-e oly kiadást igazítotttnak mondani, melyben száz olyan hiba maradt meg igazítatlanul, mint Gen. 3. 24. az *életnek fájának őrizeteért*, e helyett: „hogy az életfájához vezető *utat* (רֶדֶד) megőrizték”; vagy Gen. 8, 13. *száz egy esztendőben*, e helyett „*hat száz egyedik esztendőben*”, ugyancsak 8, 16. versben pedig *feleségednek fiai*, e helyett: „*fiaidnak feleségei*”? Igazításnak mondható-e az, hol százakra menő szókihagyások, sőt egész versrészek kihagyásait észrevétlen nyomatja le újból a Hannoviai kiadásban? Numeri 29, 9. az engesztelő ünnep áldozatának leírásánál a Visolyi bibliában valami különös zavar esett, mert e helyett; „és ezeknek lisztáldozatját, olajjal elegyített három tized lisztlángot egy tulok mellé, és két tizedet egy kos mellé” Károlyinál ez van; *és mindenik tulok mellé olajjal megegyelített egy Ephá semlyelisztnak három tizedét, Minhának két tizedrészt az kos mellé*, a mi sem az eredeti szöveggel nem egyezik, sem józan értelmet nem ad; és ez a Hannoviai kiadásban hiven utána nyomatik, úgy szintén mindjárt utána a 11-ik vers második fele („valamint a naponkénti égőáldozaton ennek lisztáldozatján és italáldozatain kívül”) a Visolyi kiadásban kimaradt, és a Hannoviai kiadás ugyancsak csonkán adja e verset. — Károlyi Gáspár Visolyi kiadásu fordításában az egy Jeremiás könyvében *ötvenhat*, a római levélben pedig *huszonöt* oly helyet számláltam, melyeket az eredeti szöveggel összevetvén, lehetetlen többé-kevésbé csonkítottaknak nem ismerni fel, és a Hannoviai kiadás azokat egyről egyig utánnyomatta a nélkül, hogy legkisebbet is igazított volna, oly helyeket nem is említvén, melyek teljesen vannak ugyan fordítva, de minthogy semmi értelmet nem adnak, méltán várhatta volna az ember, hogy Molnár azokat kiigazítsa.

Igen hosszadalmas dolog lenne, ha csak a most említett 81 hibát is itt mind sorban idézni és kimutatni akarnók. Tehát csak néhányat írhatunk ide mutatványul, hogy meglássék, mineműek azon hibák, melyeket a két könyv fordításából összejegyeztünk.

Jer. 3. 24. így hangzik : „*Térjetelek meg szófogadatlan fiak, azt mondja az Úr: és hozzáam vészlek titeket egyet egy városból, kettőt egy nemzetségből, és beiktatlak titeket Sionba.*” Itt e mondat : כִּי אֲנֹכִי בְעַלְתִּי בָכֶם „mert én uratokká lettem“, ki lett hagyva.

A 16. fejezetben a próféta dögveszélylyel fenyegeti az országot és festvén a bekövetkező országos nyomort, azt mondja : oly sürrün jönnek majd a halálesetek, hogy senkinek sem jut eszébe a szokásos temetési és gyászszertartásokra gondolni és halotti torokat tartani.

6. S meghal — így szól — nagyja kicsinyje e földön :
el nem temettethetnek, sem nem siratják őket ;
senki magát érettök meg nem karczolja , sem haját nem tépi ki.

7. S nem osztogatnak kenyeret torban vigasztalásul a halott felett,
s nem itatják meg velök a vigasztalás poharát atyjuk felől,
és az ő anyjuk felől.

E hetedik vers a Visolyi kiadásban így van : „*És az kezeket nem verik össze, hogy őket vigasztalják az megholt felől, és nem vigasztalják őket az ő atyjuk és anyjuk felől.*”

Itt tehát azonkívül, hogy e szók יֵלֵא יִפְרֹטוּ hibásan vannak magyarítva , יֵלֵא יִפְרֹטוּ merőben fordítatlan maradt כִּי־סֵא אִתָּם בִּי־סֵא s nem itatják meg velük a vigasztalás poharát szép képe helyett pedig csak a száraz alapgondolat van „és nem vigasztalják őket.”

Jer. 18, 13—17 a próféta Izrael népének Istenétől való elpártolását természetes rendeltetésével ellenkező szörnyü tettképen akarván felmutatni, e fenkelt hasonlattal él, hogy a havas csúcsait a hó, a vízforrást az ő vize el nem hagyják ; de az én népem stb. mi is a szent könyvben így hangzik :

13. Kérdezősködjetek csak a népek között : ki hallott ilyesmit ?

Igen szörnyűséges dolgot követett el Izrael szüze !

14. Elhagyja-e kőszáli mezőségét a Libanon hava ?

Megszakadnak-e a kiszóródott, buzogó folyóvizek ?

15. Hogy megfélekedzett én rólam az én népem stb.

Itt a 14-ik vers a Visolyi kiadásban így van : *Vajjon elhagyja-e valaki az mezőnek kősziklájának vizét, és azt mely az Libanus havasáról származik?* Ez látni való, nem egyéb mint a vers első

részének rossz felfogás szerinti fordítása, míg a második rész épen-séggel nincs fordítva.

22. 3. e van : „Tegyetek ítéletet és igazságot és mentsétek meg az nyomorultat az nyomorgatónak kezéből (e helyett : mentsétek ki a rablottat a nyomorgató kezéből), az jövevényt, árvát és özvegyet ne nyomorgassátok (itt kellene még lenni : és erőszakot ne tegyetek rajtok = וְאַל תַּחַמְכוּ, de ez ki van hagyva.) — Ugyancs fejezet 17. verse így van : *De az te szemeid, és az te szíved csak az fővényiségre van és az ragadományra, és az nyomorgatásra, hogy ezeket cselekedjed.*“ Itt רַם הָנָקִי לְשִׁפְרָה fordítatlan maradt. E vers teljesen és helyesen fordítva így hangzik : „Mert szemeid és szíved nincsenek egyébre irányozva mint önhasznodra, és az ártatlan vérnek kiontására és a nyomorgatásra, s erőszakoskodásra, hogy azt végrehajtsad.

A 44. fejezet tele van csonkításokkal, ferdítésekkel, melyek közül csak a 18, 19. verseket emeljük ki. Ezek a Visolyi kiadásban így hangzanak : 18. v. *Mi időtől fogva pedig az égen való állatoknak nem kezdünk áldozni* (alkalmasint így akart lenni : kezdünk nem áldozni, mert e szóhelyezés „nem kezdünk áldozni, érthetlenségig rossz és még is a most közkézen forgó kiadásokban is úgy van) *minden nélkül szűkölködünk, fegyver és döghalál* (az eredetiben „éhség“ van) *miatt megemésztettünk.* 19. v. *Mikor pedig mi az égen való állatoknak áldoztunk, vajjon az mi férjeink híre nélkül csináltunk-e neki béleseket, hogy azokat tisztelnénk, és neki (kinek ?) itali áldozakat tennénk.* Nem fessegetvén ezúttal e fordítás egyéb esetlenségeit, a minő az is, hogy מֶלֶכֶת הַשָּׁמַיִם ég királynője, így fordítatik : *égen való állatok*, csak azt emeljük ki, hogy a 18. v.ben וְהָסֵךְ לָהּ נִסְכִּים a 19. v.ben וְהָסֵךְ לָהּ נִסְכִּים fordítatlan maradt és Molnár valamint az előbb említett hibákat és csonkításokat úgy ezeket is híven utánnyomatta.

Mennyivel hívebb, világosabb, teljesebb a mellőzött Heltai fordítása : v. „Az időtől fogva, hogy elhagytuk mennyei királyné asszonyának való jó illatu és itali áldozatokat, mindenbe szűkölködünk, fegyver miatt és éhség miatt megemésztettünk. 19. v. És mikor jó illatot tesznek a mennyei királyné asszonyának és itali áldozattal áldozunk ő neki, nem műveljük ezt a mi férjeink akarátja nélkül, hogy pogácsát sütünk neki, és itali áldozattal áldozunk, hogy megengeszteljük ötet.“ — Ha Károlyi maga elmulasztotta jeles elődje felhasználását,

használta volna fel azt az igazító, vagy ha ezt nem tette, látott volna maga lelkiismeretesebben igazítótisztéhez; ezek, úgy hiszem, nem túlzott követelések, és ha sem az egyiket sem a másikat teljesítve nem látjuk, senki ne csodálkozzék, ha a férfi egyéb érdemei iránti tiszteletünk mellett bibliaigazítási munkatételéről kedvezően nem nyilatkozhatunk.

Fentebb említém, hogy a Károlyi-Gáspár-féle bibliafordítás valódi igazítójának egyedül Tótfalusi Kis Miklóst mondhatni. Hogy az ez által 1674-ben Amsterdamban eszközölt kiadás az előbbiekhöz képest tetemes változásokat tartalmazott, már abból is következtethető, hogy annak terjesztése ellen a Zion túlbuzgó örei oly vihart támasztottak, mintha a vallás os alapjait megrendítő és minden kegyességet felforgató mű forgott volna kérdésben, pedig csak egy hibás bibliafordítás kiigazításáról volt szó. Ellenségeinek incselkedései és fondorkodásai ellen T. Kis Miklós 1697. egy védíratot bocsátott közre, melynek teljes címe e következő :

Apologia Bibliorum

Anno 1684. Amstelodami impressorum.

ut et

orthographiae

in iis observatae :

In Tres Partes divisa.

1. Epistolam Apolegeticam, in qua ut plurimum tractatur de alterationibus quibusdam, quae in ea Editione contigerunt, earumque Generibus, cum Exemplis.

2. Catalogum vocum ibi omissarum, hic restitutarum, ubi interim signantur (duntaxat) Loca de necessariis mutationibus, vel aliis difficultatibus.

3. Ratiocinationem de orthographia eo modo instituenda.

Ad multorum praepudicia de iis concepta medendum cum coactione a nobis invitis expressa.

Per

Nicolaum Kis d. M. Tótfalu

Claudiopoli

Anno 1697.

E könyv, mely a legritkábbak egyike, mert tudtomra a birtokban lévő példányon kívül a két magyar hazában csak a maros-

vásárhelyi könyvtárban létezik még egy példány, — egyiránt becses nyelvészeti és bibliamagyarázati tekintetben.

Az előszóban elmondja, mi indította őt védíratának megírása és közzétételére, hogy helyesírási következetesen keresztül vitt rendszerét kárhozatos újításnak és a Janssoni kiadásbeli magyar szöveg csonkításainak kiegészítését hamisításoknak mondták. A jobbak ugyan mellette voltak, nevezetesen *Horti István* erdélyi püspök és *Dési Márton* örömmel üdvözlük működését, s az utóbbi egy levelét e szavakkal végzi: „Tsuda volna inkább, ha oly nagy jóságos tseledet sok és nagy akadályok nélkül menne véghez;“ de Kis Miklós igen jól tudta, hogy ilynemű vállalatoknál nem annyira a jobbak belátása, mint a többségnek rendesen vak kedvezése vagy ellen-szenve szokott döntení, azért jónak látta a kérdés körülményes fejtegetése által a csökönyöseket is meggyözni. Ő tehát az emelt újítási vádak ellenében bámulatos szorgalomra mutató részletességgel kideríti, hogy az akkor közkézen forgott Jansson-féle kiadása a Károlyi Gáspár bibliafordításának míg egyfelől botráncoktató hibák sokaságától hemzseg és ezerek számra megy a világos kihagyások lajstroma, másfelől a helyesírás egészen oktan, s minthogy minden elv nélkül szökölködik, az egyes szók írásában semmi következetesség sincs.

Nem ismerek hazai irodalmunkban művet, melyben a bírálati szigor kevesebb animositással és legkisebb részletekig menő pontosabb lelkiismeretességgel bonczolná tárgyát, mint a hogy Kis Miklós e kis védírata teszi. Nem hajhászsa a hibákat, hanem mert megalapított józan elvek szerint és nyomról nyomra vizsgál, a botlások szükségkép ötlenek önként elibe.

Sajnos, hogy Kis Miklós nem bírt annyi képességgel a jobbnak önerejéből való előteremtésére, mint a mennyi szorgalmat és józan ítéletet fejtett ki mások hibáinak kiderítésében. De úgy látszik, nem bizott elegendőkép magába a magyar nyelv irodalmi kezelését illetőleg; védíratát is azért nem írta magyarul, mert a mint maga mondja: „*Latino vero idiomate has Apologias concinnavi, quia terminos technicos non possem satis intelligibiliter Hungarico sermone exprimere;*“ a miért is ő a fölfedezett hibák kiigazítását az *Ultrajectumban* akkor tartózkodott magyar tanulókra bízta, a mint ez a hibák jegyzékének íme felíratából világosan kitetszik: „*Voces, sententiae et versus in Bibliis Hung. A. 1644 Amstelodami editis*

incuria quadam omissi; in iisdem ibid. A. 1684. imprimi coeptis acri studio ac fidei opera Hungarorum S. S. Theologiae Studiosorum in Celeberr. Akademia Ultrajectina p. t. commorantium suis locis restitui.“

A Kis-Miklós-féle bibliaigazítások tehát csak úgy eshettek meg, hogy kijelöltetvén valamely latin fordításban azon helyek, melyek a Jansson-féle fordításban hiányosan vagy éppen nem voltak lefordítva, felosztatott a munka úgy, hogy az egyik a biblia egyik, s a másik más részében stb. kijelölt helyek fordítását vállalta magára, mi megtörténvén, Kis Miklós gondosan utána nézett, hogy mindenki a maga kiszabott pensumát hűségesen végezte-e, a Jansson-féle bibliából hiányzó szó, mondat vagy vers le van-e csakugyan és híven fordítva, és ha igen, azt bele szúrta. Hogy ily mechanizmus mellett összevágó, egyöntetű mű nem volt nyerhető, magától értetik. Valóban csak is ily eljárás mellett történhettek oly igazítások, melyek míg egyfelől a szöveget kiegészítik, másfelől — a mint már feljebb is kimutattam — a fordítás érthetlenségét és a haszontalan szöbővitéseket csak szaporítják.

Ám lássunk néhány példát. Deut. 12. 7. a Janssoni kiadásban így hangzik: „És egyetek ott a ti Uratok Istentek előtt, ti és a ti házatok népe, azokból a melyekkel megáldand tégedet a te Urad istened.” Itt e mondat fordítása *יְשַׁמְחֶתֶם בְּכָל מְשַׁלַּח יְרַכֶּם* kimaradt és Kis Miklós *Tremelliust* követve (et laetamini vos et familiae vestrae comedentes ex omni re ad quam admoventis manum) utánpótolja így: „és örvendezzetek, éven azokból valamikre kezeiteket veténditek,” s így az egész vers ekkép hangzik: „És egyetek ott a ti Uratok Istentek előtt, és örvendezzetek ti és a ti házaitek népe, éven mindazokból, valamikre kezeiteket veténditek, a melyekkel megáldand téged a te Urad.” A héber előadás sajátosságának általános ismerete is elegendő annak belátására, hogy ez esetlen, vontatott gondolatki-fejezés nem hű mása az eredetinek. Hű fordításban az egész vers így hangzik: „És egyetek ott Jehova Istentek színe előtt, és örüljete ti és házatok népe kezeitek minden keresményének, a melylyel megáldott téged Jehova a te Istened.”

Deut. 31, 21. a Janssoni kiadásban így hangzott: „Mikor pedig reájok szállanak a sok nyavalyák és nyomorúságok, akkor ő előttök az ének bizonyság leszén (mert el nem felejtí azt az ő maradáka), mert jól tudom az ő gondolatjokat és mit cselekedjék most

is, minek előtte bevitem volna ötet a földre a melyről megeskütem.“ Itt e mondatot : „*mert el nem felejtí azt az ő maradéka*“ Kis Miklós így egészíti ki : „*mert el nem felejtődik ez úgy, hogy ne forogjon az ő maradéka szájában,*“ mi csaknem szó szerinti fordítása Tremellius e szavainak : non enim oblivioni tradendum est, quin versetur in ore seminis ejus. De vajjon szükséges volt-e pótolni e helyt? A héber eredetiben e van : כִּי לֹא תִשְׁכַּח מִפִּי יִרְעִי. Itt nyilván a מִפִּי szó az, melyet Tremellius körülírva fordít így : quin versetur in ore; azonban tudjuk, hogy a פִּי vagy פה (száj) szó על מן, ל, ב viszonyjelölőkkel viszonyzócskává válik. Nevezetesen az instrumentalis viszony szorosan megkülönböztetik a szerint a mint eslekedetbeli, vagy szóbeli; első esetben használják a בְּיָד (kezével) szót, mint בִּיד שֶׁלֹא szó szerint *küldeni kezével azaz általa*; második esetben élnek a פִּי szóval, mint (Num. 35, 30.) לִפִּי עֵדִים tanúk után, tanúk vallomása után (Jer. 36, 6.) מִפִּי כְתוּבָה irtál utánam, előadásom után. E szerint a szóban forgó mondat tulajdonképen így lenne fordítandó : „mert el nem felejtí azt az ő maradéka“; vagy ha már épen betűhöz ragaszkodunk, így kellene fordítani : mert nem mulik ki elfeledve maradéka szájából.“

Hogy Kis Miklós másodrendű kútfők után tétette meg az igazításokat, ennek az a rossz következése is lett, hogy míg egyfelől, a mint fentebb több példában láttuk, oly fordítási darabokat, melyek az eredeti képes kifejezésinek épen csak száraz értelmét adják, érintetlen hágy, másfelől sok helyt, mivel a fordítás a latin kútfővel nem egyezett, ott is igazított, hol Károlyi Gáspár értelmezve ejtett fordítása az előadás egészén alig rontott valamit. Így pl. 1. Sam. 26, 20. a Jansson-kiadásban így van : „Mostan azért az én vérem ki ne omoljon *büntetés nélkül*, mert az Izraelnek királya egy balha kergetni jött; nem különben mint a ki hegyeken kergetné a fogoly madarat.“

A mit Károlyi így fordít : *büntetés nélkül*, az a héberben úgy van, hogy „*a földre*“; azonban tudni kell, hogy a héber szójárás szerint *földre esni* annyit tesz, mint *hiába, minden siker nélkül történni*; e szóknak tehát : *ne essék* (szabadabban : ne omoljon ki) *vérem a földre* tulajdonképi értelmük csakugyan az, hogy „ne omoljon ki vérem hiába, büntetlenül.“ 2 Kir. 10, 10. e szójárás ismét előfordul : „Tudjátok tehát most, hogy a Jehova beszédiből semmi nem esik földre“, ezt is Károlyi értelmezve szabadon így fordítja : „Vegyétek esze-

tekbe ebből azért, hogy *semmi el nem múlik hiába* az Úrnak beszédében. “Ezt Kis Miklós bántatlan meghagyja, míg az előbbi így igazítja: *Most azért az én vérem ki ne omoljon a földre az Úr elől* (hogy értsük itt azt az *elől* szót?) ; *mert az Izrael királya egy balhát kergetni jött : nem különben mintha a ki a hegyeken kergetné a fogoly madarat.*” Ily igazítás már csakugyan nem érdemel köszönetet, nemcsak, mert a földre esni szójárásnak igazi jelentését Kis Miklós, úgy látszik, nem tudta, de meg azért is, mert Károlynak jó magyaros kifejezését : „balha kergetni” mint széna gyűjteni, fa vágni stb. megigazítja így : balhát keresni ; míg az ily szószerkezetet, mint : „nem különben, mintha a ki . . .”, melynek az eredetiben semmi nyoma, változatlan meghagyja.

Helyesen igazítva e versnek így kell hangzani : „Most tehát ne omoljon ki az én vérem hiába, távol (מֵעַל) Jehova színétől. Mert úgy indult ki Izrael királya egy bolha keresésére, mint mikor fogoly madarat vadásznak a hegyeken.”

E szavakkal a Saul által üldözöbe vett Dávid megakarja kérélni üldözőjét, és Dávidnak, ki már akkor Izrael ellenségeinek rettegetése volt, igen jól illik szájába a kifejezés : Vajha ne kellene távol Jehova színétől, azaz pogányok földére menekülve elvesznem, a nélkül, hogy Izrael ellenségeivel karom súlyát éreztethetném ; miért folytatja hát Izrael királya üldözését egyik legcsekélyebb szolgája ellen (s itt keleti túlzással magát a bolhához hasonlítja) oly szenvedélyvel, mint mikor nemes állatokra tart vadászatot a hegyek közt ?

Elég e néhány példa annak bebizonyítására, hogy Kis Miklós-nak a bibliai magyar szöveg tisztítása dolgában nyert pozitív eredményei koránt sem olyanok, a minőket a Janssoni szöveg jeles bírálata után joggal várhatnánk, ha ő az igazításokat maga teszi és az eredeti után indul.

Bibliafordítás igazítójától nem csak az eredeti szöveg teljes ismeretét, hanem egyebet is méltán várhatunk ; első sorban pedig kívánhatjuk, hogy nyelve correct, és műízlése olyan legyen, hogy nem csak az igazítandó szövegben esett hézagokat pótolja, hanem annak összebonyolt szerkezetű, válogatlan kifejezésű, kerekdedségre nem ügyelő beszédeinek bájt és kellőséget is kölcsönözzön. Kis Miklós bibliaigazítási munkálkodása akkor fogott volna teljes fényben tündöklenni, ha ő igazításaiban példát mutatott volna, mikép kell vala Károlyi Gáspárnak magyarításában eljárnia ; de Kis Mik-

lós igazítási nyelve a Károlyiénál lehetőleg pongyolább, még kevésbé praecis és sokszor a szövegbe bele sem illő.

Mindamellett Kis Miklós örök hálára kötelezte maga iránt a protestans egyházat, a mennyiben igazításai legalább azt a pírónságot elhárította tőlünk, hogy szentkönyvül egy sokszorosan csonka művet használtunk.

Kis Miklós után a bibliai magyar szöveg ügyében alig történt egy lépés, mely említést érdemelne; még az új szövetségnek legújabb 1854-ik évi, az egyes pontok értelmezésében lelkiismeretes kolozsvári kiadói is a szöveg épségére oly keveset ügyeltek, hogy kiadásukban nem egy helyt Kis Miklós által már kiegészített darabokat ismét a Janssoni kiadás szerint csonkán közlik, mint pl. Rom. 9. 8. a kolozsvári kiadásban így hangzik: „*Nem a kik a testnek fiai, hanem az ígéretnek fiai ismertetnek Ábrahám magvának*“; itt e mondat: ταῦτα τέκνα τοῦ θεοῦ kimaradt és az egész vers a Kis Miklós igazításai nyomán készült közkézen forgó bibliákban így van: „*Nem a kik a testnek fiai, azok az Istennek fiai*; hanem az ígéretnek fiai ismertetnek Ábrahám magvának.“

Végezetül szabadjon megjegyezmem, hogy észrevételeim, melyeket itt töredékesen elszórtam, csak történelmi bevezetésül akar-nak szolgálni egy netalán valaki által később készítendő bibliafordítási körülményes theoriához; a mező, melyet egy nagy egész alkotására be kellett volna járnom, sokkal rengetegebb, semhogy az én parányi erőm megbírná. Szándékom csak a volt, hogy megmutassam, hol állunk, és hogy töredékes jegyzeteimmel figyelmeztessék arra, hogy Károlyi Gáspár bibliafordítása minden később tett igazítások után is, nem mondom a tudomány, de csak a közönséges élet legszerényebb igényeinek sem felel meg.

Ha a miket szóltam, igazak, az egyház, melynek a biblia leg-szentebb kincse, tudni fogja, mi a teendője, és nem fog késni min-dent megtenni, hogy a hiányt, melynek tovább tartása pírónság nélkül nem lehető, minél előbb pótolta. Adja Isten.

BALLAGI MÓR.

A SAJÓ-SZENTPÉTERIEKNEK 1403-IK ÉVI 'VÉGEZÉSE' NYELVÉSZETI TEKINTETBEN.

BEVEZETÉS.

Korunkban annyi a magyar nyelvész, hogy szerit számát sem tudjuk, alkalmasint a mennyi az író, sőt talán még több is. Ez magában véve nem volna nagy baj, hanem a baj abban fekszik, hogy nem mindnyájan iparkodunk ismerni nyelvünket vagy nem méltatjuk azt egész terjedelmében, s félszegüekké leszünk.

Van példánk elég.

Egyik nyelvész alapúl csak az élő népnyelvet veszi, még pedig egyedül azon népnyelvet választja s fogadja el irányadóul, melyet ő egyedül a maga körében észlel vala. Azonban fejtegetéseiből az tűnik ki, hogy még a hozzá legközelebb álló népnyelvet sem ismeri. Mire példával más alkalommal szolgálók.

A másik meg keveset hajt az egész élő népnyelvre, hanem neki az a legtökéletesebb nyelv, mennél régibb emléekben találjuk azt. S egy némely már annyira megy, hogy nemcsak az irányban szereti utánozni a régiséget, kiről írta egyik elmés honfitársunk (mit csak emlékezetből írhatok ki) : „Megmagyaráztad imé a nyelvemlékeket, ámde Ten magyarázásid ki magyarázza nekünk“ ? hanem még a hangok kiejtésében is csak az emlékekben talált betűjegyeket követi, s az ily kiejtést tartja szépnek, tökéletesnek.

Megkísértem egyik koszorús költőnk néhány sorát szerintök ily szép s erőteljes (?) kiejtésben adni elé :

Feketu zumuv zip chulgecke ;
Rupulhetnik heon ment a fecke,
Meg ez nopun zallnik zumud lattara,
Oblokud rostirozatvara.

azaz :

Fekete szemű szép hölgyecske stb. (,Fekete' némely régi nyelvemlékben : *feketül* és *fekető*).

Nem merném állítani hogy ama régi ejtés által (régiesen : miá) megbájoznak nyelvünkkel a világot.

Ne higgye azonban senki, hogy én a régi nyelvemlékeket buvárkodás tekintetében megbecsülhetetlen kincsnek nem tartanám.

A ki talán szótárunkat forgatja, elég bizonyosságaira talál azon nézetünknek.

Különösen sokat tartok pedig a régi nyelvemlékekben az eredetiekre, mert a fordítások nemcsak hogy többé kevesebbé hívek akarának lenni saját eredijöklöz, hanem főképen, mert a fordítók már más nyelvben, illetőleg a latinban is jártasak levén, ezt annyira mennyire csak nyelvtan után sajátíthatták vala el, így magyar nyelvről is, hacsak gondolatban is, nyelvtant kellett alkotniok, különben nem tudháták, mi minnek és miért felel meg a magyarban. Ellenben az eredeti magyar iratokban, habár szerzőik egyike vagy másika értett is valamely más idegen nyelvet, mint Eszterházy Miklós nádor, Pázmán, stb. nem vala szükség fogalmazását más nyelvhez szabnia, hanem úgy teheté s tevé papírra gondolatait teljesen, a mint beszélni szokott. De mind e mellett véghetetlen becsüeknek tartom a régi fordításokat is, csak tudjuk jól megkülönböztetni az idegen nyelv utánzásait az ősz magyar kifejezésektől.

S minden nyelvésznek mily roppant kincs, a mit már eddig is mind az Akadémia mind egyesek buzgalmából birunk, legyen szabad egyikét példát is felhoznom.

,Egyetlen' szavunkban mindnyájan éreztük és érezzük hogy az ,etlen' képző nem a tagadó ,atlan', ,etlen' — noha létezik ily nézet is — hanem valamely más képző lappang abban. De kérdés : micsoda más képző ? Mi a szótárban azt írtuk, hogy ,egyetlen' annynyi mint : egyiglen, régiesen : egyéglen, s a *g t*-vé változván (mint ,esmeg' = ,ismét' szóban is), lőn szintén az *é*-nek is rövidültével : *egyetlen* stb. Ámde épen magára ezen szóra régi példánk nem vala. Azonban csak nem régiben egy igen kitűnő nyelvemlékünkben találom meg. T. i. az a rossz szokásom van, hogy az előszókat nem olvasom, hánem olvasni valómnak mindjárt tartalmát akarom tudni. S így történt, hogy noha Katalin verses legendáját már többször átforgattam volt, de Toldy társunk előszaván csak e napokban futék végig:

S mit találok ott? Egy jegyzetet, melyben az áll, hogy „ő az ,egyetlen‘ szót, mely értelmére nézve kétségtelenül az ,egyiglen‘ helyett áll, kiigazította a 2849-ik versben“ :

„Igen nagy tüzet tegyetek,
 És őket mind elvigyétek,
 És mind *egyetlen* belevessétek,
 És nagy szörnyen égessétek.“

Világos. És Toldy társunknak minden bizonynyal helyes oka vala a kiigazításra s általában az írásmódnak a mai kiejtéshez illesztésére annyival inkább, mert ő e szép nyelvkincset a nagy közönségnek is élvezhetővé akarta tenni.

Azonban a nyelvész minden betűt, minden vonást fürkészní szeret, s ha kivált azt találja, hogy valamely meglepő jelenségben az írásmód is következetes, azt kézzel lábbal megragadja. E tekintetben igen nagy szolgálatot tön nekünk Szalay Ágoston társunk, midőn a XVI. század első feléből 400 levelet, mint eredetiekben szintén igen régi nyelvmélekeket egészen akkori írásmóddal adott ki. Szintén ily érdemet szerze nyelvészetünkben Kriza János is, midőn a székelv nép nyelvének, sőt az egyes szók, még betűk kiejtésének legkisebb árnyékait is lehető hűséggel igyekezett jelölni gyűjteményében. Mindkét nyelvkincs — amaz a régi, emez a mai tájnyelvre nézve — különös értekezéseim tárgya fog lenni.

Az említett ,egyetlen‘ szó vezet reá, hogy ha kitérésem miatt a tisztelt osztály terhére nem leszek, a magyar nyelv birodalmán belül a ,talan‘ ,telen‘ képzőről is szóljak valamit.

Barátink, kik azon irigylendő helyzetben vannak, hogy többféle nyelvekkel összehasonlításokra s idegen nyelvek tanulmányozására több időt fordíthatnak, kétségkívül igen alaposan állították egybe a magyar ,talan‘ ,telen‘ képzőt a hangokban csaknem azonos finn ,ton‘ ,tön‘ képzőkkel. Csakhogy, mint ennek elemzéséből tanuljuk, a finn egyszerű *tta*, *ttü* már magában is névrág s annyi mint a magyar ,nélkül‘, tehát hiányt jelent, melyhez az *n*, az én csekély tudomásom szerint, mint melléknév képző járulván, újabb jelentése melléknéviileg : nélküli, pl. *raha* (pénz), *rahata* (pénz nélkül), *rahaton* (pénz nélküli vagy pénzetlen). Ellenben minden magyar ember érzi, hogy a *talan*, *telen* képzőnél nem a *ta*, *te* előrészben, hanem a *lan*-, *len*-ben fekszik a ,nélküli‘ jelentőség sulya, annyira hogy classicus íróink mindenike széltiben használja a főtebbi képzőket *ta*, *te* nél-

kül is eléjön, pl. *rendíthetlen* (Kazinczynál), *lehetlen* (Kisfaludy S-nál), *halhatlan* (Kis J-nál), *láthatlan* (Tompánál), *búsítlan* (Kisfaludy K-nál) stb. Ennek is megfejtésére maga a magyar és némileg a régi nyelv adja a kulcsot. „Nélkül” értelemben nézve tökéletesen egyezik a „talan” képzővel, mely, mint tudjuk, határozóképp is használtatik, pl. *nyomtalan* és *nyomnélkül eltűnt*. Jelenleg csak azt kívánom igazolni, hogy az egyes részek jelentéseiben is a két beszédrész teljesen összeült.

„Nélkül” névutó már önmagában is könnyen elemezhető, még könnyebbé teszik az elemzést a régi nyelvemlékek. A Bécsi vagy Révay-codexben olvassuk: „És valahová bementenek, tijnél- és nyil-nálkül és vértnél- és törnélkül viott ő istenének ő érték és győzött.” Íme csak az utóbbi „nél-”, „nál”-hoz tétetik a „kül”, más részről egyik mély szóban a *nál* eredeti alakjában is megvan, mely sok más nyelvemlékben nem is változik át „nél”-lé, például egy 1512-diki levélben (Nyelvemlékek II. kötete 42. l.): ne hagyj nála nákil (= nála nákil v. nélkül). Néha pedig el is válik a két rész egymástól pl. a Passióban: „tassolynál kil” (ma : tarsoly nélkül). Ezekben tehát világosan a „kül”, „kil” tagban fekszik a tagadás, a „nál” pedig, mint tudjuk, általában valaminek hollétét, különösen közelében vagyis mellette, birtokában, mint tulajdona, tulajdonsága létét jelenti, „nálkül” tehát, vagy később a hangrendszerhez még pedig az utóbbihoz mint jelen értelméhez képest nyomatossabbhoz alkalmazkodva: „nélkül” annyi mint: birtokon kívül, azaz nem létezőleg.

Ha már most ezt az értelemben teljesen összeütő „talan” képzővel egybevetjük: ebben a *ta* = *ott*, tehát szintén annyi mint *hol-lét*, azaz *nál*, és *len* = *nem* (mint a régi *nám* ma : *lám*); *len* tehát megfelel *kül*, *kivül* szónak s az egész együtt épen az a mi *nál-kül*.

És minthogy neveknél az *s* (os, ős, es, és) melléknévképző, igéknél pedig a *t* (at, et) képző jelenti az ott lételt, illetőleg neveknél tulajdonságot, igéknél tevést, tevélegességet, szótárunkban hosszabb fejtegetés nélkül, minthogy különben is az egész elég hosszúra terjed, e két képzőből alakítottak irtuk az *atlan*, másképp: „talan” képzőt is. Végül pedig minthogy kivált igéknél a *t* vagyis *ít*, s *hat* képzőkben már különben is megvan a tevés, (illetőleg tehetés) szónak mind értelme mind gyökeleme t. i. a *te* pl. *bús-ít-lan*, *mez-ít-len*, *hal-lat-lan*, *le-het-len*, *igeneveknél* is mint: *é-t-len*, *í-t-lan* (régiesen), *té-t-len*; valamint némely melléknéveknél is pl. *alkalmat-os*, *alkalmat-lan*, *kellemet-es*, *kellemet-len*, *szorgalmat-os* *szorgalmat-lan*, *figyelmet-es*, *figyelmet-len*, az ilyenekben az *at-lan*, *et-len* előrészei

már el is maradhatnak, sőt többet mondok, ez utóbbiakban a ,talan' egészben használatának legmakacsabb védőjénél sem találjuk: al- kalmat-atlan, figyelmet-etlen; pedig ,alkalmat-os' figyelmet-es' szók- ban az *at*, *et* tagok távolról sem jelentenek tagadást és ,alkalmas', ,figyelmes' szók, mint tudjuk, csak újabb időben kaptak lábra.

A szójárások is igen sok esetben érdekes felvilágosítást nyuj- tanak a nyelvbuvárnak, pl. Czuczor társunk szerint Mátyus földén így mondják az ökörnek, midőn járomba fogják: *ker ho mellé* (azaz kerülj ho mellé), itt tehát *ho* világosan jármot vagy igát fejez ki (perzsa nyelven: *ju* vagy *jugh*) s a mondat azt teszi: kerülj iga mellé (mi a Tisza mellett csak ,kör be' azaz kerülj be). Mily könnyű most innen kimagyarázni a *hód* vagy *hold* szót, mely régenten ekealyjának is mondatott, mint a *ho* szótól eredőt, épen a szerént, miként a latinban *jugerum* ,jugum'-tól s ez *jungo*, szanszkritul: *juds* stb. igétől származik, a német *Joch* pedig mind igát mind hold föl- det jelent; s mily könnyű innen a *hódít*, *hódul* szóknak is megfejtése t. i. igaz vagyis iga alá hajt és iga alá hajol.

Más részről a régi nyelvemlékek némi homályosságára sok- szor az élő nyelv vagy élő tájnyelv vet világot. Egy történetkét, bár magam személyét illeti, kénytelen vagyok itt elmondani, mert főntebbi állításomat igazolja. Jászay Pál régi iskolai barátomat is Bécsben laktomban 1835-ben meglátogatván, többek közt a Tatrosi codexből kivont jegyzeteit s munkálatait mutogatá, megemlítvén egy- szersmind, hogy e codexben használt harmadik e iránt Gévayval együtt eligazodni nem tudnak. A mint egy-két szót megpillantottam, azonnal észrevevém a zárté-t, mely e codexben rendesen pusztán, min- den jelezés nélkül van írva, s felvilágosítám barátomat egy két szóval, annak tökéletes szabályszerűségéről, a ma élő nyelvben is, mit világot látott értekezésében használt is. Mit dicsekedés nélkül elmondhatok, mert azon elvet már egy évvel előbb megjelent munkámban, „A magyar nyelv metaphysicájá“-ban érintettem. A Müncheni és Bécsi codexekben igen gyakran találjuk ez alakokat: „lelék Dánielt *imád- kozotta* és *onszolta* ő istenét (invenerunt Daniele m orantem et ob- secrantem Deum suum). S értjük ugyan, hisz latinul is ott áll mel- lette, mit akar kifejezni, de nyelvérzékünk nem ismeré. S íme a szé- kely tájszólásban Kriza J. szerint: ,álmottam, álmottad, álmotta' ál- lapotjegyzők is és azt jelentik: álmomban, álmodban, álmában; pél- dát is idéz: „Még csak álmottam láttam ilyen dolgot, ő is csak ál-

motta láthatott. Tehát „lelék Dánielt imádkozta” szépen megfelel e ma is divatos kifejezésnek: lelék Dánielt imádkoztában v. imádkozva.

Így találjuk e kölcsönös felvilágosításokat más nyelvekben is. Tudjuk, a török (t. i. nyugoti török) többese mind neveknél mind igéknél általában *lar*, *ler* rag által képeztetik. Mindig feltűnő és csekély tudományom után más nyelvekben példátlan vala előttem ezen látszólag összetett elemekből álló rag, melyben két mássalhangzó: *l* és *r* szerepel, míg nem az eredetibb vagyis tisztább tatár nyelveket tanulmányozván, itt találok, hogy a 3-ik személyi névmás: *o* vagy *u* és végül *l*-lel: *ol* vagy *ul* is (= *ö*) s ennek többese az éjszaki tatároknál, különösen Aderbidsánoknál *ular*, Kazáni és Orenburgi vidéken: *alar* (Kasem-Bég szerint), sőt a csagataj (keleti-tatár) nyelvben is (Berezin szerint *ular* vagy *olar* (= *ök*) azaz az egyes számban levő *ol* vagy *ul* töszóhoz csak *ar* többes képző járul; s ezen többes is a törökben (mind Meninszkinél mind Pfizmayernél) állandóan: *onlar*, noha a töszó itt is *o* vagy *ol*. Nem tudom, mások mit vélnek, de engem ezen tanulmány tökéletesen megnyugtatott és felvilágosított. (Repiczky pályáértekezésében is ilyformát olvastam, mely hogy nyomtatásban meg nem jelent, most is mindig sajnálom). A török többes t. i. a mondottak szerint annyi mint *ök*, vagy *azok* még pedig mind igéknél: *idi-ler* = volt-ak, mely a magyarban is annyi mint *volt-ök*, mind nevekben: *kalpaglar* = kalpag-azok v. -ök. S a tiszta képző ezek szerint csak *ar*, *er*, melyre nézve a ki tudja, hogy a török-tatár nyelvekben az *r* igen könnyen változik *z*-vé, láthatja, mily közel jár ez az árja nyelvekbeli *sz* többes képzőhöz, sőt az altaji nyelvekbeli *t*-hez s magyar *k*-hoz is.

A sajátító rag is a törökben rendesen: *uñ*, *üñ*, *iñ* (orrbetű), a tatárban pedig általában *ning*, mely a magyar *nek*-kel, de az elemzéssel is sokkal tökéletesebben megegyezik (mint máskor fejtegettem). Továbbá a tulajdonító is a törökben rendesen csak *a*, *e*, a tatárban pedig *ka*, *ke* vagy *ga*, *ge* megint közelebb jár a magyarhoz, de a nyugoti török, mely különösen kedveli a lágy kiejtést, a *k* vagy *g* mássalhangzót ismét elvesztette.

Mindezen példák rövid veleje, hogy nyelvészkedésünkben régi és jelen nyelvünket s jelenben különösen a tájnyelveket (sőt régi nyelvm emlékeink is csak tájnyelvek, úgyhogy például Erdősy, ki már nyelvtant is írt, csak saját és ott még ma is divatozó tájnyelvét illeszté vala nyelvtanába), továbbá a többé vagy kevésbé ro-

kon nyelveket mind egyaránt kell lehetőleg tanulmányoznunk, mint ezt már többször elmondám; úgy hogy bizvást állíthatjuk, a ki ez igazságot legalább elvben el nem ösmeri, — mert hiszen mindent nem tudhatunk, de az elv elfogadásával legalább egyikünk a másikat támogatja, — annak valóban kár az időt nyelvészkedésre pazarolnia, főleg ha azt is meggondoljuk, hogy, mint tudjuk, vannak hazánkban, egyébiránt jeles fők, kik derűre borúra gyártják a szabályokat még a saját körükben divatozó nyelvszokás ellenére is, vagy kik szemöket hunyják be az egész régiségre (pedig ajkuk mindig ezt pengeti), csak hogy megkedvelt eszméiket érvényesítsék. Miről talán szintén más alkalommal.

Részemről föltett czélom a régi emlékekben és jelen tájnyelvekben tett némely buvárlataimat a tisztelt osztálynak és közönségnek egyszer másszor bemutatni.

Jelenlegi értekezésem *közelebbi tárgya* egyik legrégibb eredeti (nem fordított) és világi (nem egyházi) életből fenmaradt nyelvemlék, s épen mint eredeti és világi, sokkal közelebb állt a nép nyelvéhez, mint az egyházi, mely többnyire fordítás, melynek irányán mindig némi mesterkélés és erőtetés látszik; sőt amaz tisztán maga a népnyelv, mert írójának nem kellett idegen nyelvhez alkalmazkodnia; mely körülményeket vajha soha se tévesztenének szem elől azok, kik régi nyelvemlékekben buvárkodnak.

A tárgyúl vett nyelvemlékkel még más érdek is van egybekötve.

Ki nem óhajtaná ismerni a dicső Hunyadiak, azaz a Hunyadi-kor eredeti nyelvét

Nyelvemlékünk ugyan 1403-ban kelt s a Hunyadiak fénykora tulajdonképen e század közepe felé kezdődik, de képzelhető-e, hogy az egykét évtizeddel előbb kelt s emlékünkben fentartott nép-nyelvtől, — mely általán Adelung tanúsítása szerint is, még későbbi korban sem szokott, midőn már nyomtatás, iskolák virágzásban valának, változni, — a Hunyadiak nyelve, melylyel annyi győzelemre vezették vitéz seregeiket s melyen különösen Mátyás a nép közt forogtában beszélt, különböző volt volna?

Minden régi nyelvemléknél első tudnivaló:

A betűk olvasása a mennyiben azok értéke a maitól némileg különbözik.

a mind rövid, mind hosszú hangot jelöl pl. *varosnak* = városnak.

e = e, é, é : *vegezéseket* = végezéseket, *teb* = téb (több).

i = i, **j** : *penig, mind, itt, közinkben*; *Saió* = Sajó, *akariuk*.

j = i, í, j : *senkÿ, kÿt, mÿ, kÿáruland, hÿtÿ*; és *hÿre, bÿró, alá-zÿtani* = hire, bíró, alázítani; (ezen vidéken jelenben is legalább fiatalkoromban soha sem hallottam rövid i-t hosszú í helyett); *lejend* (= lejend), *maÿd*.

j = i : *valakj* (= valaki) *vidékj, tartozkj*.

o = o, ó : *bort*; *valo* (= való).

ö = ö, ő : *közepeth* (= közepett); *teremtö* (= teremő).

u = u, ú, v : *találhattiuk* (= találhatjuk), *akariuk, arulhassa* (= árulhassa); *boszonkoduan* (boszonkodván).

v = u, ú : *vtan* (= után); *vgymond*.

w = u, ü, ő, v : *ajanliwk* (ajánljuk), *eletunk* (= életünk); *lewe-lönket*; *w pincéjében* (= ő pincéjében; eléjön : önnön, tiszta ö-kkel), *nélkwl* (= nélkül).

c = cz : *pincejében* (= pincéjében), van cz-vel is : *iczéjét*.

cx = cs : *czak* (= csak), *czelekeszik* (l. **c**).

g = g, gy : *vegezes*; *eg* (= egy, van két gg-vel is : *égg*).

g = gy : *hoj, awag*.

gi = egieb (= egyéb).

l = ly : *mel* (= mely egy l-lel; eléjön két lly-lyel is).

l = ly : *mel'vel* (= melyvel, melylyel).

li = ly, lly : *illien, ollian*.

ni = ny : *niereseg* (= nyereség).

ti = ty : *akarattia* (= akarattya, a kiejtés szerint; mai helyesírással : *akaratja*), *igy* : *vágattiuk, emésztettiuk*.

Ezekén kívül alig van eltérés a mai írásmódtól vagy kiejtéstől, úgy hogy a nem gyakorlott szem is folyvást olvashatja.

Ragok és képzők.

a, ja, bora, maradéka; napja, akaratja.

an bátran.

and, end, adand, lejend.

ánt, gyalánt.

at, et l. *tárgyeseti*, és *míveltető* ragok.

b, feljeb, job, töb (*téb*, mind egy *b*-vel).

beli, tanácsbeli.

ban, ben, ba, be helyett is : bátran bevesse pincéjében.

ból, ből, városból, borából, vakmerőségből (nincs : *bul*).

e, je szüksége, féle; ideje, itczéje; érette.

ejt hiúejt (hiúit azaz hiánosít, üresít, ürít), a legtöbb esetben a mai

ít, L. *Szótár*.

ek l. *többsesi ragok*.

end, lejend.

enként, fejenként.

ént, szerént.

es, engedelmes.

hat, het, vehet.

hassa, hesse, (a *t* hasonl mint ma is), árulhassa, vehesse.

hoz, házához.

i, emlékezeti, (= emlékezete), vidéki; lakosi (többses); kezdi (ige-rag).

ig korig, napig, sokáig.

ik-es ragozás : történnék.

ít l. *ejt*.

jövő *újabb ragozása* : hozandana.

ja, je, tudja, meg nem állja; (neveknél lásd : *e*).

juk, jük, valljuk, ontatjuk, emésztetjük.

ként l. *enként*.

míveltető ragok : **at, et**, vágat(juk) ontat(juk) emésztet(jük).

n földén, idején; későn.

nak, nek sajátító, többnyire kiírva (alább bővebben).

nak, nek városnak (adni), mindennek (szabad).

nál, nél, közép fok mellett (négy pénznél feljebb).

ni, ani határtalan mód ragjai, személyrag nélkül : *árulni* (nem árulnia).

na, ne hozandana, vetne.

on, ön falukon, földön.

ő, előttö.

onk, önk, de **unk, ünk** is, várasonk, határunk, akaratumk, vágatumk, levelönk, jelentönk, közölönk (mind tisztán *o*, *u* s *ö*-vel kiírva).

ra, re italtra, emlékezetre.

rül, rul falurul (tisztán *u*-val írva), szekerrül (szekerrwl, mely lehet, szekérről is).

részesülői ragok: **t, tt, ett, ott**, árult, eskütt, termett, mondott, mondatott (az megmondatot borokot).

s, erős.

ság, ség birság, engedelmesség, erősség.

tárgyeseti ragok: **t, th, at, et, eth, ot**, bort, fenekéth, borát, végezéseket, akaratunkat, engedelmességünket, biránkot, borokot.

ú, arányu (olyan arányú).

ült, mindenütt.

val vel, borval, melyvel, büntetésvel; de hasonlva is: birsággal, garassal, bizonynyal.

Az egész szóragozás és szóképzés módja annyira összeüt a maival, hogy a folyvásti olvasásban alig veszünk észre valamely feltűnőt.

Szótár vagyis minden egyes szó betűrendben.

Több mint ötödfélszáz éves nyelvemlékünk a legtisztább magyarságú vidékről, melyből, mint föntebb érintém, a Hunyadiak nyelvére is következtetést vonhatunk, megérdemli, hogy belőle valamennyi szót kiírjuk.

I. Egyszerű szók.

a, á.

ad, adjuk emlékezetre.

ajánl, engedelmességünket ajánljuk.

akar, ezt is akarjuk.

akarat, egyaránt való akaratból.

5. **akkor**,

alá, büntetés alá vetessék.

alatt

alázít, megalázítani.

áll, ez szerzéseket meg nem állja.

10. **által**

általag, általaggal

ár, árúju, e helyett: áru, olyan árújú (értékű).

arány, olyan arányut

aránt, egy aránt való

15. **árúl**, kiárúl.

avagy, avagy rendelkezéseket

az (névmutató)

azért

azon (= ugyanazon), azon-félével.

b.

20. **bátran**

be (összetételekben, lásd a-lább).

becsület, az árát igaz becsü-

- let (= becsü szerént) meg-
értvén.
ben(n), itt ben
beszéd, bosszúbeszéd
25. bíró, az főbírnak
bírság, hogy ha ez bírság mi-
att.
bizonynyal } és ez dolog bi-
bizonyít } zonynyal reá bizo-
nyíttathatik.
bor, idegen földön termett a-
vagy vidéki bort.
30. bosszú, bosszúbeszédvel.
bosszonkodik, bosszonkod-
ván.
bővség, bornak bővségejért.
büntetés, ilyen büntetés alatt.
cs.
csak
35. cselekszik
d.
Deák (a főbíró neve: Gergely
Deák, litteratus?)
dolog
e, é.
ebéd, ebédkorig.
egész, egész város akaratjá-
ból.
40. egy v. eggy
egyéb
el
elé, hogy elé vesse
élet
45. ellen, ez mi végezésünknek
ellene.
előtt
ember, tanácsbeli embert

- emészt, és az bort a földvel
megemésztetjük.
emlékezet, ez mi végezésünk-
nek emlékezetire
50. engedelmesség
épülés, az egyháznak épüle-
sére.
erőseit, megerőseítvén
erősség, erősségére
ért meg értvén.
55. és v. es (elējön egyszer is he-
lyett: ezt es).
esik, az megmondott kárban
(= kárba) esik.
eskütt, esküttek és minden ta-
nácok.
estve estvéig kimenjen vele.
esztendő, és esztendőnek előtti.
60. ez,
f.
falu, falurul falura
fej, mind fejenként
féle
felett, az büntetés felett annyi
mint: a büntetésen felül.
65. feljebb, de feljebb ne kezd-
hesse.
felül, az felül megmondott bir-
sággal terheltelessék.
fenék, az fenekét kivágtuk
fizet, fizessen
fogy, ha el nem fogyand.
70. fordulás, esztendőnek fordú-
lásának előtti.
fő, főbíró
föld, idegen földön termett a-
vagy vidéki bort

g. gy.*garas**gyáldnt* (= gyanánt)75. *Gergely* (Keresztnév)*gira***h.***ha*, *ha* pedig különben cselekszik.*hanem**harmad*, harmad napig.80. *három*, három girát, három garassal*hat*, *het* árulhasson, vihessen.*hat*, *hat* pénzzel*határ*, az mi határunkban*ház*, háza szükségére.85. *haza*, reggel jő *haza*,*hír*, híre nélkül.*hit* (= eskü), annak az embernek hiti szerént megértvén,*hiújejt* v. *hívejt* am. hiánosít, üresít*hogy*, *hogy* *ha* pedig történék.90. *hol*, valahol*hord*, tétova *hord*,*hoz*, be ne hozhasson*hozzá* (nem : *hozzá*)**i.***idegen*, idegen ember avagy vidéki95. *idő**igaz**illet*, bosszúbeszédvel illetend*illik*, tizedre vagy kilenczedre illenék (azt illetné)*ilyen*100. *is**isten**ital*, magának tartsa itálra.*itcze**itt* v. *itt*.**j.**105. *jelent*, az kit majd megjelenünk.*jó*, *jobb**jő*, *ha* pedig reggel jő *haza**jut*, későn *jut* (= jön) az ő házához.**k.***kár*, az megmondott kárban110. *kazdag* kazdagoknak.*kedves**kegyes*, kegyes teremő isten*kell*, három girát kelljen az bírónak adni.*képen*, vakmerőképen115. *kereskedés*, kereskedésnek okájért.*későn*, későn *jut**kezd*, kikezdhesse*ki* (névmás), kit az ő pinczéjében vetne.*ki* (igekötő, soha sem : *kive* v. *küve*).120. *kicsén* (= kicsin)*kilenczed**kilenczedlés**kis*, (v. *küs*, ,küssebbséges szóban)

- kivüllötte*, az kiárult bornak
kivélette.
125. *kor*, ebédkorig
korcsma.
közepett, váras közepett
közinkbe, be ne hozhasson
mi közinkbe.
közönséges, az mi közönsé-
ges akaratomkat.
130. *község*, község közül valót.
közüll, senki mi közülönk.
különben
küssebséges, küssebséges
avagy bosszúbeszédvel.

l.

- lakos*, lakosi Sajó-Szent-Pé-
ternek.
135. *látogat*, melyvel minket meg-
látogatott.
leszen, *téb* (= több) bora
nem leend.
levél

m.

- maga*, magának tartsa.
majd
140. *maradék*, efféle bornak ma-
radékát.
más, más nap az városból
kimenvén.
meg (igekötő, soha sem :
mege)
megy
mely és *melly*, mely napig,
melly nap beteljesedvén,
145. *mer* (vakmerő' összetett szó-
ban)

- mi* (névmás), senki mi kö-
zülönk.
miatt (nem : *miá*)
miért, miért hogy (= mint-
hogy)
mind (sohasem : *mend*) mind
fejenként
150. *mind* — *mind*, mind kazda-
goknak és mind szegé-
nyeknek.
minden
mindenütt
mink(et),
mint

155. *mivel* (nem : *miel*) avagy ha
ezt nem miveli.
möld (= mód), az mi éle-
tünknek job mólgyáért,
mond, az megmondott bün-
tetés, az megmondott
borok
mostani

n, ny.

- nagy*
160. *nap*
ne
négy
nem
név
165. *nyereség*, nyereségre.

o, ő, ö.

- ok*, kereskedésnek okájért.
ont (= ont) az fenekét ki-
vágatván az földre ontat-
juk.
ő, ő pinczejében.
önnön, önnön pinczejében.

p.

170. *pecsét*, nagy pecsétünkvel
pecsétés, pecsétes itczével.
penig (állandóan)
pénz
Péter („Sajó-Szent-Péter“ ösz-
 szetételben).
 175. *pincze*
pint
polgár (nem : pologár)

r.

- rak*, { reárákhatják
red, {
 180. *regvel*
rendel
rendelés ilyen rendeléseket
 szerzettünk

s, sz.

- Sajó* (összetételben, külön-
 ben folyó neve)
se
 185. *sem*, *sem* *penig* itt ne árul-
 hasson.
sem — *sem*, *sem* *tized*- *sem*
kilenczedbort.
senki.
ser
 190. *soká*
somogyi, *somogyi* borok.
szabad
szaporít (nem : *szaporejít*)
szegény
 195. *szekér*
szent
szeremi, *szeremi* borok.
szerént, választása *szerént*.

szerez, ilyen végezéseket a-
 vagy rendeléseket szerzet-
 tünk.

200. *szükség*, háza *szükségére*.

t.

- tanács* (személy és dolog)
 minden tanácsok; elvége-
 zett tanácsból
tanácsbeli, tanácsbeli embert.
talál (nem : *tanál*)
tart magának *tartsa*.
 205. *tartozik*, mind az várasnak
 adni *tartozik*.
tehát (nem : *tahát*)
tele
teljesedik, *beteljesedvén*.
terem
 210. *teremtő* (nem : *teremté*).
terhel, *terheltessék*.
teszen
tétova, *tétova* hord.
tisztel, valakit vele *tisztel*-
vén.
 215. *tized*
tizedlés
több, (írva *teb*, azaz *téb*)
tölt
történik, *történnék*
 220. *tud*, *tudja*

u, ú.

úgy
ugyan
után

v.

225. *vág*, *kiváगतjuk*
vagy

<p>vagy — vagy, vagy tizedre
vagy kilenczedre
vak, 'vakmerő' összetett szó-
ban.
választás, az város válas-
tása szerint.
vall, valljuk és bizonyítjuk.
230. való, egyaránt való, község
közül való.
váras és város, városul vá-
rosra.</p> | <p>végez
végezés, melly végezésekre
vele
235. veszen
vet, kit az ő pinczejében
vetne
vidéki avagy vidéki bort.
von kivonatjuk

28.
zsellér</p> |
|---|--|

II. Összetett szók.

Az összetett szók csekély kivétellel még mind külön iratvák, érdekesség tekintetéből én is úgy írtam le azokat, mint az emléken találám vala.

<p>amminemű { azért méltók
ammint } figyelemre, hogy
noha a többi összetett szók
külön állanak, és az, az', mint
névmutató is külön és tel-
jesen van kiírva, a főntebbi
szókat összeírva és a z-t ha-
sonúlva találjuk, bizonyosá-
gul hogy a nyelvemlék író-
ja sem vette névmutatónak.
És minő nagy lármát ütött
egynémely ezen írásmód
miatt.
240. avagy (mint, amminemű', öz-
szeírva).
az az
az után
be hoz (nem : bel hoz)
be teljesedik
245. be vet, bevesse pinczejében.
bosszú beszéd</p> | <p>ebéd korig
efféle, efféle bort
egy aránt, egyaránt való el-
végezett tanácsból.
250. egyéb féle
el ad
elé vet (nem : elővet)
el fogy.
el végezett.
255. engedelemnélkül, (összeírva,
mert nél mint névrag a szó-
hoz tartozik)
fő bíró
hírenélkül (vesd össze : en-
gedelemnélkül)
hozzá ad
hozzá teszen
260. ki ad
ki árul, efféle bort valaki
kiáruland.
ki kezd, kikezdhesse</p> |
|---|--|

- kilenczed bor*
ki megy, kimenvén eladja.
 265. *kis asszony, kis asszony nap-*
jáig.
ki vág, és az fenekét kivá-
gatván.
ki von, mindjárást kivonat-
juk.
meg alázít, mi sem akarjuk
megalázítani
meg bont
 270. *meg emésztet, és az bort az*
földvel megemésztetjük.
meg erősejt
meg ért
meg hiúejt (= meghiánosít,
megüresít).
meg jelent
 275. *meg látogat, meglátogatott.*
meg mondatott v. meg mon-

- dott, megmondott kárban,*
az megmondattott szeremi
borokot.
meg talál, és megtalálhatjuk
miért hogy (= minthogy)
mindjárást, mindjárást kivo-
natjuk
 280. *Sajó-Szent-Péter.*
soha
sohová, sohová se vihessen.
Szent-Márton, és mind Szent-
Márton napig árulhassa
ugyan azon
 285. *ugymond*
vak merő képpen
vak merőség
valahol
valaki
 290. *valamely*

A befejező sorokat ide írom, melyekből láthatjuk, hogy több mint ötödfél század előtt a nép e vidéken épen úgy beszélt, mint ma.

„Ezt mi közöttünk egyaránt való akaratból valljuk és bizonyítjuk ez levél által, hogy valaki mi közülünk ez szerzéseket meg nem állja, tehát az megmondott büntetés alá vettessék, és hogy ha ez bírság miatt megbosszonkodván, valakit közülünk vagy bíránkot, vagy esküttinket vagy valamely tanácsbeli embert és község közzül valót, küsebbséges avagy bosszúbeszédvel illetend érette és ezt jó bizonyságokval reá rakhatják, tehát a büntetés felett az főbírónak három girával tartozzék. Ez mi végezésönknek emlékezetire és erősségére, adtuk ugymond ez mi levelönket egész város akaratjából az mi nagy pecsétünkvel megerőseitvén. 1403.

Különösebben kiemelendők.

nak, nek sajátító rag.

„És lakosi Sajó-Szent-Péternek“; „az egész városnak lakosinak mind kazdagoknak és szegényeknek egyaránt való végezéséből“; „az mi életünknek jobb molgyájért“; „ki ez mi várasonknak földén terem“ stb. stb. Rag nélküliek: „az város híre nélkül“; „az város választása szerint“; „Kisasszony napjáig“; „az árulás idején“; „háza szükségére.“ Egy más értekezésemben elé fogom adni, egészen a nép nyelvére támaszkodva, azon eseteket, melyekben a *nak, nek* sajátító ragot ki kell írni, melyekben nem; mostan csak e példákat hozom fel figyelemgerjesztésül: *a torony tetejét látom*, és *a torornak tetejét látom*, alig lesz magyar fül, a ki a kettő közti különbséget egyszerre észre nem veszi. Az első példában a *torony* szón fekszik a hangsúly, az utóbbiban a *tetejét* szón, úgy hogy a magyar nyelvérzésnek rosztul is esnék ha a *nak* elhagynánk, s az utóbbi esetben a *tetejét* szó maga előtt még az egészen mély nyomatéku *a* névelőt is szívesen elfogadja; ebben pedig: *a torornak csak tetejét látom*, teljességgel el sem is lehet hagyni a sajátító ragot. Megmagyaráztam én ennek okát, már a *hangsúly*-ról értekeztemben e példákban az *ember teste halandó* és az *embernek teste halandó*. De az emberek vitatkoznak, hadarásznak a nélkül hogy mélyebben tanulmányoznák a nyelvet. A Kriza János gyűjtötte székelyhoni népmesék tele vannak ily példákkal, pedig e jeles gyűjtő a lehető legműbben igyekezett utánózni a népnyelvet s ebben van egyik főérdeme. És épen ezen nyelvjárás közelében találkoznak nyelvészek, kik a sajátító ragot mennytől földtől tagadják.

közepett.

„És az város közepeth az fenekéth kiváogatjuk.“ Száz író közt kilenczven mainapság sem tudja, mikor kell *közepett* szót birtokraggal vagy a nélkül használni. (Épen úgy mint: *ház fölött* és *háznak fölött*).

egyaránt.

„Hogy mi egyaránt való elvégezett tanácsból.“ Ide is illik a főtebbi megjegyzés. *Egyaránt* és *egyiránt* szókat többnyire összezavarják.

hozandana.

„Hogy ha penig történnék, hogy valaki idegen bort hozandana be.“ A jövőnek újabb ragozása, mely ellen némely nyelvész kézzel lábbal dolgozik. Megfoghatatlan!

Ötödfél század előtt a szentpéteri becsületes polgár embernek alkalmasint jobb nyelvérzése vala sok mai nyelvüvárnál. Az *ikes* ige ragozását sem téveszti el soha e kitünő nyelvmemlékünk.

szenvedő igék használata.

„És ez dolog reábizonyíttathatik“; „ha penig különben cselekszik az megmondott büntetésvel terheltessék“; „az ki penig vakmerőségből effélét sokáig cselekszik, az felül megmondott birsággal terheltessék“; „hogy ha valaki mi közülönk ez szerzéseket meg nem állja, tehát az megmondott büntetés alá vettessék.“ De már ezekért alkalmasint anathemát kap szegény fejem az ötödfél század előtt elhunyt szentpéteri polgártársaimmal együtt.

városonki = városonkból való v. városonkbeli.

„Ezt is hozzáteszszük, hogy ha az vidéki bort valahol az falukon avagy városokon ez mi városonki gyalánt és neve alatt valaki eladand.“ „Városonké“-t olvasni nem lehet, mert az *ij*-vel van írva, mint számtalan más helyen e nevezetes emlékből, s egyetlen egy példa sincs reá, hogy a *jé*-nek olvasandó volna. Tehát kétségen kívül „városonki“, „városonkbeli“ helyett. De ezt már mai időben magam sem merném írni.

nál, nél.

Közép fok mellett *nál*, *nél* (nem : *tól*, *től* mint számos régi iratokban). „Feljebb itczését ne kezdhesse négy pénznel.“

tárgyi ragozás.

„De itt benn egy szekérről másra avagy pinczéjében ne vetesse efféle bort“, „az efféle bort“ helyett. Ki nem ismerné sőt nem csodálná Vörösmarty remek költeményeit nyelvi tisztaság és hibátlanság tekintetében is? Pedig én már hallottam ilyen észrevételt is: „Bort megissza magyar ember“ biz itt megszorúlt a költő verselés dolgában, meghaladta volna a vers a mértéket s az *a* névelő kimarada. Én nem vagyok verselő s a mit tudtam volt is, rég elfeledtem,

de biz én rögtön ki tudnám igazítani még a lejti lábra ügyelve is : „A magyar megissza a bort.“ S ezt nem tudta volna Vörösmarty ? ki- nek verseiben egy fölőslég beszűrt szócskát, legkisebb erőtetést a nyelv rendes folyama ellen nem találunk. Úgy hiszem, hogy jellem- zetetest látott a „magyar ember“ szólásban s nyelvékezésére támasz- kodva írta a mondottat. És nyelvézése nem csalta meg. Másutt is olvassuk Vörösmartynál : „Megemészti embert a bú mint fát a szű.“ Ellenben a sajószentpéteri végezésben olvassuk : „Ha penig az vá- ros híre nélkül efféle bort valaki itt kiáruland, más *borát* annak . . . *kivonatunk*.“ Ismét : „*hogy ha az vidéki bort valaki eladand*.“ Ezekből is megtetszik, hogy a régibb nyelvézés a határozottságot vagy határozatlanságot nem annyira a névmutatóban vagy ennek hiányában, hanem a dolog valóságában kereste és helyezte.

múltak.

Isten neki már csak böngészszük ki a múlt időket is. „Ilyen végezéseket szerzettünk“ ; „melyvel az kegyes teremő Isten min- ket meglátogatott“ ; „amminemű az vidéki volt“ ; „ez mi végezé- sönknek emlékezetire és erősségére attuk ez mi levelönket.“ Semmi más múlt. A befejezésben olvasható „bizonyítwk“ szóban, melyet „bizonyítók“-nak is lehetne olvasni a kettős *w = iv* s az értelem is : *bizonyítottjuk*.

Eszmetársulathól megemlítem, hogy e napokban forgatván a Thaly Kálmán gyűjtötte régi magyar énekeket és dalokat, épen a Mátyás király billikomára, a gyűjtő véleménye szerint a XVI. szá- zadban írt versek közt olvasom :

„Hunyadirul Lajos királyra *maradtott*,
Ki is vitézivel gyakran ebből *ivott*,
Battyányi Ferencznél pohárszéki *állott*,
Bortöltője lévén híven *förgölődött*.“

„Kinek hűségéért hogy Német-Újvárat
Adta, rá *köszönté* akkor ez poharát,
Az király éltéért megíván a borát,
Hű szolgálatjának *vette* méltó árrát.“

Bizonyára azon barátink figyelmét, kik ellennézetben van- nak, megérdemlené, átlátniok, hogy a nép nyelvében és világí ira-

tokban a Sajó-Szent-Péteriek végzésétől Szemere Pálig és Göcsejtől Háromszékig az általános és független és fő elbeszélési múlt az volt, és az állandóan, melyet imént a Szentpéteriek végzésében és Mátyás billikomáról olvasánk; s az utóbbiban, mily szépen és helyesen használja a verselő az egyetlen függő múltat is: „hogy Német-Újvárárt *adta, ráköszönte* akkor ez poharát.” Alig foglalkodik valaki annyit a régi nyelvvel mint Toldy barátunk, és az egyoldalu iratok még sem bírták az igaz ösvényről eltántorítani.

Berekesztésül még egy szót kérek. Ötödfél századot meghaladt emlékünknél, ha az írásmódban némely csekély eltéréseket elgondolunk, oly nyelven van írva, mint a hogy most is szólnak Szent-Péter és Miskolcz vidékén, hol tudtomra a legtisztább magyarságu nép lakik, sőt talán az emlék még hibátlanabb lesz, a mennyiben az ikes igeragozás már ott is megzavarodott. S ha meggondoljuk, hogy mint fentebb említém, Erdősy János közel másfél századdal későbbben mint író sőt mint magyar nyelvtan szerzője sem tudott megszabadulni szülőföldje nyelvjárásától, mely azon vidéken ma is megtalálható, nem vagyunk-e kénytelenek bevallani, hogy valamennyi régi nyelvemlékünknél a tájszólás jellemét viseli magán, s mint *általános érvényességül* példára, fölötte kevésre és csak ovakodva lehet hivatkoznunk.

Toldalék a 195. laphoz.

Az mint többes képzője valósággal elé is fordul az első és második személynévmásban és személyragokban, pl. személynévmásokban: *bi-z* (min-k), *szí-z* (ti-k), személyragokban neveknél: *oghlu-m-uz* (fiú-n-k = fia-m-uk), *deven-iz* (tevét-ek); igéknél: *sze-ver-iz* (szeret-ünk v. szeret-j-ük), a tatárban pedig *er* részesülő nélkül, de teljes személyraggal: *szeve-m-iz* = (szeret-ünk), *szever-sz-iz* (szeret-t-ek); sőt némely időkben a *z* épen *k*-vá (a magyar többes ragává) változik: *szev-d-ük* (szeret-t-ük), *ol-d-uk* (voltunk), *sev-d-ük id-ük* (szeret-t-ük vala, vagy a törökhöz hűbben: szeret-t-ük valánk); s ezen *k* az aderbidsan tájnyelvben az igék többes első személyében csaknem állandóvá lesz: pl. *ik* (a törökben: *iz* = vagyunk), *imis-ik* (a törökben: *imis-iz* = voltunk) stb.

FOGARASI JÁNOS.

MIT KELL TARTANI NYELVÜNK BEN A RÉSZES- SÜLŐKRŐL?

Nyelvtanaink csaknem általánosan azt tanítják, hogy igéinknek 3 részesülőjük van, ú. m. 1-ső, mely a jelen időt; 2-dik, mely a múlt időt; 3-dik, mely a jövő időt mutatja. Például: *rakó* jelen részesülő; *rakott* múlt részesülő; *rakandó* jövő részesülő.

Midőn a fenn kitűzött kérdésre meg akarok felelni, különbséget kell tennem az élő-nyelv és az író-nyelv között. Élő-nyelven azt a nyelvet értem, melyet a tanulatlan magyar minden alkalommal, a tanult magyar pedig fesztelen társalgás közben szokott használni, vagy más szóval azt a nyelvet, melyet ért és beszéll minden magyar a nélkül hogy nyelvtant tanulnia kellett volna.

Azt hiszem, hogy az előtt, ki e különbséget méltányolja, nem fog különösnek tetszeni, ha azt állítom, hogy az élő-nyelv a részesülőket, mint olyanokat nem ismeri. Menjünk azonban rajtok sorban.

I.

A) Jelen részesülő.

A jelen részesülőt az élő-nyelv nem ismeri, még pedig sem azt, melyet nyelvtanaink az ige alap-formájában, sem azt, melyet az ige ható-formájában*) tanítanak, p. *rakó* alap-formabeli jelen részesülő; *rakható* ható-formabeli jelen részesülő. Van azonban az élő-

*) Nézetem szerint helyesebben cselekesznek azon nyelvtanok, melyek a *várhat*, *nyerhet*, *taníthat* stb. szokat nem külön, s úgynevezett ható igéknek (verbum potentiale) tekintik, hanem a *vár*, *nyer*, *tanít* stb. igék ható-formájának. Ezen idoma ugyanis minden igénknek — átható, közép, belszenvedő, műveltető, gyakorító stb. — kivétel nélkül megvan p. *vág* = *vághat*, *ül* = *ülhet*, *boszankodik* = *boszankodhatik*, *aggódik* = *aggódhatik*, *kaszáltat* = *kaszáltathat*, *tapogat* = *tapogathat*, *csökken* = *csökkenhet*, *esik* (az eső) = *eshetik* stb.

nyelvben számos olyan szó, mely teljesen a nyelvtanok jelen részeseülőjének alakjával bír, azaz ha az *ó* (*ö*) képzőt (nem ragot) eltávolítjuk tőle, tisztán vagy az alap-forma fő töje, vagy a ható-forma fő töje marad meg, p.

a) temető, fogó, fürdő; kábitó, rettentő stb.

b) hallható, olvasható (hallható szó, olvasható írás) stb.; de az *a* alattiak mindig vagy fő-nevek, vagy mellék-nevek; a *ö* alattiak mindig mellék-nevek.

Én ezeket közös névvel *ó* (*ö*) képzős szóknak nevezem.

Az *ó*-képzős szók, mint fő-nevek az élő-nyelvben hármas szerepet viselnek, t. i. némely igétől (az alap-formabeli fő töjtől) az *ó* (*ö*) képző hozzájárultával azonnal fő-név származik; más igenél pedig az *ó*-képzős szó fő-névvé csak úgy válik, ha egyiknek valamely fő-nevet *elébe*, másiknak meg *utána* teszünk. Így

a) a *fon*, *fed*, *fog*, *ás*, *fürd*(ik) alap-formabeli igék fő töjétől az *ó* (*ö*) képző pusztá hozzájárulás által kész fő-neveket (fonó, fedő, fogó, ásó, fürdő) képez;

b) az *üt*, *váj*, *gyárt* igéktől származó *ó*-képzős szó pedig fő-névvé csak úgy válik, ha a hozzáillő fő-nevet *elébe* teszszük, p. harang-ütő, fog-vájó, szíj-gyártó, kerék-gyártó.

c) Végre az *eszik*, *iszik*, *süt*, *vág*, *varr*, *ír*, *hál* stb. igéktől származó *ó*-képzős szó fő-nevet csak úgy alkot, ha a hozzáillő fő-nevet *utána* teszszük, p. *evő-kandl*, *ivó-pohár*, *sütő-teknő*, *vágó-híd*, *vágó-deszka*, *varró-tű*, *varró-párna*, *író-asztal*, *író-toll*, *háló-szoba* stb. Sőt vannak oly igéink, melyektől az *ó*-képzős szó mind magára, mind öszvetétel által képes fő-nevet alkotni, p. *ül* (*ülő*, a min a vasat verik, és *ülő-kád*, *ülő-fürdő*), *olvas* (*olvasó*, imához való, és olvasó-terem).

Az alap-forma fő töjétől *ó*-képzővel származott szók, mint mellék-nevek, az élő-nyelvben kettős szerepet viselnek. Némelyek t. i. magokra is valódi melléknevet képeznek, mások pedig csak úgy, hogy az illető főnévhez csatlakoznak, jelesen

a) *ragadozó*, *rettentő*, p. a ragadozó madarak húst esznek; a múlt éjjel rettentő mennydörgés volt.

b) *gyümölcs-öltő* (Boldog-asszony), *haj-nyíró*, *juh-nyíró* (olló), *iga-vonó* (marha), *has-hajtó* (orvosság), *gyomor-erősítő* (szer) stb.

Az a körülmény, hogy kivált az utóbbiak közül némelyiket a szokás főnév gyanánt is használja, p. adjon nekem gyomor-erősítőt,

ennek a betegnek has-*hajtót* rendeltek, mellék-névi természetökön semmit nem változtat, mert ily eset a közönséges mellék-neveknél is előfordul, p. a *gazdagnak* hizelkedni szoktak, a *szegénynek* szerencséje is szegény, X. megyében sok *nemes* van stb.

Az ige ható-formabeli fő töjétől ó képzővel származott szó magára képez kész melléknevet, és összetételt nem ismer, p. *hallható* szóval beszélni, *olvasható* betűkkel írni.

B) Múlt részesülő.

A nyelvtanok múlt részesülőjét az élő-nyelv hasonlóan nem ismeri, s midőn a nyelvtanok azt tanítják, hogy a *töltött*, *vágott*, *metélt* (káposzta, fa, tészta) múlt részesülő (a *tölt*, *vág*, *metél* igék alapformájában), bizvást azt az észrevételt teheti rá az élő-nyelv, a mit Voltaire tett a római szent birodalomra. Valamint Voltaire szerint a római szent birodalom sem nem római, sem nem szent, sem nem birodalom : úgy a *töltött* stb. is sem nem múlt, sem nem részesülő. A *töltött*, *vágott* stb. szókban ugyanis a múlt fogalma épen oly kevésbé rejlik élő-nyelvbéli használatuk szerint, mint akármely más faj-jelölő melléknévben, p. *kerti*, *erdei* (növény), s velők nem e kérdésre felelünk : *mikor?* (töltötték, vágták, metélték), sőt a *mikor* fogalma nem is jut eszünkbe, hanem e kérdésre : *milyen?* s így azt a *tulajdonságot* akarjuk kijelölni, hogy az (a káposzta) nem közönséges ; hogy az (a fa) nem hasábokban levő ; hogy az (a tészta) nem reszelt vagy sodrott. De a *töltött*, *vágott* stb. nem is részesülő. E tételre ugyan már azon nyelvtanok tanítása szerint, melyek a részesülőről csak annyit mondanak, hogy az *idő*-részes melléknév, a fön-
tebbiekben meg volna felelve, a mennyiben kimutattam, hogy az ige múlt ideje bennök egyáltalában nem rejlik. Vegyük tehát figyelembe a részesülőnek azon másik tulajdonságát, mely szerint az az illető ige vonzási viszonyát megkívánja, s lássuk meg, a *töltött* stb. még e szempontból is lehet-e részesülő. A *tölt*, *vág*, *metél*, mint átható igék tárgyesetet vonzanak (*fát* vágunk, *tésztát* metéltek, *káposztát* töltenek) ; úgyde e természetökkel a *töltött*, *vágott*, *metélt* szóknak egyáltalában nincs semmi közük.

Én a *töltött* stb. szót *t*-képzős szónak nevezem, megjegyezvén egyúttal azt, hogy az élő-nyelv csak azt a *t*-képzős szót ismeri, mely az alapforma fő töjétől származik, s így a *tölthetett*, *vághatott* (ható-

formabeli fő tőtől az irodalom számára képezettek) előtte egészen ismeretlenek.

A *t*-képzős szó az élő-nyelvben szerepel:

1) mint mellék-név, még pedig

a) magára, p. *állott posztó, aszalt szilva, döglött ló, rántott csirke, hízott marha.*

b) öszvetéve részint csupasz fő-névvel, részint *ő* ragú (egyres harmadik személy raga) főnévvel, p.

dér-csípte (tök), szú-ette (deszka), madár-látta (kenyér), jég-verte (szőlő), hideg-vette (gyümölcs), és

agya-fürt (ember), színe-hagyott (posztó), farka-vágott (tyúk), ina-szakadt (marha), esze-veszett (ember) stb.

A *b* alatti első-nemű öszvetételben e szerint a *t*-képzős szó, a másod-neműben pedig a fő-név vette föl az *ő* személyragot *).

A *t*-képzős szó az élő-nyelvben szerepel

2) mint fő-név, de soha nem csupaszon, hanem mindig személy-ragokkal, még pedig

a) fő-névi értelemben s azon sajátssággal, hogy mind a hat (én, te, ő, mi, ti, ők) személy-ragot fölveszi. Az e kategóriába tartozó *t*-képzős szók ismét vagy olyanok, melyek minden viszony-ragot fölvesznek, vagy olyanok, melyek csak bizonyos viszony-ragokat vesznek föl. Az előbbiekhöz tartoznak p. *főztöm, főztöd, főzte, főztünk, főztőtök, főztök*; *süttöm, süttöd, sütte, süttünk, süttötök,*

*) Az *ő* személyragnak az ily öszvetételekben való szereplése minden esetre sajátosságos, de azért nem lehet feltűnő az előtt, a ki nyelvünk természetével csak némikép is ismeretes. Az *ő* személyrag ugyanis számos szavainkban viszi e sajátosságos szerepet, még olyanokban is, melyekben jelenlétét csak a gondosabb figyelő veheti észre. Ilyen szók p. a *hijában, vaktában* (mintha mondanók: hióban = hiányóban, híóban, híjában, és vaktóban, vaktodban, vaktában, mely fő-neveket a szokás igekhatározók gyanánt használ. Ilyforma szerepet visel az *ő* személyrag, a *belé, hozzá, neki, rajta* szókban is, midőn ezek az igékhez, mint igekötők csatlakoznak, p. *be-lé-fülni* a vízbe, *hozzá-nyúlni* az ételhez; *neki-szaladni* az ároknak, *rajta-kapni* a lopáson; s bár ez igekötőkben rejlő *ő* fölöslegesnek látszik, mégis a romlatlan nyelv-érzékű magyar annyira lényegesnek tekinti, hogy mindannyiszor megbotránkozik, valahányszor efféle kell hallania, vagy olvasnia: *fültak* sokan a vízbe? e h. *fültak* belé sokan a vízbe; *nyúlunk* az ételhez e h. *nyúlunk* hozzá az ételhez (mert *nyúlni* egészen más, mint *hozzányúlni*); a tolvajt a lopáson kapták e h. a tolvajt a lopáson *rajtakapták* (mert *kapni* és *rajtakapni* egy) stb.

süttök; veszem, veszed, veszte, veszünk, vesztek, vesztek stb. mert mondjuk: ha már *veszem* el van határozva, örül veszünk-nek vagy veszünk-ön, veszed-re törekszik, vesztek-ből csak ő húz hasznót; valamint: az ágyom asszony *főzte* nekem nem kell; a te főztöd-ről beszélünk, a főztöm-et a kisebbik uram nem szereti, a néném asszony főzté-ben mindig kevés a só stb. Az utóbbiakhoz tartoznak, p. tudtommal, tudtomra, tudtoddal, tudtodra, tudtával, tudtára, tudtunkkal, tudtunkra, tudtotokkal, tudtotokra, tudtokkal, tudtokra; jártomban, jártodban, jártában, jártunkban, jártotokban, jártokban; szégyeltemben (szégyenl-t-ein-ben) szégyelletedben, szégyelleteiben, szégyellettünkben, szégyelletekben, szégyellettökben; féltémben, féltedben, féltében, féltünkben, féltetekben, féltökben; ijedtemben, ijedtedben, ijedtében, ijedtünkben, ijedtetekben, ijedtökben stb.

b) határozói értelemben s azon sajátsággal, hogy csak az ő személyragot veszi föl, p. *fejtében*, *röptében*, *futtában*, *vaktában*, *végtére* stb. (mely két utóbbiban az ő személy-ragra már nem is ügyelünk). Ide tartozik a fülem, füled stb. *hallattára* (halltára) szemem, szemed stb. *láltára* kifejezés is.

Csak mellékesen legyen megjegyezve, hogy a *fejtében*, *röptében*, *vaktában*, *végtére* *t*-képzős szók nyelvünknek még azon korából valóknak látszanak, a melyben az illető ige-tök még ezek voltak: *fek(ik)*, *röp(ik)*, *vak(ik)*, *vég(ik)* (a *véghetetlen* szót is csak így lehet kimagyarázni); a *futtában* pedig világosan azt mutatja, hogy helyesebben ragozza a *fut* ige multját (melynek töjével a *t*-képzős szó alakjára nézve egészen egyforma) az a vidék, a hol *futtam*, *futtál*, *futtunk* stb. (mint szintén, süttem, süttél, süttünk, süttetek, süttek, üttem, üttél, üttünk, üttetek, üttek) alakokat ejtenek, mint a hol *futottam*, *futottál*, *futottunk*, *futottatok*, *futottak* alakokat.

Itt azonban az a kérdés merülhet föl, hogy vajjon azok a szók, melyeket én fő-nevek gyanánt divó *t*-képzős szóknak mondtam, valósággal *t*-képzős szók-e, vagy talán más *fő*-nevek-nek módosulatai. Vegyük elő hát akármelyiket, p. a *főztöm*, *süttöm*, *tudtomra*, *ijedtemben* szokat. Hogy a két utóbbi (tudtomra, ijedtemben) nem a *tudat* és *ijedet* főnév módosulata, erre nézve elég annyit mondani, hogy az élő-nyelv sem a *tudat* sem az *ijedet* fő-nevet nem ismeri, a mennyiben mind a kettőt csak az újabb kor alkotta. Nem így áll azonban a dolog a *főztöm* (főztöd, főzte stb.) és *süttöm* (süttöd, sütte stb.) szókkal; mert a *főzet* és *süttet* szó fő-név gyanánt az élő-nyelv-

ben is divik, p. adjon szomszéd asszony egy főzet borsót, ne többet csak egy főzetet; egy sütet szalonnát kaptam, egy sütetnél többet nem adtak, hanem holnap még egy sütetre szert teszek. Már maga az a körülmény, hogy az élő-nyelv a *főzet*, *sütet* szókat csak személyilletőleg birtokragok nélkül használja, arra mutat, hogy a *főztöm*, *főztöd* stb. *süttöm*, *süttöd* stb. nem a *főzet* és *sütet* fő-nevek módosulatai, mert különben a *főztöm*, *főztöd* stb. helyett *főzetem*, *főzeted* stb. alakokat kellene használnia; de kétségkívülivé teszi ezt az a körülmény, hogy a *főzet*, *tudat* főnevekben a *t* betűt oly magánhangzó (a *főzet*-ben nyílt *e*, a *tudat*-ban *a*) előzi meg, mely kiröppenni a magánhangzóval kezdődő rag előtt nem szokott; holott ellenben a *t*-képzős szóban a *t* betűt nemcsak teljesen különböző (*o*, közép *e*, és *ö*), hanem természetükre nézve is oly magánhangzók előzik meg, melyek a magánhangzóval kezdődő rag előtt mindig kiröppennek. Világos példáját látjuk az *o*, közép *e* és *ö* magánhangzók e természetének az úgynevezett hangugrató főneveinkben, p. járom, verem, ürmöm stb.: jármunk, jármok, jármot, jármos; vermek, verme; ürmöt, ürmös stb. de még szembeszökőbb e természetök az igének a *t*-képzős szóval alakjára nézve teljesen megegyező múltidői tőjében. A látot(t), szenvedet(t), győzöt(t) múltidői tőktől ugyanis a többi személyek így vannak: láttam, szenvedtél, győztünk stb., nem pedig látot(t)am, szenvedet(t)él, győzöt(t)ünk *).

C) Jö v ő r é s z e s ü l ő.

Az úgynevezett jö v ő r é s z e s ü l ő az élő-nyelvben hasonlóan sem nem jö v ő sem nem r é s z e s ü l ő. Nem tagadhatja ugyanis senki, hogy,

*) A *bocsátott*, *tanított*; *említett*, *segített*; *hílt* stb. múlt idői tőkből nem reppen ki az írónyelv szokása szerint az *o*, *e*, *ö*; de nagyon czélszerű volna, ha az írónyelv méltányolná azon vidékek példáját, a hol *bocsáttad*, *tanítottunk*, *említettük*, *segítették*, *híltünk*, stb. alakokat ejtenek, s így a *t* betűt megelőző közép hangzókat csak csak azon igéknél tartanók meg, melyekben azoknak megtartását a kiejtés könnyítése s a beszédbeli világosság követeli. Ilyenek pedig csak azon igéink, melyekben az alap-formabeli fő tő *t*-vel végződik, s ezt közvetlenül valamely mássalhangzó előzi meg, mint: *ránt*, *repeszt*, *tart* stb. Nehéz s csaknem lehetetlen volna ugyanis beszéd közben különbséget tenni a *tartunk* (jelen) és *tarttunk* (múlt) stb. között. De ellenben mind szebb-hangzású, mind legalább is épen olyan szabatos volna az *említettetek*, *tanítottátok* stb. helyett *említették*, *tanítottátok* alakokat használni, s ezeket ekkép az illető vidék (Nógrád, Heves, Gömör, Borsod, s talán még több is) szájából az író-nyelvbe áttültetni.

p. a mikor ezeket halljuk, vagy mondjuk : Sándor *állandó* foglalatosságot kapott, az ember *halandó*, a világi örömek *mulandók*, az ember *esendő*, a gabona nem *kelendő*, ha a házamért *illendő* árt kapnék, — nem azt értjük, hogy a foglalatosság *állani fog*, hogy az ember *meg fog halni*, hogy a világi örömek *el fognak múlni*, hogy az ember *el fog esni* (erkölcsi tekintetben), hogy a gabona *nem fog kelni*, hogy olyan árt mely *illeni fog*; hanem értünk olyan foglalatosságot, mely változásnak vagy megszakadásnak nincs kitéve; értjük az embernek azt a tulajdonságát, mely szerint a halálnak alá van vetve; a világi örömeknek azt a tulajdonságát, mely szerint rövid ideig tartanak; az embernek azt a tulajdonságát, mely szerint akarátja nem elég erős, hogy a kísértetnek ellent állhasson; értjük azt, hogy a gabonát a vevők nem keresik; értünk olyan árt, mely a ház értékével arányban van: vagyis érezzük, hogy az *állandó*, *halandó*, *mulandó*, *esendő*, *illendő*, *kelendő* csak közönséges tulajdonság- vagy melléknevek.

En a *halandó*, *állandó* stb. szót *andó* (endő) képzős szónak nevezem, s egyúttal megjegyzem, hogy olyan *andó*-képzős szó, mely az illető ige ható-formabeli fő tőjétől származott volna (eshetendő, állhatandó) az élő-nyelvben elé nem fordul; más részről azt, hogy a létező *andó*-képzős szók jobbra nem átható igéktől képződve fordulnak elé, átható igétől sokkal kevesebb lévén, p. nyújts valamit ennek a *szánandó* embernek; kérem *tisztelendő* urat stb.; de a *szánandó* és *tisztelendő* sem azt jelenti a ki *szánni fog* és *tisztelni fog*, hanem azt a kit szánni és tisztelni kell (szánásra méltó, tisztelésre méltó).

Az *andó*-képzős szó az élő-nyelvben, mint már fentebb is említém, csak mellék-név képében szerepel.

Mind ezekből pedig kiderül az, hogy az *ó*, *t*, és *andó*-képzős nevek a *részesülő* nevezet egyáltalában nem illik; azon tulajdonságuknál fogva azonban, hogy az illető igék természetét is felölthetik — a mint ezt az alábbiakból meglátjuk — a többi nevektől való megkülönböztetés végett elnevezhetjük őket *igés-neveknek*.

II.

Miután az *ó*, *t* és *andó*-képzős szavaink természetét ennyi részletességgel tárgyaltam, azt hiszem, bizvást kezdhettek azon bajok elésorolásához, a melyeket az élő-nyelv e tényeinek figyelembe nem vétele író-nyelvünkben okozott. E bajok pedig mind onnan erednek, mert a nyelvtanok tanítása folytán megszoktuk az *ó*-képzős szót jelen részesülőnek, a *t*-képzős szót múlt részesülőnek, és az *andó*-képzős szót jövő részesülőnek tekinteni. Lássuk azonban a bajokat egyenként.

A) Az *ó*-képzős szók természetének figyelembe nem vételéből származott bajok :

a) Az *ó*-képzős szót mint önálló fő-nevet nem méltányoltuk. Hijában ajánlkozott az élőnyelv *ásó*, *temető*, *fogó*, *fedő*, *olvasó*, *szabó* stb. szavaival, az író-nyelv nem bírta elhinni, hogy ezeknek a mintájára *ó* (*ö*) képzővel helyes új fő-neveket lehetne alkotni, s később volt vagy idegen istenekhez folyamodni, vagy pedig a magyar nyelv-érzéknek teljesen visszatetsző képzőket alkalmazni. Megcsinálta, p. a *mérnök*, *gyakor(l)nok*, *javítnok* stb. fő-neveket, toldván az illető igéhez idegen (szláv *ník*, s a magyar nyelv hangtörvényei szerint : *nok*, *nök*) képzőt. Megcsinálta a *festész*, *lövész*, *építész* stb. szókat, holott az élő-nyelvben egyetlen egy példa sincs, melyben *ász* (*ész*) képző, ige-tőhöz járulás által alkotna fő-nevet, mert abban az *ász* (*ész*) képző mindig fő-névhez ragad (kertész, juhász, méhészt, halász, lovász, íjász, kanász, vadász stb.). És miért? mert a jelen részesülőktana miatt azt hitte, hogy a *mérő*, *gyakorló*, *javító*, *festő*, *lövő*, *építő* stb. szókban az *ó* (*ö*) nem jelenthet mást mint azt, a mit a latin *ns*, a francia *ant*, a német *end*, az angol *ing* az igék részesülőjében.

b) Az *ó*-képzős szót mint öszvetételi melléknevet nem méltányoltuk; mert nem ritkaság olvasni, p. *hálát adó* szívet, *részt vevő* keblet. Sőt valamelyik nyelvtan, melyet nem rég olvastam, a *rész-vevő* és *résztvevő* között nagy-bölcsen még különbséget is állít föl. Holott a dolog veleje az, hogy az *ó*-képzős szó, az élő-nyelv általános szokása szerint, mindig a csupasz név-tőhöz járul akár fő- akár melléknév gyanánt szerepeljen, p. *fa-vágó fejsze*, és *fa-vágó*.

c) Az *ó*-képzős szót mint öszvetételi fő-nevet nem méltányoltuk. Hijában kiáltotta az élő-nyelv naponként fülünkbe hogy, p. *ásó* az a vas eszköz, a *mivel* ásnak, nem pedig az a ki most ás; hogy

olvasó az, a *mit* imádkozás közben olvasnak (számlálnak), nem pedig a ki most olvas; hogy *adó* az, a *mit* az államnak fizetünk, nem pedig a ki most ad; hogy *temető* az a hely, a *mibe* temetnek, nem pedig a ki most temet; hogy *fedő* az, a *mivel* a fazekat befedik, nem pedig a ki most fed; hogy *szabó* az, a kinek rendes foglalkodása és kereset-módja a ruha-szabás, nem pedig az, a ki most szab; vagyis hijába tapasztaltuk hogy az *ó* (*ö*) képző ezekben az illető ige-tőtől nemcsak valódi, hanem egyúttal olyan fő-neveket alkotott, melyekben *ő* majd mint a cselekvés alanya, majd mint annak közelebbi vagy távolabbi objectuma szerepel; hijába kiáltotta ezek után azt is, hogy az *író-asztal*, *varró-párna*, *olvasó-könyv*, *háló-szoba*, *ülő-szék*, *evő-kanál*, *ivó-pohár*, *vágó-híd*, *szövő-szék*, *sütő-teknő*, *főző-fazok*, *kötő-tű* stb. öszvetételekben az *ó* képzős szó épen oly természetű *fő-név* gyanánt szerepel, mint a föntebbi önállók; mert *író-asztal*, a *min* ír-nak, *olvasó-könyv*, a *mit* olvasnak, *kötő-tű*, a *mivel* kötnek, *ivó-pohár* a *miből* isznak stb. : mi e kiáltásra süketek maradtunk, a mennyiben az új szóknak öszvetétel útján való alkotásánál a *ó*-képzős szót e legeminensebb szerep-köréből teljesen kiszorítottuk. Csináltunk és csinálunk egyre *útér*, *hallcső*, *csalétek*, *gyufa*, *lőpor* stb.-féle szókat; s miért? mert a nyelvtanok jelen részesülője miatt azt hisszük, hogy az *ütő* (helyesebben *verő*) *ér*, *hallócső* stb. azt az eret jelentené, a mely most ver, s azt a csőt, a mely (most) hall stb.

Allapodjunk meg itt egy keveset, mert az a körülmény hogy az efféle öszvetételek író-nyelvünkben naponként szaporodnak, s így attól lehet tartani, hogy még visszaható erőt is tulajdonítanak magoknak, s hogy e szerint az *író-asztal*, *olvasó-szoba*, *szövő-szék*, *evő-kanál*, *ivópohár* stb. szavaink az írónyelvből végképen kiszorúlnak s magyar köntösüket *írasztal*, *olvasszoba*, *szőszék*, *evkanál*, *ivpohár* stb. szabású frakkal kell felcserélniök, mert különben újabb *irodalmunk* fényes teremébe be nem juthatnak, — minden esetre megérdemli, hogy a *gyufa*, *lőpor*, *útér*, *csalétek*, *hallcső*-féle öszvetételeknek más szempontból is szemök közé nézzünk.

Nem is említvén azt, hogy a *lőpor*, *útér* stb. szókban a *por* és *ér* épen úgy lő és üt, mint (alkotójok felfogása szerint) lőtt és ütött volna a *lövő* és *ütő* szókkal, vizsgáljuk azt, hogy bírnak-e ezek azon kellékekkel, melyeket egy felől a szóképzés átalában, más felől a magyar nyelv szóképzési törvénye követel; azaz szabatosak-e logikai, helyesek-e philologiai tekintetben. Rövidség okáért vegyük csak

a *gyufa* és *lőpor* szókat. Magyaráznom nem szükség, hogy alkotójok micsoda fogalmakat — illetőleg tárgyakat — akart e szókkal megjelölni. De a *gyufa*-val czélt nem ért, mert ez a valami egy részről nem szokott olyan nagy lenni, mint egy fa, más részről ez a valami szokott lenni fonalból, sőt papirosból is. Nem ért czélt a *lőpor*-ral sem, mert evvel a valamivel nemcsak lőnek, hanem p. repesztenek is. Nem felelt meg e szerint azon egyedül helyes szabálynak, hogy az új szó a fogalmat szabatosan kifejezze. A mi pedig a philologiai szempontot illeti, bizvást kimondhatjuk, hogy teljesen rossz szókat alkotott; mert nem találunk az élő-nyelvben egyetlenegy példát is oly öszvetételre, melynek egyik alkotórésze valamely ige fő töje, s a másik fő-név volna. Igaz ugyan, hogy a *gyufa* szóban nincs meg a valódi fő tö, a *gyújt*, de e megtörpítéssel a *gyu* fő-névvé egy-átalában nem vált, mert a *gyu*-t magára épen úgy nem értjük, s nem tartjuk fő-névnek, mint nem értenők a *nyu* és *re* szókat, melyeket valaki a *nyujt* és *rejt* igékben levő főnevek gyanánt használna fel az öszvetételekben; s így a *gyufa* szó még rosszabb a *lőpornál* is.

Nem tartok germanismusnak (író-nyelvünkben) sokat, a mit mások annak tartanak, de e szó-szörnyeket lehetetlen másnak tekintenem, mint a német: *Zündhölzchen*, *Schiesspulver*, *Hörrohr*, *Schlagader*, *Lockspeise* szolgálai majmolásának. Nem azt akarom evvel mondani, hogy ezentul *gyújtó-fa* és *lövő-por* szókat használjunk, mert a föntebbiekből kitetszik, hogy ezek — ha bár helyesek is a magyar szó-képzés szempontjából — nem jók a fogalom szabatosságát tekintve. Én a *gyufa* és *lőpor* helyett a *gyújtóka* és *lobbanó* szókat képeztem, s addig, míg más jobbakat nem képez, ezeket használom; *gyújtóka* szerintiek p. a *mondóka*, *hajtóka*, *szopóka* stb. Olvasóim ítéljék meg, mennyiben elégitik ezek ki mind a fogalombeli szabatosság, mind a magyar szó-képzés kívánalmát. Alig szükség említenem, hogy a többiek helyett a *halló-cső*, *verő-ér*, *csalogató* (ez utolsó teljesen elég minden további hozzáadás nélkül) mellett maradok.

A mely nyelveket én értek, azok között az *író-papiros*, *vívóiskola* stb. öszvetételekhez hasonló öszvetételek az angol nyelvben fordulnak elé. Ha egy angoltól azt kérdjük: *what has your daughter done yesterday?* (mit csinált tegnap a kegyed leánya), s az angol azt akarja értesemre adni, hogy a lánya folyvást irt, így fog felelni: *she was writing* (irt, szó szerint író volt); a miből látjuk, hogy az angol az *ing* végű részesülőjét — de csak a *to be* = lenni lét-igével

öszvetéve — a cselekvés folytonosságának kifejezésére használja. Mind a mellett azonban, hogy a *writing*, mint részesülője a *write* = *írni* igének az ily körülírt hajlításban mindig azt jelenti, a *ki* írással van elfoglalva: az angol az író-papirost is *writing-paper*-nek nevezi, s eddigelé nem jutott egy angolnak is eszébe, hogy azért, mert a *writing-paper*-en valaki oly papirost érthetne, a *ki* ír, az ilynemű *nagyon számos* öszvetételeket ki kellene nyelvéből küszöbölnie, s talán a német nyelv mintájára, melylyel az angol úgyis testvér, ad formam *Schreibpapier*, *writpaper*-féle öszvetételeket kellene behoznia. Az angol nyelv e példáját egyébiránt csak azok kedvéért hoztam fel, a kik az *író-papiros*, *evő-kanál*, *ivó-pohár* stb. öszvetételeinkben az *író*, *evő*, *ivó* stb. szót nem tudják másképen tekinteni, hanem csak mint jelen részesülőt, s legfeljebb mint nomen agentis-t.

És mit teszünk mi? Mi — nem tekintvén arra, hogy nyelvünk és a német nyelv között *ég és föld a különbség*, mert a két nyelv még csak törzs-rokonságban sincs egymással, annyival kevésbbé családrokonságban, — nyelvünk az áltaji, a német ellenben az árja nyelvekhez tartozván — az ily öszvetételeknél teljesen a német nyelvet vettük mintául. Hogy mi lesz ennek a következése, azt különös ész-tehetség nélkül is könnyű átlátni. Annyi bizonyos, hogy ha továbbra is abban helyezzük nyelvünk művelését, hogy azt a német nyelvvel minél nagyobb öszhangzásba hozzuk, sokkal hamarabb elérkezik a „*jövő stylusának*“ kora, mint gondolnók. Milyen lesz e stylus, megítélhetjük ama mutatványból, melylyel a jeles „Koszorú“ 1863. évi november 1-jéről kelt száma Kukoricza Jancsi viselt dolgait leírja. Humorban van ugyan az egész mutatvány tartva, de a humor alatt *nagy igazság fekszik*.

B) A *t-képzős* szók természetének figyelembe nem vételéből származott bajok.

A *t-képzős* szót mint melléknevet nem méltányoltuk, vagy talán inkább félre-értettük, mert annak ily-nemű használatát hoztuk divatba: a *felhoztam* példa, a *felhoztad* példa, a *felhoztuk* p., a *felhoztátok* p., a *felhoztátok* p., és a *szerettem* leány, a *szeretted* l., a *szerettük* l., a *szerettétek* leány, a *szerettétek* l. ezek helyett: a *felhoztom* p., a *felhoztod* p., a *felhoztunk* p., a *felhoztotok* p., a *felhoztok*(uk) példa, és a *szerettünk* l., a *szerettetek* l., a *szerettök* l. Nem lehet felőle kétség, hogy e ragozásnak alapjául az a körülmény szolgált, mely szerint az élő-nyelvben előforduló *madár-látta*, *szű-ette*, *féreg-rágtá*, *dér-*

csípte-féle öszvetételekben, a *látta, ette, rágtá, csípte* szóban a *t*-képzős *ő*-ragú mellék-nevet félre-ismertük, vagyis abban a hiszemben voltunk, hogy a *látta, ette* stb. nem egyéb, mint a múlt idő tárgyas-ragozású egyes harmadik személye, a mely hiedelemből azután következetesen folytak a *láttam* hölgy, *láttad* h., *láttátok* h., *látták* h. hasonlóan tárgyas-ragozású alakok. Meg kell tehát mutatnom, hogy a *madár-látta, szű-ette* stb. stb. öszvetételekben a *látta, ette* nem a múlt idő tárgyas-ragozású egyes harmadik személye. Ezt pedig a következő körülmények bizonyítják:

1) Mikor ezt mondjuk: *ezt az almát féreg rágtá*, távolról sem jut eszünkbe, hogy a *féreg* és *rágtá* szokat együvé írjuk; holott ha ezt mondjuk: *ez itt féreg rágtá alma*, a *féreg* és *rágtá* szokat oly szoros viszonyban érezzük egymással, hogy a leírás alkalmával némi belső kényszerűség arra ösztönöz bennünket, hogy e szoros viszonyt a két szónak egybeírása, vagy legalább kapocs-jegygyel öszvekötése által a szemnek is láthatóvá tegyünk. Egy szóval: nyelvérzékünk bizonyosságot tesz róla, hogy a *féreg-rágtá* öszvetételben a *rágtá* nem a múlt idő tárgyas-ragozású egyes harmadik személye.

2) Igével csak e kérdésre felelhetünk: *mit csinál?* (csinálsz, csináltunk, csinálnátok stb.), nem pedig erre, *milyen?* S miután a *féreg-rágtá* (alma v. dió)-ra a *milyen* kérdés illik, ebből következik, hogy benne a *rágtá* szó nem lehet a múlt idő tárgyas-ragozású egyes harmadik személye.

3) A *féreg-rágtá* öszvetételben a *rágtá* viszony-ragok által módosítható, mert mondjuk: a *féreg-rágtát* eldobtam, a *féreg-rágtáról* ne is szólj, a *féreg-rágtának* keserű íze van stb. ellenben: *ezt az almát féreg rágtá* mondatban a *rágtá* szó semmiféle ragot nem vehet föl.

4) Ebben a mondatban: *ezt az almát féreg rágtá*, a *rágtá* szóra a névhatározót (*a, az*) nem viszonyíthatjuk, holott a *féreg-rágtá*-ban levő *rágtá* szóra épen úgy lehet viszonyítnunk, mint akármely más névszóra (főnév, melléknév, számnév, névmás), p. ne a *féregrágtát*, hanem az egészségest add nekem. A miből hasonlóan a tűnik ki, hogy a *rágtá* a *féreg-rágtá*-ban nem lehet a múlt idő tárgyas-ragozású egyes harmadik személye.

E félre-értésből támadt azután

a) Az a baj, hogy az ily alakokat csak akkor tudtuk használni, midőn a jelöltök fő-név határozott volt, p. az elolvastuk könyvet visz-

szaadtam; az írtad levélből megtudtam; a pártoltuk úgy megbukott stb.; nem tudtuk ellenben ez alakokat használni, ha a fő-név határozatlan volt, nem pedig azért, mert ezt a magyar ember nyelv-érzéke nem engedte, nem engedhette, hanem kénytelenek voltunk ily esetben e gyönyörű sajátság mellőzésével a ragtalan *t*-képzős melléknévet használni, p. nem írtuk: ez a pénz egy pár *eladtuk* lónak ára, hanem: egy pár *általunk eladott* lónak ára; nem írtuk: egy forróan *szerette* hazát kellett elhagynia, hanem: egy *által*a forróan *szeretett* hazát stb.

b) Az a baj, hogy midőn az újabb korban ez öszvetételnek író-nyelvünkben nagyobb tért engedtünk az által, hogy azt többes-számú névvel is kapcsolatba hoztunk, jobbra így írtunk: az *árvizek okozták* kár, a *rablók fenyegették* falu stb. e helyett: az *árvizek-okozta* kár, a *rablók-fenyegette* falu.

Midőn azt mondom, hogy az efféle szerkezetekben a *t*-képzős mellék-névnek *okozta* és *fenyegette* alakja van egyedül helyén, nem pedig az *okoztok*(uk), és *fenyegettők*, annyiival kevésbbé az *okozták*, *fenyegették*, ezt így bizonyítom meg:

Kétségtől mindnyájan tudjuk és érezzük, hogy a *fenyegette* alakban az *ő*, a *fenyegettük*-ben pedig az *ők* rejlik. Csak annak kell hát végére járnunk, hogy minemű sajátsága van az *ő*, különösen pedig az *ők* szónak nyelvünkben. E sajátságot ez egyszerű példa menten felvilágosítja:

1. az *ő* fegyvere,
2. az *ő* fegyverei,
3. az *ő* fegyverök,
4. az *ő* fegyvereik,

E példákban az *ő* és *ők* mint birtokosok (valódi személy-mutatók) szerepelnek, s azt tapasztaljuk, hogy a 3. és 4. alatt, noha több *ő*-ről (több birtokosról) van szó, nyelvünk szelleme azt kívánja, hogy nem úgy mondjuk: az *ők fegyvere*, és az *ők fegyverei*, hanem az *ő fegyverök*, és az *ő fegyvereik*; vagyis az *ők* szó, midőn *ő* maga a birtokos, kétfelé szakad, *ő*-jét megtartván, *k*-ját pedig a birtokszónak engedvén át; valamint továbbá azt is tapasztaljuk, hogy a birtokszó a 2. és 4. alatt egy az *ő*-től és *ők*-től idegen elemet kapott, t. i. az *i* betűt, mely az ily (birtokviszonyi) szerkezetben a birtokszó többes voltát jelöli.

Vegyünk most oly példát, melyben az *ő* és *ők* helyett más szó szerepel, p.

1. a katona fegyvere,
2. a katona fegyverei,
3. a katonák fegyvere,
4. a katonák fegyverei,

s azt látjuk, hogy a fentebbi 3. és 4., és az itteni 3. és 4. között különbség van. E különbség azonban csak az alakra v. külsőre, nem pedig a lényegre v. belsőre vonatkozik, mert az illető elemek mind a két példában ugyanazok, csak hogy nem ugyanazon rendben fordulnak elő. Ebben ugyanis:

az *ő fegyverők*, az *ő az*, a mi ebben: a katonák fegyvere, az utolsó betű (*e*); s az *ő fegyverők*-ben a *k az*, a mi a katonák fegyvere-ben a dölt *k*. Ebben:

az *ő fegyvereik*, a dölt betűk megfelelnek a katonák fegyverei-beli dölt betűknek *).

Ez egybevetés után már könnyű lesz átlátnunk, hogy ezen szerkezet: a *rablő-fenyegette falu* megfelel: az *ő fegyvere*, és a *katona fegyvere*

e szerkezet: a *rablő-fenyegette faluk* megfelel: az *ő fegyverei*, és a *katona fegyverei*

e szerkezet: a *rablők-fenyegette falu* megfelel: az *ő fegyverők*, és a *katonák fegyvere*

végre e szerkezet: a *rablők-fenyegette-faluk* megfelel: az *ő fegyvereik*, és a *katonák fegyverei* szerkezeteknek. Vagy más szóval, ily szerkezet: a *rablők-fenyegettők* (fenyegették) *falu*, és a *rablők-fenyegettők* (fenyegették) *faluk*, csak úgy volna helyes, ha helyes volna így szólni: az *ők fegyverők* — a *katonák fegyverők*, és az *ők fegyvereik* — a *katonák fegyvereik*.

Azt az ellenvetést sem lehet itt tenni, hogy: a *rablők-fenyegette falu*, és a *rablők-fenyegette faluk* szerkezetben semmiféle birtokviszonyi fogalom nincs; nem lehet pedig azért, mert az *ő* és *ők*,

*) E két rendbeli példák egybevetéséből egyúttal arról is meggyőződünk, hogy az a tan, melyet a különben jeles Révai is hirdetett, mely szerint t. i. így kellene a 3. és 4. alatti birtok-viszonyt szerkeszteni: a *katonák fegyverők*, és a *katonák fegyverei* nyelvünk szellemében egyáltalában nem alapszik, mert az ily szerkezetek csak akkor volnának helyesek, ha így beszélnénk: az *ők fegyverők*, és az *ők fegyvereik*.

valamint a többi személy-mutatók is (*én, te, mi, ti*) nemcsak birtokrag képében, hanem személyrag képében is szerepelnek nyelvünkben, s mind a két esetben ugyanazon szabályok szerint függednek az illető szóhoz. Így p.

1. általa és általuk,
2. háza és házuk,
3. mellette és mellettök,
4. gyermeke és gyermekök-ben az 1. és 3. alatt az *ó* és *ők* személyrag-, a 2. és 4. alatt pedig birtokrag képében jelennek meg, és mégis az 1. és 3. alatt épen azon alakban ragadtak, mint a 2. és 4. alatt. Félre-értésből származott

c) Az a baj, hogy a *t*-képzős mellék-nevet oly öszvetételekbe hoztuk, melyek annak természetével egyáltalában meg nem férnek. Írjuk p.

1) *sorsüldözöttek*, a *sorsüldözött* szerencsétlenek, a *sorsüldözötteknek* menedéket adott stb. és

2) a *sebet kapott* tiszt lerogyott stb., holott az élő-nyelv sem az 1. sem a 2. alatti öszvetételt nem ismeri. Ebben ugyanis csak e kétféle öszvevétele fordul elé a *t*-képzős mellék-névnek: *szü-ette*, és *szárnya-szegett*. A *sorsüldözött* öszvetétel már sem az egyiknek sem a másiknak meg nem felel, holott ha írjuk vala: a *sorsüldöztek*, a *sors-üldözte* szerencsétlenek, a *sors-üldözteknek* menedéket adott stb., mind magyarabbúl, mind szebben (mert kevesebb *t*-vel) szóltunk volna. A 2. alatti öszvetétel pedig még helytelenebb, mert ezt helyre sem lehet igazítani. A *seb-kapta* ad formam: *dér-csipte*, *szü-ette* nem illik rá, mert az élő-nyelv analogiája szerint azt tenné *sebtől v. seb által kapott* (tiszt). De nem illik rá a *sebe-kapott* sem ad formam: *szárnya-szegett*, *színe-hagyott*, mert akkor meg azt tenné: *sebére nézve kapott*. Ez utóbbi analogiát különben is csak csínyán szabad utánoznunk, mivel ez nagyon szűk korlátok közé van szorulva az által, hogy az illető fő-név mindig valamely részét látszik a jelzette másik fő-névnek jelenteni, p. *farka-vágott tyúk*, *ina-szakadt ló*, *színe-hagyott posztó*, *szárnya-szegett golya*, *esze-veszett ember* stb., valamint az által is, hogy itt a *t*-képzős szót magát is nagyon meg kell választani, mert a mint látjuk, az nem csak átható, hanem nem-átható igétől is fordul elé, a midőn az első-rendű (*szü-ette*, *hideg-vette*) öszvetételben a *t*-képzős szó egyedül és kizáróan átható (tárgyesetet vonzó) igétől származik, s más-neműtől nem is származhatik. A *sebet kapott*, s a mi még ennél is rosszabb, a *sebet*

kapta (tiszt)-féle öszvetételre nézve hát nem marad egyéb hátra, mint egyenesen kidobni, mert az élő-nyelv a *t*-képzős mellék-nevet cselekvő értelemben (kivéven talán egy pár egészen sajátságos s ellipticus kifejezést, mint : bíró-viselt, katona-viselt ember) nem ismeri, s épen ezért nem használ a *sebet kapott*-nak semmiféle gyógy (gyógyszer).

d) Az a baj, hogy már ily szerkezetekkel is találkozunk : ha az *óhajtom* célzt elérem, a már *említém* és még *említendem* szabály stb. Hibásnak tartom e szerkezetet azért, mert az élő-nyelv csak *féreg-rágtá, jég-verte* szerkezetet ismer, mint az átható igéktől származott *t*-képzős szók kizáratos tulajdonát, s bizonyosan nem hallotta senki, hogy magyar ember így szólt volna : az idén hideg-*veszi* lesz a barack, hideg-*vevé* almát eszünk, annnyival kevésbbé : hideg-*veendi* gyümölcs. Nem szolgálhat alapúl az ily szerkezetre az efféle szóllás is : ha fáj a fogad, tégy rá *tűröm* füvet, mert mindenikünk tudja és érzi, hogy e szóllásban a *fű*-vel a *tűröm* csupán tréfa céljából van egybe szerkesztve, s hogy e szerint e szerkezetre szófüzési analógiát alapítani nem lehet.

C) Az *andó*-képzős szó természetének figyelembe nem vételéből származott bajok.

Azon *andó*-képzős szónak, mely az élő-nyelvben átható igétől képezve (*szánandó, tisztelendő*) fordul elé, cselekvő értelmet is tulajdonítottunk. Nem szükség mondanom, hogy ennek az élő-nyelvben készítő vagy nógató értelme van, s így részesülőnek a nyelvtanok is csak annyiban nevezhették, a mennyiben a latin *damnandus, legendus* stb. alakokat a latin nyelvtanok *participium*nak (*participium necessitatis*) nevezik. Cselekvő értelmet tulajdonítottunk pedig az *andó*-képzős szónak e három esetben :

a) Midőn azt a létigével öszvetéve (körül irthajlításban) használtuk, p. az öcsém tegnap volt *levelet* irandó.

b) Midőn efféléket írtunk : az ángolok a háború *kitörését* meggátolandók, vagy : az ángol kormány a háború *kitörését* meggátolandó, a tett ajánlatot elfogadta.

c) Midőn az efféle szerkezetekben használtuk : az elnöknek a *gyűlést* megnyitandó beszédét olvastam ; a lobogó *sérelmét* megbosszulandó sereg hajóra szállt.

III.

Ezek után önkényt adja magát elő az a kérdés, micsoda szempontból kell hát tekintenünk azon szokat, melyeket nyelvtanaink *részesülő* névvel neveztek.

E kérdésre én a fentebbiek nyomán azt a feleletet adom, hogy a nyelvtani részesülőket az élő-nyelv szempontjából kell tekintenünk, vagy más szóval : szorosan ki kell jelölnünk azon határokat, melyek a tárgyaltom képzős szokat a nyelvtani részesülőktől elválasztják. Kimondtam evvel egyúttal azt is, hogy én a részesülőket írónyelvünkben kizsorítani nem akarom. Vegyük tehát a részesülőket sorjába, s vizsgáljuk őket csupán az átható igéknél, a mennyiben a különbség ez igéknél tűnik legjobban szemünkbe.

A) Jelen részesülő.

Ha nyelvtanárainktól azt kérjük, micsoda szó ez : *fogyasztó*, tízet tehetünk egyre, hogy azt felelik : a *fogyasztó* a *fogyaszt* igének jelen részesülője; holott a *fogyasztó* sem nem jelen sem nem részesülő. Hogy nem *jelen*, erre nézve elég csupán a nyelv-érzékre hivatkoznom, mert p. a *fogyasztó* közönségen nem érti egy magyar is azt a közönséget, a mely *most* fogyaszt, hanem azt a mely fogyasztani szokott, a melynek az a szokása s tulajdonsága van, hogy *fogyaszt*. Hogy pedig nem részesülő, kitűnik abból, mert így beszélünk : itt sok *ser-fogyasztó* ember van, annál a háznál sok *fa-vágó* ember szokott állani, nem pedig *sert fogyasztó*, és *fát vágó*.

Ha nyelvtanárainktól újra azt kérjük, micsoda szerkezet ez : *ser-fogyasztó*? a latin és német nyelv kaptájára ütött magyar grammatikából azt felelik, hogy ez hibás szerkezet, s helyesen így kellene lennie : *sert fogyasztó*; holott a szerkezet éppen így volna hibás, mert a *fogyasztó* még e szerkezetben is nem a nyelvtani (jelen) részesülő, hanem az élő-nyelvbeli ó-képzős szó, mely azon főnévnel, melylyel kapcsolatba jó, semmiféle ragot nem tűr*), s így éppen

*) Ily természete csupán az ó-képzős és az *ás* (*és*) képzős szónak (*fa-vágás*, *széna-kaszálás*, *víz-hordás* stb.) van, nincs ellenben az ige többi részeinek, s különösen pedig személyes alakjainak, mert nem mondjuk : *fa-vágok*, *fa-vágasz*, *fa vágunk*, *fa-vágtál* stb. Teljesen helytelen annálfogva az *arcz-*

olyan főnévi szerepet visz, mint akármely más főnév, melylyel az öszvetétel útján új fogalomra akarunk szert tenni, p. ablak-szárny, párna-haj, ház-fedél stb.

De lássuk hát, miképen lehet a *fogyasztó*-t és *ser-fogyasztó*-t részesülővé tenni.

A *fogyasztó*-t részesülővé úgy tehetjük, ha *elébe* hozzáillő ige-határozót teszünk. Az alábbi példákból ki fog tetszeni, hogy e szót: *igehatározó* micsoda értelemben veszem. Például ezek:

nagy mértékben fogyasztó,
sokat fogyasztó,
kevés eleséget fogyasztó,
apródonként fogyasztó,
kül-földön fogyasztó ;

egy szóval, ha a *fogyasztó* szót úgy tekintjük, mint a *fogyaszt* igétől természetére nézve nem különböző szót. Nagyon jellemző az *ó-képzős* szó és a részesülő közötti különbségre nézve e vers: *hús-hagyó, engem itthon hagyó!* (Csokonai, Dorottya). Ebben ugyanis az első (*hús-*) *hagyó ó-képzős* szó, a második pedig részesülő.

A *ser-fogyasztó*-ban a *fogyasztó*-t részesülővé úgy tehetjük, ha a *ser* alany-eseten teszünk kellő változtatást, mivel ellenkező esetben a *fogyasztó* folyvást *ó-képzős* szó marad. Ha p. ezt mondjuk: rossz *ser-fogyasztó* vendégek, ezen azt értjük, hogy valahol oly rossz vendégek vannak, a kik sert szoktak inni; ellenben ha azt mondjuk: rossz sert *fogyasztó* vendégek, ekkor már a *fogyasztó*-nak részesülő értelmet adtunk. További példák lehetnek a fentebbiek is, ha a *ser* szót egyúttal kellően módosítjuk, mint

a sert nagy mértékben fogyasztó,
 a serét apránként fogyasztó stb.

B) Múlt részesülő.

Az egyszerű *t-képzős* szót *vágott* (fa), *asza't* (gyümölcs) stb. részesülővé teszszük, ha *elébe* oly ige-határozót teszünk, melyet a *t-képzős* szó szenvedő-értelmű volta megenged, p.

képez, körvonaloz, képvisel, távtr, pártfogol, igeragoz (conjugare), *hangsúlyoz, kárpótol* stb. képzésű ige, vagyis minden olyan öszvetétel, melynek első része alany-esetben álló fő-név, második része pedig ige.

az ezelőtt két évvel *vett* ház,
 a Pest városában *vett* házak,
 egy ócsón *vett* ház,
 az államtól *vett* ház stb.

A ragozott *t*-képzős szót részesülővé teszszük épen úgy, mint az egyszerű *t*-képzős szót, p.

az ez előtt két évvel *vettem vetted vette, vettünk vettetek vettök* ház ;

a Pest városában *vettem vetted vette, vettünk vettetek vettök* házak ;

az államtól *vettem* stb. ház. Nem válhatik ellenben részesülővé a ragozott *t*-képzős szó, ha az *én te ő, mi ti ők* személymutatókat a rajtok fekvő súlynál fogva ki kell tennünk, p.

az én-vettem lovat lopták el, nem a te-vettedet,
 az ő-hozta gyümölcsből ettünk, nem a ti hoztotokból,
 a mi-vettünk ruháról beszélünk, nem az ők-vettéről = ő-vet-
 tőkről ;

mert ha ily esetben részesülővé akarnók tenni a ragozott *t*-képzős szót, azon kényelmetlen helyzetbe jönnénk, hogy a vele kapcsolatban levő szót v. szókat (igehatározót) vagy együvé kellene vele írunk, vagy az együvé-tartozást kapocs-jegygyel kitüntetnünk, p.

az én-a-pesti-vásáron-vettem lovat,
 a mi-a-múlt-héten-vettünk házról stb. ;

mely körülmény aztán a mondat érthetőségének is nem keveset ártana.

A mi a *madár-látta, hideg-vette*-féle öszvetéteket illeti, az ezekben előforduló *t*-képzős szót hasonlóan nem tehetjük részesülővé, még pedig az épen mondtunk oknál fogva. E példákban ugyanis :

a lány-okozta kár v. károk,
 a lányom-okozta kár v. károk,
 a lányod-okozta kár v. károk,
 a lánya-okozta kár v. károk,
 a lányunk-okozta kár v. károk,
 a lányotok-okozta kár v. károk,
 a lányuk-okozta kár v. károk,

a *lány, lányom, lányod* stb. épen azt a szerepet viseli, melyet a világosan kitett *ő* ; e példákban pedig :

a lányok-okozta kár v. károk,
 a lányaim-okozta kár v. károk,
 a lányaid-okozta kár v. károk,
 a lányai-okozta kár v. károk,
 a lányaink-okozta kár v. károk,
 a lányaitok-okozta kár v. károk,
 a lányaik-okozta kár v. károk

a *lányok*, *lányaim*, *lányaid* stb. azt a szerepet, melyet a világosan kitett *ők*. Ezt mutogatni nem is szükség, mert minden látható és láthatlan tárgy (concret v. abstract), a mely nem *én* és nem *te*, csak *ő* helyett állhat; és minden *tárgyak*, a melyek nem *mi* és nem *ti*, csak *ők* helyett állhatnak. Ha tehát ezeket így mondanók:

a lány-az-ablakban-okozta kár,
 a lányok-a-mult-héten-okozta károk,
 a lányod-a-két-évvél-ezelőtt-a-kertben-okozta károk stb.

ugyanazon kényelmetlensége volna a mondatnak, melyet fentebb a kitett személy-mutatóknál láttunk.

Még csak azt kell megemlítnem, hogy az a körülmény, mely szerint a *féreg-rágta*, *jég-verte* stb. öszvetéteknél a *t*-képzős szó az élő-nyelvben mindig igekötő (ki, fel, be, össze stb.) nélkül fordul elő, czélszerűnek mutatja, hogy az ezekhez hasonló szerkezeteket az író-nyelvben csak akkor használjuk, a mikor nem-igekötős igével van dolgunk, ellenkező esetben más szerkezethez folyamodván. Nem látszik ennél fogva az efféle szerkezet czélszerűnek:

az öcsém-széttépte irományok,
 hanem ez:

az öcsém által széttépett irományok.

E kiméletet nyelvünknek a *t*-képzős szóban mutatkozó *gyönyörű* sajátága minden esetre megérdemli.

C) Jö v ő r é s z e s ü l ő.

Az *andó*-képzős szónak az a természete, hogy mihelyt a kellő igehatározóval részesülővé tesszük, *készlető* értelme mellett jö v ő időt is jelölhet. Állhat egyébiránt a mondatban mind jelző, mind (a létigével kapcsolatban) praedicatum gyanánt, p.

a fő-városban állítandó szobor,
 az Oroszországba szállítandó gabona,

és

ez a fa még ma *felvágandó*,ezek a könyvek itthon lesznek *olvasandók* ;

vagy más szóval : az *andó*-képzős szónak időt jelölő ige-határozóval késztető és egyúttal jövő-idejű értelme van, más-nemű ige-határozóval pedig majd késztető, majd jövő-idejű, a mit a beszéllő v. író céljából lehet megítélni.

Célomat teljesen elértem, ha sikerült nyelvünk barátait meggyőzőnm a felől, hogy a részesülőkről való tan, s kivált az átható igék körül, sokkal komolyabb figyelmet érdemel, mint a milyent arra eddigelé fordítva látunk. A helyes irányt azonban a szükséges reformnak csak az a meggyőződés adhatja, hogy a részesülők — s köztök főképp az ó-végű részesülők (jelen részesülő) nyelvünkben csak másod-rendű vagyis oly szerepet játszhatnak, melyet nekik az illető (*ó, t, andó*) képzős szók az író-nyelv kedvéért — salvo jure dominali — engedélyeztek.

TAKÁCS ISTVÁN.

Közöljük most Vass József bizottsági tagnak észrevételeit, a melyek az által nem váltak feleslegessé, hogy Takács úr némi kis változtatásokat tett a cikkében.

Bíráló legott kezdetben nem tartja helyesnek az élő- s írónyelv közti különböztetést, főleg nálunk, hol az élőnyelv (= szokás, usus) egyik egyetemi alaptörvényül tekintetik, s ez az oka, hogy a magyar élő s irodalmi nyelv közt nincs lényeges, szembeszökő különbség; innét írhatta Corvin Mátyás olasz udvaroncza, Galeotti : „a magyarok, akár nemesek, akár pórok, csaknem azonegy módon szólnak, mindeneknél ugyanazon kiejtés, azon szók, s azonegy kifejezés; a miért a magyar nyelven készült költemények falun és városon, közép és alsorsuak által egyformán értetnek.“ Ez ma is így van. A nyelvjárások annyiban különböznek egymástól, a mennyiben több vagy kevesebb ős sajátságait őrizték meg a nemzeti nyelvnek, s csak ennyiben térnek el az írónyelvtől többé vagy kevesebbé, de a tudomány figyelem s, hol kell, kellő méltánylat nélkül nem hagyja, miután a szokás (= usus) az „quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi.“ Nálunk az írónyelv = szabályozott élőnyelv. Nem is ismerék tanult magyart, ki fésztelen társalgás közben *másként beszélne*, mint írásban szokta a nyelvet használni; pl. az *ik*-es igékkel

csak úgy él társalgás, mint írásban : ha nem, azt ugyan rosszúl teszi. Ha e különböztetést a két nyelv közt elejtjük, s hozzá még t. *Hunfalvy Pál* úr azon találó megjegyzését: „A részesülőköt nevezük igés-névszókknak s vége minden félreértésnek“, — elfogadjuk, *Szerzőnek* különben dicséretes műgonddal készített értekezését egyszerű tudomásul vehetjük ; mert így azután az élőnyelv az *igés névszókot* (tehát nem többé r é s z e s ü l ő k e t) csakugyan ismeri.

Egyébiránt *Bir.* figyelemmel kísérte a dolgozat minden sorát ; mert sokat tartalmaz, mi méltán ébreszt figyelmet és serkent bővebb nyomozás és fejtegetésre : honnét a részletekre vonatkozó észrevételeit következőkben terjeszti elé :

Sz. állítja (211. l.): „Az *ó-képzős* szók, mint fő-nevek, az élőnyelvben hármass szerepet viselnek, t. i. némely igéktől, *ó-képző* hozzájárultával azonnal fő-név származik ; más igéknél pedig az *ó-képzős szó* fő-névvé csak úgy válik, ha egyiknek valamely főnevet *elébe*, másiknak meg *utána* teszünk.“

Helyes. Csak hogy így általánosságban kimondva nem tanít többre, mint a mennyit úgy is tudtunk. *Jó* szolgálatot tesz *Sz.* a szóalkotásról szóló tannak, ha részletesen kifejti, mely igékből lesz a) *elébe*-, b) *utána*-tétellel összetett főnév. Hogy az idézett megjegyzésnek hasznát vehesse nyelvtanunk, okvetlenül, ide vágó szóalkotási szabályokra van kiáltó szükség, ilyeneket azonban sajnosan nélkülözünk ; holott nem volna ügyes-bajos dolog azok megállapítása, főleg ha efféléket szem előtt tartunk : harangot ütő, fogat vájó, kefét kötő stb., és : evő kanala, ivó pohara, varró tüje, író asztala, háló szobája stb.

Bir.-nak ugyanezen észrevételt kell tenni *Sz.* azon állítására, hogy „az *ó képzővel* származott szók, mint mellék-nevek, az élőnyelvben kettős szerepet viselnek“ (211. l.).

A 213. l. *Biráló* pleonasticus ragozást lát ezekben : be-belé, hozzá, nak-neki, rajt-on, mik csak nyomosítás tekintetéből tűrhetők. Hogy *fúl* ige igenis van, kitűnik csak e példából is : egy vigyázatlan gyerek a vízbe fúlt ; nemis ám a vízbe beléfúlt ; mert : be = belé. Hogy mások : nyúlni, kapni, mint : hozzányúlni, rajta-kapni, *Bir.* átlátja ; de azt át nem láthatja, mi különbség van : az ételhez nyúlni és ételhez hozzányúlni, valamint a lopáson kapni és lopáson rajta-kapni közt, miután hez = hoz+zá, on = rajt+a ; hanemha tán egy kis nyomosító erő.

213. l. a) a *t*-képzős szók közül, melyek vesznek föl minden s melyek csak bizonyos viszonyragokat?

214. l. a *tudat* és *ijedet* főneveket, hogy az élőnyelv nem ismeri, azzal nincs bajunk; ismerte a régi kor, ott van a Jászhai-codex colophonjában: *születet* után 1466. „Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque vocabula, — si volet usus.“ — *Horat.*

Bir. nem érthet egyet *Sz.*-nek exegetikájával. A két értelmezés közül (216. l.) *Bir.* az elsőt tartja helyesnek; *Sz.*-nek a második jobb, habár erőtetett. „Grammatici certant, et adhuc sub iudice lis est.“ — *Horat.*

216. l. szánandó (*miserandus*), tisztelendő (*reverendus*) stb. bizony deákos alakok; azért csinált a reformatio: tiszteletes-t, helyesen; mert a két említett igés-névszó csak annyit akar jelenteni, mint: szánni-, tisztelni-való.

Szerző okoskodására, 217. l. a), *Bir.* röviden csak azt jegyzi meg: ásó, temető, fogó, fedő, olvasó, szabó stb. a cselekvő alanyról menván át a tárgyra, vált belőlök önálló főnév, miként ma is szerepelnek. Bizony jelen részesülők voltak azok hajdan, Verseggy F. szerint, ma pedig mint igés-névszók (nem bánom, ó-képzővel) szerepelnek.

A mit *Sz.* 218. l. hosszasan magyaráz, arra is csak az az észrevételem, a mit a 216. l. mondtam, hozzá adva még ezt: a háló, ülő, evő, ivó stb. főnevek, de működő alanyok helyett állnak, mi kiténik a vele összetett szó személyragozásakor: háló szobája, ülő széke, evő kanala, ivó pohara stb.

223. l. a jeles Révai hirdette tan szerint mondanunk s írunk kellene: *a katonák fegyverök* és *a katonák fegyvereik*, mi *Sz.* megjegyzése szerint, nyelvünk szellemében egyáltalában nem alapszik; mert az ily szerkezetek csak akkor volnának helyesek, ha így beszélnénk: az *ők fegyverök*, és az *ők fegyvereik*. *Bir.*, a nélkül, hogy ajánlaná, Erdélyre mutat, hol ez honos, megszokott, közkeletű: az *ők apjok*, az *ők testvéreik*, az *ők falujok*, az *ők jövedelmeik* stb. Hihető a nagy Révai ezt ismerte s ez után indult, valamint irodalmi nyelvünk is tetemes részét köszöni az erdélyinek, hol az, főleg a fejedelmek időszakában, nem csak az oltár, udvar, hanem még a törvényhozás és államkormányzás közege is volt. Elvitázhatlan, hogy a *hallánk*, *érténk* és *hallók*, *értők*, valamint a *hallanánk*, *ertenénk* és *hallanók*, *ertenők*, igeragozási külön alakok Erdélyben megőrzött nyelvkincseink.

226. l. e kérdésre : „Micsoda szempontból kell tekintenünk azon szókat, melyeket nyelvtanaink *részesülő* névvel neveztek?“ adott azon feletére Sz.-nek : „az élő-nyelv szempontjából,“ *Bir.* azt feleli : nem elég! Valamint mindennek, mi tér s időben létez, fejlődési folyamán : úgy bármely nemzet nyelvének is, mint műszerves egésznek. Történelmi multját tehát nem ereszthetjük feledéknek. Az élő-nyelv mellett tekintettel kell lennünk a nyelvfejlődés történelmi multjára, először is nyomoznunk kell, mit mond e kérdésre nézve a múlt? Az után kell csak körültekintenünk : mit mond az élőnyelv?

226. l. *Bir.* nem tartja helytelennek : arczképez (arcz-kép), körvonaloz (kör-vonal), igeragoz (ige-rag), hangsúlyoz (hangsúly), kárpótól (kár-pót), stb., mert vannak : hajporoz, rózsavizez stb., sőt Erdélyben : nádmévez (czukroz). Más egészen (s az ilyek ellen *Bir.*-nak nincs kifogása), ha az összetett szónak utófele gyökige, mint : *távír*, vagy homályos származék, mint : *képvisel*.

227. l. *rossz serfogyasztó vendégek* oly vendégek, kik rosszul fogyasztják a sert; *rossz sert fogyasztó vendégek* oly vendégek, kik *rossz* sert fogyasztanak; mert, ha Sz. magyarázata állna (*rossz vendégek*, kik sert szoktak inni), e szórendet föltetelezné : „serfogyasztó rossz vendégek.“

Bir.-nak a címzett értekezés olvasása közben felmerült lényeges észrevételei az eddig mondottakban határozódnak; melyeket azonban nem kíván olyanokul tekintetni, hogy miattok a különben ügyesen végrehajtott dolgozat egyszerűen félretétessék; sőt a benne foglalt figyelembresztő eszmék, kerekded kivétel, tiszta s könnyű folyású nyelv, mind igen ajánlják, hogy az az Akadémia nyelvostályának szakközlönyében („Nyelvtudományi Közlemények“), méltó helyét elfoglalja. I génybe veszi-e Sz. ezen észrevételeket, nem tartozik *Bir.*-hoz, miután a dolgozat sorsára ható feltételezéssel erkölcsi nyomást gyakorolni esze-ágában sincs *Bir.*-nak. Mint szándékot annyit itt kifejezni nem tartózkodik, hogy azon esetre, ha Sz. kézirata jelenalakjában bocsáttatik közre, alkalmat nyújt *Bir.*-nak a kérdéses tárgyra irányuló nézeteit ugyanazon közlöny néhány lapján bővebben kifejteni.

Vác, febr. 6-dikán 1864.

VASS JÓZSEF.

NÉMELY LÁTSZÓLAGOS KÉPTELENSÉGEK A CSUVAS-TÖRÖK HANGVISZONYOKBAN.

Μη θορυβήσῃς ἄνθρωπε Ἀθηναῖοι! kiálthatnék föl exordiumúl én is midőn a t. Osztály előtt képtelenségekről merészlek beszélni, elejét veendő az a fölött méltán várható indignationnak. De nem tartok tőle, hogy az osztályulás elé nem való tárgyat választottam volna; mert hiszen hozzávettem, hogy ama képtelenségek nem valóságos, hanem látszólagos képtelenségek, és olyan képtelenségtől, mely valóban nem az, várni lehet némi érdekes és hasznos tanúságot is. Célom pedig néhány adalékot nyújtani annak az igazságnak bebizonyításához, hogy eredeti rokonságban levő nyelveknek eredetileg egyező egyes szava, történeti hangfejlődés illetőleg hangváltozás következtében, az egyik nyelvben a másikbelitől merő különböző alakot ölthet magára, s hogy a hasonló nyelvészet, midőn ily két szóalaknak eredetileg egyvoltát ismeri el, korántsem esik az absurdum-hívésnek könnyelmű vétkébe, föltéve hogy az illető nyelvek szabályosan mutatkozó hangviszonyaiból amaz elismerés kényszerűségét ki tudja mutatni. Mert hiszen tudva van, hogy a hasonló nyelvészet nem azért tart két rokonnyelvbeli különböző külsejű szóalakot a jelentés egyezése mellett eredetileg egyezőnek, mert azok különbözők, hanem bizonyos okok által arra kényszerítettnek vallja magát, noha azok különbözők. Mindamellett a hasonló nyelvészetnek ezen oldala, az egymástól eltérő alakú rokon szók elismerése, keltett föl leginkább ellene gáncsos kifogásokat, melyek szinte rossz hírbe hozták; részint méltatlanul, mert a gáncsolók restelték az elismerésre kényszerítő okokba is ereszkedni; részint igazságosan, mert a hasonló nyelvészet, értem itt a magyar-altajit, hébe-hóba olyas egyezést is talált fölállítani, melynek elismerésére nem szolgált vagy nem szolgálhatott egyszersmind az illető okok kifejté-

sével. Míg a hasonlító nyelvészet csak efféle szóegyeztésekkel áll elé, milyenek magy. *vér* = finn *veri*, cserem. *vir* v. *vür*; m. *men-ni* = f. *menen*, cserem *miaš* (causat. *min-t-aš*); m. *homok* = tör. *kum*, *kicsi* = tör. *küçük*, m. *hét* = tör. *jedi*; m. *halni* = f. *kuolen*, cser. *kol*; m. *kő* = finn *kivi*, oszjt. *keu*, cser. *kü* stb., senki sem bántja, nem is bánthatja okosan; de nem minden egyezések olyan szembe-tűnők mint ezek, s mégis léteznek és valók, s természetesképen a hasonlító nyelvészetnek nem csak jogában, de kötelességében is áll ezeket is föl kutatni és kimutatni, ha csak adatainak hiányossága miatt nem akar töredékes rendszer-épületet rakni. De az elismerendő egyezés lehetőleg be legyen bizonyítva; különben a ráfektetett következtetések, mint porladozó köre rakott súlyos falrészecskék, előbb-utóbb romba dőlnek.

Midőn tehát a hasonlító nyelvészetnek ilyen szembe nem tűnő szóegyeztések föl kutatására való jogosultságát és kötelességét nem annyira bebizonyítani (mert hiszen azt mindenki mint magától értődőt elfogadja), mint inkább igen kirívó, és valóban, ha az okkimutatás elől egy perczig behunyjuk szemünket, képtelennek látszó néhány esettel élesebb világosságba akarom helyezni, — egyszersmind oly biztos járású nyelvhasonlítási térre lépek, a melyen az egyezésnek minden megkértlésen fölül való meggyőző, megingathatatlan kimutatását lehet eszközölni, és mégis a kimutatott szóegyeztések első tekintetre képtelennek látszanak! E tért képezi egyfelől a csuvas nyelv, másfelől a török (beléértve a tatárt és jakutot is); a csuvas és a török nyelvek pedig ugyancsak testvérfelnyelvek, úgy mint a német és szkandináv, a cseh és az orosz nyelvek. Bár mily bátran tehetjük is ez állítást, mégsem lesz haszon nélkül, biztosabb meggyőződés végett, e testvériségnek rövid körülrajzolását adnom.

Hogy a csuvas nyelv legutózára csak a török nyelvekkel való egységből vált el, s még ezen elvált állapotában is velök egy szoros összefüggő nyelvcsoporthoz képez, az ama nyelvnek úgy szókincséből mint grammatikai alakjaiból világosan kitűnik. Az eltérés csak annyi, a mennyi távolabb álló dialectusok között szokott lenni; azaz: a szók is a grammatikai alakok is legnagyobb részt ugyanazok a két nyelvben, nem lényeges vagy az alakegyezés körén még belül levő hangtani különbséggel; vagy ha több az alaki eltérés, mégis a szónak csak egy részén vagy helyén mutatkozik, a többi félreismerhetetlenül egyezvén. Itt egyelőre a csuvas *r*-re figyeltek, mely igen

rendesen = tör. *z* és *s* (magy. *sz*) szó közepén és végén, p. o. *pirä* = bize, tat. bizgä nekünk, *sirä* = sizä, tat. sizgä nektek, *sakkir* nyolcz = *sekiz*, *tuhhur* = dokuz, kojb. *togos*, kar. *tohos*. E hangváltozás (hogy t. i. *s*, *z*-ből *r* lesz), nagyon szaporítja az *r* hang eléfordulását a csuvasban (mert az eredetileg már a törökben is meglevő *r* is *r*-nek marad), s így a csuvas nyelv hangtani jellemében egy kiváló vonást képez. Ezek után, a csuvas és török nyelvek testvéri rokonságának életüntetésére, elsőben vagy 100 egyező alapigét mutatok be (a csuvas igéknek csak tőalakját hozván föl, a mint az *as*, *es* infinitivus-képző előtt hangzik).

csuv. ag : vetni, serere — *tör.*
ek-mek.
an : leszállni — en(in)-mek.
ala : szitálni — ele-mek, kojb.
elgä (praes. elgürben).
od : lépni — ad-mak (adim
admak).
ojr, ojir : elválasztani — ajir-
mak.
ološ-tar : változtatni, cserélni
— *kojb.* ales-ter (pr. alester-
rerben).
osra : őrizni — *ktör.* asra-mak.
oż : nyitni — ač-mak, *jak.* as.
inēn : hinni — inan-mak.
10. il : venni — al-mak, *jk.* il.
ird : elhaladni, elmúlni —
kojb. irt (pr. irterben).
iz : inni — ič-mek, *jk.* is.
üm : szopni (emni) — im-mek.
ud, id : dobni, vetni — at-
mak, *jk.* it.
indiy : eskünni — *jk.* andayaj
(v. ö. *tör.* and ičmek).
aved, avd, ad : szólani; menny-
dörögni — *jak.* ät (szólani,
mennydörögni), *tat.* ajt-
mak : szólani.

id : kérdezni — *jk.* ijit.
kar : szétterjesztani, elnyúj-
tani — ger-mek.
kard : rovatolni — kert-mek.
20. każ : átkelni — geč-mek.
kor : látni — gör-mek, *jk.* kör.
kil : jöni — gel-mek, *jk.* käl.
kir : bemenni — gir-mek, *jk.*
kür.
kol : nevetni — gül-mek, *jk.*
kül.
hodeż : egyesülni, elvegyülni
— katış-mak.
hudul : menekülni — kurtul-
mak.
hura : félni — kork-mak.
huv : elhajtani, kergetni —
kov-mak.
huz : okádni — kus-mak :
pökni.
30. hur (hura?) : elszáradni —
tab : megrúgni — tep-mek.
kuru-mak, *jk.* kür.
tar-ey : megharagudni — dar-
il-mak (v. ö. dargin : haragos).
te : mondani — de-mek, *jk.* diä.
toy : kimenni — doy-mak, *jk.*
tay-is exire.

- tob : találni — *tat. tap-mak, kojb. tap* (pr. taberben).
- toj : sejteni, gyanítani — *duj-mak.*
- tol : megtelni — *dol-mak, jk. tuol.*
- tora : fésülni — *dara-mak, jk. tarā.*
- tüd : fogni, tartani — *tut-mak, jk. tut.*
40. tug : elönteni — *dök-mek, kojb. tök* (pr. tögerben), *jk. tox.*
- tuhta : várakozni — *tat. toxta, kojb. tokta, jk. toxtuo* : megállni, maradni.
- tur : állni, fölkelni — *dur-mak, jk. tur.*
- tün : földülni — *dön-mek* : megfordulni.
- tülä : fizetni — *kojb. tölä, jk. tölüö.*
- tüz : tünni — *tat. töz-mek, karag. tös* (pr. tösermen).
- tord : húzni, *tat. tart-mak.*
- tiv : érinteni, illetni — *tör. dej* (deg)-mek, *jk. tij.*
- par : adni — *ver-mek, tat. bir-mek, jk. biär.*
- pod : besülyedni — *bat-mak.*
50. pol : lenni — *ol-mak, tat. bol-mak, jk. buol.*
- polež : segíteni — *kojb. bölez* (pr. bolezerben).
- poz : lépni, nyomni — *bas-mak.*
- pıy : nézni — *bak-mak.*
- pır : menni (valahová) — *var-mak, tat. bar-mak, jk. bar.*
- pid, püd : végződni — *bit-mek, jk. бүт.*
- pil : tudni, ismerni — *bil-mek, jk. bil.*
- piž : főni, megérni (érik) — *piš-mek, jk. bus.*
- pur : csavarni — *bur-mak.*
- puv : fojtani — *boy-mak.*
60. puz : rontani — *boz-mak.*
- pür : redöt csinálni — *bur-uš-mak* : redökbe húzódni.
- püve : festeni — *boja-mak.*
- pray : eldobni, elhagyni — *brak-mak.*
- mohta, muhta : dicsérni — *tat. makta-mak, jk. mahtaj.*
- jar : küldeni — *tat. jeber-mek.*
- joy : folyni — *ak-mak.*
- jol : maradni — *kal-mak, jk. xäl.*
- jora : érni valamit (taugen) — *jara-mak.*
- jor : dagasztani, gyúrni — *jo-yur, jour-mak.*
70. jivala : gördíteni — *juvala-mak.*
- vaska : sietni — *jk. iksa.*
- vır : aratni — *or-mak.*
- vil : halni — *öl-mek, jk. öl.*
- viren : tanulni — *öjren- (ög-ren)-mek, jk. üörän.*
- vir : ugatni — *ür-mek, jk. ür.*
- viž : röpülni — *uč-mak.*
- vur-ž, verekedni — *vur-uš-mak.*
- šab : ütni, csapni — *čap-mak, jk. sabā.*

- sav : szíveskedni (szeretni) — sev-mek.
80. savor, savor : fordítani — čevir-mek.
- sod : eladni — sat-mak.
- sona : kívánni — san-mak. *jk.*
- sanā gondolni.
- šon : égni — jan-mak.
- šola : nyalni — jala-mak, *jk.*
- salā.
- šor : kettéhasítani — jar-mak.
- šoraž : kibékelni — jaraš-mak : alkalmazkodni.
- šihla : őrizni — sakla-mak.
- šibž : hozzáragadni — japřš-mak.
- šij : enni — je-mek, *jk.* šiā.
90. sir : körültekerni, begöngyölni — sar-mak.
- šird : harapni — jirt-mak : széttépni.
- sig : szökní, szökdelni — sej-(seg-)mek.
- šid : odaérni — jet (jit)-mek, *jk.* sit.
- šid : elveszni — jet (jit)-mek, *jk.* sūt.
- šin : győzni — jen (jeng)-mek.
- sile : rázni — silk-mek.
- siz : hallani, érezni — sez (siz)-mek.
- šud : elnyelni — jot-mak.
- suv : olvasni (zählen) — saγ-, saj-mak.
100. suv : fejni, — saγ-mak.
- šuv : mosni — ju-mak, *jk.* sūj.
- süh : elalunni (tüz), eloltódni — sōjün-mek.
- sür : rákenni, dörzsölni — sür-mek.
- šüre : jární — jürü-mek.
- čig : szúrni — dik-nek, *jk.* tik.
- čil : hasítani (spleissen) — dil-mek, *jk.* täl : szelni.
- čir : huzást tenni — čiz-mek.
- čob : futni — čap-mak (v. ö. čapkün).
- šok : nincsen — jok, *jk.* suox.
110. por : van, megvan — var, tat. bar, *jk.* bār.

A szorosan egyező csuvas-török névszók nagy seregéből legelőül állatom ide az általában rokonság-bizonyítónak elismert számneveket : *per* = tör. bir, *ikke* = iki, *visse* = üç (a mint *vil*-ās = öl-mek, vagy a *viž*-ās ige = uč-mak), *tuvatta* v. *tvatta* = dőrt, jak. tüörd (*tvat* e h. *tvart*, a mint *ittü* = *artük*, s másutt is a csuvas nyelv-alakok képzésében sokszor fordul elé bizonyos mássalhangzó előtt az *r* kimaradása); *pilik* = beš, biš (*l* = š-ről később lesz szó); *olta* = altü, *šičče* = jedi. jak. sättä, *sakkir* = sekiz, *tuhhur* = dokuz, *vonna* = on, jak. uon ; *širim* = jigirmi, jak. *sürbe*; *vuttur* = otuz, *hirih* = kirk (ez nevezetes, mert a *kirk* egy kivált törökös névszám-alak, melyet még elemeire is visszavezetni bajos, s mely a jakut-

ban sem létezik, hol *tüörd-uon* van), *alla* = *elli*, *otmel* = *altmš* (v. ö. *pil-ik* = *beš*), *šitmil* = *jetmš*, *sager-vonna* = *seksen* (azaz : *sekiz-on*), *tuyur-vonna* = *doksan* (azaz : *dokuz-on*), *šür* = *jüz*, *piš* = *bin* (*bing*). Egyéb, még pedig kivált törökös névszók közül álljanak itt ezek :

ala : kéz — *el*, *ktör.* *ilik*.
ar : férfi — *er*, *jk.* *är*.
oȝa : nyíl — *ok*, *jk.* *oȝ*.
ojih : hó (*mensis*) — *aj*, *jk.* *ij*.
iš : dolog, munka — *iš*.
ut : ló — *at*, *jk.* *at*.
uda, *vudo* : széna — *ot*, *jk.* *ot*.
uvel, *fiú* (*filius*) — *oȝul*, *jk.* *uol*.
üf : test, hús — *et* (*it*), *jk.* *ät*.
10. *kaš* : este — *jk.* *kiäsä*, *tör.* *giše* (*éj*).
kon : nap (*dies*) — *gün*, *jk.* *kün*.
koš : szem — *göz*.
kukkur : mell — *köküs*.
küber : híd — *köprü*.
kül : tó — *göl*, *jk.* *küöl*.
kül : hamu — *kül*, *jk.* *kül*.
kümüľ : ezüst — *göümüš*, *jk.* *köümüš*.
karjik : öreg asszony — *kari*, *karijik* asszony.
kirle : szükség — *jk.* *kī-salya* : szükség.
20. *hom* : hullám — *kum*.
hol : kar — *kol*.
holȝa : fül — *kulak*, *jk.* *kul-gāȝ*.
hora : fekete — *kara*.
hor : lúd — *kaz*, *jk.* *kās*.
horav : felelet — *jk.* *ȝoruj*.

hida : erős, kemény — *katī*.
hürim : has — *karin*.
hir : leány — *kiz*.
hirle : vörös — *kizil*, *jk.* *kisil*.
30. *hīpčik* : fogó (*zange*) — *jk.* *kīptij* : olló.
hürä : fark — *kujruk*, *jk.* *ku-turuk*.
tar : por — *tar*.
tar : izzadság — *der* (*ter*, *tir*).
timar : ér ; gyökér — *damar* *jk.* *tīmīr* : ér.
timir : vas — *demir*, *jk.* *timir*.
tuv : hegy : *day*, *tat.* *taȝ*, *tau*.
tupra : föld — *toprak*.
tum : fagy — *don* (*dong*).
tük : toll — *tüj*, *kar.* *tük*.
40. *tüp* : fenék — *dib*.
tübi : felsőrésze, teteje valaminek — *dibe*, *jk.* *töbö*.
tom-dir, *ton-dir* : ruha — *don* (*ruha*) *deri* (*bör*), *jk.* *tirī*.
tülük : álom (*somnium*) — *jk.* *tül*.
pore, *poř* : mind — *tat.* *barī*, *jk.* *barī*.
pola : hal — *balik*, *jk.* *ba-līk*.
poš : fej — *baš*, *jk.* *bas*.
pīde, *pīȝda* : tett — *bit*.
pil : méz — *bal*.
pur : jég — *buz*, *jk.* *būs*.
50. *pült* : felhő — *bulut*.

püver : máj — <i>jk.</i> bïar : máj, tör. bayir : belek.	san : ruhaujj — jen (jeng), <i>jk.</i> siäx.
mun : nagy, magas, szent : — <i>jk.</i> mängä.	70. sol : út — jol, <i>jk.</i> suol. sol : év — jil, <i>jk.</i> sil.
jat : név — ad, <i>jk.</i> at.	solayaj : bal — sol.
jen : oldal — jan.	šimarda : tojás — jumurta, <i>jk.</i> sümir.
jon : vér — kan	šomur : eső — jaymur, <i>jk.</i> sa- mır.
jor : hó (nix) — kar.	sive : hideg — sovuk, souk.
jirge : sor — <i>jk.</i> särgä.	šuv : zsír, olaj — jay, <i>jk.</i> sia.
jida : kutya — it, <i>jk.</i> it.	šilve : söreány — jel, <i>jk.</i> siäl.
jiva : fészek — juva.	suve, šiva : egészséges — say.
60. juver : nehéz — ayir.	süt : tej — süd.
vak : apró, kicsiny — uvak, ufak.	80. sülen : kigyó — jılan.
vat : epe — öd.	šu : víz — su.
vot : tűz — ot, <i>jk.</i> uot.	širä : szív — jürek, <i>jk.</i> süräx.
voda : fa (lignum) — odun.	porne : ujj — parmak.
vija : játék — ojun.	čirnä : köröm — dırnak.
vurum : hosszú — uzun, <i>jk.</i> usun.	čire, čiri : friss, eleven — diri stb. stb.
viren : hely — tat. orun.	
vuda : közép — orta (v. ö. tu- vat = dőrt).	

Az íme bemutatott csuvas-török szóegyeztetéshez még hozzávéve, hogy ugyanily egyezés a képzők és viszonyító ragok legnagyobb részét illeti, nem lehet kétség a felől, hogy a csuvas és a török nyelvek ugyancsak testvéryelvek, melyek az ő rájuk szorítókozó szóhasználatnak a legbiztosabb tőrt, és bátorságosan járható alapot nyújtanak. Ám, ily tőren akarok fölmutatni egykét épenséggel nem szembevető, sőt merő képtelennek látszó szóegyeztetést, egyúttal az azokban mutatkozó némely érdekes csuvas-török hangviszonyokat fejtegetvén.

1) Csuvas. *ıra* jó = oszm.-tör. *ejî, ejü*.

Azt hiszem eléggé feltetsző különös hasonlat vagy inkább nem-hasonlat ez: *ıra* és *ejî*; de még nem is fejtegetvén az alapokat, melyekből kifejlődött, már az által is jóval kevésbé lesz feltetsző, hogy még egy hason-párját teszszük ide:

Csuv. *ora* láb = oszm. tör. *ajak*.

Mind a két esetben, azon akadunk fen főleg, hogy csuvas *r* = tör. *j* legyen, helyzet szerint két önhangzó között. És mégis úgy van. Lássuk, hogyan.

Az oszmani és keleti töröknek van egy bizonyos számú szóban, szó közepén és végén, olyan *j*-je, mely, még a testvér jakut nyelv tanúsága szerint, eredeti *t* hangból keletkezett, a hangfejlődés egy igen könnyen megérthető neme által, mely szerint a lágyulás (jésülés) ráragadván bizonyos mássalhangzóra, azt vagy sziszegőneművé változtatja, vagy oly túlnyomó lesz az eredeti hangzoelem fölötte, hogy épen csak a *j*-hanguság, azaz *j* marad meg. E jésítés okozta hangváltozást tapasztaljuk p. o. a mai magyar nyelvfejtésünkben elégyszer, mikor *mely*, *hely*, *hagyma*-féle szókban csupa *j*-nek ejtjük a jésített *ly* (l), *gy* (d)-t; látjuk az olasz *ferrajo*-féle szókban, melyek az *ario arjo* szóvéget az *r* enyészttetésével *ajo*-vá teszik, míg a csehben *ř*, azaz jésített *r*, az *ř*-féle ejtést kapja; látjuk a csuvasban is, mely a *je*, *jen* locativ és ablativusi ragalakokat használja *de*, *den* helyett, mikor a szó végén *j*-hanguság van stb. Így teljesen megérthetővé lesz, hogy lehet egy szorosabb-törökségbeli *j* eredetibb *t*, *d*-ből: t. i. a *đ* közvetítése által. Olyan török szók pedig, a melyekben ilyen eredetű *j* van, ezek:

ejü — *jak*. ütő, *magy.* üdü
(l. Ért. sz., nyelvt., II, 166):

jó.

ajak: láb — *atax*.

bijik: bajusz — *bitik*.

boja-mak: festeni — *butuj*.

kajış: szif — *çatis*.

kujruk: fark — *kuturuk*.

jaja: gyalog — *sati*.

uju-mak: alunni — *utuj*, *kar*.
udu (pr. *udürmen*).

doj-mak: satiari — *tot*.

kuju: kút — *kojb*, *kutuk*, *tat*.
kuduk.

kajin: nyirfa — *jak*. *çatıng*.

kajri: kéreg — *çatirik*.

kij, kiji: szél, part — *kiti*.

göjegü: vő — *kütüö*, *kar*.
hüdö.

öjkün-mek: utánozni — *ütü*.
gün.

tat. kuj-mak: önteni, hinteni —
kut.

güj-mek: várni — *küt*.

tat. kojan: nyúl (*lepus*) —
kar. *hodan*.

gej-mek: induere — *jk*. *kät*,
kar. *ked* (pr. *kedermen*).

Ezen szóknak hajdani közös-török alakjai szükségképen *t*-hanggal bírtak, a hol a szorosabban vett török *j*-t mutat; s hogy ezen

j csakugyan a *t*-hang bekövetkezett lágyulásának köszöni eredetét, abból láthatni, hogy más tatár dialectusban a lágyulás (jésítés) említett másik hatása szerint a *t*-hang sziszegővé vált épen a fölhozottak közül való több szóban, p. o. *koj*bal *azak* = *jk. atax*; *kb. kozan* = *kar. hodan*; *kb. kuzuruk* = *jk. kuturuk*, *kr. kuduruk*; *kb. kützö* = *jk. kutüö*, *kr. hüdö*; *kb. tos*-kan jóllakott = *jk. tot*; *kb. kázeng* nyirfa = *jk. xating*, *kr. kadeng*; *kb. kézerben* = *kr. kedermen*. Ennyi elég a fentebbi feltetsző összehasonlításunkban szereplő *ej*i szó *j*-jének keletkezéséről. Ha már most az *ej*i szóval a csuvas *iru*-t állítjuk szembe, evvel az *e* szóbeli csuvas *r*-t ugyanabba a viszonyba teszszük egy eredetibb *t*-hanghoz, a melybe a szorosabb-török *j*-t. És ilyen viszony csakugyan létezik és kimutatható: mert nem csak az *iru*-t lehet el-
lenébe tenni a *jk. ütüö*-nek, vagy *ora*-t az *atax*-nak, hanem van még több hasonló eset, melyek részint a már a tör. *j* = *jak. kar. t*-hangra fölhozott szókat illetik. Ilyenek jelesen:

csuv. horin, *horon*: *nyirfa* = *jk. xating*, *kar. kadeng*, *tör. kajin*.

„ *turan-as*: *satiari* (*tur*+*an* reflexiv képző) = *jk. tot*, *kb. tos*-
kan, *tör. doj*-mak.

„ *óran*: *gyalog* = *jak. satī*, *tör. jajan* (a csuvasban *s*, a *jakut*-
ban *s* felel meg rendesen szó-kezdő *tör. j*-nek).

„ *keru*, *kru*: *vö* (gener) = *jk. kütüö*, *kr. hüdö*, *tör. güjegü*.

„ *hir*: *szél*, *part*, *margo* = *jk. kitī*, *tör. kij*.

„ *šüres*: *rothadni* = *jk. sītij*, *tör. jīj*-mak.

Ezenkívül van még két csuvas szó, melyben az *r* török *j*-vel találkozik.

hor-as ponere = *koj*-mak,

vuran-, *veran-as* ébredni = *ojan*-mak. Ez utóbbi mellé azonban gyökére nézve a *kar. ôtka*r tehető (v. ö. NyK. II, 339), úgy hogy *oj* = *ôt*; a *koj*-mak-nak csak a törökségen kívülről lehet bebizonyítani a *kot*, *kod*-féléből való eredetét.

Annyi bizonyos, hogy a fölhozott csuvas szókban olyan *r* van, mely eredeti *t*-hangból ered; annyival bizonyosabb, mert magának a csuvas nyelvnek körén belül némely *t*-hanggal kezdődő képző és rag a *t*-hangos alak mellett *r*-hangos alakot is mutat, mely még kiterjedtebb használatú mint a *t*-hangos, p. o. *dan*, *da* = *tör. dan*, *da* a *ran*, *ra* alakban jelenik meg, *de* praeteritum-képző = *tör. di* a *re* alakban, minden önhangzó után, s minden mássalhangzó után is, kivéve *l*, *r*, *n*-et. Kérdehetjük most, mily úton képzeljük keletkezettnek ezt

a csuvas *r*-t, melynek kétségnélkül *t*-hang volt a megelőzője? Úgy-hiszem nem egyenes hangugrás folytán lett a *t*-hangból *r*, hanem, egy másik különben a csuvasban nagyon uralkodó hanghajlam behatása alatt, az előbb (úgy mint a kojbalban) a *t*-ből eléállott sziszegőből (*z*-ből) lett közvetlenül az *r*. Hogy a csuvas nyelv is valóban (a jésítés következtében) sziszegőt fejtett ki az eredeti *t*-hangból, mutatja még a *puzik* (nagy) szó, mely törökül *böyük* levén, kojbalúl pedig *büzük*, *bözüik*, *bözek* s így a török *j* kojbal *z*-nek állván ellenében, egy eredetibb *bödük*-féle alakra enged következtetni, mely csakugyan megvan a kar. *bedek*-ben; csakhogy a csuvas a *puzik*-beli *z*-t még nem vitte tovább azon *r*-ré, melyet oly közönségesen mutat török *z* ellenében, a mire fölösleges több példát idézni.

A fentebb felhozott csuvas szók *r*-jének fejlődési rendje tehát ez: *t*-hang — *z* — *r*, p. o. ebből: **hodin* (= *jk. xatüng*) lesz ez: **hozin* (= *kb. kâzeng*), végre: *horin*, míg ugyanily alapelakból: *kadin* a török más úton *kajin*-t hoz elé, mely már a csuvas *horin*-nal kissé furcsán és meglepően áll szemben. Szintígy a többi is: csuv. *turanas* = tör. *doj*-mak, *šoran* = tör. *jajan*, *hir* = tör. *kij*, *šüres* = tör. *jij*-mak; *ora* = tör. *ajak* (megjegyezhető, hogy a csuvas a tör. vég *k*-t többtagú szóban rendesen elhagyja: *pola* = balik, *holya* = kulak, tat. *kulkak* stb.). S így végre el kell fogadnuuk a fentebb állított hasonlításunkat is, hogy

csuvas *ira* = tör. *ej*,
quod erat demonstrandum.

2. Csuvas *čol kü* = tör. *taš*.

Merő különbözően hangzanak *čol* és *taš*, és mégis egy közös alakból fejlődött alakok ezek! Megint egy egészen analog példát hozunk föl: csuv. *šël, šil* fog, dens = tör. *dış, tiş*.

Ennek megértésére a csuvas hangtan két tüneményét kell tekintetbe venni: első az, hogy a csuvas nyelv a török szók kezdő *t* hangját rendesen megtartja ugyan, de részint sziszegővé is változtatja (*š* és *č*-vé); p. o. *dīrnak* (köröm) lesz *čirnä, diri* élő, eleven: *čiri* (*čirli*), *don* (dong) fagy: *šen, dilmek* szelni = *čiles, dejin* (degin), -ig: *čen, diz* térd: *čir* (*r* = tör. *z*); a másik az, hogy török *š*-nek szó végén és közepén nem ritkán a csuvasban *l* felel meg, p. o. tör. *išitmek* hallani = csuv. *ild-es, taš* külső rész (*taš-ra*) = csuv. *tol, altmış* hatvan = csuv. *otmıl, jetmiş* = *šitmil, duş* szemközt = *tıl*

(*duš* olmak = *tül* polas), *duš* álomlátás, kb. *tüs* = csuv. *tülük* (jak. *tül*), *beš*, *biš* öt = csuv. *pilik*, *kiš* tél = *hül*, *gömüš* (kb. *kümüs*) ezüst = csuv. *kümül*; *ešik*, *išik* küszöb (kb. *izik* ajtó) = csuv. *alík* ajtó; *košmak* befogni lovat = csuv. *küles*. E két hangtani tüneményt együtt látjuk a csuvas *čol*, *šel*-ben, ellenében a tör. *taš*, *tiš*-nek, s e két rendbeliek azonosító egybehasonlítása szintoly biztos, mint a *čir* = *diz* vagy *šür* száz = *jüz*, — azaz minden kétségen fölül való.

Még csak azt kérdehetjük most, milyen lehetett az az eredetibb alak, melyből mind *taš* mind *čol* folyhatott? Mert egyiket a másikból nem bírjuk teljesen hangtanilag származtatni, kivált nem a *taš*-t a *čol*-ból; de igen is a *čol* *č*-jét a *t*-ből, melynek amaz csak a lágyított (jésített) *t'* másából közvetlen következő utódja. De sem *š* az *l*-ből sem *l* az *š*-ből nem fejleszthető, az ellen vetőt mondván a nyelvhangok minden physiologiája. A tertium pedig, melyből mint közös eredetibből mind a kettő (*š* és *l*) fejthető meg, az megint a *t*-hang, mely, a mint a törökség körén belül is kimutatható, részint *l*-lé fejlődhetik, részint jésítés útján sziszegővé válik. Az előbbire nézve mindenek előtt azt hozom föl, hogy *duš* álom nem csak csuvasúl *tülük*, hanem a jakutban is *tül*, s szintígy van a jakutban egymás mellett *tumul* fok, promontorium (mit a török *burun* orr-nak nevez) és *tumus*: madár orra, meg: erdőnek kiálló vége; azután hogy a török *la*, *le* igeeképző *da*, *de*-ből ered (I. NyK. II, 355), s szintígy a *lu*, *lü* melléknévképző **tak*, *täk*-ből (lásd u. o.); a másakra nézve, hogy a törökség körén belül *t*-ből *š* támadt, elég a tör. *müš* perfectum-képzőre emlékeztetni, mely a jakutban még *müt*, *mit* (*püt* stb.). E szerint a *taš* és *čol* megvolt közös alakjául ezt kell fölvennünk: **tat* v. *tot* (*tať* és *totl*); hasonlóképen a *tiš* és *šil*-éül ezt: **tit* (*tiť* és *tiłl*), mely utóbbi a vég-*t*-jére nézve okoskodásunkon kívül positiv támaszt nyer a mongol *šid-un* (dens)-ben.

3. Csuvas *šülže* levél = tör. *japarak*.

Mindenek előtt tudni kell, hogy a *šülže*-nek még ezen csuvas alakja is van: *šivülže*, s hogy másfelől a török *japarak*-nak jakut *säbirdäx* felel meg, mely szerint eme teljesebb török alak állítható föl: **japärdak*. Hasonlító állításunk tehát most így hangzik: csuv. *šivülže* = tör. *japärdak*.

A szókezdő csuvas *š* szabályszerűen = szókezdő tör. *j*, épen úgy a mint a jakut *s*. A csuvas nyelv épen e pontban föltötte egyező

a jakuttal, mely szintén *s*-hangot feleltet meg a szó elején török *j*-nek (mely különben tatár dialectusokban néha *ĵ*-nek ejtetik, *s* a kojbal-karagaszban *t'*-által helyettesítettik). De igen érdekes észrevenni, hogy jésített *ś* az, *s* nem pusztá *s*, mit a csuvas szókezdő tör. *j*-nek ellenébe állít; *s* hogy ellenben ott, a hol a törökben is *s* van a szó elején, a csuvas szintén pusztá nem jésített *s*-t mutat. Példák a fentebb fölhozott csuvas és török igék és névszók között találhatók. Meg kell itt jegyezni, hogy az orosz-csuvas írásmód, melyet p. o. Visnevszki követ, megkülönbözteti ugyan tisztán a *sa*-t a *śa*-tól, *so*-t a *śo*-tól, *su*-t a *śu*-tól, de nem a *śi*, *śi*-t a *śi*, *śi*-tól, sem a *śü*-t a *śü*-tól, amazokat (*śi* és *śi*-t) *cu*-vel, emezeket (*śü* és *śü*-t) *cu*-val írván. Ámde Reguly pontosabban írt szógyűjteménye ezen szókezdetekre nézve is igazolja az említett hangtani törvényt, hogy a tör. *j*-nek csuvas *ś*, *s* nem pusztá *s*, felel meg szóelején. Pedig Reguly e hangtani viszonyról legkevesebbet sem sejtethetett, mint a ki soha sem vetette össze a csuvas nyelvet a törökkel. Nála ugyanis van :

csuv. *śib*žas = tör. *jap*ış-mak,
*śim*arda = *jum*urta,
śij-as = *je*-mek,
śir-as = *jaz*-mak,
śird-as harapni = *jirt*-mak
széttépni,
śid-es = *jet*-, *jit*-mek,

csuv. *śine* = *jeni* (jengi),
śines = *jen*- (jeng)-mek,
śil = *jel* szél,
śilyä = *jel* sörény,
śir = *jer*, *jir*,
śirim = *jigirmi*,
śimil = *jetmiş*.

Ellenben :

csuv. *śiz*-as = tör. *śic*-mak,
śihla-s = „ *sakla*-mak,
śiz-es = „ *sez*-mek,
śilä-s = „ *silk*-mek,

csuv. *śive* = tör. *sovuk*, *souk*,
śig-es = „ *seg*-mek ugra-
ni, *śökd*elni
stb. stb.

Regulynál van :

csuv. *śükle*-s = tör. *jükle*-mek,
śülen = „ *jılan*,

csuv. *śür* : *śáz* = *jüz*,
„ *śüre*-s = *jürü*-mek.

Ellenben : *csuv.* *śür*-es : *mázol*ni = *śür*-mek ; *śün*-es = tör. *śöjün*-mek,
śüf = tör. *śüd*.

A török szókezdő *j* szabályos megfelelője tehát csuvas *ś*, *s* e tekintetben nem lehet semmi kifogás a *śul*ĵe = *jap*rak ellen sem. Nem lehet tovább az ellen, hogy a *csuv.* *ĵe* a *śiv*ĵe végén a *śäbirdäx*-beli *däx*-nek, vagy a *jap*ĵrdak-beli *dak*-nak feleljen meg : mert a *csu*-

vas a török vég-*k*-hangot kihagyogatja, s *l* után (valamint *n*, *r* után) a *d* igen is változhatik *ǵ*-vé, a mint rendesen azzá válik a *de* egyesí 3. szem. végzete a praeteritumban, p. o. *vilǵe* = tör. *öldi* (1. szem. vildem, 2. vilden). A mi leginkább föltetsző, hogy t. i. török **japīrdak*, jk. *sübirdāx* ellenében nem csuv. *šivīrǵe*, hanem *šivīlǵe* áll, ez onnét magyarázható, hogy *ǵ* előtt valamivel könnyebben ejtődik *l* mintsem *r*, s hasonpárját találja a jakut *šilǵar*-ban ettől: *šivīt* (e helyett *širdar*, mely *širdar* s egyszersmind *šilǵar* lett); hasonlóképen *iarǵj*-nak praesense *ialǵabīn* (ebből: *iarǵabīn*, *iarǵabīn*). S hogy a csuvas csakugyan szívesebben ejti a *ǵ*-t *t* után mintsem *r* után, akár abból is látható, hogy az *r* végű egytagú ige-*tők* vég-*r*-je elmaradt következő *ǵ* előtt, de nem ám az *l*-végűek vég-*l*-je, p. o. *kīǵe* e. h. *kīrǵe*, *hoǵe* e. h. *horǵe*, ellenben *kīlǵe*, *vilǵe*, *jolǵe*-felék nem vetik ki az *l*-t. Különbön igaz, a török nyelvekben fölötte ritka az *r* és *l* csupán való egyenes váltakozása; de itt szorosan véve nem is erről, hanem *rǵ*-nek *lǵ*-vel való felcserélődéséről van szó. Ennyi elég a csuv. *šulǵe* (šivīlǵe) = tör. *japīrak* (*japīrdak) igazolására.

4. Csuvas *šugar* száj = tör. *ayız*.

Mily képtelenség *šugar*-t azonosnak mondani *agīz*-zal! Azonban lássuk közelebbről. — A milyen közel rokon viszonyban áll a csuvas nyelv a törökhöz, s a mennyire rendesen és szabályosan mutatkoznak e kettő között némely hangtani különbségek is, a fentebbiekben volt alkalmunk látni. Már ha, nem tudva azt, hogy „száj“ törökül *ayız*, csak a csuvas *šugar*-ból akarnók azt némileg következtetni és eléállítani, mindenesetre *j*-vel kezdőnek vennők föl a *šugar*-nak megfelelő török alakot; továbbá tudva azt, hogy a csuvas *r* vagy eredeti, mely törökben is *r*, vagy *z*-ből eredő, a sejtett török alakot vagy *r*-rel vagy *z*-zel végződtenők; végre kitalálván azt is, hogy csuvas *v* önhangzók között vagy szintén török *v* és *p*-hangnak felel meg, vagy pedig *γ*-nak (minek világos példái csuv. *uvel* fiu = tör. *oγul*, *puvas* fojtani = *boy*mak, *tuv* hegy = *taγ*, *suve* v. *šiva* = *saγ*, *pūver* máj = *baγīr* bél stb.), nem tekintve az önhangzókat, ilyen török alakokat sejténénk ki:

1. *j-v-r*; 2. *j-v-z*; 3. *j-γ-r*; 4. *j-γ-z*.

Ámde az, mely valóban megvan a törökben, az *ayız* alak, még csak mássalhangzóira nézve sem felel meg tökéletesen egyiknek sem, de mégis legjobban közeledik a 4-dikhez, csak az a hja levén,

hogy *ayiz*-nak nincs kezdő *j*-je (*jayiz*). E hiánynak aránylag csekély-sége azonban méltán indíthat bennünket annak nyomozására, vajjon más a török nyelvből vett tényekkel nem bizonyítható-e be, hogy eredetileg meglehetett az *ayiz*-nak kezdő *j*-je is (*jayiz*)? Jelesen vajjon nem mutatható-e ki, hogy más, most csupa önhangzóval kezdődő török szó is valaha elül még *j*-vel birt? És csakugyan van ilyen szó, p. o. tör. *ayaj* fa, keleti-törökben még *j̄gağ*-nak hangzik, *ayla*-mak sirni még *j̄glamak*-nak, *il̄je* melegfürdő a tatár *j̄li*-nak kicsinyítője, *ip* fonal a kojbal *t'ip* szerint tör. *jip*-et tesz föl, mely különben meg is van más tatár dialectusban. — Elég ez, hogy most a csuvas rámutatása szerint az *agiz* előtt megvolt valamely *jayiz* v. *j̄ȳiz*-féle alakot vegyünk föl, köszönnén a csuvasnak e rámutatást, melyet más török dialectus nem nyújtott. — Nem célom most, sőt inkább szándékom ellen való, a magyar nyelvet is belevonni a hasonlításba; azonban nem tehetem, hogy e kedvező alkalommal egy félre való pillantást ne vessek a magy. *száj* szóra. Hogy a magy. *száj* az *ayiz* első részének felel meg, jogosan csak most állíthatni, miután az *ayiz*-t magának a török nyelvnek terén egy teljesebb *jayiz* alakra vezettük vissza. Tudjuk egy igen biztos példából, hogy a tör. szókezdő *j*-nek, valamint általában a jakutban *s*, a csuvasban *ś* felel meg, úgy a magyarban is *sz* felelhet meg; ez : tör. *jel*, csuv. *śil* = magy. *szél* (ventus); a *száj* úgy felelhet meg a *jayiz*-beli *jay*-nak (s a csuv. *śuvar*-beli *śuv*-nak), mint *háj* felel meg egy másik tör. *jay*-nak (csuv. *śuv*-nak). Arra nézve, hogy a magy. *száj* annyira elkopott hátul, hogy a tör. *jayiz*, csuv. *śuvar*-nak még egy a magyarban nem mutakozó *iz*, *ar* végszótagjok van, analogiául lehet fölhozni a tör. *tuz*-t, jak. *tūs* = csuv. *tuvar* (még eredetibb össze nem vont alakkal), mely = magy. *só*, *sav*; fölhozható a magy. *máj* is = csuv. *püver*, tör. *bağır* (általában „intestina“, de a csuv. szó „máj“-at jelent valamint a megfelelő jakut *bıar* is), mely példa legjobban megvilágosítja a *száj* szónak *jay*-iz, *śuv*-ar ellenében való csonkavégűségét. Vajjon a magy. *szád* (fazék *száda*) vég *d*-jében nem rejlik-e még a *jayiz*, *śuvar*-nak vég *z*, *r*-jének is eredetije? — nem kutathatjuk most.

A fent fejtegetett különös szóalakegyezések legkevésbé sem akarnak lenni curiosumok; ellenkezőleg azon komoly tanúságot nyújtják, hogy még a legrokonabb, egymáshoz legközelebb álló nyelv-

vekben is, milyenek a csuvas egyfelől s másfelől a török nyelvek, mily könnyen keletkeznek az alakok eredeti azonosságának megismerését akadályozó külső hangkülönbségek. Természetes, hogy annál nagyobb ily különbségek lesznek régibben egymástól elvált, a mint mondani szoktuk, távolabb rokonságban levő nyelvek között; s eleve is feltehető, hogy a hasonlító nyelvészetnek ezekkel nagyobb mértékben gyűl meg a baja, ha eredeti azonosságokra bízatosan vizsgálja akarja vezetni. De nem szabad e nagyobb nehézségektől is visszarettennie, mert van neki egy útja, mely lassan ugyan, de reményljük utóvégre csak mégis céljához juttatja, t. i. hogy a könnyebben szembetűnő különbözési adatok lehető teljes gyűjtésével módszeresen haladjon elé a jobban-jobban különbözők egyeztetésére, illetőleg oly eredetibb megelőzőkre való visszavezetésére, melyekből, a hangváltozás úgy történetileg bebizonyított mint physiologiailag lehetséges módjai szerint, azok a különbözők eléállhattak. Egy szóval, rokon nyelveink régen megvolt közös ősi szóalakjainak föl kutatása, vagy legalább megközelítő meghatározása a cél, mely felé szóhasonlító nyelvészetünk törekszik, s e törekvés közben kell hogy teremtsen magának a mind tökéletesbülő, nélkülözhetetlen segédeszközt is — a hasonlító hangtant.

BUDENZ JÓZSEF.

TODÓSÍTÁS A NYELVTUDOMÁNYI BÍZOTTSÁG MŰKÖDÉSÉRŐL.

I. Az 1863-ki év december 3-kán tartott ülésben többi közt Budenz József egy beadott török nyelvtant ismertete és bírálta meg alaposan és bőven, a minek összevont értelme ez vala: A szerző a könyvben kétségtelen bizonyosságait adja igen nagy szorgalmának, egyszersmind azonban sietségét is elárulja, mely neki meg nem engedi, hogy tökéletesítse tudományát. Innen van, hogy e nyelvtan inkább mindenünnen összehordott jegyzetek halmazához hasonlít, milyet magának a tanuló szerez össze, hogysem tudományos könyv volna, a melyből a tanításra való képesség minden lapon kitetszik. A szerző sietségét vagy talán éretlenségét bizonyítják különösen a következők: hogy ő az illető könyveknek, a melyeket olvasgatott, még sajtóhibájit is híven leírta, annyira nem bírja a helyest a helytelentül megválasztani; továbbá hogy a legközönségesebb szókat is rosszul olvassa, egyszer így, másszor amúgy írván le azokat. E könyv egy tanulónak dicséretes szorgalmát mutatja fel: de még korántsem nyelvtan.

II. Az 1864. febr. 4-kén tartott ülésében Fogarasi János bizottsági tag egy valakinek az akadémiához beküldött s a „Magyaros szórend“ czímezett értekezéséről olvasá fel bíráló véleményét, mely itt következik.

Tisztelt Bizottság!

Következő értekezés: *A magyaros szórendről* a nyelvtudományi bizottsághoz s ez által hozzám utasíttatván, erről, szorítkozva a leglényegesebb dolgokban némely példákra és ezek megrostálására e következő rövid jelentést teszem.

E példákban:

„Péter okos volt“ és „okos volt Péter“ minden magyar fül érzi, hogy lényegben azon jelentéssel bírnak, de értekező a szórend miatt külön-

nemű mondatoknak veszi, s hogy azokat rendszerébe belecsigázhassa, mit tesz? Az első mondatot nevezi *alanyilag os értelmezőnek*, a másodikat *alanyilag os minőségi nyomosítónak*, illetőleg *kivételes en* vagyis *értelmezőből nyomosítónak*. Érti vagy értette a hallgató vagy olvasó? Nem? Én sem. Mert ha a szavaktól eltérve a dolog lényegébe tekintünk, megfoghatatlan, hogy két, bár némileg eltérő rendben álló, de ugyanazon értelmű mondatot, hogyan lehet ellentétbe állítani, azaz a többi czafrangtól elvonva, egyszer *nyomosítónak*, másszor *értelmezőnek*, tehát amaz ellentételének, sőt amaszt még jobban összezavarva, *kivételes en* vagy *értelmezőből nyomosítónak* nevezni?

Talán megfejtí az értekező?

„Kivételes en minden értelmezőből alakulhat nyomosító és így az alanyilag os miségi és minőségi mondatokból (stb.). Csupán annyit jegyzek meg — így szól — hogy az ily *nyomosító* mondat az író vagy beszélő érzelme s akarata szerint mindig átfordítható *értelmezővé*, ekképen:

Péter *volt* okos; okos *volt* Péter,
nyomosítóból ismét
Péter okos *volt*,
értelmező mondat.“

Csak épen azt nem fejtette meg értekező, hogy különböző értelmű mondatokat, mint: „Péter *volt* okos“ és „okos *volt* Péter“ hogyan lehet egy kalap alá (nyomosító), és azonos értelműeket mint „okos *volt* Péter“ és „Péter okos *volt*“ különböző osztály alá vonni? Talán csak a szók előbb vagy utóbb rakását akarja értekező jelölni? Hja! akkor megint minek a sok czifra beszéd, még pedig „értelmező“, „nyomosító“ s tovább „alanyilag os értelmező“, „alanyilag os minőségi nyomosító“ s több efféle a dolog érdemébe vágó kifejezésekkel? midőn úgy szólván csak pamlagper (kanape-processus) forog szóban.

Egy társas asztalnál arról volt egyszer a szó, hol van az első vagyis elnöki hely? A társaság egyik udvarias tagja azzal szólítá fel a bájos házi nőt: A hol Nagyságod foglal széket, ott van az első hely, mi majd a körül fogunk sorakozni.

Bizony! ez adomával jobban meg van fejtve — miként mindnyájan tudjuk, a magyar szórend, melyben a bájos házi nőt a „hangsúly“ képviseli, mint értekezőnek több ívnyi értekezésében; melyből ha valaki, főkép idegen, tanulni akarna, mielőtt végig olvashatná, bizonyosan megszöknék tőle.

De lássuk tovább.

Lehetetlen értekezőt minden apró részleteiben, melyek közt elvétele itt-ott helyes is — de nem új — található, sorról sorra követnünk, elég lesz tovább is csak a lényegesb állításokra szorítkoznunk.

„Tárgyilagos *értelmező* a mondat — így szól — a midőn egyenlő mértékben hártja az ige a maga súlyát és értelmét a mondatban levő minden eszmére vagy fogalomra; s ekkor tulajdonképen magában az *igében központosúl* a mondat súlya és ereje. Innét van, hogy az ige maga elé veheti nyomosítás nélkül is (csupán némi figyelemgerjesztés végett) *akármelyik* fogalmat az *értelmező* mondatban; ily esetben mindazáltal a helyéből *kiszorított* alany az ige *után* foglal helyet; mert gondolkodásunk természete szerint *értelmező* mondatban *közvetlenül* az ige előtt áll rendszerint az alany“ (— hiszen, közbeszólva, főntebb, valamint alább is ellenkezőt tanít szerző, azt t. i. hogy „alanyilagos *értelmező* mondatban köti össze az előtte közvetlenül *egymás mellett álló* alanyt és tulajdonítmányt —) „mely (t. i. az alany), ha már helyet cserél, hogy fenntarthassa mégis *közvetlenségét*, az ige után járúl. Erre — úgymond — figyelmezní kell a nyomosító mondatokban is, például :

Péter megerötette a lovát az úton ;
A lovát megerötette Péter az úton ;
Az úton megerötette Péter a lovát ;
Megerötette Péter a lovát az úton.

Másképen nem lehet átfordítai az *értelmező* mondatot“ stb.

Dehogynem !

Lássuk csak az első sort, vagyis legelő Pétert állítván :

Péter megerötette az úton a lovát ;
Péter az úton a lovát megerötette ;
Péter a lovát az úton megerötette ;
Péter az úton megerötette a lovát ;
Péter a lovát megerötette az úton.

Van-e magyar fül, melyet e szórend valamelyike, melyben az értelem mindenütt ugyanaz, nyelvtanilag megsértene ?

Talán értekezőét, és még egykét elvrokonát ? Igen, mert ők a szabályt *csinálják*, nem a nyelvből *merítik*.

Ha a főntebbi állítás, mely szerint másképen nem lehet átfordítai az *értelmező* mondatot, alapúl vétetnék, úgy — az élöket mellőzven — a legrégibb időtől kezdve Révayn vagy Kazinczyn keresztül

Vörösmarty és Petöfyig nincs nyelvtanítónk, nincs remek írónk, kinek munkái legalább is harmad vagy negyed részben nem szabálytalanok s kárhozatra ítélendők. Kivévén talán értekezőt és példányképét.

Csak egykét példát Vörösmarty Szózatából:

,A nagy világon e kívül nincsen számodra hely'
kétszeresen is hibás, mert:

- 1) Az igét két fogalom is megelőzi ,a nagy világon' és ,e kívül';
- 2) az ige után mindjárt az alanynak (hely) kellene jönni. Tehát így volna:

,A nagyvilágon nincsen hely számodra e kívül;

Vagy:

,E kívül nincsen hely számodra a nagy világon'

Ezen rész pedig:

,Itt küzdtenek honért a hős

Árpádnak hadai;

Itt törtek össze rabigát

Hunyadnak karjai.'

legalább is így alakítandó volna:

,Itt küzdtenek hadai a hős Árpádnak (vagy ha tetszik: a hős Árpádnak hadai) honért; Itt törtek össze Hunyadinak karjai rabigát.'

Ennyire nem tudta Vörösmarty a szabályt. És szerencséje és szerencsénk, hogy nem tudta. Különben magasztos költeményei nagy része örökre elvész vala. Mert e szabály mellett ugyancsak meggyülne bajuk a verseléssel a magyar költőknek.

Ily képtelenségekre vezetnek a *csinált* szabályok.

Vagy tán nem így gondolja értekező? De világosan így írja, azt mondván: „Erre (t. i. az alany közvetlenségére az ige után) figyelmezní kell a nyomosító mondatokban is.” Alább pedig világosan is elészámlálja a rendet-ekképen:

„5-ik (és, 6-ik) szabály: nyomosító mondatban — ha más szó (nem az alany) követeli a nyomosítást: elül (állhat) az alany, közvetlenül az ige *előtt* a nyomosítandó szó, *úgy* aztán az ige Ha azonban nem maga az alany, hanem más valamely fogalom nyomosítandó: akkor sokkal *magyarosabb*: az ige s (ha van) kötigehatározója vagy igehatározója *után* tenni az alanyt.”

Így igazítottuk meg, sajátlag így rontottuk el Vörösmarty szózatában a felhozott sorokat.

De honnan e ferdeség?

Csak onnan, mivel értekező (egy már előbbi szintén ferde nyelvészkedés után is) azt verte fejébe, hogy van a magyar mondatban (is) valamely értelmező (talán jobban természetes) rend és e mellett súlyosbító rend.

Holott épen ez nem áll, mert a magyar szórend egészen a mondatúlyon alapulván — a súlyos szó körül sorakozik, a mint, többé vagy kevésbé lényeges formaságok megtartása mellett, a többi szó. Minthogy pedig egységes azaz egybekötő súly nélkül nincs a világon semmi ismeretes nyelvben bár a legegyszerűbb mondat: innen a magyarban értelmező és külön nyomosító szórendről beszélni (hiszen elvégre minden mondat értelmező, mert célja valamely értelmes gondolat kifejezése) haszontalan törekvés, sőt, mint a jelen értekezés mutatja, végtelen zavart, érthetetlenséget is okozó.

Egy helyütt értekező még az ábéczérendhez is folyamodik. Neki csak mindenütt erőnek erejével korlátozó szabály kell, akár alapszik az általános nyelv szokásban akár nem, s akár van reá szükség akár nincs.

Ezért, ha a költséget nem sajnálnók, célszerű lenne ez értekezést is kinyomatni a jelen észrevételekkel együtt, hogy tanúlnának mások is, hogyan nem kell szabályokat fejből csinálni.

Mert többen is vannak illetén szabálygyártó nyelvészeink, kik vagy a népnyelvet veszik alapul, de a melyet egész terjedelemben nem is ismernek, vagy saját tájuk nyelvét.

Holott az alap másban rejlik s alapítottunk már elég alakot, pl. az *ok ök*, sőt *uk ük* birtokragokat, melyekről az általános népnyelv mit sem tud, s melyeket még az ily bogaras nyelvészek is széltiben használnak.

De ha ezen javaslat el nem fogadtathatik is, e jelentést, mely az értekezésből a leglényegesebb pontokat kiemeli és önmagában is könnyen megérthető, a Közleményekben minden esetre kiadatni indítványozom.

F o g a r a s i.

III. Az 1864. mártius 5-kén tartott ülésben az előadó, Kovács Frigyes orvosnak az akadémiához beküldött, s ettől a Nyelvtudományi bizottsághoz véleményadás végett áttett folyamodását, illetőleg értekezését „a Magyar Szótár ügyében“ ismerteté meg. — A bizottság magáévá tévé az ismertetésben kimondott véleményt, mi-

szerint más nyelvészkedési útat nem választhat, mint azt, mely a szóértelmezésre és más nyelvekkel való összehasonlításra vezet. A nyelvtudomány annyiban történelmi tudomány, mennyiben a nyelvek történelmi tények, a melyek megértésére csak a nyelvek történeteinek felvilágosítása vezethet.

IV. Az április 5-ki és május 7-ki üléseket az átírási ügy feletti tanácskozás töltötte be, melynek eredményét a jövő füzetben fogjuk közölni.

V. Az akadémiai Nagy Szótárra folyvást gyűlnek az adatok, melyek vagy közvetlen a bizottsághoz küldetnek, vagy másutt ki is adatnak, a honnan szintén tudomásul veszi a bizottság. Jelesen Ponorí Thewrewk Emil a Tanodai Lapokban közöl folyvást jegyzeteket, a melyekben pótlásokat vagy ügyvélt helyre igazításokat írt össze, s a melyekben sok becses adat van. A Tanodai Lapok 1863-ki folyamában a jegyzetek száma 1—87-ig halad; az idei folyamukban már a 134-ig ér; az utolsó czikk az *égedelem* szó. A jegyzetek az idei folyam 2. 4. 5. 8. 15. lap-számaiban vannak, t. i. május elejéig.

Közvetlen a bizottsághoz *Marikovszky Gábor* küldözi pótlásait, a melyek eddig elé 42 ívet tesznek (szintén május végéig). Az utolsó szó „földárj.”

KÖNYVISMERTETÉS.

Magyar Nyelvtan. Írta Riedl Szende stb., Pest, 1864.

Hat esztendeje, hogy Riedlúr német nyelven adott ki egy magyar nyelvtant németek számára (Magyarische Grammatik, Wien 1858.): most a czímbe kitett könyvet vesszük tőle, melyet mint a magyar királyi tudom. egyetemnél az összehasonlító nyelvészet m. tanára tett közzé. Valamint az első munkát én ismertetem meg a Magyar Nyelvészet II. 466—474. lapjain, úgy ezt is meg akarom ismertetni, elmondván észrevételeimet az előkerülő esetekben, — mert mi tanulunk egymástól.

A magyar nyelvtant a szerző egy általában igen jeles bevezetéssel nyitja meg, melynek azért is, mert jelesnek tartom, kimutatatom azt a néhány fogyatkozását (ha ugyan azok), melyek föltetszetek. A könyv, úgy reménylem, több kiadást fog érni; lehet tehát, hogy egyik vagy másik észrevételemnek hasznát veszi a szerző.

„A nyelvet általában úgy határozzák meg, hogy az hallható gondolkodás“, evvel kezdi meg a bevezetést, s ezt abban még több helyütt is mondja. A kifejezés nem talál, úgy látszik nekem; a *beszédet*, vagy *beszélést* (das sprechen) lehet hallható gondolkodásnak nevezni, de nem a nyelvet: a nyelv inkább a réges régen nyilatkozott gondolkodásnak lerakódása. Valamint a földrétegeket, s mind azt, a mit azokban megkövesülve találunk, nem lehet most levőnek, most eredőnek mondani, mert azok régen megvannak: úgy egy nyelvet (nem a magyart, nem mást) sem lehet hallható gondolkodásnak nevezni, mely most történnék. Lehet, hogy Steinthal, vagy más valaki így határozza meg a nyelvet, hogy „die sprache ist ein hörbares denken“, de én ezt a németben sem helyeselhetném, annál kevesbbé helyeslehetem a magyarban. — Maga a szerző is mindjárt így folytatja: „mí-dön beszélünk, hangok által nyilatkoztatjuk azt, a mit gondolunk.“

— Egyébiránt kifogásom csak a kifejezést illeti: a szerző gondolatja igen helyes. — Jól mondja legott, hogy nem az érzést magát fejezhetjük ki a szókkal, hanem csak a gondolkodás alakjába öltözött érzést. A pusztá érzést az úgynevezett indúlatszók (szerző jól nevezi *érzetnyilvánításoknak*) fejezik ki, melyek nem tesznek nyelvet.

De ha a beszéd hallható gondolkodás: lehet-e abban két főelemet megkülönböztetni, úgymint a *gondolkodást* és a *hangot*? A szerző szerint, lehet: én nem találom lehetségesnek, ha ugyan éles logikát követünk, a melyet ilyen bevezetésben kell kívánnunk. A beszédnek elemei csak a szók lehetnek: a gondolkodás, mit a beszéd képvisel, nem lehet eleme. Igazolja logikámat a szerző is, midőn ezt mondja: A gondolkodás képzeteket és fogalmakat vonatkoztat egymásra, tehát az két elemből áll: *anyagból* (képzetek és fogalmak) és *alakból* (a képzetek és fogalmak egymásra való vonatkozása). Ebből következik, hogy a nyelv is *anyagból*, és *alakból* (t. i. anyagszókból és viszonyításokból) állván, a nyelvnek két fő eleme: az anyagszók és viszonzszók.

Még a *hang* ellen is volna kifogásom. Én nem mondanám: „*gondolkodás és hang*“, „képzetek és fogalmak, a mennyiben *hangok* által fejeztetnek ki.“ Miután a szerző az érzetnyilvánításokat (ah! haj! jaj! stb.) igen helyesen kirekeszti a szók közzül, a *hang*-ot sehol sem kell a *szó* helyett írnia. Az érzetnyilvánítások hangok; a mi a nyelvet magát teszi, az szók. — — — Csak ilyen határozottság végett ohajtanám, hogy a 47. lapon is ezt: „A nyelv tartalmát képzetek, gondolatok teszik, nem pedig érzetek,“ másképp fejezné ki a szerző, minthogy a *tartalom* szón is a nyelv elemeit lehet érteni, nem csak azt a mit jelent.

A nyelvek olyan szókból állván, a melyek *jelentéseket és vonatkozásokat* tesznek, a szerző legott a *gyökök* magyarázatára ér, a hol a *rész* szóról azt állítja — s utóbb ismétli, — hogy gyöke az *r* betű, tehát *r* a jelentési hang: a többi (*ész*) csak vonatkozási hangok. — Nagyon szeretnők ezt egy-két szóval igazoltnak látni, — mert így csak hinnünk kell.

Az V. lapon felül olvassuk: „Azon kívül — mint említettük — a nyelvek abban is különböznek egymástól, hogy azokban a vonatkozás majd kifejeztetik szóhangok által, majd nem (világosabb volna így: hogy azok a vonatkozást majd kifejezik majd nem); s hogy az első esetben a vonatkozási szóhang majd megelőzi a gyököt,

majd követi, majd belé olvad; s hogy a vonatkozás egy s ugyanazon nyelvben is többféle módon fejezhető ki.“ Az előadás szerint azt kell gondolnunk, hogy mind ezt már megmondta volt az író: pedig a kiemelt mondatok itt kerülnek először elő, melyek oly nyomatosak, hogy azokat különben kellene felhozni. — Folytatván a nyelvkülönbséget a felhozott ismérvek szerint, példával is világosítja fel a dolgot, többi közt a magyar *írt* és a német *geschrieben* szókkal, ezt mondván róluk: „Az *ír-t* szóban a vonatkozási hang, a *t*, a jelentéshang (szó) *után* áll (nem *mögött*), holott a *geschrieben* szóban ugyanazon vonatkozást a *ge*, mely a jelentéshang (szó) előtt áll, fejezi ki.“ A német példa nincs jól megválasztva, minthogy benne a *ge*, és az *en* teszik azt, a mit a magyar *t*, s minthogy ezeken felül még a *schreib* jelentésszó is *schrieb*-bé változik.

A nyelvek különbségeit a leghelyesebb alapon keresi, a melyet csak fel tud állítani a mai nyelvtudomány, használván a Schleicher kigondolta morfológiai schemáját is, melyek szemléltetővé teszik a dolgot, jóllehet különben nem sokra mehetni velök. — A példák felvilágosítás végett lévén, azokat jól meg kell választani. Valamint a *geschrieben* példa nem volt eléggé helyes, úgy az sem áll egészen, a melyet a VII. lapon találunk. A szerző így tanít ott: „A ragozó nyelvek, természetöknél fogva a gyökhöz egy képzőt ragasztanak, mely eredetileg annyit jelent, mint „tenni.“ Így p. o. a magyarban *ír* átható igéből lesz tétető *ír-at*, *keres*-ből tétető *keres-tet*. De az árja nyelvek, hogy az ige fokozott, azaz tétető jelentését kifejezzék, fokozzák a gyök hangzóját, s egyszersmind egy végzetet ragasztanak a gyökhöz, p. o. a szanszkrit *vid-mas*, tudunk, melynek gyöke *vid*, tétető jelentéssel: *véd-ajá-mas* (e helyett: *vaid-ajá-mas*) = tudatunk; itt tehát *vid* gyök *véd*, azaz *vaid*-ra fokoztatott.“ A *véd-ajá-mas* példa nem bizonyít semmit a *véd*-jával, minthogy a *vid* gyökből a *véd-mi* = tudok, is lesz, melyben *véd* van, a nélkül, hogy tétető jelentéssel bírna. Tehát a felhozott példa csak a képző *aja*-val bizonyít, melynek ereje a magyar *t*, *tut* erejének felel meg. Jobb a szerző által felhozott másik példa, a gót *sitan* = sitzen, ülni, és *satjan* = setzen, ültetni; mert ebben a gyök magánhangzójának (*sit*, *sat*) fokozása csakugyan megfelel a magyar *tet* képzőnek. — S minthogy a szerző alaposan akarja kiemelni a különbséget, melyet a gyöki magánhangzók változásai az árja és áltaji nyelvek közt tesznek: kár volt neki a VIII. lapon, s még egyebüitt is, ezt mondania: „Másképp a

magyarban is vannak szók, melyekben a gyökhangzó változása módosítja a jelentést, p. o. *csal* (ige) és *csel* (főnév), a mi különben a hajlító nyelvek sajátja. Evvel a felállított különbséget az árjak és áltajiak közt ismét lerontjuk, miből következik, hogy tehát nincsen fajbeli különbség a két nyelvkörök közt.

Amde nem is áll a szerzőnek állítása, jöllehet azt mások is mondogatják. A magyar nyelvben nincsen példa arra, hogy egy szó is, gyöki hangzójának változása által fejezné ki azt, mit különben képzők által szokott kifejezni. A *csal* szó minden lehető értelmi változásait csak képzők által létesíti; hasonlókép a *csel* szó is, s minden szó a magyar nyelvben. Még ilyenek is, mint: *kel*, vagy *kél* és *költ*; *van*, *val* és *volt*; *hal* és *holt* stb. az értelmi változást nem a magánhangzó változásával, hanem a *t* képzővel fejezik ki. Oly tünemények, milyenek p. o. szanszkrit *véd-mi*, *véd-si*, *vész-ti*, *vid-mas* stb. és a német ich weiss, du weisst, er weiss, wir wissen, vagy a görög *τερω*, *τερωρα*, a latin pello, pepuli stb. nem láthatók a magyar és a rokon áltaji nyelvekben. — Mint mondom, a szerző igen helyesen jellemezi és osztályozza a nyelveket, s azért ohajtom az észrevett fogyatkozások helyrehozását, hogy mendtül tisztább legyen a tanítása. — A XI. lapon arról beszéllvén, hogy az egy fajhoz tartozó nyelvek is nemcsak szavaikra, hanem még grammatikai szerkezetükre nézve is változnak, például hozza fel, a tárgyi igeragozáson felül, még az általa úgynevezett *előlképzőket* (*be-menni*, *meg-állni*), a melyek, úgymond, „ezen nyelvfaj határain belül csak a magyar nyelv sajátjai.” Ezt nem lehet állítani. A *be*, *meg*, *ki*, *fel*, *le* szócskák nem *képzők*, ha ugyan *képzőnek* azt nevezzük, mi a szót egyik szó-kategóriából a másikba helyezi, azaz névszóból igeizót alkot és viszontag, p. o. *jó* és *javul*, viszontag *javul* és *javulás*; vagy a mi az egy kategóriájú szók (az igék) értelmét módosítja, új-új tényezőt és új-új jelentést csatolván hozzájuk. Eme szócskák egyikét sem teszik, hanem eredetileg a kész jelentést csak határozottan irányozzák, — mit különben az adverbiumok tesznek. Valóban a *ki*, *be*, *fel*, *meg* stb. szócskák adverbiumokul szerepeltek hajdan a magyar nyelvben, mint máig a finnben és más áltaji nyelvben is. Ezek történetei egyikét teszik majd a legérdekesebb szakaszoknak az áltaji egybehasonlító nyelvtanban, mely meg fogja mutatni, hogy azok az *eszt* és *liv* nyelvben már is olyan szerepre jutottak, mint a magyar nyelvben; s hogy a vogul nyelv erre nézve is szakasztott azon fokon áll, melyen a magyar. A szerző

tehát bizvást így változtathaja meg az idézett helyet: „ezen nyelvfaj határain belül a magyar, vogul, eszt és liv nyelvek sajátosságai.“ — Egyébiránt a *be, ki* szócskákat a 167. lapon nem előképzőknek, hanem igekötőknek nevezi.

Az itt és a VIII. lapon felhozott szók közt a lapp *nalma* nyomtatási hiba, mert az *nabma*. — A régi magyar *ise*-ről az állítatik, (mások is azt vélik), hogy az a mai *ös*. — Nem tudok még példát, a melyben a régi *i* mai *ö*-vé, vagy *ó*-vá változott volna: ennél fogva nem hihetem, hogy *ise* = *ös*.

Miután a szerző a nyelvek osztályozását, s az áltaji nyelvek csoportjait előadta, igen tálálóan jellemezi az anyanyelvet, nyelvérzékét, nyelvszokást (mely tárgyilagossá vált nyelvérzék), nyelvtant, és az összehasonlító nyelvészetet. A bevezetés végén olvassuk még, hogy „a valódi nyelv alkotása csak a gyökök alkotásával kezdődik, melyekből, mint csirákból, úgy keletkeznek a szók.“ E hasonlat el találja rontani a bevezetés tanítását, mert azt a képzetet ébreszti az olvasóban, mintha a szók belső növekedés által termenének: holott valóban külső hozzáragadás neveli azokat, mint a köveket. De a külső hozzáragadás gyémántot is terem ám: nem alacsonyítjuk a nyelvet, ha a valóság szerint mondjuk, hogy a szók úgy keletkeznek, mint a becses kövek. E hasonlat áll; a csira hasonlatja nem áll. —

A nyelvtant *hangtanra, szótanra* és *mondattanra* osztja fel. A hangtanban a *szóhangokról, szótagokról, a hangváltozás törvényeiről*, és az *írástanról* beszél, a tanítás közzé kitéréseket szöven, a melyeket örömmel olvas az ember. Ha itt is kiemelek némelyeket, azt azért teszem, mert szeplő nélkül szeretném látni e könyvet. Először is föltetszenek nekem a *gyakorlatok*, melyeket ilyen tudományos könyvben feleslegeseznek tartanék. De lehet, hogy szükségeseknek mondja a gyakorlati tanítás, vagy épen az egyetemi előadás is. Egyébiránt itt is, mint a németül írt nyelvtanban, a példák meg vannak válogatva, s idézve az írók, a kiktől valók. E részben a szerző nagy gondal járt el.

Az 5. lapon, és az illető helyen másutt is, azt olvassuk, hogy az *ít* képző *ait*, *eit*-ből lett összehúzás által, p. o. *szépít*, ebből *szépeit*; némely esetben máig is megvan, p. o. *ejt*, *fejt*, *bocsájt* stb. Így tanítjuk ezt általában, de a valódi tény ez: *Szép*-ből lett *szépül*, s ebből *szépül-t* = *szépít*, mit a régi nyelv bizonyít, a melyben *igazul*, *azul-t*, *ig* vagy *igazol*, *igazol-t*; *tanol*, *tanol-t* stb. volt szerte. A *tanol-t*-ből lett

tanojt, mint a *ful*-ből *fult*, *fol*t, *fojt*; a *tanojt*, *igazojt* pedig előbb *tanét*, *igazét*, utóljára *tanít* *igazít* lett.

A 14. lapon a történeti hangváltozás példájára felhossa, többi közt, a mai *álom* szót, mely még Anonymusnál *álm*u. Talán így áll ez: a mai *álom*, Anonymus idejében *álm* volt egy utóhanggal, mely most elveszett; mert az utóhang *u* nem a mai *o*, az utótagban. Így volt *tas-u*, ma *tas* stb.

A 20. lapon azt tanítja, hogy a szó végén álló lágy mássalhangzó a kiejtésben keményen hangzik; *szeg*, *hab* stb. így hangzanak: *szek*, *hap*. — Ez nem áll. A *szeg* stb. minden magyar szájban *szeg*-nek hangzik, soha nem *szek*-nek. Még a *mozogtam* féléket sem ejtjük *mozoktam* nak.

A 21. lapon azt mondja, hogy p. o. *urunk*, e helyett van: *urum*, mit a 101. lapon imígy magyaráz meg: Az *uk*-nak (*házunk*) első eleme *n* nem egyéb, mint az első személynek ragja *m* (*házam*), mely *k* előtt *n*-né változott. — Szükségtelen ezt így magyarázni. Az *én*-nek többese *mink*, hajdan *muk*, lásd a „*vagy-muk*“-ot; ha ház *a-m* ebből lett: ház-*a-m(en)*, mint a szerző gondolja, úgy a *házunk* nyilván ebből lett: ház-*muk*. A különbség az, hogy a szerző szerint, a lefolyás ez volt: *úr*, *ur-am*, *ur-am+k*: *én* szerintem pedig így kell azt képzelni: *úr*, *ur-a-m*, *ur-muk*.

Ugyan a 21. lapon azt mondja: „A rokonnyelvekben, p. o. a finnben, török-tatárban, a közlő hangok rendesen a felhanguak osztályába tartoznak; azaz, a közlő hangzókkal bíró szók rendesen felhanguak.“ Ezt a finn megczáfolja, mert *menen* megyek, *te'en* tesztek, közlő hanguk, s származékaik: *meno* menés, *teko* tevés, alhangu képzőt vesznek föl. Ellenben *nä'en* nézek felhangu szó, s ennek ugyanazon származéka *nükö* nézés, felhangu képzőt veszen föl. Ugyanezt tanúsítja a szerző által felhozott *kiello* példa is a 22. lapon, melynek törzse *kieltä* s azért a *meno*, *teko*-hoz tartozik. A török-tatár pedig bajosan tanúskodhatik mellette, mert p. o. a *szeve-jor*, *gide-jor* alakban a *jor* nagy önállást mutat, milyet a magyar *igének* egyik képzője sem mutathat.

Riedl úr többször a hang változásainak törvényeit idegen nyelvekből vett szók által is ki akarja tüntetni, p. o. a 25. és 32. lapon. Ez ellen kifogást tenni nem, de tanácsolni lehet, hogy ilyenfélét inkább jegyzetbe tegyen, mert az idegen nyelvű szók egy törvény felvilágosítására sem lehetnek vezérek, hanem csak kísérők.

A 25. lapon az olvasó, nézel, hiszel félékét törvénynyé akarja tenni, mire magam is egyszer hajlandó voltam. De miután az *l*-t csak az *ikes*-ek veszik igénybe: alig lehet tudni, a széphangzat veszi-e elő az *l*-t a nézel félékben, vagy a tétovázó szokás, mely a „*jűj-jék kend*“-et, és „*egyen hát*“-ot egymás mellett tűri el.

A 26. lapon a *lesz, tesz* (le-sz, te-sz)-féle tüneményt a hangváltozásból akarja kifejezni, mi semmikép sem történhetik meg, mert annak más oka lehet, mit alább, a hol ez igékről tüzetesen lesz szó, el fogunk mondani.

A 32. lapon idegen szókön mutatván meg a hangelvetést a szók elején (p. o. *font* a német *pfund*-ból, *tompa* a német *stumpf*-ből), a magyar nyelvből az *én*-t hozza fel, melynek eredeti alakja *men* volna. De ezt a magyar nyelv nem igazolja. Igaz ugyan, hogy az egész altajiságban *ben, men, min* az első személy: de a magyarban és vogulban, a finn, török és manžu ellenében, ezt találván:

<i>magyar.</i>	<i>vogul.</i>	<i>finn.</i>	<i>török.</i>	<i>manžu.</i>
én	äm	minä	ben	bi
enyém	ánom	minun	benüm	mini
engem	ánom	minun	beni	mimbi stb.

nem tudom, mi oknál fogva higyük, hogy a magyar *én* men-ből lett?

A 39. lapon megemlíti azt, hogy én a *bötü* szót a *bot* törzs származékának tekintem, mely *bot* az osztjákban *bed*. Akár bővebb tudósítás végett, akár emez állításom gyengítésére hozzá kell most tennem, hogy a tunguzban *bit'im* vagy *bičim* írok, *bit'et'i* vagy *bičēči* író, *bit'ik* vagy *bičik* írás, irat; a manžuban meg *biŋe* (*biŋe* = *bitxe* könyv; a mongolban is *bičixo**) írni, *bičikči* író, *bičik* írás, könyv. Az írás történetéről az áltaji népek közt azt beszéllek, hogy az ujugrok által terjedt volna el az írás a török, mongol és manžu népek közt. Hogy vajjon a magyarok, mikor még a Jajk mellékein tanyáznak vala, nem kapták-e az írást ugyan abból a forrásból, azt se állítani se tagadni nem lehet: de a *betü*, *bötü* csakugyan erősen szít a felhozott mongol-manžu-tunguz szókhoz. Legtöbbit bizonyítana a régi székely írás, melyet annyi író említett, de a melynek földterítése most valahára Szabó Károlynak fog sikerülni.

A második rész a *Szótan*. A szókról általában értekezvén a

*) A x = ch, görög χ.

47—52. lapokon, a beszédrészeket a mondat alkatrészein tünteti ki nagyon helyesen. Ha a *subjectum* megnevezésére az *alany* szót választjuk: nem lehet-e már a praedicatumot is vad szóval, *mondo-mánynak* nevezni, hogy az *állítmány* szót egyébre tartsuk fenn? — Az előadás ellen, a mennyiben tanít, legkisebb kifogásom nem lehet; a 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. §§-ok igen helyesek. Hasonlóképp jelesen fejtegeti a *szóragozást*, és a *ragozási alapfogalmakat*, melyek: *szám*, *névszó-viszonyítás*, *birtokragozás*, *fok*, *mód*, *idő*, *személy*. Ezután tüzetesen beszél a *gyökökről*, melyek vagy *mondo-mányi gyökök* (praedicative wurzeln), a melyekből az anyagszók lesznek, vagy *névmasi gyökök*, a melyekből az alakszók erednek. A szók pedig vagy *szóképzés* vagy *szóviszonyítás* által fejlődnek. Itt botlik meg a szerző, úgy hiszem, a hol a magyar nyelvben is *belső* és *külső* szóképzést fogad el. A külső képzést, mely képzők és ragok segítségével lesz, ismerjük: de a belső képzést nem ismerjük, nem fogadhatjuk el, azért ismételve szólunk róla.

A szerző a 64. lapon így tanít: „Belső hangváltozása a gyöknek, mely eljárás azonban leginkább csak a sémi és árja nyelvekben divatos, p. o. német: *binde*, *band*, *bund*; görög *λείω*, *ἔλιπον*, *λέλοιπα* stb. bár annak egyes nyomai a magyar nyelvben is föllelhetők, p. o. *csal* és *csel*, *árny* és *ernyő*, *karika* és *kereng*, *ár* és *ér*, *bot* és *betű* stb.“ Hogy annak semmi nyoma sincs a magyar nyelvben, mutatják a szerző által felhozott példák, a melyeket nem szabad a felhozott német és görög példákkal egybeazonosítani, mert nem hasonlóak. A *csal*, *csel* stb. szók eredete a mai nyelvnek talajában van, s nem látható; a mit a *csal-csel*-ből láthatunk, az a talajon feletti szár. Előtünk két szár áll tehát, hogy folytassam a képes beszédet, a *csal* és *csel* szár. Már e két szárnak hajtásait és csomójit kell a német *bind* és a görög *λείω* szár hajtásaival és csomójival egybeazonosítani, nem pedig a nyelv-talajban lehető ugyan, de láthatatlan gyökérszárait. S e szárok így állanak egymáshoz:

csal-ok	bind-e	λείω,
csal-t-am	band	ἔλιπον,
csal-t	gebunden	λέλοιπα;

Vagy:

csalás	bund	λοιπός, λοιπός,
csalás-ok	bünde	λοιποί, λοιπάδες.

Úgy-e a hasonlíthatók nem hasonlítanak egymáshoz: minek hát azokat hasonlítani egybe, a mik nem hasonlíthatók?

Megfejtvén a képzőket és ragokat, a köthangzót és az összetételt, az egyes szó-nemekre megyen által a szerző. Előrebocsátván a főnév fogalmát, annak fajait számlálja elő, miszerint a főnevek *összerüek* és *elvontak*. Az összerüek megint vagy *anyag*i főnevek, vagy *tulajdonnevek*, vagy *köznevek*, vagy *gyűnevek*. Az elvontak *tulajdonság nevei* (fiatalság stb.), *állapotok nevei* (boldogság stb.), *cselekvések nevei* (írás stb.).

Ezekután a főnév összeköttetéséről beszéll a név-elővel. Itt a 75. lapon, az *azon, ezen, ugyanazon, ugyanezen* fordul elő, a melyekről nem ártana tudatni, hogy az és ön szókból vannak összetéve, s hogy tehát *azon, ezen* tulajdonkép annyit jelent, mint az *az*, vagy *ugyanez*. Innen van, hogy a régi irodalomban *azon* rendesen *ugyanaz* helyett áll.

A főnevek képzéséről beszélltében a 77—99. lapokon sorban felhossa a képzőket. Nekem itt csak e parányi észrevételem van, hogy ő ezt nem jól állítja: „*segéd*, ebből: *segít*“ (a 83. lapon), miből azt kell kiértenünk, hogy a *segéd* szó úgy származik a *segít*-ből, mint az *erőd* szó az *erő*-ből. — Megfordítva áll a dolog. A *segít* származik a *segéd*-ből, így: *segédlenni, segélleni, segéltni, segélteni, segéjteni, segíteni*. — Azután a *vir-ág*-ot nem helyezném a *csill-ág*-félékhez, valamint a *csill-ám*-ot, *hull-ám*-ot, *vill-ám*-ot, nem az *ör-öm, kell-em, foly-am* stb. félékhez, a nélkül, hogy keressem a hosszú *á*-nak okát.

Az összetételt is bőven tárgyalja a 90—96. lapokon. Ezután következnek a főnév *számalakjai*, s a 98. lapon olvassuk: „Az összehasonlító nyelvészet képes kimutatni, hogy a többes *i* ugyanazon gyöknek maradványa, mint *k*; s hogy p. o. *házaim* e helyett áll: *házakm*. A mi pedig a *k* eredetét illeti, az nem egyéb, mint előhangzója egy szónak, mely a finn nyelvben a *koko* alakban még ma is él, s a magyar *soknak* felel meg. Ennélfogva p. o. *házak* annyi, mint *házako* = *ház+sok*.“ — A többesszám képzője, mely a lapp nyelvben *k*, *h* és *t*, a magyarban *k*, a finnben, esztben, livben, mordvinban, vogulban, osztjákban *t*, a szirjänben, votjákban *jas, jos*, nagyon homályos eredetű. Riedl úr a magyar, tehát a lapp képzőt is, a finn *koko* szótól származtatja. Én ezt se czáfolni se igazolni nem bírom; csak arra figyelmeztetem az író, hogy a *koko* (mely *rakást, mindent, egészet* jelent) a magyar *gyű* szónak látszik megfelelni, mert *kokoun*

gyűlők, *kokoan* gyűjtők stb. Nem szükölködik némi valószínűség nélkül a szerző gyanítása, — ha csakugyan el akarjuk magunkkal hitetni, hogy a különben oly közeljáró szírjān nyelv, saját és külön pluralisi képzőre tett szert. Én itt a 28. lapon a *jak, jah, jat, jas* szóra gyaníték: természetesen bizonyosság e mellett sem szól.

A ragozást a *birtok-ragozással* kezdi meg a 100—108. l.; következik reá a *viszonyragozás*. Ez a tárgy még nincsen világosságra hozva; Riedl úr sem bírja tehát úgy előadni, hogy mindenütt az alapjáig hasson be. A leghelyesebb felfogás eddig ez, hogy a magyar viszonyragok két kornak a gyermekei. A *t* tárgyi, azután a *va ve* irányzó, *n* és *t* márasztaló, *ül, el* távolító ragok az ősi koréi, a többiek egy újabb kornak gyermekei, melyek közzül a *ból,ról,tól* összetettek, mert ezekben már az ősi *el* is látható. Innen van az, hogy amazokkal a török-tatár, a finn és az ugor csoportok viszonyragjai is megegyeznek: ezekkel már távolabb az egyezés. Viszontag figyelemre méltó, hogy az összetett ragokban csak a finn nyelv versenyezhet a magyarral. Egyébiránt teljes összehasonlítása az áltaji nyelvekbeli viszonyragoknak legott sokat fogna kideríteni; láss egynehány ténnyt itt a 30—33. lapokon is.

Egy ragnak megfejtésére van még is észrevételem. A 116. lapon olvassuk t. i. „20. *Osztó* (divisivus), mely a tárgy részekre való osztását jelenti. Ragja: *nként*, p. o. *egyenként, százanként, részenként, darabonként* stb. Ezen rag, úgymond, véleményem szerint nem egyéb, mint az igehatározók képezésére is használt állapító *n*, p. o. *százan, szépen*, és a hasonlító *képent*, összehúzott *ként* alakban.“ Az itt a kérdés: Vajjon ez: *százan, sokan, kevesen* stb. egyáltalában azonos-e a *szépen, hosszan, unalmasan* stb. igehatározóval? Ha mindenkor egyenlően használhatók, azonosságuk valószínű: ha nem használhatók egyenlően, azonosságukat nem lehet majd védelmezni. Tehát lássuk. Azt mondhatom: *szépen* vagyok: mondhatom-e: *sokan* vagyok? Úgy-e nem? A *szépen* szóval semmi számi jelölés nem jár: ellenben a *sokan, kevesen* stb. szókkal számi jelölés jár. De vegyük az *egyen* (ként) szót. Mondhatom-e: *egyen* vagyok? Nem mondhatom, hanem ezt mondhatom: *egyedül* vagyok. — Ezekből azt kell következtetnem, hogy a *sokan, kevesen, százan, ketten* stb. szók nem adverbiumok, hanem névszók, melyeknek *an, en* ragja egy különös többesi rag. — Ha most a finn nyelvet kérdezzük meg, hogy ismeri-e a *szépen*-féle adverbiumokat, s a *ketten, hárman*-féle számnévi többeseket? azt a fe-

leletet vesszük tőle, hogy ismeri mind a kettőt, sőt megis különbözteti egymástól. A *szépen*-féle adverbium a finn nyelvben a casus essivus *na, nü*, p. o. *hyvä-nü* = jól (mert jóan, vagy javan nincsen), *kauni-na* = szép-en: valóban is a magyar *en-es* adverbiumok mind casus essivusok. A *ketten, hárman*-féle számnévi többesek a finnben azonosak, p. o. *kahden menemme* = ketten megyünk, *kolmen olivat* = hárman valának. Íme a finn nyelv felelete bizonyossá teszi azt, mit a magyar nyelv is kénytelen volt kivallani; — a *ketten, hárman* stb. a latin *binī, ternī* stb., melyek különböznek a *bis*-től, *ter*-től stb. Tehát: *egyenként, kettenként, százanként* stb. osztó számnevek, nem szám-adverbiumok.

A viszonyragok után a viszonzókat tárgyalja, melyek nem ragok. Ezek után következik a *melléknév*, vagy *tulajdonság-szó* a 126—131. l., a melynek tárgyalásában nem vettem észre semmit, a mit nem helyeselhetnék.

A *névmásokat* helyesen értelmezi *alakszóknak*, „melyek a tárgyakra vonatkoznak ugyan, de azokat nem belső, állományi, tartalmuk szerint, hanem csak azon külső viszonyok szerint nevezik meg, a melyekben a tárgyakat szemléljük, s egymástól megkülönböztetjük. A névmások vagy helyettesítik a főneveket, p. o. *én, te, ő; ki, mi, melyik* stb. vagy csak kísérik, mint azoknak alaki határozmányai, p. o. *ez az ember, ama ház* stb. Az előbbieket *főnévi* (nyomtatási hibából áll: névszói), ez utóbbiak *mellék-névi* névmások.“ — Elszámolván azután a névmások neveit a pronomen relativumot *piszonyító* névmásnak (a 133. lapon), de később (a 141. lapon) *visszamatató* névmásnak nevezi. A *visszamatató* elnevezés jobb; sőt ezt ajánlom minden más helyett, a melylyel eddig a relativumot megszoktuk nevezni.

A *személyi* (a szerző személyesnek írja) névmásokhoz a viszonyítókat csatolja, mint a melyek azoknak viszonyragjait pótolják, p. o. a *nekem, belém, bennem, belőlem* stb.; ezután adja a *birtoknévmásokat* stb.

A számneveknél föltetszett nekem, hogy a *harmad, negyed-féleket* *osztószámneveknek* nevezi, holott ezek valóban *rendszámok*, habár ilyenekre is, mint: *harmadrész*, használjuk. De nem is látszik jól érteni ezeket, mert a 145. lapon a „*harmad magammal*“ szólást így magyarázza meg: *én és hárman velem*. A szólás ezt teszi: *ketten, s én a harmadik*; ezért: *harmad magammal*, azaz, a harmadik

én lévén. — A 148. lapon ismét a *kétten*, *hármán*-féléket adverbiumoknak nevezi és veszi. Ha lehetséges az adverbium képezése az alap-számnivevekből, az az *ül*, *ül* raggal történék, mint az *egyedül*, s a régi *harmul* bizonyítják.

Az *igét* az ötödik szakaszban (151—229. l.) tárgyalja, először *nemeit*, azután *képezését*, harmadszor *ragozását*, s végre *alakjainak használatát* tekintvén.

Az ige *nemei* alanyi (subjectiva) és tárgyi (objectiva) igék. „Az alanyi igék az alanynak nyugodt állapotját, vagy oly cselekvését fejezik ki, mely természeténél fogva más tárgyra való hatást nem enged meg, p. o. *nyugszom*, *ülök*, *járok*; ellemben a tárgyi igék oly cselekvést jelentenek, mely a cselekvő alanytól indulva, valamely más tárgyra vonatkozik, p. o. *emlékezem barátomról*, *segíték a szegényen*, *látom a házat*.” Én nem látom által ezen felosztás helyességét. Ha *emlékezem* (barátomról) tárgyi ige, miért nem az *ugrom* (reá) is az? Azután szükségkép alanyi minden ige, minthogy mindenike az alanynak fejezi ki valamely állapotját vagy cselekvését; ez a fogalom hát, a mely minden igével okvetlenül jár, nem lehet osztási alap. Még legjobb a szokott felosztás, miszerint az ige vagy *benható*, vagy *kiható*. Riedl úr csak a tárgyi igét osztja fel átható és benható igére.

„Az átható ige által kifejezett cselekvést ismét vagy *cselekvő* vagy *szenvedő* módon adhatjuk elő,” így folytatja a szerző. Ezt a latin grammatikából vettük által; a mienkre nem alkalmazható. Mert tessék ám a *tud* igét szenvedő módon előadni! Ez a beszéd helyén volna, ha *tudik*-ot mondhatnánk, mint a *tör* ige (átható és cselekvő) *török* is lehet (benható és szenvedő). De mivelhogy a szenvedő jelentés új igefajt teszen, melynek külön képzője van: a latin grammatikából vett beszéd nem illik ide. A magyarban a *hat*, *gat*, *at*, *tat* stb. igefajokat tevő képzők egy soruak. Egyébiránt a szerző is a 163. lapon a 122. §-ban az *atik*, *etik*, *tatik*, *tetik* képzőről azt mondja, hogy a tetető igéből, a magáraható *ik* hozzájárulása által szenvedő igéket képez.

Az ige *képzőit* a 153—167. lapokon, elég kimerítően, ámbár nem legjobb rendben adja elő. Igaz, a rend maga csak a dolog felderítettése után mutatkozik; a hol az még homályos, ott a rend is önkényes, nem természetszerű. Így például Riedl úr a 153. lapon a 106. §-ban ezt mondja: „a *szép-ít* ige ezen névszóból: *szép*, az *ít*

képző által van alkotva; ugyanezen képző által származtatvák *áll-ít*, ezen igéből : *áll* ; *kicsinyít*, ezen származtatott névszótörzsből : *kicsiny*“ stb. Már ezen példák is bizonyítják, hogy az igeképzés ügye nem világos még. A szerző három képzett igét hoz fel egy sorban : *szépit*, *kicsinyít*, *állít* ; nem sejti hát, hogy már ezek között is nagy különbség van. A *szépit* és *kicsinyít* névszókból lettek, az *állít* igéből lett : vajjon hát névszóból és igeszóból ugyanazon képzők képeznek-e új igéket? A mai nyelv a három idézett igével azt feleli reá : ugyanazon képzők! Csakhogy a mai nyelvnek nem mindenkor van igaza. Lám a múlt századbéli nyelv így ismeri vala a három igét : *szépit*, *kicsinyít*, *állat* (ponit, stare facit) ; továbbá a régebb nyelv egyetlen egy névszóból sem tudott *ít* képzővel igét alkotni, hanem csak *ül*, *l*, *z* stb. képzővel. Tehát a *szép*, *kicsiny* névszókból lett előbb *szép-ül*, *kicsiny-ül* ; továbbá ezekből lett már : *szep-ül-t kicsiny-ül-t*, azaz igéből a *t* képző által lett átható ige ; tehát *áll*-ból lett *áll-at* (stare facit). Az *állít* kores fiú, melyet azonban befogadunk a tisztes szó-fiúk társaságába. Vala neki t. i. egy hasonnevű rokona, az *alajt*, *alít* (putat) ige ; mikor még maga *állat* volt. Furfangos levén, reávév rokonát, hogy felejtse el az eredetét, s felejttesse el azt a nyelvtudománnyal is. Sikerült ez neki, mert ma az *al* névszót, mely az *alajt*-nak őse, nem ismerjük többé. Az őset felejtett *alajt*, tehát annál szorosabb czimborájává lön az *állat*-nak. Utóbb az *alajt* más szófiak divatját követvén, nehezelleni kezdé az utótagját, s előbb *alét*-vá, utóbb *alít*-vá változtatá el magát, mint az ember fia mind rövidebbre nyírják vala hajukat. Az *állat* most cserét javasola az *alít*nak, hogy az egyenlőség mendtül szorosabbá tegye az egyetértést. Engedd meg, úgymonda neki, hogy én is gyengítsem utótagomat : én viszontag megengedem, hogy viseld parokás *á*-mat. Úgy is lön ; egy szép tavaszi napon kísétálának együtt az *állít* és *alít* ; s im oly egyenlők valának, hogy a nézők távólról meg sem bírták egymástól különböztetni, s hol az *alít*-ot ismerék *állít*-nak, hol ezt annak. — De most az *állít* igét visszaküldi a nyelvtudomány, a honnan előkerült, hogy ne csaljon többé senkit, s ne tartassék *alít*-nak. —

Az illető igeképzőkről tehát azt kell tudnunk, hogy az *ül*, *ül* (hajdan *ol*) képző csak névszókból képez igéket ; igéből nem az *ol*, *ül*, *ül* képző, hanem más képzők alkotnak új igéket, legközségebben a *t* (at, et ; néha tat, tet) képző ; innen : *áll*, *áll-at* ; *ül*, *ül-tet* ; *e-szik*, *é-tet* ; *i-szik*, *i-tat* ; *foly*, *foly-tat* stb. Névszókból így alakulnak

igék: *szép*, *szép-ül*; *boldog*, hajdan *boldog-l*, *beteg*, hajdan *beteg-l*, most *boldog-ül*, (*beteg-ül* szokatlan) *beteg-szik*; *nagy*, *nagy-ol*; *zöld*, *zöld-el* és *zöld-ül* stb. S az így képzett igékből lesznek azután a *t* képző segítségével új igék, melyek képzős része már annyira elváltozott, úgymint: *boldog-ul-t*, *nagy-ol-t*, *zöld-ül-t* stb., melyek előbb *boldog-ojt*, *beteg-öjt*, *nagy-ojt*, *zöld-öjt-té*; azután *boldog-ét*, *beteg-ét*, *nagy-ét*, *zöld-ét-té*, utoljára pedig *boldog-ít*, *beteg-ít*, *nagy-ít*, *zöld-ít-té*, változtak.

A hol *ít* képzős igét találunk, ha nem új csinálmány a szó, azt névszóból eredettnek kell venni, ha nem él is többé az illető gyök-név. Különösen a mozgást jelentő igék tartoznak ide, p. o. *moz-d*, *moz-g*; *per-d*, *per-g*; *for-d*, *for-g*; *ren-d*, *ren-g*; *buz-d*, *buz-g*; *pezs-d*, *pezs-g* stb. Ezek gyökneveik: *moz*, *per*, *for*, *ren*, *buz*, *pezs* nem élnek a mai nyelvben, hanem csak a *d* és *g* képzővel tűnnek elő, mint ige-tők, olyan különbséggel, hogy a *d* képző az egyszeri mozgást, a *g* képző pedig a gyakorit fejezi ki; továbbá hogy a *d* képző még maga nem teszi igét, hanem megtartja mintegy névszói természetét, s azért veszi fel azokat a képzőket, melyeket a névszók felvesznek; a *g* képző pedig már maga igét képez. Ezek tehát így felelnek meg egymásnak:

Egyszeri mozgás: *mozd-ül*, *mozd-ul-t*, *mozd-i-t* stb.

Gyakori mozgás: *mozog*, *mozg-at* stb.

A szerző a 163. lapon a 123. §-ban azt véli, hogy a *mozg-ít*, *mozd-ít-tá* változott, tehát *g d-vé* lett. Ez a változás nem lehetséges itt, ha másutt tapasztalható volna is, mert ezekben a *d* az egyszerűségnek, a *g* pedig a gyakoriságnak jelelője, — mit lehetetlen nem látni.

A 157. lapon, a 113. §-ban az *ik-et* a képzők közzé számítja. Minthogy egyéb is van abban, a mire nézve kétségem van, ide teszem az egész §-t. „Ezen *ik* igen gyakran előforduló képzőnek jelentését könnyen kimagyarázhatjuk, ha eredetét tekintjük. A régibb, p. o. XV. századbeli nyelvmélekben ezen rag majdnem általában *ek* alakban fordul elő; néhány igeörzsben pedig, hol ma *ik ragot* találunk, ugyanazon nyelvmélekben még *en* áll, p. o. *fekszén*, *aluszon*, ma: *fekszik*, *alszik* stb. Sőt a rövid hangzóval végződő *s* a jelenidőben a gyök- és személyragok közzé *sz-t* fölvevő igeigyekök közül még ma is csak kettő bír, a harmadik személyben, *ik* raggal, t. i. *eszik*, *iszik*; holott a többiek még az eredeti *en* raggal fordulnak elő, p. o. *hiszen*, *leszen*, *veszen*, *teszen*, *viszen*. A mai *ik*

képzőt tehát a korábbi *ek*-re, ezt pedig az eredeti *en*-nek alakjára kell visszavinnünk. Mivel pedig, ha a másutt említett hangcserét, mely szerint *e* = *ö*, tekintetbe vesszük, *en* = *ön*, mely utóbbi a mai nyelvben egyesszámu harmadik személybeli névmás : *e* szerint tehát az *ik* alapjelentése a harmadik személy, mely általában az igének magáraható jelentést ad.

Itt sok kérdés támad, a melyekre meg kell felelni.

Első kérdés : az *ik* előfordúl-e mint *ek* ? Én avval nem dicsek-hetem, hogy mind végig olvastam volna a régi nyelvemlékeket, még is annyit mennyit olvastam belőlök, sőt épen most is előttem van az akademia által kiadott „Régi magyar nyelvemlékek“ II. kötete, s a Toldy által kiadott Nádor Codex, hogy egy *ik*-es *ek*-et fogjak ki : de se előbbi olvasásimból nem emlékezem egyre is, se jegyzetemben nem talállok egyet is, se mostani vadászásomban nem kedvez nekem a szerencse. Azonban lehet, hogy olyan helyeken lap-panganak az *ek*-es *ik*-ek, a melyekre nem bukkantam még. De megengedve is azt, még is bátor vagyok kérdezni a szerzőt, ha sok példáját gyűjtötte-e össze az *ekes ikeknek* ?

De hagyjuk reá, hogy vannak ilyenek : lehet e gondolnunk, hogy ezek *en*-ből lettek ? Van-e egyetlen példa is arra nyelvünkben, hogy egy utóhangu *k* (quorum numerus legio est!) *n*-né változott ? Én nem tudok reá példát, s *ek*-es *ik*-et sehol nem találván még : az első kérdésre azt kell felelnem — míg másképp meg nem győződöm — hogy az *ik* soha se volt *ek*.

Második kérdés : képző-e az *ik* ? Az idézett §-ban Riedl nagyon tétováz, majd képzőnek, majd ragnak nevezvén az *ik*-et. Én azt gondolom, senki előtt nem is látszhatik kétségesnek, hogy az *ik* soha sem lehet képző, ha össze nem akarjuk zavarni, a mit ez a könyv is nagy gonddal megkülönböztet. A képző az igetőhöz új jelentést ad : a rag, akár mint csupasz alanyi rag, akár mint az alanyra ható rag, akár végre mint a meghatározott második vagy harmadik személybeli tárgyra ható rag, örökké csak irányozza az igének jelentését. Úgyde mit teszen az *ik* ? Módosítja, megbővíti-e p. o. a *tör* igének jelentését, ha *tör-ik*-et mondunk ? Nem, csak irányozza azt. Az *ik* tehát nem képző, hanem rag.

Harmadik kérdés : ha az *ik* csak rag, melyik személybeli raggal cserélődhetik fel ? E kérdésre nagyon könnyű a felelet : a harmadik személybeli raggal p. o. bomol vagy bomlik, fekszen vagy fekszik.

Negyedik kérdés : volt-e vagy van-e a jelentő mód jelen idejének egyesszámu harmadik személyében alanyi rag? E kérdés a magyar igének egy homályos vidékére vezet. Tudjuk és látjuk, hogy ez igéknek : *lát, tud, ül, áll, fél, szel, szalad* stb. stb. nincsen egyesszámu harmadik személybeli alanyi ragjok. De ha a többes számot tekintjük, ott ezt találjuk : *lát-nak, tud-nak, ül-nek, álla-nak, fél-nek, szel-nek, szalad-nak* stb. stb. Hol veszi magát ezen többesi ragnak *n*-je? mert a többes jelelője csak *k*, mit az *ő-k* is bizonyít. Riedl úr felhozza az idézett §-ban, hogy hajdan *aluszon, fekszen* volt; hogy még ma is van : *teszen, leszen, hiszen, veszen, viszen*; tegyük hozzá a *vagyon, van* szót; továbbá a *lön, vön, tön* féléket. Mind ezekben *n* látható. Ím ez az *n* a harmadik személynek alanyi ragja, mely most csak néhány egyesszámu igében él még, de a mely a többes számban a *k* előtt mindenütt megmaradt, így : *tud-nak, tudá-nak, tudta-nak* *). Hogyan történt hát, hogy ez az *n*, mint a harmadik személynek alanyi ragja kiesett? Ha nézzük, hol maradt meg, ebből kitalálhatjuk az okát, miért nem maradt meg másutt.

De mielőtt azt nézzük, lássunk még egy új kérdést, mely már feleletet igényel tőlünk.

Ötödik kérdés : Mit kell tartani arról az *sz-ről*, mely néhány magyar igében a *tő* és az alanyi ragok közt mutatkozik? Az igék ímezek :

fek-sz-em, fekv-ém,	e-sz-em, ev-ém;
alu-sz-om, alv-ám,	i-sz-om, iv-ám;
eskü-sz-öm, eskv-ém;	le-sz-ek, lev-ék;
törek-sz-em, törekv-ém,	te-sz-ek, tev-ék;
menek-sz-em, menekv-ém,	hi-sz-ek, hiv-ék;
harag-sz-om, haragv-ám,	ve-sz-ek, vev-ék;
nyug-sz-om, nyugv-ám,	vi-sz-ek, viv-ék.
stb. stb.	

A jelen idő mellé a múlt időt tettem ki, hogy világosabbá legyen a tény. Az *sz-es* igékhez tartoznak a *vonszok, vagyok* és *megyek* is, minthogy harmadik személyök : *vonszon, vagyon, megyen*. Ha a második oszlopba tett igéket vesszük, mint a melyek legvilágosab-

*) Némely író *lön-nek-et* ír, mi nem helyes; mert a *nek* az egyesszámu *n*-nel van felruházva, így : *lön-nek*. — Mellékesen legyen megjegyezve, hogy a múlt alak *tudta-nak* szorosan véve *ige, tudott-ak* pedig *igénév*.

bak, ezek csak a jelen időben mutatják az *sz-et*, mely helyett a foglalo módban *gy* tűnik elő; a többi időkbén elenyészik az *sz* és a *gy*, mint tudjuk, p. o.

te-sz-ek	te-gy-ek,
tev-ék	ten-nék
tet-tem	tet-tem stb.

Azt mondják talán, hogy a jelentő mód jelenidejének *sz-e* a múltban *v-vé* és *t-vé*, s a foglalo módnak *gy-je* hasonlóképmajd *n-né*, majd *t-vé* változik. De az nem lehet, hogy az *sz* menten *v-vé*, *gy-vé*, *t-vé* és *n-né* is változzék ok nélkül, s ugyanazon egy szóban. Az illető igék töje a *tev-ék*, *tev-ő*, *tev-és* után ítélve nyilván *tev*, vagy *te'*, egy *v* vagy *j* utóhanggal. Hogy ez a *v* vagy *j* utóhang a képzők előtt ezek előhangjává változik, természetes; lesz tehát

tev-tem helyett tet-tem	tev-nék helyett ten-nék,
ev-tem „ et-tem	ev-ném „ en-ném,
iv-tam „ it-tam	iv-nám „ in-nám,
lev-tem „ let-tem	lev-nék „ len-nék,
hiv-tem „ hit-tem	hiv-nék „ hin-nék,
vev-tem „ vet-tem	vev-nék „ ven-nék,
viv-tem „ vit-tem	viv-nék „ vin-nék.
stb. stb.	

Ez a nyelv törvényén alapszik. Ámde ez nem fejt meg a jelenidő *sz-ét*. A *tev*, vagy *tej*-hez az *ek* rag nagyon könnyen, s a nyelv hangjainak törvényei szerint is akadály nélkül, hozzájárulhatott volna, így: *tev-ek*, vagy *tej-ek* (teszek helyett). A foglalo mód jelenidjét véve, melynek képzője *j*, azt kell mondanunk, hogy ez szabályosan lett, így: *tev-j*, vagy *tej-j*, mi = *tegy*; tehát *tev-j-ek* = *tegyek* stb. Miért nem lett azonképmen a jelenmód jelenje is *tev-ek*, vagy *tej-ek*? A miatt, hogy így a *tejek* alak könnyen elcseréltethetnék a *tegyek* alakkal, nem gondolt a nyelv az *sz-re*; mert másutt sem kerül el az egyhangu, de különböző értelmű alakokat, p. o. *tudja* = scit hoc, és *hogy tudja* = ut sciat hoc. A kérdéses *sz* tehát hangtani ok nélkül volna ott: kell, hogy más oka legyen.

Nézzük a finn nyelvben a megfelelő igéket, melyek is: *syö* = ev, *juo* = iv, *teh* = *tev*, *vie* = *viv*, *lie* = *lev*. Ezek ragozásai következők:

syö-n e-sz-e-m	sö-i-n ev-é-m	syö-ne-n ev-né-m
juo-n i-sz-o-m	jo-i-n iv-á-m	juo-né-n iv-ná-m
te'-e-n te-sz-e-k	te-i-n tev-é-k	te'e-ne-n tev-né-k
vie-n vi-sz-ek	ve-i-n viv-ék	vie-ne-n viv-né-k.
lie-ne-n lev-né-k.		

A megfelelő finn igék töji magánhangzón végződnek, a melyhez a jelenidőben a pusztá alanyi rag járul. Az illető magyar igék nem végződnek magánhangzón, mégsem járul ehhez a pusztá alanyi rag. A megfelelő finn igék múltjában ott van az idő-képző *i*, s az alanyi rag; óhajtó módjukban a módképző *n* és az alanyi rag. Az illető magyar igékben mind azonképen van. (A segédmagánhangzókat mindenütt kitüntettük.) Tehát a finn nyelv tanúsága szerint is a magyar jelenidőbeli *sz* nem tartozik az ige-tőhöz.

Honnan való, s mit keres itt az *sz*? A magyar nyelv bajosan tud felelni reá; a rokonok között a finn sem tud felelni, mert az nem is ismeri az *sz*-et ilyen esetben. A vogul nyelvben már van ilyesmi, ott is néha *sz* járul a jelenidőbeli tőhöz, úgy, hogy ott két jelenidő is van, p. o. *äj* = *iv*, *äj-s-ém* most iszom, de *äj-ém*, iszom, ivó vagyok (ha most nem iszom is); *l'ul'* = *áll*, *l'ul'-s-ém* most állok, *l'ul'-ém* állok; *kal* = *hal*, *kal-s-ém* épen most halok, *kal-ém* halok, azaz nem vagyok halhatatlan stb. Ez a vogul *s* gyanút ébreszt bennünk, hogy a magyar *sz*-nek is valami oka lehetett, melyet a nyelv már elfelejtett. Menjünk egy másik rokonhoz, az osztjákhöz.

Ez a jelentő mód jelenidejében *d*-t veszten fel, mely a múltban nincsen meg, p. o.

vej = vev;	ve-d-em	vesz-ek;	vej-em	vev-ék
têv = ev;	tê-d-em	e-sz-em;	têv-em	ev-ém;
pan = tev;	pan-d-em	te-sz-ek;	pan-em	tev-ék;
men = men;	men-d-em	men-d-ek;	men-em	men-ék;
jiv = jö;	ji-d-em	jöv-ök;	jiv-em	jöv-ék;
sêv = szö;	seu-d-em	szöv-ök;	sêv-em	szöv-ék;
mej = ád;	me-d-em	ad-ok;	mej-em	ad-ék.

E néhány példából látjuk, hogy az osztják igeinek jelenje *d*-t veszten föl, mely megfelel a magyar *sz*-nek a *veszek*, *eszem*, *teszek* szókban, s a mely megfelel a *megyek* szónak belhangjában lévő annak, a mi több ott az *n*-nél. Az osztják nyelvben tehát szabály, a mi a magyarban kivétel; az osztjákban t. i. a participium praesens *d* kép-

zövel lesz, p. o. *men-da* = menő, s a jelenidő ebből a participiumból alakul.

S most kezdjük sejteni a titkot, melynek jelentését a török nyelvek is tudják. Ezekben is a praesens indicativi a participiumból és az alanyi ragból lesz; ez a participium pedig a törökben *r* a csuvasban *d*, *t* képzővel alakul. Ezt mutassa nekünk a *val* ige, a mely a finnben *ol*, a törökben is *ol*, de a csuvasban *bol* és az osztjákban *üd*.

<i>Finn.</i>	<i>Török.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Csuvas.</i>	<i>Osztják.</i>
ole-n	ol-ur-um	vagy-ok	bol-ad-íp	út-t-am
ol-et	ol-ur-sun	vagy	bol-ad-în	út-t-an
ole, on	ol-ur	vagyon, van	bol-at'	út-t
olemme	ol-ur-uz	vagy-unk	bol-at-pír	út-t-eu
olette	ol-ur-süz	vagy-tok	bol-at-tír	út-te-den
olevat	ol-ur-lar	vagy-nak	bol-as-se	út-t-et
ol-i-n	—	val-ék-k	—	üd-e-n
ol-i-t	—	val-ál-l	—	üd-e-n
ol-i	—	val-a	—	üd-ô-t
<i>vogul</i> :	ol-s-em	ol-d-ïm	vol-t-am	bol-d-ïm
	ol-s-en	ol-d-în	vol-t-ál	bol-d-în
	ol-s	ol-dï	vol-t	bol-d'e vagy bol-že.

Tegyük meg ide egy-két példát a finn, magyar, osztják és csuvas nyelvekből.

<i>Finn.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Osztják.</i>	<i>Csuvas.</i>
syö-n	e-sz-e-m	tê-d-em	sij-ad-e-p
syö-t	e-sz-e-l	tê-d-e-n	sij-ad-e-n
syö-vi	e-sz-ik	tê-d-et	sij-at.

te'-e-n	te-sz-e-k	pan-d-e-m	tuv-ad-e-p
te'-e-t	te-sz-e-sz	pan-d-e-n	tuv-ad-e-n
tek-e-e	te-sz-e-n	pan-d-e-t	tuv-at.

Az osztják és csuvas jelenidő tehát azonos, a mennyiben a participialis *d-t* elfogadja, vagy inkább a participiumból lesz.

A magyar nyelvben is az *sz* ott, a hol a jelenidőben előfordul, bizonyosan participialis eredetű. De csak néhány igében maradt meg, mely igék magánhangzó (*alu, fekü, eskü*) vagy félmagánhangzón (*v,*

j) végződnek, mint a *tev*, *ev*, *iv* stb. a melyeket tehát így is írhatni: *te'*, *e'*, *i'* stb. Az a participialis képző *d*, *z*, *sz*-féle lehetett; s némely igékben a jelen időn kívül is megmaradt, p. o. menek-*sz*-ik, menek-*v*-ém, menek-*e*-l-ni, harag-*sz*-ik, harag-*v*-ám, harag-*u*-l-ni, és harag-*un*-ni stb. Más igékben megcsontosult mintegy, hogy többelinek nézzük már, p. o. az *úsz*-ni szóban, mely a finnben *ui*, a vogulban is *uj*, még a *göl* képző előtt is, p. o.

<i>Finn.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Vogul.</i>	<i>Magyar.</i>
ui-n	úsz-o-m	ujgäl-ém	úszkál-ok
ui-t	úsz-o-l	ujgäl-én	úszká-lsz
ui-vi	úsz-ik	ujgäl-i	úszkál.

A *vonni* igében nem csontosult meg az *sz*, legalább Pereszlényi csak a praesensben ismeri még; „*caetera (tempora) supple ex vonok et vonom*“ úgymond, Lásd Toldy „Corpus grammaticorum“ 500. lapját.

A *val men* igéknek *vagyok* és *megyek* alakjaiban rejlik az a participialis tényező. S ezen igék, a melyek azt a régiséget megtartották mind, avval is kitűnnek, hogy a harmadik személyben megőrzötték az alanyi *n* ragot, p. o. *megyen*, *vagyon*, *vonszon*, *teszen*, *leszen*, *viszen* stb. *lön*, *tön* stb.

Nem tudhatjuk, ha vajjon réges régen mindenik igének jelen ideje participiumból alakult-e? Azt látjuk, hogy azon néhány igen kívül, melyek *sz*-esek, a többiek utóhangja nem magánhangzós; azok annál könnyebben ellökték a netaláni participiumi tényezőt. De a mely ok ezt a tényezőt ellökte, az ellökte az alanyi ragot az *n*-et is. Innen van, hogy az alanyi *n* rag és az *sz*, *d*-féle participiumi tényező együtt maradtak meg, vagy veszttek el.

Hatodik kérdés. Az *n* alanyi ragból válhatott-e *ik*? Nem, mert különböző eredetűek. Az *n* csak alanyi, az *ik* alanyi és az alanyra visszatérő, vagy szenvedő jelentésű. Azt, hogy hajdan *aluszon* volt, s most *alszik* van, csak az ismeretes tényt igazolja, miszerint némely ige *ikes* is, nem is. Így volt az eleitől fogva, kivált tájonként, mint van mai napig, mikor hol *bomol*, hol *bomlik* alakokat hallunk. — Sokáig időztünk ezen §-on; de a tárgy megérdemli a fáradságot és szorosabb megtekintést. —

A 164—167. lapon a képzők egymásután való következtetésének törvényeit tárgyalja helyesen.

Most az *igék összetételét* adja elő, de nem eléggé alaposan és kimerítően, kivált ha a 286. lapon az e) alatt levőket is hozzá vesszük, hol az itteni 127. §-ra hivatkozik. Ily tudományos nyelvtanban mind az egyes igekötők *eredeti és átvitt* jelentését, mind azoknak történeteit, mind kiváltképp szerepöket a szórendben (mi egyik bajossa a magyar nyelvnek), sokkal terjedelmesbben kellett volna tárgyalni. Helyet reá a paradigmák megrövidítése által is lehetett szerezni.

Az *igeszók ragozása* 130. lapot foglal el (168—216. lap.). Először előszámlálja az *igealakok alkatrészeit*, melyek a *személyeket*, az *időt* és a *módot* fejezik ki. A személyeket *ragok* jelölik, melyek vagy *egyszerű személyragok* (a tiszta alanyiak), vagy *tárgyi személyragok* (p. o. *l*, a vár-*l*-ak-ban, vagy *ja* a vár-*já*-tok-ban), vagy magáraható *személyragok*, melyek az *ikes* igékhez járulnak. — E felosztás helyes, de kellő is. — Az *idők* osztályozásában szabatos (jöllehet a kezdő cselekvést jelentő idők nem nagyon szükségesek). — Kimerítően tárgyalja az *egyszerű*, a *tárgyi* és a *magáraható* ragozást*), előbb a *foglaló* (syntheticus) idő-alakokat terjesztvén elő, azután az *összetetteket* (analyticus). Ezekre nézve a kellőnél adakozóbb. Ő a *várjak vala*, *várj vala*, és *várnék vala* végzetlen múltakat is tudja, melyek magyar nyelvtani lehetetlenségek.

Röviden, de nem fogyatékosan, tárgyalja a különböző *személyragok*, az *időalakok* és a *módalakok* szerepét a beszédben; valamint az *igeszó névalakjainak* (infinitivus, részesülő) használatát is.

Az *igehatározóknak* neveit, és képzését hozza fel. Tüzetesebben és helyesen tárgyalja az állapotjegyzők (tudva, tudván) használatát; egy példában nem világos talán. Azt mondván (a 233. lapon), hogy a *tudva* alak mind az alanyra, mind a tárgyra érthető, p. o. *ülve láttam őt*, meg akarja mutatni, hogy ezt mint fejezte ki a régi nyelv. Az alanyt értve, úgymond, „a régi nyelv: *ülvém láttam őt*“ mondott; a tárgyat értve pedig: *láttam őt ülvéje*. Nekem úgy lászik, a régiek e latin mondatot: *vidit eum sedentem* így fejezik vala ki: látta őt ülvéje; ezt pedig: *vidit eum sedisse*, így: látta őt ülötte.

A *kötszók* a 234—240. lapon adatnak elő.

A könyv *harmadik része* a mondatban alapvonalait adja elő. Ennek a résznek a mondatok felosztása, és értelmezése legbecsesebb

*) Ez utóbbit *hajlításnak* nevezi, az előbbi kettőt *ragozásnak*. — Mint-ha a kéziratnak vagy szedésnek utolsó javítása nem történt volna meg elég gondnal; sok helyütt az idézett §-ok száma sincs kitéve.

darabja; ebből nem csak a tanulók, hanem a tanítók is igen sokat fognak tanulni.

Az egyszerű mondat alatt a csupasz és kifejtett mondatot fejtegeti; a kifejtett mondat a jelzőkre, viszonyragokra (247.—268. l.) és viszonyszókra (269. l.) meg az igehatározói bővítésre (272. l.) vezet. Ámbár az írókból kiszedett példák nem kis számmal vannak mindennütt felhozva: e tárgy még sincs eléggé kimerítve. Úgy látszik nekem, hogy ilyen tudományosabb nyelvtanban meg kell ugyan mindent említeni; de ha elég, megérteni a közönségeseket, a kissé nehezebbeket, a kétségeseket bővebben kell tárgyalni; — s erre nem hibáznak az előkészületek is. P. o. a szerző szól ugyan a *beható* rag értelméről, de a „*beteg lett belé*“ szólás megfejtése nem kerülne ki abból. „*Fejébe nyomta a kalapot*“ ezt maga is felhossa: de minden megjegyzés nélkül. Mondjuk: *én beérem avval*. Itt is a *be*-ben rejlik valami, a mi még a tárgyiragozást is szükségelli stb. Felette rövid a viszonyszóknál. De szükséges lett volna kifejtteni, p. o. mikor kell *mellett*, mikor *nál*? vagy egyáltalában egyet jelentő-e a *nál* rag és a *mellett* viszonyzó?

Az összetett mondat alatt természetesen a *mellérendelt*, *főlé- és alárendelt* és a *sokszzerű mondatról* értekeznek, helyesen és világosan.

A *szórendnek* két lapot szán (a 285. 286. lapon), mi a kevésnél is kevesebb. Azok után, miket különösen *Fogarasi János* kitűnő *εἰρηνα*-jával, utána *Szilágyi István*, *Brassai* sok oldalról és bőven előhoztak, nem szabad ily röviden tárgyalni a szórendet, — mely csak ugyan legtöbb figyelmet érdemel.

A munkát egy *függelék* rekeszti be, melyben magyar szók egybe vannak vetve a rokon nyelvű szókkal. Hogy az ily egybevetés lassankint tökéletesebbé válik, bizonyítja a 301. lapon felhozott *úsz* szó, mely a finnben *ui*, az osztyákban *úgyem* (űdem); miért? azt itt mondtuk meg.

Általában ítélve, a szerzőnek, mit különben is tudtunk már, igen jó nyelvbölcsélete van, miért is szinte belé szeret az olvasó a könyvébe. De ebben a szótan erősebb, mint a mondatban. Az előadás mindenütt egyszerű és világos, a hol a magyaros szórend ellen nem vétkezik, — mi gyakran történik.

HUNFALVY PÁL.

NÉMELY NÉVMASOK HELYES HASZNÁLATÁRÓL.

1. Ki.

A *ki* szóról rendesen azt tanítják, hogy a *ki* személyre, nem dologra vonatkozik. E tan azonban nem kimerítő, mert p. ha azt kérdejük, *ki az a szép ember*, s a nevét megtudjuk, ily kérdést is tehetünk: *mi ő*. Világos ebből, hogy a *ki* nem kizárólag vonatkozik személyre. A *ki* és *mi* között e szerint a különbség nem abban áll, hogy amaz személyre, emez pedig dologra vonatkozik, hanem abban, hogy a *ki* mint kérdő-szó, a személynek lényegére mintegy *énjére* (s ezt a tulajdon név jelöli meg), a *mi* pedig mint kérdő-szó, mind személynek mind dolognak nem lényegére hanem *mi-neműségére*, ez vagy az-*féle* vóltára vonatkozik p. ha a szép embernek megtudtuk az *énjét*, a *mi* szóval a *mi-neműségét*, *mi-féle* vóltát (*hivatalbeli, iparos, kereskedő* stb.) akarjuk megtudni. Az a körülmény, hogy a *mi-neműséget* jelentő név szorosb vagy tágasb fogalmú (p. *gyerek* szoros fogalmú, mert csak e két faj-nevet engedi meg *fiu, leány, fém* tágas fogalmú, mert két faj-névnél több tartozik alá p. *arany, ezüst, vas* stb.) a dolgon természetesen mit sem változtat; a mennyiben az első esetben is épen úgy a *mi-csoda* (a *gyerek* concret név levén) szót kell használnunk, mint a másodikban p. *micsoda* gyereke van (röviden *miye* van?) és *micsoda* fém ez?

2. Mi.

A *mi* szónak, azután mit a *ki*-nél róla mondtam, csak azon tulajdonságáról kell szólnom, miszerint a midőn adjective áll, a *micsoda, miféle* bővebb alakokban is előfordul. Történik pedig ez akkor mindig, ha concret név mellett áll p. *micsoda* v. *miféle kalapot* akarsz venni (gyapjuból vagy szőrből csináltat)? Az abstract nevek

mellé ellenben majd rövid alakjában, majd a most említett bővebben járul, p. *mi bajod van v. micsoda bajod van?* (*fej-fájás, fog-fájás, vesztesség*) stb. Hogy pedig a *mi* szónak akkor is, ha substantive áll, hasonlóan *micsoda*, *miféle* értelme van, a feljebbiekből önként következik, s ez esetben ezt kell hozzá gondolnunk *dolog*; p. *mitől félsz = miféle dologtól félsz? mit ettél = miféle dolgot ettél (káposztát, rétest stb)? mivel mulatod magadat = miféle dologgal mulatod magadat?* (*avval*, hogy ezt meg ezt teszem; mert nemcsak a tárgy, hanem a cselekvés is lehet különféle).

3. Mily (milyen).

A *mily (milyen)* szó a személynek és dolognak csak milyenségére vonatkozik, p. *milyen lovat akarsz venni?* (*pejt, fakót, feketét*), *milyen ember Péter?* (*szép, jó, rossz, nagy*), *milyenről (lóról) beszéltetek?* (*ólcsóról, drágáról, kicsiről stb*). Nem lehet tagadnom, hogy maga az élő-nyelv is a *mi* vagy *micsoda*, és *milyen* szókat — a mikor adjective állanak — sokszor felcseréli, mert *micsoda* szót használ, a hol *milyen* szó kellene, és megfordítja; p. *milyen lovat akarsz venni?* e kérdést teszi több ízben akkor is, ha azt akarja tudni, hogy angol, magyar, vagy arab ló van-e szándékomban, a mikor tehát így kellene tenni a kérdést: *micsoda lovat stb*. Történik e felcserélés pedig azért, mert nyelvünkben sok fő-nevet mellék-névül is, és sok mellék-nevet fő-névül is használunk. Ilyenek p. a nemzetek nevei *magyar, tót, német stb*. kivétel nélkül; ilyenek az egységtelen v. anyagnevek (nomina materialia) legnagyobb részben, p. *vas, réz, téglá, vályog, bor, buza, árpa, rozs, szilva, alma, üveg, bőr, kender, gyep, posztó stb* (*vas lábos, réz mozsár, téglá ház, vályog kerítés, bor leves, buza kenyér, árpa czipó, rozs liszt, szilva pálinka, alma pép, üveg hordó, bőr nadrag, kender hám, gyep ágy, gyep föld, posztó ruha stb*). Nem csuda azért, ha beszéd közben a *micsoda* és *milyen* szókat fölcseréljük, a mennyiben beszéd közben nincs időnk arról gondolkodni, vajjon az illető név alatt vannak-e fajnevek vagy nincsenek. Másképp áll a dolog az író-nyelvre nézve, mert az író meggondolhatja — s e meggondolást a kifejezés szabatosága ajánlja — hogy a tárgynak egyik vagy másik fajára, vagy a tárgynak csak valamelyik tulajdonságára (milyenségére) akar-e vonatkozni. Szabályul állíthatja pedig föl magának, hogy a *mi*, *micsoda* szóra mindig csak fő-név, a *milyen* szóra pedig mindig csak mellék-

név felelhet (a *magyar*, *német*, *vas*, *bor* stb. szókat úgy kellvén tekinteni, mint faj- és így fő-neveket). A mely író mégis e szabatoság ellen vétne, annak legfeljebb gondatlanságot lehetne szemére vetni; nem gondatlanság, hanem valódi hiba ellenben, ha efféleket ír: *mi nagy* reményem volt, *akármilyen szép* arcza legyen is stb., mert itt már világosan tulajdonságra (milyenségre) van vonatkozás, a mennyiben a *nagy* és *szép* kétségtelen mellék-(tulajdonság) nevek, s így helyesen csak *mily* (milyen) és *akármily* (akármilyen) állhat.

4. A mely (melyik).

A *mely* szót — a mennyire én tudom — az élő-nyelv alig néhány név mellett használja adjective, helyette rendesen a *melyik* alakot használván; p. melyik lova dögölt meg bátyámnak? (akár két akár több lova van), melyik bűn legnagyobb? substantive pedig a *mely* még gyéresebb használatú, mert p. e szavakra: leraktad már a szekérről, a mi rajta volt? megittattad már a tehenet? a tudakozást így halljuk: *melyikről* nem *melyről*, *melyiket* nem *melyet*. Kétségtelennek látszik azonban, hogy a *mely* alak adjectiv használása hajdanában terjedtebb volt. Bizonyítják ezt e még mai nap is divatban levő szók: *mettől* (= melytől, azaz mely helytől v. mely időponttól), *meddig* (= melyig, azaz mely helyig v. mely idő-pontig), *mennyi* (= melynyi, azaz mely-nyalábú, t. i. az egységtelen nevek mint *bor*, *búza*, *liszt* stb. tömegéről), *mekkora* (= mely kora, azaz mely-mértékű, t. i. az egységes v. köz nevek — nomina appellativa, mint *asztal*, *ablak*, *gyerek*, *állat* stb. terjedelméről). Minthogy már a *mely* és *melyik* között csak az a különbség, hogy amazt rendesen csak adjective, emezt pedig adjective is substantive is szokták használni, ebből következik, hogy ha a *melyik* szó értékét megismerjük, megismerjük egy-úttal a *mely* szót is. Szükségtelennek tartom a *melyik* szóra sok példákat hozni föl, mert ilyeneket százával csinálhat kiki magának. Legyen elég csak két példa, az egyik concret név mellett, a másik abstract név mellett, jelesül: *melyik szekérnek* van baja, és *melyik bűn* legnagyobb. E példákból azonnal szemünkbe tűnik, hogy a *melyik* két vagy több tárgy közül *egynek* a lényegére mintegy énjére vonatkozik. A *melyiknek* e szerint két tulajdonsága van: egyik, hogy a tárgynak énjére vonatkozik, másik, hogy e tulajdonsága nyilvánítására *legalább két* tárgyra van szüksége; s ez utóbbi tulajdonsága az, mi őt a *ki*, *mi*, *mily* szóktól megkülönbözteti; mer

a *ki* szó a személynek csak énjét; a *mi* szó a személynek v. dolognak csak fáját; a *mily* szó a személynek v. dolognak csak milyenségét veszi tekintetbe akkor, midőn a *melyik* (mely) szó a személynek v. dolognak énjére és számára tekint.

Különös figyelmet érdemelnek továbbá:

1. Az *a ki*, *a mi*, *a mily* (*a milyen*), *a mely* (*a melyik*), még pedig azért, mert ezek (nem úgy mint a *ki*, *mi*, *mily*, *mely*) se kérdő- se kérdő-szerű szerepet soha nem vihetnek. (Kérdő-szerűleg szerepelnek a *ki*, *mi*, *mily*, *mely* p. ily mondatokban:

nem tudom, hogy *ki* beszélte azt
jól jut eszembe, hogy *mi* ujságot beszélt
előre megmondtam, hogy *melyik* erényről szóllj
elhatároztam már, hogy *milyen* szint válaszszak.

Osztoznak e tekintetben többi kérdő-szavaink sajátosságában; mert nyelvünkben minden kérdő-szó p. *hol*, *hova*, *honnan*, *merre*, *meddig* stb. oly természetű, hogy ha az *a* szócskát maga elébe veszi, kérdő-ereje egészen s annyira elenyészik, hogy még hangsúly által se lehet neki kérdés-erőt adni, holott a hang-súly minden egyéb szót kérdő-szóvá tehet, p.

a lovat? adjam el
a feketét? vegyem meg
megvegyem? a pejt
három? számot tegyek
nekem? adjátok
mellette? megy el az út
erősen? szokott dolgozni stb.;

holott más részről kétségtelen, hogy az

a ki (sokat ígér, keveset ad)
a miről (tegnap beszéltél, azt már rég tudtam)
a milyen (kalapunk van, olyannal köszönünk)
a mely (tyúk sokat kárál, keveset tojik)

szóknak nem vagyunk képesek semmi módon kérdés-erőt kölcsönözni.

2. *Semmi*, még pedig azért, mert ennek helytelen használásával számos germanismust követünk el. Ha egy németből fordított művet vagy hírlapi cikket megtekintünk, száz eset közül kilenczvenben azt tapasztaljuk, hogy a *kein* szó *semmi*-vel van fordítva, holott a né-

met kein-nak a magyar *semmi* csak nagyon ritka esetben felel meg. A *mi* — ha adjective áll — e rövidebbik alakjában csak abstract nevek mellett szokott olykor-olykor szerepelni, concret nevek mellett pedig soha. Természetes már, hogy a *semmi*-nek is — ha adjective áll — ugyanez a szokása; halljuk annál fogva az ilyeneket: nincs semmi *reménységem*, nincs semmi *bajom* stb.; de nem hallunk efféléket: nincs semmi *lovam*, nincs semmi *borom*, hanem helyettök ezeket halljuk: nincs egy *lovam* is (se), és nincs egy csep *borom* *) is (se). A *semmi* szót e szerint a magyar nyelv csak az abstract nevek mellett használja, a concret nevek mellett pedig nem használja soha; ez utóbbiakra nézve azt a szabályt követvén nyelvünk, hogy — ha a concret név egységes név — a *semmi* fogalmát az *egy* s az ezt kísérő *is* vagy *se* szóval fejezi ki, p. Jánostól *egy lovat se* loptak el, vagy: nem loptak el Jánostól *egy lovat is* (se); ha pedig a concret név egységtelen név, a feljebbi szókat még az egységesítő *szem*, *csep*, *darab*, *szikra*, *fulat*, *szál*, stb. szókkal pótolja p. egy *szem* búzája se volt; egy *csep* bort se ittam; egy *darab* fájok se volt a télen; egy *szikra* lisztet se kaphattam tőle; egy *fulat* kenyeret se ettünk; egy *szál* gyujtókatok se volt stb. Nem tartoznak ide azon esetek, midőn a *semmi* fogalmát kiemelni nem akarjuk, s így valamely névről — akár concret akár abstract — csak tagadólag akarunk szólni, p. most nincs pénzem, nem volt szerencsém, nekem nem volt házam stb.

3. *Valami*. Abból a jelenségből, hogy a *valami* szónak *valamicsoda* alakja nagyon gyéren fordul elő adjective az élő-nyelvben (nem úgy mint ez az illető alap-névmással — *mi* és *micsoda* — történik), sokan azt következtették, hogy a *valami* szót az író-nyelvben adjective nem lehet használni, s azt a tant állíták föl, hogy a *valami* pronomen substantivum, s a *valamely* pronomen adjectivum. Mióta e tant egyik tekintélyes írónk kimondta, azóta nagy gonddal kezdjük kikerülni a *valami* szónak adjective használását, sőt akkor is fölünk használni, ha az illető név abstract név, így p. e helyett: ha *valami bajod* lesz, helyesebbnek tartjuk ezt írni: *valamely bajod* lesz; holott az alap-névmást (*mi*) ez esetben mind az élő-nyelvben mind az író-nyelvben nyugodt lelkiismerettel használjuk. A *mi* pe-

*) *Semmi bor* annyi volna, mint *semmiféle bor*, a mikor a borfajokról van szó; *egy csep bor* *sincs* pedig annyit teszen, hogy általában nincsen bor.

dig a concret neveket illeti, — akár egységesekek, akár egységtelenek ezek — a *valami* szót ezeknél használni, valóságos véteknek tartanók, s ennél fogva így írunk: az asztalon *valamely* könyv (egységes név) volt; *valamely* gabona (egységtelen név) közé rejtőzött. Én azonban úgy látom, hogy e tan felállítása félre-értésből származott, mert a *valami* szót épen oly jogosan használhatjuk adjective az író-nyelvben is, mint a *valamely* szót. A különbség ugyanis a *valami* és *valamely* között — épen úgy mint a *mi* és *mely* között — abban áll, hogy amaz a személynek vagy dolognak *fajára*, emez pedig a személynek vagy dolognak több egyedek képzelete mellett *énjére* vonatkozik. E különbségből következik már, hogy bizvást lehet írunk akár így: vigyázz, hogy *valami* kőbe meg ne üsd a lábodat, akár így: vigyázz, hogy *valamely* kőbe. Az első esetben ugyanis azt akarjuk mondani: vigyázz, hogy *valami-nemül* (fajú) (a nemét hogy t. i. mész kő, gránit kő stb.-e, nem tudom, a bizonytalanságot, a *nem-tudom*-ot a *vala* jelentvén) kőbe stb.; a másodikban pedig azt, hogy több darab kő közül egyikbe v. másikba (nem tudom, melyikbe) meg ne üsd a lábodat. A mi áll egyébiránt a *valami* és *valamely* közötti különbségről, ugyanaz áll a *bármi* *akármi*, és *bármely* *akármely* közötti különbségről is.

Ikes és nem ik-es comparativus.

A különbség az *ik-es* és *nem-ik-es* comparativusok és superlativusok között — úgy látszik nekem — abban áll, hogy az erősebb, legerősebb, erősebbek, legerősebbek az illető tárgynak vagy tárgyaknak (személy v. dolog) csupán milyenségére (qualitas) vonatkoznak; az *erősebbik*, *legerősebbik* és az ezen nevezőktől származó többi nevezők (*erősebbike*, *legerősebbike*, *erősebbikünk*, *legerősebbiktek* stb.) pedig az illető tárgyaknak — mint egyedeknek — számára is vonatkozik. Ha úgy tetszik, nevezzük az *erősebb* stb. alakot milyenségi, az *erősebbik* stb. alakot pedig számi nevezőnek (t. i. az egybehasonlítás alsó v. felső fokán). A milyenségi nevezőt használjuk már, valahányszor a tárgyak számát mellékes dolognak tekintjük, p. *Péter nagyobb Pálnál*, *ez a fiu legügyesebb volt*; vagy más szóval: a milyenségi nevező (az egybe-hasonlítás alsó fokán mindig két tárgy között, az egybe-hasonlítás felső fokán pedig leg-

alább is három tárgy között) mindig csak a milyenség nagyobb v. legnagyobb mérvét veszi figyelembe. A számi nevező ellenben a milyenség nagyobb v. legnagyobb mérvét mint kész tényt tekintvén, *több* tárgyak közül *egyet* — de csak is egyet — kiszemel, s arra az *ik* raggal közelebbről vonatkozik, p. *a kisebbik, szerényebb*: e mondatban két személyről van szó (mert comparativus van használva), s a *kisebbik* szóval (illetőleg az *ik* raggal) ki van jelölve egy bizonyos személy, a *szerényebb* szóval pedig annak a milyensége; e mondatban pedig a *legkisebbik ügyes* kettőnél több személyről van szó (mert superlativus van használva), s a *legkisebbik* szóval ki van jelölve egy bizonyos személy, az *ügyes* szóval pedig annak a milyensége. És ez egy különbség az *ik*-es és *nem-ik*-es comparativusok és superlativusok között.

Más különbség az, hogy az *erősebb* és *legerősebb* alakoktól származik többes nevező *erősebbek* és *legerősebbek*; az *erősebbik* és *legerősebbik* alakoktól pedig természetöknél fogva nem származhatnak.

Az *erősebbik* és *legerősebbik* alakok felveszik a birtokos ragozat, s lesznek :

1. *erősebbike, legerősebbike*, p. *a fiuk jelesebbike meghalt, a két testvér vagyonosabbika sokszor meglátogatott*; mint szintén *a fiuk legjelesebbike* (kettőnél több), és *a testvérek legvagyonosabbika* (kettőnél több). Egyébiránt a szerkezeti nevezőt mindig föl lehet cserélni az illető (comparativusi v. superlativusi) nevezővel, p. *a jelesebbik fiu meghalt, a legvagyonosabbik testvér meglátogatott*; vagy pedig így : *a fiuk közül a jelesebbik, a testvérek közül a legvagyonosabbik*.

2. Az *erősebbikünk, a legerősebbikünk* p. *a szerényebbikünket* (két személy) *megdicsérték, a legszerényebbikünk* (kettőnél több-személy) *kapta meg a jutalmat*.

Az *erősebbiktek, a legerősebbiktek*, p. *a szebbiktek* (két személy) *nagyon hiu, és ezt a koszorút a legszebbiktek* (kettőnél több személy) *foga kapni*.

Az *erősebbikök, a legerősebbikök*, p. két fiam van : *a nagyobbikukat mesterségre adom, és négy lányom van : a legkisebbikök apáczáni készül*.

Ezeket hasonlóan föl lehet cserélni az illető nevezőkkel; p. *a szerényebbiket közülünk* *megdicsérték; közülünk a legszerényebbik* *kapta a jutalmat; a szebbik közületek* *nagyon hiu; ezt a koszorút a*

legszebbik fogja *közületek* kapni ; a nagyobbikat *közülők* mesterségre adom ; a legkisebbik *közülők* apáczának készül.

J e g y z é s. A mikor így szöllumk : *eze a leányok dolgozabbak amazoknál, vagy a régi kor emberei erősebbek voltak a mostaniaknál*, csak látszólag van kettőnél több tárgy (itt személyek) a milyen-ségre nézve egybe-hasonlítva ; a mennyiben az , hogy az egybe-hasonlítás alsó fokát csak *két* tárgynál használhatjuk, az ily példákra is kifogás nélkül áll ; mert e példákban a *leányok*, és a régi kor *emberei* csak annyi, mint akármelyik collectiv név, p. *nyáj*, *nép* stb.

TAKÁCS ISTVÁN.

VEGYES APRÓSÁGOK.

ISMERTETÉSEK, ÉSZREVÉTELEK, FEJTEGETÉSEK.

20. A magyar és finn többesragok.

A NyKözlemények idei I. s. füzetében (III, 19. stb.) Hunfalvy úrnak Ahlqvist (finn-magyar) nyomozásairól való ismertető értekezésében néhány pontra akadunk, mely némi bővebb fejtegetésre, illetőleg megvitatásra hív föl. Hunfalvy úr a pluralisképző finn *t*-t egynek állítván a magyar *k*-val, ezt mondja róluk (fent 27. l.): „Honnan származik e rag, nem lehet már tudni, de hogy itt azonos a *t* és *k*, bizonyítják azon megfelelő szók, melyekben *k* és *t* váltakozik, p. o. a finn *yksi*, *kaksi* az esztben *üts*, *kats*; magában a magyar *kettő*, *két* szóban is *k* vagy *h* változott *t*-vé, mert *kettő*, *két* nyilván *keht*, ez meg *kekt*-ből való.“ Semmit sem szólván az állítás ellen, először csak azt alapítsuk meg, miben áll tulajdonképen ez állítás, a mennyiben hangtani betű-váltakozásra vonatkozik, és mire szolgálnak a bizonyítékok. Az állítás azt tartalmazza, hogy egy *finn t* = magyar *k*; továbbá, tekintetbe véve, hogy a szó végén mindig önhangzó után álló pluralisragbetűről van szó, hogy semmiféle mássalhangzóval közvetlen össze nem kötött vagy érintkező finn *t* = szintilyen magyar *k*; végre, tudva levén, hogy a hangzók helyzete nagyon is tekintetbe venni való a hangtani fejlődésükre vagy elváltozásukra nézve, hogy szó végén való finn *t* = ugyanily magyar *k*. Már most nézzük, mire szolgálnak a bizonyítékok. Először is azt mutatják, hogy *finn k* = eszt *t*, még pedig olyan *k* és *t* ezek, melyek közvetlen össze vannak kötve vagy érintkeznek *s*-szel, tehát tulajdonképen azt, hogy finn *ks* = eszt *ts*; végre azt, hogy egy magyar *h* v. *k* (*keht*, *kekt*, mely mindenesetre egyszersmind finn *h*, *k* a *kahte* és *kaksi*-ban) a magyarban lett *t*-vé, még pedig közvetlen rá következő *t* előtt, tehát tulajdonképen azt, hogy magyar *ht*, vagy *kt* helyett

állott be *tt* (a mikor is csak a *kettő* alakot vehetjük számba, mely a szintén substantive használt cseremisz *kokta*-hoz hasonlítható, míg *két* a megrövidült *kok*-nak (e h. *kokt*) felelhet még; a *két* pedig kétség nélkül hosszú önhangzójába olvasztotta el a *kekt*-beli második gutturalist). Látjuk immár, hogy az állítás között és a között a mit bizonyítanak a bizonyítékok, lényeges különbség van, vagyis hogy a bizonyítékok azon állítás bebizonyítására nem is szolgálhatnak. Mert valóban, hogy egy magyar *kekt* lett *kettő* ez teljességgel olyan, milyen az hogy latin *directo*, *octo* lett az olaszban *diritto*, *otto*; ámde azért mégsem lett a latin *foco* az olaszban *foto*, hanem maradt *foco*, a *lacu* nem *lato*, v. *lado*, hanem *lago*, a francziában *lac* stb. Azaz ha *kt* lesz *tt*-vé, ebből korántsem következtethetni, hogy magában álló *k* is *t*-vé lehessen; mert amannak látható oka a consonansok assimilatioja, mely e hangváltozásnak az egyszerű *k* = *t*-ra való bizonyító erejét megsemmisíti. Szintén csak az assimilatiónak egy neme, ha finn *ks*-ből az eszben lesz *ts*, mert a dentalis *s* magához közelebb vonja a *k* jellemét is, azaz dentalist tesz helyébe. Nem lehet kétség a felől, hogy ha a fentebbi állítást (finn *t* = *k* pluralisrag) ugyancsak be akarnók erősen is meggyőzőleg bizonyítani, ez csak olyan hasonlítási példák elegendő számával lehetne, milyenek ezek v o l n á n a k, hogy p. o. finn *küte* (käsi) = magyar *kék* volna (és nem *kéz*), vagy *viite*, *kuute* (cseremisz *vit*, *kut*) = magy. *ök*, *hak* (és nem *öt*, *hat*) stb. — A már említett bizonyítékokon kívül azonban meg ezeket olvassuk (fent 27. l.): hogy „a finnben *hiekkä* és *hieta* homok, *kaupunki* és *kaupunti* város, *vaiki* és *vaiti* hallgass; s hogy Ahlqvist a svéd *trana* és német *kranich*, a svéd *tvär* és a német *quer* szókat is hozza föl annak bebizonyítására, hogy általános hangtörvény szerint váltja föl a *t*-t a *k*, s megfordítva.“ Semmi esetre nem elégedhetnénk meg ily kevés példával, mikor egy „általános hangtörvény“ megalapításáról volna szó, s ha bár még néhányval szaporítható volna is e példák száma, még sem adnának egyebet, mint az itt vagy ott előforduló kivételes hangcsere jelenségét, nem pedig á l t a l á n o s hangtörvényt. S különösen ily formulázatban nem fogadhatnók el ezt a hangtörvényt, hogy ez akár „megfordítva“ is álljon, mert ez nem nagyon módszeres licentia volna, melynek segítségével sok eredményt, de igen kevés biztos meggyőződést bírnánk elérni. Különben, az idézett példákra tekintve, ezek először a szóközépi *k* és *t* néha történő fölcserélődését mutatják egyedül a finnben, tehát nem ennek

a jelenségnek a magyar és finn közti létezését is; továbbá azt, hogy egy n után álló $k = t$, azaz $nk = nt$, a mi az által magyarázódik meg, hogy vagy az nk gutturalis n -je dentalissá csapott át s magához vonta a k -t is, vagy megfordítva, a mi szerint nk vagy nt az eredetibb; végre a svéd *tvär* a német *zwer*-nek igazi megfelelője, és *trana* = *kranich* annyiban kétséges, hogy az előbbi ó-éjszaki nyelven „schnabel“-t is teszen; s hozzá járúl, hogy az ezekbeli $t = k$, ha el fogadjuk is a példákat alaposaknak, noha helyettük altaji nyelvekből néhány mást lehetne fölhozni, a szókezdetre vonatkoznak, tehát korántsem bizonyíthatnak még a szó végén álló finn $t = k$ magyar k pluralisrag mellett.

Nem érthetünk egyet avval a hangfejlődtetéssel sem, mely szerint, k , föltéve hogy eredetibb mint t , és csakugyan átmegy t -be, h -vá és t -vé változzék (l. fent. 27. l.); mert ha a k , mely physiologice tekintve explosiv-hang, szintén explosiv, de előbbre való articuláló helyet kívánó hanggá akar haladni, útja nem vezethet a fricativ hangok során keresztül, azaz, mihelyt h lett a k -ból, vagy akár a vastagabb χ , már nem várhatunk ennek a hangnak előbbre való helyre tolt articulatiojától explosiv t -t, hanem csak fricativ s -t. A mennyire pedig eddigelé a hangváltozások története megalapított, általános tapasztalatként az áll, hogy igen is több ejtési erélyt kívánó explosiv helyett lépett be a könnyebb fricativ hang, de nem megfordítva a már meglevő fricativ helyett az explosiv; e szerint a h v. χ -ból sem mernénk megint t -t eredtetni, mert tudjuk p. o. hogy a német *wasser* lett a *water*-ból, s pedig nem csak tegnap, s bátran mondhatni, hogy soha sem lesz belőle megint *water*, míg csak a fel-német nyelv él és fejlődik.

Hunfalvy úr (fent. 28. l.) a birtokos-ragú magyar többesszám alakoknak (milyenek : *botjaim*, *-jaid*, *-jai*; *botjaink*, *-jaitok*, *-jaik*) megfejtése végett, nehogy azt az absurdumot kelljen hinnünk, mintha az egyes-számú 3.-birtokosragú alakból (*bot-ja*) származnának a több birtokot jelentő 1. és 2. személyi birtokosragú alakok, azt a mindenesetre igen figyelemre méltó sejtelmet mondja ki, hogy hátha ezekben *jak*, *jek* rejlik mint pluralisrag, melynek k -ja i -vé vált? s ha a finn pluralisi i -ben is *jat*, *jät* rejlik, melynek t -je vált i -vé? s e sejtelmét az által is látja némileg támogatva, hogy a fölvett pluralisragalakokkal egyeztetni lehetne a szirjän és votják nyelvek *jas*, *jös* pluralisragját, mely nyelveknek e részben a finn

s ugor nyelvektől való elütését mégis a legnagyobb különösségnek vagy szeszélynek kellene tartani. — Méltó e sejtelen, hogy lényege részleteit és következéseit közelebbről vizsgáljuk meg. Mindenek előtt meg kell jegyezni, hogy e sejtelen vagy mondjuk inkább e véleményes állítás megalapításában nem szabad, hogy bennünket az a törekvés vezéreljen, hogy a rokonnak s bár közel rokonnak elismert nyelvek rokonságát okvetetlenül a többesi ragalakok egyeztetésével is iparkodjunk igazolni vagy megerősíteni. Mert okunk van hinni, hogy a többes-szám kifejezésére ős altaji nyelvünkben nem csak egyetlen egy anyagszó szolgált, hanem egymás mellett is több, ki sem levén még fejlődve határozottan a többes-szám grammatikai kategóriája sem; s hogy azután a külön való nyelvek hol ezt, hol amaszt az anyagszót a többest kifejező raggá fejlesztették. Csak így magyarázható meg, hogy olyan két nyelv is, mely nagyon is közel áll egymáshoz, sokkal közelebb mint a szirjän és votják a finn és magyarhoz, a csak dialectusi különbségű hegyi és erdei cseremis nyelvnek merőben különböző többesi-raggal élnek (amaz *vüllä*, emez *šamoč*, *šamuč*); s hogy az annyira törökös csuvas nyelv nem osztozik a törökség *lar*, *ler*-féle többesragjában (élvén e helyett *sam*, *säm* raggal); csak így magyarázható meg, hogy az egy mongol nyelv egymás mellett három vagy négyféle pluralisragot használ, s hogy többnyire ott is, a hol a főnevekhez csak egyféle pluralisrag járul, mégis az 1. és 2.-dik személynévmások másképen képezik pluralisukat. Mind ebből kitűnik, hogy a rokonságra nézve sokkal kevésbbé fontos és döntő a pluralisrag azonossága, mint p. o. a száinnevek egyezése, s ennél fogva nem is fogjuk nagyon se csúdalni se bánni, ha a finn pluralisrag *t* nem találna azonos lenni a magyar *k*-val; vagy egyik sem a szirjän-votják *jas*, *jös*-szal. De nézzük már közelebbről a kérdéses sejtelmet vagy állítást.

Föltéve, hogy a magyar pluralisrag birtokos-személyragok előtt *jak*, *jek*-féle volt, föl kell tenni, hogy ugyanez alakja volt a nem-birtokosragu névszók többesragjának (*k*, *ok*, *ak*, *ök*, *ek*) is, mert oly nyelvben, a melyben általában csak egyféle közönséges többesi rag van, az nem szokott lenni más mikor még birtokos-ragok járúlnak hozzá. És csakugyan van egy pont a közönséges többesi rag használatában, mely annak a ragnak legalább még teljes egy szótagból állását látszik mutatni: nem az, hogy mássalhangzó végű szóhoz *ok*, *ok*, *ök*, *ek* járúlnak (hal-ak, ház-ak, ember-ek — mert ezekre azt

mondhatná valaki, hogy a *k* előtti vocalis segédhangzó, vagy eredetileg még a névtőhöz tartozott, p. o. *hala-k* = finn *kala*), hanem az, hogy *ú, ü* végű szók után is, hol a segédhangzóra semmi szükség sem látszik lenni, *ak, ek* állhat, hiatussal elválasztva az *ú, ü* szóvégtől: *somoruak, keserüek, négy lábua, tökfek*. Itt főleg tekintetbe jő az *u, ü* és *ak, ek* közti hiatus, mely nem csak az *ak, ek*-nek külön és önálló szótag voltát biztosítja, hanem egyszersmind azt is sejteti velünk, hogy ezen *ak, ek* előtt volt még valami testesebb elválasztó consonans-elem, mely ezen hiatussá, azaz arab hangtan szerint szólva, *hamzává* gyengült el. Miután épen ennek a helyén a személyragos alakokban (botjaim stb.) a *j*-t találjuk, nem tévedünk, ha, legalább a magyar nyelv bizonyos korára nézve, evvel pótoljuk az *ak, ek* pluralis ragalakot *jak, jek*-ké, nem hallgatván azonban el azt a valószínűséget, hogy ezen *j* eredetibb megelőzője olyan volt, mely nem csak *j*-vé fejlődhetett, hanem másrészt könnyen el is enyészhetett. Tudjuk, hogy szintilyen elenyészhető *j*-je van a 3-dik birtokos személyragnak *ja, je*-nek, melynek eredetét, ha a jakut-törökre (a hol *ta, tü* és *sě, si* van mint teljes ragalak), vagy akár az ugor családbeli osztjákra (hol *t* van) vagy a cseremiszre (hol *š, še, že* van) szabad hivatkozni, nagy valószínűséggel lágyított *t* (*ty*) által *t*-ből kell lehoznunk; másrészt látunk egy vastagabb gutturalis-ból fejlődött *j*-t az imperativusban, mely szintén elenyészik némely régies formákban, p. o. *jövet* = jöjél, jöj (*jöv-hel* helyett, v. ö. az ó-török *göl, gil* az imperativus egyesszámi 2. személyében), *jövetek* e. h. *jöjete* (itt egyszersmind emlékeztetünk a *hallhadsza*-féle példákra, hol még *h* van a *j* helyén, v. ö. Magy. Nyelvészet V, 443). E szerint a fölvett *jak, jek* pluralisragbeli *j*-re nézve egyelőre mind a két lehetőséget meg kell engednünk, hogy vagy *t*-hang, vagy vastagabb gutturalis, alkalmasint *h* (= *χ*) volt hajdani megelőzője, azaz vagy **tak, tek* vagy **hak, hek* az alakja a ragnak. — Ezen, most még el nem dönthető kérdést azonban nyugodtan mellőzhetjük, azon változáshoz fordulván, melyet a *jak, jek* rag további személyragok által szenvedett. Meg kell itt gondolni, hogy e személyragok hozzájárulása és a többes-számragos névszóval való összeforrása nem csak a magyar nyelv történetileg ismert korában ment véghez, hanem olyan korban, melyben a most uralkodó magyar nyelvvalaktani törvények tán még nem alakultak s nem állapodtak meg úgy, a mint most vannak. Igaz, ha most egy *jak, jek*-végű névszóhoz járultatunk hozzá a birtokos személy-

ragokat, nem keletkezhettek más alakok mint ezek: *jak-om, jek-ém*, melyekre nézve a hangtani szabály már oly megmerevedt és hajthatatlan, hogy sehogy sem lehet belőlük *juim, jeim*. Ámde ki mondhatja azt, hogy a magyar nyelv történeti kora előtt a pluralis-raggal összeforrván a személyragok, s így a rendes hangfejlődés visszontagságainak kitett hangalaki egészet képezvén, egy *jakom*-féle hangzóegész nem változhatott többé, a nyelvnek azon ismeretes és akkor még tevékenyebb hajlamánál fogva, hogy alakjainak nehézkes úgy szólván fészességén, hangzói teljességén könnyítsen, rövidítsen? És milyen lehetett a jelen esetben e könnyítés menete, némely más nyelvtényeink gondolórávétele mutathatja meg. Van a magyarban *homok* = *jakut kumax* (a törökben *kumak* volna, ha el nem veszti az egész *ak, ek* szóvéget, *kum*-mal elégedvén meg), *homlok* = *kojb.-tatár kamak, öreg* = *csag.-tör. ırig, sereg* = *csag.  irik* s több ilyen (lásd  ertes., Nyelvt., II, 165.). De van megint *vel * (tkp. *velej*) is = *t r. jilik, apró* (apraj) = *csag. javruk,  n * = *t r.  nek, jk.  nax* stb. (l.  ertes., u. o.) Azaz: a magyar nyelv hajdanta explosiv gutturalis v g  szavainak részint megtartotta azt a gutturalis t (*k, g*), részint eleny sztette, azaz beolvasztotta a megelőző  nhangz ba, még pedig, a mint k mnyen kipuhatolhat , *h*  s *j* fricativ hangz k közvetítésén  t (v.  .  ertes., II, 164. a jegyzetet). Mindenesetre a *jak* többesszám ragja is az explosiv-gutturalis v g  sz k körébe esik, mintha a törökben ak rme-lyik *ak*-v g  sz  ellenében állana. A magyar nyelv evvel a *jak*-kal részint  gy b nt mint a *homok, homlok* sz k végével, mikor t. i. a sz  végén álló pusztá vagy többnyire mássalhangzóval kezdődő viszonyragok előtt álló pluralisrag gyanánt *k*-val v gz dtette (s ez esetben ily alakkal tartotta meg: *'ak, 'ek, 'ok, ' k*), részint  gy mint a *velej, apraj* (**veleh, aprah*) sz k végével, midőn t. i. az önhangzóval kezdődő 1.  s 2.-dik és az annak idejében *j*-vel kezdődő 3.-dik személyi birtokosragok előtt *h, j*-vel v gz dtette (*jaj, jej*), mely utóbbinak a nyoma főleg abban rejlik, hogy az utána következő önhangzó (mai nyelvünk szerint *o,  *: *om,  m, od,  d, otok,  tek*, vagy *u,  *: *unk,  nk*, de a mely szintén m g ismeretes korban *onk,  nk* volt) *i*-hangzással állapodott meg, s hasonlóképen a 3.-dik személyragok (*ja, je, jok, j k*) *j*-je után való önhangzó is, miután ennek *j*-je a pluralisrag v g *j*-jevel egyesülhetett *). Ezen utóbbi  g sz hangváltozás

*) Azon nem kell megütközni, hogy csak a magyar nyelv ismeretes korabeli szem lyragalakokat rakjuk a pluralis-rag után, nem vev n te-

teljességgel hasonló ahhoz, hogy van rendesen *vél-i*, e. h. *vél-je*, sőt táj szerint *lāti* = e. h. *lát-ja*; ha e szerint fogjuk föl a pluralisrag vég-j-jének a következő önhangzóra volt hatását, hogy t. i. abba az önhangzóba tökéletesen beleolvadt, hangzását *i*-vé változtatván, megértjük egyszersmind azt is, hogy a *jaj*, *fej*-ről eltűnván a vég-j, eléállt a maradék *ja*, *je* után a hiátus, épen úgy a mint *vélj*-ről eltűnván a *j*, pusztá *vél* maradt meg(*vél-i*). Így fogjuk föl a *jaim*, *jeim*, *jaid*, *jeid*, *jai*, *jei*, *jaink*, *jeink*, *jaitok*, *jeitek*, *jaik*, *jeik*, pluralisragot és személyragokat magokban összefoglaló szóvégek keletkezését, mely fölfogásunkból egyszersmind az tűnik ki, hogy az *i* valóban csak félig és másodrendüleg tartozik a pluralisraghoz, jóllehet ilyen összevont alakokban, milyenek *népim* e. h. *népeim* (*népjeim*, *nepeim*), az egyedüli maradéka a pluralisragnak. Derék része e ragnak mindig a *ja*, *je* (-im, *ja-id* stb.), vagy az *a*, *e* mikor a kezdő *j* is elmarad a nem személyragos alakok hasonlatosságára (*uraim*, *szemeim*). Íme fejtegetett fölfogásunk egyszersmind lényegesen különbözik Hunfalvy úrétól, ki fent. a 28. l. azt sejtí, hogy a *jak*, *jek* pluralisragban levő *j* hang miatt válik *i*-vé ugyane ragnak vég-*k*-ja. Hiszen ezen *j*, mely a ragot kezdi, nem is érintkezik a *k*-val, el levén választva tőle *a*, *e* által, ez pedig megmarad még a *k* eltűnte után is; másrészt tudjuk, hogy eredeti *k*, *g* hang valamely szomszéd *j* megvoluta nélkül is változhatik *j*-vé; de nem ám önhangzó *i*-vé, mely csak egy már meglevő önhangzóból a *j*-vel együtt keletkezik *ver-i*, *lāti* (= *ver-je*, *lát-ja*).

Hunfalvy úr, a mint a magyar pluralisjegyző *k* helyett volt eredeti teljesebb alaknak a *jak*, *jek*-et, úgy a finn *t* helyett is egy megvolut *jat*, *jüt*-et állít föl (l. fent. a 28. l.). Nem levén még meggyőződve a finn *t* = magyar *k*-ról, vizsgáljuk meg e fölvételt vagy sejtelmet külön, nem nézván a magyar *k* vagy *jak*, *jek*-re. A fölvétel azt akarja megmagyarázni, hogy hogyan tűnhetik elé mint pluralisjegyző a finn pluralisalakokban, a nevezőben *t*, a casusokban *i*, s ebben azon mindenesetre megkéthetetlen nézetből indul ki, hogy ugyanegy szónak nevezőjében csak nem lehet más pluralisrag mint a többi casusokban. De úgy látszik, e fölvétel mindjárt két nehéz-

kintetbe, hogy *unk*, *tok*, *jok* magok is *m*, *t*, *ja*-ból képződtek egy hozzájárult pluralis-raggal, mely akkorában alkalmasint még nem szállt volt le ezen legrövidebb alakjára. De később ezek álltak elé, és akármikor is, meg kellett lenni az egymással érintkező hangzók hatásának.

ségbe ütközik. Ugyanis föltevén, hogy *jat*, *jüt* volt valaha a finn pluralisrag, mely *ja*-val kezdődik és *t*-vel végződik, következetesen föl kell tenni, hogy épen akkor mikor ilyen bő alakja volt, az egyes-számi névtőhez hozzájárult teljesen, nem hagyván el se elejét (a mit egyáltalában lehetetlen csak képzelni is, és ebből is akarnók megmagyarázni a casusokbeli *i* pluralisjegyet), se végét (hiszen épen ez tűnik elé még most is a nominativusban). Így p. o. ebből *kala* lenne ezen pluralis *kala-jat*: a valósággal létező alak pedig *kalat*. Ebben csak az a csudálatos van, hogy ha *kala-jat* valamikor létezett s így most *kalat*-ba ment át, hogy ez a *j*, mely különben a casusalakokban annyira grassált volna, hogy többnyire a szótó végönhangzóját egészen kiszorította, csak a *kalat*-ban nem hagyott semmi jelét nyomát hajdani létezésének, s nem lett *kalajat*-ból sem *kalait*, sem *kalit* vagy más valami a *kalat* helyett. Ez az első nehézség. A másik a volna, hogy ha *kalajat* volt valamikor a teljes többes-számi tö és ehhez járultak a casusragok, és tegyük hozzá a *ja* össze is húzódott *i*-vé, miért nem tudott a ragnak a vége (*t*) is valahol megmaradni, teszem csak a *na*, *ne* casusragok előtt (**kalajat-na*, *kalait-na*), úgy, hogy legalább az *n* kéttözéséből volna még látható (*-inna*, *-inne*)? Az első nehézséget ellenben tökéletesen úgy kerüljük el, ha fölveszszük, hogy *t*-vel csak kezdődött a finn pluralisrag, s így nem lévén még előtte semmiféle *ja*, *jü*, nem is volt alkalmas arra, hogy az egyszámi névszótó végönhangzójában változást hozzon elé: *kala-t*... Föltenni továbbá csak azt kell, a mit legkönnyebben el is hihetünk, hogy a finn többesrag *t*-vel kezdődven ezután is még egy kis hangtesttel bírt, mely a nominativusban a *t* mögül elkopott, mert a szó végén egyenesen ki volt téve a kopásnak. Vegyük föl, hogy a finn többesi rag bizonyos korban a *t* után még csak egy önhangzóval bírt, teszem *ta*, *tü* volt, s legott ilyen pluralisragalakból a casusokbeli pluralisjelző *i* is megmagyarázható. Ugyanis csak azt kell statuálni, hogy maga a *t* változik el *j*-vé s ezen *j* a casusokbeli *j* és *i*, miáltal egyúttal a második nehézséget is elkerüljük, nem kellvén már többé gondoskodni a *t* nyomtalan eltűnéséről megfejtéséről. Hogy *t* olyan helyzetben a melyben a finn többesben is jutott volna, t. i. két önhangzó között (*kala-ta* = *kalat*), általában lehetett *j*-vé, arra mint megkérdelhetetlen hangváltozási tény a török *ajak* = *jak*. *atax*-féle példák hozhatók föl (l. fent. a 241. lapon); s hogy a finnben valóban *j*-vé lett is a többesragbeli *t*, mutatják ilyen többesbeli

casus indefinitus alakjai, milyen p. o. *jalkoja*, ettől: *jalka*. A *jalkoja*-ban benne van a *jalka* tö, *ta* mint pluralis, és *ta* mint casus-indef. ragja — tehát **jalka-ta-ta*, melynek első *ta*-ja változik *ja*-vá (*jalko-ja-ta*), mert p. o. a genitivusban is tűnik elé (*jalkojen*), hol nincs második *ta*; a második *ta* t-je a finn nyelv még ismeretes korában uralkodó hangtörvény szerint kiesett, épen úgy mint az egyesszámban *jalkaa* lesz *jalkata*-ból; e szerint *jalkoja* annyit érne mint *jalkojaa*, a többi casusokban, melyek kezdő mássalhangzója ki nem eshetik, a *ja*-nak *a*-ja szorúl ki, s egyéb részletes változásokat mind az alakok összehúzása fejt meg. Nem szabad azonban felejtünk, hogy ha a finn *t* pluralisragnak a casusokban *j*-vé változtát statuáljuk, ezt már a finn nyelv ismeretes kora előtt történt változásnak tekintjük, melynek általános lehetőségét nem lehet kétségbe vonni, de mely a nyelv most megállapodott hangtana szerint már nem történhetnék. Ugyane hangváltozásnak, azt hiszem, még több példáját fogja kideríteni a rokon nyelvekbeli alak hasonlítás: így p. o. a nélkül, hogy most nagyon bizonyítani akarnám, azt tartom, hogy a finn *i*-vel képződő múlt csakugyan megfelel a török *dî*, *dî*, jak. *ta* *tä* stb.-félének, az *i* itt is a *t*-ből ellágyult *j* és a vele járó önhangzó által hozatván elé (finn *oli* = tör. *oldî*, tat. *boldî*, jak. *buollo* e h. *buolto* vala).

Térjünk most vissza a magyar pluralisragra. Már fentebb mondtuk, hogy ha nem találna is azonos lenni a magyar pluralisrag a finnel, az semmit sem rontja a két nyelv rokonságát. Ám ha mégis eredetileg azonos volna a két rag? — természetesen annál jobb. Hogy ezen azonosság nem úgy fogható föl, hogy a finn *t* (a ragnak kezdete) = magyar *k* (a ragnak vége) legyen, az világosnál világosabb. Hanem csak arra kell utalnunk, hogy a magyar *k* (illetőleg *ak*, *ek* stb.) ragot a *jak*, *jek* alakra vivén vissza, meg kellett engednünk azt a kettős lehetőséget, hogy a *jak*, *jek* kezdő *j*-je is eredetibb vastag gutturalis vagy pedig dentalisból keletkezett; meg arra, hogy a nyelv hasonlítás elég példát tudna fölmutatni arra, hogy a finn nyelv a szótők végéről már igen korán elhagyogatta a véggutturalisokat (p. o. *kala* = tör. *balîk*, oly bizonyosan elvesztette a vég *k*-t **kalak*-ról, mint az e tekintetben a finnhez hasonló csuvas *pola*). Ha már most a magyar *jak*, *jek* *j*-jének *t*-t substituálunk, a finn *ta*, *tä*-t pedig **tak*, *täk*-ké egészítjük ki, megvan az azonos ragalak, t. i. **tak*, *täk*, melyből mind a magyar mind a finn külön alakok

folyhattak. Főltaláljuk e ragalakot az osztják *ta, da* vagy *te, de*-ben, a mint ez birtokos személyragok előtt jelenik meg, p. o. pôgor-*d* *m* sziget-*ei-m*- pôgor-*de-t* szigetei, kerap-*ta-m* hajóim, kerap-*te-t* hajóji; föl az egyik mongol pluralisragban *d*-ben, mely *n*-végű névtők vég *n*-jét kiszorítja (jele hogy *d* az eredeti kezdete a ragnak: *morin*, többesben *morid*), s még teljesebben a *bi-de* (mí, *bi* = én)-beli *de*-ben; föl az egyik mandsu pluralisragban, *ta, te*-ben; végre a rag végén való *k*-hang mellett tanuskodik még a lapp *k*, illetőleg *ak* alak (p. o. *ussteb*: *usstebak*, vuoskon: *vuoskonak*, vuoras: *vuorasak*; l. Rask, lapp. Sproglaere 56. 58. ll.), még pedig azt, hogy ezen *k* nem a rag kezdőbetűje, ugyancsak a lappban mutatja az *s* 3.-dik személyrag után álló dualisrag *ga*, mely mint a *kakt* (lappban *guft* kettő) származéka bizonyos tudunkra gutturalison kezdődik, de hozzá is járul közvetlenül az *s*-hez (*sga* p. o. suddo-*s-ga*), míg a többesi rag a *k* előtt megtartja önhangzóját (*s-ek*, p. o. suddo-*s-ek*). A lapp nyelv tehát többesragjára nézve oly tökéletesen egybe találkozik a magyarral, mint p. o. a rendszámnevek képzőjére nézve is (*gálmad* = hármad, *gölm* = három).

Hunfalvy úr a szirjän és votják *jas, jos* pluralisragot is a magyar *jak*, finn (szerinte fölvett) *jat*-tal akarja egyeztetni. Eddigi fejtegetésünk szerint csak egy **tak*, **ük* alakban volnának egyeztetethetők a finn-magyar többesi ragalakok; s magától értetődleg csak e **tak* alakhoz köthetnők a *jas* azonosságát, ha meg akarnók vitatni. Erre ugyan nyomós szükségét nem látunk; de annyit mégis mondhatnánk, hogy annak abszolút lehetőségét, hogy *jas, jos* alak egy *tak* ős alakból keletkezhetett, meg kell engedni, emlékeztvén arra, hogy gutturalisból igen is fejlődhetik ki sziszegő, még *s* is (ilyen levén az eddigi többnyire *ç*-szel átírt ismeretes szanszkrit palatal *s*; ilyen *s* nem egy van a szláv nyelvekben, p. o. orosz *sot* száz = szkr. *çata*, görög *çator*, *desjai* = szkr. *daçan*, gör. *déxa*, *serdce napóia*, *cord*); csak azt kellene előbb nyomozni, vajjon ez általános lehetőség a szirjän és votjákra nézve is áll-e, a mit ez úttal még nem tehetünk.

Fent. a 29. lapon Hunfalvy úr a magyar finn és török személynévadásoknak a rendes többes-képzéstől eltérő többes-alakjait is szóba hozza, különösen azoknak egyszersmind egyesragu és kettősraguságát emelvén ki, p. o. tör. *biz* és *biz-ler*, finn *myö*, *me* és *me-t*, magyar *mí* (miv, mü) és *mink* (ez utóbbi helyett, mely igazán csak

a *ti-tek*-kel áll egy sorban, inkább a székel *mük*-et lehet vala fölhozni) stb. Hunfalvy úr ezeknek egyesragu elütő többes-képzését egyezőnek találja, mind a magyar-finnben mind a törökben; bizonyosan — úgymond — *miv*, *myö*, *biz*; *tiv*, *työ*, *siz* közt az egyezés majdnem azonosság, mert a magyar *v* (a *miv*, *tiv*-ben) megfelel a török *z*-nek (a *biz*, *siz*-ben); ugyanaz a *v* rejlik a finn *yö*-ben, minél fogva a magyar *mü*, *tü* szakasztott másai a finn *myö*, *työ*-nek; — ezek többesi ragja tehát *v* és *z*, mely különbözik a rendes finn *t*, magyar *k*, török *lar*, *ler*-től. Az ellen nem lehet senkinek sem kifogása, hogy a magyar *mü*, *tü* szakasztott másai legyenek a finn *myö*, *työ*-nek, valamint *mi*, *ti* a finn *me*, *te*-nek; hanem azt mégsem fogadhatjuk el, mint minden kétségen fölött való bizonyos dolgot, hogy magyar *v* megfelel török *z*-nek, még pedig eredeti azonosságról értve a megfelelést, mert *miv*, *tiv*-nek *biz*, *siz*-zel való azonossága van belőle következtetve, s egyszersmind azon érdekes körülményre figyelmeztet bennünket értekező úr, hogy a finn-magyar és török nyelvek, míg a rendes többesben különböznek egymástól, épen a rendhagyóban (a személynévmások többesében) egyeznek egymással, a miért is alkalmasint ez (az egyező rendhagyó) volt a legősibb, am azt a különböző rendest (*k*, *t*, *lar*,) idő szerint megelőző altaji többes. De még ezen szép következtetések kedvéért sem lehetünk hajlandóbbak az említett hangtani aequatio (magy. *v* = tör. *z* a személynévmásokban) elfogadására. Mert a török *biz*, ha *z* ragját tekintjük, s arra emlékezünk, hogy e *biz* mint önálló személynévmás a jakutban ugyan szintén *bis*, de mint személyrag *bit*, legrövidebb úton a mongol *bide* alakra van visszavive, melyet fentebb is említünk, s melynek nyilván a *de* pluralisragja vagy on, azaz azon rag, mely, ha fentebbi fejtegetésünk eredményét többnek nézzük mint csak valószínűnek, ugyancsak a finn és magyar rendes többesi raggal (*t*, *k*, **tak*) azonos. A mi a *biz*-ről, természetesen a párjáról *siz*-ről is áll. A finn-magyar és török nyelvek tehát sem a rendes többesi ragra nézve nem egyeznek egymással (mert *lar*, *ler* merőben különbözik *t*, **tak*, *tek*-től, s e különbség legjobban szembe tűnik a mongolban, hol egymás mellett léteznek a finn magyar ragnak megfelelő *d* és a *lar*, *ler*-nek megfelelő *nar*, *ner* pluralisragok), sem a rendhagyó többes-képzésre nézve, mely a törökben épen az, mely a finn-magyarban a rendes. Azt sem lehet mondani, hogy ez vagy amaz többesi rag idő szerint megelőzte volna a többit; mert bajos azt

képzelní, hogy ha már egy rag oda ragad bizonyos szókhöz, csak azért kopják megint le róluk, hogy egy nem különb értékű későbbi jövevénynek engedjen helyet; a több pluralisraggal rendelkező mongol nyelv is egy szóban nem ezt a ragot meg a másikat is használja, hanem csak egyet és ugyanazt. Sőt ellenkezőleg a pluralisragok eredeti többfélesége csak úgy érthető meg, ha egy időben keletkezetteknek képzeljük, midőn t. i. a nyelv majd ezzel majd amazzal az anyagszóval kísértgeti vala meg a többes-szám kifejezését. Végre meg lehet még jegyezni, hogy a török nyelv, noha az 1. és 2. személynévmások többeseinék pleonasticus másodragozására nézve egyezik a finn-magyar nyelvekkel (értve t. i. annak módját, nem magát a ragot), mégis az által különbözik ezektől, hogy tulajdonképpen nincs 3. személynévmása, legalább nincs önálló, hanem e helyett kénytelen mutatónévmással élni, míg a magyarnak van *ő*-je (*iv*, *ü*: az *ő* házuk) és kettősragu *ők*-je, a finnek meg a *hän*-től egyragu *he*, kettősragu *het*-je. Csak az egy jakutban van 3. személynévmás *kini*; de ez nem részesül a rendhagyó többesben, hanem, mint akármely más névszó, *kinilär*-ré lesz.

21. Magyar viszonyragok és postpositiók.

Szintén fent. a 30—38. lapokon Hunfalvy úr a finn viszonyragokról, azok összetételeiről és osztályozásáról, s másfelől a magyar viszonyragoknak hasonló természetéről s a finnek némileg megfelelő csoportosulásáról szól. Az általános helyi viszony ragjai a finnben *na*, *ne*, *ta* (essivus, lativus, ablativus) levén, ezek közül a *na*-t megtalálja értekező úr a magyar helyjelelő *n*-ben (ház-on, Pesten stb.), és „az ablativus *ta* is nyilván megvan a magyar *től*, *től* viszonyítóban, melynek *l*-je összetétel útján járult a tőhöz.“ Hanem mit mondanak ehhez a *től*, *től* társai, *ról*, *ből*? Azt mondják, hogy ők nem általános viszonyjelelők, hanem egyike a fölszín(-*ról*), másika a belsőség(-*ből*) viszonyragjai közül való, és hasonlóképen a *től* a közelség viszonyragjai közül való, melyek csak a külső helyviszonyok sorába tehetők, nem az általánosokéba; tehát *től* értékileg csak a finn összetett ablativusraggal *l-ta*-val vethető egybe, a melyben az *l*, mint a külső helyviszonyt kifejező hely-alapszó maradványa, a magyar *től* kezdetének felel meg, s az általános viszonyrag (a távozást jelentő *ta*) a *től* végével áll szemben. Mert a dolog természete hozza magával, hogy a belsőséget, fölszint, közelséget stb. jelentő alapszók előtte álljanak az általános viszonyítóknak, melyek rajtok még csak

az ottlétet, ottlétbe jutást, ottlétből távozást fejezik ki, p. o. magy. *ben* (benn, bent), *be* (belé), *ből* (belől) — s szintig a finn *s-na* (-ssa), *s-ne* (-sen, -han), *s-tu* (*sta*). A *tól*, *tőlre* nézve tehát most ezen kérdések támadnak: mi tulajdonképen az alapszó benne, és lehet-e föltálatni annak párját a rokonnyelvekben? továbbá: általános viszonyragja (melyhez nyilván a vég-*l* tartozik) vajjon van-e valamely viszonyban a finn távolító *ta* raggal? s végre: kimutatható-e valamely egyezés a magyar, ugor és török nyelvek közt a három egyszerű általános viszonyragra nézve?

A *tól*, *től* nyilván a közelségből-távozást jelentő postpositio (hadd nevezzük így a valamely alapszóból és általános ragból összetett viszonyragokat, és egyszerűen viszonyragoknak a csupa általánosokat). Csakhogy nincsenek mellette az ugyanazon alapszóból készült közelbenlétet és közelbejutást jelentő postpositiók, helyettük *nál*, *nél* és *hoz*, *höz* levén. A mennyire a *ról*, mely *raj-t* és *re-á*, *rejá* szerint meg *ból*, *ből* = *balól*, *belől* szerint **raj-ól*, *rah-ól*-ből lett és **raj*, *rah*-féle alapszóból alakul, enged a *től*-re is gyanítva következtetni, ennek **tej*, *teh*-féle alapszavát állíthatnók föl. Ezt legkönnyebben a mongol *taγan*, *tegen* (dagan, degen) postpositióval egyeztetetni, mely egyszersmind dativusi (közelítő) és locativusi jelentéssel van, mely tehát nincs meghatározó irányraggal, vagyis csupa postpositionalis alapszó gyanánt áll előttünk; e mongol *taγan*, *tegen*-hez megint a szirjän és votják *din* csatlakozik, mely már csak a háromféle irányraggal fordul elé: szirj. *din-ö*, votj. *din-ä* = -hoz, -hez; szirj. *din-ün*, votj. *din-in* = -nál, -nél; szirj.-votj. *din-iš*, = -tól, -től. Véleményem szerint megfelel ennek a törökség részéről (mely különben a magyar *hoz*-nak is mutathatja föl párját a török *kat*, *kojbál* *kaz*-ban) a csuvas szintén postpositionalis alapszó *šom* (l. NyK. II, 31.), mely = török *jak'in*, *kojb.* *d'agan* közel (csuvas szókezdő s calthatatlanul tör. *j*-re mutat, l. fent. 245. l.; a közbenső gutturalis elenyészése nem ritka jelenség a csuvasban a török ellenében; csuv. *m* = tör. *n* van ebben is *tom-dir* = *don* ruha), melynek azonban *d'ag* a fogalmat jelentő alaprésze, a mint a másképen végződő karagasz *t'ög-aš* közel (casusragokkal adverbiumokat képező: *t'ögaš-ka* közelbe, *t'ögašta*, közelben, *t'ögašten* közelből) mutatja. Midőn így a sejtett magyar **teh*, *tej**)-ből indulván ki, török **jak-in*, *kojb.*

*) Ugyancsak ezen alapszó megfelelője rejlik a mordvin *ti* dativusragban, mely tkp. lativusi postpositio. V. ö. alább a 305. l.

d'ag-an (csuv. *šo-m*)-hoz értünk, e két végpont egymással szembe kerülése annyival kevésbé lephet meg bennünket, mert elvitázhatalan néhány példánk van rá, hogy székezdő tör. *j* magy. *t*-nek is áll ellenében, akár csak a *jap*-ísmak = *tap*-adni vagy *jaz* (jak. *sās*, kojb. *t'as*) = *tavasz*-t engedjük is meg. Különben magából a magyarból is *táj* (obben: dél *táj*-tt, *tájá*-ban) hozható föl a **teh*, *tej* párjaként, a miben a *táj* mélyhangusága sem lehet akadály.

A *től* postpositionalis alapszavát jóformán immár meghatároztuk; mit kell benne, hasonló magyar alakok szerint, általános irányragnak tartani, az sem lehet kétes: nem mást mint *ól*, *öl*-t, úgy hogy *től* = **tej-öl*, *teh-öl*. A magy. *ól*, *öl* volna tehát az ablativusi irányrag, melynek a hosszú önhangzó is mindenesetre lényeges része, nem csak az *l*. Mert különben megvan neki szép párja a vogul *el*-ben (*jol-el* alól stb.). De vajjon az *ól*, vog. *el*-nek *l* mássalhangzója eredeti-e? A vogul testvérének, az osztjáknak *ivet* (*êvet*) ablativusragja van, mely elég hosszú ugyan arra, hogy Castrén egy elveszett postpositióból eredettnek mondja, de melynek vég *t*-je is mindenesetre a vogul-magyar *l*-nek felel meg (tudva, hogy épen a vogul-magyar szeretik az *l*-t sok osztják *t* ellenében: p. o. *toll*, vog. *taul*, osztj. *tôgot* stb.); s hogy az osztják *ivet*-ben csakugyan a *t* jelenti a távolítást, mutatja a *na* locativrag mellett még néha eléforduló hosszabb *ivena*, *iven* (*ive-na*, *ive-n*), mutatja m'g néhány osztják adverbium is, p. o. *avas-ta* alulról (*avas-vôt* al-szél), *šovát-ta*, surgut dial. *kovatl-ta* messziről, *vanet-ta*, *vanetl-ta* közről, *kâmet-ta*, *kîmetl ta* stb. kívülről. Ezen osztják adverbiumoktól egyenesen áttérhetünk a mordvin *ingel-dü* elől és elülről, *ftal-da* mögül és hátulról, *kovil-da* honnan, *tovil-da* onnanféle postpositiók és adverbiumokra, a melyekben mind a *da* ablativusi irányrag van; ezek meg átvezetnek a cseremisiz *c* (hegyi dial.), *č* (Reguly, erdei dial.) *ragra*, a melynek Regulynál itt-ott még az eredetére visszamutató *t* alakját találjuk, p. o. *šengal*-tól lesz *šengac* hátulról (*šengal-č* helyett, mint *šengak* c. h.: *šengal-k*, *šengalka* hátra, v. ö. *šengal-ne* hátul, *šengal-an* hátra), *lívüil* alj-tól lesz *lívüč* alól (v. ö. *líväl-ne*, *lívälan*, *líväk*) stb.; a cseremisiz *č* (*t'*, *c*)-hez csatlakozik végre a votják-szirjän *š*, p. o. votj. *šor'is* közöl, -től (v. ö. *šor'in* közé), *kü'is* honnét (*kü'in* hol), *ot'is* onnét (*ot'in* ott), *tat'is* innét (*tat'in* itt) stb. *). — Így megértjük a magy. -*ól*, *öl*, vogul *el* *l*-jének

*) Ha itt a szirjän-votják *š* ragot is pusztá ablativusi irányragnak aeszszük, azt az ellenvetést tehetné valaki, hogy a votjában ezen *š* rag után,

mivoltát, hogy t. i. a z osztják *t*, *ta*, mordvin *da*, *dä*, cseremisiz *t'*, *c*, *č*, szirjān és votják *š*-nek megfelelőleg ablativusi irányrag, s látjuk így, hogy a magy. *től*, *től*-ben nem a *t*, hanem az *l* az, a mi a finn *ta*, *tä* ablativusi irányragnak felel meg. De a hosszú *ó*, *ö*, mely még az *l* előtt van, csak nem magyarázható értéktelen segédhangzónak, s a vogul *el*-nek *e*-je is aligha nem megvolt hosszúságból rövidült el. Talán nem nagy merészség azt sejteni, hogy mind a kettő, a magy. *ól*, *öl* s a vogul *el* ugyancsak az osztják *ivet* összevontabb és rövidült párjai, azaz, hogy nem egyszerű irányragok, hanem egyazon irányragos postpositio alakjai, melynek megint alapszava nyilván az osztják *ive* (magy. *ó*, *ö*, vogul *e*), melylyel meglehet a cseremisiz ablativusi *ge-č* van összefüggében. Hogy pedig a magyarban ilyen postpositiók, mint *al-ól*, *fel-ől*, *belől* (*ből*), **rajól* (*ról*), **tejől* (*től*), alapszavaikból nem egyenesen ablativusi irányraggal, hanem szintén postpositióval képeztetnek, nem fogjuk különösnek találni, ha látjuk, hogy az osztják nem csak a csupa irányraggal (*ta*-val) képezi ablativusi postpositióit (*it-ta*, *itl-ta* alól), hanem még többet is a teljes *ivet*-tel, p. o. *itpivet* elől, *oxtivet* fölülről, ról, *pirivet* (vagy *pire'ta*) hátulról, *pungadivet* mellől, *kuttebivet* közepe felől, *tibivet* belől, ből. — A magyar

midőn még személyragok járulnak hozzá, *t* betű toldatik közbe, p. o. *dorištim* (nem *dorišim*), s azt következtethetné belőle, hogy nem *š*, hanem *št* a rag, mely a finn összetett clativusnak (*s-ta*) felel meg. E fölfogás ellen azonban több ok szól. Először az *š* ragnak bővebb *šen* alakja levén, nincs ott a *t* betoldása, pedig ha eredeti és az értelemre szükséges, hangtanilag szintoly jól állhatna, mint a személynévmások előtt; másodsor a votják legközelebbi testvérnelve, a szirjān nem tud ezen *t* betoldásról semmit: *diniš* 2-dik személyraggal lesz *dinsid* (nem: diništid), *böris* 3-dik személyraggal *börisis* (nem: böristis), *doriš* — *dorsis* stb.; harmadszor a cseremisiz *č* (*c*, *t*) kétségtelenül megfelel a votják *š*-nek, p. o. a (*leč*, *lec*, *let'*) postpositióban, valamint a hosszabb *čen* (*cen*) a votj. *šen*-nek (*lečen* = *lešen*), azon elem pedig, melyet a finn *s-ta*-val egynek vett *št* *š*-jében kellene látni, t. i. a belsőség alapszava (melyből képződnek inessivus, illativus, elativus), megvan a cseremisiz *š-ta* locativus (inessivus) és *š-ka* (illativus) összetett ragokban, melyekkel egyebek közt a *kušto*, *tušto* hol, ott, *kuško*, *tuško* hová, oda helyadverbiumok készülnek; ámde ablativusi irányraggal e helyadverbiumok *kušeč*, *tušeč* vagy *kušečen*, *tušečen* (hegyi dial. szerint: *kušec*, *kušecen* stb.), a mi nyilván mutatja, hogy a cseremisiz *č*, *čen* (*c*, *cen*), s tehát a votják *š*, *šen* is más elem, mint a cseremisiz *šta*, *ška*-beli *š*, vagy a finn *sta*-beli *s*. Az említett votják *t*-betoldás, akármily különös is, s akármily (tán széphangzati) okból eredt is, semmi esetre nem eredeti, és az *š*-értékére nézve befolyhatónak nem tekinthető.

től (**tej-ől*) tehát még az által is különbözik a finn *l-ta*-tól, valamint *ből* (*belől*) a *s-ta*-tól, hogy az általános irányrag nem közvetlenül járul a közelséget, belsőséget jelentő alapszóhoz, hanem egy második postpositíói alapszó közvetítésével, míg a finnben e közvetítés nincsen.

Most a fentebb kitűzött harmadik kérdésünkhöz fordulva, hogy mily egyezés mutatható ki a magyar-finn, ugor és török nyelvek közt az eredeti általános irányragokra nézve, melyek az essivus, lativus viszonyát fejezik ki, — egyelőre a még tisztába korántsem hozott magyar és vogul e nemű ragokat számításon kívül kell hagynunk, várván, hogy a többiek összeállításából mit nyerhetünk talán a magyar ragok földelésére nézve is. — Legegyszerűbbek a török viszonyragok:

essivus (locativus): *ta, te* (*da, de*),

lativus (dativus) : *ka, ke* (*ga, ge*),

ablativus — : *tan, ten* (*dan, den*), csag-tör. *din, din* is.

Ezen irányragokkal képeztetnek, a mint tudjuk, rendesen a specialis helyviszonyokra vonatkozó postpositíók. — A cseremiszen megvan a locativusi *ta* (*š-ta* összetett locativusragban) s a lativusi *ka* (*š-ku* illativusban, meg számos lativusi postpositíók és adverbiumokban), — tehát egyezőleg a törökkel; ablativusi irányragul találunk a *č-t* (*c, t'*), mely hosszabb alakjában *čen* (*cen, *t'en*), a miből miután e *č-t* = osztj. *t, ta*, mordvin *da, dā*-nek ismertük föl, a *ten* (*t'en*) eredetibb, még pedig szintén a török *tan, ten*-nek megfelelő alak könnyen következtethető. Az osztjákban van lativusi ragul *ka, ga* (adverbiumokban, közönségesen *ja, a*) = tör. *ka, ga*. Votjakszirjän *ä, ö* = cseremis *ka*, p. o. *vilä* (szirj. *vilö*) fölé, fölfelé, reá, = cserem. *vilka, vülkö*. Ezenkívül pedig a cseremis az essivus-viszonyt még *na, ne*-vel jelöli, meg a lativusit *an*-nal adverbiumok és postpositíókban, p. o. *livül-ne, livül-an, derne* (*dene*), *deran, lan* (dativus-postpositio, ugyanattól az alapszótól, a melytől *leč*) stb. A szirjän-votják essivusrag *in*: *vilin* fölött, rajt (= cserem. *vilna, vül-nö*), *dorin* mellett (= cserem. *dorno, derne* — *dono, dene*); szintegy az osztjákban az essivus (locativus) *na* (*ne, n*)-nel van. A mordvinban van, a fentebb említett ablativusi *da, dā*-n kívül, még locativ *a, ä* (adverbiumokban és az inessivusi *sa* = *s-a*-ban; v. ö. *kos-a* hol = cserem. *kuš-to*); lativus-rag *u, i* (*al-u* alá, *ingel-i* elé, eléfelé, = ersza-mordvin *ov, ev*; v. ö. még a ezekben: *koz-a* hova, *toz-a* oda

= cserem. *kuš-ko*, *tuš-ko*). A finn essivus, lativus, ablativusragok: *na*, *ne*, *ta* (l. fent. 30. l.), a mihez még Ahlqvist jegyzetét (Mordv. gram. 69. §.) lehet tenni, hogy a mordvin-féle lativusnak is van a finnben meg némi nyoma: *kotio* (ettől: *koti*) haza (a melyben *i* és *o* között bátran egy gutturalist hihetünk elenyészettnek: *koti'-o*). Állítjuk össze már ezeket:

Essivus:	Ablativus:	Lativus:
tör. <i>ta</i> , <i>te</i>	tör. <i>tan</i> , <i>ten</i>	tör. <i>ka</i> , <i>ga</i> (<i>ke</i> , <i>ge</i>)
cserem. <i>ta</i> , <i>ne</i>	cserem. <i>čen</i> , <i>cen</i> (č, c, f)	cserem. <i>ka</i> , <i>an</i>
szirj. <i>voj.</i> <i>in</i>	sz. <i>voj.</i> <i>šen</i> (ś)	sz. <i>voj.</i> <i>ä</i> , <i>ö</i>
osztj.- <i>na</i> (<i>ne</i> , <i>n</i>)	osztj. <i>t</i> , <i>ta</i>	osztj. <i>ka</i> , <i>ga</i> (<i>ja</i> , <i>a</i>)
mordv. <i>a</i> , <i>ä</i>	mordv. <i>da</i> , <i>dä</i>	mordv. <i>u</i> , <i>i</i> (<i>a</i>)
finn. <i>na</i>	finn. <i>ta</i> , <i>tä</i>	finn. <i>ne</i> , <i>'o</i> .

Látjuk ez összeállításból, hogy a legnagyobb egyezés van az ablativusi ragra nézve, mely kivétel nélkül *t*-vel (vagy annak helyettesével) kezdődik; e mellett az a körülmény, hogy e ragnak *n*-végű török alakja, mely is egyedül különbözteti a locativusi *ta*-tól, megvan még a cseremisz, votják-szirjän nyelvekben, jóformán följogosít azt az osztják, mordvin és finnben is megvoltnak hinni, az ezekbeli *ta-tan* ná egészítvén ki. Ezen utóbbi nyelvek ugyanis annyival könnyebben elejthették a rag *vég-n*-jét, mert nincs ott a *ta* mint locativusrag, melytől amazt meg kellene különböztetni. — Valamennyiében az idézett nyelveknek megvan a *ka* lativusrag is, mert azt kell látnunk a szirjän-votják *ä*, *ö*-ben, mely épen úgy ejtette el a különben legkönnyebben eltűnni szokott gutturalist, mint maga a törökség között az oszmanli-török; azt kell látnunk a mordvin *a*-ban, míg az *u*, *i*, illetőleg *ov*, *ev* alkalmasint csak a *v*-ben tükrözi vissza a *ka* rag gutturalisát, az egész *ov*, *ev* tulajdonképen összetett rag, azaz postpositio lévén; azt találjuk végre a finn *koti-o*-ban is. De van a *ka* rag mellett még egy *n*-es lativusi rag a cseremisz *an*, finn *ne*-ben; a mint látszik, csak a finn-ugor nyelvek szeretik ezt, noha megjegyezni való, hogy az osztjáknak csak a *ka* ragja van. Azonban a törökségben is akadunk nyomára, ha a csuvas néha *na* v. *ne*-vel készülő dativust nem az accusativusi török *ni* hibás túlterjeszkedéséből magyarázzuk meg. — Nagyobb tere van az *n*-es ragnak az essivus (locativus)-ra nézve, hol a *ta*-val csak a török és cseremisz bírnak, s ez is *ne* mellett; sőt a törökségben egyes esetekben ily *n*-es rag eléfordulását venni

észre, p. o. *ku-čan* mikor = **ka-čā'in*, *čaγ* = kor-ból, v. ö. csuvas *čoh-ne*-korban, kor-tt. A mindenesetre csonka mordvin *a*, *ü-t* kérdés vajjon a *ta* vagy *na* raghoz kell-e számítani; azt hiszem az utóbbihoz, már csak azért is, mert a *ta* ablativusi ragtól különböznie kell. — Azt látván, hogy *n*-es ragalakok mind lativusi mind essivusi jelentésben szerepelnek, és tudván, hogy a két-féle jelentés között korántsem oly nagy a fogalmi különbség, mint akármelyik között és az ablativusi között, sőt a kettő közt igen nagy az átmeneti lehetőség: könnyen arra a sejtélemre jöhetni, hogy csak egy alapformából keletkeztek ezen *n*-es ragalakok, még pedig eredetileg essiv (locativ) jelentéssel, minthogy csak a *ka* lativusrag az, mely soha sem találkozik essivust jelentőleg.

Nézzük már most egy kicsit a magyar általános viszonyragokat (irányragokat), Hunfalvy úr (fent. a 31. lapon adott) előadására vonatkozólag. Abban mindenekelőtt meg kell kételnünk azt, hogy egy csupa névmásos helyadverbiumokról észrevett magyar *l*essivus (locativus)-rag létezzék — értve az *l*-t ebben: *hol*, *schol*. Mert előbb mégis meg kellene vizsgálni, vajjon ily adverbiumban nem lappang-e a névmáson *s* a viszonyragon kívül még egy közvetítő, hely, táj-t jelentő szó, megfelelőleg az idő-adverbiumokban észrélhető idő-, kor-t jelentő szóknak; még azt is, vajjon ezen helyjelentő szó után nem kopott-e talán egészen el a tulajdonképi viszonyrag, a mint csakugyan elkopott p. o. *mikor*, *azonnal*-ról. Ily vizsgálás közben mindjárt útba igazíthatnak bennünket a *hol* ismeretes mellékalakjai: *hun*, *hún* és *hutt*, azaz *hult* (ebben: *sohutt*, *sohult*); és legrövidebben célhoz juttat a mordvin *kovilda* v. *kolda* honnét, melyről elhagyván az ablativusi *da* ragot, marad *kovil*, *kol*; pedig a névmás csak *ko*, tehát *vil* a közvetítő hely-szó, alkalmasint ugyanaz, a mi *ingel*-ben az *el*, csuvas *omal*-félékben az *al* (NyK. II, 43. 48.), osztják *kám-etl-ta*-ban az *etl*, és számos cseremisiz helyadverbiumok és postpositiókban az *al*, *ül*, *ul*, *ül*. A mordvin *kovilda*-nak megfelelő demonstratív párja *tovilda* (*to-vil-da*); más ilyen helyszó van *kosa* *hol*, *kosta* honnét-ban t. i. *s*, mely = *š* a cseremisiz *kušta*, *kušec*-ben (*hol*, honnét) *s* egyszersmind a belsőséget jelentő alapszó; más még *tüpä-lü* itt, *säpülü* ott-ban, t. i. *pül* fél, oldal. stb. Ezen mordvin *kovilda*, *kol-da*-beli *kovil*, *kol*-ban legott rá lehet ismerni a magy. *hol*-ra, mely eszerint nyilván viszonyragtalan, és, mint a mordvin *kol* a *ko-vil*-ból, egy **homul*-féle alakból vonódott össze. Elkopott viszonyragja

pedig, egészen a *kor* = *kort* v. *koron* hasonlatosságára, kétféle volt, t. i. *n* vagy *t*: *hol-t* (v. ö. *sohutt*, *sohult*), *hol-n* (v. ö. hun, hún). A viszonyrag elkopására nézve különben a *hol*-nak tökéletes párjai a magy. *alul*, *hátul*, *felül*, *belül*, *utol*-féle adverbiumok, még pedig az *ul*, vagy akár hosszú *úl*, bennök semmi egyéb, mint a **hovul*-beli **vul* (azt hiszem megvolt e hely-, táj-jelentő szó eredeti alakjában a *v*, s ez okozza főleg a mély *u*, *ü* hangzót); így, a fentebb fölhozott adatok szerint, szépen egymásnak ellenébe kerülnek magy. *kivül* és osztj. *kâmetl* (*kâmetl*-ta), *elül* és mord. *ingel*, csuvas *omal*, *hâtnul* és cserem. *šengal* (mintegy magy. *seggül*) stb., a melyekben nincs semmi viszonyrag; mert mikor azt mondjuk, hogy *hátul*, *elül* van, tulajdonképen *hâtult* v. *hâtulon*, *hâtun* (csuv. *hîzalda* v. cserem. *šengalne*) kellene, és igen helyesen járultat a nyelv a *hâtul*-félékhez még *ról* postpositiót, mint akármely más névszótövhöz: *hâtulról* stb.

Az *ott*, *itt* (*ottan*, *itten*) is igényelnek némi vizsgálatot. Ha az *ottan*, *itten*-ben a viszonyragok ismétlését meg akarjuk engedni (úgy hogy *t* és *n* locativragok volnának meg), vagy a vég *n*-t másnemű nem viszonyragféle toldaléknak tartjuk: könnyen visszavihető az *ott*, *itt* a *hol* (-*hutt*) analogiájára, t. i. **ovul-t*, *ol-t*-bül lett *ott*, **evül-t* (*evél-t*), *élt*-bül lett *étt*, *itt*; ezeknek megfelelőleg állíthatnók föl a mordvin: *tovil*, *tüvil* töalakokat. És ez, úgy látszik, a helyes fölfogás: mert a *másutt* és *mindenütt* is, melyek mégsem választhatók el *ott*, *itt*-től, egyszerűen megfejtődnek a *hâtul*-félék szerint, *másult*, *mindenült*-ből. A magy. *ott*, *étt*-hez fölötte hasonlók az osztj. *totta* (szurg. *totti*), és *tette* (szurg. *tetti*, *tet*), melyekből aligha nem szabad a *ta*, *te* locativusragnak az osztjákban is az *n*-es rag mellett létezését következtetni, épen úgy a mint a magyarban, cseremiszbén is léteznek egymás mellett.

Az ablativusi *ól*, *öl*-ragról már fentebb szóltunk, úgy fogván föl azt, hogy csak az *l* benne az igazi viszonyrag (*ó-l*, *ö-l*), az egész pedig postpositio. — Kérdés, vajjon a *honnan*, *onnan*, *innen*-ből egyenesen következik-e *nan*, *nen* viszonyrag? Az *onnan*, *innen*, a benne rejlő hely-alapszóra nézve, bajosan szakasztható el az *ott*, *itt*-től, kivált midőn *másutt* mellett is van *másunnan*. Továbbá miután, fentebbi összeállításunk szerint, a török-ugor és finn nyelvekben csak *t*, *ta* vagy teljes alakú *tan* ablativusi rag található, nem hihetjük, hogy ezt az utóbbit nem kellene keresni az *onnan*-ban, midőn annak végét tisztán kivethetjük benne. E szerint *honnan*, *onnan*, *in-*

nen, *másunnan* helyett ezen alakokat teszszük föl: **hol-tan*, *ol-tan*, *il-ten*, *másultan*, s az *l-tan*-nak *n-nan*-ba való átmenetelét, *l-nan* alakkal közvetítjük, melyet a hasonképzésű (l. NyK. III, 74.) *tül-nan*-ban még valóban meg is találunk. A *nan*, *nen* rag tehát csak a *tan* másodrendű elváltoztatjaként foglalhat helyet az ablativusi viszonyrag rovatában, úgy mint a cseremis *čen*, szirjān *šen*; mert hogy a *t-s* ragalak is még ismeretes a magyar nyelvben, mutatják az *onnét* (*onnat*), *innét*, melyekben a második *t* aligha lehet más, mint az ismerélt ablativusi viszonyrag.

A legelterjedtebb lativusi rag *ka*, mely valamennyi török-ugor és finn nyelvekben megvan; hát nem volna meg a magyarban? Előre is hinnünk kell, hogy megvan, csak hogy talán elváltozott vagy rövidült alakban. Hunfalvy úr fent. a 31. lapon az *á*, *é* (*va*, *ve*) ragot állítja föl, mint egyszerű magyar lativusragot. Ezt még közelebbről kell szemügyre vennünk. A *hová* alak nem lehet tiszta alap a *vá* ragalak fölvételére; mert mindjárt lehet sejteni, hogy a *v* nem egyéb, mint a mi **hovul-t* (= *hol*)-ban is, de azt is, hogy e szót hajdani **ho-vul-ha* *ho-vol-ha*-féle alakból kell megfejtenünk (fölvéven a majdan elenyésző gutturalisként *h-t*); a hosszú *á*-val való *vá* e szerint a *vol-ha* (*vohha*) két szótag összerántásából keletkezett. Egyazon azonban evvel a *vá*, *vé* factitivusi postpositio, minthogy a **vol* nem kevésbbé jól lehet fél-t oldalt jelentő postpositionalis alapszó. E felfogást, lenyegében, már fentebb a 74. lapon a *tül* magyarázása közben mondtam ki, s igazoltam a jelentési átmenetre nézve is; itt csak annyibz nérek el tőle, hogy nem a pusztá *val* rövididülését látom a *vá*-ban, hanem a hátulról bele összerántott egyszerű lativusragot is. — Más mint a *vá*, *vé* az *á*, *é* ezekben *alá*, *elé*, *Pesté* stb. Ennek nem lehetett *v* az elején, mely a *vá*, *vé*-ben még mai nap is erősen megvan, vagy pedig a megelőző mássalhangzóhoz áthasonúl. Azonban az eddigiek után nem nehéz, mi voltának nyomára jutni. Van *hazól* (= oszt. *xudîvet*), s megfelelő lativusi alakja: *haza*, nyilván rövidítve *házá*-ból, mint *bele* a *belé*-ből stb. Az *ó-l*, *ö-l* megfelelően az osztj. *îve-t*-nek, az *á*, *é* megfelel az ersza-mordvin *ov*, *ev* lativusnak, melyet legalább is *ova*, *eve*-vé kell kiegészítenünk, lévén benne először is az alapszói elem = osztj. *îve*, meg az eredeti lativusrag, melynek gutturalisa vagy a *v*-ben lappang, vagy egészen elenyészett (*o-va* v. *ov-a*). A mint tehát *kudu* = ersza-mord. *kudov* = **kudova* megfelel a magy. *házá*-rak (**haz-ova*, *haz-ava*), úgy e

következtetés a magyarban positiv támasztópontot nyer az *eleve* = *elő* által. Egyszerűen az *á, é* ugyancsak az *ól, öl*-nek megfelelő lativ-jelentésű *postpositio*, de nem egyszerű viszonyrag. — Az *oda, ide*-ből azt következtették, hogy *az, ez*-nek hajdan *od, ed* alakja volt; elfelejtették, hogy az *oda, ide*-ben nem csak névmásnak és viszonyragnak, hanem, még pedig a viszonyrag előtt, hely-jelentő szónak is kell lennie; e hely-jelentő szó nyilván más mint a *hová*-ban (mert különben *oda, ide* helyett *ová, ivé* lett volna), és a *d* éppen annak maradványa, vagy helyesebben mondva a *da* (mely helyett *dá*-t is tehetünk) ebből a hely-jelentő szóból meg a hozzájárult egyszerű lativusragból össze van vonva. A kérdéses helyjelentő szócska megvan különben a votják mind a három correlativ helyadverbiumban: *kítőn* hol, *otín* ott, *tatín* itt; *kítőis* honnét, *otís* onnét, *tatís* innét; (s már *c*-vé változva ezekben:) *kíci* hova, *oci* oda, *taci* ide; eredetére nézve bátran utalhatunk az osztj. *taga* = hely-re, mely az irtis-dialectusban csakugyan használtatik ilyen adverbiumok kifejezésére: *met tagaja* = hova, *met tagana* hol, *met tagajövet* honnan. Megjegyezhető e mellett, hogy különben szintoly rövidítéssel mint a magy. *oda* van a kérdő adverbium osztj. *hoda* *hová*, s ehhez csatlakozik a *hodan* = hol is, mely = votj. *kítőn*, a *dan* = *tagan(e)*-nak magyarázódván. — A magyar dativusi rag *nek* (melynek, mielőtt Imre S. úrként (NyK. II, 328. stb.) brevi manu *ne*-re és *k*-ra darabolnók föl, a *k-t* haszontalan toldaléknak tartván, mégis a magyarban még meglevő teljesebb alakját és ennek közönséges magyar analogiáit kell számba vennünk), úgy látszik már nem bír eredeti lativ viszonyraggal, hanem elvesztette azt a maga végéről, még pedig csak a szintén nem egyszerű *á, é* volt meg a végén. Tudvalevőleg a *nek* azon postpositiók közé való, melyek egyszersmind igével összeköthető adverbiumok (úgynevezett igekötők), s mint postpositiók rendesen rövidebb, kopottabb alakokkal vannak, mint: *ba, be* és *bele, belé, be; ra, re* és *reá, rá; hoz, hez* és *hozzá*; szintígy van *nak, nek* és *neki*-menni, *neki*-esni (*neki*-megy a *falnak* — egészen olyan, mint: *belément a vízbe*). A milyen kétségtelen tehát, hogy *be* a teljes *belé*-nek rövidítése (v. ö. uruszág-*bele* a H. B.-ben), oly bizonyos az is, hogy *nek* teljesebb alakkal tkp. *neki* azaz *neké*, a mi mellett még az is fölhozható, hogy 3-dik birtokosraggal van *nekie* (azaz: *nekije, nekéje*) s ez csak úgy rövidült el a közönséges *neki*-vé, mint az *övé* a még szintén hallható *öveje* (övéje) helyett.

Hogy a szó végén álló dativusi *nek*-ről elkopott hátul az *é*, nincs mit csudálnunk, ha a rövid *ba*, *be*, *ra*, *re* alakokat nézzük. A *nak*, *nek*-ben tehát a lativusi jelentés már csak a megvolt alakjának értéke szerint van meg; maga a *nek-é*-ből kivett *nek* pedig postpositionalis alapszó, az a mi a *bel* (*belé*-ben), az *el* (*elé*-ben), az *al* (*alá*-ban), a *köz* (*közé*-ben) stb., tehát se *k*-ja nem haszontalan toldalék, se általában a *nek* szét nem választható *ne* és *k* részekre. Azt is megmondhatjuk, hogy mit jelent körülbelül ezen alapszó *nek*: mint a mely, lativusraggal (vagy postpositióval), dativust, allativust teszen (nem illativust), azt jelenti a mit a *től* alapszáva, mely az *ól*, *öl* raggal (vagy postpositióval) ablativust fejez ki; egyszóval a „közelség, mellettség“ egyik alapszáva. Sőt annál fogva, hogy a *től* és a *nek* is magashangú, s hogy a *től* = **teh-öl*, *tej-öl*-nek **teh*, *tej* gutturalis végű alapszáva van, s miután fentebb az eredeti *tan*-nak *nan*-ba való átmenetét láttuk (*hol*-nan), még azt is lehet sejteni, hogy a *nek* tán nem is egyéb mint a *től*-beli *teh*, *tej* (vagy akár *tek*, mert a gutturalist szorosabban meg nem határozhatjuk), úgy hogy a magyar dativus alak szerint is ugyanazon viszonyban állana az ablativusi *től*-hez, melyben a cseremis *lan*-féle dativus a *leč*-féle ablativushoz, vagy a votják-szirjén *lě* dativus a *leš*, *liš* ablativushoz; úgy hogy végre a magyar *nek* dativus megegyezné a mordvin *ti* dativussal, mely erősen összerántott alakban azonban megvan vagy megvolt az *i* = ersza-mord. *ev* összetett lativusrag = magyar *á*, *é*, valamint a magyar *nek(é)*-ben is megvolt.

Az *á*, *é*-ről még az *att* (-ott), *ett* (-ött)-re kell térnünk; mert könnyen átlátható, hogy p. o. *alól*, *alá*, *alatt* egy összefüggő sort tesznek. E fölismeréssel pedig egyszeriben megtaláltuk annak magyarázatát is, hogy miért választatik el oly állandóan a *tt* az *al*-tól közbenső önhangzó által, és miért kettős a *tt* (alattam)? Ugyanis világos, hogy a mi az *alól*, *alá*-ban, az *al* között és az egyszerű ablativusi lativusi viszonyrag között van, az legyen szintén az *al* között és az essivusi (locativusi) egyszerű viszonyrag között. Ezen közbeneső valami pedig nem más, mint az osztják *îve*-nek megfelelő magyar *ov*, *ev*, melylyel *al-ól* lesz *al-ov-l*-ből, *al-á* az *al-ov-a*-ból; tehát az *alatt* is kell, hogy ebből eredjen: *al-ov-t* (*al-av-t*), *fölött* ebből: *föl-öv-t*, a kettős *tt* meg a *vt*-ből, a miért a *v* eltűnte után a *tt*-előtti hangzó nyiltabbá válhatott. A hol tehát a locativusi *tt* előtt még önhangzó van (*helyett*, *Felhérváratt*), azt a *t*-vel együtt *avt*, *ovt*, *evt*-ből keletkezettnek kell hin-

nünk, noha nem ritkán a szóróvidítési hajlam még ezt is kiszorítja (Fehérvártt).

Nem szándékom most a magyar viszonyragok és postpositiók egész tanát venni tárgyalás alá; azért még csak az *ül, ül* (királyül)-ra nézve jegyzem meg, hogy az, tudvalevőleg a lativusi *vá, vé*-hez úgy viszonyulván, mint essivus vagy locativus, csakugyan nem más mint az *ul, ül* az *alul, elül, hátul*-ban, a melyeknek locativusi viszonyának kifejezésére hozzá kell pótolni a *t* vagy *n*-ragot: *alult* v. *aluln* (v. ö. *sohult* és *hun*).

23. Csuvas hangutánzó igék.

A török hangutánzó igékhez, melyeket NyK. II, 338. stb. összeállítottam s képzésmódjuk szerint magyaráztam, pótléklül íme a csuvas e nemű igéket adom, melyek, mint egy legrokonabb testvérenyelv szóképzéséről előre is lehet várni, nem mutatnak ugyan föl új képzőket, hanem gyakran új hangutánzó alapszókat ismertetnek meg velünk, s itt-ott némely már nem hangutánzónak látszó igének megfejtésére fognak ujjmutatással szolgálhatni. Követem itt a török igéknek idézett értekezésében használt osztályozását.

Első csoportul vannak fölhozva (NyK. II, 340.) a *kar, kîr* stb. képzőjűek, meg az *îr, ur* stb. képzőjűek, a melyekhez ezen csuvas igék sorakoznak:

kîsker, kîcker: kiáltani, kiabálni = *tat. kîckîr*.

kayer: bőfogni = *tör. kegir*.

ayer: nevetni (hangosan) — az *a, a, a* (nálunk *ha, ha, ha*) nevetési hangtól.

üzür: köhögni, prűszkölni, v. ö. *tör. aksîr, öksür* II, 342. és csuv. *üslük* köhögés.

toyer: horkolni (ló — or. *фыркать*).

mager: sírni, ordítani, bögni (tehén) v. ö. *tat. mangra* (NyK. II, 343).

mügür: bögni (bika), v. ö. *tör. ögür*.

jîyer: hîni, utána kiabálni = *tör. kîyîr, kojbal* kēgar, kējgar (a török szókezdő *k* néha *j*-vé lesz a csuvasban, p. o. *kan* = csuv. *jon*).

jîr: sírni; — összevonva *jîyîr*-ből, alapszó *jîy* = *tör. jîg, aγ: jîgla, ayla*, I. II, 344.

şîyîr: rîni, wimmern, heulen, кричать — az alapszó rokon a *jîr*-ével, v. ö. csag. *sîkta* II, 346.

šeger (šigir): füttyölni — v. ö. *tat. sığır* II, 341. (Visnevszkinél van *šigir*la, még gyakorító képzővel).

šingir: orrát fúni = *kobj. singer, kar. singer, tat. simgir* (Reguly: *šengar-t*, még causativ *t* képzővel).

Ezen csuvas igetőkben az utolsó szótagbeli gutturalist rendszeren a képzőhöz valónak kell tekinteni; csak *jir* (e. h. *jijir*) és *šigir-t* a török hasonlításnál fogva *jij-ir*, *šig-ir*-nek taglaljuk, az *ur*, *ir*, *ir* alakú képzővel, a mit joggal is tehetünk, mert a csuvas is osztja sokhelyt a II, 343. említett török *k*-hangvesztést. Ez: *mager* utólag még bizonyítja, hogy II, 344. *mangra*-ban helyesen a *gra-t* néztük képzőnek. — Az említett világos hangutánzókon kívül még ilyennek magyarázhatónak tartom ezt: *hoj-jir* bánkódni, búsulni (tkp., a *hoj-t* magy. *jaj*-félének vévén: jajogni, sohajítani, v. ö. *hoj-ru* sohaj, fohász). Van ugyan még *hoj-ja* (rövidebben *hojeh*) = tör. *kaj-ru* szomorúság, bánat, melyből (de ugyanazon *ur*, *ir* képzővel) a *hoj-jir-t* lehetne származtatni, de ez lehet egy nem használt *hoj-je*-(*kaj-ja*-) igetőnek (*ga* képzővel II, 347.) nomen actionisa, s a *hoj-jir* azért származhatik egyenesen *hoj* alapszóból, a melyből különben a *hoj-je*-(*kaj-ja*)-t is kellene eredtetni. Mindenesetre egy hangutánzó alapszó kerül ki, mint a *hoj-jir* és *hoj-ja* gyöke; s a *hoj-jir* jelentésére nézve érdekes tudni, hogy a megfelelő török *kaj-jir*-mak ezt teszi: aggódni, gondozni, gondot viselni, a mit csak azért hozok föl, hogy a magyar *agg*-ni (aggódni), mely nyilván a *g* (= *ga*) hangutánzó-képzőt mutatja, hasonló alapszóból eredhetésére figyelmeztessenek. — Ide való hangutánzónak látszik ez is: *čigir* hasmenésben szenvedni, mely a *kegir* (kager), *aksir*, *öksir*, *osur* (II, 342.), *jak. öyüj* (347.), *singer-féle*, a testi organismusnak bizonyos hangadással végbemenő műtéteire vonatkozó igék sorába tartozik. — Továbbá *vir* fúni (= tör. *ür*), minthogy a fuvási hanghoz (*vv*) nem tartozik az *r*, ezt hangutánzó *r*-es képzőből valónak mutatja. Hasonlóképen a magy. *fúj*-ni-ban*) még a *ga* (II, 347.) képző változatja lappang, valamint a *hív*-niban (*hioni*)-ban is. — Nem lesz fölötte nagy merészség, a csuv. *suver*, *sur* = tör. *savur*, *savir*-mak (szórni gabonát) igét is *ur*, *ir* képzős hangutánzónak mondani, a *sav* (*suv*) alapszó a lapátnak a

*) A NSzótár a magy. *fu* hangutánzó gyökelemre a *csagataj*-tör. *pu-lab*, *puladi*-t idézvéen hasonlatúl, ezt nem helyesen taglalja *pul-ab*, *pul-adi* *ra*; mert ez nyilván *pula*-mak ige, *la* képzővel, s nem *pul* hanem *pu* a *pu-la* igetőnek alapszáva.

levegőn átesapása hangját ábrázolván. — Végre a csuvas *šuver* (alunni) is tekintetbe vevén p. o. a *pihen*-nek is hangutánzó voltát, szintén *šuv* alaprészében az alvó rendes menetű lélekzetét fejezheti ki; figyelmeztetek e mellett arra, hogy az alvást jelentő *ös* árja gyök, szkr. *svap* is a lélekzeti hangot látszik utánozni (*sva-p*, a *p* szintén a szanszkrit causativképző alapeleme), meg arra, hogy a tör. *ojan* (*oĵgan* ébredni) is hangutánzónak mutatkozik (II, 339.). A csuvas *šuver*-nek nem felel meg képzőre nézve a tör. *uĵu*-mak, jak. *utuĵ*; ha ez is hangutánzó találna lenni, akkor a *ga* képző alá tartoznék (II, 347. v. ö. *ulu* = jak. *uluĵ* = kojb. *ëlga*).

A *gra*, illetőleg *ra*-féle török képzőhöz (NyK. II, 344.) tartozik csuvas: *šingra*, *šangra* csengeni (ebben: *šingrav* v. *šangra* csengettyű).

janra, jandra: csengeni (áthatólag: *jandrat* csengetni).

Következik a *la*, *le* képző (II, 344.), melylyel vannak csuvas ühle: zokogni — képzőre nézve is = tör. *aĵla*, csag. *jĵĵla*.

kagala: kotlik (a tyúk, *kaga kaga* szólással).

kavala: rágni (ném. kauen).

ohla-t: sohajtni (v. ö. tör. *aĵla*; még cselektető *t* képzővel, mely általában a hangutánzó igékhez gyakran hozzájárul, mikor a hangadásnak valamely eszköze vagy általában tárgyá képzelhető még a tulajdonképi cselekvő subjectumon kívül; így *ohlat* tkp. = *machen, dass es* [a szólamszervek] *oh macht*; v. ö. *kopgtatni* az ajtón).

kīšla: leharapni, rágni, fogával törni (p. o. diót), — a *kīš* tehát a harapási neszt akarja jelenteni; körülbelül = *ropogtatni*.

hortla: horkolni (ló — Visn. *horka-t*, meglehet csak *horkla-t* helyett, mely egészen = magy. *horkolni* volna).

taberla: lábával rúgni, topogni (ló) = tör. *tapĵrda* II, 346. (szép példa a *da* és *la* képzők egyértékűségére, I. II, 355.)

A *ta* (*da*, *de*) képző, mely egyértékű a *la*, *le*-vel, s a törökben leginkább *r* és *l* végű hang-szók után lép föl (még pótlólag hozom föl a tör. *kokog-da*-mak kodácsolni igét, melynek alapszava eléggé világos, v. ö. csuv. *kaga-la*); a csuvasban is főleg ilyen, még pedig kéttagu hangutánzókhöz járul, p. o.

koderdattar: csikorgatni fogát (*ttar* caus. képző, l. *ohlat* alatt, mely minden önhangzó végű igetövhöz kettős *tt*-vel csatlakozik; *ko-derda* tehát = csikorog, *koder koder* hangutánzótól).

kížirda: vaczogni, csikorogni, és:

kížirda-t, kížirda-ttar: csikorogni, recsegni, = tör. *kížiřda* II, 346.

toberda-ttar: lábával a földön topogni, tánczolva — v. ö. *taberla*.

jangerda-t: csörögtetni (v. ö. *jangerma* csörgő, csengettyű, közvetlen a *janger* hangszóból, mint tör. *čakmak* tűzűtő aczél, a *čak*-ból).

šaderda-t, -ttar: csikorog (p. o. szekér, *šader šader* hanggal, v. ö. *šaderma* v. *šadīrmak* klapper, rassel, schnarre).

šagerda-t: rasseln (v. ö. *šagerža* kinderklapper, schnarre).

čiyarda: csikorogni, recsegni, knarren (= magy. *csikor*-og, a hangutánzó rész szerint; v. ö. II, 360., hol a magyar *g* jelentése a *da* képzőével van egyeztetve.)

požulda, požulda-t, -ttar: suddogni — v. ö. tör. *fisīlda* II, 347.

jībolda-t: hizelegni

čagalda: kaparni (a földben mint p. o. a kutya).

Ebben is: *hiberde* örülni a *hiber* egy interjectiós örömjelentő szónak látszik; a cseremis *övör-t* ugyanaz, s ez egy kicsit gondolóra vétetheti velünk a magy. *örül* alapszavát is. — Egytagú hangszóhoz járul a *ta* képző ezekben: *tap-ta* tapodni, letiporni (v. ö. *tab* rúgni, és *taberla*) és *tokta* keresztül ütni (v. ö. *tokmak* schlagel, stössel).

A *da, de* képzőt II, 355. egy „facere, machen“ jelentésű igének magyarázván, mely egy a magy. *tev-*, csuvas *tuw* igével (itt föl lehet hozni, hogy csuv. *as-tuvas* valamit, tkp. ész-tenni vlnit, a. m. emlékezni valamire, és *čop-tuvas* csók-tenni = csókolni), egyszersmind a finn *tek*-ből a képző végén megvolt gutturalisra következtettem. Ezen gutturalis-végű teljesebb képző alak, úgy látszik, a csuvas *dīy* ezekben: *an-dīy* fulladni, éhen halni, és *pīnday* v. *pīndīy* megfulladni (füsttől), a melyekben az *an* és *pīn-t* a lég után kapkodás hangfestőjének nézhetjük. Egészen bizonyosnak azonban nem merem adni ez igék ily fölfogását, mert van a hasonló képzésű *īndīy* eskünni is = jak. *andayaj* (v. ö. tör. *and* ičmek, és mongol *andayaj* eskü).

A török *ga* képzőhöz (II, 347.) tartozó egynehány csuvas hangutánzó ige is találkozik:

haška: lélekezni (erősen, sebesen), és még passivo-reflexiv *n* képzővel:

haška-n: hortyogni, keuchen — *haš* a neszes, sziszegő lélekezetről. pūr, pūrūy: vizet fűni szájából — v. ö. *pūskūr* II, 340., a mely sze-

rint a csuvas *pür* tán nem is eredeti *r*-rel van ; a képző elrövidült úgy mint a magyar *g*.

lirya: morogni, fonni (macska) — v. ö. *mür*-ilda II, 347.

lürgä: lármázni, zenebonát ütni.

šakka: kopogni, — v. ö. *šakla-t* (kopogtatni) ütni, és jk. *čokuj* II, 248.

Minthogy a csuvasban is a gutturalis elenyészhetik, nem lehet tudni, vajjon *sŷ-n* csepegni-ben (az *n* reflexivképző) a *γ* még az alapszó vagy az igeképzőhöz tartozik-e ; az előbbi valószínűbb. Így egy *in* (*en*) reflexivképző előtt egészen kiszorúlhatott a *ga* képző megfelelője, mint p. o. *čig-en*, *čig-n* (sich verschlucken, sich räusp-ern), *tag-in* (botlani, v. ö. magy. *akad*, tör. *dokun*-mak hozzáütödni), *šüz-en* (megrázkodni a hidegtől). Vagy pedig csak az önhangzója maradt meg a képzőnek, mint II, 348. a török és jakut *a*, *e*, *ï*, *u*, *ŷ*, *ŷ*-félékben : mint *ä* ebben : *čiträ* reszketni = tör. *titre*, jk. *titiriä* (mely valaha *titir-gä* volt = magy. *dider-eg*) ; mint *i* ebben : *sirbi-t* fecscsenteseni, vagy *sirbi-n-der* szétfecscsenteseni, hinteni (v. ö. török *serp*-mek öntözni, meghinteni, permetezni). — Ennek : *kizenes* (nyeríteni), minthogy csak ezen infinitivus alakban hozzák föl Reguly és Visnevszki, nem tudom *kizen-e* a csuvas igetője, vagy *kizene* ; mindenesetre = tör. *kišne* II, 348. — Ide való hangutánzónak vélem magyarázhatni ezeket : *uven* elfáradni (*uv-gŷ-n*, v. ö. a fáradság mordvin interjectióját : *uf uf*) ; *ügen*, *ügün* megbánni, sajnálni (*üg-in*, v. ö. *üh-le* zokogni) ; *hoba* betenni, zárni ajtót = tör. *kapa*-mak, tat. *kapka*-mak (a hangutánzó *kap*, v. ö. német *klapp* !)

Végre, mint a törökben *čak*, *čarp*, *tep* (l. NyK. II, 351.), van a csuvasban is néhány hangutánzó igető, melyek ugyan semmi igeképzőt nem láttatnak magokon, de melyekről az, a mint az idézett helyen a törökre nézve valószínűnek állítottam, elenyészhetett. Ilyenek : *šab* ütni, csapni (= kojb. *sab*, tör. *čap* ; jak. *sabä* ; van *šaptar* mintegy : csapogtatni, v. ö. csagataj *dopdur* II, 347.) ; *šob* tapsolni, pofonütni ; *šöb* kanállal enni ; *huz* okádni, kiköpni = tör. *kusmak* (v. ö. ném. *kotzen*) ; *čav* kaparni (a földben, tyúk) v. ö. *čagalda* kaparni.

24. Ebel H. : Zur lautgeschichte (Kuhn Zeitschr. f. vgl. spr. XIII, 261. s köv.)

A mit Ebel ez érdekes cikkében ad, az az árja nyelvekbeli mássalhangzók történeti és természeti részint meghatározása, részint

észrevehető változásainak fejtegetése; ez első cikkében különösen az aspiratákkal és spiransokkal meg félvocalisokkal foglalkozik. Meg kell vallani, hogy Ebel ez értekezésében legalább sok részletes észrevétel magyar-altaji nyelvésznek is leköti a figyelmét, ki szóhasonlításával mindenek előtt egy hasonlító hangtant tartozván megalapítani, bizony nem tesz czélszerűtlen vagy haszontalan dolgot, ha egy különböző nyelvtéren is a nyelvhangok biztosan kimutatható és történeti tényekként megkérdelhetetlen változásait, mint előlegesen ad notam venni valókat tanulmányozza. Hiszen utóvégre a nyelvhangok változásai nem a nyelvek oktan szeszélyéből, hanem alakítási szerkezetükben rejlő némely tényezőkön kívül, főleg általános physiologiai viszonyokból erednek, melyek lényegesen ugyanazok lévén különböző családbeli nyelvekre nézve is, nem lehet hogy sokszor e különböző nyelvtérekben hasonló okból támadt hasonló hangváltozások ne mutatkozzanak. Ily szempontból indulok ki, midőn a fent czímzett értekezés fő pontjait a magyar nyelvész közönséggel meg akarom ismertetni.

Ebel a szanszkrit, görög, latin, német alap-mássalhangzókat (egyelőre mellőzve a csupa hehező *h*-t és görög spir. aspert) rokonságok szerint ily rendszer-schemába rakja:

<i>lab.</i>	—	p	ph	f	
		m	b	bh	v
<i>ling. (dent.)</i>	—	t	th	sz	
		n	d	dh	s(z) r, l
<i>pal. (gutt.)</i>	—	k	kh	ch	
		ñ	g	gh	j y

Az 1. 3. 5. sorokban vannak a kemények, a 2. 4. 6.-ban a lágyak; megint az 1. oszlopban a nasalisok, a 2.-ban a hehezetlen explosivae, a 3.-ban a hehezetes (aspirált) explosivae, a 4.-ben a spiransok, az 5.-ben a semivocales (angol ejtésű *w, y*). — Kiemeli a nasalisnak főleg a lágy explosiva (media)-hoz való közelségét, honnét az *mb, nd, ñg*-nek *mm, nn, ññ*-be való átmenete; innét *bn* lesz *mn* (sőt *mm*, v. ö. újném. stimme = gót stibna), *bm* — *mm*, *gn* — *ñn* (v. ö. *Agnes* német ejtését = *Añnes*; a gör. és lat. legalább szóközepén: *γίγνομαι, γινώσκω* lesz *γίνομαι, γινώσκω*; a latinban *i-gnarus, i-gnotus, cognosco* stb.; ha lat. *flamma* egy **flagma*-ból származik, közvetítő alaknak kellett lennie **flañma*-nak, mert hasonlóképen nasalis előtt az explosiva legelőbb

nasalissá lesz, p. o. ebben : *somnus* = szkr. *svapna*, *ὑπνος*); innét *m* váltakozik *b*-vel a latinban (*hibernus* = *χειμερινός*), és görög *μπ*, *ντ*, *γκ* az új-görög ejtésben rendesen *μβ*, *νδ*, *γγ*-vé lesznek, azaz : a nasalis a kemény explosivát mintegy közelebb vonja magához. — És csakugyan, hogy a nasalis közelebb áll a lágy explosiva (*media*)-hoz mintsem a keményhez, azt részben bizonyítja a magyar hangtan azon ténye is, hogy csak *dn* assimilálódik néha *nn*-né, de soha sem *tn* (*alunni* = aludni, *tunná* = tudná). Megint látván, hogy a *bm*-nek erős hajlama van *mm*-mé lenni (a görögben *βμ* is *πμ* is *μμ* lesz : *τίτνμμαι* — *τίτνμμαι*), hogy fogjuk föl p. o. a lapp *bm*-et, mely a rokonnnyelvekbeli csupa *m*-mel áll szemben, p. o. *čalbme* = finn *silmä*, m. szem? Azt kellene gondolnunk, hogy a *bm*-ből ejtéskönnyítés végett, tehát gyengülésképen lesz *mm*, *m*, és talán még sincs úgy a dolog.

Áttér Ebel a *tenuis aspiratae* hangérték szerinti meghatározására. Ezeknek háromféle ejtése lehetséges : 1) a *tenuis* és *spiritus asper* határozottan egymástól elválólag egymásután ejtetnek. Ilyen a szanszkrit és újabb indiai nyelvekbeli aspirátáknak mai ejtése. De kétséges, úgymond, vajjon ezen ejtés mindenütt és mindenkor divatozott-e Indiában ; 2) a hehezet alkalmazkodik a *tenuis* organumához, vagyis : a *tenuis* után a megfelelő spirans ejtetik ki : *pf*, német *z* = *ts*, *kch*. Ilyenek a felnémet aspiráták általánosan, kivéven a *kch*-t, mely csak a svájcziai szájában hangzik így, különben csak *ch* spirans használtatván. 3) a *tenuis* a spiranssal (az organumához alkalmazkodott hehezettel) összeolvad. Azonban ez összeolvadás módját mégis különösen érti Ebel, azt mondván, hogy „*der hauch wird durch das geschlossene organ gestossen*.“ Az organumnak mégis csak meg kell nyílnia, különben nem kapunk semmiféle hangot ; ha pedig megnyílásával együtt kitör a levegő, okvetlenül explosiva jó létre és a spirans, a nyílás némi ideig megmaradtával, csak hozzá csatlakozhatik az explosivához, azaz a 2. alatti ejtés jó létre. Ha pedig az explosivát teljeséggel el akarjuk marasztani, nem is szabad az organumot egészen bezárnunk ; de akkor meg csak spiranst kapunk. És ezen, mellékesleg mondva physiologice kissé lehetlen, ejtést Ebel azért tartja az igaz aspirata igaz ejtésének, mert belőle (és nem a *ph*, *th*, *kh* 1. alatti-ból) volna kimagyarázható annak egyfelől német *pf*, *z* (*ts*)-vé, másfelől *f*, *sz*, *ch*-vá való elfajulása ; de elfeledi, hogy hiszen az 1.-ső (*ph*, *th*, *kh*) ejtésmódnak is kellene abból kimagyarázhatónak lennie. Tehát világos, hogy az igaz aspirátának a két első ejtésen kívül nem lehet

még harmadik ejtése, a nélkül, hogy meg ne szünnék igaz aspirata lenni, azaz át ne menne tiszta spiransba. Megjegyezhető különben, hogy a 2-dik ejtés (tenuis-spiransos) oly mássalhangzót hozhat elé, mely nem egy nyelv hangérzékének egyszerűnek tetszik; így az altaji nyelvek, melyek szó elején nem szeretik a kettős mássalhangzót, megtürik e helyen a *cz*-t, s a német *pf*-et is szó elején nem is lehet oly két-hangzósan ejteni, mint közepén és végén (p. o. *pferd*, *pfund* — a melyet a magyar *font*-nak vett át, nem *pofont*-nak, és valóban többet hallunk benne az *f*-ből mint a *p*-ből, míg p. o. *apfel*-t lehet *ap-fel*-nek ejteni; ezenkívül lehet *pf* után *r*, *l* is: *pfriem*, *pfrende*, *pflegen*, *pfanze* stb.). Ha ezen ejtést, a melyből közvetlen a tiszta spirans-féle ejtés következik, az ó-görög aspiratákról is föl akarjuk tenni. t. i. φ = ném. *pf* (a mint a szó elején hallik), s ennek megfelelőleg ejtve χ = *kch* (a melynek olyforma ejtéséhez csak kevésse vagyunk hozzászokva), a ϑ = *ts*-re csak azt kell megjegyeznünk, hogy ez az *s* nem a mi közönséges *s*-ünk lehetett, hanem azon spirans a melybe később át is ment, vagyis Brücke szerint *s*⁴ (1. Grundzüge der physiologie der sprachlaute 39. l.). A német ellenben közönséges *s*-szel aspirált (*z* = *ts*), a miért is neki az aspirata elfajulása *s* (p. o. *wasser* ebből: *water*, valamint *zehn* ebből: *tehn*, angol *ten*). S az ógörög aspiratának e fölfogása eléggé megmagyarázza a $\pi\varphi$, $\tau\vartheta$, $\chi\chi$ -nek írt kettőzést: mert a német sem írhatná okszerűen másképen a *pf* kettőzését mint *ppf*-fel; megmagyarázza továbbá az aspiraták π , τ , χ -val való kitételét is a reduplicatióban. Valószínűnek lehet még azt is mondani, hogy az ily ejtésű aspiraták tiszta spiransokká válásának, nem mind a háromra nézve egy időben kellett történni; jelesen, hogy a legnehezebb ejtésű *kch* (χ) alkalmasint legelőbb vált tiszta spirans *ch*-vá. Ebel a görög aspiratákról az ő 3-dik (lehetetlen) ejtés módját teszi föl, s arra hogy a görögök *ph*, *th*, *kh*-t nem ejtették a *h*-t különhallatva az 1. mód szerint, így hozza föl okait: 1) mert érezték az aspiraták különös megjelölésének szükségét, miután egyideig ΠH és $K H$ írással úgy a hogy segítettek magokon; 2) μ , ν , ρ , λ következnek az aspiraták után, szó elején is (kivéve $\chi\mu$, $\vartheta\mu$, $\varphi\nu$, valamint általában nincs $\varphi\mu$); 3) még két aspirata is egymás mellé kerül: $\chi\vartheta$, $\varphi\vartheta$; 4) a ξ , ψ előtt szokásban volt $X\Sigma$, $\Phi\Sigma$ nem lehet vala, ha χ , φ = *kch*, *ph*; 5) a jóniai $\alpha\pi'$ $\iota\pi\pi\upsilon\upsilon$ különben nem különböznék $\alpha\varphi'$ $\iota\pi\pi\upsilon\upsilon$ -tól, v. $\epsilon\pi\omicron\varrho\acute{\alpha}\omega$ -féle $\epsilon\varphi\omicron\varrho\acute{\alpha}\omega$ -tól. Látni való, hogy e nehézségi okok, ha érnek is valamint a *ph*, *th*, *kh* ellen, nem támaszthatók egyszersmind a 2-dik mód sze-

rinti (*pf*, *ts*⁴, *kch*) ejtés ellen; mert, a mely közülök ez ellen leginkább érne valamit, a *χθ*, *φθ* ejthetelensége, nem áll mihelyt csak a *pf-t*, *kch-t* ejthetése áll; ez pedig ejthető, v. ö. német *köpft*, *rupft* stb., svájci *wacht* (*wakht*); sőt *czt* is ejthető, p. o. tót *cti*; a *t* után aztán akár *h-t*, akár egy *s*⁴ spiranst ejteni, nem okoz semmi nehézséget; a főnehézség, még pedig a mi magyar vagy német ejtőtehetségünkre nézve, a *χ*, *φ*-beli spirans (*ch*, *f*)-nak *t* előtti ejtésében áll, értve szó elején is, mert különben nekünk is játékdolog az. Ámde ez valóban nem nehezebb mint a *π*, *κ*, melyet a görög szépségesen megtűr és ki tud ejteni szó elején is (*πτόλεμος*, *κταομαι*), s megtűri a szláv is az ily *kt-t* (*kto*, tót *kterē*), és csakugyan van *cht* is szó elején p. o. a tót *chivī*-ben, és *ft* még az altaji mordvinban is (nem eredeti összeszorítás következtében: *ftal*). A *χθ*-nek 2-dik mód szerint való ejthetése ellen tehát nem lehet alapos kifogás, meg nem is kell csodálnunk e *φθ*, *χθ*-t szó elején oly nyelvben, mely a *π*, *κ*-t is ugyanott ki tudja ejteni; végre pedig nagyon furcsának kellene tartanunk azt a postulatumot, hogy a görög nyelv ejtése elejétől fogva okvetetlenül valami rendkívül lágy, könnyű és széphangzatú volt legyen.

A *mediae aspiratae*-t, úgy véli Ebel, tán a szanszkritban is aligha kell külön *h*-val ejteni, mert még szóelején is vannak *gh-n*, *dh-m*, *ghr*, *dhr*, *bhr*, *bhl*, *dhv*; azonban ily consonanscsoportok ejtésének abszolút lehetőségét, a melyet különösen Arendt kimutatott (a Beiträge für vgl. sprachf. II, 285. stb.l.), ő is megengedi, s így a csak ránk nézve álló relativ tehetetlenséget nem szabad elismert tények (a mai indiai ejtés) ellen bizonyító okúl használni. Keveset nyom az, hogy hébe-hóba a szanszkrit aspirata spiranssá lesz (*gh* — *h*, de *dh* is — *h*, a mi épen a *h-s* ejtés mellett tanuskodik), mert ez az aspirata természetes fejlődése.

Ezentúl ahhoz a kérdéshez fordul Ebel, vajjon az ógörög ejtésben, noha az írás nem különbözteti meg, nem voltak-e mégis lágy aspiraták? Némileg, de nem döntőleg mellette szóló két ok volna: 1) hogy az úgörög a *γ*, *β*, *δ*-t spiransnak ejti (arab غ, *v*, arab ذ vagy lágy angol *th*), 2) hogy a régi grammaticusok e betűket, *media* nevezettel, a *tenuis* és *aspiratae* közé helyezték. Ebel azt tartja, hogy hol aspirációval hol a nélkül ejtették, a mi azáltal némileg valószínűtlenné lesz, hogy az úgörög a *γ*, *β*, *δ* ejtésében nem mutat ilyen ingadozást. Különben még azt a véleményt is, melylyel Ebel látszik lenni, hogy t. i. a mediából vagy általában az egyszerű explosívá-

ból csak aspiratio közvetítésével lehet spirans, vissza kell utasítunk: mert az explosívához kellő lég-elzárásnak egyszerű lazulása hozza elé a spiranst, és keletkeznek így explosívából spiransok oly nyelvekben is, melyekben igaz aspirátának legkisebb nyoma sincs, p. o. a törökben γ a k -ból (varmak és varmaya, nem elégedvén meg a nyelv a csupa lágyítással, míg a csuvasban p. o. a k mindig csak g -vé lágyul, és γ -vé csak a $h = \chi, \text{ح}$); szintígy van török z , melly etymologice d , t -ből eredt stb.

A spiransok külön tárgyalását a német spiransok felsorolásával kezdi E., melyeket a részben tökéletlen német írásmód elhagyásával, így ad:

f, s, ch, hh
 v, z, j, jh

megkülönbözteti a ch -t ebben ($ich, r\ddot{u}cheln$) a $rache, tochterbeli ch$ (hh)-tól; a $j = g$ ebben königes északinémet ejtés szerint, a $jh = g$ ebben tages ugyana szerint. Megfelelnek ezek a kétféle k, g -nek, azaz guttural és palatal k, g -nek. A Lepsiusféle átírási rendszer szerint $ch, hh = \chi', \chi; j, jh = \gamma', \gamma$. — Az u, i -nek megfelelő félvocalist w , y -nak írja (ang. *water*, francia *ayez*), s közülök a y -t az ógörögről is fölteszi ilyenekben: $\mu\omega\alpha, \kappa\alpha\iota\omega, \epsilon\ddot{\iota}\eta$ — $\mu\upsilon\upsilon\alpha, \kappa\alpha\upsilon\alpha, \epsilon\ddot{\iota}\eta$, azaz: $\mu\upsilon\upsilon\alpha, \kappa\alpha\upsilon\omega, \epsilon\ddot{\iota}\eta$). A fentebbieken kívül még új spiransok lépnek föl, a dentalisok és palatalisok (elő, gutturalisok) közt helyt foglaló hangok közül, melyeket Ebel az *assibilate* közös nevével jelöl meg, s melyek legrendszeresebben fordulnak elé a lengyel nyelvben, a hol három sorral vannak, ú. m.

1) <i>ten. c,</i>	<i>med. dz,</i>	<i>spir. s,</i>	<i>z</i>
2) <i>cz (č),</i>	<i>dž,</i>	<i>sz (š),</i>	<i>ž</i>
3) <i>ć,</i>	<i>dź,</i>	<i>ś,</i>	<i>ź</i>

Az *assibilate* név ellen az a kifogás lehet, hogy az csak az 1. és 2. oszlophoz illik, a 3. 4.-beli spiransok bizony csak *sibilatae*, melyek semmi explosívára nem támaszkodnak. Az különben helyes észrevétele, hogy az *assibilatio* egy fokon áll az *aspiratióval*; hiszen a dentalis *aspirata* 2-dik ejtés-módja nem egyéb mint *assibilatio* (s így meg is felel p. o. a lengyel *dz*-von a szkr. *dhvan* hangozni igének). Ha azonban arra is emlékezünk, hogy mi tulajdonképen a szláv nyelvekben az *assibilatio* okozója, hogy az t. i. a jésítés (*mouillirung*), kiterjeszthetjük erre is a fentebbi észrevételt, s így egyszersmind

megtaláltuk azt is, a mi kivált a mí altaji nyelveinkben az *ös* árja nyelvek aspiratiójának felel meg. És csakugyan, a mint a görög aspirata a csupa aspiráló elembe (a spiransokba) ment át, úgy nem ritkán azt találjuk, hogy a jésített hangzó a csupa jésítő elemmé (csupa *j*-vé) vált, mint p. o. a *t*-ből eredő török *j* ebben: *ajak* (l. fent 241. l.), vagy a szintily magy. *j* a napjaim-ban (l. 293 l.) stb. A jésítés, a miről kétségtelen nyelvhasonlítási tények győznek meg, megfoghatja az oly mássalhangzókat is, a melyek még semmiféle önhangzói *j* elemmel (*i*-vel) nem érintkeznek; szintígy az aspiratiót is történeti hangfejlődésnek kell tulajdonítnunk, mely valaha még nem létezett.

Ezek után Ebel a spiransoknak a szanszkrit, latin, német, görög, kelt és szláv nyelvekben mennyire eléfordulását, kivált a *v*, *j* spiransok és *w*, *y* félvocalisok viszonyát tárgyalja általánosan, mely szakaszból azonban csak itt-ott egy-egy pontot tartok említésre eléggé érdekesnek. Így a szanszkritban hiányozván lágy dentalis spirans (*z*), az *s*, a hol megkívántatik a lágyulás, egyenesen *r*-be megy át; a latinban szintén nincs lágy *s* (*z*), hanem gyakran vocalisok között *r*-be ment át a kemény *s*, p. o. *-ârum* = *-âsâm*. A latinnak régebbi korára nézve azonban, véli Ebel, föl lehet tenni egy ily lágy *z*-t, a mint ez megvan az oszokban (*-azum* gen. plur.) úgy, hogy ez esnék közbe a szkr. *âsâm* és lat. *ârum* közé, úgy a mint a gót *-izô* (comparativus) is az ófelnémet *-îro*-hoz vezet át; aligha álltak elé, azt mondja, Furius, Valerius, Papirius-féle szók közvetlen kemény *s*-es Fusius stbiből, hanem kell hogy előbb ezekben az *s*-nek lágy *z* hangja lett legyen, mely mindenesetre megvolt neki a Clausus = Claudius-ban. Érdekes ez észrevétel ránk nézve, mert *s*-hangból keletkező *r*-rel nekünk is van dolgunk, p. o. a csuvasban, s néha a törökben. Különösen a szanszkritot tekintve azt kell mondanunk, hogy az *r* kifejlődése nem egyéb mint egy folytatott lágyulás, s csakugyan a csuvas nem eredeti *r* nagyrészt oly helyen találkozik, hol a nyelv szabályai a lágyulást kívánják meg, azaz két vocalis között, s az oszmanli-török is legtöbbszörmire már a kész lágy *z*-t állítja ellenébe a csuvas *r*-nek. Azonban csak a latin és német *s*-ből keletkezett *r*-hez lehet hasonlítani a csuvas *r*-t, mert az *s*-nek, mely különben még megvan a csuvas nyelvben, szabályos lágya a *z*, és az *r* mint *s*-ből eredt hang csak nyelvhasonlítólág mutatható ki. — A latin *o* megfelel szanszkrit *va*-nak ebben: soror, *socer*; alkalma-

sint, véli Ebel, a *v* elébb tompává tette az *a* hangot, mielőtt kiesett, úgy mint az angol *w* hat az *a* ejtésére ebben : *water*, *quarter*; v. ö. gör. *κοδράντης*-t a lat. *quadrans*-ból. E helyes észrevételt alkalmazhatjuk némileg arra is, hogy csuv. *tuvat* (e h. *tuvar*), *tvat* a törökben dört (mélyhangulag *dort* volna), v. ö. jak. *tiörd* (**tuord*), vagy arra, hogy csuv. *tuvar* só (e h. *tuva*) = tör. *toz*, jk. *tös*. — A görögben valaha megvolt félvocalisok *w*, *y*, vagy önhangzóvá lettek (*ῥέσις*-ből *ῥέσις*, *ἄρρηκτος*-ból *ἄρρηκτος*, *δρῖν*-ből *δοῶν*), részint metathesissel (*ταῦρος* = galliai *tarvos*, **κρυω*-ból *κρίω*); vagy megmaradtak egy ideig elébetolt vocalis által (vocalvorschlag) támasztva (*ἑέρση*, kretai *ἄερσα*, azaz : *ἑέρση*, *ἄέρσα* = *ῥέρση*, e mellett : *ἕρση*); vagy hehezetet vettek föl, mely után aztán kiestek (*ῥέσπερος*-ból *ῥσπερος*, *γυμῆς*-ből *ὑμῆς*, s általában *ῥ* minden *ῥ* helyett szó elején); végre legerősebb támaszt nyerhettek elébetolt muta media által, úgy hogy *γρ*, *δγ* keletkeztek (ez utóbbi magyarázza p. o. a *μειζων* alakot ebből *μειγών* : *μείγων*, *μεδγών*, *μειδγών*; hogy a pusztán volt *w*, *y*-hez utólag ily támaszbetű járulhat, mutatják az iráni nyelvek, p. o. perzsa *gāh* = szkr. *vāsa* stb.), meg a román nyelvek (lat. *iacere* azaz *yacere* lesz későbbben *diacere* = olasz *giacere*). A tény itt tehát az, hogy *w*, *y*, kivált szó elején, explosivát nyernek támaszul, jelesen *g* és *d*-t; hogy ily úton a pusztá *y*, vagy akár *j*-ből, melyet úgy sem lehet szorosan elválasztani tőle, *ž* hang is keletkezik (p. o. az olaszban). Ugyane tényt látjuk fölmerülni a mi áltaji nyelveink körében, abban, hogy a szókezdő török *j*-t több tatár dialectus *ž*-nek ejti vagy írja is (ج); hogy a mongol szókezdő *dz* vagy *z* a *j*-betű jegyével van írva; hogy a kojbál és karagasztatár *t* (*d'*)-t valamint a csuvas *ś*-t és a jakut *s*-t állítanak a török szókezdő *j* ellenébe (mely utóbbiak csak azért kemények, mert e nyelvek szeretik a szó elején a kemény mássalhangzót s a jakutnak általában nincs is lágy *z*-je). Már most tudva levén, hogy a török szókezdő *j*-nek különböző etymologicus eredete vagyon (tehát a tatár, kojbál, csuvas, jakut megfelelőknek is), kérdés, vajjon az illető eredeti hangzókából fejlődtek-e a török *j*-nek helyettesítői, vagy csak ennek mediumán át álltak-e elé? Már egyelőre tekintve azt, hogy *j* a jésítés útján többféle eredeti mássalhangzóból eredhet (teszem csak gutturalisból és dentalisból), tehát többfélét reducálhat egyféle, könnyebben van megfejtve a kojbál *t'*, csuv. *ś*, jak. *s* egyfélesége, ha, a mi lehet is, a közvetítő *j*-ből eredetjük, mint ha a többféle eredetiből egyenesen

származtatjuk, a mikor nincsen azon egyféslelést biztosító ok-hatás (mint a *j*-re nézve a jésítés); továbbá mind egy csoportbeli nyelvek ezek (a török, tatár, csuvas, jakut), melyek egymástól elválásuk koráig, igen hihetően bírhatták az akármiből eredt szókezdő *j*-t, s csak elválásuk után fejlesztették azt tovább különféle módon (a *koj*bál csak dentalissal támasztván: *t*, *d*; a tatár *ž*-vé változtatván a fölteendő *d* ejtést; a csuvas *ž*-t felcserélvén *š*-vel, mert annyit ér ez, csak kemény mássalhangzóképen, s találkozik is még tör. *č*-vel; megvan még *č* is = tör. *j*, p. o. *čirä* = *jürek*; a jakut végre *s*-szel, *z*-helyett, mely *d*-ből keletkezett volna, mint a görög *ζ* *ōj*-ből. E fölfogás mellett végre még az hozható föl, hogy kivételesen megmaradt a csuvasban is a *j* = tör. *j*, p. o. *jora* = *jara*-mak, *jivala* = *juvala*-mak stb., nyilván való jeléül, hogy a szókezdő *š* általán véve tör. *j*-ből ered, csak hogy nem minden ily *j*-t tudott elfogni az elvasztulás és megsziszegősülés. S így jóformán mégis az igazat találja el a szókezdő jakut *s* eredetéről Böhlingk véleménye, mely ellen a Magyar Nyelvészet IV, 437. l. még kétségeket támasztottam; s így továbbá szóhasonlító kutatásainkban nem annyira azt kell kutatnunk, miből ered egyenesen a csuvas *š*, jakut *s*, hanem a török *j*-ből kell kiindulnunk, melynek eredetét azonban legtöbbsnyire csak a török-ségen kívülről fogjuk meghatározhatni.

Végre Ebel az *l*, *r*-nek, melyeket helyesen mintegy dentalis és lingualis félvocalisoknak nevez, szentel értekezésében egy szakaszt, különösen az *l*-nek kétféle nemét emelvén ki (gutturalis lengyel *l* és palatalis *l*). Amaz az, mely az *u*, *o* hangokba átmegy, vagy az előtte való vocalisnak ilyen hangszínezetet tud adni (minthogy könnyen valami *ü*-féle hangzik előtte, úgy hogy p. lengyel parasz-tok *Michal* helyett tisztán *Michaul*-t ejtenek. A szerb ezen *l*-t a szó végén *o*-vá változtatja, p. o. *bio* e h. *bil* = or. *быль*, *pisao* = or. *писаъ*, *pisal*. — A szláv után legtisztábban a franczia mutatja az *l* megvoltát abban, hogy *al*, *ol*, *el* látszólagosan egyenesen *au*, *ou*, *eau*-be mennek át, valóság szerint, úgy véli, csak *aul*-féle alakok közvetítésén át. Már Böhlingk is (Jakut gr., 4. l. jegyzet) kifejjezi e véleményyt, hogy az orosz-lengyel *л* (*l*) idegennek inkább *u*-nak hangzó ejtése, a franczia *au*, *ou* = *al*, *ol*-ra emlékeztet; és egy régi franczia (1414—1420-ról kelt) könyvben *manteaulx*, *chevaulx*, *chasteaulx*, *eulx*, *ceulx*, *hault*-féle írásmódot találván, azt gyanítja, hogy az *l* előbb csak homályos-hanguvá tette az előtte való vocalist, mielőtt egészen

kiesett. A german nyelvtéren találja Ebel az *l*-t az angol *calm, calf, calves, talk, fall*-ban; a svéd-dán-angol *fälla, folde, fold* = falten-ban; az *al*-ból való hollandi *ou*-ban *d, t* előtt: *houden* halten (svéd *hålla*, dán *holde*, ang. *hold*), *out* alt (ang. *old*), *hout* Holz stb.; a görögységben tanuskodnak róla a krétai glossák: *αἰκάρ, ἀνκίονα, ἀνμα, ἀῖσος, θείγεσθαι, ἀνγεῖν, ἐνθεῖν* e h. *ὀλκόν* stb. — Végre a latinban is bizonyítják az *l* különbségét már a régi grammatikusok, kik az *l*-nek szó elején *k* *ö* *z* *e* *p*-ejtést tulajdonítanak; *v a s t a g a b b a t* (plenum; largius, pinguius profertur) szó közepén, mikor nem kettős, mássalhangzó előtt és utána (*sol, silva, flavus, clarus*); *v é k o n y a b b a t* (exilem; subtilius effertur), mikor kettős (*ille, Allia, Metellus*). Ebből magyarázza aztán Ebel, hogy egyszerű *l* (tehát vastag *l*) előtti *o, u* váltakozik kettős (vékony) *ll* előtti *e, i*-vel ilyenekben: *pepuli: pello, perculi: percello, volo, vult: velle, vellem; facultas: facillimus, olim: ille* stb.; *-ulus, -olus* kicsinyítőképző *e* mellett: *-ellus, -illus*; továbbá, hogy metathesis mellett főleg *o, u* szerepel, mint *pulmo* = *πλεύμων*, *fulgeo* *e* mellett: *φλέγω*, *flagrare, flamma* (*flagma); *tuli, tolero* *e* mellett: [t] *latus*; továbbá az *u* betoldását ezekben: *vinculum, periculum, piaculum* régibb *vinculum, periculum, umber pihaculu* helyett, meg kölcsönvett szókban: *Hercules, Aesculapius* ezekből: *Ἡρακλῆς, Ἀσκληπιός*; végre azt, hogy egyszerű *l* előtt rokonnyelvekbeli *a, e* helyett *o, u* lép föl: *famulus* = oszk *famel, mulgeo* = *ἀμείλω, molo* = gót *mala*, ószl. *melfa, culmus* = *κάλαμος*; meg kölcsönvett szókban is: *crapula, catapulta* ezekből: *κραυπάλη, καταπέλτης*. — Ezután berekesztie szakaszt az *l*-nek a román nyelvekben való fejlődése, mely nem egy irányban haladott, azért, mert különböző ejtési hajlamoknak engedtek a nyelvek, a franczia p. o. kivált az *ül*-t szeretvén, a spanyol meg a *ly*-t. — Ránk nézve is, hogy itt is még egy pillantást vessünk a magyar nyelvre, nagyon érdekes az *l* különböző természete. Vastag, söt lengyelféle *l*-nek a közönséges magyar ejtésben is eléfordulását az élesen figyelő Regner T. is állítja (I. Nyelvt. Értesítő II, 411. 413.) és nem ez adja-e annak kulcsát, hogy különböző tájéjtéseinkben az *al* lesz *á, ó, ua*, az *ol, öl* — *uó, üö*, az *el* — *ê, ie* stb., hogy a ragok és képzők végéről az *l* el szokott maradni (*-ru* = *rul, vótá* = *voltál* stb.)? Bizony a fentebbiek után, legjobban úgy magyarázódnak meg e jelenségek, ha az eltűnt *l*-nek a vastag (gutturalis) *l*-féle jellemet tulajdonítjuk.

BUDENZ JÓZSEF.

Könyvhirdetések.

A magyar nyelv szótára. A magyar tudományos Akadémia megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János m. akad. r. tagok I. és II. köt. 1. 2. 3. 4. füzeté, egy-egy füzet ára 1 frt. Pesten 1863. Emich Gusztáv m. akad. nyomdásznál.

Cherstomathia Fennica. — Finn olvasmányok a finn nyelvet tanulók számára. Szerkeszti Hunfalvy Pál. A magyar Akadémia kiadása. Pesten 1861. Eggenberger Ferdinánd akadémia könyvárusnál. I—X, meg 1—580 lap. A gyakorlati segítő, mely a szokat elemezi, 93 lapot teszen. Ára 3 for.

Abuska, csagataj-török szógyűjtemény. Török kéziratokból fordította Vámbéry Ármin; előbeszéddel és jegyzetekkel kísérte BüdENZ József. — A magy. Akadémia kiadása. Pesten 1862. Eggenberger Ferd. akad. könyvárusnál. Ára 1 for.

Nyelvtudományi Közlemények. Kiadja a magy. tud. Akadémia nyelvosztályának bizottsága. — Szerkeszti Hunfalvy Pál. Pesten 1862. Eggenberger Ferdinand m. akad. könyvárusnál. Első kötet. 476 lap. Ára 3 for. Második kötet. 478 lap. Ára 3 for.

Magyar Nyelvészet. Szerkeszté Hunfalvy Pál.

Első évfolyam, Pesten 1856. 412 lap. ára 5 frt 25 kr.

Második évfolyam, Pesten 1857. 478 " " 5 " 25 "

Harmadik évfolyam, Pesten 1858. 486 " " 5 " 25 "

Negyedik évfolyam, Pesten 1859. 480 " " 5 " 25 "

Ötödik évfolyam, Pesten 1860. 550 " " 5 " 25 "

Hatodik évfolyam, Pesten 1861. 556 " " 5 " 25 "

Mind a hat évfolyam együtt 25 forint.

Pesten **Osterlamm Károly** könyvárusnál.

A

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMENYEK

e folyó 1864 ik évre három füzetben jelennek meg.

A „**Nyelvtudományi közlemények**“ értekező részében azon értekezések vannak, melyek az Akadémia és a bizottság ülésében felolvastattak vagy tárgyaltattak. „Ismerető részök“-ben pedig tudósítások lesznek a bizottság üléseiről, s könyvismertetések úgy a bel- mint a külföldön megjelent nyelvtudományi munkákról; ennélfogva ezen „Ismerető rész“ elfogad akárkitől bírálatokat.

Az előfizetési ár a 30 nagyrétű ivet tevő **három füzetre** csak **három forint**, postai bérmentes szétküldés mellett 3 frt 30 kr. újpénzben.

Az előfizetési pénz alólirotthoz küldendő, ki a szétküldést pontosan fogja teljesíteni.

Pest, 1864. febr. 14-én.

Eggenberger Ferdinand,

m. akad. könyvtáros.

(Barátok terén).

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVTUDOMÁNYI BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

HARMADIK KÖTET.

HARMADIK FÜZET.

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMAI KÖNYVÁRUSNÁL.

1864.

TARTALOM.

	Lap
Régi magyar családi és idő nevezetek Mátyás Florián	321
A székely népköltési gyűjtemény, nyelvészeti tekintetben, hún történeti bevezetéssel. Fogarasi János.	361.
A magyar családnevek. Fábián István	389.
Cseremisz tanulmányok. Budenz József	397.
Vegyes apróságok. Budenz József	471.
Könyvismertetés. Hunfalvy Pál.	475.

RÉGI MAGYAR CSALÁDI ÉS IDŐNEVEZETEK.

Történet- és régiségtudomány nagy közönségnek kedves termékei olvastatnak, méltányoltatnak. Szók és nyelvvidomok fölötti értekezésnek, keves olvasója. Vagy azért, mert nyelvtani kérdésben, az egyébként észszerű meggyőződést igénylő közönség tekintélyvel is megelégszik: vagy mert az értekező, a könnyebb felfogatu tárgyas modort mellőzve, elvont okoskodást szeret közölni.

Pedig a nyelvtörténet végetlen, nagyrészt járatlan térein meglepő, érdekes tárgyakkal találkozunk, melyek fényképei a hontörténetiek és régiségtaniak mellett is mulattatók lehetnek. Így az őseinknél divatozott családi nevek, idő, öltözet, fegyverzet nevei házi eszközökre, magán és nyilvános életre, vallásra stb. vonatkozó nevezetek ránk maradt nagy mennyiségét, kellőképen értelmezve és szerkesztve kegyeletes érzelmű magyar kedvelni és becsülni is tudná.

Nyelvtörténeti közlemények lehető mulatságos voltát kívánom bemutatni mai értekezésemmel „régi magyar családi és időnevezetekről.” Mely szótári kivonat legyen serkentő ilyenmű tüzetesb vizsgálatok kezdésére, — a netán megkezdett — vagy be is fejezték eredményei közlésére.

I.

Családi nevezetek.

Familia.

1. Nem. „És siratják földnek nemi, és nemek magoknak, Dávid házának nemi magoknak.” (Familiae et familiae seorsum, familiae domus David seorsum) Zachar. XII. 12. Bécsi C. „Azért mert

Dávidnak volna házából és neméből" (de domo et familia David) Luk. II. 4. Münch. C.

2. *Család.* „A harmadik részlet kedég az ő életöknek, és családoknak életire tartják vala.“ Teleki. C. 19. Kérem k. hogy az szolgabíró fogására k. köldjen oly embert, kinek családja nincs.“ 1555. 400 m. l. 162. „Nincsen proféta megutálván, hanem csak az ő hazájába az ő rokoni és családi között.“ Márk 6. Pesti.

3. *Csalárd.* „Ha az háznak csalárdját oda nem hittam volna.“ Tihanyi C. 314.

4. *Cseléd.* „Joseph lön az hiü és böles szolga, kit az atya Isten az ő kis cselédének, az mi urunknak és asszonyunknak gondviselőül és táplálólul előttök járóvá tön.“ Telegdi Pred. III. 181.

Paterfamilias.

1. *Házi atya.* „Valahol a házi atyának kegyelmes malasztját lelendem.“ Rut. II. 2. Bécsi C.

2. *Házi ember* (homo rex) „Mennyeknek országa hasonlatik házi emberhez, ki akart szamot vetni ő szolgálival.“ Mát. 18. 23. Mün. C.

3. *Családos ember.* „Hasonlatos mennyeknek országa családos emberhez.“ Jordánszky C. 552.

4. *Csalárdos embör.* „Más példánk vagyon az egy embörről, ki az csalárdos embörnek menyekzőjébe bemene.“ Tih. C. 11.

5. *Cselédes ember.* „Hasonlatos a cselédes emberhez.“ Telegdi. III. 459.

6. *Házbíró ember.* „Hasonlatos az mennyeknek országa az házbíró emberhez.“ Mát. 20. 1. Sylvester.

Mas, vir.

Férfiu, férfi. „Akar férfiu akar nemberi hivatlan bemenend királnak palotájába.“ Hester. 4. 11. Bé. C. „Ki tött embereket kezdettől fogván, férfiat és nemberiet töttö azokat.“ (masculum et foeminam fecit eos) Mát. 19. 4. Mü. C.

Foemina, mulier.

1. *Asszon.* Önállólag = domina. „Vimádjuk szen achszin Máriát.“ Sírbeszéd. „Szent Mária asszunt hívök.“ I. Endrekori ima. „A

más szolgáló lány kedég követi vala ő asszonyát“ Hest. 15. 7. Bé. c. (sequebatur dominam). „Angyaluknak asszuna, Patriarcháknak asszuna stb.“ Peer Codex. Loretói litánia. (Regina angelorum). Ide tartozik „Asszony anyám.“ (domina mater) kettős ragozással. „Éltemig valo szolgálatomat ajánlom Nagyságodnak, mint szerelmes asszonyom anyámnak.“ 1596. Forgács Ferencz levele a pécsi püsp. könyvtárban. *Kis asszony* parva domina. „Kis asszonyom itt Lindván a kegyelmes Ur Istennek ajándékából jó egészségben vagyok.“ 1560. 400. m. l. 365.

Csak kivételkép találjuk „férjezett nő“ érteményben: „Mikoron ez asszon Urának ezt meg mondta volna.“ Virginia. Cod. „Te vagy áldott asszonyoknak között.“ Krakai Ábécze. Mint jelző „Asszon quae sexus distinguit, ut Asszon ember.“ Sylvester Gramm.

a) *Asszony ember*. „Egyszer három asszonyembert lele elől.“ Virg. C. Sz. Fer. Élete. „Asszon ember ime fiu neked.“ (mulier ecce filius tuus) Gyöngyösi c. 15.

b) *Asszonyállat*. „Asszonyállat ime fiu neked.“ Tewrewk c. 15.

c) *Asszonyfeleség* = foemineum contubernium. „Mind ő asszony feleségével Készálával.“ Érdi c. 496.

d) *Asszonybarát* = amica. „Egybe hijja ő asszon barátit (amicas) és szomszédit (et vicinas)“ Luk. 15. 9. Münch. c.

e) *Asszony nép*. „Ogtalan asszun nép.“ I. Endrekori ima. Gyakraban többesben = mulieres. „Valának kedég és ott sok asszony népek (mulieres) messzöl.“ Mát. 27. 55. Mü. c. Egyetlen példa a Bécsi és Müncheni codexben, egyebütt állandóan *nemberi*. „Valának kedég nemberiek és messzöl nézvén.“ Márk. 15. 40. Mü. c. „Megmondották volt immár az asszony népek is.“ Telegdi Pred. III. 78.

Ide tartozik visszás helyzetű *gazda asszony* kettős ragozással. „Minden erekségi ház — — — és egyeb akarmi ligyen, gazdám asszonyé.“ 1549. Kis F. Végrendelete. R. M. Ny. E. II. 67.

2. *Nő, né*. Magánosan ritka. „Mire tötted e dolgot gonosz nő?“ Teleki. c. 210. *Agg* jelzővel „anus“ érteményben gyakor. „E meg rothadt földde lött agnő tratyu elesék.“ Teleki c. 147. „Mikoron az utszán menne egy agnő elől találá.“ Érdi c. 644-a. Felhanguraggal: „Monda Julianus az bies bájos agnének.“ Érd. c. 429-b. Nevekhez ragatva nemkülönböztető. „Hogy innék királné asszonnyal.“ Hest. 7. 1. Bé. c. Kettős, és alhangu ragozással. „Ez level adassék Giczi Zsuzsánna asszonnak Szalai Kelemen Uramnének.“ 1550. 400. m. l. 70.

3. *Nemberi.* a) Jelző = foemineus, muliebris. „Nemberi gondolat alatt férfit elmét viselvén“ (foemineae cogitationi masculinum animum inserens) Machab. 2. 7. Bé. c. „Hogy nemberi ékes öltözetet adna öneki.“ (mundum muliebrem) Hest. 2. 9. Bé. c.

b) = mulier. „Ime egy nemberi, ki vérrel hasal vala.“ ecce mulier) Máté. 9. 20. Mü. c.

Maritus.

1. *Férj.* „Meghala Elimelek Noeminek férje.“ Rut. 1. 3. Bé. c. „Engem kíván férnek adni.“ Nád. c. 409.

2. *Férfitu.* „Ott az aran kapuba elődbe jö teneked atte férfiad.“ Teleki c. 29.

3. *Ur.* „Joseph Máriának ura. — De miért Joseph az hő ura igaz vóna.“ Jord. c. 472. „Az József kediglen az ü Ura.“ Sylvester.

Uxor.

1. *Fél.* „Az else felet vevén hő magának kimulék.“ uxore ducta) Máté 22. 25. Jord. cod. „Annakutánna vén felet magának orosz herczegnek leányát.“ Érd. c. 397.

2. *Feleség.* „Elméne — ő feleségével és ket fiaival.“ Rut. 1. 1. Bé. c. — *Feles* = páros. „Feles számu gerliczét“ = par turturum. Luk. 2. 24. Sylvester. Ebből *ség* képez *feles-séget*, societatem. „Azért van asszon felesség.“ mint főnebb említők; mely nem egyéb mint „asszon társ“ = uxor. „Mikoron az urfiu atyját anyját es asszon társát kérdené hol volnának.“ Érdi c. 514-a.

3. *Házás.* „Hogy ő neki adnája az ő leányát Szent Margit Asszont házasul.“ Margit leg. „Kinek házasa Aglaes nevő.“ Teleki c. 92.

4. *Asszontárs* (l. főnebb *feleség* alatt).

5. *Hölgy* = Hermelus. „Ama szép fejér hölgyről írják; hogy ha mikor kergetői előtt szalad, ha sárira talál, reá nem megyen.“ Pázm. Pred. 770. Bőré is így nevezik: „Aranyas kentes ki alá még hölgyet adok.“ — „Egy veres aranyas hölgy suba.“ 1539. R. M. Ny. Em. II. 34—35. Valamint a köznép ezen állatot *menyét asszonyoknak*; úgy a feleséget, különösen Pázmán, átvitt érteményben asszony hölgynek mondja. „Sokszor intse asszony hölgyét ember.“ Kalauz 308. „Nem élhetett asszony-hölgye nélkül.“ u. a. 449. „Hogy puha ágyamban asszony-hölgyem mellett nyújtózzam.“ Pred. 106. *Hölgy* szóra magán, ily érteményben még nincs példám.

Szülék. „Meg hagyta te szüleidet.“ (parentes tuos) Rut. 2. 11. Bé. c.

Pater.

1. *Apa, oba, opa.* Kun-palócz-besenyő nevezet. Samu király kun fajzat, „pro sua pietate *oba* vocabatur.“ Anonym. 32. fej. Takson vezér alatt beköltözött besenyő Tomiz, vagy Tonuz oba (disznó apa) Anonym. 57. F. A szláv íróknál előforduló palócz vezérek: *Altun opa* (arany apa), *Jarozslanop*, vagy *Haroszlán opa* (oroszlán apa), *Urusz-oba* (örs apa) nevei mutatják, hogy „apa“ fejedelmet is jelöle, s Samu király is nem épen „pro pietate“ nevezteték *abának*.

Okmányokban is előfordul, mint férfi és helynév „Pristaldus Apa filius Chycha.“ 1067 Monumenta H. Hist. 6. 26. „Apa filius Sydemer — Apa comes.“ 1137. Cod. Dipl. II. 89. „Contulit etiam praedium nomine Apa.“ 1214. Cod. Dipl. III. 1. 158. A magyaroknál hajdan házi használatu: „Példát vehetünk az apró gyermekökről, mikor ki meg ehözék nem szégyenli kiájtani: apa atte kenyeret.“ Érdi c. 101-a. „Köszönetemet szolgálatomat irom mint bizodalmas jó apámnak.“ 1561. R. M. Ny. E. III. 37. „Az mostoha uram apámnak nevi, ki ennekem édes apám helyett volt, Jerse Márton.“ 1571. R. M. Ny. E. II. 226. „Otthon mind egészségben hagytam, mind apámat s mind egyebeket.“ 1551. 400. m. l. 79. Találjuk *atya* helyett is: „Kéri vala az léján apját, hogy neki adná feleségül.“ Pesti 161 Fab. 216. l. „Azt mondjátok, hogy ha az ti atyátok idejében voltatok volna, nem löttetek volna társ a próféták vérében; de tinnen magatok bizonyoságot tesztek róla, hogy ti is azonok fiai vagytok, kik megölték a prófétákat; teljesítsétek meg ti is az *apátok* mértékét.“ Máté. 23, 30—33. Pesti.

A harmad személyi birtok *ap-ja*, *ap-jok*; a többi rag *apá*-hoz járul.

2. *Atya.* Magyarnál általános használatú. Példa a „Mi atyánk“ minden emléinkben. „De ki legyen neki atyja, azut nem tudhatjuk.“ Königsbergi töredék 7-ik sor. Ragozása, mint *apdé*.

3. *Ise, őse, ős.* „Mennyi milostben terömteve eleve miv isémüküt Ádámot — quanta gratia dominus deus gratificaverat primum adam patrem nostrum.“ Sírbeszéd. „Hallvan az Kalastrombeli fejedelem, ottan mind az fraterekkel kimenének eleiben az ő szent *őse-jöknek* (R. sz. Antal) testének.“ Érdi c. 312-b. „Vala Diós Györben

egy magabíró porkoláb, kinek Imre vala neve. Mikoron ugyan ottogyan való Kalastrombeli *őseket* nagy erőssen háborgatná.“ Erd. c. 633-a.

Mater.

1. *Anya*. Magyar és rokonainál általános. „Musja, eteti, imleti úgy hogy anya szilüttét.“ Königsb. Tör. 5—6 sor. „Kezde az anyja réjá feddeni.“ Pesti 80. Fab. 123. l. Ragozása mint *apdé*.

2. *Szüle, szile*. „Az, en atyámfia, és hugom, és szilém“ (mater mea est) Máte 12. 50. Pesti. „Az, en atyámfia, és en hugom, és en anyám.“ Mü. c. „Ennek hagyta az en anyám, hogy megörizzen engemet; inkább kell ennekem szilémnek engednem, hogy semmint teneked.“ Pesti 49. Fab. 81. lapon.

Avus.

1. *Ös*. „Josias a faragványokat, kiket Ámon ö atyja avagy Manasses ö ösi szerzett vala, ki vette.“ Sofonias I. prol. Bé. c. „Ösödnek nevén László lön neved“ (nomine avi dictus Ladislaus) Peer c. 311. „Avus *ös*, avus meus *ösöm*.“ Sylv. Gram. 67. „Sokakat a jámbor szülék és *ösök* szentségeért megment.“ (propter parentes avösque). Pázm. Pred. 28.

2. *Szüleatya*, — *apa*. (genitoris pater). Miképen az hatalmasságod boldog emlékezetű atyja, szüleatya athname levele által minket oltalmába vött.“ 1576. Erdél. é. a P. „Ha az emberek közönségesen a szülecappokkal élhetnének, mi szép dolog volna.“ Mikes l. 234. l.

3. *Nagyapa*. „Nagyapja volt Bethlen Miklósnak Bethlen Farkas.“ Bethlen Mik. öné. I. 145.

Proavus.

1. *Dédös*. „Atyja volt Chusi, (ösö) Godolias, dédösö Amasias.“ (patrem habuit Chusi, avum godoliam, proavum Amasiam). Sofonias I. prol. Bé. c. Eléfordul mint személynév is. „Isti sunt de alio genere udvornicorum, Kylien, et caeteri fratres sui Bondu, Dedus, Zegen.“ 1211. M. 6. 122.

2. *Szüleatya*. „Maradékim tanulják meg — ha gonosz találja, hogy az a legősebb jószágok, és legbizonyosabb jutalmok a világtól, atyjok, nagy- és szüleatyjokról maradott reájok.“ Beth. M. öné. I. 145.

Atavus.

Harmadös. „Dédösö Amasias, harmadösö Ezechias“ (atavum Ezechiam). Sofonias I. prol. Bé. c.

Majores.

1. *Öregbek.* „Sofonias próféta ö öregbinek dicsőséges neméből nemzetett.“ Sofonias. I. prol. Bé. c.

2. *Elők.* „Emlékezzünk régiekről Szittyiaból kijöttekről, magyaroknak eleikről.“ Régi Dal. „A mi atyánktul és eleynktül reánk szállott Nagy-Kállay házunkat.“ 1556. R. M. Ny. E. II. 121.

3. *Ös.* „Keresték az örököt Oroszkán, ki nekik östül maradt, atyjoktul és anyjoktul.“ 1560. R. M. Ny. E. II. 162. „Azok az szablyák östül maradtanak.“ 1574. Erd. és a P. 144. „Pilulát csinálván ösitöl keresett szép értékibül, elnyeli.“ Pázm. Pr. 233.

Avia.

1. *Ike, ik, ük.* „Szent Anna asszon Krisztusnak ikeje.“ Kazinczy c. 39. l. „Te naponkéd az ikömnek tisztöletöt téssz.“ (kitörülve, s más kéz által : *naggyanyámnak*) Kaz. c. 54. „Mit gondolhatunk nagyobb méltóságot, es tisztességet istentül adatni, mint hogy istenszilő magzatnak atyja és anyja lenni és istennek ösi iki nevezeteni.“ Érdi. c. 438-a. „Monda a gyermek Jézus, mely vala az ö bódog ükének képének ülébe.“ Teleki c.

2. *Szüleanya* (genitorismater). „A szüle anya közönségesebb az asszonyok között, mert hamarébb lehetnek házasok. Ha tizenhárom esztendős korában a léány férjhez megyen, a mint nem ritka, tizennégyben egy léánya lehet, — tizenhárom esztendő mulva férjnek adja, — annak tizennégyben egy léánya lesz, mind így számlálva egy asszonyt negyvenkét esztendős korában szüle anyának nevezhetik.“ Mikes lev. 234.

3. *Nagy anya.* „Kiknek nagy anyjok lön az Szent Emerencia.“ Kaz. c. 46. „Üenneköm nagy anyám.“ Kaz. c. 51.

Proles, genus, generatio, haeres, successor.

1. *Szilött.* „Imleti ugyhugy anya szilöttét“ Königsb. Tör. 6. sor.

2. *Fi.* „Megszólójtá ötet, fiam Erzséböt hova mégy?“ Érdi. c. 639.

3. *Magzat*. Sajátlag = semen. „Ábrahámnak és ő magzatjának örökké.” Luk. 1. Mü. c. „Ábrahámnak és az ő magvának mindörökké” Pesti. „Ö gyümölcsöket feldrel elveszessed, és ü nekik magzatokath embereknek fiai közül.” Keszthelyi c. 29. l. (semen eorum 20-ik Zsoltár). Jelöl még *filiust*. „Ha valaki meghalván nem valland magzatot” (filium) Mát. 22. 24. Mü. c. — És *haerest*: „Látván ő fiát mondának önközöttök: Ez a magzat (haeres), jövetek öljük meg ötet.” Máté 21. 38. Mü. c.

4. *Maradék*. „Áldott ur, ki nem szenvedte, hogy meg ne fogyatkoznék te nemednek maradéka.” (Successor familiae tuae). Rut. 4. 14. Bé. c. Hajdan férfinév. „In predio osman habet Ecclesia servos tres Morodek et alios.” 1082. cod. Dipl. I. 457. „Viginti porcos cum pastoribus Agus Maradec.” 1137. cod. Dipl. II. 92.

5. *Nemzet*. „Tartozik megadni megholta után, és avagy lelkeért költeni, avagy nemzetinek megfizetni.” Érdi. c. 612-a.

6. *Szilemér*. „Oh jáspis kégyonak szileméri, kijelentette meg tinektek elfutnotok az jöendő harag előtt.” Érdi. c. 349-a.

Puer, infans, lactens.

1. *Gyermek*. „A gyermek kedég nő vala.” (puer autem crescebat) Luk. 1. 80. Mü. c. „Vigada a gyermek ő méhében” (infans) Luk. 1. 41. Mü. c.

2. *Gyermekded*. „Gyermekdedeknek és emőknek szájokból töltel dicséretet” (ex ore infantium et lactentium) Mát. 21. 16. Mü. c.

3. *Gyermekcse*. „Tejszopó gyermekcséknek szájából vettél dicséretet.” 8. Zs. Keszth. c. 33. „Csecsszopóknak szájából.” Sylv. Mát. 21. 16.

4. *Csecsemő*. „Az csecsemő gyermeket imádjátok-e?” Debr. c. 339.

Filius.

Fi, fiu. „Hugy szüz léán fiot szülhessen.” Königsb. Tör. 2-ik sor. „Ime fogsz méhedben és szülsz fiat.” Luk. 1. Mü. c. „Ki hiszen fiuba, valja az örök életet;” „Nem tehet fiu valamit ő tőle.” Ján. 5. 19. Mü. c. Kicsinyítve csak a Mü. c.-ben „Fialim” = filioli. Ján. 3. Magasb ranguak fiai czimeztetnek is.

2. *Urfiu*. „Ez szent urfiu sziletésnek aranyas innepe.” Érdi c. 33-b.

3. *Kis ur.* „Az te nagyságod egészségét asszonyommal és kis urammal egyetemben szívöm szerint kívánnám hallani.“ 1560. 400 m. l. 369.

Filia, puella.

1. *Léány, lány, lyány.* Hajdan, ma is, férfinév. „In villa Kopul habet Ecclesia Jobagy nomine Lean.“ 1082. cod. D. I. 456. Kassai *filius*-nak, *fiány*-nak értelmezi, úgyhogy *léánzó* mintegy *fián-ozó* = *filium pariens*. De e nézet régi emlékekkel nem támogatható. „In Bodoch prima meta incipit a Cutfew, — inde ad *Leanscum*“ (léánszöm) 1193. Cod. Dipl. II. 286. „Inde vadit ad *Leankeo*.“ 1243. Cod. Dip. IV. 1. 291. Super metam lapideam *Leanhatar* vocatam 1265. C. Dipl. IV. 3. 291. „Contulit villam *Leand* sitam iuxta fluvium Goron 1265. C. D. IV. 3. 282.

A régieknél gyakoribb *lén, lány*.

a) *puella* „Leve szüz léánnak“ Kön. Tör. 4—5 sor. „Keres-tessenek királynak szüz léányok.“ (puellae virgines). Hest. 2. 2. Bé. c. „Jól megnézzék a drágalátos lányokat és a szüzeket.“ (puellas et virgines) Hest. 2. 3. Bé. c.

b) *Filia.* „En lyánom, jobb hogy ő lyánival menj ki aratnod.“ Rut. 2. 22. Bé. c. „Ha azért Krisztusnak léjánya vagy.“ Debreczeni c. 255.

c) *Nőmjelző.* „Meg nem holt az leányifju (puella), hanem aloszik.“ Mát. 9. 24. Sylvester. Kicsinyítve *léáncsa*. „Az te léancsáid az férfiui tulajdonságot ne tudják.“ Virginia c. 138.

2. *Léánzó, liánzó.* „Vala Spoletomnak várasában egy igen szép termetű léjánzó.“ Debr. c. 249. Szinte nőmjelző. „Csicseri Mihálnak maradott volt négy gyermeke mikort ez világból kimulott, kettei férfiu, és kettei liánszó.“ 1556. R. M. Ny. Eml. II. 20. „Sok léánzó szizek (filiae) gyétének kazdagságokat.“ Péld. 10. Érdi. c. 272-a.

Frater soror in genere.

1. *Atya anya szülött.* „O szerelmes atyám anyám szillettei, ves-sétők réa szivetöket, lelkötöket.“ Érdi c. 536-a.

2. *Egy.* „Zólyominak felesége egy vala az meg holt gróffal.“ Kemény. önel. O. 246.

3. *Testvér* szó ujkeletkeztü. Veszprémi István. „Medicorum biographiája“ II Centuriájában 1486. évről keltezett ily írott levelet közöl: *Édes Testvérem!* stb. Említék utána Katona, Virág B., Hor-

váth István és Döbrentei, a nélkül, hogy hiteles voltát tagadni merték volna. Ma bátran kimondhatjuk, hogy koholmány. Mert 1) Levélíró a 16-ik században és előtte. „Köszönettel és szolgálata ajálásával“ kezdé levelét, ily alakú czímezésre példa nincs. 2) Testvér, csak a 17-ik század másod felében születék, az eddig vizsgált emlékekben, „atyafi“ ily helyettesét nem lelem. Van ugyan ily szóalak, de saját érdeményü. „Méltán és igazán egy test-vérnek mondatik az emberré lett Isten az ő szent anyjával, ki azon fiúnak anyja, melynek apja az Atya Isten.“ Pázm. Pred. 1256 l.

Idő folytán az „atyafi“ szót, mely csak egy nőmet látszék jelezni, általános érdeményben, *egy testvér* helyettesíté. különösen Erdélyben. „Az mint mondták, az *egy testvér* nénjének leányát tartotta feleségül, pápista ember lévén.“ Kemény Ján. Önél. 455. l. „Kazimir — pápai dispensatióból ugyan — — *egy testvér* bátyjának feleségét vötte vala el,“ Kem. Ján. 493 l. „Lázár Annával *egy testvér* volt Bethlen Gábor és István édes anyjok.“ Bethlen Miklós önél. I. 148.

Később *testvér* jelzőkép „atyafi“ előtt: „Torda Zsigmondnak vannak *testvér* atyjafiai, s így defectus itt nincsen.“ Bethl. Mik. I. 514. „(Kain) atyafi lévén *testvér* atyjafiát ölte meg.“ Páter. Szabó István Pred. III. 97. (1746). Így *testvér néne*. Rövidüléskor két tagból az utóbbi marad el; s lön *testvér* = frater vel soror.

Az említett *egy* mellől, mint utóbbi, a többször idézett *testvér* marada el. Nem is leljük azt, *testvér* kelte előtt. „Kinek az édes anyja és az királynak is édes anyja *egyek* voltak.“ Kem. Ján. öné. 493. „Kemény Anna az én nagyanyám, és Kemény Kata, a Bethlen Farkas, Gergely, Elek anyja apával *egyek* voltak.“ Beth. Mik. önél. I. 441.

Frater.

1. *Atyafiu*. „Hogy ha mely atyafiu meghaland.“ Márk 12. 19. Mü. c. Kétféle ragozása; vagy *atya* különféle birtokraggal, *fiu* csak harmadszemélyivel, s szám és viszonyraggal, pl. „Mondjátok ti atyátokfiainak.“ Osé 2. 1. Bé. c. S ezt ma is gyakorolja. Vagy „atya“ és „fiu“ különféle birtokraggal, s az utóbbi szám és viszonyraggal. „Megjelentöm az te nevedet Uristen az én atyámfiaimnak.“ Horvát c. 25.

2. *Ösfi*. „Kit megtartnak mind ez mai napiglan az ő szent szerzetében való jámbor ösfiak.“ Érdi. c. 632.

3. *Atyaszülött.* „O szerelmes atyámsziletti.“ Érd. c. 340-a.

4. *Öcse.* I. alább.

Soror.

1. *Hug.* „Az szizesség angyaloknak huga.“ Tih. c. 2. „E ke-serves anya felemelteték a földről az ő hugaitól.“ Nádor. c. 344. „Többet használ műnekünk a mű együgyő alázatosságunk, hogynem mint a mű hugtársinknak kívánatos felmagasztalása.“ Teleki c. 138.

2. *Anyaszülött.* „Példa minekünk e két anyaszülöttek Mártha és Mária.“ Érd. c. 422-b.

3. *Néne.* I. alább.

Frater major natu, patruus.

Bátya. „Az szilék siratják vala leányokat, bátyjai öcsöket“ Tih. c. 304. „Hugom nincsen, mire nevezsz engem bátyádnak?“ Teleki c. 104.

Jelöl még *patruus*-t: „Ester meg vallá neki, hogy ő bátyja volna“ (quod esset patruus suus) Hest. 8. 1. Bé. c.

Soror major natu, matertera.

Néne a) soror in genere. „Csak egy házas nénjével maradtott vala meg az ő atyjának jószágában.“ Érd. c. 191-a. „Csak önnön maga marada egy házas hugával az atyai örökségben.“ Debreczeni c. 113. b) soror major natu. „Babilla Juliána, Victoria Aurea és Adorján, mely gyermökske ő nénjei szerelmejért anyját és nénjét követé.“ Nád. c. 459. c) *matertera.* „Meggondolja vala szent Margit asszon, Szent Erzsébet asszonnak az ő barátjának és szerelmes nénjének szentséges életét.“ Marg. leg.

Frater, soror minor natu, ex fratre nepos.

Öcse a) frater in genere. „Nem csak azokat nevezi fratereknek azaz ücseknek és hugoknak az irás, a kik egyek és egy méhbe fe-kütnének.“ Telegdi. Préd. III. 206. „Kik az evangelista urunk öcseinek és hugainak nevez.“ Telegdi Pred. III. 207. b) frater vel soror minor natu. „Mihál öcsém imádá ötet, es monda ennekem, bátya imádjad a mű istenünknek képét.“ Teleki. c. 217. „Illyésházi Gáspár Szécsi Máriának öcscsét tartja vala feleségül.“ Kemény. J. önél. X. 368. Okmányokban mint férfinév. „Hi sunt vinitores, filii Hysou, Feguueres, cum filio suo, Wehe et frater eius.“ 1211.

Monum. 6. 108. c) soror minor natu. „Állonak vala kedég Jézus kereszténél ü anyja, és ü anyjának öccsei.“ Jan. 19. 25. Döbrentei c. Bátya, néne, öcse ragozása, mint *apdē*. d) ex fratre nepos. „Cardinalis István urnak unokája vagy öccse. „István cardinalis ur az ő bátyja.“ Sz. Dam. Élete. 70.

Hug soror minor natu. „Elválasztatik a hug az ő hugától, a néne az ő nénjétől.“ Teleki. c. 266. Hajdan *Kug*. „Dederunt V. pedissequas ad lavanda vestimenta altarium, quarum nomina sunt hec: Cug etc. 1221. Mon. 6. 173.

Nepos.

1. *Unoka, vonoka*. „Kinek unokája, ki ez könyövel megfogattattott Jeroboámnak ő kezdetének tételét követvén.“ Osé. 2 prol. Bé. c. „Maradékoknak, vonokáknak, avagy örökösöknek gyömölcsét nem követék.“ Teleki. c. 17. Előfordul mint férfinév. „In villa Udorj isti sunt ioubagiones: Wnoca etc. 1211. Mon. 6. 109.

2. *Arany*. „Ha azért dicseködni akar szent Anna asszon ő nemzetségéből, igazán teheti és binnél kil. Ha ki ezeket be nem venné nagyobbat lélünk tekintse meg atya mindenható uristennek jogjára ilő *aranyját*.“ Érdi c. 440-a. „Válaszjátok mindnyájan asszonyul anyául és ótalmul dicsősséges szent Anna asszont — kinek miatta nem csak öneki lésztek kedvében, de mind az ő *arany*-jának Ur Jézus Krisztusnak, mind az ő szerelmes leányának asszonyunk sziz Máriának nagy kedvet tésztek.“ Érdi. c. 441-a.

Cognatus, consanguineus.

1. *Atyafi*. „Nem csak azokat, kik egy méhben feküttek, hanem az atyafi gyermekeket (consobrinos) és egyeb távulban való atyafiakat is.“ Telegdi Pred. III. 206. „Meg is bizonyította kegyelmed előtt azt, hogy annak az folyól meg nevezett Jáger Farkasnak ő volna közelb való atyajafia.“ 1587. R. M. Ny. E. II. 323.

2. *Közel*. „Ruthot es venedd kell ki a megholtnak felesége, hogy feltámaszjad te közelednek nevét ő örökletében.“ Rut. 4. 5. Bé. c. „Akarák szent Margit asszont meglátni miképpen ő közelöket.“ Marg. leg.

3. *Rokon*. „Vala kedég Elimeleh férfinak vérént való rokona (consanguineus) Rut. 2. 1. Bé. c. „Ime te rokonod (cognata tua) meg-

fordolt.“ Rut. 1. 15. Bé. c. „Ö és ki álnalkodott, és ő ménden rokona“ (cognatio ejus). Hest. 16. 18. Bé. c.

4. *Rokonság.* „Ki vala Elimelehnek rokonságából.“ Rut. 2. 3. Bé. c. „Ime Erzséböt asszon es az te rokonságod (cognata tua) fogadott fiat az ő vénségébe.“ Tihanyi. c. 289.

5. *Vér.* „Ki kellne az jószágból menni, es megengedni az vérnek jószágát.“ Érd. c. 297-a. „Zsigmond felesége az ő gyermekekivel egyetemben vér a jószágba. 1573. R. M. Ny. E. II. 237.

Affines, compater.

1. *Svógor* = affinis. „Zelomir az okáért a Dalmatiai fejedelem segítséget kére az ő svógoritól.“ Heltai Chr. 38-b.

2. *Vő, völegén* sponsus. „Elveszem titőletek a vőnek szavát és a menynek szavát“ (vocem sponsi et sponsae) Baruch 2. 23. Bé. c. „Minem sirhatnak a vőnek fiai (filii sponsi) miglen velek vagy az vő.“ Máté 9. 15. Mü. c. „Nemde bejtelhetnek-e az menyekzőnek ő fiai, miglen hő velők vagy az völegén?“ Jord. c. 607. „Bela terminatur ab occidente parte Zekeres, Ronhel, Veuhatara.“ 1158. Cod. Dipl. II. 150.

3. *Meny, menyasszony* sponsa, nurus. „Minden lélek avagy Krisztusnak menyé, avagy ördögnek törvéntörője.“ Érsekujv. c. 226-a. „Felkele hogy ő hazájába menne őket menyével“ (nuru) Rut. 1. 6. Bé. c. „Ki menének a völegénnek és a menyasszonnak eleibe.“ Mát. 25. 1. Mü. c. Előfordul „jegyes“ jelzővel is. „Kicsoda volt ez menyekzőben való áldott völegény es jegyes meny?“ Érd. c. 74-a.

4. *Sü levir.* „Sü levir, levir meus süem.“ Sylv. Gramm. 68.

5. *Ángy* glos. „Kérem kegyelmedet, mint szerelmes asszonyomat ángyomat.“ 1578. R. M. Ny. E. II. 253.

6. *Kom, koma, komé.* „Vala öneki egy égen kised leánzó magzatja, kit ada egy komájának.“ Érdi. c. „Az egyik ugyan keresztkomja Bogdán vajdának.“ Erd. és a P. 135. „A komékkal fogadtassa fel, hogy a gyermek ellene áll az ördögnek és e világnak.“ Pázm. Kalauz. 587.

II.

Időnevezetek.

Idő, mint némi kiindulási pontra visszatérő, arab ^sعيد *id* „rediens ad aliquem, eum visitans.“ — ezen alapérteménynek hatféle jelentésben felel meg.

1. Egyáltalán *tempus*. „Ó méltó szent keresztfa ajánlom en te-neked magamot ma és időnek méndenkorán.“ Peer c. 178. „Bódogok, kik itületet őriznek, es minden idén igazat tesznek“ (faciunt iustitiam in omni tempore) 105. Zs. 3. v. Döbr. c. 174.

2. *Seculum*. „Erektől fogva és az időeknek előtte“ (ab initio et ante secula) Péld. 8. Horváth c.

3. *Annus*. Ötven üdöd még nincs, és Ábraámat láttad.“ Ján. 8. Döbrentei c. 314. A sémiben is *idő* évet jelent: „Het idő változik rajtad“ (septem tempora mutabuntur super te) Dán. 4. 22. Bé. c.

4. *Aetas*. „Isten inkább nézi embernek szívét, elméjét, honnem mint ideit.“ Érdi c. 200-a.

5. *Dies*. „Az dolgot kit mivelkedtél ő ideikbe, régen valo idekbe“ (in diebus eorum, in diebus antiquis) 43. Zs. Keszth. c. 130. „Hogy en lakozzam urnak házában ideimnek minden hosszúságában.“ (in longitudinem dierum) 22. Zs. Battyányi c. 27.

6. *Hora*. „Kiméne hatod es kilenczed időkoron.“ Mát. 20. Mü. c. Nagy pénteken hatod idő koron.“ Nád. c. 240. Napnak első ideétől fogva az Conventnek ebédének ideiglen.“ Margit. leg.

Század.

Idő, kor, örök, özön. Időt lásd fönebb.

1. *Kor*. „Kezdetül fogva és koroknak előtte terömtettem, es az jövődő korig meg nem szönöm.“ (ab initio et ante secula creata sum, et usque in futurum seculum non desinam) Eccli. 24. Czech c.

Nevezetes e szó eltérő ragozása a régieknél. „Azért hogy nem hittél en égéimnek, melyek beteljesednek ő ideje *korán*“ (quae implebuntur in tempore suo) Luk. 1. 20. Mü. c. „Nem lehet sok gondokban vétket megtávoztatni valamikorba.“ Horv. c. 224. „Az időtől fogva a mi *korban* meggyontál volt. Horv. c. 238. „Hogy minden *koron* tisztaságban öjegyese meg maradján.“ Debr. c. 512. „Tisztül mi *kort* adá Heder bék szancsáknak.“ Tinódi. Szeg. Vesz. „Sok

árus fő török akkort megöleték.“ Tinódi u. o. *Mikorontan* alá jött volna megfogák.“ 1552. R. M. Ny. E. II. 99. Ma a végrag elmarad, mint a Bécsi Codex keltekor. „Es mikor tölök az Egyiptomiak őket kivették volna.“ (ejecissent) Judit. 5. 11. „Kire nem ment te gonoszságod méndenkor.“ Naum 3. 19.

2. *Örök*. „Légyen urnak neve áldott öröktől fogván és örökiglen“ (a seculo et usque in seculum) Dán. 2. 20. Bé. C.

Ragozása többféle. Távolító *öl*. „Kik igazságra tanejtandnak monnal csillagok örökkől való örökségben.“ (in perpetuas aeternitates) Dán. 12. 3. Bé. c. Később „örök-öl örök-ig“-ből lön „örökön örökké“ (a seculo in seculum) „Dicsőség urunk teneked legyen örökkön örökké.“ Batty. c. 105.

3. *Özön*. „Isten kedég mi királyunk meg özön előtt.“ (ante secula) 73. Zs. 12. v. Döbr. c. 123. „Ur ezenik (in aeternum) országl es ereköl erekké.“ Keszth. c. 39.

Év, Esztendő.

Év. 1. *Annus*. „Ez véghagyást kedég mondom erősöltet istentől, ki négy száz harmincz év után törvényynyé lött.“ Galat. 3. 7. Döbr. c. 369. „És bocsáta megölni minden gyermekeket, kik valának betleembe két évtől fogván valokot.“ (a bimatu) Mát. 2. 16. Döbr. c. 278.

2. *Aevum*, *ezred*. „Miképen azért az hatvan esztendős vén emberben mind erő, mind ifjuságnak zsirja elfogyatkozik, azonképen vagyon dolga és folyása ez mastani hatod évi időnek, miképen jól látjok ime minden országok töretnék.“ Érd. c. 40-b.

3. *Aetas*. „Jézus nem akara hertelen nevekődni öreg embernek éve szerént, sem miként Ádámot és Évát teremté, de lassanlassan.“ Érdi c. 56-a. „Hogy immár nem gyermekségnek évében, avagy idejében, de megért vénségnek mivelkedetében láttatnéjek állani.“ Érsekujv. c. 17-b.

Év hangzatot igazolja a régi írásmód. „Atya, fiu soha szentléleknél kil nem voltanak, es az égy szent lélek mindkettének lelke; hogy kedég mind egy éviék (eewyek unius aetatis) légyenek“ stb. Érdi c. 116-a.

Latin hasonlata *aevum*, melylyel nem csak *kort*, hanem különösen későbbi írók *esztendőt* is jelölnek : „Erat bonus, simplex, — tam se, quam suas facultates Deo dicasse responderunt; unde post

pauca *aeua* factum est, quod omnia sua in morte, fabricae templi B. Mariae reliquit.“ Franciscus Dux Andriensis de S. Richardo. 1451.

Alapértelménye *öv* cingulus, mozgalmi kör miatt; mint latin *annus* és *annulus*. Ezt látszik igazolni a Heltainál fönmaradt *tüv*. „Egynihánszor csak harmad *üvre* szállattanak egyszer haza.“ Chron. 181-b. Egyébként *év* és *öv v* nélkül is leletik. „Ime asszonember, kit vérhas tart vala tizenkettöd *étöl* fogván.“ Máté 9. Döbr. c. 389. „Az en ingöm alatt szöringöt viselök, és a mazzag *őért* vas lánczot viselök enrajtam.“ Teleki c. 190.

Különös, hogy az idézett három példától megválva, *évet* állandóan nem sark — hanem sorszám előzi meg, s hogy az életkor *évi*, nem *éves*-sel jelöltetik. Példákat ad a Döbrentei, Peer, Nádor, Debreczeni, Teleki, Tewrewk, Érdi codex, Heltai, Ali budai basa levele, s a mai használat. „És ez özvegy vala, nyolczvan *negyed* évig.“ Luk. 2. 37. Döbr. c. 278. „Ki enne ideig, azaz kilenczven *hatod* évig pálmafának levelével fedeztetett vala.“ Peer. c. 91. „Az ü szizességöknek vigaságára *harmad* évig való szabadságot adna.“ Nádor c. 456. „Mikoron volna immár *harmad* évi léánzó.“ Debreczeni c. 500. „Miképen e szent Anna asszon fogada, és szüle, és az ő leányát emteté, feltartá, és *harmad* éven a templombe bejelenté (praesentavit). Teleki c. 35. „Akoron valo nagy keserőségédért, mikoron az édes szép Jézust tizenkettöd évi korában elvesztetted vala.“ Tewrewk c. 138. „Az *harmad* évi birót Kántor Andrást házához vitte, ott szolgáltatja.“ 1582. Ali Passa Kollonicshez. A pécsi püspöki könyvtár eredetijéből.

Mai használat: „Édös anyja adta első évvében. — A Tisza mellett még most is így beszéllenek: „Ez a bor harmadik, — avagy kurtábban, — ez a bor harmad évi,‘ azaz harmadik esztendei.“ Dugonics. Jolánka I. 84.

Esztendő ösztét ebből: *eszten*, hic ipse, iste és *idő* annus = mára fordulat évköze = ezenidő. „Eszten“, és „eszten ez“, *nap* előtt. Vagy hetinap (pl. vasárnap) külön neve előtt nyolczadot, heti időközt jelöl. „Ö armad eszten napra (három hét mulva) alá jü — — ök szájából allották, hogy ő armad esztennapra alá jü.“ 1550. R. M. Ny. E. II. 69. „Hir ez, hogy Dervis bég eszten ez napon (ma egy hete mult) indult fel Budára.“ 1550. 400. m. I. 73. „Az napja ez jüendő keddehez esztennap“ (keddehez egy hét) 1553. R. M. Ny. E. II. 103. (Lásd alább a heteknél.)

Esztendő jelöl

1. időt általán. „Ezenképen — kell menni vigan tökéletes szeretetnek hajójára, mikoron vagyon alkotmas ideje, avagy esztendéje.“ Érs. c. 172-c. „Külemb-külemb időben, avagy esztendőben és külemb-külemb módon hittam embereket szent szerzetre.“ Érs. c. 172-d.

2. *Évet*. „Mikoron idveziténk harmincz három esztendei vala.“ Érs. c. 10-a. „Mikort volt tizenennyolcz esztendei.“ Érs. c. 154-d.

Szekellő esztendő = bissextilis. „Ha vasárnap esik hetfőre kell halasztani, bátor szekellő esztendő legyen is, azt híjjuk diákól bissextilisnek.“ Lányi c. 102.

Mint *eszten nap* hetet, úgy *esztendő ez nap* évet jelöl. „Esztendő ez husvét napján hozza nekem ez helyre Krisztusnak szent testét.“ Nád. c. 666. „Betelvén esztendő az nap.“ Nád. c. 667. „Esztendő ez napig sokan ezek közzül, kik jelen vannak, meg rothadnak.“ Pázm. Pred. 1210.

Évszakok.

1. *Kikelet, tavasz* = ver. „Kikeletre úgy rakatom meg, hogy ítélet napjáig el nem dil sem romol.“ 1557. 400. m. l. 265. „Im kikeletre, mikor az idő kinyílik, emberemet bocsátom oda.“ 1574. Erd. és a P. 140. „Megvénhedik a föld, elveszti szépségét, de ujúl ha éri kikelet idejét.“ Zrinyi VII. 43.

Tavasz, többnyire *idő* kíséretében. „Áll vala Jézusnak keresztfája alatt az ü szent anyja sziz Mária az tavaszidőben.“ Nagyszombati c. I. 113. „Tavaszidő vala, mikoron egy férfiú“ stb. Pesti 185. Fabula. Sylvester magán is használja: „Quisquis tandem ille fuit, qui mensibus apud nos nomina imposuit, poterat id ab anni partibus commodius facere; — sic dicere poteramus Tél elő, Tél más, Tél harmad hó, Tavasz elő, Tavasz másod, Tavasz harmad hó.“ Gramm. 25.

2. *Nyár* = aestas, *ban*-nal ragozzák: „Az várasnak barmi nyárba ebbe szoktak vala delőlni“ Tih. c. 187.

3. *Tél* = hyems, *ben* raggal. „Lésznek nyárba és telbe.“ Zach. 14. Bé. c. „Imádkozzatok pedig, hogy ne legyen futástok télben.“ Pázm. Pr. 1152. Mindkettő *szaká*-val társítva, folyamatot, tartamot jelöl. „Miképen kell az új istoriákat bevenni, nyaratszaka kik esnek.“ Lányi c. 225. „Egész teletszaka mind táborba nyomotottanak vala.“ Heltai Chro. 142-b.

4. *Ősz* = autumnus *vel* raggal. „Löttem miként ki szőlőszedetnek fürtöcskeit gyűjti össze.” Micha. 7. 1. Bécsi c. „Jolleheth hogy en üsszel is el akarom vala vennie.” 1557. 400 m. l. 218. Jelzőkép: „*Őszi* kereszt evangelium” Döbr. c. 411.

Taval = múlt, távul. „Mindenben az tavalyi végzés szerint cselekesznek.” 1571. *Erd.* és a *Porta.* 24.

Hónapok.

Hó, hajdan *luna* érteményü; erre mutat *havas* = lunaticus. „Polemius királ kéré hogy jőne hozjá, mert égy havas léánya volna, és vigasztaná meg.” Érdi. c. 507-b. „Uram könyörülj az en fiamon mert havas.” Mát. 17. 14. Sylv. (*Quia lunaticus est*). Később = *mensis*. Hogy *nix*-től különüljön, változatlan *o*-val. „Hóban ne számláltassék.” (in mensibus) Döbr. c. Job. 3. 6. „Kit vőt vala hazasságra annak előtte csak tizennégy hóval.” Nádor c. 557. „Fiat fogadott és most hatod hóba jár.” Telegdi Pred. III. 176. „E jeles esztendőnek XII-d. hovában.” Hester 13. 6. Bé. c. „Az jöendő szerdán vagyon az en hómnak napja.” 1552. R. M. Ny. E. II. 273. „Emlekezhetik ti kegyelmetek az mi szolgálatunkról mindenképpen, hogy az mi hónk immáran bekezelget.” 1544. R. M. Ny. E. II. 54.

Hónap = lunae circuitus, hó fordulta, lefolyta. „És ez hatod hó nap ő neki, ki hivattatik meddőnek.” Luk. I. 36. Mü. c. Mit Sylvester etymologicus viszketegből állít: „Non erat forte ineptum et vocabuli *hó* rationem mutare, si modo id usus (apud quem est et ius et norma loquendi) nobis permitteret; ac cum reliquis nationibus, quae omnes fere a lunae cursu mensum denominant, dicere *holdnap*, et non *hónap*, aut ut imperiti loquuntur *holnap*.” Gramm. 24. írási és kimondási tekintetben a nyelvtényekkel nem egyezhető. *Hónapot* találunk *mensis*-re állandóan: „Három hónapokban.” (per tres menses) Judit 16. 24. Bé. c. „Három esztendőben és hat hónapokban.” Jud. 8. 4. Bé. c. Kazinczi is téved jegyzetében: „Söt a hónap hibásan mondva, csak azért, hogy a mensistől megkülönböztethessék a *cras*.” u. o. Mert régi nyelvm emlékekben *holnap*, *honnap*, = *hollali*, *holvali* (crastinus) nap, s *holval* magán is = mane, s *holta kelve*, vagy „más reggelre kelve” = *cras* mint alábbi idézetek bizonyítják.

Hónevezetet ötfélét említek. 1. Régi latin *Januarius*, *Februarius* stb. a müncheni codex naptárában, s több codexekben.

2. Egyházi nevezetek, a 15-d. század végén és 16-d. elején, a Peer, Debreczeni, Teleki, Tihanyi, Érdi, codexben, melyek új keletkeztéről Sylvester: „Mensium, quibus nunc utimur, vocabula subjungere nolui, propterea quod haec rebus non respondent; quae manifestum est nuper esse conficta ab homine nescio quo. Suspicio tamen aut monachorum, aut sacrificulorum esse inventum.“ Gramm. 23. Példakép ezeket említi: Bűjt elő hó, Bűjt más hó (Februarius, Martius), Pünköszt hava, Iván hava, Karácson hava. 24—25 l.

Ezen újabb kelt valódiságáról meggyőző e nevezetek különféle, ingatagsága, mely szerint Augustus és October előbbi (mai időben utóbbi) szentről mondaték, s a szent név bővítve leletik; meggyőznek új, közhasználatba nem jöhetett egyetlen nevezetek. Példák:

1. *Januarius*. Bódogasszonhó. „Lén eredeti (a kánai menyegzőről szól) Bódog asszon hónap nyolczad napján.“ Érdi c. 124-a.

2. *Februarius*. Bőjt elő hó. „Ez mai szent innepnek epistolája meg vagyon írván szent Péter apostol felmagasztaltatásának innepé napján Bejt előben.“ Érd. c. 430-a. Ez cathedra S. Petri Antiochiae, Üszögös szent Péter Február 22-én. *Gyertyaszentelő hónap* is nevezeték. „Krisztushoz méne szent Dorottya gyertya szentelő hónap hatod napján.“ Érd. c. 222-a. Ma is azon napon esik.

3. *Martius*. Bőjt más hó. „(Lön Jézus ünnepélyes bevonulása Jerusálembe) Bejt más hónap huszad napján, azaz verág vásárnapon.“ Érd. c. 103-a.

4. *Aprilis*. Szent György, vagy Szent György mártir hava. „Lén Szent Gyergy havának tizenötöd napján.“ Érd. c. 108-b. „Szent Gyergy mártir havának első napján.“ Érd. c. 172-b.

5. *Majus*. Pünköszt hó. „Lén kedég ez mai szent evangeliomnak eredeti Pinköst hónap hatod napján.“ Érd. c. 601-a.

6. *Junius*. Sz. Iván hava. „Felvevék onnan (Sz. Antal testét) Szen Iván havának harmad napján.“ Érd. c. 458-a.

7. *Julius*. Sz. Jakab hava. „Megholt vala kedég ez szent Elek szent Jakab havának tizenhatod napján.“ Peer c. 34. Ma 17-én innepeljük; 25-én pedig Sz. Jakab napját. Sylvester *Hevhó*-nak nevezi Gramm. 27.

8. *Augustus*. Kis asszony hó. „Az ő (Sz. Anna) szentségös lelke az ő testéből kimene küs asszon havának előtte heted nappal, bizonyába a hetnek kedd napján, mely mastan vagyon Sz. Jakab

apostolnak ő vonokájának másod napján“ (Julius 26-án). Teleki c. 57. „Erzséböt asszon kis asszon hóba fogada, kis asszon hava kegyék böt elő hóhoz hatod hó.“ Tih. c. Februárhoz Augustus hatod hó bármely irányban, Augustus tehát ma is a következő hó szüz Mária születése innepéről neveztetik (Szeptember 8-án). Hajdan a megelőző hóéről Sz. Jakab hava (Julius 25-én). „Azon Szent Jakab havának ötöd napján éllyen csodálatos példazattal, ki természetnek fellette vagyon ő nagy hatalmasságát nagy hideg hónap esésével akará megmutatni.“ (Havi bódog asszony Aug. 5-én) Érdi c. Ugyan itt *Hevhó* nevezetet is leljük. „Az ő szent neve hasonlattatik az hev hóhoz (mensis), mondatik Augustnak, mert e hóval ugyan meggyuladnak nagy hevségnek miatta.“ Érdi. c. 516-a.

9. *September* ma Sz. Mihál hava az, Érdi codexben *Kisasszony hava* „A szélvészről és hajócskáról valo evangeliomnak kezdetében Kisasszony haának huszonkilenczed napján.“ Érdi. c. 127-a. E codexhen Sz. Mihál hava a következő.

10. *October* ma Mindszenthava. Hajdan Sz. Mihál hava. „Ő áldott lelkét Istennek adá (Sz. Bruno) Szent Mihál havának hatod napján.“ (October 6-án Sz. Bruno innepe). Érd. c. 582-a.

11. *November*. Mindszent és Sz. András hava azon egy codexben. „Mindszent havának tizennegyed, azaz Szent Bereczk Confessornak másod napján“ (13-a Novembris S. Britii Ep. c.) Érdi c. 632. „Kéré még, hogy asszonyunk máriának az templomba felmenésének innepét szörzené, hadná, és parancsolná illeni, es tisztösséggel szolgálni mind egész anyaszentegyházban, mind esztendőnkéd Sz. András hónap huszod napján“ (21-a Novembris Praesentatio B. M. V.) Érd. c. 648-b.

2. *December*. Karácson hava. „Elnyugovék kegyig urban Szent Pál Karácson havának tized napján.“ Debreczeni c. 116. „Ez evangéliomnak (János követküldése Jézushoz) lén eredeti Karácson hónap tizenharmaid napján.“ Érd. c. 106-b.

13. *Sylvester* ezeket javaslá: *Január* Főhó, *Febr.* Fagyhó, *Mart.* Fűhegy, *Apr.* Kinyiló hó, *Máj.* Elő gyümölcsü hó, *Jun.* Kaszáló hó, *Jul.* Hevhó, vagy Arató hó, *Aug.* Szőlőérlelő hó, *Sept.* Szőlőszedő hó, *Octob.* Borvető hó, *Novemb.* Borlátó hó, *Decem.* Vigan lakó hó.

Ugyan ő ajálá ezeket is: „Télelő, Télmás, Télharmad hó, Tavaszelő, Tavasz másod, Tavasz harmad hó“ stb. Melyeket nyelvtűjtők néhány évtized előtt így utánozák: Télelő, Télhó, Télutó stb.

Végre a sorozatos nevezet is Sylvesteré: Első hó, másod, harmad, negyed hó stb. „Et haec addidi, ugymond, non quo novus vellem haberi auctor, sed ut ostenderem quid nostri in appellationibus mensium poterant sequi.“ Gramm. 25. 28. 29. 1.

44. Az állatkör jegyei szerénti elnevezések Rajniséi: *Január* Vizöntő hava, *Febr.* Halak hava, *Mart.* Kos hava stb. Naptárainkban jó ideig divatosak, közhasználatba nem mehettek.

Hetek.

Eleink a hét napi idő közt 1) *het* szóval jelölék, mely midőn különösen tartamot, folyamot fejez ki, *szaká*-val ragozik. „Semmit nem érvén sok hetetszaka az isteni látásnak nézésétől.“ Virg. c. 143. „Ezt a jó szándékot kell hetedszaka sokszor ujítani.“ Pázm. Pred. 461. I-vel életkorra. „A fiu meghala, egy héti alig vala.“ Beth. Mik. ónél. I. 385.

2) *Eszten* jelzővel átalán *nap*- vagy külön napnevezetek előtt. „Ott egész eszten napig temetetlen hagyák.“ Érdi c. 412-b. A *septimana* jelentést más párhuzamos szövegek igazolják: „Holott hetednapik isteni dicsérettel megmaradván“ Tihanyi c. „Ott isteni dicsérettel tarták heted napig“ Nád. c. „Erősen parancsolja, hogy ez jövő vasárnapra gyűlést hirdessek, azaz eszten vasárnapra.“ Völcssei Bálint Sopron vármegyei szolgabíró 1576. „Mikoron egy péntek napon ágyában fekönnék, állapék meg előtte egy magas termető nagy szép vén ember; — — harmad eszten péntökön esmeg neki jelenék.“ Érd. c. 446-b.

Jegyzet. *Ez + ten* származat bővebb igazolásaul, tekintsük röviden *ton*, *ten* rag nyelvtudósink által még nem közlött nyelvtörténeti állapotát. *Ton*, *ten* gyorsítást, nyomatot tartalmaz, s idő-, ige-mutató és minőségi nevekhez ragad.

Időnevek. *E-ten* per noctem. „Ott szolgálja vala ur Jézust Krisztust mind étön étszaka.“ Érdi. c. 390-a. Mikoron Mátyás király étén étszaka ekképen veszedet volna.“ Heltai chr. 175-a. „Erre virradnak; étén estig söt holtig ebben mulatnak.“ Faludi. Nemes Urfi. 40.

Tege = múlt idő; *tege-ten* nuper. *Ma* hodie, *maitan* statim, continuo. (Lásd alább).

Igenevek. „A fia mondon mondja vala neki, hogy ne veszödnék azon.“ Pesti XXX Fab. 60. „Kegyelmed levelét mihelön jutott, ottan

küldtön küldtük az póstán.“ 1557. 400. m. l. 232. „Az emberi természet multon múlik fogyatkozton fogyatkozik.“ Telegdi Pred. III. „Igy hulla sok Török, és szaladton szalad.“ Zrinyi IX. 101. „Tudván hogy senki sem ölte meg, minthogy maga az, és élten él.“ Faludi Téli É. 219.

Mutató, minősítőnevek. *Ez-ten*, mint főnebb. *Ily-e-ten*, *oly-a-tan* talis. „Ilyetenek azoknak istenek.“ Baruch 6. 15. Bé. c. „Hagyjátok az apródokat en hozjám jöni, mert olyatanoké mennyeknek országa.“ Mát. 19. 14. Mü. c.

Kitünőbb hetek az évben 1) Ádvent, 2) Menyekzős, ma farsanghetek. Érdi c. 3) Negyvenlő, quadragesimalis, vagy böjthetek. „Minden negyvenlő bejtbén három astinenciát tött vízzel.“ Érd. c. 637-a. E hetek külön nevei: Csonka hét. Döbr. c. 493. Másod hét. Döbr. c. 305. Harmad hét. Döbr. c. 307. Gusalyütő hét. Döbr. c. 309. Siket hét. Döbr. c. 312. E nevezet közös a szlávokkal *nedelja gluha* vagy *gluhna*. Virághét. Döbr. c. 314. Nagyhét. Döbr. c. 315.

Napok.

Nap, *nop* 1) sol „Világosságba és napba fordéjtaték.“ (In lucem solemque conversus est) Hest. 10. 6. Bé. c. 2) diés. „Ki nopun emdől“ — „birságnop jutva.“ Sírbeszéd és ima. *Nop* hangzat gyakori. „Noponként áldonk tégedet.“ Keszth. c. 72. „Ez elmúlt nopokba.“ 1546. 400. m. l. 32. Ez level költ Galaczon Szent András nopján 1549. R. M. Ny. E. III. 8. Ragozzák 1) *on*-nal „Ki nopun.“ 2) *ban*-nal, és birtokragosan. „Nemde tizenket idő vagyon-e napjában.“ (Nonne duodecim sunt horae diei?) Ján. 11. 9. Mün. c. 3) *val*-lal „Ha ki nappal jár nem serszik meg.“ (Siquis ambulaverit in die non offenditur) Ján. 11. Mün. c. 4) *i*-vel, midőn jelző, különösen életkorra, mai *os* helyett. „Midőn Jézus harmincz esztendő, és tizenhárom napi volna.“ P. Szabó. Pred. I. 51. Hónap is: „Lévén ő akkor tizenöt esztendő három holnapi, én pedig huszonöt esztendő hét holnapi.“ Beth. Mik. I. 363. Régen kezdék *dies* magyar nevét *sol*-étől különíteni, és pedig *nappal*, *napest* szókkal.

Nappal. „Éffelikor hogy volna, oly nagy fényesség szállá meg az egész hegyet, hogy azt hinnék, hogy nappal volna.“ Érd. c. 674-a.

Napest. „Így ekképen, nagy csodálatosságnak jegyére, olymint fél napestig függé.“ Teleki. c. 100. Külön váltan s kettős rago-

zással is, *mind* = totus után. „Mit állotok itt hian ménd e napot estég.“ (Quid hic statis tota die otiosi?) Mát. 20. 6. Mű. c. „Ménd napot estég annépek imádsága betellessédvén.“ (Per totam diem oratione populorum completa.) Judit 6. 16. Bé. c.

A hét napjai. 1. *vasárnap, vosárrnap, vosárrnak dominica.* Ösztét ebből *vásár* forum, és *nap.* Törökben is *bazar günü* = vásár napja; hajdan ekkor tartatának a sokadalmak. „Sokadalmokat is szörze, és az vasárrnapról elvévén, a szombatra rendelé.“ Heltai. Chr. 37-b. A németek a sokadalmat maig, a mise alkalmával tartástól, *Messe*-nek nevezik. „Ez level költ Szenderő városában vosárrnak 1558. R. M. Ny. Em. III. 28.

Külön vasárrnapi nevezetek: Advent négy vasárrnapja.

„Karácson közt való vasárrnap.“ Döbr. c. 277.

„Vizkereszt octavája közt való vasárrnap — Vizkereszt octavájába való vasárrnap — Vizkeresztnek innepe között való vasárrnap.“ Érdi c. 122-b.

„Első, másod, harmad, negyed menyekzős vasárrnap.“ Érdi c. 73-a, 76-a, 79-a, 84-a, 127-a. Dominica 1, 2, 3, 4-a post Epiphaniam. „Kilenczben hagyó vasárrnap.“ Érd. c. 87-b. „Kilencz hagyó vasárrnap.“ Lányi c. 70. „Kilenczbe hagyó elő Vasárrnap“ Döbr. c. 302. Dominica Septuagesimae. A sz. István társulat naptár írója, nem tartá helyesnek a „kilenczet“, s *hetvened vasárrnap* kitételt használja. Igazoljuk alkalmilag az ősrégi magyar elnevezést.

A keresztények, husvét méltó üdlésére magokat minden üdőben böjttel készíték. A böjt mennyisége és módja az egyházak bevett szokása, s égalji fekvése szerint különböző vala. Egyiptomban, és Palaestinában husvét előtt 9 hét, mely Dominica Septuagesimae-n kezdődik ¹⁾. Ezt fejezi ki a magyar „kilenczben hagyó.“ A keleti egyház többi hívei 8 hétig tartózkodának hustól (Sexagesima) 7 hétig turó és tojástól (Quinquagesima) ²⁾. Abban azonban többnyire megegyeznek, hogy ezen böjtnek legalább negyven napinak kell lennie. De hat hétből (42 nap) a vasárrnapokat, melyeken böjtlönünk

¹⁾ Abstinencia diverse in diversis regionibus servatur. In Aegypto et Palaestina novem septimanis ante Pascha jejunant“ Aeneas Parisiensis Episc. Contra Graecos. Anno 868.

²⁾ I. Miklós pápa a franczia püspökökhöz írt levelében 867. évben: „Carpunt etiam, quod octo hebdomadibus ante Pascha a carnium, et septem hebdomadibus a casei et ovorum esu more ipsorum non abstineamus.“

nem illik, kivevén marad 36 nap, melyhez a 7-ik hét szerdájától kezdve 4 nap adatván, teljesül a szám, mint ez a római egyházban szokás ¹⁾. A milanói egyház, Ambrosius idejétől fogva, Quadragesima vasárnap utáni Hetfőn kezdi a böjtöt. Mások vasárnapon kívül még egy vagy két nap nem böjtölvén, hogy a 40 szám beteljék, 8 vagy 9 héttel előbb kezdék ²⁾.

„*Kilenczbehagyó más vasárnap.*“ Döbr. c. Dominica Sexagesimae. „Fassang, vagy Farsang vasárnap“ Érd. c. 96-a 134-a. Tegledi Pred.

I. Dominica Quinquagesimae. Érdi és Lányi codexekben a Sexagesima „hetben hagyó vasárnap.“ Érd. c. 92-a, 131-b. a Quinquagesima „hathagyó.“ „Hathagyó után, és hushagyó után.“ Lányi c. 107.

Következnek a „hushagyati“ napok vasárnaptól szerdáig. „Mikoron szinte hushagyatban Esztergom felé a Dunán jöttek volna.“ Helt. Chr. 117-a.

A böjti vasárnapok : Elő, másod, harmad vasárnap; „Laetare negyed gusalütő vasárnap“ Döbr. c. 309. „Siket ötöd vasárnap“ Döbr. c. 312. Dominica de Passione; a szlávoknál *nedelja gluha v. gluhna* hasonérteményű. „Fekete vasárnap“ a 18-ik század első feléből való. Lásd P. Szabó István Pred. I. 122. l. „Virágvasárnap“ Döbr. c. 314. Dom. palmarum.

Hetfő, hétfő. „Husvét hétfőn epistola apostolok cselekedésében X.“ Döbr. c. 319. Diem lunae vocamus *hétfü*, quod initium sit hebdomadae.“ Sylv. Gramm. 25.

Kedd. „Husvét kedden epistola apostolok mivelkedetiben XIII. Döbr. c.

Szerda, szereda. Eléfordul mint férfinév. „Isti sunt vinitores: Elysey filius Zereda.“ 1211. Monum. 6. 110. lap. és 1237. Cod. Diplom. IV. 1. 79. lapon.

¹⁾ „Omnes consentiunt, jejunium paschale quadraginta dierum esse oportere; sed quidam jejunant sex integris septimanis si Dominicos dies excipias, et quatuor diebus hebdomadae septimae, sicut Ecclesia romana et totus Occidens.“ Ratramus contra Graecos. Libr. 4. cap. 4. Anno 868.

²⁾ „Alii nec in Sabbatis, nec in Dominicis jejunant; alii etiam diebus jovis non abstinent, et octo vel novem septimanas conjungunt, ut quadraginta dierum numerum impleant.“ Ratram, az idézett helyen.

Különös szerda a mai „hamvazó.“ Hajdan 1) *Böjtfő szerda*.
Döbr. c. 302.

A Pray codexben *Caput jejunii*. „Feria quarta in capite ieiunii discalceent se fratres ad processionem.“ Még a 16-ik században is közhasználatu. „Még az kilenczhagyótól fogva böjtfő szeredáik, ha valami három leczkés idnep esik hétköz napra.“ Lányi c. 108. „Költ Kanizsán böjt fee szerdán 1557. 400 m. l. 238. 2) *Hushagyó szerda*. „Im húshagyó szerdán reá küldett egy falumra Tabra, mind eldulatta őket.“ 1560. 400 m. l. 363.

Csőtörtők, csetertek, csetörtök. „Epistola nagy cseterteken.“ Döbr. c. 315. A *Festum ascensionis D.* egyszerűen „áldozó“. „Áldozó napján epistola Apostolok dolga. Cap. első.“ Döbr. c. 337. „Quoddam praedium quod vulgo dicitur Cheturtuchiel (csetörtökkel) 1206. Cod. Dipl. III. 2. 465.

Péntek. „Habakuk proféta pénteki veternyére.“ Döbr. c. 251. „Holdus filius Kemend cum fratre Ruca et filio Pentuc.“ 1211. Monum. 6. 112.

Szombat. „Néki kell az vecsernyét mondani bátor az negyed vasárnap szombatján essék is.“ Lányi c. 30. Férfinév. „Joubagiones sunt de genere Mot — et isti sunt nepotes : Pousa filius Sombot.“ 1211. Monum. 6. 112. Nő név *Szombatka*. „Haec sunt nomina ancillarum Zumbotca cum filia Tapa et Crispina.“ 1221. Monum. 6. 173. A Pray codexben a nagyheti szombat két nevezetére találunk : „(campanae) dimittentur usque ad missam magni sabbati.“ — „Ordo in sancto Sabbato.“ Végre megemlítendő, hogy Nagyszombat városa hajdan Szombathely vala : „Cum in comitatu Posoniensi locus, qui Zombathel dicitur, hospitibus congregandis aptissimus videatur — — eodem iure censeantur, quo cives Albenses.“ 1238. Cod. Dipl. IV. 1. 132.

Nap részei.

Hol = diluculum, mane. Magán nem leljük; ragozva *holval, hollal, holva*, jelent 1) *mane*, diluculum. „Hasonlatos mennyeknek országa családós emberhez, ki hollal élészter (primo mane) kimene miveseket fogadni hű szelőében.“ Jordánszki cod. 552. „Estig siralm lakozik, és holvalra vigaság.“ 29. Zsolt. Döbr. c. 61. l. „Estigen siralm megmarad és holvára vigaság.“ Keszth. c. 109. „Ő vépése monnal meg készjétetett holval.“ (quasi diluculum praeparatus est

egressus eius) Osee VI. 3. Bécsi c. Ragozva: „Holváltól fogva déliglen az szent egyháztól el nem távozik vala.“ Nád. c. 413. Többszen is: „En mind napestig ostorlatám, es en gyötrelmem holvalokon.“ (fui flagellatus tota die, et castigatio mea in matutinis) 72. Zsolt. 14. vers) Döbr. c. 125. 2) Igehatározó = jókor, korán. „Jézus nagy pénteken igen holval vérben kevertetél.“ Peer c. 121. „Kelének fel reggel hollal, hogy tovább mennének.“ Érdi c. 402. 3) = *cras*. Harmad személyű alanylyal, midőn nem *mára* vonatkozik. „Holval lévén (= másnap) nyilván törvényre üle.“ Krisztina Leg. 16. Ez *holra*, vagy *holvalra kelve* szóval is jelöltetik, de hangsimult alakban *holta* — *holtalkelve*. Példák alább.

Halnal aurora „holval“ hasonmásának lenni látszik *v, n* hangcserével; további idomulásai: *hajnal*, *hanjal*. Az első már csak igeképzetül lelheto: „Áll vala Jézusnak keresztfája alatt az ü szent anyja Mária, mikoron a nap fel kezd vala *halnálnia* a hegynek magasságára.“ N.-szombati c. I. 113. „Ne lássa sem feltámadó hajnalnak eredetét.“ (ortum surgentis aurorae) Job. 3. 9. Döbr. c. „Mikoron mind étszaka eképen kenyergett volna, hanjal felé el fárada Debr. c. 516.

Reg jelző, = matutinus, *regvel*, *regjel*, *reggel* = mane, diluculum. „Ha mikor két innep égyszersmind esik, *regmise* az vasárnapé, az nagy mise az nagyobb innepé.“ Lányi c. 288. „Mikor tedik jeles innepek esnek vasárnap napon, kiknek két miséőknek kell lenni azon égy napon; az dominica misét el kell halasztani, és mind a két misét az innepnek kell mondani, azaz mind *reg* misét, mind nagy misét. Egyeb duplex innepekben, kik vasárnap esnek, dominicának kell mondani az *reg* misét.“ Lányi c. 289.

Reggel. „És alkota Isten férget reggelnek felmenetében holnapra.“ (ascensu diluculi in crastinum). Jónás 4. 7. Bé. c. „Vala kedég reggel“ (mane) Ján. 18. 28. Döbr. c. 153. „És te világotat kihazja mént regvelt.“ 36. Zsolt. 6. Döbr. c. 72. 2) Igehatározó. „Regjel megtelönk te irgalmaddal.“ 89. Zs. Döbr. c. 153. „En istenem en Istenem te hozjád regvel vigyázok.“ (ad te de luce vigilo) 62. Zs. Keszth. c. 175.

Rég = olim gyökkel hajdan hangzásilag is egy. „Ez nyugott nép kezdé réggel az viadalt.“ Heltai Chr. 96-b. „A régveli időt héábavalossággal vesztegeti.“ Faludi. Nemes Urfi. 18. Sylvester ezt *i*-vel adja mindkét érteményben: „És rigvel (mane) ma

gonosz idő lisen.“ Mát. 16. 3. „Próféták által szolt néked rigen az isten.“

Dél, déli ide, délszive, délszín = meridies. „Lön igen nagygyá dél ellen“ (contra meridiem) Dán. 8. 4. Bé. c. „És te világodat kihozja mént regvelt, és te itéletedet mént délt“ (deelt). 36 Zs. Döbr. c. 72. *Déli ide*. „És ki hozja miképen világosságot te igazságot, és te itéletedet miként déli idét.“ Keszth. c. 109. *Délszive*. „Jöjj éde ez herre, harmadnapnak délszívében.“ Érdi c. 509-b. „Annak előtte való napon délszívében ment vala el ő alojtása szerént, és másod napon esmég délszívében jutott vala házához.“ „Érd. c. 514-a. *Délszín*. „Mint a napnak világossága hajnaltúl fogva délszínig nevededik, úgy az igazak tekéltessége.“ Pázm. Pred. 322. Itt alkalmilag megjegyzem, hogy *dél* persában = *szív*, s hogy a *délt* a persa *nap szívének* hujja; *dél-i rúz*. Ehez hasonlik *délszív*, melyből lön *délszín*.

Délest, délestve név, és igehatározó 1) vespera, vespere. „Holvalnak és délestnek végezetein gyönyörködél“ (exitus matutini et vesperae delectabis) 64. Zs. 9. v. Döbr. c. „Délest és holval, és délbe hirdetem.“ (vespere et mane et meridie narrabo) 54. Zsol. 18 v. Döbr. c. 99. 1. „Délestve leessék, megkeményüljen, és megaszjon“ (vespere decidat) 89. Zsolt. Keszth. c. 263. 2) = délután. „Lön is nagy zúdulás mely késő délestvig tartott.“ Erd. és a Porta 13. „Mikor Mifiboset a Saul király fia dellyest ágyában nyugodott.“ Pázm. Pred. 990. „Kit délyest három óra tájban homlokban lövének. Kem. Ján. ónél. 12. 1.

Est, estvel, estvele, estve = vespera. „Gyűjtő azért a mezőben ménd estég.“ (usque ad vesperam) Rut 2. 17. Bé. c. Ebből lesz jelző *esti* vespertinus, és ige *estől* advesperascit. „Illete engemet esti áldozatnak idején“ (tempore sacrificii vespertini) Dán. 9. 21. Bé. c. „Uram maradj velönk, mert immár estől, és nap aláhajlott“ (quoniam advesperascit) Luk. 24. Döbr. c. 322. *Estvel*. „Adj minekünk oly estvelet, kiben mi el ne kárhozzunk.“ Battyáni c. 198. *Estvele*. „És monda nekem estveleiglen, és holvaliglan.“ Dán. 8. 14. „Annap esvelére közelget.“ Nádor c. 371.

Innen *estveli* = serotinus. „Jö münekönk monnal meg elegetett es, és estveli, földnek“ (et serotinus, terrae) Osee 6. 3. Bé. c.

Estve. „Mikoron estve lett volna.“ Jord. c. 497. Igehatározó. „Miglen ő étkét venné estve.“ Judit 12. 9. Bé. c.

É, é, éj, éjjel = nox. „Mind az é-v-öt avagy éjjelt álom nélkül

mullam el.“ Nád. c. 413. „Ének nagy késő ideiglen.“ Nád. c. 167. „Í inek tudománt mutat.“ (nox nocti indicat scientiam) 18. Zsolt. Döbr. c. 25. *Éj.* „Immar uj jaszol fénlik, éj ihle egy uj világot.“ Döbr. c. 223. „És ki mégyen vala éjekben Betuliának völgyébe.“ Judit 12. 7. Bé. c. *Éjjel.* „Es éjjelnek negyed része felé jöe hozzájok járván az tengeren.“ Érs. c. 2. Ragoztatik 1) t-vel *által* előtt. „Az házban tétova vondozták mind ét által.“ Érs. c. Passio 159. 2) szakával. „Imádkozott sirván ohajtván mind étszaka.“ Érdi c. 642. „Parancsoló, ménd ez étszaka (per totam noctem) munkálkodván semmit nem fogtonk.“ Luk. 5. 5. Mü. c. 3) *ten, tön*-nel „Ott szolgálja vala úr Jézust Krisztust mind étön étszaka.“ Érdi c. 390-a. 4) *vel*-lel „Éjjel éjjel (in noctibus) kezetekeket szentségre felemeljétek.“ 18. Zsol. Döbren. c. 198. 5) *ben*-nel „És kimégyen vala éjekben.“ (et exibat noctibus) Judit 12. 7. Bé. c.

Éfel, éfele = media nox. „Ime immár éfel koron ohajtozék az ember“ (nocte jam media) Rut. 38. Bé. c. „Urnak igája éfelen felkele“ Góri c. 20. „Jelönék öneki éffelinek idején aranból szőtt kamukába.“ Tihanyi c. 341. „Éjfelinek idején az gyermek megelevenöle.“ Sz. Damankos élete 74.

Óra, hora, idő = hora. A Bécsi és Müncheni codexekben állandóan *idő*. A Döbrentei codex vegyesen *hora* és *idő*. Későbbi codexek *hora*. Sylvester után közönségesen *óra*. „Hatod *időtől* fogván kedég setét lön mind földnek színén, kilenced *ideig*, és kilenced *hórán* üvölte Jézus.“ Máté 27. 46. Döbr. c. „Mikoron az utolsó *hórán* volna.“ Virg. c. Sz. Fer. Élete. „Ha tudná az családós ember mely *hórában* az orv eljő, bizonyával vigyázna.“ Jord. c. „Ha tutta volna az házbíró ember mely *órában* jüne el az orv.“ Máté 24. 43. Sylvester.

Peczczentés, perczentés, szempillantás, minúta, iz = momentum. „Peczczentésnyi és könnyü a világi nyomoruság“ Pázm. Pred. 754. „Egy szempillantásban, egy óraperczentésben pokolra vettetnek“ Pázm. Pr. 30. „Az idő kurtább lajtorja mintsem az örökké valóság tornyába hághassunk rajta, melynek is egyik foga a szempillantás, vagy óraperczentés, *minúta*.“ Bethlen Miklós önel. I. 79. (1708). „Imadá asszonyunk szüz Mária ő szent fiát százszor *izben*.“ Érsekújvári c. 147-c. „Azon *izben* be talált lépni a kocsis is.“ Faludi Téli Éjt. 197. l.

Idevaló még a nap jelene, multja, és jövője, *ma, tegnap* és *holnap*. *Ma, mo 1)* = hodie. „És ime mü *ma* mü fogságinkban vagyunk.“

Báruk 6. 8. „Immár *mo* negyed napja, hogy en téged itt vártalak.“ Teleki c. 295. „Miképen mondad a tolvajnak *mo* velem léssz paradicsomban, — nekem is mondjad *mo* velem léssz mennyországban.“ Vitkovics c. 52—53. 2) = nunc, modo. „Holváltól fogva ménd maiglan (usque nunc) áll a mezőn.“ Rut. 2. 7. Bécsi c. „Szönjel *ma*“ (sine modo) Mát. 3. 15. Mü. c. Ebből lön jelen használatu *most* vagy *ma*. *Ma*-ból *tan* raggal lesz *majtan*, *majdan* 1) = statim, continuo. „Térjenek vizzha maitan szégyenekbe.“ (avertantur statim) 69. Zsolt. 4. v. Döbr. c. 118. „Maitan dicsősöjti ütet.“ (continuo clarificabit eum) Ján. 13. 32. Döbr. c. 428. 2) = ecce. „Uram kellj fel, szabadjts meg, mert majdan el veszünk.“ (salva nos, ecce perimus) Érdi c. 79-b.

Tege, *tegeten*, *tegetlen*, *tegnap* = heri, *minapon* his diebus. „Sós Ferencz itt vala nálam e *tege*.“ 1545. 400. m. l. 28. „*Tegeten* (nuper) kedég meg fordolanak ő urokhoz istenekhez.“ Judit 5. 23. Bé. c. „Im csak *tegeten* minemű késértet volt.“ Draskovics, Lirai Vincze V. 64. „Mester téged im tegitlen es meg akarnak vala köezni.“ (nunc quarebant te lapidare) Érs. c. Pass. 172. *Tegnap* = mult nap, heri. „Beméne némely üdön, miként tegnap és harmad nap.“ (sicut heri et nudius tertius) Dán. 13. 15. Bé. c. „Tegnapon és tegnap előtt, vala az es igön keserűes nap.“ Teleki c. 151. *Minapon*. „De imezek a kik e minapon, anyaszentegyháztul elszakadának.“ Telegdi Pred. III. 24.

Hollali nap, *holnap*, *holnap nap*, *honnap*, *honnapi nap* = cras, mához viszonyítva. „Estve kegyig lévén ne merésködjél te magadnak az hollali napot igérnöd.“ Debreczeni c. 241. „Ne akarjatok szorgalmatosok lennetek holnapra.“ (in crastinum) Máté 6. 34 Mü. c. „A holnap nap.“ (crastinus dies). u. o. „Ha ma kész nem vagy az te haláloedhoz, miképen tahat honnap léssz kész, mert az honnap nap bizonytalan.“ Debrecz. c. 239.

Holtakelve, *hótakelve*, *holtekelve*, *holtakelve*, *holdakelve*, *hotakelével* = sequens dies, másnap. „Mint az első napon, — ugyan azon szerrel holtakelve.“ Nád. c. 477. „Az veternyét megmondván jutának hótakelvére.“ Kazinczi c. 69. „Mikoron az ő testét a zselyébe tették volna, és holtekelve — a halottakról való misét énekölnéjek.“ Debr. c. 85. „Valamely Miklós nevű ember holtakelve regvel legelőször az egyházba menne.“ Telegdi Pred. III. 50. „Holdakelvéen kedég akara kimenni Galileába.“ Ján. 1. 43. Mü. c. „Hótakelével kedég regvel az kerálné asszon eljöve.“ Debr. c. 302.

Idnep átalán.

A napok hétköznapra, és idnepre különülnek. Vasárnapon kívül a többi hétköznap. „Vasárnapokon laudes előtt versiculus Domine refugium factus es, hetkeznapon tedik versiculus Misericordia.“ Lányi c. 106.

Id-nep annyi mint idő, — bizonyos lefolyt kor után *viszatérő* nap. Ezt tanusítja a sémiben maig fönlevő aada gyök érteménye, melyet *idöl, üdöl, ill, üll* = innepöl szó magyaráz, s mely *festum agit, feriatur*, nem *sedet* érteményü. „Mind e napiglan idlik a zsidók a pinkestnek napját.“ Székely Ist. chron. 18. „Annak okáért üdnepet üdöljünk nem az régi kovászbán.“ I. Kor. 5. 8. Sylvester. „E mai napon boldog Szent István innepét illjük.“ Pázm. Pred. 122. Eléfordul ugyan *illen* = sedere: „Nem hagyá veszteg illeni.“ Érd. c. 269-b. De a kettős *l* csak hangerősítés, mint ebben: *predikállani*. „El kildé ötet Aquilegyában pedikállani.“ Érd. c. u. o.

Idnep, üdnep. „Nagy jeles idnepeken, mint husvét napján.“ Peer c. 110. Közel vala paska, zsidóknak üdnepek napja.“ Döbr. c. 311. „Ex duobus corruptis, ut *iambor üdnep*: integra fuerat *io ember üdös nap* Sylvester. Gram. 42.

Fő Idnepek.

Karácson, Husvét, Pünkösd.

1. *Karácson*, *nativitas Domini*, a délszlávoknál *bozsics*, lengyeleknél *bozse rodzenie*, oroszoknál *rozsdesztvo Christovo*. Karácson nevezet nem általános az emlékekben, a Müncheni codex naptárában: „Urnak születete.“ Némely szláv tudós *kratszun*, vagy *korotszolncze* = rövid nap ösztétből értelmezi. A Debreczeni Grammatica „incarnationis festum“-hoz illeszti, de alkalmatlanul, mert az incarnatiót conceptiót gyümölcsoltókor illjük, karácsonkor a nativitast. Legközelebb áll hozzá Oláh *Krecsun*. Mint férfi-név régi divatu: Fili Karachun-Petur, cum filiis suis Theodor, Karasun-Karasun cum filio suo Michaelae.“ 1211. Monum. 6. 123. „Karácson napján éel Isaias próféta kilenced Cap. Döbr. c. 267. Eleink kijövele korán, e napon kezdék a keresztények az új évet*).

*) Lásd a Pray codexet, melyben a misesor nem Advent első vasárnapján, hanem Karácson bűjtjén kezdődik; s Schwartnert Introd. in r. Diplom.

Kis karácson circumeisio Domini. A mai új év kezdete: „Kis karácson napján epistola Szent Pál Galatasba Cpm. harmad.“ Döbr. c. 279.

2. *Husvét, husevet, husét, kusvét* pascha. Hajdan, még a 18-ik században is, felhangu raggal. „Husvét napján epistola Korintiában 16. Döbr. c. 318. „És azután *husevet* lészen“ (pascha fiet) Máte. 26. 2. Pesti. „Husét napja előtt.“ Székely Ist. chron. 99. „Husít az hus ítelről, nem husvít az husvítelről, avagy az husnak elvítisírül.“ Sylvester. Nehez ígik magyarsága. „Husint napja után való második szombaton.“ 1570. R. M. Ny. Em. II. 219. „A más napon kegyig ki vagyon husvétre való készületnek napjának utánna.“ János 19. 14. Pesti. 1536. „Mely utolsó husvétje vala Krisztusnak.“ P. Szabó Ist. Pred. I. 9. (1746.). Mint személynév. „Isti sunt udvornici: Filii Strab Karasun Cusueh.“ 1211. Monum. 6. 123. „Dirmar cum filiis suis Hosued, Zotur.“ Monum. 6. 113. „Andrea Bech et Husveit servitori-bus.“ 1300. Cod. Dipl. VII. 2. 256.

3. *Pünköst, pinkest*, görög eredetű pentecoste. „Mikoron az Pünköstnek napja betelnék.“ Apost. Csel. 2. 1. Sylv. Néha *piros* jelzővel is. „Epistola piros pinköst nap Apostolok mivelkedetiben Caplm. másod.“ Döbr. c. 342.

Ur idnepei.

Említett Kis karácson után *Vizkereszt*. Epiphania Domini. Müncheni codex naptára és Döbr. c. 284. *Három királyok* késő, nem épen helyes nevezet. Január 6-án.

Szent Keresztnék meglelete Mü. c. Inventio S. Crucis Május 3-án. „Szent kereszt meglelése napja.“ Döbr. c. 397. Magyarabb nevezet.

Keresztjáró (napok). Döbr. c. 333.

Áldozó napja. F. Ascensionis Domini. Döbr. c. 337.

Szent tövis koronáról. S. spineae coronae. Döbr. c. 398. „Ur koronájának napja.“ Mü. c. Május 2-án. Most egy nagyböjti pénteken. Ez idén Február 19-én.

Ur napja. Festum corporis Christi. Érdi c. 162-a.

Szent kereszt felmagasztaltatja. Exaltatio S. Crucis. „Őszi kereszt evangeliom.“ Döbr. c. 411. „Szent kereszt felmagasztaltatása napja.“ Pesti. 218. September 14-én.

Urnak megváltozása napja. Transfiguratio D. N. J. Xti. „Ur színe változtatja.“ Döbr. c. 495. és Pesti. Augustus 6-án.

Mária idnepei.

Szüz Mária tisztolatja. Mü. c. Purificatio B. M. V. „Gyertya szentelő bódog asszon napja.“ Döbr. c. 393. „Gyortya szentöleti bódog aszszon.“ Pesti. Február 2-án.

Máriának hirdetete napja. Mü. c. Annunciatio B. M. V. „Gyö-mölcs oltó bódog asszon nap.“ Döbr. c. 414. Gyimeles oltó bódog aszszon.“ Pesti. „Asszonyunk sziz Máriának foganatja.“ Érdi. c. 248-b. Mártius 25-én.

Mária Elsébetnek meglátása. Mü. c. Visitatio B. M. V. „Visitatio napja“ Döbr. c. 403. „Asszonyunk Máriának látogatása Erdi. c. 379. Most *Sarlós Boldogasszony.* Julius 2-án.

Havi bódog anya. Mü. c. S. Maria ad nives. „Havi bódog asszon-nak innepe.“ Érd. c. 452-b. „Havi bódog asszon napja.“ Pesti. Aug. 5-én.

Máriának fel menybe vétele. Mü. c. Assumptio B. M. V. „Nagy Bódog Asszon nap.“ Döbr. c. 406. Augustus 15-én.

Mária születeti. Mü. c. Nativitas B. M. V. „Kis asszony episto-lája.“ Döbr. c. 408. September 8-án.

Asszonyunk Máriának templomba jelentése. Érdi c. 646-a. Praesentatio B. M. V. „Méne be Romában másod Pius ur pápához (1458-1464), es kéré meg hogy asszonyunk Máriának az templomba felmenésének innepét szörzené.“ Érdi c. 648-b. November. 21-én.

Asszonyunk sziz Máriának szeplételen foganatja Érdi c. 158-b. Immaculata Conceptio B. M. V. „Kit maga immáran erek bulla alatt közel ötven esztendőtl fogva (irá 1527-ben) elvégezte romai szent szék, és megconfirmálván nagy búcsuval mind octávaiglan, mint tulajdon ur napját. — — Az egész Conciliom nagy bulcsut szerzett ez mai innepre, mint ur napjának innepére, mind veter-nyére, misére, vecsernyére, es egyeb horákra. Továbbá negyed Six-tus pápa (1471-1484) meg ujonnan confirmálta.“ Érdi c. 160-162.

Szentelek idnepei.

Csak a nyelvtanilag és hangzatilag érdekesbeket hozom fel, főleg a Müncheneri codex naptárából.

Január.

10-én *Remete Szent Pál.* Most 15-én.

11. *Krisztusnak kietlenből kihozása.* Önállóságot vesztett ra-goknál az *i* mellőzhető. Nem *kietlenbőlli*.

17. *Szent Antal halála napja.*

21. *Annos szül és mártír.* Ma Ágnes. E név alakváltozatai következők. *Annis* „Domina Annis filia Rubini de genere Cuplin.“ 1267 Cod. D. IV. 3. 428. *Agnus* „Siz szent Agnus asszonnak példája szerint. Érd. c. 356.b. *Onnus* „Nobilis matrona Onnus nomine, relicta comitis Turul.“ 1270. Cod. Dipl. V. 1. 84. *Ágnes* és *Annos* együtt : „Szent Ágnes asszonyról. Ha ez szent Annos asszony napja kilenczhagyó vasárnap esik.“ Lányi cod. 94.

25. *Sz. Pál megfordolatja napja.* Nek-telenség.

Február.

9. *Apalin szül.* S. Apollonia.

10. *Kolos szül.* S. Scholastica.

22. *Sz. Peter szekbe ülete.* Cathedra S. Petri Antiochiae, hajdan csak Cathedra. „Szent Peter Apostol székből való felmagasztatása.“ Érdi c. 226.a. *Üszögös szent Péter*, régi nevezet: „Amen. Szent Üszögös szent Péter napján 1521.“ Vitkovics Cod. 52. lap. Ez *székes* vagy régiesen *szekes*-ből alakult. Tehát. *Üszögös* = *Székes szent Péter*. *Székes* szóra = *throni*, angyalnév, van példa. „Dicsekedjél Seraphinokkal szent szeretetödben, Kerubinoknak nagy bölcsességében, Székeseknek nagy bölcs ítéletiben.“ Tewrewk c. 255. Mint jelző fön van *Székes Egyház* = Ecclesia cathedralis nevezetben. Hasonlag lehet „Székes Szent Péter.“ *Székes*, *szekes*, *szökös* hangváltozat hasonlata: rég, reg, reggel, röggel, regzett, rögzött.

Martius.

7. *Perpetue és bódog.* SS. Perpetuae et Felicitatis. Első példa latin tulajdonnév értelményszerű magyarázatára.

12. *Sz. Gergely pápa.* „Sz. Gergelyi pápa.“ Érdi c. 233.b. S. Gregorius P.

17. *Gedroc szül.* S. Gertrudis.

April.

1. *Maria egipciakabeli.* Tévesen. E hó 8-án így javítja: *Egyptomi Mária.* S. Mária Egyptiaca. Most 2-án.

4. *Ambros püspök.* „Szent Amborus doktor“ Érdi c. 258.b. S. Ambrosius.

7. *Dienes püspök.* S. Dionysius. Most 8-án.

23. *Szent György mr. S. Georgius. „Szent Gyergy.“* Érdi c. 262.a.

24. *Szent Márk evta. Most 25-én.*

Május.

3. *Szent keresztnek meglelete, s helyesb szerkezettel: „Szent kereszt meglelése napja.“* = Döbr. c. 397. Most: Sz. Kereszt feltalálása. Nem épen helyesen. Több régi példa bírálati hasonlata után, *lel keresve, talál véletlen. Innen talán forte, találkozik occurrit.*

6. és 9. Sz. János olajban főzete, Sz. Jánosnak olajban főzése napja. A Sz. István társulati Naptár: *Olajb. főz. János.*

8. Sz. Mihály jelenete.

12. *Pangrácz püspök.* Most: Pongrácz mártir.

22. *Szent Hilon asszony.* Helena virgo Antisiodori.

24. *Domokos gyontó.* Translatio S. Dominici confessoris. Először e naptárban *gyontó* = confessor. A töszó *gyónik*, vagy *gyovónik*. „Mert pokol nem gyovónik neked, eleven, eleven, ü gyovonik neked.“ Isai 38 (quia non infernus confitebitur tibi). „Szent Istennek mind meg gyovónjátok bűnőket.“ Tinódi, Hadnagyoknak tanuság. Ebből alakul cselekvő *gyón-t*, mint *gyapon-t*, *bán-t*, *tíl-t*, *fél-t* stb. *Gyontó* = gyontató. Hajdan közhasználatban. „Az kevestönne szent penitencia, kit az gyontó pap hagy az binős embörnek.“ Góri c. 24. „Az lelki orvos azaz az gyontó hozzá menvén hogy penitenciára térne onszolja vala.“ Érsekujv. c. 190.d. „A gyontó atya tartozik büntetést adni.“ Pázm. Pred. 431 l. *Damokos* változó kiejtéssel: Aug. 5-én *Damokos Confr.* Mü. c. „Sz. *Damankos* élete“ 1518-i codex. „Siz szent Damonkos patriárka. Érdi c. 448.a.

27. *Szent Katherina asszon választatja.* A martyrologium nem említi.

31. *Petronella szüz. Ez sz. Peter lyánya volt.*

Junius.

3. *Szent Tamás megjelenete és apostul.* A mart. n. említi.

4. *Szent Márton püspök megjelenete.* Most említetlen.

8. *Szent Gellyén.* S Kilianus Episcopus.

10. *Het atyafu mártirok.*

12. Sz. *Benedeknek megjelenete.* Most említetlen.

15. *Az apostoloknak eloszlások, Divisio SS. Apostolorum.*

- 22. *Mária Magdalna asszony.* Döbr. c. 418.
- 24. *Jánus baptista születete.*
- 29. *Szent peter és pál apostolok.* „Szent Peter Pál apostolok.“ Döbr c. 400.
- 30. *Szent Pál megemlekezete.*

Julius.

- 29. *Marthie hospiti uré.* Nem magyar szerkezet. Sanctae Marthae hospitae Domini.
- 30. *Sz. László halála, László halála napja.*

Augustus.

- 1. *Szent Peter vasa szakadatja.* „Szent Peter vasa szakadása.“ Érdi c. 443.b. S. Petri ad vincula. Most : Vasas Szent Péter.
- 3. *Szent Estván ptmr teste meglelete.* Most : István fölta-
lálása.
- 20. *Szent Estván király halála.*
- 21. *Berenald gyóntó.* S. Bernardus Abbas Conf.
- 24. *Bartallus apl.* „Szent Berthalam apostol.“ Érdi. c. 504.b.
- 26. *Ereney mr.* SS. Irenaei et Abundii. *Ernei gróf Vid* atyja-
fia, Sz. László és Salamon korában.
- 29. *Szent Jánus bapta nyaka vágása.* „János baptista nyaka
vágása.“ Döbr. c. 407. Érdi c. 521.a. Most : Ker. János fővétele.

September.

- 1. *Egyed apát.* S. Aegidius.
- 2. *S. Emre confessor halála.* Depositio S. Henrici Confessoris Pray c. A mai Imre név, hajdan *Emreh*, vagy *Imreh* hangzatos vég h-val. „Szent István királ es nagyon megszereté, es szent Emrehet neki adá tanojtani.“ Érdi c. 544.a. „Bodó Imrehet Debreczenből feleségestől, gyermekestől, marhástól, szolnaki bék felrakatta, elvitette 1572. Erdély és a Porta. 50.
Imre királ neve okmányainkban többféle hangzatu :
Emericus. „Emericus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Ramae Rex.“ 1198. Cod. Dipl. II. 343.
Hemericus. „A nostro fratre Hemerico rege felicis memoriae.“ 1216. C. D. III. 1. 176.
Hemricus. „Pro eo quod — Dominus Rex Hemricus pia re-

cordationis, suae Ecclesiae pro servitio suo contulisset.“ 1224. C. D. III. 1. 464.

Hemiricus. „Hemiricus Dei gratia Hungarie Dalmatie Crohatie, Rameque Rex. 1199. C. D. II. 346.

Henricus. „A fratre nostro felicis recordationis Henrico rege.“ 1217. C. D. III. 211.

Aimericus „Abbatem tempore regis Aimerici — ejecisse.“ 1217. C. D. III. 1. 229.

Almericus. „Cogitavit S. Stephanus renunciare saeculo, et filio Almerico aequae literato et sancto committere gubernacula Regni.“ Dandulus apud Muratori T. XII. p. 234. „Regnante domino nostro Bela, serenissimo rege Hungariae Dalmatiae Chroatiae atque Ramae, et Almerico filio super Dalmatiam et Chroatiam.“ 1194. Cod Dipl. II. 296. Ebből jön olasz *Amerigo*, melyről a Columbus találta világrész neveztetik. Ezt eleinte *Uj földnek* hitták. „Americus Vespucius, és Columbanus Christoph ez üdőbe találák az új földet.“ Szék. Ist. Chr. 223.

13. *Het alu atyafiak.* Septem dormientes. Most Julius 27-én.

October.

9. *Szent Dienes társágival mrok.* SS. Dionysii et sociorum.

13. *Szent Kálmán mr.* S. Colmanni martyris.

16. *Szent Gál apát.* S. Gallus Abbas.

November.

1. *Ménd szent napja.* Most kevesbé helyesen: Minden szentek.

12. *Öt atyafiak.* Most nem említettnek.

13. *Bereczk püspök.* S. Britius.

19. *Szent Ersébet.* S. Elisabeth vidua. Többféle alaku. „*Elsébetnek* kedég betelék szülésének ideje.“ Luk. I. 57. Mű. c. „Vala né-mely penitenciatartó kinek neve vala *Ölse.*“ Marg. Leg.

27. *Négy koronáztattak.* SS. quatuor coronati M. Most 8-án.

30. *Szent Anderjás apatal.* S. Andreas. E név is változékony. Királyaink magokat Andreasnak mondják, még akkor is midőn az illető okmányban Endrét neveznek. „Andreas Dei gratia . . . Nomina vero ipsorum rusticorum sunt haec: Arus videlicet et Endre.“ 1228. C. D. III. 2. 11. E két alakot elkülönítve leljük magán szemé-

lyeknél is : „Inter Petrum et Farkasium filios Andreae, — et Endre filium Farkasy.“ 1256. C. D. IV. 2. 368.

Krónikáink azonban első Andrást Endrének is hívják : „Convocatis filiis Calvi Ladislai patrui sui, sive Andrea, Bela et Levente.“ Budai Krón. 72. Interea Endre Bela et Levente qui fugerant in Bohemiam.“ u. o. 88. A másodikat fia nevezi így : „Per carissimum patrem nostrum Endre regem.“ 1261. C. D. IV. 3. 41. „Item Bela proavus noster, et Endre pater noster carissimus.“ u. o. 43.

E név változatai :

Andoreus. „Szent jelős Andoreus urat.“ I. Endre-kori ima.

Anderjás. „Simont kit nevezte Peternek, és Anderjást ő atyjafiát.“ Luk. 6. Mü. c.

Andorjás. „Vala kedég Andorjás Simon Peternek atyjafia.“ Ján. 1. Mü. c.

Endreas. „Magister Stephanus, et Endre, filii Endreae curvi, pro se, et pro Andrea fratre ipsorum.“ 1300. C. D. VI. 2. 279.

Endres. „Terras Ouga (Olgya) nuncupatas Endres et suis generationibus — dimisit perpetuo possidendas.“ 1257. C. D. IV. 2. 439. „Inter Endres filium Farkasy, et generationem suam. 1256. C. D. IV. 2. 368.

André. „Dicsőséges szent Erzsébet asszonnak innepéről, ki vala magyarai André királynak leánya.“ Érdi c. 427.a.

Endre. „Haec sunt nomina campanistarum: Buke, Guden, Uzari, Endre.“ 1138. C. D. II. 102.

Enderö, Endere. „Terram Urse cum sex libertinis: Alex, Isa, Borotk, Endero.“ 1237. C. D. IV. 1. 79. „Villarum nomina sunt haec Pathycha, Villa sancti Martini, Zylvas, Enderelaka.“ 1265. Monum. 8. 125.

András. „Szent András napján.“ Döbr. c. 393.

December.

2. *Longinus vak vitéz.* A martyrologiumban két Longinus vitézről van emlékezet Martius 15-én, és Julius 21-én. Melyik a vak?

6. *Szent Miklós püspök.* S. Nicolaus. A kezdő *m* nálunk régi. Több változatból a következőket hozom fel.

Mikolaus. „Nomina servorum — Feledy filius Mykolaus.“ 1214. C. D. III. 1. 478.

Mikolous. „Nomina servorum — Bochy Mycholous Faka“, u. o.

Miklous. „Modoros cum quatuor filiis: Paul, Mihal, Bulcsu, et Miklous.“ 1221. C. D. III. 1. 328.

Mikola. „Szorgost ott a Ráczok egy hüv emberüket Abdolit Mikolát választák kimöket.“ Tinódi. II.

Miklós. „Territorium possessionis Szent Miklos.“ 1176. Monum. 6. 73.

28. *Apró Szentek.* SS. Innocentes martyres. „Apro szentek napján.“ Döbr. c. 276.

III.

Z á r s z ó.

Miután ez értekezés, jelen körülmények közt, e nemben utolsó akar lenni: úgy hiszem, nem alkalmatlan röviden emlékeznem a magyar birtokviszonyi *nek*-ről, s a szerkesztettem *Magyar nyelvtörténeti szótárról*.

1. Különös kedvvel vizsgálódám a magyar grammatikai birtokviszony fölött. Munkámat egyetlen tagtárs, Hunfalvy Pál úr méltatá figyelemre. Végválaszom ez egykor érdekes ügyben következő. Hogy a viszonyított birtokos a magyar nyelv természeténél fogva ősidőkben *nek*-telen vala, s annak kelle lennie, 1860. évi kísérletemben a 36—52 lapig bizonyítám. Hunfalvy Pál úr, a Nyelvtudományi Közlemények II. kötete 2-ik füzetében, főleg a dologhoz nem tartozó helytelen kifakadásimat rovogatja. Köszönöm. Ez tanítás.

Várom a helytelen *nek*-ezés ellen felhozott érvek bírálatát is; de ovatosan mellőzé. „A hosszú beszédnek (ügymond) rövid bizonyossága ez: *Ember dolga* szebb, mint *embernek dolga*; a hol tehát ez utóbbit el lehet kerülni, az elsőt kell választani. Azonban mindenkor nem lehet elkerülni, azt Mátyás is legalább a *ki, mely* stb. szónál megengedi“ (291. lapon). Ez nem tanítás. A tudomány minden nemében az emberi ész érveket keres, szabályokat állít föl: egyedül csak a nyelvtanban határozzon a tekintély, vagy a még ennél is kevesebb, — az önkény, — a semmi? S így álljon az ügy még akkor is, midőn kétséget nem szenved, hogy a *jelen* nyelvszokás idomítható, sőt annak kell lennie; — s hogy a *régi* nem általában, hanem a régiben csak a *jó* követendő?

Hivatkozott munkám 16-ik lapján ez áll: Hogy a *nak nek* ragot szebb hangzás kedvéért ki is lehet hagyni, — következetlen-

ség. Annyi mint ezt mondani: „A szabály, nem szabály.“ Miért volna „magyarok királya“ szebb hangzatu, mint „magyaroknak királya“? Ha pedig az előbbi csakugyan szebb, hagyd ki a *nek*-et a dativusnál is, s e helyett „a magyarnak királya van,“ — mondd szebb hangzás kedvéért „a magyar királya van.“ A *nak*, *nek* kihagyhatlanságát (birtokviszonyban) egyáltalán tagadjuk. Ezen állításra még nincs igazító czáfolat, s azóta folytatott tanulmányok azt bőséges adatokkal erősítik. Van példa három egymás melletti nektelenre: „Szent Epistolája es evangelioma megtaláltatik ezen édes szent aszszonyunk születése innepe napján.“ Érdi c. 452.b. Vannak példák munkám 45. lapján bemutatott nektelen *ki*-re; hozhatok fel az *mutatóra* is. „Ha kedég az írásnak nem hisztek.“ (Si autem illius literis non creditis) Ján. 5. 47. Mü. c. S mai napig döntetlenül áll, mi a munka 52-d. lapján mondaték: „1. Ép birtokosra példa van beszédben és írásban mindenestre, tulajdon- és közneveknél, személyi- és visszamutató névmásoknál, s mellékneveknél: tehát a magyar nyelv-szellem természetében fekszik, közvetlen birtokviszonynál egyedül a birtokot jelölni. Ez midőn birtokosra mutat, az érthetőségnek eleget tesz. 2. *Nek*-es birtokosra egyetemes példák hiányoznak; sőt személyi névmások, idő — és helynevek közvetlen birtokviszonyban, magyar fül sérelme nélkül nem *nek*-eztethetnek: e dativusi ragot tehát, minden ily esetben magyartalan visszaélés használja sajátítóul. Elhagyathatik nyelvpéldák, — el kell hagyatnia nyelvlogika következtén.“

A mi a *ferdítést* illeti, tudós bírálóm egyéni véleményét állit az 52—60. lapon fejtegetettek, — egyszerü daczot*) a meg nem ingathatott érvek ellenébe. „Ki tagadhatja említett *befolyását a keresztyénségnek* (szántszándékkal teszem így ki a birtokviszonyt).“ Hunf. P. 283 l. Erre ismételem: A régi tős-gyökeres magyar ily so-loecismust nem ismert; tessék a sírbeszédet és imát, a szolgálilag latinos Bécsi és Müncheni codexeket több ízben végig olvasni, — s azután okát adni, miért nem botlik a „Capitulom másod“-írója e tekintetben is. „Helyzetre nézve a birtokosnév előbbre valósága egyszerü viszonyban kétségtelen. Az ellenkező eljárás nyelvkorcsítási merénylet. Nincs magyar nyelvtani törvény, melyet megtámadás ellen könnyebben lehetne védeni.“ (Idézett munkám 61. lapján).

*) *Dacz* régi gyök: „Egynéhányan a *daczos* urak közzül megtanóltanak engemet ő királyoknak becsülni.“ Heltai Chr. 124-a.

2. Mi a szerkesztettem *M. Nyelvtörténeti Szótárt* illeti, mutatvány-füzetet küldék aláírási felszólítással egyházunk főpapjainak, akadémiánk minden tagjának, s honunk tudományos intézeteinek, összesen 400 példányt. Tíz 10 ives füzetet tervezék 1 forintjával, összesen száz ívet 10 forinton; fizetést csak kézbesítés után. Az eredmény meglepő.

Ha szavazatot mértékelünk nem számítunk, örülhetek. Van aláírás a megkeresettek minden osztályából. Csekély igyekezetem méltányolva, még pedig a jelesbek által *). Aláíróim száma huszonkettő.

Az igazság megállapítására elég két vagy három tanu; száz ivnyi munka költség-fedezésére húsz vevő nemileg. A hirdetett Szótár kiadatlan marad. Érezhető hiány azonban irodalmunkban e miatt nem lesz; sőt nyelvtudományunk csak nyer, midőn gyenge kísérletet, gyakorlott szaktudós teljesb műve reményében nélkülöz. Tanulók sokasága hírnév után indúl; s helyesen: mert a korszellem ítélete szerént, kinek hírneve nincs, nincs érdeme. Ha képzelt tudományom ismeretére jobbat tudó nyelvtanítóknak nincsen szükségök; a tanítók tekintélyével megelégvő nagyobb tömegnek pedig nincs akarata: hiu törekvés volna részemről, a tovább is más dolgába avatkozás. Jobb lesz a végzett vizsgálat eredményét önhaszonra fordítanom, s tanítási törekvésekkel egyelőre felhagynom; szívbeli köszönetet mondván mégis előbb a Tekintetes Akadémia nagy érdemű Igazgatóságának, hogy a Codex-másolatokat velem nagylelkűen közölve, nyelvtörténeti szótár első szerkezetét lehetővé tette, s ez által, bár a készült munka hasznavehetlen, meg van mutatva: hogy, ha ilyen egyén ilyet, — képesebb jobbat már most előállíthat; s e nembeli jámbor ohajtások teljesítését nem szükség évtizedekre halasztani.

*) Elésorolom kortársimnak serkentésül, munkautódomnak irányzatúl, részemről hála-emlékül a M. Nyelvtörténeti Szótár első pártolóit. A magas klérus részéről: Szatmári püspök Ő Méltósága, Kelemen József pécsi káptalan nagyprépostja, Klivényi Jakab pécsi kanonok. Akadémiai tagok: Ballagi Mór, Toldy Ferencz, Hunfalvy Pál, Vass József, Budencz József.

A kegyes rendiek pesti házából: F. t. Purgstaller József tartományi főnök, Horváth Cyrill, Petlanovics Alajos, Koczányi Ferencz, Polák János, Szepesi Imre, Nagy Márton.

A nagykörösi ref. tanoda igazgatója Szilágyi Sándor; Deák József, Losonczy László tanárok.

Tudományos Intézetek: A pesti nagy gymnasium könyvtára, a nagykörösi ref. főiskola könyvtára.

Tanulók: Milch Péter, Herbst Gáspár a pécsi gymnasiumban.

MÁTYÁS FLÓRIÁN.

A 'SZÉKELY NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY'

NYELVÉSZETI TEKINTETBEN, HÚN TÖRTÉNETI BEVEZETÉSSSEL.

Olvasa a Magy. Tud. Akadémia ülésében 1864. május 23.

FOGARASI JÁNOS r. tag.

„Mily szolgálatot teend Priscus a történettudománynak és nekünk, ha tolmácsai által vagy csak egy kis szakaszt valamely hún énekből tárczájába bemondat, vagy legalább azok értelmét jegyzi fel s tartja fenn az utókornak! — sohajt fel, 'A magyar nemzeti irodalom története' koszorús írója, Toldy Ferencz. — „Mily mérhetlen becsű volna egy átiliai vérséget zengő daltörek — kiált fel Kriza János a székely népköltemény derék gyűjtője — ha nem is vitéz pogány korunkból, legalább a 'Latjatok feleim' korából!“

Valóban — folytatom én — egy ilyen nyelvmaradvány egyszerre fényt árasztana egy részről a nyelvrokonságra, más részről a történelem ide vonatkozó lapjaira, s egy országgal érne föl.

A harcok szakadatlan viharában, kivált pedig, — a mi tagadhatatlan — későbbben a kereszténységnek legnagyobb jótekonysága, de túlbuzgó sőt erőszakos terjesztésében, mely törvénytárunk tanúsága szerint is (I. András végzeménye) a scytha vallást követőnek feje és minden vagyona elvesztése büntetése alatt semmi régi-hitű emléket meg nem tűr vala, csodával határos, hogy nem emlékek, hanem némi emlékezetek, szóhagyományok is fenmaradhattak.

Tudjuk, krónikáink és némely saját hagyományok a székelyeket a szétszóródott átiliai húnok maradványainak tartják, valamint a göcsejieket húnavarok ivadékaiknak. „Ha áll történetadatilag — mondja Vass József koszorúzott értekezésében — hogy a székely nép hún maradék: úgy nyelvhasznítási úton nem volna nehéz bebizonyítani, miszerént Göcsej tős magyar lakosi is hún sarjak, kik-

kel később a frank erőnek meghódolt rokon avarok elegyedtek ; mert a székely s göcseji népnyelvek, tekintsük bár sajátos szavaikat, vagy hang- és beszédejtéseiket, egymással közel rokonok.“

Magában a tárgyunkul fölvetett székely népköltési gyűjteményben van egy dal (52. sz.), mely a mondott hagyományra emlékeztet :

„Azét mer én székőj vagyok,

Mindön embört nem uralok.

Átilla vót az én ápám,

Szép örökség maratt róám.“

Áll-e e hagyomány vagy nem, nálamnál e tekintetben százszor avatottabbak szóltak már és szólhatnak még e kérdéshez , de még sem állhatom meg, hogy ki ne valljam , valahányszor Herodotban s másutt a Σάκαι szót olvasom — melyet hogy a görögben egyes számban találtam volna , nem emlékezem — mindenkor úgy gondolkozom, lehet-e a világon két hasonlóbb szó, mint ez, és kivált a honi saját népnyelven ejtett ,székej‘ vagy ,székőj‘? annyival inkább, mert Herodot a persákat követte a kiejtésben, a persák pedig Vullers bizonyossága szerint ön hazájokban még ma is ritkán használják kivált a rövid *e*-t, s helyette *a*-t ejtenek, tehát Herodot a persáknál, ha a szó eredetileg ,székely‘ volt is, *szakaj*-nak hallotta azt ejtetni, s a görögben épen úgy írta le, mint írálabb a szekercze szót is többesben *σαγάρεις*-nek. Azt legalább senki sem tagadhatja , hogy a Σάκαι szó sokkal közelebb áll a ,székej‘, szóhoz , mint bármely magyar név Constantinusban az igazi magyar kiejtéshez, pl. Σαλμωνης = Álmos.

Hagyj írjak ide valamit Herodotból Valla latin fordítása szerint : Sacae (a görögben : Σάκαι), qui scythae sunt (azaz a scytha népből valók) in capitibus gestabant pilea (κρηβάτις) in acutum erectas (így) atque compactiles (valóságos kucs mák), induti femoralibus (ἀναξορίδες, az ἀναξορίς-t így értelmezi Xe nophon után Rost eine Art langer und weiter Beinkleider, tehát ma is valóságos *magyar gatyá*) necnon arcus gentiles (nemzeti íjakat) atque pugiones, ad hoc secures sagares (ἀξίνας σαγάρεις azaz szekerczéket).

Még valamit, mire alább szükségünk lesz.

Ptolemaeus után több író, név szerint Funke munkájában is olvassuk : A *szakaj*-nép, *szakajok*, vagy ha jobban tetszik, *szakák* (Sacae) a keleti scytha népeknek közép Ázsia hegyein és sivatagjain, a Káspi tengeren túl, közönséges neve. A görögöknél és római-

aknál (még különösebben) e néven csak egyetlen egy scytha néptörzset jelöltek, kiknek tartománya határait tették nyugotról Sogdiana, s a Jaxartes folyása; éjszokról Scythia egy vonal által, mely a Jaxartestől (Taskene közelében) keletnek húzódik; keletről kezdetileg szintén a scythák, tovább az Ascalancas hegység, mely délkelet felé nyúlik, és az Indiából éjszak felé emelkedő Imaushoz csatlakozik, dél felé az indiai hegyek, melyek nyugot- és keletről a Gangos forrásától kezdve szintén Imausnak neveztetnek. Ezen terjedelmes vidék tehát magában foglalta *Kis-Bukharát* (mely most a sinai birodalom hoz tartozik, s melyet éjszak- és keletről Mongolország, nyugotról Nagy-Bukhara, mint Turán vagy Turkestán, vagy Dsagataj tartománynak, mely a Kaspi tenger és Sína közt fekszik, egyik része, délről Tibet környez), továbbá magában foglalta a *Soongara* (vagy Dzungara v. Dsungara) és *Kirgizek* némely határos részeit, azután a nagy *Kobi* homoksivatagnak éjszaki, és *Tibetnek* éjszak-nyugoti részét.

Az ékiratokban is előfordul *szakasztana* mint szákák földe, lakhelye, országa (tanyája). *Çukasztana* „a saka Scythia, ... nomen regionis in Perside, quae et *Szadsisztan*, *Szisztan*, ***Szakar***-isztan et ***Nimrûz*** audit.“ Vullers. *Sztan*, *isztan*, mely az ékiratban: *sztana*, lakhelyet, tanyát, országot jelent.

Ha nekünk is szabad, mint másoknak, honi nyelvünkhöz folyamodni, 'székely' vagy annyi mint székelő, valamint 'seregély' annyi mint seregelő, t. i. lágyúlható betűink, kivált a magas önhangzó előtt, ezt is magukba olvasztva könnyen meg is lágyúlnak, pl. *diamant* = *gyémánt*, (di = gy) *Georgius* = *György* (*ge* és *gi* = gy), *innia* *innya* (ni = ny) stb. *Székely* tehát vagy *székelő* annyi volna, mint bizonyos székekben bizonyos telepen állandóul lakó. A perzsa nyelvben is *szákó* v. *szukó* = szék, az arab nyelvben *szakan*, a héberben *sákén* am. lakik, székel; és lakó, székelő. De származtathatjuk a 'székely' szót *széklör*-ből is, az *r* könnyen változván *l* vagy *ly*-vé, például *komoly* = komor, *salló*, *talló*, *olló* = sarló, tarló, orló stb. És valóban egy 1585-diki tanúvallatásban többször előfordul a 'székely' szó, 'ör' vagy úgynevezett 'kerülő' értelemben. (Magyar Nyelvmélekek II. kötet. CCLVI. számú irat). Az épen nyomorúságos fejtegetés, a melyet Engelnél olvasunk, hogy az *szökö*-ből származott volna, valamint ezen történetírónak azon előadása is a magyarokról, hogy őket mint nem-harczias embereket a chazarok ma-

guk hatalma alá hajtották, s úgy szoktatgatták a harczhoz. Alább bővebben.

Akármin volt legyen a régi őskorban a dolog, s akármin fejte-
gessük a székely szó eredeti jelentését, jelennen tudjuk, hogy a szé-
kely nép, mennyire csak a történetrajz, és a népek emlékezete
visszamehet, mindenha híven megőrzé nemzeti szokásait és nyel-
vét, s bármely nyelven dicsőíték a scytha énekesek Atilla király
győzedelmeit és hadi erényeit, vagy bármely nyelvet zengedeztetett
a király elébe ünnepies menetben járult nősereg : a székely nép
nyelve nem annyira rokonunk, mint édes mienk, s Kriza János tár-
sunk nem csak a székely népköltésnek gyűjtője, hanem számos
népsajátságoknak is rajzolója, 'Vadrózsák' czíme alatti gyűjteménye
első kötetében, melyeket akár gyémántköveknek is bátran nevez-
het vala, a szónak teljes értelmében megbecsülhetetlen kincsbányát
tárt fel előttünk. Segélje a Gondviselés és jeles hazafiak pártolása
többnek is közrebocsátására.

Engem e gyűjteménynek különösen nyelvészeti becse tölte el
rendkívüli örömmel, és noha már a tisztelt gyűjtő is szakértőleg
értekezik a székely nyelvjárások- és nyelvsajátságokról, mindazál-
tal meg fogja engedni, hogy megkisértsük, mimódon fogjuk fel mi
távolabb lakók is a nagyobbik Magyarhonban e kincsek becsét,
gazdag tartalmát, s nyelvészetünkben széles horderejét.

Adelung szótára előbeszédében olvassuk — miről bármit be-
széljenek is mások — saját adataink is tanúságot tesznek : „a köz-
ember nyelvjárása kivált faluhelyeken évezredekken keresztül is
észrevehető változás nélkül marad, mivel ő épen oly ellensége az
új hangoknak, új szóknak és ezek új összeköttetéseinek, mint az új
divatoknak, új törvényeknek, és új adózásoknak.“

E szerint a székely nép nyelvére következtetve, mely azon
közel ezer év óta, hogy őseink a magyar hazában letelepedtek
volt, mindig egy tömegben, ugyanazon kis hazának lakosa s őre
vala, s a körötte levő népek és nemzetségek némely tagjainak hé-
be-korban behúzódása vagy beszármazása sem tehete nagy válto-
zást az egész nép szokásaiban, szójárásában, bizton föltehetjük, sőt
állíthatjuk, hogy az századok során keresztül sem vesztett valamit
régii szelleméből. Hiszen nem régen is közlém e helyütt, hogy a
sajó-szentpéteriek végezése, melynek kora (1403) megelőzi még a

Bécsi és Tatrosi codexek tudva levő korát is, egészben véve oly nyelven van írva, mint ma is beszélnek Sajó-Szentpéteren.

Kriza János gyűjtők az által is igen nagy szolgálatot tön nyelvészetünknek, hogy az élő kiejtést, a mennyiben azt betűkben kifejezni lehetséges, híven megtartani igyekezett.

Ha tehát igaz a székely nép hagyománya, melyről eddigi tudomásunk szerint történetesen fenmaradt egy-két hún szó is, *huni-vár* (castrum Hunnorum) és *vadon*, tanúskodni látszik; s ha hajlandók vagyunk hinni, hogy a székely nép nyelve, tudunkra is ezer év óta alig változott valamit; s ha majd az alább eléadandókat is figyelemre méltatjuk: akkor Kriza J. gyűjteményében Atilla hatalmas nyelvét, melyen országokat hódító seregét győzelemről győzelemre vezérlette, és a még régibb húnok nyelvét, kik, hogy az alább mondanandókból valamit előlegezzek, már Krisztus urunk előtti időkben is a keletnek egyik leghatalmasabb népe vala, betűkkel kifejezve látjuk magunk előtt.

Mielőtt a székely népnyelvnek az én módom és felfogásom szerinti ismertetésére átmennék, még egynémelyeket kell előbo csátanom.

Láttuk föntebb Ptolomaeus után, hogy a régi szákák lakhelye (az ékiratok szerint: *szakasztana*) általában Sogdiana és Sina között különösen magában foglalta a mostani ösmeretesb néven Kis-Bukharát, a Dsungara és Kirgizek némely határos részeit, a nagy Kobi sivatagnak éjszaki és Tibetnek éjszak-nyugoti részét.

Ezen tartományok nagy része most a sínai birodalomhoz tartozik. Különösen Dsungara neve a sínaiaknál: *Thian-san-pe-lu*, és Kis-Bukharáé: *Thian-san-nan-lu*. Mit jelenthetnek ezek? Látjuk, hogy a két név csak a 3-dik szóban *pe* és *nan* különbözik egymástól. *Pe* am. éjszak és *nan* am. dél. Az egyező szók közt: *Thian-san* v. *tién-san* am. égi hegy, az Imaus egyik részének neve, és végül *lu* am. föld, tehát: Imaus éjszaki földé és déli földé. E neveket jó lesz megtartanunk.

Kezdem a történetet magyar íróval.

„Legtöbbek (t. i. régi írók) véleménye szerint — írja Horváth Mihály — a magyar, török vagy szittyá népfaj s Ázsia belsejéből a Kaspi tenger keleti vidékéről India és Persia szomszédságából veszi származását.” Tehát épen azon vidékről, melynek egy

részét, mint föntebb láttuk, a *szakaj* nép is (Herodot után betű szerint írva) lakta volt hajdanában.

De én tovább akarok menni s kitűnő, európai nagyhírű írók után röviden eléadni, hogy a régi húnok is állandóan több mint ezer évig épen ezen korban, részint ezen részint a szomszéd helyeken laktak.

Lássuk!

„A nélkül, hogy a sínai annalisták (vagy szorgalmas compilátoruk *de Guignes*) után a keleti magas Ázsia népeinek, milyenek *To-pa, Geu-gen, Szien-pi, Goei, Yen* stb. meddő történeteit elbeszélők, melyek különben is ugyanazon törzsek valának, kik csak az egyes időszakokban uralkodó népség vagy uralkodóház neve szerint változtatták nevezeteiket, szemünket csak a félelmetes *Hiong-nu* népségre vetjük, kiknek kora, hatalma és sokáig tartó uralkodása Keleten nem kevésbé fontos, mint későbbi tetteik az ő valószínű ivadékaiknak a húnoknak Nyugoton.”

Közbe szólva, legyen szabad a *Hiong-nu* szónak, mely sínai írásmóddal van följegyezve, kiejtésére nézve megjegyeznem, hogy minden egyszerű sínai szó csak egyetlen kezdő mássalhangzóból s utána egy vagy több önhangzóból áll, s végül a mássalhangzók közül csak *n* vagy *ng*, ez utóbbi mint orrhang ($\tilde{n}$) s igen ritkán még csak *l* (mely az *n*-nel igen gyakran fölcseréltetik), fordúlhat elé (Endlicher sínai nyelvtana). És ha idegen szót, mely mássalhangzón végződik, a sínai ember teljesen ki akar mondani, ezen mássalhangzót, vagy ha több van, mindeniket is a megelőző önhangzótól vagy legfőlebb *n* v. $\tilde{n}$ orrhangtól elkülönítve s még egy önhangzóval megtoldva ejti ki, pl. *cruæ* latin szó a sínai ember szájában (*r* és *x* valamint *z* betűik nem levén, az *r*-et *l*-nek az *x*-et pedig *sz*-nek mondja) így hangzik: *ku-lu-szu*, oly formán mint Kreutzer némely magyar szájában: *ka-ra-ja-czá-r*. Továbbá, ha két vagy több önhangzót találunk is egy szóban, egyike, főleg pedig az *i*, de többek is gyakran csak a főbb önhangzók támogatására, erősbulésére (*Steigerung*) szolgálnak, pl. *kiuo* (Endlicher szerint 131. lap.) am. *káo*. Ezeknél fogva a sínaiak, ha valamely hosszabb idegen szót kiejtenek vagy leírnak, azt egyes szótagokra szakgatják, például Cardinalis-t így hangoztatják: *kja-ul ti-na-li-szu* (a sínai nyelvben *d* sem levén helyette *t* áll), még az ott lakó héberék is a *Bresit* szót így ejtik: *Pte-le-si-cze* (*b* sincs náluk, t. i. a mandarin vagy művelt s

írói nyelvben. Adelung Mythridatese I. kötete 40, 41. lapjain). Végül az *o* az orrhangot maga után nem tűri (Endlicher. 115. lap). Ha tehát a sínaiak a *hún* vagy *húnn* szót kimondani vagy leírni akarták, azt okvetlenül így hangoztatták: *hiuñ-nu*, azaz a hosszú *ú* vagy hangsúlyos *ű* kiejtésére még egy segéd hangzót kelle fölvenniök: *hiuñ*, vagy mint ma is mondaná a palóc: *huon*, s a második *n*-et a megelőzőtől elválasztva még egy megfelelő önhangzóval pótolnia: *nu*; végre az *o* az orrhangot nem tűrvén, ha szinte az európai átírás utóbbi része *iong* v. *ioñ*, ez sínai módon = *uñ*; vagyis a föntebbi *hiong-nu* (vagy *hioñ-nu*) a mi nyelvünkön is csak *hunn*-ak olvasandó, épen úgy, mint az angol *Shakespeare*-t csak nem fogjuk *Shake-spear*-nek olvasni. Figyelmet érdemel még a mit Schott Vilmos sínai szókönyvében találunk, hogy *hiong-nu* másképp: *hiún* (egészen egyszerűen), és *hiun-csu* is, (az utóbbi szó sokaságot jelent); *csu* egyéb-iránt lakost is tesz, mely szókat Schott V. így értelmez: barbari septemtrionales Sinensibus quondam infestissimi; mit alább bővebben megírva találunk.

Most kísérlük figyelemmel a történetírást.

„Tizenkét századdal a mi időszámításunk előtt alapúlt meg a *Hiong-nu* (olvasd: *húnn*) nemzet uralma. A (mostani) *mongol magaslaton* a *Kobi* pusztaság egy részében, honnan Sínába juthatni, állnak vala sátoraik, s már korán fenyegették a sínai határszélét. Azonban legelsőben Krisztus előtt a 3-ik században tűnt fel leginkább a *hiong-nu* (húnn) név, azelőtt uralkodóik szerint változván nevezeteik, s innen lesz történelmök egybefüggő. Ő ellenök építetett a nagy sínai köfal. De hiába! A *tanjou-k* (Isten fiai, így neveztettek a hún fejedelmek) ismételve áthágták a roszúl ótalmazott véd-erőséget. Magas Ázsiának legnagyobb részében a keleti Oceán szomszédságától Irtsig, a sínai határszélétől a szibériaiig kiterjeszték a húnok dagadozó hatalmukat. E megmérhetetlen területen minden népségek meghódítottak vagy kiírtattak, a *tanjouk* (Isten fiai) táborában kétszázezer számot haladó lovasok valának. Végre az apagyilkos *Me-te* (fejedelem) alatt vad hősiségek által egészen legyőzték a sínaiaknak noha jól begyakorlott s fegyverben jártas seregeit is, és ezek birodalmát még kiválogatott nőkben is adózó-jokká tették.

„Azonban a legmagasb hatalom és dicsőségnek s alkalmasint az elbizottságnak is időpontjára rövid időn zavar és veszély követ-

kezett. A sínaiak, ellenségeiknek meghasonlása és saját ravasz politikájok által újra fölemelkedtek. Ugyanazon *Han* uralkodó ház, mely oly megaláztatásokat szenvedett vala a *Hiong-nu*-któl, boszúlta meg a régi gyalázatot. Véres és változó hadjelenetek után, főkép a hún fejedelmi utódok czivódása miatt, elvégre a *hiong-nuk* (húnok), miután egyik fejedelem (Délien) magát a sínaiaknak önként alávetette vala, a sínaiak, és ezektől fellovalt *szién-pi* népség által leverettek, és tizenhárom százados birodalmuk végét érte Krisztus után 93-dik évben, fő lakhelyöket a *szién-pik* foglalván el.

„Egy kis rész ott maradtott, és szabadságát s nevét feláldozva a *szién-pikkel* összekeveredett; egy másik dél felé a már előbb elszakadt és a sínaiak uralma alatt álló testvéreihez (a déli hunnokhoz) húzódott s történelme megszűnt. De a legvitézebbek és dacosabbak az éjszaki birodalomban bátor elszánással a távol nyugot felé indultak, ellenségeik fegyvere és hatalma előtt hozzáférhetetlen menhelyet vagy hont keresvén, s ott ütvén tanyát, hol legelőt találtak és vadászhatának. Két száz évig kísérel vala szemmel a sínaiak a vándor *hiong-nukat*, de annál homályosabban, minél messzebbre távoztak, míg az *Imauson* túl teljesen eltűntek szemeik elől.

„A sínai tudósítások egybehasonlítva a nyugoti történetírók és geographok némely újmutatásaival, igen megkönnyítik mindketőnek megértését és valószínű kapcsolatba hozzák a *Hiong-nu*-k imént elenyésző történetét a húnoknak egy századdal később kezdődő történetével.

„Két nagy seregbe oszolva vonultak ki a húnok a pusztaságból, mely ma a *Soongarok* (másképen *Dsungárok* v. *Dzungárok*) után viseli nevét; egyik rész délnyugotra az *Oxus* felé, a másik éjszaknyugotra a *Volga* felé. Az első, melyek *Tie-le* (sínai módon írva am. *Tele* vagyis talán a végső mássalhangzó kiegészítésével, melyet a sínai nyelv meg nem tűr: *telep*), máskép *Abtele* (a történetíró magyarázata szerint: *Wasser-Tele*, tehát alig lehet kétség *habtelep*) nevet viselének, és névcsonkítással *Enthaliták*- vagy *Hajathalitáknak* nevezettek (ennyire elferdíték az idegen írók a tiszta hún v. magyar nevet, melyet még a sínaiak meglehetősen épségben írtak le). Ezek Sogdiánában és környékén hatalmas birodalmat alkottak, a régi lakosoktól eltanúlva és sajátítvá műveltségben is előmenetelt tettek, sőt éghajlati befolyás és szelid erkölcsök által testük színe is némi változáson menvén által *fejér-húnok*-nak nevez-

tettek s humanitásuk és hűségökről dicsértetnek. A persák történelme sokat elmond békében és háborúban ezen Hajathalitákkal volt érintkezéseikről.

Ismét közbeszólva megemlítem itt 1) hogy a régi Sogdiana magában foglalta Ptolomaeus után Funke szerint a mostani éjszaki Bukharát, továbbá Pelur egy részét és Kis-Tibetet, s kelet felé a szá-
kák lakhelyét: Kis-Bukharát, *Kobi* pusztaság, *Dzungara* némely részeit stb.; 2) hogy egy újabb munkában t. i. az „Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes“ című gyűjtemény I. kötet 4-ik számában (Ueber das Çatrunjaga Mähātmyam. Von Albrecht Weber. Leipzig 1858) a 41. lapon egy ide vonatkozó nevezetes hely fordul elé: „Wegen der Macht des Duhshama-Zeitalters wird die Macht der *Mudgala* mit Gewalt, wie ein Meerstrom die Erde überflutend ergreifen“ stb. S alább ezen jegyzetet találjuk: „Vajjon kik lehetnek ezen *Mudgala* népség? Nyilván idegen nép, mely darab ideig Suráshtra fölött uralkodott, s melynek uralma alatt ez ország 167 után egészen jó állapotban vala. Ez alatt, úgymond értekező, csak a *Hindu-scythák* (Yueitchi) vagyis *Fejér-Hunnok* értethetnek. De honnan ezen feltűnő *mudgala* név, mely különben a hindu forrásokban ezen viszonyban sehol elé nem fordul. A hangzat szerint a *mongol* névhez közelednék, de a mely részint általában ezen kora időben ki nem mutatható, részint pedig maga a nép miatt is ide nem illik.“ A 41. és 42. lapok alján mondja értekező: „Talán a *mudgala* v. *mudgara* szó, mely pörölyt jelent, épen a fejér hunnoktól, mint hódítóktól vétetett, kik Kosmas tanúsága szerint kora időben a hatodik századig még nyugoti Indiában lakoztak.“ — Ha már tudjuk, mint alább is látni fogjuk, hogy a magyar és hún vagy hunn azonos egy nép, akkor könnyű megérteni, miért hívtak a fejér húnok is *mudgala* vagy *mudgara* néven; hiszen a „magyar“ szót (a *gy* miatt) idegen nyelvek ma is *madjar* vagy *madzar* vagy *madgiar*-nak írják, melyet régente honi krónikáink is *mogor* vagy *moger*-nek írtak, honnan az *u* is, mint az *o*-hoz legközelebb álló, igazolva van, annyival inkább, mert a szanszkritban rövid *o* nincsen is.

Térjünk ismét a történelem folyamára.

„A másik sereg, lakhatlan zord sivatagokon vonulván át, a vele született vadságban még öregbedett. Hosszú kóborlás után Jaik és a Volga között telepedett le a mai Baskirok földén s dél felé mintegy Asztrakánig. A **„Nagy-Magyarország“** (Grosz-Hungarien)

mely nevet még a XIII. században is viseltek e vidékek (s melynek népeiről Julianus barátnak 1237-dik évben tett utazásából, magyarra fordítva Szabó Károly által, mi tudjuk, hogy magyarok valának, s még akkor is magyarul beszélének) ottani tartózkodásuk emlékeül szolgál. Most már örökös fejedelmek nélkül, csupán egyes törzsfőnökök alatt, vagy közös vállalatoknál, önmaguk választotta vezérek alatt szabadságban és régi szokásuk szerint éltenek, olykor keleten is uralkodtak *Igurig* és *Lop* tőig, erősbülve idegen népségek egyesülése által, vagy a velök rokon menekvők által a déli hunn fejedelemségekből, melyeket a sínaiak most szintén szétapultak vala, és mind ezekkel együtt lassanként a régi félelmetességre és hatalomra vergődtek.

„De az engesztelhetetlen Szien-pik nem szüntek meg a Hiong-nuk megtámadásaitól, azok kiszorították őket az *Igur*-ok földéről és *Ili*-től a *Jaik*-ig, annyival inkább, mert őket magokat is a 3-ik század közepén feltűnt újabb népségek keletről nyugatra nyomták; valamint a Hiong-nukat is több más népség.

„A *Hunnok* — mely név alatt tűnnek fel most a római történetíróknál — elszánták magukat 374-ben, hogy a Volgán átkeljenek. A Volga nyugoti partjain tanyázó Alánokra ellenállhatatlan erővel rohannak s azokat szétverik vagy magukkal egyesítik. A további lépés a Donon vagy Tanaison keresztül Európába hozza őket.

„Ekkor a Tanaistól a Dunáig és az Euxinustól a Balt tengerig a Góthok nagy nemzete uralkodik vala, keleti és nyugoti Góthokra oszolva. Egyszerre elterjed a híre eddig ismeretlen, utálatos népségek ellenséges közeledésének. Ázsia havasairól hömpölygött alá dűlve, ellenállhatatlanul a számnélküli sereg. Alig vala rajtok emberi alak. (Természetesen mint megtámadó ellenséget irtózatossá találták és írták is le, de a természet kebelében, s vadászat, baromlegeltetés és harczban töltött életmódjuk is sokat tett mogorva külsejökre nézve az európai városi lakosok előtt; hiszen még mai földműves kúnjainkat is egyik classicus költőnk *megfeketült haragos kúnok*-nak nevezi). Azonban erőteljesek, gyorsak, lovaikon mintegy repülők, ölni vágyók s a (nyíl-)lövésben soha sem hibázók.

„Egy ember-nyomon keresztül dűlongtak ezen gonosz teremtmények (Unholde) jelentékeny tettek nélkül az Al-Duna és Euxinus (Fekete tenger) éjszakai tartományaiban. Fejeik, kik a római íróknál megnevezetnek, egész *Rua*-ig (Rofig) úgy látszik csak részbeli ve-

zénylők valának. Rua vagy Rugilas fejlesztette ki az ötödik század elején a nemzet egyetemes főnökének hatalmát. De az ő tettei nyugoton csak Pannónia elfoglalására szorítkoznak.

„Halála után az uralkodás Átillára (Etelére) és Bledára (Budára) szállott stb. stb.

Ha valamely magyar történetíró mondja vala, hogy a sínai *hiong-nu*-k és Átilla húnjai ugyanazok, hogy azon hunnok vagy húnok a történelemben már tizenkét századdal Krisztus urunk születése előtt megjelennek, hogy három századdal ugyan ezen idő számlálás előtt egész Átilláig csaknem szakadatlan történelemmel bírnak, hogy midőn Krisztus urunk után az első században főleg belső villongás miatt a síniai és szövetségeseik által legyőzettek, s részben birodalmukba olvasztattak volt, a többi két seregre szakadva, egyik sereg délnyugot felé fejr húnok neve alatt Persia és India szomszédságában vagyis a mai éjszaki Bukharában, Kis Tibetben és Kis-Bukharában tehát a mai Turánnak vagy Turkestának vagy Dsagatajnak egy részében stb. ismét hatalmas országot alkottak, sőt Indiákon is uralkodtak; hogy a másik sereg éjszak-nyugotnak fordúlva Nagy Magyarországot alkotta, s innen Európába rontva majdan Átilla alatt szintén roppant hatalomra emelkedett, ha mondom mind ezt bár minő források után magyar történetíró szerkeszti egybe, s én utána mondom, jaj volna szegény fejünknek.

Azonban szerencsémre és mindnyájunk szerencséjére nagy nevű és hatalmas történetírók- s buvárokra támaszkodhatunk.

Kik tehát ezek?

A föntebbi kivonatot egyik legünnepeltebb német történetíró *Rotteck Károly* munkáiból, jelesül nálam a 8-ik kiadás IV. kötete 8. és következő §§-aiból vettem.

Rotteck K. pedig saját vallomása szerint is a maga rövid egybeállítását *Deguignes* francia academicus királyi könyvtárnok, a keleti nyelvek királyi tolmácsa stb. munkáiból merítette, azon különbséggel, hogy a miről Rotteck, ki az eredeti kútfőket nem ismerte, csak valószínűséggel, de erős meggyőződéssel nyilatkozik, azt *Deguignes* a kétségtelen emlékek nyomán a legnagyobb bizonyossággal adja elé; még pedig a hunnok történetét, ámbár mint mondja, saját nevők az V-ik században a történelemben elveszvé, ez a hatalmasbbá lett *türk* névnek engedé helyét, az Árpádokig, s a mogoloknál a mogolok pusztításai stb. tárgyalja.

De tárgyalja más rokon népekét is : avarokét, törökökét, khozárokét, úzokét, besenyőket stb. Az avarokra nézve megkülönbözteti az igazi és hamis avarokat ; a khozároknál mondja , hogy ezek neve a hunnoknál *koza* v. *kosza* (kósza ? különös , igen különös !), s a khozár törzsökökhöz számítja a kabarokat (kóborokat , kósza' és kóbor' a magyarban egy jelentésű), tarjánokat, magyarokat stb.; a ,magyar' névről azt mondja , hogy későbben — a mogulok korában — a sínaiaknál , macsar' alakban jön elé stb. stb.

Hogy e munkába én is iparkodtam belepillantani, a tárgy végtelen fontossága mindenki előtt megfoghatóvá teszi.

Megvan az akadémia könyvtárában is. A német kiadás czime : Herrn Deguignes, Mitgliedes der Akademie stb. *Allgemeine Geschichte der Hunnen und Türken der Mogols und anderer occidentalischen Tartaren vor und nach Christi Geburt bis auf jetzige Zeiten.* Aus den Chinesischen und Orientalischen Handschriften der Königlichen Bibliothek in Paris verfasst. Aus dem Französischen übersetzt von Johann Carl Dähnert, köngl. Prof. und Bibliothekar in Greifswald.“ Egy bevezetéssel együtt öt kötet.

Alig érdekelhet e munka valamely nemzetet jobban , mint a magyart, miként szerző maga is reménylé előszavában.

Több mint 100 év folyt le azóta, hogy e munka francziában megjelent vala, s azon kívül, hogy Pray ügyekezett azt felhasználni, meglehetősen érdektelenül hever reánk nézve mind a mai napig a könyvtárakban. — Miért? — Mert mégis csak szeretnénk saját szeminkkel látni, és saját tudományunkkal meggyőződni. Azonban a források legnagyobb s legfontosabb részét nemcsak nem bírjuk, hanem, fájdalom! ha bírnók, sem vagyunk még most képesek használni azokat.

Hanem valamicskét mégis csak tehetnénk.

Vagy igazak, Deguignes összeállításai, vagy nem.

Ha igazak a miről különben ily nagy nevű és az eredeti forrásokból merített tudós után annál kevésbé kételkedhetünk, mert azon összeállításokat más szintén nagy nevű írók elfogadták, nem lehet oly kincs birtokunkban, melyet szívesen föl nem áldozhatnánk s föl nem áldoznánk azért, hogy azokról tökéletesen meggyőződjünk, úgyde erre saját szeminkkel szükség látnunk.

Ha nem igazak, akkor ezt be kell bizonyítnunk, mit másképp lehetetlen tennünk, mint ha Deguignes forrásait végig kutatjuk.

Mind egyik mind másik esetben roppant, talán egy egész emberkori munka vár reánk. Hol vannak azon férfiak — mert még egy kettő nem is teheti — a kik azon kútfők leginkább a sínai kútfők megértése végett talán éltek egyik nagy részét az előleges tanulmányozásra fordíthatnák? és hol, és micsoda anyagi alaphól fordíthatnák? hogy azután a másikat talán Párisban vagy épen Sínában a kútfők megvizsgálására, egybevetésére, kimerítésére áldoznák.

Már Deguignes előtt is Párisban két tudós, egy sínai születésű és egy franczia halt bele a sínai tanulmányozásokba.

A legeslegelső lépés volna Szabó Károly derék tag- és honfiktársunk példáján is indulva, minden esetre Deguignes munkáit talán a jövő ifjú nemzedék maga tájékozása végett is, de egyszerűsmind a német fordítmány figyelembe vételével, mely némelyeket a szerző utóbbi értekezéseivel pótol, hű magyarsággal lefordíttatni. Bizson megérdemlené azt a néhány száz forintot.

Azután pedig alapot kellene teremteni, hogy oly nyelvképes férfiak mint Vámbéry — de nem egyedül maga — Párisban előkészületeket tegyenek, azután talán Sínába menjenek. S ha már az eddigiek után is gyaníthatjuk, hogy a hunnok, mint a magyaroknak is őseik a sínaiak szomszédságában illetőleg ezekkel folytonos viszonyban ezer évet meghaladó időt éltek, sőt a déli hunnok a sínaiakkal egészen egyesültek, tehát egymás nyelvére is hatással lehetének, akkor elgondolhatjuk, hogy a sínai nyelv saját nyelvészetünkre is nagy befolyással lehetne. Csak egy-két példát hozok fel: a sínai másod személy névmás egyike *eul*, tehát mint mássalhangzó *l*, s íme a magyar igék egyes 2-ik személyében, s a *l-ek* összetett ragban ugyan ezen *l* van, pl. *szeret-l-ek*, mely sínai nyelven *hao-eul*, épen annyi mint a magyar *szeret-l-ek*. A 3-dik személy névmás: *khi* v. *hi*. Továbbá *kó* a sínai nyelvben számoknál egyezik a magyar *ik* raggal, pl. *i-kó-niù* = egyik nő.

Sínai tanulmányaimat külön előadásra tartom fön.

Most a tárgyhöz kissé közelebb térve, két fő kérdés áll előttünk:

1) Átilla húnjai a régi sínai krónikások által bő emlékekben fenntartott *hiong-nu* népség ivadéka-e vagy sem?

2) Árpád magyarjai Átilla húnjaival tökéletesen összekapcsolhatók-e vagy sem?

Deguignes munkáiban mindkét kérdésre az eredeti kútfőkből egész bizonyossággal felel.

Rotteck ezen kutatásokat nagyon valószínűeknek mondja, s nagy hírű és becsű történelmi munkájában használja.

Adelung Mithridatesében nagyobb bírálati szigorúságot látszik követelni Deguignestől, de nem bírván velünk együtt a sínai nyelvet, nem mondja meg hol? és miben?

Neumann Károly Frigyes (Die Völker des südlichen Russlands. Eine von dem Königl. Institut von Frankreich gekrönte Preisschrift. Leipzig. 1847.) noha nem látszik hozzánk nagy rokonszenvvel viselkedni, világosan mondja a 26. lapon: „Diese *Hunjo* (mint ő írja, mely névről alább is lesz szó) *des Ostens*, *ohne Zweifel die Hunnen des Westens*“ s a 31. lapon a magyarokat (einen Theil der Ungern) úgy tekinti mint a hunnomongolok valóságos ivadékát, noha az *avarok* miatt korholja Práyt (118. l.)

Cantu Caesar, kinek munkáját a Szent István társulat magyarra fordíttatja, ezt írja: „A magyarokat a németek összezavarták a hunnokkal, kiket a görögök *ounoi*, a chinai évkönyvek *hiungnu* néven neveznek; azonban Átilla hunjai igen vegyes fajt képeztek: voltak ebben ujgurok, avarok; kiknek neve a hunnal egyesülve, megmaradt a tartománynak is: *Hunavaria*, Hungaria. A magyar vagy szlovák nyelv (mily roppant tévedés!) inkább török-persa, mintsem finn vagy szláv. A faj igen szép és magát magyarnak nevezi, mint ma is bizonyos tatárok, kik a Kaukazustól éjszakra tanyáznak.“ Ezen történetíró tehát a hún-magyar rokonságot el nem ismeri, de úgy látszik a nyelvekkel sincs tisztában.

Thierry Amadé beszéli Átillájában, melyet Szabó Károly jeles fordítása után hazánkfiak már jól ismernek: „Keleti Európában (Átilla) szelleme még sokáig lelkesíti a hún birodalom romjait; fiai (a birodaloméi) közül többen mint vitéz férfiak tűnnek fel, s dicsősége a hún nemzetek utolsó rohamainak könnyű útát nyit a Dunához. Egymást érték ezek három század alatt; míg végre a hungarok vagy ungrok, a mai magyarok az ősi Hunniában egy nagy és hatalmas állodalmat alapítanak, mely dicső helyet foglalt az európai társadalomban.“

Íme nagy írók nevei állnak részünkön.

Nem szándékozom nem is volnék képes e vizsgálatokba ereszkedni; azonban hazámfiak nem veendik rossz néven, ha még egyet-mást idézek Deguignesből.

Az előszó bevezetésében olvassuk: „Szándékom e munkában

történelmét nyújtani egy csaknem elfeledett nemzetnek, mely különböző időkben hatalmas országokat alapított Ázsiában, Európában és Áfrikában. A *hunok*, kik időjárástól *türk* nevet viselének és Sínához éjszakeről fekvő földrésről, az Irtis és Amur folyamok közt, származnak, lassan-lassan Nagy-Tatárország urai lettek. Krisztus előtt 200 évvel különféle királyi családok emelték fel trónjokat ezen tartományokban: vannak itt birodalmak, nagyobbak mint a római, hatalmas egyeduralkodók, hírneves törvényhozók és országhódítók tűntek itt fel. S mind erről csak tökéletlen ismerettel bírunk.“ Beszéli továbbá, hogy a hunok birodalma dél felől Sínával határos lévén, és csaknem örökös háborúban élven egymással, a sínaiaknak bő alkalmat nyújtottak amazok tetteinek is saját történelmökben megírására, mit igen nagy részletességgel s pontossággal eszközöltek is, még az időszámításra nézve is. A ki a sínai 21 történetíró párisi gyűjteményét (igen számos kötetekben) olvassa és egybeveti, a hunokról körülményes történetet írhat. Valens császár idejében a hunok Átilla vezérlete alatt Európába törvén a római történet ekkori részének felvilágosítása végett szükséges némely más barbár népek eredetére is visszamenni. A görög történetírók erre nem elégségesek, de ha a sínaiakkal együtt vétetnek elé, a legtöbb homályos származások felvilágosodnak. Constantinust is csak azokból érthetjük. Átilla hadjárataira nézve — így szól — a magyar írókat alig használhattam, kik inkább regényeket írtak adatok nélkül, a római és görög írókkal csak igen gyéren egyeznek, és vastag anachronismuskba esnek.“ Azonban erre azt felelhetjük, hogy hazai íróink inkább népmondák- és hagyományokból merítettek, melyek másutt sem mindenben csálthatatlanok, de íme Deguignes egyik kitűnő honfitársa Thierry már szépen megkülönbözteti a pusztá mondákat a történelemtől. Használta továbbá az arab írókat, kiknek munkái után oszlathatnak el sok nehézségek és igazíthatnak meg az elferdített nevek a bizanci íróknál stb. stb.

Lássunk némelyeket magából Deguignesből.

I) A hún birodalom terjedelme.

I. kötet 59. lap. (a hivatkozások német fordításra utalnak).

A *hiong-nu*-k birodalmának kiterjedését, még azok rendes határai közt maradtak, így írja le: Keletről határos volt különösen a mostani *Man-cseu* tatár népséggel. Dél felé a híres sínai falhoz

ért, mely *Peking* (v. *Pecseli* v. *Csyli*), *Sanszi* Schansi) és *Senszi* hossz-
szában nyúlik el; ért továbbá Tatárországban *Hami* (másképp *Ka-
mul*, Kis-Bukharának egy része, melyet később a húnok is bírtak,
— Első köt. 11. l.), és *Igur* (vagy *Uigur*) tartományokhoz *Irtis* fo-
lyamig, mely a hún birodalmat nyugoton alkalmasint az *U-züin* föld-
től választá el. Éjszakon Kalkasz (mongol) és Eleuth (kalmuk) ki-
ráltságokat lehet határuul venni. Ezen egész földet *Ta-tan*-nak hiv-
ták, s egymásután a hún, *U-hüon*, *Sziempi*, *Geu-gen*, *türk* és *mogol*
népségek foglalták el.

Az *Irtis* két partja hosszában jobbra és balra a *Saissan* tótól
a folyam tövéig két hegy nyúlik, a két *Altai nagyobb* és *kisebb* né-
ven. Ezen hegyek keleten tovább nyomúlnak s nagy hegysorokat
képeznek. *Altai* vagy *Altan* „arany”-at jelent s a sínaiak *Kin-san*-
nak hívják, mely szintén annyi mint arany hegy stb.

A szákák földéről ezt találjuk: A szákák földé Ptolomaeus
leírása után teljesen összeüti azzal a mit a sínaiak *Ta-üon* néven hi-
nak. Nyugoton az határos (Ptolomaeus szerint) Sogdianával, éjsza-
kon és keleten Scythiával, délen Imaus hegyével Kasgár tartományá-
ban. A lakosok nomádok, s nincsenek Pt. szerint városaik. A Jaxartes
(ma: Szir v. Szihon) folyam melletti népek nevezettek *Karaták*- és
Komároknak (Caratae et Comari), azokon felül vannak a Komedák
(Comedae; jegyezzük meg, hogy a *Tien-san* hegyet magát is *Come-
dus*-nak mondják némely nyugoti írók) és az Uzkend hegységen a
Masszageták; közben fekszenek a Grynæusok és Tornák (Grynæi
et Toornae) és alul az Imaus mellett a Bylták.

Ezeket Ptolomaeus után írja Deguignes. Azonban föntebb a
régii *Taiü-on*-ról, melyhez a hunnok éjszakkeletre feküdtek, írja,
hogy ott nagyobb-kisebb városok voltak (számszerént 70), melyek
köfállal valának körülvéve, s nemes lovaikról, melyek kaphatása
végett gyakran kezdettek a sínaiak ellenök háborút, igen elhirese-
dének. Meg kell itt jegyeznünk, hogy Ptolomaeus Krisztus után
70-ik év körül született, s ettől kezdve a 2-ik század első felében
élt, tehát épen akkor-tájban, midőn a hunn birodalom felbomlott.
Funke föntebb a szákák földének nagyobb kiterjedést is ad, s a
hunnok birodalma egy részét is ide sorozza.

II) Rövid ismertetése a nyugoti tatároknak az őss korban.

„A nyugoti tatárok egész Ázsiában elterjedtek; s Európa és Afrika egy részét is elfoglalták. A római történetírók *hunn* név alatt ismerték őket, s eredetükről sok mesét elhíreszteltek, a nélkül hogy hazájokat közelebből kijelölték volna. Tatárországban *hiong-nu* nevek vala. Itt tekintélyes birodalmat alkottak, melyet később a sínaiak szétromboltak. Mire ezen nép szét oszlott. Egy része nyugotra ment, s azután a római birodalomba rontott. A hírneves Átilla berontásai mindenki előtt ismeretesek. A többiek a sínai határoknál maradtak, és csak későbbben a *Geu-gen* tatárok által szórattak szét. Némelyek Sínában telepedtek meg, s itt különböző uralmakat alapítottak. Csaknem egészen elenyésztek, vagy legalább Tatárországban mi nyomatékka sem bírtak vala, midőn e nemzet egyik feje: *Tu-müen*, különböző nemzetségek élire áll, és új birodalmat alkot. Ez időben *türk* (v. török) nevet viselének és egész Tatárország urai lettek. Ezen türkök két ágra t. i. keleti és nyugoti türkökre szakadtak, s mindeniknek külön khánjok vala. A keleti türkök egész Persia határáig, s a római birodalomig kiterjeszkedtek, sőt abba be is nyomultak. Ezekből származnak a khozárok, magyarok, úzok, besenyők (Patzinaten). (Deguignes, német fordításban, Bevezetés 261. 262. 279. lapokon).

III) Különösen a *hiong-nu*-k vagy hunnok birodalma.

(Ugyanott 263. lap.)

„A *hiong-nu*-k, nyugoti Tartaria legnépesebb nemzeteinek egyike, Sína éjszaki részén fekvő nagy és terjedelmes térségein száguldoztak, számos nyájakat tartottak és sátorokban laktak. Sínával gyakran háborút viseltek; mindazáltal a sínai történetírók Krisztus előtt csak 209 év táján kezdetek ezen népségről körülményes tudósítást adni, s bennünket azon állapotba helyezni, hogy a *hiong-nu* uralkodóknak, kik a *tanju* vagy *csen-ju* czímet viselék, évrendi sorát összeállíthatjuk. Úgy is látszik, hogy ez azon időpont, melytől kezdve lehet a hunnokat hatalmas népnek nevezni. Akkor tettek berohanásokat a keleti tartományokba, és hódították meg az éjszakon lakó tatárokat. Erre következőre fordították fegyvereiket a

nyugoti országok felé, és tettek foglalásokat a Káspi tenger vidékeig és be Szibériába.“

IV) Részletesb története a hunnoknak kezdődik Első könyvben.

„A hunnok eredete, a régiség legtávolabbi századaiban vész el. Csak a sínai okmányok mutatnak némely nyomokat ezen barbár népről. — A hunnok, úgy látszik épen nem fiatalabbak, mint a híres sínai nép. A sínai birodalomnak már első századaiban van rólok említés.“ — A hagyományokat röviden megérintve, noha úgymond a görögöknek, rómaiaknak, sínaiaknak is van mesés koruk, a homályosabb idöket mellözve, szerző csak a bizonyos és hiteles emlékek tanúságára szorítkozik. Éjszakon a *Senszi, Sanszi és Pecseli* tartományokon felül lakott vala régenten egy hír-neves nemzet, melytől azok származtak, kik előttünk késöbben a *hunnok*, majd *türkök*, *mogolok*, *magyarok* és *tatárok* neve alatt ismeretesek. Úgy látszik, hogy ez a sínai birodalommal egyszerre vette kezdetét, mert *Yao* császár korátólkezdvé, ki mintegy 2000 esztendővel élt Krisztus előtt, mondják a sínai írók, hogy ezen nép *San-jong* (Chan-yong) azaz hegyi idegenek vagy barbároknak neveztettek. (De ez sínai név).² A *Hia* uralkodóház alatt ezen barbárokat *Csong-jo* (Tchong-yo)-nak nevezték. A *Sám* (Cham) uralkodóház császárai ezen országot *Küei-fang* vagyis *szellemek* (t. i. *rosz szellemek tartománya*) név alatt ismerték; a *Cseu* uralkodóházból valók *Hien-jün*; a *Han* uralkodóházbeliek *Hiong-nu* (Hiong-nou) név alatt; mely név a sínaiak által elferdített szó, melynek igazi de előttünk ismeretlen kiejtése után származott a hunnok neve (*Hunni*), azon népé, mely Európába történt berontásai által oly hír-neves lön.“

Legyen szabad egy megjegyzést tennem. Ha már egy idegen kitünő nyelvész és történetbuvár vezetése után, ki, mint maga is mondja, kétségtelen emlékek útmutatása mellett a magyarokat mind az Átillai hunnokkal mind a sínaiakkal és szomszéd hiong-nukkal szakadatlan időrendben összekapcsolja, annyira juthatánk, hogy a nevek értelmezésébe is beleszólás megengedtetetik, legalább magyar nyelvésztől senki sem fogja rossz néven venni, ha a hirtelenében felöltö nevezetekben is magyar hangokat találhatni vél; noha az eredeti sínai kútföket nem ismervén, nem értvén, nem tudhatom,

e nevezetekben mi sinai és mi hunn, mivel azonban szerző egynémely neveket a sinai nyelv után (némelyeket pedig mint alább látni fogjuk a tatár-török után) maga is értelmez, legalább a hunnak nevezettekről föltehetjük, hogy hunn, tehát szerző kétségtelen adatokon épült buvárlata szerint magyar eredetűek is, bár a sinai felfogás és kiejtés szerint némileg elferdítették. Már a fentebbi bár nem értelmezett nevek közt *Csong-jo* (Tchong-yo) — a világ valamennyi nyelvészeire hivatkozom — oly közel áll egyik magyar faj *csangó* v. *csángó* nevéhez, hogy ezért a kárhoztatástól nem félnék. De nem tudom, ha sinai vagy hunn szó-e az. Neumann Károly Frigyes „Die Völker des südlichen Russlands“ czímű koszorúzott fentebbi munkájában (25. lapon) ezen nevet, de a melyet a hunn névvel közelebb viszonyba akarván hozni, *hun-jo*-nak ír, a nép saját nevének mondja. Egyébiránt nem bánom, lehet *hun-jo* módosulata is. A mi a ,hiong-nu‘ kiejtését illeti, erről már fentebb szólék, hogy a sinai jeles nyelvtanítók után az máskép, mint *hunn* vagy *hunn* nem ejthető. Azt is érintém fentebb, hogy Schott Vilmos első tekintélyű nyelvész sinai szótárában ugyanezen szó egyszerű *hiün* és összetetten *hiün-csu* alakban is fordul elő, az utóbbi szó sokaságot azaz népet, vagy pedig lakost jelentvén. De azt se hibáztathatja senki, ha a fentebbi jogosultság alapján mint magyar ember a ,hunn‘ vagy ,hún‘ szó értelmét is a magyarban keresem. Szerző egy jegyzékben maga megkísérti azon szó értelmezését ekképen: „A *hiong-nu* szó a sinai nyelvben jelenthet szerencsétlen rabszolgát“; de ő azt tatár szónak tartja, „melyet a sinaiak két egyenlő hangú jegyek által fejeztek ki. Oly ferdült szó, mint más idegen szók, melyeket a sinaiak saját nyelvökön kifejezni akartak. De eredetileg sinai is lehet. Nem ritkaság a tatár nyelvben ilyféle neveket látni. Például a ,mogol‘ szót lehet *mung‘l* szónak tekinteni, a sinai ,*mung‘* szótól, mely ,*mogorvá-t‘* jelent, így *Ung-khan* szót *Uang-khan*-nak, azaz királynak, melyet a sinaiak egyszerű *Uang*-gal fejeznek ki.“ —

Én Schott szótárában igyekeztem e jegynek, mely $\frac{94}{14}$ számok alatt jön elő, tehát összetett, jelentéseit kikutatni, és legalább ezen szótárban a legtisztábban három jegyből találom összetettnek: az egyik balról *kutya* jegye (94), s ez alatt is van felhozva, amásik összeüt azon jegyek egyikével, mely a $\frac{86}{17}$ jegy mellett áll s itt ismét az ,erő-t‘ jelentő jeggyel (19) összetéve szintén *hiün*-nak ejt etik ki, és Schott szerint annyit jelent: praeclara gesta, mintegy hőstett, tehát az egész-

nek hangjegyi jelentése ilyen forma volna *kutya hős*, a mi sínaiak szájába, a ,barbari sinensibus quondam infestissimi' népségre alkalmazva természetesnek látszik. Mi is az országunkba rontott tatárokat *kutya-fejű* tatároknak neveztük. A *hun-jo* szóról Neumann azt mondja, hogy az valószínűleg *ember*-t jelent, mert a föld népei és törzsei ritkán adnak magoknak saját nevet, hanem magokat rendszerént csak *nép*-, *férfiak*-, *emberek*-nek nevezik. Szabad legyen itt is a föntebbi alapon a magyar nyelvhez folyamodni. *Hon* vagy tájejtésileg: *honn* (pl. *honnom*), a magyarban, mint tudjuk, saját lakhelyet, s egész nemzetre vitetve, hazát jelent, mely az *ott-hunn* tájdivatos szóban még *u*-val is előfordúl, vagyis a világ semmiféle nyelve nem tud két tökéletesebben egyező szót felmutatni, mint a magyar *honn* v. *hunn* szó és latin vagy német vagy nem tudom miféle *hún* v. *hunn*-törzs, mely a régi persa ékiratokban és eléjün, és igen csekély további képzéssel: *honi* vagy *honni* vagy *hunni*, hazai-t, azaz eredetileg ugyanazon honbelit jelenti. Ellentéte: idegen. Tehát magának azon népnek szájába, mely ezen nevet használja, ezen név illik legtökéletesebben. De tovább menve jelentheti azt is, kinek honja, hazája van; ellentétben azzal, kikóbor (kabar), ide-oda csapongó (csángó). És ha Neumann szerint a *csong-jó* szóban *csong* a *hún* módosulata rejlik, akkor *hon-jú* vagy *honn-ú* szószereént éppen azt teszi, a ki honnal bír.

Deguignes *Teu-mann* császár (*tanju*)-tól kezdve szakadatlan folyamaban tárgyalja a hún császárok (*tanjuk*) történetét, tetteit, azok megnevezésével együtt.

Nehéz ezen nevekről tudni, ha eredeti hunnok-e vagy sínai fordítások, mert nem bírjuk, legalább tudomra, a sínai forrásokat, s ha bírnók is, nem értjük. Ha eredeti húnok, ismét kellene értenünk a sínai nyelv minden sajátosságait, melyekkel átírásban éltek, s ha sínai fordítások, akkor ismét nem tudjuk, micsoda szóknak feleltek meg az eredetiben.

Mind e mellett megkíséztettem egy-két szónak magyar értelmezését.

Mindjárt legelsőbben is azt olvassuk az I. könyv 4. lapján: „Ptolemäus az Imaus hegylánczolat által Scythiát két részre osztja. A sínaiak *Hami*-tól *Kasgar*-ig terjedő hegyekből külön hegységet, és a *Kasgartól* éjszaki Indiáig terjedőkből ismét külön hegységet csinálnak. Az elsőt nevezik *Tien-San* (*Schan*)-nak azaz égi hegynek, s ezt a hunnok az ő régi nyelvökön *Ki-lien* vagy *Ki-lo-man*-nak hív-

ják, mely épen az a mi a sinai *Tien-San*. A másik hegy neve: *Sziue-San* vagyis hóhegy, melylyel a sinaiak az első hegységet is nevezik; azonban a tatárok a Kasgartól Indiáig terjedőt *Müsz-tag*-nak hívják, melynek az a jelentése van, mint *Sziue-Sannak* azaz hóhegy.

E két hegység alkotja a Ptolemäusi Imaust. Már ha e szókat figyelmesen vizsgáljuk: *tag*, másképp *dagh*-ról tudjuk, hogy az tatár-török nyelvben hegyet jelent, s megegyezik hangban és fogalomban is a magyar *dag* szóval, s Beregszászi *Tokaj* nevét azon szóból származtatja; azonban mi mostan épen 'hegy' értelemben nem használjuk: továbbá *müsz* tatár szót én nem ismerem, én csak annyit tudok, hogy *hó* törökül *kar*.

Hogy nyelvészetileg *müsz* és *Imaus* egyek, alig lehet kételkedni. Már Plinius írja: *Imaus incolarum lingua nivolum significat*. Azonban ha szabad a magyar nyelvhez is folyamodnunk, s tudjuk hogy a sinaiak meglehetősen elferdítették s kivált megcsontították az idegen szókat, nem lesz nehéz, miután a *müsz* jelentését megértettük, nyelvészetileg is az előszelleteret (ha) elhagyván, a *havas* v. *hovos* szót benne feltalálni. Az elsőre t. i. *ki-lien* vagy *ki-lo-man* szóra nézve világosan mondja szerző, hogy az régi hunn szó, és égi hegyet jelent. A *ki* előtag, és magyar *égi* s török-tatár *gök* megint összetűnek, de mit csináljunk a *lien* vagy hosszabb alakban *lo-man* szóval, mely hegyet jelent. Kísértsük meg ezt is, az előszelleterrel pótolni, mit találunk? — *halom-an*, melyben az *an* csak sinai toldalék, mivel, mint föntebb érintém, sinai szó csak önhangzóval, legfőlebb *n*-nel (igen ritkán *l*-lel) végződhetik; sőt a *h* szellet a megelőző *ki* mint torokszóban vagy szótagban, kivált a sinai ember mint idegen nyelvű író szó fülében könnyen bele is olvadhatott.

Tovább menve a *tanjou* név tűnik fel, mint hún fejedelem neve, s Deguignes szerint ég vagy isten fiát jelentené. Deguignes német fordítója (1768-ból) rendszerint *tanju*-nak írja, de elejőn *csen-ju* (tschen-yu, a francziában: tchen-you) és *sen-ju* (schen-ju, a francziában: chen-ju) alakban is. Rottecknél alkalmasint a francia munka után, mindig *tan-jou*, de melyben a *j*, francziásan a mi *zs*-énk tchen-you- (*csen-ju*-)ban már az *y* által képviselt *j* van. Az *ou*-ról sem tudom, ha sinai utóhang-e, vagy csak francia *ou* (= ú). Annyi áll, hogy Schott sinai szótárában *jáo*, 'kicsi'-t és 'fiú'-t jelent (parvus, puer), s Endlichernél ugyanezen jegy alatt *'iao*, 'kicsi'-t (klein), melyek mind igen közel állanak a magyar 'fiú' szóhoz. Tehát *tan*, v.

csen, v. *sen* értelme *isten* volna, melynek utóbbi része csakugyan tisztán *ten*, de az egész szó is könnyen összeolvadhatott *csen*-ben, *st* és *cs* hangok igen közel állván egymáshoz. Azonban Deguignes-nél sokkal hosszabb értelmezést találunk. Azt mondja ugyanis az I. kötet 135-dik lapján: „Ezen fejedelem, valamint elődei *tanju* vagy *ten-ju* (főntebb *csen-ju*) nevet viseltek, mely a *tzem-li-ko-to-tan-ju* rövidülete, mely a hunnok nyelvén annyi mint ég fia. S alul a jegyzetben ez áll: A hunnok nyelvén *csengli* am. ég és *ko-to-tan-ju* am. fiú, 'Ma-tuon-lin' előadása szerint, 'Ven-hien-tum-ka'o' munkájában. A 'Han'-ok történetírói erről más értelmezést adnak. Nálók *tzeng* am. ég, *koto* (kuko?) am. fiú és *tan-ju* am. nagy és erős kép; úgy, hogy ez annyit tenne: nagy hasonlat az ég fiával. *Tzengli*, a *tangri* szó módosulata — mondja szerző —, mely a konstánczinápolyi törökök nyelvén istent jelent.”

Ezekhez nekünk bajos valamit mondani, mi csak annyit tudunk, hogy a Pétervári hasonlító szótárban mint 'isten' illetőleg 'ég' neve, *tjangri*, *tangara* és *tengri* alakokban, a tatárok, jakutok és kirgízek nyelvében is eléjön Adelung Mithridatése szerint pedig a mongoloknál *tengri*, *tingiri* szintén am. ég; s a magyar *tenger* azon roppant kiterjedésű vizet jelenti, melyet latinul 'mare' néven hínak tehát régente mint nagy kiterjedésű *temérdek* valami (tem-g-er) eget is jelenthetett, azonban az imént hallók, hogy a sínai írók sincsenek egy véleményben; s arra, hogy legalább szerzőnknel a csaknem állandóan *tanjou* (= tanzsu) szó *tzem-li-ko-to-tan-ju* szóból módosult volna, erős hit kívántatik; de meg nem czáfolhatjuk, mert a kútfőket nem ismerjük.

Ez okból lehetetlen a többi nevekhez is alaposan hozzá szólni. Azt mondja a szerző, hogy az uralkodó család neve volt: *Len-ti-si* vagy *Lan-ti-si*, vagy *Hiu-lien-ti-si*, s utána a legfőbb három családé, kikhez később negyedik is járult: *Hu-jen-si* (alább *Hu-hien-si*) *Lan-si*, *Szu-po-si*, és *Hieu-lin-si*. Feltűnő ezekben 1) a *si* végzet, mely mindenik szónál eléjön; 2) a *len*, vagy *lan*, vagy *lien* vagy *lin* szótag, mely az öt névben némi változattal ötször fordul elé. De ki merne ezek értelmezésébe bocsátkozni, midőn mi azt sem tudjuk sínai vagy hunn nyelven vannak-e írva. Ha sínai nyelven vannak írva, ebben a *si* végtag családot jelentene (83-diki osztályfej.), a fejedelem nevében eléforduló *ti* pedig azonosnak látszanék a *tié* szóval, mely Schottnál összetett jeggyel van írva ($\frac{88}{1}$), és *atyát* jelent, melyet mint meg-

szólító nevet a gyermekek atyjoknak tiszteletből adnak, s a fejedelem nevéhez nagyon illik. Ha hunn neveknek vehetnők, a *lan, len, lien, lín* szótagokban a legtisztábban a fönnbbi *lien* v. *loman* volna, melyet 'halom' szóval azonosítánk, a mely azonosítás ide annyival jobban illik, minthogy a fejedelmi és egyik fő család teljes nevében *hiu* v. *hiar* = *ha* is elé jön. S hogy, hegy' név is jellemzetesen fejezne ki előkelő családot, senki sem fogja kétségbe vonni. De hogyan szólhassunk mind ezekhez, midőn az eredeti sínai írásjegyeket sem látjuk?

Hagyjuk tehát jobb időre a kétes nevek magyarázatát, még csak azon egyet érintvén meg a hunnok mesés korából, melyet *Abulgazi*, *Mir-kond* s *Beidawi* után Deguignes is eléad, hogy t. i. Japhet egyik ivadéka *Alinge* khánnak iker-fiai *Tatár* és *Mogul* v. *Mung'l* születvén, amattól a tatárok, ettől a mogulok származtak, s a tatár khán-utódok közt eléjön *Ettele*, máskép *Bilinge* khán, mely utóbbi szó ha kivált a *g-t ds*-nek olvassuk, egészen összeüt a török *bilidsi* szóval, mely tudót, vagy hangokban is közelebb, bölcsét jelent.

Szerző egy kis fejezetet szentel (Németkiadás. Első köt. 447. lap-tól kezdve), leginkább perzsa írók mint szomszéd nemzetbeliek után a fejér hunoknak is, kik szerénte, mint föntebb is érintve vala, *Euthaliták*-, v. *Hajathaliták*-, v. *Nephtaliták*-, v. *Ateliták*-, vagy *Abtheliták*-nak neveztettek, azaz eredetileg *Abthele* (= Wasser-Tele, tehát magyarosan: *Habtele*, és csekély kiegészítéssel *Habtelep*) lakosinak. Lakhelyöket *Mauarennahar*-nak nevezi. (A mai Turan vagy Turkestan). Bromme Traugott egyik újabb földíró munkájában (*Illustrirter Hand-Atlas*) szintén a perzsa írók után: *Mawaralnahr*. Ismét egy különös szó, összetettnek látszik. Én a héber nyelvből az utóbbi részt, *nahar* (נָהָר) szót ismervén, mely az arabban *nehr*, s általában folyót jelent, feltünőnek találom az első részt: *Mauaren* v. *Mawaral*. Deguignes-nek alkalmasint pontosabb írása szerint az *en* vagyis *án* végtag a perzsában többes szám raga, tehát *Mauar-en* vagy *Mawar-al* am. *Mauar-ok*. A többinek, ha tetszik, találgatását tisztelt társaimra bízom. Minden esetre különös, hogy a fejér hunok telepje egy részről, *Abtele*, más részről *Mauarok folyója* néven neveztetik. (Eszembe jut itt mint magyar nyelvésznek a *Volga* is, melyről azt mondja Neumann, hogy senki sem tudja, mit jelent, és micsoda névből származik. Ha olyan szentségtörés nem volna valamely földirati nevet a magyar nyelvből is értelmezni, csak hamar rámondhatnók: *folyó* per excellentiam, mint: *nahar*, annyival inkább,

mert annak régi *Rha* nevét, melyet már Ptolemäus is ösmer, s a mord-vínok ma is úgy nevezik, Neumann a *Rinnen* után szintén folyó-nak (Flieszen) értelmezi, s ehhez még a magyar *ár-t* is adhatnók, sőt azt is utána vethetnók, hogy a Volga másik neve: *Ethil* vagy *Itil*, Deguignes szerint: *Atel* vagy *Etel* a magyar *ital* szóval is szépen meg-egyezik. De isten mentsen, hogy egy magyar ember ilyesről csak álmodozni is merjen).

Bizonyosan lesznek többek hazámfiái közül is az eddig elmondottakra nézve is ellen-véleményűek — hiszen miért volnánk hunnok maradéki! — kik talán más útoni tanulmányaiknál vagy más oknál fogva ez értekezésemre fejet csóválni, vagy czáfolni akarólag föl is lépni fognak. Én szerény nyelvészeti megjegyzéseimet kivéve, a többi mind egy betűig Deguignes munkáiból meritettem. Ha előadásomban valamire nem elég pontosan vagy éppen nem is hivatkoztam — nem is vala reá elég időm — mind az akadémia, mind az Egyetem könyvtárában, honnan Toldy F. társunk szívésségéből én is olvashattam — azokat öt kötetben feltalálándja, s az utolsóban egy bő tárgymutató után az illető helyeket föl is keresheti. Ha pedig valaki éppen magát Deguignes-t akarná megczáfolni, annak a sínai nyelv tökéletes megtanulásához és a forrásoknak, talán magában Sínában forgatásához csak szerencsét kívánok. A kik a hiong-nu-kat a mogulok v. mongolokkal azonosítják, némileg Deguignes szerint is igazok van. Hisz föntebb is írva van Deguignes után: „*Éjszakon a Senszi, Sanszi és Pecseli (sínai) tartományokon felül lakott vala egy hír-neves nemzet, kik előttünk későbbben a hunnok, majd türkök, mongolok, magyarok és tatárok* neve alatt ismeretesek.“ Csakhogy, mint látjuk, Deguignes legelőre teszi a hunnokat, ezek birodalmai s nevök mind Ázsiában mind Európában elenyészvén most feltűntek a türkök, majd ezek közül a mongolok stb. Olvasni sőt tanulni kell Deguignes munkáit. De nyelvészeti tekintetben is mind ezen népek az altaji törzshöz számíttatnak s nyelveik általában mint rokonok a legkitünőbb altaista — Schott — által is ezen osztályban tárgyalatnak. Évezredek alatt a népek szétválva, nyelveik is változáson mentek keresztül, de rokonságuk, tehát egy törzsből származtuk kétségtelen, s azon nemzeti dicső nevet, mely két ezreden át Atilláig fennmaradt, sőt a legtöbbek véleménye szerint Hun-garia névben maiglan él történelmével együtt eldobni, előttem bűn és megfoghatatlan volna, ha nem tudnám, hogy ez csak a kútfők hozzáférhetlensége miatt történik.

Meg nem állhatom még, hogy a régi hunnok némely szokásait és életök módját Deguignes, illetőleg a sínaiak után föl ne jegyezsem.

„A régi hunnok barmaik húsából éltek; s ezek bőréből készítették ruházatjaikat és zászlóikat. Az osztályban nekik jutott földjeiket művelték. Jó hitők, vagy hittartásuk annyira ismeretes vala, hogy a velök kötött szerződésekben, bármely barbárnak tűnik is fel e nép, adott szavok elegendő volt. A ki nálók gyilkosságot vagy jelentékeny lopást követett volt el, halállal lakolt. (Corpus juris-uniban is áll: fur suspendatur). Gyermekük nevelésére némi gondot fordítottak, s ebben a nemzet közös javára tekintve, azokat vadászat- és harcra képesítették. E végből a gyermekeket bakokra ültették, melyek nekik e korban lovak gyanánt szolgálnak, és velök kicsi íjakkal madarakra és egerekre lövődztettek. Ha már serdültek, nyúl és rókadadásat üzének. És ha már erősebb és nehezebb fegyvereket is hordozhattak, hadügy vala mesterségök. És csak akkor tartattak (meglett) embereknek, ha másokat (t. i. az ellenségből) életöktől fosztottak meg, vagy azt tenni erősek s képesek valának. A harcz vala egyedüli foglalkozásuk, s az egyetlen eszköz, maguknak a nemzetnél becsültetést szerezni.“

„Ha a hunnoknak nem vala háborújuk, a szomszédok, különösen a sínaiak földére száguldoztak. Sína, ezen termékeny és gazdag ország, nekik kimeríthetlen kincsül szolgálta, melyet zsákmányolgatni nem is mulasztottak el. A meddig jól ment, mindig mélyebben nyomulának azon tartományokba. De a legkisebb balesetnél is nem sokat törődtek a megfutamodással. Hanem ekkor annál inkább kelle tartani tőlök, s az ily színlelt futamodásban az utánnyomuló ellenségnek egész okosságára vala szüksége. Általában ezen hunnok ismét gyorsan megfordultak és lőttek, s azután ismét hátat fordítottak. Könnyű lovaik ezen nemű harczolásnál kitűnő szolgálatot tettek nekik, és rendes seregeknek, mint a sínaiak valának, a legnagyobb munkába került, nekik ellent állani. Ha más alkalommal ezen megszámlálhatatlan tatár seregeknek igen közel sarkában volt az ellenség, akkor a sivatagban szétfutamodának, mint a por, s oda csábított ellenségeiknek ezen rettentő pusztaságokban el kellett veszniök.“

„A ki csatában elesett bajtársának testét magával vihette, az ennek örökösévé lön, s vagyonát magáévá tevő. Egyébiránt annyi foglyot iparkodtak szerezni, a mennyit csak lehete. Ezen foglyok

valának legnagyobb gazdagságaik, s barmaik- és tűzhelyeiknél alkalmaztattak. Fegyvereik íj, nyíl és kard valának. Szomszédaik irányában a leggonoszabb tolvajok és rablók voltak“ stb. stb.

Me-te uralkodása alatt (209-ik évtől kezdve Kr. születése előtt), elszámol szerző némely főbb hivatalokat is. „E nagy birodalmat — úgy mond — 24 tisztviselő kormányozta, mindeniknek 10,000 lovas levén alatta. Ennek parancsolatja alatt állottak ismét a főnökök egyenként 1000, 100 és 10 vitézzel.“

Erre megjegyzezi szerző, hogy „ezen felosztás *Genghiz-khan* (Dseghiz khán) korában is fennállta, ki a parancsnokságot a *tuman* azaz tíz ezerből álló osztályok főnökeinek adta át, kiknek ismét az 1000 (hezare), 100 (szede v. szade) és 10 (deh) vitézből álló egyes csapatok főnökei valának alattosaik.“

A fentebbi szók a *tuman* (=tömény, honnan töménytelen) szót is ide számítva, úgy látszik a magyarral egyező perzsából vának véve (a *tömen* mint 10,000-et jelentő megvan a mongolban is); s a mi fő dolog, megfelelnek a magyar *ezer ezredes, száz százados, tíz tizedes*, szónak is, ha bár ezek, a legutolsót, mint nagyobb helységekben a bíró és tanács hivatalos szolgálinak nevét kivévn, csak újabb időben elevenítették föl. Azon első hunn fejedelem neve is, mely t. i. a sínaiak után első jött tudomásunkra, *Teu-man*, egyezik a *tuman* (vagy mongol *tömen* magyar *tömény*) szóval, s hihető, hogy elsőben egy ilyen tízezeres sereg vezére volt. A „*Me-te*“ név, Teuman fiának, egyik leghatalmasabb fejedelemnek neve is igen különös, mert teljesen egyez a magyar *met* gyökkel, *metél* és *metesz* szókban, mintha *mető* volna; mely név tökéletesen is reá illik, mert azt mondja róla szerző, hogy őt atyja, egyik neje ösztönzésére, hogy ez saját fiát juttathassa az uralkodásra, kezesül idegen országba adta, de ez a cselt megtudván, atyja országába menekült, a nép egy részének vonzalmát és hódolatát harczy ügyessége által megnyerte, katonákat gyűjtött, közéjük a legnagyobb szigort hozta be, úgy hogy a ki a czélt a lövésben el nem találá vala, meg kellett halnia. Azután „apja ellen támadt, ezt üldözőbe vette, s vele együtt mindent, a ki vele vala, leöldöklött (ezért nevezi Rotteck atyagyilkosnak), még a fejedelemnének s ennek fiának, valamint azon országnagyoknak sem kegyelmezvén, kik magokat neki alája vetni nem akarták.“ Még egy szóról kell említést tennem. „A legmagasabb hivatalnok volt a fejedelem után a két *hien-vam*, kiknek egyike koronaörökösnek tekintetett,“

s azt mondja tovább szerző, hogy *hien-vam* a sínai nyelvben annyi mint bölcs király, melynek a hunn nyelvben *tusi* szó felel meg. Már, kérem szépen, lehetetlen megállnom, miután tudjuk e szó jelentését, hogy ezt is *tud*, *tudó* szókkal ne rokonítsam. S itt megint újra a *vam* szóval is találkozunk, melyet Endlicher *wang-* (azaz *vañ-*)nak ír, s mely ő nála is király jelent; azonban ha tudjuk, hogy *b* nincs a sínai írói nyelvben, tehát a *v-t b*-nek is olvashatjuk, önkéntelenül a magyar-perzsa *bán* jut eszünkbe.

Mindezek után megbocsátandják hazafi és tagtársaim, ha némi elmélkedésekbe bocsátkozám, s talán már eddig is nem egy társunknak villant meg elméjében, hogy kitűnő európai tudósok beszélnek már a keresztény időszámítást több mint ezer évvel megelőzőtt századokban élt, a sínaiaknak tözsomszédságában lakott, ezekkel csaknem egy kory, s majdnem szakadatlanul háborúskodó hunnoknak, mint a többi keleti-altaji vagyis ezen népekre illőbb néven turáni s mint némileg magunk is ösmerjük, rokon, sőt legrokonabb nyelvű népek ú. m. tatárok, türkök, mongolok között kétségtelenül megnevezve a magyaroknak is ősi lakhelyéről, történetéről, szakadatlan elbeszélésben összekötve őket Nagy-Magyarország alkotásával, az atillai húnokkal, sőt Árpáddal; és mi, kiket az ügy legközelebb érdekel, tudtomra az egy Prayn kívül, a ki Deguignes egybeállításait átvette, mintha csak álmodnánk, ugyanazon pillanatban már feledékenységnek bocsátjuk. Honnan történik mind ez? — Hja! a dolog — mint föntebb is érintém — igen egyszerű. Hogy a valóról magunk is meggyőződhesünk, s arról az egész világot is meggyőzhessük, nem érhetjük be az európai átirások- s fordításokkal; magokat a forrásokat kellene tökéletesen ismernünk, s azokat tökéletesen csak mi magyarok ismerhetjük, mert eddigi tudomásunk szerint is a források rokon nyelvűek, még a sínaiakat is ide értve, a perzsában is épen annyi, ha nem több, a turáni, mint árja elem; a tiszta tatár pedig, *mindent összevéve*, véleményemmel, melyet most már nyilván is ki merek mondani, — mert, több társainkra hivatkozhatnám, mindig ezen véleményben valék, de most már igen hatalmas tekintély áll mellettem, — minden eddig ismert altaji nyelvek között legközelebb áll a magyarhoz; — hiszen például, a mikben oly sokat helyez egyik társunk, a *nevetlen* ujj meg van a perzsában (bináme, Zenker szótárában), megvan a szanszkritban (anáman, Pott: Zähl-methode munkájában), tibetiben stb., a *meny* pedig a régi perzsá-

ban *mainho*. Tehát nemcsak az éjszakaltaji nyelvekben. Úgyde, boldog Isten! mily távol állunk attól, hogy a tatár, szanszkrit, régi és új perzsa, arab, főleg pedig a sínai kútfőket mi magunk tanulmányozzuk, mi magunk tökéletesen értsük. Sőt hol vannak nálunk ezen kútfők? lehet-e ezen nyelveket legnagyobb intézeteinkben, s nem egykét embernek, hanem legalább is minden egyes nyelvre többeknek sajátjukká tenni? Sőt van-e mindezekről hazánkban még csak fogalom is? Hiszen legközelebb egyik jeles hazánkfiát, a ki idevágó több nyelvnek, mint töröknek, tatárnak, s ezekkel összeköttetésben az arabnak, perzsának teljes birtokában van, a ki ön keble sugalmára elszánta magát, hogy roppant testi feláldozásokkal küzdve, sőt, ha meg kell vala lenni, a haláltól sem rettegve, éppen azon vidékeket látogassa meg, melyekről szó van, s a ki véleményem szerint, minden utazóink között egyedül járt, egyedül keresett ott, a hol járnunk, keresnünk kell, a kinek eddigi készülségéhez képest is, de hogy még többet is szerezhessen, legalább tíz évet kell vala töltenie a káspi tenger keleti vidékén, s ha lehet a sínai szomszédságban, sőt magában Sinában, főleg Bokharában, Dzungarában a hunnok és szá-kák ős hazájában stb., ezen jeles honfitársunkat, mondom, nem valónk képesek, vagy alig tartók érdemesnek egykét évig tengődtetni nem tanulmányozás, hanem némi előkészület végett. Bizon-bizon, a múlt hóban töltöttem be éltem 63-ik évét, de elhunyanomásig nem remélem, hogy megérjem, nem hogy hazánkfiái közül találkozni fognak, kik az egyes ágakra elkészülnek, hanem hogy akár Egyetemünkben az elkészülhetésre alkalmat találjanak, akár valamely intézetünk könyvtárában magukat a kútfőket tanulmányozhassák. Szomorú kilátások! t. i. a velem egy korúakra nézve. De bízunk honszerető lelkes ifjainkban, kik meggyőződvn, hogy semmi egyéb, csak tudomány és műveltség adhat e honnak szellemi felsőbbiséget, kikben megvan a hajlam, megvan az akarat a magasabb tudományosságra, a mélyebb kutatásokra, bízunk a jövő nemzedékben, kik, reményljük, isten segedelmével nálunknál boldogabb időkre virradandnak, és szerencsésebb körülmények között futandják fölű pályájokat, hogy azt, a mi után mi csak álmodozásainkban sovargánk, valóságga alakítani bírják is, fogják is.

A székelv nyelv sajátóságairól későbbben.

FOGARASI JÁNOS.

A MAGYAR CSALÁDNEVEKRŐL.

Számos példát említ a történetírás, melyekből kitetszik, hogy, midőn egy némely, nemzetbelieitől elszakadva, idegen nemzet között megtelepedett, nem csak hazáját, hanem saját családnevét is változtatta. Így a Némethonban megtelepült magyar Szamaróczy Riedesel, Száraz Albert Dürer Albert nevet cserélt. Viszont, a hozzánk bevándorlott idegenek is, köztünk megtelepedvén, nevöket is megmagyarosíták, például az Angolhonból ide származott Nádasdy főuri család.

Ily névváltoztatást úgy kellvén tekinteni, mint a becslés, s némely válságos időkben a hazafias ragaszkodás kifejezését a nemzet iránt, melynek valaki letelepültével tagjává lett, s törvényei alatt ótalmat nyert, — ki nem fogná ezt kellőleg méltányolni?

Szép volt a becslés és ragaszkodás számos ily nyilatkozatait, a nemzetiség érzetének felébredése olta, köztünk is látni, s folyvást hallani, miként megmagyarosodott családok idegen hangzásu nevei, felsőbb engedélyezés mellett, magyarokkal cseréltetnek fel. Ez eljárásban csak az sajnálandó, hogy az idegen családnevek magyarosításánál nem mindig találtaik kellő ügyelet, sem a magyar nyelv törvényeire, sem azon forrásokra, melyekből az eredeti magyar családnevek vétetvék.

Erre nézve jelen értekezés tárgyaúl tűztem ki, nyomozni, fel-fődözni a forrásokat, melyekből a m. családnevek vétetvék, s eze-ket, némi tanulság kedvéért összevetni azon forrásokkal, melyekből, a családneveket más nemzetek merítették *).

*) E végett két családnévgyűjteményt tarték szem előtt: a) Die Personennamen, insbesondere die Familiennamen. Leipzig 1853. Pottól; s b) Ahlqvist Agost „Suomalaisten sukunimistä“ című értekezését, mely megjelent a finn tudós társaság „Suomi“ című folyóiratában. Helsingfors. 1862. 105—123. II.

1. Magyar családnevek igen nagy része, az $y = i$ végzetűek, a származás helyéről vagyon véve, p. o. Erdélyi (Erdélyből való vagy származott), Árvay, Nyitray, Somogyi, Szalay, Veszprémy, Beszprémi, Tolnay (Árva-Tolna megyékből eredett), Alföldy, Tóközy, Pesty, Buday, Kolosváry, Brassay, Sáros, Sárvány, Kisfaludy, Szemerey, Szentkirályi stb., miért ily nevek a családok előneveiül is (praedicatumául) használtatnak. A német von, zu, francia-olaszspanyol de, du, della, de los, las viszonyítókkal képzett családnevek is hasonló eredetre mutatnak, p. von und zu Rauhenstein; von der Pfordten; ol.: della Porta, della Casa, sp.: de las Casas. Ilyenek ezek is: ném.: Neustädter; Berger (Hegyi), Hauser (Házy), fr. Maison, Grandmaison, finn: Majanen, Kotilainen (Hazay), m. Ujváry, Köházy, Ujházy stb. stb.

2. Családnevekkül használtatnak nemzetek nevei; mi ismét a származásra vonatkozik. Példák: Kún, Magyar, Bessenyő, Németh, Horváth, Tóth, Olasz, Orosz, Talián, Lengyel, Oláh, Cseh, Görög, Török, Rácz, Polák, Zsidó, Czigány stb. Ilyenek a németeknél: Türk, Dähne, Dänemark, Engländer, Holländer, Schott, Böhm, Russ, Unger, Pohl, Sachs, Schwab, Siebenbürger stb., a francziáknál: Gallois, Legallois, Lebreton, Lallemand, Lenormand, Langlois stb., az oroszoknál: Bulgarin, Mordvinov, Tatarinov, a finneknél: Karjalainen (karéliai), Ruotsalainen (svéd), Puolakka (lengyel) stb.

3. Igen gyakran keresztnevek vétettek fel családnevekkül: p. o. Ányos (Anianus), Balázs, Balassa, Dese, Dezső (Desiderius), Döme (Damianus), Gaal (Gál, szent Gál = S. Gallus), Illyés, Egyed, Kozma, Kelemen, Salamon, Simon, Fábián, Sebestyén, Vida (Vitus) stb., úgy, hogy legtöbb férfi keresztnév családnévül is használtatik. Ilyenek a németeknél: Adam, Martin, latinosan: Martinides, Michl, stb., a francziáknál: Antoine, David, Bernard, Richard, Etienne, Jean (Jean Paul), Simon, Saint-Simon, Pierre, Saint-Pierre, sőt a nőkeresztnév is: Marie; a finneknél: Anttonen (Antal), Mikkonen (Mikó, Meskó), Simonen, Pietarinen (Péter); az oroszoknál: Rükönnen, Rükö (Grigorij), Vaskonen, Vasko (Vasilij, Basilius) stb. stb.

4. E keresztnevekből, s más nevekből is, hozzájuk toldatván a fy (fi), épen úgy, mint a svédben és angolban a son (sohn), a dánban a sen, ismét új családnevek képezettek, minők: Péterffy, Pálffy, Istvánffy, Simonffy, Bertalanffy, Dezsőffy, Győrffy, Bánffy, Kendefy stb. stb. v. ö. a svédből: Petterson, Anderson, Henrikson,

Knutson stb., az angolból: Nelson, Jefferson stb. Az oroszoknál ilyen nevek: Paulovics, Petrovics (Petőfy), Caesarovics, Nikolaievics, s a többi szláv népeknél is: Athanazkovics, Dimitrievics, Mihailovics, Vukovics, Borgovics stb.

5. Úgy látszik, ezeknél eredetre nézve előbbieik, melyek a természet különféle tárgyaitól kölcsönöztettek. Ilyenek azok, melyek

a) az állatországból kölcsönöztettek, különösen

α) az emlősöktől: Bárány, ném. Schaaf, orosz: Baranov, lengyel: Baranovszkij; Farkas, ném.: Wolf, svéd: Ulf, orosz: Volkov, finn: Susi, Sutinen, Sutelainen; Medve, ném.: Bär, svéd: Björn, lat. Ursinus, Ursin, olasz: Orsini, finn: Karhu, Karhunen, Kontio, Ohtonen; Róka, ném.: Fuchs, angol: Fox, svéd: Rääf, finn: Repo, Kettunen; magy.: Szarvas, ném.: Hirsch és Elendt, orosz: Olenin, finn: Hirvi, Hirvinen, svéd: Hjort; Kos, Koos: orosz: Kozlov; magy.: Bak, finn: Pukki, ném.: Bock; Tulok, ném.: Ochs, és Stier, angol: Bull, fr. Lebeuf, finn: Härkänen, Härkönen, orosz: Bykov. Ide sorozandók még a magyar: Sül, Sárkány stb., ném. Ross, Hengst, Hengstenberg; Ferkel, Hund, Hundt, Eichhorn, Haas stb., finn: Jänis (nyúl), Tamma (kancza), Ruuna (csödör), Koiraanen (kutya), Sikanen (disznó), gör. Lagus (nyúl), Hippias (ἵππος = ló), fr. Lemouton (Berbecs, Ürü) stb.

β) a madaroktól: Czakó ném.: Storch, Storchenau; Csóka, ném.: Dohle, orosz: Halkin; Kánya, ném.: Geier; Holló, ném.: Rabe, dan.: Rafn, angol: Crow, francia: Corneille, lat.: Corvinus, orosz: Voronoszov; m.: Szarka, finn: Harakka, ném.: Elster, olasz: Picca, angol: Pye, fr. Lapie, Pyat, orosz: Szorokin; Czinke, Cziné, ném.: Finke, angol: Finch, finn: Peipo, Peiponen; Kokas, Kakas, ném. Hahn, fr. Lecocq, finn: Kukkonen, orosz: Petuchov; Csirke, ném. Huhn, Hähnlein. Ilyenek még: m. Für, Póka, Veréb, Rigó stb., ném. Kranich, Taube (m.: Tuba), Schwan, svéd: Svahn, Svanström, lat. Cygneus, fr. du Cygne, orosz: Lebedev stb. stb.

γ) A halakról: Csuka, Czompó, Kárász, Héring v. ö. ném.: Hecht, svéd: Gedda, finn: Haukki, Haukkinen.

δ) Apróbb állatokról: Bolha, ném.: Flohmann, orosz: Blochin, finn: Kirppu; Bogár, ném. Mücke és Mügge, orosz: Musin, finn: Sääski, Hyttinen (szunyog), Mäkäraäinen (Mücke), culex pipiens, m.: Szunyogh, Darázs, Hangyál stb.

b) a növényországból kölcsönöztek:

α) némely növények nevei: Bükk, Bodza, Hárs. Ilyenek más nemzeteknél ném. Fichte, fr. Dupin, finn: Honkkanen, Mäntynen; ném.: Wiedemann, finn: Pajunen (Füz). — Csalán vagy Csolán, ném.: Nessel, Nettelblatt; Rogosz (Binse), Torma (Kren). — Virág, ném.: Blum, Blume, fr. Florencourt, Fleurant, Bellefleur, Florian, angol: Flower, lat.: Florus, Florinus, Florianus, finn: Kukkanen, orosz: Czvetkov; Rózsa, Rózsás, ném.: Rosenzweig, Rosentingl, Szegfű, Héric (Adonisblume), Viola, ném.: Veigel, Veigelsstock stb.

β) növények gyümölcsei: Bors, ném.: Pfeffer, Borsó, finn: Herneinen, lat.: Cicero; Lencse, Lencsés, ném.: Linse, orosz: Gorochov, Bab, Babos, finn: Papu, Papunen, lat. Fabius. Ilyenek ezek is: Som, Szeder, Bogyá, Bogyó stb.

c) Az ásványországból kölcsönöztek: Arany: ném.: Gold, Goldmann, svéd: Gylden, finn: Kulta, Kultainen, Kultamies; Aczél, Stahl, Stagl, fr. Dacier, svéd: Ståhl, angol: Stede; Vas, ném. Eisen, finn: Rauta; m. Kő, Kövy, ném.: Stein, Steiner, Steindl, svéd: Sten, (latinosan: Stenius), lat.: Petra, gör. Petros, Petrus (Fels, Felsenmann), orosz: Kamenov; fr. Delaroche, De la Pierre, Rochet, olasz: Rocca, finn: Kallio; Tüzkő stb.

6. Maga az ember igen gyakran, és bő anyagot szolgáltatott a családnévek alkotásához, testi lelki, jó és rossz tulajdonságaival.

a) A test részeitől vették: Bausz (bajusz), Szakál, v. ő. ném.: Bart, Bartmann, lat.: Barbus, Barbatus, Barbarossa, finn: Parta, Partanen. Ide sorakozik a Vér családnév is, melyen kívül azonban tudtomra a test részeiről vett családnév a magyarban nem létezik; annyiival több van más nemzeteknél, p. o. ném.: Kopf, orosz: Labanov, lat.: Capito, ném.: Spitznass, lat.: Naso, olasz: Naselli; ném.: Herz, Faust, Bauch, Gall, Kropf, Knie, Schenkel, Fuss, Kuhfuss, Trifuss, finn: Korva, Korvanen (fül), Koura, Kopra (marok), Varvas = hüvelyk, ném. Daum, Däumchen stb.

b) Sok családnév kölcsönözött a test tulajdonságairól. Ilyenek: Fehér, Szőke, ném.: Weiss, Weisshaar, Weisshaupt, hollandi: Witte, Wittkopp, fr.: Blanc, Leblanc, Blanche, olasz: Bianchi, lat.: Albinus; Barna, ném.: Braun, fr.: Lebrun; Fekete, ném.: Schwartz, Schwarzkopf, latin: Niger, Nigellus, Nigrinus, oláh: Negrutin, finn: Mustonen, orosz: Csernisev; Vörös, ném.: Roth, fr.: Rousseau.

— Deli, Szép, ném.: Schön, Schöнемann, fr. Lebeau, Lebell, olasz: Bellini, lat. Pulcher, finn: Ihanainen; Hosszu, ném.: Lang, svéd: Lång, lat.: Longinus, angol: Longmann, Longfellow, finn: Pitko, Pitkänen; Nagy, ném.: Gross, fr.: Legrand, lat.: Magnus; Kis, ném.: Klein, fr.: Lepetit, lat.: Paulus, finn: Pikkarainen, Vähänen; Tar, Kopasz; ném.: Kahl, Kahler, lat.: Calvus, Calvinus, fr.: Chauvin, orosz: Galiczin; Kondor, ném.: Krause, angol: Locke, lat.: Crispus, olasz: Crispi és Riccio, orosz: Kudravin; Santa, Sánhó, ném. Schiefer, Krumme, fr. Lecourbe, finn: Wäärä, Kiero, orosz: Kosov, Krivin. Ilyenek ezek is: Csontos, Csonka, Fejes, Markos, Kövér, Vastag, Csorba, Lábatlan — Erös, Balog, Agg, ném.: Alter, finn: Vanhonen, Ukkonen, lat. Seneca; Ifju, ném.: Jung, lat.: Juvenalis stb. stb. — Továbbá a kedélyre vonatkozó tulajdonságok: Vig, ném.: Lustig, Fröhlich, lat.: Hilarius, Gaudentius, Laetus, fr.: Gaillard, finn: Ilonen, Remunen; Édes, ném.: Süß, Süßmilch, fr.: Deladoucette; Haragos, ném.: Zorn, Grimm (Mérge), finn: Kiukkonen (kiukka, harag); Kemény, ném.: Hart, Hartmann, Streng, lat.: Severus. Ide sorozandók még: Szeles, Beszédes, Csörgő (Csergheő), Torkos, Böjtös, Pazar, Csintalan, Savanyó stb. stb. — Végre azon családnevek említendők, melyek az emberi lélek tulajdonságairól kölcsönöztettek, minők: Jó (Joo), ném.: Guttmann, finn: Hyvönen; Jámbor, Igaz, ném.: Biedermann, Gerecht, finn: Hurskas, Hurskainen; Okos, ném.: Weise, Weismann, Klug, angol: Wiseman, lat.: Prudentius, fr.: Le Sage, Proudhon, Prudent; Káján, Bús, Szomorú stb.

7. A családnevek legnagyobb része a rang, viselt hivatal, mesterség és foglalkozástól kölcsönöztetett, nálunk szintén úgy, mint más nemzeteknél. Ilyenek

a) Császár, ném.: Kaiser, lat.: Caesar; Király, ném.: König, orosz: Korolev, lengyel: Králl; Herczeg, ném.: Fürst; Gróf, ném.: Graff, fr.: Lecomte; Bíró, ném.: Richter, fr.: Le Maire; Püspök, ném.: Bischoff, finn: Pispänen, fr.: Lévêque; Pap, or.: Popov, ném.: Pfaff, finn: Pappinen; Répost, ném.: Probst, fr.: Prevost; Mester, fr.: Demaistre; Deák (Literatus, Literati). Ilyenek ezek is: Bán, Vajda, Soltész, Barát, Remete, ném.: Abbt, fr.: Labbé, Lemoine, ném.: Papst, fr.: Pape, fr. Chapelain, ném.: Schulz, Schultess, ang.: Monk, svéd.: Munch (monachus = barát) stb.

b) Asztalos, ném.: Tischler; Barbély, fr.: Barbier; Lakatos,

ném.: Schlosser, fr.: Serrurier; Kovács, ném.: Schmidt, Goldschmidt, Nagelschmidt, finn: Seppä, Seppinen, fr.: Favre, Lefebvre; Molnár, ném.: Miller, Müller, hollandi: Möller, Moller, finn: Mylläri, Myllinen, fr.: Moulin, Meunier, Moulinet, Molière, olasz: Molinaro, orosz: Melnikov; Mészáros, ném.: Fleischhakker, Fleischmann, Timár, ném.: Lederer, Gerber, Löher; Szabó, ném.: Schneider; Varga, Csizmazia, Csizmadia, ném.: Schuster, Schuhmacher, finn: Suutari, Suutarinen, orosz: Szapoznikov; Sütő, ném.: Becker, Bakker, angol: Baxter, fr.: Boulanger; Szücs, ném.: Kürschner, fr.: Pelissier. Ide sorokoznak: Kömives, Fazekas, Gerencsér, Takács, Szakács, Cseszko, Szigyártó, Kerékgyártó (szláv: Kolár v. Kollár), Csiszár, Ötvös (Eötvös), Bognár, Kalmár, ném.: Kaufmann, holl.: Koppmans, angol: Chapman, fr.: Mercier, Lemercier, ném.: Handler, Kramer, Krämer stb.

c) Katona, Huszár, Vitéz, finn: Huovinen (saj. udvari személy, főleg: katona, lovag), Kempas, Kempinen (hős vitéz), ném.: Krieger, Kriegsmann; Porkoláb, Hajdu — Cséplő, ném.: Drescher, Szántó, Ackermann, finn: Peltonen; Faragó, ném.: Schnitzler; Kulcsár; Csaplár — Sipos, ném.: Pfeiffer, Pfyfer; Dudás, Hegedüs, ném.: Geiger, Fiedler — Ihász, Juhász, ném.: Schäfer, fr.: Berger; Lovász, ném.: Reiter; Madarász, ném.: Vogler; Ökrös, Gulyás, Csikós stb.

Ide sorokoznak számos tulajdonságnévszóból alkotott családnevek, melyek az azzal bánásra, vagy bővelkedésre (birásra) vonatkoznak, mit a töszó jelent. Ilyenek: Divós, Fördös, ném.: Baader, Boltos, Birkás, Solymos, Galambos, Tikos, Kádas, Babos, Lencsés, Cseresnyés, Pipás, Hajós, finn: Pursiainen (purtti, hajó, bárka), orosz: Barkov.

8) Kevesbé termékeny forrásból eredtek azon családnevek, melyek kölcsönözvék

a) A vallás tárgyaitól, minők: Angyal, ném.: Engel, olasz: Angeli, Angelo; Ördög, (Eördögh), ném.: Teufel, Manteufel, olasz: Diabelli; Uriel (létezik nálunk e családnév, mint az olaszban: Gabriel, Gabrieli), Karácson, fr.: Noël. Ilyenek ezek is: Pogány, Keresztény, Keresztes, fr.: Lacroix, ném.: Himmelreich, finn: Taivainen, Taivainen — Mennyei (finn: taivas = mennyi).

b) A napok neveitől: Péntek, Szombath, Zombath, Zombathy v. ö. Sontag, Freitag;

c) A folyók neveitől: Rába, Tisza.

d) A lég tűneményeitől: Hajnal, Harmat, ném.: Nebelthau, finn: Härmä (dér), Csillag, ném.: Stern, Himmelstern, Göncsöl, Könczöl; Hideg, ném.: Frost (honnét a lat.: Frosterus), Meleg, fr.: Chaude; Szél, ném.: Windt, Wendt, Sturm, finn: Tuuli, Tuuliainen; Nyári, Nyár, ném.: Sommer, finn: Kesänen, Keso, Kesonen stb.

e) Az edények neveitől: Csupor, Csöbör, Csutor, Fazok, v. ö.: ném.: Krug, Krüger, ném.: Kessel, finn: Kattila, ném.: Pott, spanyol: Calderon; fr.: Dumortier (mozsár).

f) Az ételek neveitől: Gombóc, Pogácsa, Tésztás, Zsömlé, Czipó stb., v. ö. ném.: Wurst, Milch, Malz, Schönbrot, Sauerwein, Semler, cseh: Kolacsek, finn: Huttu, Huttunen, Puuronen (Huttu, Puuro = Kása), Makkara (kolbász), Mallat, Maltanen (maláta, szalad), Mesinen, Mesilainen (méz = ném.: Honig), Pümäläinen (aludt tej) stb. Ide tartozik ez is: Pete (Pethe = tojás).

g) A kelmék és ruházatok neveitől: Bársony, Pokrócz, Zeke, Pólya stb., v. ö. ném.: Pelz, Pelzmann, Knopf, Schuh, Stiefel, Stiebel, Sporn, Spohrmann, svéd: Spåre, finn: Turkki (ködmen, Bunda), Kannus (sarkantyú).

h) Különféle eszközök, és szerszámok neveitől: Kasza, Székér, Szita, Rosta, Sulyok, Csákány, Bot (Both), Balta, Kosár, Parkó, Hám, Zsompör, Láncz, Szeg, Tokmány, Bitó (Bittó), Barcza, Karika, stb. V. ö. ném.: Hacke, Axt, Beil, Dolch, Bohr, Egge, Pflug, Pflugradt, Sieber, Rad, Schiff, Kahn, Angel, Netz, Stange, Hammer, Schlegel, finn: Kirves, fr.: Hachette (fejsze), finn: Ora, Oranen (fűrő), Vanninen (Wanti, Szánytalp, Schlittenkufe), Hara, Haranen (Varona), Seula (suia), Kauhanen (Kauha, Kalán), Kirnu (Köpü), Pyöränen (Karika, Karikás), Julkunen (rúd, pózna), Waasarinen (kalapács) = fr.: Maillet (kalapács) és fr. Laharpe (hárfa) stb.

E források kimutatása után megjegyzem 1) hogy lehetnek, sőt vannak is ezeken kívül még források, melyekből a magyar családnévek vétettek. A Krajczár, Forint, Forintos, Viasz, Mező, Pálya, Bér stb. családnévek nem sorozhatók a fenebbi rovatok alá. Tehát kell, hogy e téren is tovább nyomozódjunk. 2) Számos családnév találtatik nálunk, melyeknek forrásai ma már fel nem ismerhetők. Ilyenek: Badicz, Bene, Boda, Bartal, Bajza, Baló, Bolla, Beke, Bóka, Bendik, Berecz, Csák, Csikor, Csoma, Csaró, Csete, Csögle, Csígó, Czobor, Duka, Derdák, Decsák (dics-ák = dicsekvő?), Ézsöl, Fencz,

Fincza (Ugró?), Goda, Góda, Göndöcs, Hernicz, Kandó, Kantó, Kajtár (gefrässig, näschtig?), Hóbor, Hazucha (haczoka, haczuka geringeres Oberkleid?), Luka, Lipics, Magda (Magdolna?), Nyürő, Ost (Ostffy), Ósze, Östör, Porga, Ragacs, Rogács, Sipőcz, Sohár, Toma, Turbók, Tompos, Vécs, Vidos, Vilik, Zalka, Zarka (Szarka?) stb. stb.

Többire a családnevek e vizsgálatából kitetszik 1) hogy a magyar családnevek átalán ugyanazon forrásokból vették, melyekből egyéb nemzetek családnevei; mégis a mennyiségre nézve tetemes különbséggel. Így az edények, ételek, különféle eszközök és szerszámok neveiből kevesebb fogadtatott el családnévül, mint ezt más nemzeteknél látjuk; 2) hogy a m. családnevek átalán széphangzásuak, s jelentésökre nézve alig vagy igen kevés találhatik oly furcsa és különös, mint egyéb nemzetekéi között, minők például a németben: Niemandsfreund (senki barátja), Eisenbardt (Vasszakáll), Eisenhut (Vaskalap), Blaufuss (Kékláb), Kuhfuss (Tehénláb), Bartenschläger (Szakáll-verő), Schnabel (madár-orr), Sondergeld (pénztelen, ellentétese a magy. Pénzes családnévnek), Bleibimhaus (maradj hon), Fürchtenicht (nefélj), Haunzwickl (kapa-ék), Hufnagel (patkószeg), Dünnebier (híg sör); a svédben: Gripenkerl (fogdmegember), Gyldenstolpe (aranyoszlop), Oxenstjerna (ökörcsillag); az angolban: Shakespeare (dárdarázó), az oroszoknál: Nepeipivo (sörnemivő); v. ö. mégis a „Bornemisza, és Vasdinnyi” család neveket.

FÁBIÁN ISTVÁN.

CSEREMISZ TANULMÁNYOK.

Midőn most a kevésbé ismertett erdei-cseremisiz dialectus nyelvalakjait Reguly hátrahagyott följegyzéseiből átnézhető rendbe szedve készülünk előadni: mindenek előtt a cseremisiz nép földirati helyzetére vetvén tekintetünket, azon kérdéssel kell foglalkoznunk, hogy mennyire tiszta és szomszéd nyelvek behatásától megóvott nyelv áll előttünk. E kérdés különösen a szóképzés tárgyalására nézve fontos, nehogy talán a cseremisiz szókincsbe bejutott idegen elemekről hamis szóképzési szabályokat hozzunk le. Cseremiszek laknak legnagyobb számmal az orosz birodalom vjatkai és kazáni guberniumaiban (ott 75,500, itt 71,400-an), ezen kívül a kosztromai és nizsegorodi guberniumokban 4—4000-en, az orenburgiban 2,600-an, a permiben 8000-en. Közvetlen szomszédjaik ezen a területen a csuvasok (kik csak a kazáni gub.-ban 300,000-en vannak) és a tatárok (a kazániban 308,600, Vjatkában is 58,000); azután a votjákok nagy számmal Vjatkában, s a mordvinok a kazáni és nizsegorodi guberniumokban. Így két különböző nyelvelemmel vannak és voltak sok idő óta folytonos érintkezésben: egy igen közeli rokonnal, a votják és mordvinnal, s egy bár rokon, de meglehetősen távoli rokonnal, a tatár-csuvasal; nem számítva a merő idegent, a mindenütt hivatalosan uralkodó orosztságot. A mordvin és votják a cseremiszszel egy ugyanazon (az ugri) nyelvcsoporthoz tartoznak, s köztük mind a szóhasonlítási mind a nyelvtani részletes és szoros megegyezések oly tömegesek, hogy itt kölcsönös átvételről nem lehet szó, vagy ha ugyancsak történt volna is ilyen egyben-másban, azt bajosan lehetne kimutatni; a tatár és csuvas ellenben, a nagy törökség tagjai, a finn nyelvekkel való minden hasonyszerkezetőségük és közös áltaji nyelvszellemük mellett, mégis

a gyök- és szóalakokban távolról sem mutatnak annyi szoros és tömeges egyezést amazokkal, a mennyi vagy magok között vagy két ugrai nyelv (teszem a cseremisiz és votják) között látható. Ha tehát a cseremisiz szókinésben nem kis számmal találkozunk olyan szók, melyek igen szorosan tatár-csuvas nyelvekbeliekkel egyeznek, méltán meg kell vizsgálni, vajjon nem a csuvas és tatárból kölcsön vett szók-e ezek, melyeket a hasonlító nyelvész nem tekinthet a cseremisiz nyelvnek akármelyik rokonával való összevetésében használható anyagnak, s melyekből a valódi cseremisiz szóképzésre nézve sem következtethet semmit. E vizsgálatra vezérlő kriteriumokul szolgálhatnak a következő tekintetek: 1) Az illető cseremisiz szó átvettnek tekinthető, ha épen csak a cseremisizben van meg, de nincs a többi ugor csoportbeli nyelvekben, vagy még a legközelebb álló s szintén tatár behatásnak kitett votjákban sincs, ellenben a törökségben szél-tiben el van terjedve; 2) ha ilyen vizsgálat alá eső szónak vagy még magában a cseremisizben, vagy legalább a legközelebbi rokonságában egyenlő jelentésű, de merőben más alakú párja van; 3) ha az olyan szó kizárólagosan tatár-csuvas szóképzési szabályok szerint vagy e nyelvekbeli hangtani sajátságokkal képezettnek mutatkozik. Ehhez hozzá járul, erős bizonyítékul, hogy a cseremisiz csakugyan a tatár-csuvas irányában kölcsönvevő volt, — hogy a cseremisiz szókinésbe (valamint a votjákba is) oly idegen-eredetű szók is jutottak, melyek magának a tatár-csuvasnak sem eredeti sajátjai, azonban csak ezeknek közvetítése által juthattak be a cseremisizbe, t. i. bizonyos számú arab és perzsa szók, melyeknek átvivői a tatárok, részint iszlámi vallásuk- és irodalmi műveltségüknél, részint annál fogva, hogy Orenburgon át a tatár törökség egész a perzsaság határáig terjed. Legelőször tehát nézzük ezeket az arab és perzsa eredetű szokat, melyekre nézve még valami lehető rokonság bírál-gatása sem kell, csak egyszerű kimutatás.

I.

Arab és perzsa szók a cseremisiz és votják szókinésben.

ajdeme ember, Bbl. C. *edem*, votj. *adami* = ar. *adam*, a csuvasban: *ed'em*; — valódi cseremisiz szó: *jing*.

ümür időkor, életkor = ar. tat. *ümür* عمر élet; csuv. *ümür* időkor, örökkévalóság; — cser. szó: *kurum*.

kagaz papiros, votj. *kagas*, mordv. *gagüt* = ar. p. tat. *kayaz* (kayid) کاغذ, کاغذ.

kalok, *kalek* (Bibl. *çalak*), votj. *kalik* = ar. tat. *çalık* خلق, csuv. *çalık*.

kuat erő = ar. *kuwat*, tat. *kuwat*, csuv. *ıuvat* testbeli erő, teljesség (v. ö. *ıuvatle* ıl: szélvész, tkp. erős szél); — mord. szó: *vi*, votj. *jun*, *kužim*.

küse zseb, votj. *kisı* = p. tat. *kise* zacskó, zseb.

tos barát = p. tat. *dost*, csuv. *tos*, *dos*.

tušman rossz szellem R., nebulo, latro C., ellenség Cs. pr. (t. šonošo: el-lenséges lelküetű), votj. *tušmon* = p. tat. *dušman*, csuv. *tušman*.

türüs, egész, teljes = p. tat. *dürüst* ép, helyes, igaz, csuv. *türüs* egész, ép, igaz.

nezer szegény C., votj. *načar* = p. tat. *načäre*, csuv. *nažar*.

paj rész, osztályrész = p. tat. *paj*; — votj. szó: *juket*.

pakča kert, mord. *pakša* szántóföld, votj. *bakča* kert = p. tat. *bačče*.

paga ebben : *pagalaš* becsülni = p. tat. *bahá* becsár, csuv. *pağa* drága, becses (*pağalas* becsülni).

sanduk láda = ar. tat. *sanduk*, *sandık*; votj. *sandık*.

šajtan ördög, votj. és mord. *u. a.*, = a. tat. *šejtan*, csuv. *šojtan*.

šinžer láncz, mord. *činžirt* = p. tat. *zinžir*, csuv. *šinžir*.

čon lélek = p. tat. *žán*, csuv. *čon*; — más cser. szó: *jäng*.

kešer répa = p. tat. *gešir*, csuv. *kižer*.

kovora kevély, divathős, stutzer = a. tat. *kebir* nagy, magát nagyra tartó, kevély (így Trojanszky tatár szótárában), csuv. *kabir* fényeskedő, stutzer.

kögörčan galamb (egy orosz-cser. rövid Szógyűjteményben *kugarčin*), votj. *kegersin* = p. tat. *gögeržin*; — más cser. szó: *küda* (Bibl.)

kösten furkós bot, = p. tat. *kisten* (szíjon függő ólomgolyó).

kiar uborka = a. tat. *čiar*, csuv. *čijar*.

kugoža (azaz: nagy-ža) király, császár = p. tat. *šá* شاه; a csuvas használja a patša szót = padišá پادشاه.

taza egészséges R., kövér C., votj. és mord. *taza* tiszta, egészséges = p. tat. *táze*, *taza* tiszta, új, fris.

names, *námas* szégyen = ar. t. *námus*, *námıs*.

pereket (Visn.) jótermés, gyarapodás = ar. tat. *bereket* áldás, csuv. *pereget'*.

akk ár = ar. tat. *hakk* حق, jogos illeték, ár (Troj. szótára), csuv. *χak*. Itt észre lehet venni, valamint néhány következő szóban, a cseremisznek azon hangtani sajátosságát, hogy a szó elején nem tűr semmi *h*, *χ* hangot, melyet, ha ugyan meg akarja tartani, *k*-vá változtat, v. ö. fent *kalok* = *χalk*. A Bibl.-ban néha még meg van tartva a *χ* idegen szóban, így a *χuna* vendégben = csuv. *χuna*, de Regulynál *una*.

al erő, jó egészség = ar. tat. *hál* حال (tkp. állapot, constitutio; de már Troj. szótára szerint is *háll*i erős, *hállsüz* erőtlen), csuv. *χal* erő.

ola R., *ala* C. város = ar. tat. *kaʿa* قلعه vár, csuv. *χola* város.

ežap- ebben: *ežaplaš* tisztelni, becsülni; votj. *esep* számítás, (*esep karo* számot tartani, tanácskozni valamiről) = ar. tat. *hīsāb* szám, számítás (*hīsablamak* számítani, számba venni, becsülni, tisztelni, Trój. szót.), csuv. *χizep* idő (de *χizeples* ige = számítani, számba venni, meggondolni, tisztelni; *χizepsir* váratlan = számításon kívül eső). — Castrénnél az *ežap* még jobban rövidülve fordul elé, mint *žep* ratio reddenda, *žeplem* ratio-nem reddo; szintűgy Bibl.-ban *žeplaš* tisztelni.

uver hír R., *uber* Bibl., votj. *jibor*, *ivor* = ar. tat. *χaber*, *χabar*, (*χavar*) خبر, csuv. *χibar*.

ambar hombár, = ar. tat. *ambar* انبار, csuv. *ambar*. Különben az oroszban is van meg e szó.

Hozzá teszünk még néhányat, melyek csak a votjákban fordulnak elé: *aip* vétek, hiba = ar. tat. *ʿajb* عيب, csuv. *ajip*; — *ali* most = ar. tat. *hālan*, *hāla*, csuv. *hal'e*, *hal'*; — *amal* csel = ar. tat. *amal* عمل (tkp. cselekvés, eljárás), csuv. *amal* orvosság (azaz: használt mód), mérég; — *deulet* alamizsna = ar. tat. *deulet* (tkp. hatalom, gazdagság); — *dunje* világ = ar. tat. *dunja*; — *ežel* sors, halál órája = ar. tat. *ežel* اجل; — *kat* törvény, rendelet = ar. tat. *χatt* خط (tkp. írás, irat), csuv. *χot*; — *kers* adó = ar. tat. *χarāž*, csuv. *χirs*; — *saj* árnyék = p. *sāje*; — *sured* kép = ar. tat. *sūret*, *wakūt* idő = ar. tat. *wakt*, *wakūt*, csuv. *vuγut*; — *zajat* óra = ar. tat. *sa'at*

II.

Tatár és csuvas eredetű szók a cseremiszb.

A feltetszően tatár szókhoz hasonló szók előfordulását a cseremiszb. már az 1836-ki kazáni csuvas grammatika szerzője is eléggé figyelemre méltónak találta, hogy a csuvas szlovár után egy lajstromot ad a „szókról, melyek egymáshoz hasonlítanak a csuvas, tatár és cseremisiz nyelvekben.” Itt nem csak az egyező szók kimutatása a dolgunk, hanem a szók eredeti hovátartozásának lehetőleg kritikai megbizonyítása is; külön rakásra kell hagynunk oly szókat, melyekre nézve egy kriterium sem kínálkozik a melyik félhez tartozás meghatározására, oly czélból, hogy egyelőre nyelvészeti összehasonlításban ezeket ne használjuk.

æk R. józan, *ar* C. = tat. *ajik*, csuv. *o'ra*. — Az *ajik* szó még az oszmanliban is megvan, és a csuv. *ora* ennek olyszerű megfelelője, mint *ora'* láb = *ajak* (l. ezekről NyK. III, 242.). Továbbá a *k*-végű névszók a törökségben általán nagyon kedveltek, de nem így a cseremiszb. A dolog tehát úgy áll, hogy a R.-féle *æk* a tatárból ment át, a C.-féle *ar* a csuvasból. Még az is tekintetbe vehető, a mi magában ugyan nem dönt, de hozzájárul a többi okhoz, hogy szintén tatár-csuvas igeképzővel fordul még elé *ækłanaš* józan lenni, és *ækłandaraš* ki-józanítani.

aul falu R., = tat. *aul*, kojib.-tat. *ál*, kotti.-tat. *ágel*. — A cseremisiz, bár rokon szóalak *jal*, mely R.-nál falut, C.-nél (*jäl*) népet is teszen. Ez megegyezik a csuv. *jal*-lal, mely e szerint inkább cseremisiz eredetű.

okšak R., *akšak* C. sánta = t. *aksak*, csuv. *oksak*. Az alapige, melyből a szó *k*-s képzővel készült, tat. *aksamak* sántikálni.

aga eke R., szántóföld (Visnevski hasonlító lajstromában) = csuv. *aga* szántóföld; alapigéje csuv. *agas* vetni = tat. *ikmek*, *ekmek*.

autan R., *aptan* Bibl. kakas = csuv. *avdan*, *adan*; igéje csuv. *avedas*, *avdas* = tör. *ötmek* (madáréneklés, szólásról), melytől *avdan* nomen agentis az *an*-ná összevont *agan* képzővel; a cseremisiz nomen agentis képzője pedig *šo*, *še*.

ojar R., *ajar* C. dies clarus = tat. *ajoz* (kojb. *ajas*) derű, csuv. *ojar*

A csuvas szó elétűnteti a tör. *z* = csuv. *r* igen rendes hang-változást.

oiraš R., *ajeraš* C. elválasztani = tat. *ajřmak*, csuv. *ojiras*; általánoson elterjedt török szó, míg p. o. a cseremiszhöz legközelebbi votjákban *l'uk-*, *juk-*nak hangzik az *e* jelentésű igető.

auaš hajlítani = csuv. *avas*, mely a török *igmek*, *egmek*-nek felel meg; — a mordvin szó: *münd'*-, *müntš'* = osztj. *mënd'*.

alak C. rét, *olug* R., = tat. *otlak* vagy *otluk*, melyben a *tl* áthasonulván, eléáll a csuv. *olix*; *otluk* pedig szószerint = füves (hely).

arña hét, hebdomas = csuv. *arña*, *erñe*, mely hangzatilag a tat. *atna* változtatja, v. ö. *t*-ből eredő csuvas *r*-ről NyK. III, 241. — Votjákúl is *arña*.

ašendaras emlékeztetni, *ašindir* C. = csuv. *ažindaras*, meg *ažinas* emlékezni; a *dar* határozottan török, még pedig csuvas alakú képző, melynek igaz cseremisz mása *-kt*, a mely is mindig a kétségtelen cseremisz igetőkhez járul.

angaser (C. *angeser*) keskeny, szűk = *anzir*, mely = tat. *iñsiz* (*eñsiz*), tkp. szélességtelen, csuv. *šir* = *siz* fosztó képzővel; nem a cser. *ang* nyílás az alapja.

arča szekrény, skatulya = tat. csuv. *arča* szekrény, kosár.

egeremše pók = tat. *örümček*, kojb.-tat. *ëremďek*, kacsinczi *ïremďik*; igéje is van ott, kojb. *ïrerben* fonni (v. ö. német *spinnen* és *spinne*); ezen *ïr* nyilván nem más, mint az összevont oszm. tör. *ejir* (*egir*)-mek, melynek *g*-je ugyancsak meg is maradt a cseremisz *egeremše*-ben.

ener nyereg, votj. is *ener*, sőt osztj. *inar* = csuv. *iher*, tat. *ijer*, *iger*, kojb. *izer*; jakut *ĩĩir* (ingir). Az eredeti török alak *iñer*, *ĩñar* volt, melyből egyrészt *iñer*, másrészt *iger*, *ijer* lettek; a mellett, hogy az ugor nyelvek vették át e szót, az szól, hogy a votjákban a tiszta tatár képzésű *enerčak* hámpárna is megvan. — Másképp mordvinúl *kambras*, szurgut-osztj. *noger*.

enanaš R. *iñanaš* C. hinni, reményleni = tör. *inanmak*, csuv. *iñenes* V. ö. a csuvas alakú *le*, *ser* (= tat. *lě*, *siz*) képzővel való cseremisz *eñamle* megihető, hü, és *eñamser* igaztalan, hűtlen (*eñanĩmle*, *eñanĩmser* helyett való) szókat.

engežũ humerus ad collum proximus C., *ingiza* Bbl. = tat. *iñse* (ingse), csuv. *inže*. Az oszmanliban is megvan: *eñse*, hol postpositionalis alapszó gyanánt is szolgál: *eñsesine* mögé.

ere tiszta R., ire C. = tat. *arī*, kojb. *ārīχ*, jakut *irās*. — Más cseremisiz szó: *iträ* purus C.

erik akarat, szabadság = tat. csuv. *irik*. — Származékai: *cser. erikle* (ritkébb *erikan* valódi cseremisiz képzővel) és *erikser* = csuv. *irikle*, *iriksir*.

ertas elmúlni, *ertaras* elkísérni = tat. *irtmek*, *irtermek*, csuv. *irderes*; az egész tatárságban elterjedt ige, s megjegyezhető, hogy az *ar*, *er* mint cselektető képző a törökségben nagy számú példával van, de kétségtelen cseremisiz igében nem találhatik; votj. *ortšo* mellette elmegyek, elmúlok.

oksa pénz, votj. *ukšo* = tör. *akče*, *akča*, csuv. *okša*. Alapjelentése a törökből világlik ki = fehérke (kis ezüstpénz).

omarta fatőke, *mükš* o. méhkas, votj. *umorto*, = tat. *omirta* méhkas. — A szó egészen oly alakú, mint a tör. *jumurta*; ha az eredeti jelentése „fatőke“, melyre a méhkast rá teszik, a tat. *omurmak*, csuv. *omürdas* (le-, széttörni) igéhez lehet kötni.

omuž nád = csuv. *χomuš*, tat. *kamış*; votj. *kamış*.

ojgo szomorúság, *ojguraš* szomorkodni (*ojχo*, *ojχoraš* C.), votj. *kajgu*, = csuv. *χojja* és *χojjiras*, mely = tat. *kajju*, *kajjirmak* (= oszm. tör. *kajirmak* NyK. III, 308). A cseremisiz elhagyta elül a *χ*-t, mint fentebb *ola* = *χola*-ban, a miért is közvetlenül a csuvasból átvettnek kell tekintenünk; mert a tat. *k* a cseremisizben is *k* marad vala, miután a *kalok* = *χalk*, *χalīχ* szóban még az eredeti *χ*-t is azzá változtatta.

olma alma, votj. *ulmo* = csuv. *olma*, tat. *alma* (oszm. *elma*).

orava szekér; kerék R., *arava* C., votj. *urobo* = tat. *araba*, csuv. *oraba*.

araka pálinka, bor = csuv. *arak*, *araka* és *erege*, kojb. *araga*, tat. *arakī*, jak. *arīgī*.

ola tarka = csuv. *ola*, tat. *ala*; — máskép osztj. *χanžen*.

olan lassu = csuv. *χoleñ* lassan, csendesen R., *χollän* és *χolläsän* V. — A csuvasból történt átvételre megint a *χ* elül elhagyása mutat; meg a Visnevszkiféle *χolläsän* azt gyaníttatja, hogy az egész szó eredetileg egy csuvas gerundium.

oldalaš R. megcsalni, *altal*-C., votj. *oldalo* = csuv. *oldalas*. A csuvas ige csak gyakorítója a közös török *alda* igének, mely a cseremisizben nincsen (de a csuvas *oldav*-ban is látszik); a cseremisiz származékok csak *oldal*, *altal*-tól valók, kivéve al-

tanzak-ot (Bibl. *a. liaš* megbotránkozni), de mely szintén a tör. *aldan* (csalódni) ígére támaszkodik, sőt egyenesen *aldanažak*-féle török participiumnak kevéssé elváltoztatott mása.

orol ör, strázsa = tat. *karaul*, csuv. *χoral*. Az *aul* tatár szóvég, melyre több példa látható NyK. I, 128. Megjegyezhető megint a *χ* elhagyása.

orolaš ört állani = csuv. *χoralas* (*χoralla*- helyett), tat. *karaullamak*. *arluk* nehézség, nyomorúság = tat. *aurluk* (eredetibb alak: *ayır*-), tatár szó és képző (*luk*, melyről még különösebben alább); itt a tatár alak vétetett át, a csuvas *ivir*, *jurer*.

ovaška nuptus C. = tat. *abuska*, csuv. *opška* férj (mint megszólító szó; alkalmasint „férjet” is akar jelenteni a Castrén nuptus-a is. A csuvasból átvéve.

önglaš R., megérteni, *unglaš* Bbl., = tat. *añla* (*angla*)-mak; ezen általános török szónak megvan az alapszava is a törökben *añ-lī* értelmes, figyelmes. Képzés szerint denominatív ige, *la* képzővel, mely, mint később látni fogjuk, a cseremisztől ez alakban idegen (*t* a megfelelő igeképző). — Tatáros származéka: *öngöldaraš* magyarázni (megértetni) R.

öpkalaš dörmögni valamin = tat. *öpkele*-mek haragudni valamire, csuv. *üpkela*-s szemrehányást tenni. — Az ige csak denominatívuma a tatár *öpke*, csuv. *üpkela* harag, szemrehányás-nak. *örkanaš* hivalkodni, tunyálkodni = csuv. *ürgenes*, kojb.-tat. *iren*-erben; nyilván látható a török reflexiv igeképző *n*.

inde már Bbl., *önde* R. = tat. *imdi* most, csuv. *inde* már. Eredeti török voltát már az oszmanli *şimdi* mutatja, mely *imdi* mellett áll, mint *şol* az *ol*, *işbu* a *bu* névmások mellett.

ir C., *er* R. reggel; = csuv. *ir* reggel, mely szintén megvan az általános török *irte* (tatárul: korán, oszmanli: másnap), tat. *irteñ* holnap (kojb. *irten* reggel), *irken* (oszm. *erken* korán), csuv. *iran* holnap-ban.

iengü amita C. = csuv. *inge* idősbik meny, tat. *jĩnge* a bátyának felesége.

ir síkság (erenb) = csuv. *χir*, tat. *kır*. Megint *χ*-elhagyás.

utaraš megszabadítani, *utlaš* megmenekülni = tat. *kutar*-, *kutkar*-mak és *kutulmak* (oszm. *kurtar*-mak, *kurtulmak*), csuv. *χudulas*, *χudlas* megmenekülni (a *kutarmak*-nak megfelelő csuvas igét, mely *χudaras* volna, vagy nem jegyezte föl Reguly, vagy már

kiszorította divatból a *χudlas*-tól származó *χuduldaras* = megmenekedtetni). Megint *χ*-elhagyás, és törökös igeképzés nyilvános nyomai; mert csak az *utlaš*-t tekintve, elég azt tudni, hogy a valódi cseremisiz passivo-reflexiv képző *ald*, s kétségtelen cseremisiz igen soha sem fordul elé ilyenül csupa *l*.

uto fölös, *utla*, *utlarak* több = csuv. *itti* a többi, *itla* fölös, több, *itlarax*. A csuvas mai *it* alakból aligha lesz vala a cser. *ut*-, és fel kell tenni hogy ilyen *ut*- a csuvasban is létezett, a mi annyival inkább lehet, mert még látjuk az *u* és *i* változását p. o. *ivil* és *uvil*, *juvir* és *jivir* stbiben. Azonban az elváltoztatást a cseremisiz is tehette, ki p. o. az eredeti *haber*-, csuv. *χibar*-ból *uber*-t csinált. A csuvas *itti* igaz törökségét mutatja az, hogy tkp. = tat. és oszm. *artik*, jak. *orduk*, és ebből állott elé két csuvas hanghajlam működésénél fogva: az *rt* assimilációja által (v. ö. *tuatta* = tört, és *tudum* = *turdu*-félleket), és a török vég-*k*-nak igen közönséges elhagyása által; az *artik* pedig szabályszerűen származik az *artmak* igétől (nőni; megmaradni, fölös lenni, p. o. tatárul *artkan jimek* az evéstől megmaradt étel, a mely *fölös* volt). Tehát, mert *uto* *r* és *k* nélkül való, látható, hogy csak az *artik*-ból eléállott *itti* (vagy akár *utti*) csuvas alakból vétetett át. Az *itla* megint *itila*-ból lett csuvasos képzővel (= tör. *artikli*), s ennek is kölcsönvett párja a cser. *utla*. — Reguly följegyzett még egy *utaš* (fölös lenni) igét is, mely vagy csak az *uto* cseremisizes denominativuma, melyen semmi igeképző nem látszik (a milyenek csakugyan vannak a cseremisizben), vagy a tör. *art*-nak megfelelő, de fön nem maradt csuvas ige (**it*- **ut*) átvételes mása.

una vendég R., *χuna* Bbl., *χana*, *χna* C., votj. *kuno* = csuv. *χuna*, mely hangszabályosan = tat. *konak* vendég (Troj. e jelentéssel adja; az oszmanliban ezen alak szállóhelyet jelent, és *konuk* vendéget); török alapigéje *konmak* (szállni), különben már a *χ*-elhagyás átvett szónak bélyegzi az *una*-t, valamint a Bbl.-beli *χuna*-t a *χ* idegenszerűsége.

undur hód (biter) = csuv. *χundur* = tat. *kunduz*. A *z*-t csak a csuvas változtatta el *r*-ré, s csak a csuvas szóalaknak hagyhatta el *χ*-jét a cseremisiz.

ulak magányos hely = csuv. *olax*, tat. *aulak* puszta, vadon hely, hol nincs ember. Véleményem szerint ez *aulak* olyan, mint *otlak*

füves, rét, ettől *au vad* (vadászat), tehát ugyancsak „vadon.“

A „magányosság“ jelentése ebből igen természetesen áll elő.
umula komló R. *omala*, *omla* C. = csuv. *χumla*, tat. *komlak*. A csuvas alak szabályszerű mása a tatárnak, s a cseremiszt amabból van átvéve, akármilyen is az eredete e szónak, melynek mégis altajiságát alig lehet kétségbe vonni (v. ö. NyK. III, 22.)
urluk vetőmag = tat. *orlık*, csuv. *vuro* és *vurlıχ*. Elég a *luk* képző tekintetbe vétele a szónak nem cseremiszsége bizonyítására; v. ö. fent *arluk*.

urs aczél = csuv. *χorś* v. *χorze*, tat. *kuruč* Gig.; bizonyít a *χ*-elhagyás.

uśnaś egyesülni = csuv. *χoźinas* hozzácsatlakozni, mely a *χoś* ige-tőnek = tör. *kośmak* csuvas-törökös reflexivuma (a tatárban inkább az *l*-es reflexivum használtatik, *kośulmak*); megint *χ*-elhagyás.

kager görbe = tat. *kekri*, csuv. *koger*. A tatár szóalak ugyanolyan, mint *egri* (szintén : görbe), *jauri* (fiatal állat), merő törökös.

kanaś pihenni = csuv. tör. *kanas*, *kanmak*, más szó mord. *kulktan*, *vajman*.

kapka kapu R., *χapka* Bbl. = tat. *kapka*, csuv. *χapka*, *χapχa*; a Bbl.-beli *χapka* idegen *χ*-jával a csuvas alakhoz, a Reg.-féle *kapka* a tatár alakhoz csatlakozik, ha az utóbbi csak azért nem változtatta a *χ*-t *k*-vá, hogy megtarthassa a gutturalist, mint *kalok* = *χalk*, *χalıχ*.

kajic C. forfex = tat. *kajči*, szojet-tat. *kajt'e* (a csuvasban van : *χıpčik* = jakut *kıptij*, kojb. *kıpti*). Szintén a tatárból való votj. *kaci*.

kalasaś mondani R., *kelesem* C. = csuv. *kalaśas* (ige-tő : *kalaś* egymással beszélni; a csuvas *kalaś* csak csuvas *ś* = tör. *ş* reciprocativ vagy cooperativ-képzővel a *kala* csuvas ige-tőből van képezve; e képző nem illeti meg a cseremiszt, de szabályos használatú a csuvasban és törökben. A cseremiszt a jelentést is kissé elváltoztatta, nem érezvén az *ś* képző értékét; különben valódi cser. szóval „mondani“ *manaś*, beszélni *olaś*.

korak R., *karak* C. varju = csuv. *korak*, tat. *karga*; más a mord. *varsi*, *varhsi*.

karneśtaś kinyújtózni = csuv. *karnas*, mely a *kar* (nyújtani) ige-tőnek reflexivuma, tat. *ker*- és *kerinmek*, oszm. *ger* és *gerinmek*.

A cseremisiz még egy saját képzőjével toldotta meg az idegen igetöt, *št*-vel, mely néha alig érezhető gyakorító értékkel fordul elő: *kol*- és *kolištaš* hallani (az utóbbi néha inkább hallgatni = gehorchen, szót fogadni); szintígy, még pedig szükség nélkül meg van toldva a Bbl.-beli *poganalt*-összegyűlni (az idegen *pogan*-ból), mintegy összegyűlődni.

karas mézsejt = csuv. *karas*, tat. *kerez*.

kas este R. = csuv. *kaš*, mely a tatár *kič* és *kiče*-nek felel meg; megjegyezhető, hogy épen a cser. „reggel“ szót is a csuvas írral egyezőnek találtuk. — A Bbl.-ban találkozók *vatna* este.

kängüş consilium C., *kängüşem* consilium do, consulo C., votj. *keneš* tanácskozás, *kenešo* tanácskozom = tat. *kiñeš* és *kiñešmek*, csuv. *kanaš*. A tatár ige a jelentéséhez illő cooperatív-képzőt mutatja (*š*).

kerek akár (kérdőnévmásokkal összetéve, p. o. *kerek-kunam* akár mikor) = csuv. *kirik* (I. NyK. I, 258), mely = tat. *kirek*; alapjelentése „kell“, a mi valódi cseremisiz szóval *küleš*.

kerül kell, szükséges Bbl. (ritkán a szintén használt *küleš* helyett) = csuv. *kirle*, szükséges, mely igaz csuvasos *le* képzővel a tatár *kirek*-ből van képezve (= *kirekli*).

kečkeras kiáltani = csuv. *kičkeras*, *kiškeras*, tat. *kičkirkmak*; a szó hangutánzó, a törökségben igen divatos *kar*, *kir* stb. képzővel (v. ö. NyK. II, 340); a cseremisizben hangutánzó ígék képzésére főleg *k* képző szolgál, p. o. *šuskaš* füttyülni.

kotan segg, = csuv. *kot*, kojb. *kötün*, tat. *köt*. Az eredeti cseremisiz szó, úgy látszik a *šengal* hátulsó részben van: *šeng* = magy. *segg*.

koja kövér = tat. *koji* vastag, kojb. *kôjêx*, jak. *xoju*; cseremisiz szó: *küzgö*.

kolanaš gyászolni, bánkodni = csuv. *kolanas*. Még csuvasos factivuma is van: *kolandaraš*.

kütö nyáj, *kütöő* pásztor, *kütaš* pascere R. (*kitö*, *kitözü*, *kitem* C.), votj. *kuji* nyáj = csuv. *küdü*, *küdüze*, *küdes*; tat. (Troj. szótára szerint) *kütü*, *kütüči*, *kütmek*. Föltetsző lehet, hogy itt átvételtől szólunk, midőn magában a cseremisizben is megvan a *küt* ige; ámde mégis tesszük, mert a *küt* ige alapjelentése, mely az egész törökségben (a csuvasban is) megvan (még a megfelelő oszmanli *güjmek*-ben is), tkp. „várni, elvárni“, mely

jelentéssel a jakutban is van *kütt*; a kazáni tatárban már kifejlődött a „várni“ mellett a „pascere“ jelentés is, tehát csak ez utóbbi másodrendű jelentés van a cseremiszből (hol „várni“ különben *vučas*); azután a *kütü* rendes török képzés, mint *sürü* szintén „nyáj“ *sürmek*től (v. ö. ein *trieb* vied); végre a *kütüčö*, *kitözü* is megint elárulja a török-csuvas *či*, *ze* (*ža*, *že*) képzőt, mely még egynéhány más cseremiszből szón fordul ugyan elé, de korántsem honosnak látszik e nyelvben, úgy mint a török-csuvasban. Mind ebből azt kell következtetnünk, hogy nem csak a *küt* igető (mint más sok igető is) vétetett át a csuvas-tatárból, hanem a *kütü*, *kütüčö* is, mint a törökségen belül termelt kész szók kerültek át a cseremiszből, valamint a kissé elferdült *kujti* a votjákba.

kul rab, szolgál = tat. tör. *kul*, jakut *kulut*. A csuvasban más szó divatozik *čora*, de a *kul* az egész törökségben el van terjedve. *kusaš*, *kusnaš* átköltözni, *kusaraš* átköltöztetni = csuv. *kozas* átköltözni, *kožaras* átköltöztetni, átvinni = tat. *köčmek* és *köčermek* (oszm. *göčmek*, *göčürmek*). A *kusnaš*-ban még törökös *n* képző van; *kusar-aš* török *ar* képzővel, v. ö. fent *ert* és *ertar*. Alak szerint a cseremiszből szók a csuvasához ragaszkodnak, s itt is a csuvas *s*, *ž* egyszerű *s*-szel van fölcserélve, mint *kalasaš* = *kalas* (*kalazas*)-ban. Az „átkelni“-re van egy cser. szó: *vonžaš*.

küväir híd = csuv. *küber*, tat. *köbür*, oszm. *köprü*.

küčük rövid R., *kitek*, *kitek* C. = csuv. *küdük* rövid, tat. *küčük* kicsiny. A szó alakja törökös.

tau hála!, votj. u. a. = tat. *tau* a fölköszöntő *tau saña*-ban (*tau neked*!), csuv. *tava*, *tavay* (szintig: *tava sana*!).

taker egyenes és kemény (az útról mondva) = tat. *takir*, csuv. *tager*. A keleti törökségben is ismeretes szó.

taga kos = csuv. *taga*, tat. *teke*.

tang barát R., *täng* C. = tat. *tiñ*, *teñ*, csuv. *tan* egyenlő. — Épen az, hogy a tatár-csuvasban még az általánosabb jelentés megvan, biztosítja a szónak ezen nyelvekben eredeti honos voltát. A „barát“ az „egykorú“ jelentésből fejlődött, s ez értelemben van a tatárban *tiñ-daš* egykorú-társ is; a csuvasban a *per* „egy“ szó által is nyomósítottatik; *per-tan*; mintha ezeknek csak fordítása volna, mondatik a cseremiszből is: *ik tangas* egy-

korú, kortárs, és noha az *aš* saját cseremiszi képző lehet, nem lehetetlen az sem, hogy a tat. *tangdaš* lappang benne.

tengež R., *tangaž* mare C. = tat. *tiñiz*, csuv. *tiniš*. A csuvas s könnyen átmegy *š*-be, a cseremiszi tehát ilyennek vehette. Meg kell különben jegyezni, a mit más példák is már lehetett észre venni, hogy a csuvasban, mikor a cseremiszi belőle kölcsönzött, még nem tűnhetett el az *ñ* valódi gutturalis hangzása, melyet még most is megtart a tatár szomszédja és rokona. Mert van a cseremiszibe átment olyan szó, mely különben egészen a csuvas (és nem a tatár) alakot tünteti elé, csak hogy az *ng* van a puszta csuvas *n* helyében, p. o. épen az előbbi *tang* = *tan*, *kängüš* = *kanaš* stb. A *tengež*-nek ellenében a cseremiszi „tó” szó már finnes: *jer* (v. ö. *järvi*), míg az egész törökségben *köl* van (oszm. *göl*, csuv. *kül*).

tolaš sietni R., *talaš* C., votj. *daulašo* = csuv. *talažas* vetekedni, vitázni R. (Viszn.-nél *tavlažas*), koj. *taladerben* sietni. A török *š* cooperativ-képző látszik rajta.

tarvan- mozdulni, *tarvataš* mozdítani = csuv. *tapranas* és *tapradas*, mely = tat. *tibren* és *tibretmek*; *an*, *en* és *at*, *et* a csuvasban és törökben rendesen egymás mellett eléforduló intranszitiv és transzitiv képzők, a cseremiszi kétségtelen eredeti szókön elé nem fordulók.

tut íz R., *tot* gustus, sapor C. = tat. *tat*, csuv. *tudo*; cser. szó *tam*.

tutlo édes R., *toŋla* C. = tör. *tatlı*, csuv. *tutlo*, *tutla*. Az előbbi, tör. *lı* képzővel.

top labda; agyú R. C. = tat. tör. *top*, csuv. *top*, *toba*.

toja bot = csuv. *toja*, mely szabályszerűen = tat. *tajak*.

tolaš rabolni, kirabolni = tat. *talamak* (a keleti törökben is megvan).

tor, *tör* arctus, angustus C. = tör. *tar*, csuv. *tuŋır*; a valódi cser. szó *šögör*.

tör egyenes (grade és eben), *törser* egyenetlen, *törlaš* egyengetni R. (reficio C.), *törlataš* megigazit, *törlanaš* megigazodni (*törlän*, C.) = csuv. *türö*, *tür* egyenes, mely rendes elváltoztatja a tat. *tüz*-nek; megvannak szintén származékai, *türlet*-megigazítani, gyógyítani (tat. *tüzletmek*), *türlenes* (*tüzlenmek*) megigazodni, és *tüzlemek* igazítani (a megfelelő csuv. *türles* nincs följegyezve); *törser* = csuv. **türsir* (*sir* = tör. *-siz* fosztó-képzővel).

tőszak R. *tüšek* pulvinar C. = tat. *tüšek*, csuv. *tüzek*; igéje tör. *tüše* mek kiteríteni.

tőra, *törä* bíró = tat. *töre* (Troj.-ban bíró, a keleti-törökben most királyfi-t teszen), csuv. *türe* bíró (Elsőgr. szólajstromában, hol *tür-duvas* is van (= itélni, szószerint: bíró[ság]ot tenni, mintegy törvényt tenni).

tuaraš kifogni (lovat a hámból) = tat. *tuvarmak*, csuv. *tuvaras*.

tuna tinó = csuv. *těna*, tat. *tana*. Az *u*, *ž*, *a* végett v. ö. *uto* alatt.

tüno füstnyílás = csuv. *tühö* = tat. *tüñlük*, jak. *tünnük* (kojb. *tüm-nük*, karagasz *tüñnük*. Nincs köze e szónak az orosz *dünnük*-hez, a mint Castrén vagy Schiefner sejtí a kojbál nyelvtanban 112. l.; *dünnük*-ből soha sem lehetett *tüñlük*, melyet már Abulgáziban találunk; *tüñlük*-ön alapszanak a többi alakok.

tuluk árva, *tuluk vate* özvegy asszony = csuv. *tulux* árva, özvegy, jak. *tulaja*, tör. *tul*; — votjákül özvegy *sep kışno*, mordvinül árva *urış*.

turna daru = tat. *turna*, csuv. *turna*, kojb. *turna*, jak. *turna*.

turlaš kitisztulni (zavaros víz) = csuv. *turulas*, tat. *turulmak*; v. ö. csuv. *turo* csendesen álló.

tüngaš megmerevedni, fagyni = tat. *toñmak*, mely az egész törökségben megvan (oszm. *donmak*), a csuvasban már kissé elváltozott alakkal: *šenas*.

tülaš megfizetni = tat. *tülemek*, csuv. *tüle-s*, (kojb. tat. *töle*-, jak. *töliü*); — más szó mordv. *pandan*, finn *maksan*.

türlö különféle = tat. *türlü* (*köp t.* sokféle, *türlü türlü* különb-különb), csuv. *türle* tarka (azaz: sokszínű).

tüzö ékesség (putz), meg származékai: *tüzlan-* (felékesíteni magát), fact. *tüzlandar-aš* = tat. *tüzü* rendbeszedés, ékesítés (v. ö. oszmanli *düzgün* ékesség, putz, a *düz*-mek igétől), csuv. *türö* verzierung (csuv. *r* = tör. *z*; azonban az e hangváltozás nélküli *tüs* forma, minta is ide tartozhatik).

pagar zúza = csuv. *pagarda* zúza R. (*payardi* máj V.), tat. *bağır*, *baur* máj (oszm. *bağır* általában belek).

pojan gazdag, *pojanluk* gazdagság R. (*pajan*, *pajanluk* Bbl.), votj. *baj* = csuv. *pojan*, tat. *baj* gazdag. Az ige is megvan a cseremisben: *poj-aš*, tat. *bajmak*, a melytől a csuv. *pojan* egy a tatár *bajyan* meggazdagodott részesülőnek megfelelő alakot tüntet elé.

pale jegy, czél R., *päle* C. = csuv. *palla* = tat. *bilgi*, jakut *bäliä*.
palaš megtudni, megismerni = csuv. *pallas*, *palas*. A csuvasban két
 különböző igető van: *palla*, mely az előbbi *palla*-tól denomi-
 nativum, és *pil* tudni = tör. *bilmek*.

polšaš segíteni R., *palšaš* C. = csuv. *poležas*, *polžas* (*poleš*, *polš*),
 tat. *bolušmak*, kojb. *bôlezerben*. Az *š* cooperativ képzőnek
 látszik.

parom adósság = csuv. *parom*, a csuv. *paras* = tat. *birmek* igétől.
parha ujj = csuv. *porhä*, mely = tör. tat. *parmak*, *barmak*.

paskeč lépcső = tat. *baskič*, a *bas* lépni igétől, *kíč* képzővel, a mely-
 lyel p. o. *ačkič* kulcs van, *ač* nyitni-től.

posna külön R. *pasna* Bbl. = csuv. *pošne*, mely láthatóan tör. *baška*-
 hoz csatlakozik. A *baška* más és külön (*baška*, *baška*), s ily
 értelemben a valódi cseremiszi szó *mola* volna. Mondatik csu-
 vasul *-šir pošne* = nélkül, cseremiszből *-leč posna* (tkp. -tól
 külön).

paslok frenum e cortice tiliari = tat. *bašlik*, a mi szabályosan azt
 jelentheti „a fejen valami”; a *pas* azonban a csuv. *poš* = *baš*
 alakhoz csatlakozik. (v. ö. magy. *fék* és *fej*).

parenge burgonya = tat. *berengi*, csuv. *parange*; a keleti tör.-ben
jir-almaš földi alma.

peteraš R., *pitrem* C., bezárni = csuv. *pîdires*, mely nem egyéb,
 mint a tat. *bigitmek* megerősíteni még más factitiv képzővel.
 Valódi cser. szó különben *čučaš*. Még reflexivuma is van:
peternaš bezáródni R. = csuv. *pidirnes*.

pogaš gyűjteni, *pogonaš* gyűlni, összegyűlni = csuv. *poγas* és *poyen-*
as. Az egyszerű, a csuvasban igen közönséges ige, nem talál-
 tatik a tatárban, de igen is reflexivuma *bakînmak* e jelentéssel:
 alávetni magát valakinek, meghódolni, a mi könnyen a „hozzá
 gyűlni” jelentésből magyarázható, de nem a *bakmak* nézni
 igéből, mely csuv. *pîγas*.

pot- R., *pitaš* Bbl. végződni, *potar-* (*pitäraš*) végezni = csuv. *pides*
 (tő: *pit*) és *pideres*, tat. *bîtmek* és *bitirmek*; egész olyan,
 mint fent *ert-* és *ertaraš*.

pudurat- zavarni, fölkeverni, *puduranaš* zavarodni = csuv. *pudratas*
 és *pudranas*. V. ö. fent. *tarvan-* és *tarvat-*.

pûr-gü kréta = csuv. *pur*, tat. *bôr*. A *gü* cser. szó, e helyett: *kü* = *kő*.
purus bors = csuv. *purus*, *purš*, tat. *burč*.

pursa borsó = csuv. *purza* = tat. *burčak*.

pužaš megrontani, *pužlaš* megromlani = csuv. *puzas* és *puzolas*,
puzlas = tör. *bozma*k és *bozulma*k; török *l* passiv-képző.

pütiin egész, szét nem vágott = csuv. *püdüin*, tör. *bütiin*.

pütraš ránczot csinálni = csuv. *püres*, tat. *bürmek*; és szintén: *pürn*-
 aš ránczba húzódni = csuv. *pürnes*; az *n* képzőre nézve v. ö.
 fent. *ušnaš*.

prolaš, *porolaš* fűrni = csuv. *puralas*, tat. *buraulamak*, a *burau*,
pura fűró szótól.

moktaš R., *makt-* C. dicsérni = tat. *maktamak*, csuv. *moxtas*.

magraš bögni R., *mügraš* sirni Bbl. = csuv. *mageras*, *magras* sirni,
 bögni = tat. *mangramak*. E szóról mint törökös hangutánzó-
 ról v. ö. NyK. III, 307.

mamok pelyh. C. R. = csuv. tat. *mamik*.

janak ajtó- v. ablakfélfá = csuv. *janax*, tat. *janak* (az oszmanliban is
 az eredeti „orcza“ jelentéssel, *jañak*).

jomak R., *jamak* C. = csuv. *jomax* mese, találós mese, tat. *jomak*
 (= kojb. *numak*, jak. *šimija* hazugság). A csuvasban azon
 hangtani sajáttság van, hogy szóelején való tör. *j*-nek több-
 nyire, de nem mindig *š* áll ellenében, azért tkp. egy a *jo*-
max-val a csuv. *sumax* szó; ámde ezt is átvette a cseremisiz:
šomak szó, beszéd (Bbl. *šamak*), meg: *šomaklanaš* beszélni, prédi-
 kálni = csuv. *sumaxlanas*.

joldaš társ R., *jaldaš* servus C., társ Bbl.; votj. *juldoš* = tör. csuv.
joldaš.

jorem R., *jarem* C. Bbl. érek, valamire való vagyok, tauge = csuv.
joras, tör. *jaramak*; szintén *jorale* valamire való, tauglich =
 csuv. *joralla*, *joralle*.

jaratem C., *jaratem* szeretek, votj. *jarato* = csuv. *jaradas* (tő: *jarat*).
 Az előbbivel etymologicus összefüggésben van.

jazik véték, bűn = tat. *jazik* kár; bűn (sünde); v. ö. alább *suluk*.

jažo pulcher C. = tat. *jažš* jó, szép. A keleti törökségben is kö-
 zönséges szó.

jarsaš ráérni, *järsem* vaco, otior = csuv. *jeržes* (tő: *jeriš*) ráérni,
 a mi = tör. *irišmek*, *erišmek* érkezni; *š* = csuv. *š* török
 igeképző.

jernaš megundorodni = csuv. *jirnes*, tat. *jirenmek*.

jogaš folyni = csuv. *joyas*, tör. *akmak*; gyanús lesz a szó különö-

sen a csuvasos *joktaraš* factivum által (= *joktaras*), a mely mellett különben a eseremiszes *jogoktaš* is van.

jot idegen, votj. *jat* = csuv. *jot*, tör. *jat*.

jonguloš hiba = tör. *jañliš*.

jolagaj rest R., *jalaŋaj* C. = tat. *jalŋau*.

vozak tűzhely = csuv. *vožax*, tör. *ožak*. A szó elején való *v* csak a csuvasnak köszöni eredetét, mely általában a törökben *o*, *u*, *ö*, *ü*-vel kezdődő szokat *v*-vel szereti megtoldani.

vursaš szitkozódni, czivódni (*vorsem* C.) = csuv. *vurzas* veszekedni (tő: *vurś*) = tat. *urušmak*.

urso haború = csuv. *vurze*, *vurś*; az előbbtől származó.

sajlaš kiválasztani = tat. *sajlamak*.

sauraš megfordítani, *saurnaš* megfordulni = csuv. *savras* és *savernas*; a csuv. *savr* = tör. *čevirmek*, a cseremisz szó *s*-je egyenesen a csuvasból történt átvételre mutat. Valódi cser. szók: *pört*- és *pörtil*.

sakaš felakasztani = csuv. *šagas* (tő: *šak*).

sanga homlok = csuv. *šamga*; cser. szó: *lepkä* C. Bbl.

sandalik világ R., Bbl. *sündüläk* = csuv. *sandalik* világ és idő (*wetter*); e szónak a csuvasban még *šavindalik* alakja fordul elő, mely annak eredetére mutat = ott-valóság, úgy, hogy mintegy a nagy messzeségre való rámutatást foglal magában.

samerök fiatal R. = csuv. *šamrük*.

sar hadsereg = csuv. *šara*, *šare*, *šar* sereg = tat. *čirik*, oszm. *čeri*.

Megint igen szembetűnő a csuvas alakhoz való ragaszkodás.

sorasaš kibékülni = csuv. *šorazas* (tő: *šoras*) kibékülni, egyezkedni = tör. *jarašmak*.

sorta gyertya R., *sarta* C. = csuv. *šorda*.

serga függök = tat. *šürŋa*, kojb. *žerga*, jak. *itirŋa*.

serlagaš kegyelmezni (istenről mondva, *помиловать*) = csuv. *širlaŋas*.

sengaš meggyőzni, *singaš* Bbl. = csuv. *šines* = tör. *jiñmek* (oszm. *jeñmek*). A cseremisz *ng*-re nézve v. ö. fent *tengež* alatt.

soga gallér = csuv. *šoya* = tör. *jaka*.

sovaš tapsolni, pofon ütni = csuv. *šobas*; szintén *sopkalaš* van, melyben *kal* egy a csuvas *kala* gyakorító (a cseremisz gyakorító képző *ed*).

sota lucidus C., *suto* fény R. = csuv. *šudo* = tat. *jaxtū*; v. ö. votj. *jugüt*, *lugüt*.

sigiraš ordítani, kiabálni = csuv. *šiyires*, törökös hangutánzó, v. ö. NyK. III, 307.

sitaš elég lenni, *sitaraš* eléggé tenni = csuv. *šides* és *šideres*, tat. *jitmek* és *jitim*. Lásd: *ert-* és *ertaraš*. A cser. *sita* (*siti* C.) „elég“ sem cser. képzés, hanem a kész csuv. *šide* elég; nem lehet tehát Wiedemannként (gr. 122. l.) a *sita*-t mint adjectivumúl használt nomen praesentist fölhozni.

sirem scribo C. = csuv. *širas*, mely szabályosan = tör. *jazmak*; már azért is merhetjük e szót a kölcsönvettek közé sorozni, mert a Reg.-féle „írni“ szó vezem.

suarluk fék = csuv. *šuarliχ*. A legszebb példa a csuvasból történt átkölcsönzésre. A szó tkp. szájbeli, a szájban valami-t teszen, ettől: csuv. *šuar* száj, mely mint sajátosságos csuvas szóalak, bármily eltérőnek látszik is, mégis a köz török *agız*-nak felel meg (l. NyK. III, 246. 247.). A tatárban is *ayızlık*, *auızlık*, úgy mint a csuv. *šuarliχ* féket illetőleg zaumgebiss-et teszen.

sulaš kiváltani = csuv. *šulas* = tat. *julmak* (kiszabadítani, kiváltani, выпучить Troj.)

surt udvar (gazdasági épületekkel) = csuv. *šort*, tat. *jurt*.

sūsor sértett; egészségi baj (*susir* Bbl., *šušer* aeger C.) = csuv. *suzir*, *suvzir* beteg. A szó csuv. *suve* egészséges (tör. *saγ*, tat. *sau*) és csuv. *šir* (= tör. *şiz*) fosztó képzőből áll; tehát ugyancsak igaz csuvas szó.

šuvän kelés, geschwür = csuv. *šuban*, tör. *čiban*.

šonaš R. (*šan-* C.) gondolni = csuv. *sonas* gondolni, szánni = tör. *sanmak*, mely *sayınmak*-ból össze van vonva.

šalan- elszéledni, *šalat-* elszéleszteni = csuv. *salanas* és *salad-as*; v. ö. -an és at-ról fent. *tarvan-* *tarvat-* alatt.

šolagaj bal (Bbl. *šalaχaj*) = csuv. *solayaj*, tör. *sol*.

šeklanaš félni, ovakodni = csuv. *šiklanas* = tör. *saklanmak*; a törökben az alapúl szolgáló ige is van: *saklamak* = csuv. *šixlas*.

šenga légy = csuv. *šēna*, tör. *siñek*; a cser. *ng*-re nézve l. fentebb *tengež* alatt.

šengalok legyek ellen való függöny = csuv. *šenalik*; az előbbtől tör. *lık* képzővel.

šogan vörös hagyma, votj. *sogon* = csuv. tör. *soγan*.

šavun szappan Reg. (*šavañ* C.) = tat. *sabun*, *savun*, csuv. *sobññ*; bár

nem altaji nyelvekben is meglevő szó ez, mégis a cseremiszi
úgy látszik legközelebb a tatártól vette.

šizas érezni = csuv. *sizes*, tat. *sizmek* (oszm. *sezmek*).

širān- liquefio, *širāt-* liquefacio C. = csuv. *širanas* és *širadas*.

šür- mázolni, kenni = csuv. *süres*, tör. *sürmek*.

čaknaš hátrálni, csökönyösödni; fact. *čaktaraš* = csuv. *čag-as* (tő: *čak*; *čagin*as nincs feljegyezve), de a *čak-tar* is elétünteteti az egyszerű *čak* igét; votj. *cignalo*.

čang harang = tör. *čaň*, csuv. *čan*.

čaraš tartóztatni valamitől, *čarnaš* megszűnni = csuv. *čaras*, *čarnas*; tekintetbe jó főleg a törökös reflexiv *n*; más szók mord. *lotkaftan* és *lotkan*.

četem szenvedek, tünök, votj. *čidalo* = csuv. *čidas*, tat. *čidamak*.

četeraš reszketni = csuv. *čitres*, *čidires* = tör. *titremek*.

čeri arcz pirja R., *cire* facies C. = tat. *čiraj* jó szín (arczon), jak. *širaj* arcz.

čok kellő mérték = csuv. *čox*, tat. *čak*.

čoklaš áldozni R. = csuv. *čükles*, ettől: *čük* áldozat, v. ö. cser. *suk* hostia, sacrificium C.

čugo fasz, = csuv. *čugo*, *čugu*, tat. *čök*.

Visszatekintvén a fentebb, úgy hiszem meglehetősen bizonyossággal, csuvas-tatár eredetűeknek s e nyelvekből kölcsönözteknek kimutatott (vagy 170 szám) cseremiszi szókra, szembevetendő azon szorosság, melylyel a cseremiszi szóalakok különösen a csuvas szóalakokhoz csatlakoznak — nyilván való jeléül, hogy főleg e nyelvekből (a csuvasból) mentek közvetlenül át a cseremiszibe. Ez bensőbb szomszédi viszonyra mutat, mely e két nyelv és nép között létezik, — és ily viszony csakugyan még más nyelvészeti tényben is mutatkozik. Ugyanis, ha a fölhozottakban többnyire a csuvasos alakot láttuk is a cseremiszi, mégis a tatárt vagy akár az egész törökséget is melléje állíthattuk a csuvasnak, hogy ennek valódi török- és törökségéről tanuskodjék; ámde van ezenkívül még egy jó csomó cseremiszi és csuvas szó, melyek közt ugyanoly feltűnő egyezés létezik, de a melyben a többi törökség nem osztozik. Ezekre nem mondhatjuk ki egyenesen, hogy a cseremiszi a csuvasból kölcsönözte, sőt egyes esetekben éppen az ellenkezőt kell hinnünk, — a min szintén nem csodálkozhatunk, meggondolván a kölcsönös hatás és visszahatás természetességét, az érintett szoros szomszédi és érintke-

zési viszony mellett. Felhozzuk tehát ezeket is, fentartva a honnan-eredendőség kérdését későbbi vizsgálatokra.

Cser. *kajaš* menni elmenni R. (*keas* Bbl.) = csuv. *kajas*, mely értelem szerint a tat. *kítmek*-nek felel meg, míg *pīras* = tat. *bar-mak* a cser. *mīaš* jelentési mása (odamenni valahová).

kaek, *kaik* (C. *kek*) madár és vad = csuv. *kajik*.

kumaga kályha (C. *kamaka*) = csuv. *kumaga*.

kutko hangya R. = csuv. *kutku*.

kavan asztal (*küvin* C.), votj. *kaban* = csuv. *kaban*.

kaze kecske R. (*kesä* caper C.) = csuv. *kaža*, tör. *keçi* (tat. *ički*).

kaška ledőlt fa, tuskó = csuv. *kaska*; v. ö. cser. *kašta* mestergerenda.

kače völegény = csuv. *kačče*.

kandra kötél = csuv. *kandra*; a tatárban: *jip* és *arkan*.

kogulo пирогъ, pástétom = csuv. *kokle* v. *kokel*.

korka merítő kanál = csuv. *korga*.

kize culter C., *küzö* R. = csuv. *χis kard*; a tör. *kismek* igéhez köthető, noha ez a csuvasban *kas*-nak hangzik, s „kés“ különben csuv. *šüzö*.

küpcük R., *kipcik* C. vánkös = csuv. *küpcik*.

küsün kölcsön, (*küsin* Bbl.) = csuv. *küzzen* (k. iles = *küsün* nalaš, kölcsön venni). Castrénnál *kise* mutuum, creditum, *kisem* mutuum accipio; tehát alkalmasint a csuvas vette kölcsön.

karas kárász (hal) = csuv. *karas*.

kel chorda, fides C. = tat. *kül* lószőr, húr, csuv. *χiliχ*.

koršange klette = csuv. *koržanga*.

tar bér, *tarlaš* bérelni, *tarče* napszámos = csuv. *tar*, *tarlas*, *tarze*; a két utóbbinak képzése mindenesetre törökös.

tagan patkó = csuv. *tagan*.

tene ebben: *tene puraš* megkereszteltetni (tkp. a *tene*-be menni) = csuv. *tene*, *tühe* taufstein, *tene* v. *tüne* kires: keresztelkedni).

tünža világ, welt R. (NyK. III, 154. *tüña*) = csuv. *tünži*; v. ö. a *sandalik*, csuv. *šandalik* szót.

pardaš cyprinus rutilus (hal) = csuv. *pardus*.

pača R., *pat'a* C. bárány = csuv. *podak*, *pīdak*.

peš igen = csuv. *pit'*.

poda szeg, *podalaš* szegezni = csuv. *puda*, *pudalas*.

poškudo szomszéd = csuv. *poskil*; a *poš*, *pos* egy szó, de a *kudo* és *kil* egymásnak fordítása = ház; votj. *buskel*.

pöken szék = csuv. *pogan*; votj. *pukon* (és *puko* leülök).

pört téli ház, *нэга* = csuv. *pürt'* ház, szoba.

pöçal puska = csuv. *pžal*, *pšal*; tat. szó : *miltik*.

pügü arcus, res incurvata = csuv. *pügö*, *pügü* дуга; a tat. *bükmek* hajlítani igéhez köthető; votj. *buko*.

puldor kályhás szoba = csuv. *pıldir*, *puldur*.

pura cista frumentaria C. R. = csuv. *pura*.

majrä nő = csuv. *majra* orosz nő.

muskulaš csúfolni Bbl., *mösköl-* R. = csuv. *miskilas*, *měskelas*.

mužor pár = csuv. *mužur*.

jeten len R., *itin* C. = csuv. *jidin*.

jos hermelin = csuv. *jos*.

lavala dolog, holmi = csuv. *jabala*.

lavra sár R., *lävrä* C. = csuv. *lapra*; úgy hiszem, cser. *lavra* eredeti rokonság szerint = tör. *toprak*, csuv. *tupra* föld, tehát a szintén csuv. *lapra* kölcsönnéve.

vara később = csuv. *vara*; a tör. szó *soñ*, *soñra*.

vaškem sietek, *vaške* siető; = csuv. *vaskas*; v.ö. jakut *iksá* sietni.

voluk, *volek* marha = csuv. *vülix*, *vüjlix*; csuvasnak látszik, *lix* képzővel, mert rendszeren mellette áll *čirlix* tkp. élőség, azaz: élő jószág, tiszta *lix* képzővel.

vi erő = csuv. *vij*; a tör. szó *küč*.

jamde kész = csuv. *jamda*.

sarsi veréb = csuv. *šerzi*.

sava kasza = csuv. *šava*.

sera sör, votj. *sur* = csuv. *šira*.

savala cochlear C., *sobala* R. = csuv. *šubala*, *šebala*; Giganov to-bolszki tatárjában: *šabala*.

sasna disznó C., *sisna* R. = csuv. *šisna*; tör. szó: *toñuz*.

sen szín R. (sae senže ulo: szép színe van), *senle* szép = csuv. *šin* szín, arcz: *senla* színes, szép; a cser. *senle* csuvasos képzőjü.

sukur kenyér, czipó = csuv. *šukkur*, votj. *sukuri*.

suluk véték, bűn, sünde; votj. *šelik* = csuv. *šilix*; úgy látszik *lix* képzővel; *jazik* is eléfordul mint „bűn“, szintén tatár eredetű.

šagal kevés = csuv. *šajal*; a tör. szó *az*; a „sok“-ban is eltér a csuvas *nomaj*, *numaj* a többi töröktől, v.ö. mord. *lama*: tehát a *šajal* alkalmasint nem török szóalak, mely különben a magy. *csekély*-lyel egyez.

šćňök villa R., *šenik* C. = csuv. *šenik* v. *šenge*, votj. *sanik*.

šoja hazugság, kérkedés R., *šojače* hazug ember (Bbl. *šaja juma* hamis isten) = csuv. *soja*, *sojaze*; *soja*- csuv. igető is: hazudni; *šojače* mindenesetre törökös képzőjű.

seme ebben: *semin*, *semen* szerint, módjára = csuv. *šeme* nóta (liedweise); eredetibbnek látszik a cseremiszből, hol postpositio lett belőle.

šólo öcs = csuv. *šilim* öcsém.

šorok R., *šarak* C. juh = csuv. *sorix*, *sorox*.

šeber duda = csuv. *šëpper*.

šer gyöngy = csuv. *šërza*.

šerčik szökcse = csuv. *čëržik*.

šulö zab, R., *šile*. C. = csuv. *sülü*, *sülü*; de tat. is *sülü*.

čeget sajt R. = csuv. *čiget*, különben = magy. *sajt*.

čer betegség R., *čerlanaš* megbetegedni (C. *cer*), votj. *čer* = csuv. *čer*, *čir*.

čever szép R., *felix* C. = csuv. *čiber* jó, szép.

anga заронъ, egy telek föld = csuv. *ana*.

ang nyílás, lyuk, szád = csuv. *ana* (kumaga *ani* ofenloch).

alanga perca fluviatilis (barsch) C., *olange*. R., = csuv. *olanga*.

esslek sapka R. = csuv. *islik*; votj. *izi*.

ongaraš hangolni (húrokat) R. = csuv. *iheres*.

arlange vakondok, votj. *arlan* = csuv. *arlan*.

orem utca. R., votj. *uram* = csuv. *oram*; a kazáni tatároknál is *oram*, de nincs a keleti törökből.

osal rút, rossz = csuv. *ozal*; Troj. szótárában is *osal*, de szintén nincs a keleti törökben.

olm, *olom* szalma = csuv. *olom*, *olim*.

ören író (tej) = csuv. *oren* savó.

övertaš örülni = csuv. *hiberdes*; a cser. szóban *h*-elhagyás van.

ušmen retek, mord. *kušma* = csuv. *kušman*; votj. *kušman*.

munža fürdő, fürdőszoba R. (*momoca* C.), votj. *munčo* = csuv. *mol-ža* v. *monža*, tat. *munča* (Troj. szótárában).

Még megjegyezhetők a következők:

kiraser kegyetlen, harcos, vad (Bbl. *kirasir*) -- nyilván a *ser* = tör. *siz* csuvas fosztó képzővel, noha az alapszót különben nem ismerjük.

kere igaz R., *kirok* C. (*keren* adv., *ok* nyomatékostóval: *kereňok* bizo-

nyosan R.) — v.ö. oszm. tör. *gerček* igaz, jak. *kirdik* v. *kirjik*; és *kereňok* mellett *erenok* R.

kermenga font R. = csuv. *krevinkke*, *krenkke*, *krevinge*; ered azonban orosz *grivenka*-ból (hajdani súlymérték = mai font; v.ö. orosz *grivna*, *grivennik*).

*keşte*k zwickel = tat. *kişte*k.

tamaka dohány; v.ö. kel.-tör. *tamage*, osztj. *tambak*.

tar por, puskapor = csuv. *tar*, tat. *dârî*; votj. *darî*.

tänga pénz Bbl., votj. *tanka* = kel.-tör. *teŋge* egy ezüstpénz, v.ö. orosz *denġi*, mely szintén altaji eredetű, „evet“-et tevén eredetileg.

uzaktaraš elkísérni, v.ö. tat. *uzatmak* a „kísérni“ jelentésben; meg tat. *uzaġ* messze.

sorvalaš R. (*sarbal*- Bbl., *sarval*- C.) könnyörögni, votj. *šulvoro*, v.ö. tat. tör. *jalbar*-, *jalvar*-mak; ennek megfelelő volna csuv. *šalvar*, *šolvar* (mely azonban vagy elveszett, vagy elkerülte a füljegyzők figyelmét), és könnyű betűáttétellel ered belőle cser. *sorval*, *sarval*-.

sî tisztelet, votj. *sî*; v.ö. tat. *sî* tisztelet és *sîlamak* tisztelni.

šarnaš emlékezni; törökös *n* képzője miatt gyanús; Wied. is (Gr. 99. l.) érzi, hogy a *šarn* emlékezni között és *šar* kiterjeszteni, teríteni között az összefüggés kissé homályos.

šoga orosz eke; lehet közvetlenül az orosz *soġa*-ból vagy a csuv. *soġa*-ból.

čap hír, hírnév, v.ö. tör. *čau* rumor; a melléknév *čaple* (híres), törökös képzővel.

čal szürke, ősz = tat. *čal* szürke.

kiŋe cannabis C., v.ö. tat. *kendir*,

šulîš spiritus, halitus C. (*šulükš* R.), v.ö. csuv. *šivlîš*, *sulîš*; az ige cser. *šulaš* lélekzeni (= csuv. *šivlas*, *sulas*), de az *-ükš* képző inkább cseremiszes; v.ö. tat. *solu*, *soluk* lélekzet, *solumak* lélekzeni.

jükšö hattyú; Visn. evvel egybeállítja a csuv. *akîš* (R. *agiš*) és tat. *akkîš*-t, mely utóbbi csakugyan nem volna más mint *ak-kuš* (fejér madár), tehát igazi török összetétel.

jodam, *jad*- kérdezni, v.ö. csuv. *ides* kérdezni; a tör. szó *sormak*, tat. *soramak*.

şödör csillag = csuv. *şuldur*, mely szabályos elváltoztatja a tör.-tat.
jüldiz, *julduz*-nak.

tomana bagoly = csuv. *tomana*, tat. *tumana*.

idem szérü = csuv. *jidem*.

Föl fog tetszeni, hogy a cseremisiz nyelv annyi egyszerű és képzett igét is kölcsönzött el török szomszédjától, még pedig minden új képző nélkül úgy él velük, mint saját eredeti igetőivel — nem úgy, mint a magyar nyelv a latin igékkal, melyeket hozzá toldott *al*-lal vezet be édes eselédjei körébe (*praeveniálni*, *tractálni* stb.) vagy a mordvin, mely az orosz igékhez *dünd*-ot köt (*stroôdündan* építék); a csuvas át sem mer venni orosz igét, hanem annak infinitivusa mintegy nomen actionis mellé *tuvas* tenni igéjét rakja, tehát ugyanazt teszi, a mit a török, mikor egy arab nomen actionis mellé *itmek*, *ejlemek*, *kilmak*-féle igéit teszi. S valóban a cseremisiz nyelvnek a tatár-csuvas igetők elsajátításában való nonchalance-ja kissé furcsa körülmény, annyival inkább, ha azt tekintjük, hogy oly nagy számmal vette át azokat. De még sem lehet kétkedni ily egyenes átvétel valóságában, netaláni eredeti rokonságot hozván föl ellene. Mert ugyanazt teszi a cseremisiz már az orosz igékkal is, melyek csak nem tartozhatnak az ő igaz eredeti szókincsébe. Így p.o. az orosz *dumať* gondolni lesz *tumajaş*, azon igető szolgálván alapúl, mely az orosz praesensben tűnik elé (*dumaj-u*, *dumajeş*, *dumajet* gondolok stb.); az átvétel olyan, mintha a magyar ez igét *dumajni* (dumajok, dumajsiz, dumaj stb.) alakban használná; így: *stroit* építeni, lesz *strojaş* (magánál Reg.-nál van ez ige; több ilyen fordul elé a Bibliafordításban). De lehet is gyanítani, hogy ily sűrű igeátvételnek még több mint csak szomszédos érintkezés (mely rendesen csak névszók átvételét eredményezi) szolgált okúl; az t. i., hogy a hajdan tiszta ugor (azaz keleti-finn) nyelven beszéllő cseremisiz nép közé tetemes csuvas nyelvű török nép faj vegyült, s amannak nyelvét elsajátítván, egyszersmind a magáénak nagy részét érvényesítette. E mellett, az átvett szókön s néhány képzőn kívül, még azon nyelvtani tény is szól, hogy a cseremisizben igen elterjedt a gerundiumnak igékkal való összeköttetése, mely az igehatározók (milyenek magy. *el*, *be*, *meg* stb.) kifejlését gátolja. Ez pedig a csuvas nyelvet s az egész tatárságot jellemző sajátosság; láss erre csuvas példákat NyK. I, 23., melyek mellett ilyen cseremisiz kitételek, mint *pokten koldaş*

(hajtvá küldeni) elhajtani, *orlen kajaš* (válva menni) elválni, *jüen potaraš* (íva végezni), meginni stb. úgy tűnnek föl, mintha az illető csuvas párjaiknak cseremisiz szóval való fordításai volnának — vagyis török nyelvszellem tükröződik vissza ezen cseremisiz kitételekben.

A fent kimutatott átvett idegen szók között sok képzett szó is van az illető alapszóval együtt. Nem csuda tehát, ha a cseremisiz nyelven beszéllők (nem tekintve is a népfaj valamikor történt elvegyülését) az idegen szókon mutatkozó képzők értékét elérezvén, azokat ott is használják a hol nem kellene, t. i. eredeti cseremisiz alapszóhoz is járultatják, az analogia erősen csábító hatalmánál fogva. Így a nyelvbe, az idegen név- és ige- és igetökön kívül, idegen szóképző is csúszik be, a mi ugyan a nyelv némi belső bomlásának volna jele, ha az igazi példák (értem azokat a hol a képző valódi ugor-nyelv-fajta cseremisiz szóhoz járul) csakugyan számosabbak volnának, mint a hogy vannak. Nincs azonban mit nagyon csodálkoznunk ezen sem, ha édes magyar nyelvünk újabb irodalmi fejlődését tekintjük, melynek virágos kertjében elég *nok*, *nök-ös*, *-ár*, *ér-es* stb.-féle burjánt látunk fölsarjadzani. A cseremisiz nyelvben ilyen néha túlkapó képzők ezek :

luk = tat. *luk*, *lik* (*lük*, *lik*), csuv. *l̄ix* (*liχ*; néha még *k*-val *lik*, *lik*). A *luk* képzőt többször csak a csuvasból átkerülhetett szókban láttuk (p. o. *suarluk*); azért hihető, hogy az átvételkor még a csuvasban is a *luk*, *lik* alak divatozott; azonban amúgyis kénytelen a cseremisiz a *χ*-nek, ha nem akarja elhagyni, *k*-t tenni helyébe. A törökben legdivatosabb jelentését, mint *-ság* *-ség*-féle nomen abstractum képzőjét, látjuk az átvett *pojanluk* gazdagság, *tazal̄ek* egészség, *unaluk* vendégség példákban; ilyen jelentéssel járul főleg a Bbl. nyelvben a második infinitivushoz (*šaš-luk*), p. o. *tolšašluk* eljövettel, *poktšašluk* üldözés, melyek tiszta cseremisizül a *maš*-végű nomen actionissal fejeztetnek ki (p. o. *kolšašluk* halál Bbl., *kolmaš* R.). Azután a „mire v. mennyire való” jelentéssel bír a *luk* képző, úgy a törökben mint a cseremisizben, p. o. *ik mežerluk* egy kaftánra való, t. i. posztó, *kok pör̄tluk* pu: két házra való fa, — mely értékben a cser. *-aš* áll ellenében. Így foghatjuk föl azt is, hogy Reg.-nál a *-šaš-luk*-féle igenevek melléknéviak, participium fut. passivi helyett: *poktšašluk* hajtandó, azaz: hajtásra való = hajtani való. A csuvasból az ebbeli használatnak ellenébe tartható a *malla*, néha *mal̄ix*

igenév (eredeti *mak-la*, *mak-liχ*-ból), l. NyK. II, 204. — Az idegen *suarluk*, *šengalok* hasonlatára van még *šinžaluk* szemüveg (*šinža* szem, v.ö. csuv. *košlīχ*, tat. *közlük*); a tat. *bašlik* vezérség, kormány szót utánozza *vujluk* gubernator (*vuj* fej); *purluk* jószág, ló is lehet *pura* jó-tól. Egy orosz-cser. kisebb szógyűjteményben *kužulukša* is van (hosszasága), a mely helyett *kužūža* (hossza) is elég.

le = csuv. *la*, *le*, tat. *lě*, *li*, a valódi cseremisz *an* helyett, mely magy. *os*, *es* jelentésű; alig két példában mutatható ki: *tamle* ízes (a *tutlo* és *tut* hasonlatára), *čaple* híres, hírneves; *senle* szép (tkp. színes) = csuv. *senla*, erik*le* szabad = csuv. irik*le*, *kuatle* = csuv. *χuvatla*; sőt az idegen eredetű alapszókhoz is inkább az igaz csere-misz *an* járul; *kuatan* (*kuatle* mellett), erikan (gyakoribb mint erik*le*).

ser (*zir*) = csuv. *sīr*, *sir* = tör. *siz*, *siz* (-talan, telen), valódi cser. *teme*; talán csak a *kirasir* kegyetlen, csalárd szóban járul cser. alapszóhoz, ha ez csakugyan a csuv. *kir* igaz, mint Wied. véli, gr. 246., ki a Bbl.-ból csak idegen eredetű példákat idézhet: *tōrsir* egyenetlen, rendetlen, *īrsir* tisztátalan, *namassir* szégyentelen; mert a mi ezen kívül van, mind merő idegen: *angeser* (fent 402. l.), *sūsor* (414. lap.).

čo, *če* (öő), mely *šojače* (418 l.), *kütüčö* (407. l.), *tarče*-ban van = tat. *čī*, *či*, csuv. *ze* (*ža*, *že*), jelentés szerint = magy. -*ász*, -*ész* (juhász), eléfordul még ezekben: *ojočo* beszédes, fecsegő, *pašače* munkás (e mellett: *paša-ešteše* = munkatevő), *omučo* sokat alvó (*omo* álom), és *mužangče* jövendölő (*mužang*, melynek jövendölést kellene jelentenie, nincs meg, csak a *mužed-* jövendölni ige van meg).

rak = tat. *rak*, *rek*, csuv. *raχ*, *reχ* gyakran mint comparativ-képző, és önálló szóban: *kugorak* előljáró (tkp. nagyobb). V.ö. alább a 428. lapon.

lan = csuv. és tat. *lan* (s meg kell jegyezni, hogy az *n*-je a reflexiv *n* ige-képző, mely a factiv *t* ellenében áll, a melylyel *lat* áll elé; *lan* tehát a törökség terén összetett képzőnek magyarázódik). Hogy melyik igazi cseremisz képző felel meg neki, mutatja a *tazalanaš* mellett álló *tazangaš* gyógyulni (*taza* fris, egészséges). A néhány igazi példa: *umurlan-* csendesedni, *ūžalan-* megvedleni, *tičmašlan-* teli lenni (megtestesedni), *jösłan-* bajlódni, fáradozni, *juklan-* crepo, *tumultuor* (*juk* hang), *vožlan-* gyökerezni, *šönlan-* fös-vénykedni, *šürčalan-* (bosszus lenni), *bošzankodni*, *veszekedni*.

dar, tar factiv igeképző = csuv. *dar, tar* (*der, ter*), tat. *dur, tur* (*tür, dūr; tīr, tīr*); ezen képzőalak csakis a csuvasból vétethetett át, hol mint a jakutban a nehéz *a, e* önhangzóval van, míg a többi törökségben csak a könnyebb *u, ü, ű, i* hangzókkal ejtetik. A valódi cser. factiv képző *kt* vagy csak *t*, p.o. *onžukt-* mutatni (láttatni, *onž-látni-tól*), *eštekt-* tétetni, *kurgušt-* futtatni (*kurguž-futni*), *pur-* (be-menetni) bevinni. A *dar, tar* kiváltképen az idegen eredetű igetők után használtatik; így a *lan* végűek után (*-lan-dar*, mely a csuvasban is igen szokott): *tazalandar-* gyógyítani tiszta cser.: *tazangd-*), *aek-landar* kijózanítani, *nameslandar-* szégyeníteni, *jöslandar-* valakit munkával kínózni stb.; egyéb idegen igetők után: *eňandar-* elhitetni, *öngöldar-* megértetni, *kolandar-* szomorítani stb.; cseremisz eredetű vagy képzőjű igetők után: *jomdar* elveszíteni (*jom-* veszni; C.-nél *jamd-* = *jomdar-* R.), *izemdar-* kisebbit (*izemd-* helyett), *jongeštar-* tágitani (*jongešt* tágulni), *vožoldar-* megszégyeníteni, *sotemdar* fényesíteni (*sotemd-* helyett), *čolguštar-* fényeltetni, *ilištar* (*ilišt-* mellett) föléleszteni (*iliž-* éledni), *jokšartar-* (és *jokšart-*) vörösíteni, *tünžüktar* megfojtani (*tünžüg-* megfúlni). Végre a *dar, tar* factiv jelentése elég érezhetővé válván a cseremisz nyelv-észjárás előtt is, másrészt a *kt* cseremisz factiv képzőben főleg a magára is factive használt *t* látszván főelemnek, arra vetemedt a cseremisz nyelv, hogy ezt a *kt*-beli *t-t* *tar*-ral is helyettesítse: *ktar*, mely csak azt jelenti, a mit a *kt* (hacsak úgy nem vesszszük a dolgot, hogy *kt*-hez még pleonastice járult *tar*, úgy hogy *ktar* e helyett volna: *kttar*), p.o. *uruktar-* lesodorni, *leszakítani* (*ur-* leszakadni, *elsodródni*), *rušt-uktar-* részegíteni (*rušt-* részegedni), *vonžuktar-* átkeltetni (*vonž-* átkelni), *šopoktar-* savanyítani (*šop-* savanyodni); sőt egyszer igen szabályszerűtlenül áll *jüksükt* lehűteni (*jüks-* hűlni) mellett *jüksük-landar*, tehát *landar* = *dar*. E mellett: *viktar* egyenesíteni, *kinyújtani* mellett nem áll alapige, csak a *vik* egyenes melléknév, mert *vīn* egyenesülni, *kinyújtózni-tól* nem származtatható.

l (*al*), a mennyiben főnevektől, „valamivel valamit tenni“-féle jelentésű igéket képez, megfelel a török-csuvas *la, le* denominatív képzőnek (a magy. *l, ol, el*), és megvan kétségtelen tatár-csuvas eredetű igékben p.o. *ungl, aksakl-, türl-, ežapl-, pagal-* stb. De ezenkívül is fordul elő: *taganl-, tarl-, pajl-* osztani, *podaž-* szegezni, *tükel-* elreteszelni (tükő retesz), *porož* fűzni, *šogal-* szántani (*sejā-*

val), de ezen igetők valamennyien a csuvasal közösek; tiszta cseremisz alapszóval tán csak ezeken mutatkozik: pužarl- gyalúlni, lupšal ostorral vágni, tungal kezdeni (*tüng* alap, fenék, kezdet). Másrészt megint ilyen denominativumok a cseremiszben *t*, *d* képzővel vannak képezve: tumuš~~t~~- foltozni (tumuš folt), poldoš~~t~~- gombolni, lümd- nevezni, kumukt- fölfordítani (kumuk: fölfordított, fölfordult), mundurt gombolyítani (mundura gombolyag), vagy pedig *št*-vel (a mi az *est*- tenni, csinálni ige): taušt- hálát mondani, šaješt beszélni; — méltán lehet tehát az *l*-t mint valódi cseremisz denominatív képzőt, legalább alak szerint kötségsbe vonni. Még azt is jegyezzük meg, hogy *tungal*- tán nem is idevaló, mert praesense tungalam (mint egyéb gyakorító *al*-végi igetőké), a tarl- féle igéké pedig *lem* (a mi a cseremisz igékben figyelemre méltó különbség); szintígy a cser. *t*-féle deuominatív igék *tem*-mel végződtetik praesensüket. Ez ellene szól az *l* denominatív képző cseremiszességének, valamint az is, hogy a mordvinban csak egy ilyen ige van: aniklan készíteni (cser. jamdelem; m. anik, cser. jamde kész) és a cser. oksaklem sántítok, (csuv. tat. oksakla) igének megfelelőleg *d* képzővel: šamirdan (šamir, oksak, aksak: sánta).

kul. Wiedemann, Gr. 106. l. §. 124. csak a keleskal elbeszélgetni, példát tudja idézni, s homályosnak találja képzőjét. Csak ezt a példát ismerve bátran csuvas-tatár eredetűnek lehetne mondani, mert a csuvas gyakorító képző: kala, kele, és keleskel- (R. kalas-kal-) = csuv. kalaškala-. De Reguly szógyűjteményéből még több példával szolgálhatunk, és koránt sincsenek mind idegen eredetű alapigével: aukal- hajtogatni (*au*- l. fent 402. l.), odorkal v. udurkal- vakargatni, orkal- választgatni (*ojr*-tól, 402. l.), katkal- töregetni, (csuv. kat- letörni), kerkel- veregetni, tuarkal- gyakran kifogni (*tuar*- 410. l.), nialkal- (nialtkal-h.) simogatni, czirogatni (*nialt*-), peterkal- bezárogatni (*peter*, 411. l.), pužkal- elrontogatni (*puž*-, l. 412. l.), šürkal kengetni, dörzsölgetni (*šür* 415. l.), jagkal dörzsölgetni, rudkal bontogatni, oldogatni, rüčkal- rázogatni (*rüz*-), seralkal- bezárogatni, vozkal- írogatni, sopkal- gyakran tapsolni (413. l.), sirkül C. írogatni (414. l.) šorkal felbontogatni, šurkal boronálgatni. Tehát mégis annyi van cseremisz alapigével, a mennyit idegen vagy megkéthetű alapigével találunk. Tekintetbe jő még, hogy sokkal gyakoribb gyakorító képzők a cseremiszben *al* és *ed*, és az hogy, a mint a csuvas-tatár *la*-nak megfelelő *l* praesensét *lem*-mel képzi,

úgy ezen a csuv. *kala*-nak megfelelő *kal* is *kalem*-mel. Tehát a nem-cseremiszség valószínű.

Ennyi egyelőre elég lesz, hogy cseremisz tanulmányaink közt a csuvas-tatár elemek iránt valamennyire tájékozassuk magunkat.

I. N É V S Z Ó *).

Mielőtt a cseremisz névszó viszonyragozását fejtegetnők, a szabályszerűen készülő névszótők képzését tárgyaljuk, valamint a több rendbeli számnévi és névmási töket, meg a birtokos személyragokkal s a többesi raggal bővülő névszóalakokat is bemutatjuk. Mert mindezek, legfeljebb a személynévmásokat valamennyire kivéve, ugyanazon egy viszonyragozással ragoztatnak, s ezen eléadási rendünk mellett sok ismétlést el fogunk kerülni.

A) Névszótöből névszótő.

1) *an* (*än*, *n*) képzővel, mely jelentés szerint = magy. *as*, *es*, és *ó*, *ú*, készülnek főnevekből melléknevek: *akan* áros (*ak* ár), *üps-an* szagos, *kečan* napos, azaz: verőfényes (*keče* sol, dies), *korn-an* csikos (*korno* út, csik; a török *jol* út is egyszersmind csikot jelent: *jollu* csikos), *körgan* üres (tkp. belsejű, *körgö* bél, belső rész); *kuatan* erős; *pialan* szerencsés; *müšküřän* terhes (tkp. *hasas*, p.o. *vata* asszony, vagy: kugo *müšküřän* nagy hasú), *jazikan* vétkes, bűnös; *jukan* hangos; *lümän* jing = hivatalnok (tkp. *neves* ember), *vüďän* vizes (*vüt* víz); *vürän* véres; *šongan* habos, spumosus; *šinžalan* sós; *čonan* lelkes, élő; *pel šinža'n* fél szemű; *talanan* szerencsés, *oman* (omo) álmos, *ušan* eszes, *vatan* (*vate*) nő, *lavran* (*lavra*) sáros, *šem üpän* fekete hajú, *ümülükšan* árnyékos, *tütürän* (*tüttürü*) ködös. — Meg kell jegyezni a képzőnek állandó *a*, *ü* önhangzóját, mely az alapszó végönhangzóját ki is szorítja (v.ö. *körgan*, *keč-an*), ha csak ez maga is nem *a* (*šinžan*, ettől: *šinža*); továbbá e kép-

*) Idézeti rövidítéseink ezek: *Cs.m.* = Reguly cseremisz mondatai (NyK. III, 99—139.), a mondatok számával idézve; *Cs.pr.* = két oroszról cseremiszre fordított prédikáció (u. o. 139—152. ll.), lapszám szerint idézve; *Bbl.* = Bibliafordítás; *C.* = Castrén grammatikája; *R.* = Reguly.

ző mindig hangsúlyos, az alapszónak akármelyik szótagján van a hangsúly; ez által különbözik főleg a genitivus- alaktól, mely szintén *n*-nel képeztetik, de csak akkor hangsúlyos a végén, ha már a ragtalan névtő is az. Reguly csak a megelőző *ü* után ejteti a ragot *ü*-vel, különben *a*-val, még az *üpsan* és *ümlükšan*-ban is.

2) *aš* képző, alak és jelentés szerint = magy. *as*, *es* ezekben: *éves*, *huszas*, *ötös* stb., p.o. *iaš* éves (meñar *iaš* = hány éves), *luraš* (lu-uraš) tíz kopékás, t.i. pénz; kum *kečaš* parem: három napos ünnep; víť *šüdöraš* kagaz: öt rubeles bankó; lásd még Cs. m. 448—50: *iktaš*, *koktaš*, ik *jongežaš*, meňare *pörtaš*. Látni való, hogy csak megelőző számnévi szó mellett használtatik, a bizonyos mennyiségre terjedt, avval fölerőt jelentvén; az előbbi *an* képzőhöz úgy áll, mint a török *lu*, *lü*-hez a *luk*, *lük*, p.o. *onluk* tízes t. i. pénz, *jirmilik* huszas, bir *ajlik* egy hónapra való stb., és csakugyan Cs.m. 448. 449.-ből látható, hogy a tatár eredetű *luk* is szerepel a csere-misz *aš* helyett (*pörtluk*, *jongežluk*). Talán ide való *ik tangaš* is (l. *tang*, fent 408. l.); aligha *parišaš* gyűszű (*parha* ujj; itt az *aš* nagyon emlékeztet a finn *-ukse*-ra ebben: *sormus*, tő: *sormukse* gyűrű, ettől: *sormi* ujj, vagy *kaulus*, *kaulukse* gallér, ettől: *kaula* nyak), és *jordomaš* = *jordomo* semmirevaló.

3) *teme* (*deme*, *tumo*, *domo*, *dömö*) fosztó képző = magy. *talán*, *telen*, p.o. *kuatteme* erőtlen, *tamdeme* izetlen, *nâmosteme* szégyentelen, *mužodomo* betegség nélkül való, *mučašteme* végetlen, *vatedeme* nőtlen, *uštumo* csztelen. A Bbl.-ban *tema*, *dema* (l. Wied. 241. l.). — Ugyane képző, a mint látszik más képző közvetítése nélkül, igető-hez is járul: *koldomo* süket, nem halló (*kol-aš* hallani), *küldömö* éretlen, *küldömö* kelletlen, *temdeme* telhetetlen, *vožuldomo* nem szégyenlő, szemtelen. Létezik ugyan egy negatív *te* képzős igető is, a melytől ezeket *mo*, *me* igenévképzővel lehetne származtatni: de ez ellen szól a felhozott szónak activ-féle jelentése, melynek a *mo*, *me* képző mellett passiv-félének kellene lenni. Így nem marad egyéb, mint a *koldomo*-félékben a *kol* után valamely igenévképzőnek elenyésztét tenni föl, mert a *teme* képző névszói alapszót kíván, nem kevésbé mint a magyar *talán*, *telen*, mely a *tudatlan*, *ismeretlen*-félékben is ily alapszóra (t. i. az *at*, *et*-féle igenévre) támaszkodik, noha itt is az a látszat van, hogy közvetlen az igetőhöz járul (v. ö. Magy. Nyelvészet V, 538).

4) *erla* és *la* képzők jelentés szerint a magy. *as*, *es*-nek felel-

nek meg ezekben: fenyves, füzes (értsd: hely v. erdő); csak fák neveihez járulnak, a *la* képző csak e három szóban: *kožla* fenyves és *nolugažla* v. *nolgažla* fehér fenyű erdő, *uala* füzes, meg ebben: *šugarla* temető (*šugar* sír); közönségesebb az *erla*: *tumerla* (tumo) cserfa erdő, *pisterla* (piste) hársfa-e., *šopkerla* (šopke) rezgőnyárfa-e., *pünžerla* (pünže) pinus silvestris-e., *kuerla* (kue) nyirfa-e. Figyelmet érdemel a *küjeran* vár = köves hely (Máté Ev. 13, 5), ettől: *kü* kő, melyben az *er* ugyanannak látszik, mely az *erla*-ban van, hátul még *an* (fent. 1. alatti) képzővel. Azt is lehet sejtteni, hogy a *la* (*kožla*) nem egyéb mint a *vla*, *vüla*, mely a hegyi-cseremiszi dialectusban többesi rag gyanánt szerepel; Reguly erdei dialectusában e helyett *šamoč* van, noha a *vla* is, még pedig *la* alakban némileg ismeretes (v.ö. alább C. alatt). E sejtelem arra támaszkodhatik, hogy a többes úgy mint a *kožla*-féle szók is, lényegesen több egyesek összefoglalását jelentik, a milyent a magy. *ság*, *ség* vagy török *luk*, *lük* képzők fejeznek ki.

5) *luk*, a mint már fent. 2) alatt megjegyeztük, a cseremiszi *aš*-nak tatár eredetű párja. Tatár-csuvas eredetéről l. fentebb a 421. lapon. Azonban már némi indigenatust is vívott ki magának e képző a cseremiszi nyelvben, nem egy eredeti cseremiszi szóhoz is járulván, s különösen a *šaš* végű infinitivus futurival elvont fogalmú nomina actionis-t képezvén, melyek a tatár *-maklık*, *-meklik*-félékhez hasonlíthatók, azonban a cseremiszi *-maš*-féle igenevek mellett teljesen nélkülözhetők valának. Kivált a Bbl.-ban találkozunk több ilyen mint: *odolšašluk* imádság, *tajšašluk* temetés, *kiñilšašluk* föltámadás, *tolšašluk* eljövétel, *poktšašluk* üldözés. Regulynál ezek nélkülnevi jelentéssel vannak, mint valóságos participium futuri-k: *užalšašluk* eladandó, eladásra való, *tolšašluk* una: a jövőendő vendég, *rušašluk* pu: a vágni való fa, *eštešašluk* ter: a megcsinálni való szán, v.ö. Cs.m. 522. 523. A *porluk*, mely Reg.-nál lovat, egyébiránt kincset, jószágot is jelent, lehet ugyan (a magy. *jószág* hasonlatára) a *puro* jó származéka; de talán még valószínűbb, hogy nem egyéb mint a készen átvett tatár *barlık* vagyon, jószág. A fent 2) alatt említett *pörtluk*-hoz sorakozik még *mežerluk* egy kaftánra való (értsd: posztó); külön áll a *vujluk* gubernator, fejedelem (R. és Bibl.) — mintegy: *fejtség*. Igaz ugyan, hogy különben (legalább a Reguly erdei dialectusában) nincs a magy. *ság*, *ség*-nek, finn *uus*, *yys*-nek, vagy török *luk*, *lük*-nek megfelelő elvont főnév-képző; mert azon *ža*, *žä*, me-

lyet Castrén (a hegyi dialectusra nézve) ilyenül fölhoz, s melynek példái csak ezek: *jažoža pulchritudo*, *kužaža longitudo*, *kelgežā profunditas*, *kizgežū crassitudo*, *kükšežū altitudo*, — jóformán csak a 3-dik birtokos-személyrag, melyet ilyen fordulatokban mint „*hosz-sza* öt rőf“ igen könnyen *ság*, *ség* képzőnek (hosszusága) lehetett fél-reérteni.

6) *le* tatár-csuvas eredetű, *an*, *än* (fent. 1.) helyett, lásd : 422. l.; és *ser* (*sor*, *sir*) csuvas eredetű, *teme* (fent. 3.) helyett, lásd : u. o.

7) *alge* szín-jelentő melléknevekhez csatlakozik, a szín-jelentését gyengítőleg, megfelelővén a magy. -os, -es-nek ezekben : *fehéres*, *kékes* stb., vagy az orosz -ватый-nak p.o. *ošalge* (ošo) бѣловатый, *fehéres*, *šemalge* (šeme) *feketés*. Ugyane képzőt láthatjuk e két melléknévben is : *kuštulgo* (Cast. *kuštalga*) könnyű és *jualge* *hüvös* (se száraz se nedves), a nélkül hogy az egyszerű alapszók megvolnának; csak az utóbbi mellett van még a *jugata* alak is, a mely szerint *jualge*-ből tisztán elválík a *ju*. — Ez is mondható : *ošo-gaŋe* *fehéres* (tkp. *fehér-ként*, *fehérhez* hasonló, s e *gaŋe* hasonlítást kifejező szóval mint képzővel van képezve *vürgeŋe* *réz* (tkp. *vér-kénti*, *vörösös*, v.ö. magy. *vörhenyes*).

Ugyancsak az *alge* értelmével szerepelteti Reguly a tatár-csuvas eredetű *rak*-ot is : *jokšargerak* красноватый *vörösös*, *užargerak* *zöldös*, *erzarak* *kékes*, v.ö. a csuvas *raŋ* ilyenmü jelentését NyK. I, 235. Különben a *rak* mint szükségtelen comparativusi rag is szerepel : *šukorak* (sokabb) több, *šagalrak* kevesebb, különösen a Bbl.-ban gyakori. Van Reg.-nál *kugurak* is = előjáró (tkp. nagyobb.)

8) *so*, *ső*, *se*, képez mellékneveket, melyek a „*valamely helyben levő*“ jelentéssel bírnak; az alapszó lehet mind egyszerű névszótó, mind locativusragos szó : megfelel a magyar *só*, *ső*-nek (belső, alsó, középső, stb.), a melyhez még jobban közeledik a hegyi dialectusbeli *ša* (Bbl.), *še* (Castrén) alakja. Példák, 1) csupa névtőhöz járulván a képző : *körgöső* *belső*, *koklase* *közötte* *levő*, *möngöső* *hátsó*, *hátul* *levő*, *örtöső* *oldalt* *levő* (*örtöz* *oldal*), *olase* *jing* *városbeli* (*ropodekiŋ*) *ember*, *kudoso* *vorugem* *házbeli* *ruha* (melyet a *házban* viselnek); *türöső* *szélső* (*čodera* t. *erdő* *széli*), *tenese* *idei* (*ez évi*), *ümäse* *tavali*, *tise* *itteni*, *tuso* *ottani* (*ti*, *tu* *mutató* *névmástók*), *kečese* *nappali*, *jutoso* *éji*, *telese* v. *telemse* *téli*, *kengežese* *nyári* stb. 2) locativusragos szóhoz járulván a képző : *onžolnosó* *elülső*, *ülnöső* *alsó* (Bbl. *ülnša*), *küdülnöső* *melletti* (p.o. *čerka* *küdülnöső* = a *tem-*

plom melletti), küšnöső felső, tünöső (*tülnöső helyett*) külső, poksel-nese középső, mündürnöső messze levő, lišnese közeli, velnese, p.o. kumaga velnese pürdüz : a kályha felén v. részén levő fal, šengalnese hátulsó. A Bbl.-ban a *pervi*, *vara* adverbiumokból lesz : *perviša* előbbi, *varaša* későbbi (R. *ošnoso*, *varase*). — A rendszámnevek képzésében is szerepel a *so*, *se* képző, mint később fogjuk látni.

B. Igetőből névszótő.

1) *maš* (*omaš*, *emaš*) nomen actionis-képző: *tolmaš* a jövés, jövetel, *ilemaš* élet vagy lakás, azaz : a jövés, élés, lakás cselekvése. Ez általános abstract jelentése e képzőnek, de lehet concret jelentése is, mint a magyar *ás*, *és*-nek is van néha, melynek értelem szerint megfelel a *maš* (míg alakszerint az -*omás*-nak ezekben : *áldomás*, *hallomás*, *látomás*), úgy hogy p.o. *ilemaš* = lakás, azaz lakóhely, *olemaš* (beszélés) beszéd, *türlömaš* himzés (a himzett munka), *to-vatlemaš* (esküvés) eskü. Példák : *orlömaš* (Bbl. *orlmaš*) szidás, *orle-maš* osztozás, *örmaš* csuda (*öraš* mirari), *ušnomaš* egyesülés, *keče-maš* függöny Bbl. (concret, a *keč*- függni igétől), *keče lekmaš* napkelet (*lekt*- kimenni), *keče šečmaš* napnyugat, *kečkarmaš* kiabálás, *kolmaš* halál, *kuštomaš* táncz, *tarlömaš* bérlés, *tolašmaš* bajlódás, *potarmaš* elvégzés, *potemaš* elvégződés, *permaš* ütés, *pogunomaš* gyűlés, *pujrumaš* teremtés, *moktomaš* dicséret, *jomdarmaš* elvesztés, *jomuldomaš* imádság, imádkozás, *limaš* lét (das sein), *rümbalgemaš* alkonyat, *szürkület*, *voštulmaš* nevetés, *sörmaš* ígélet, *sorokmaš* sírás, *šumaš* (háló)-vetés, *četemaš* türés, *čoktomaš* hangszeren való játék (v.ö. *šokt*- hangzani), *čoklömaš* áldozás, *čočmaš* születés. A Bbl.-beli *keltemaš* ördög külsőleg idevalónak látszik, de alapszava homályos; Regulynál van még *küldömaš* kelletlen, a mi nem lehet más, mint *küldömö* az A. 2. alatti *aš* képzővel; *tičmaš* tele, alapszói ige nélkül (*tič* v. *tič* maga is melléknév = tele) olyan képzésű lehet mint *pečkemeš* sötét (Reg.) e mellett : *pečkedü* (Castr.).

2.) *mo*, *me*, (*mö*)-vel képződnek nomina acti, melyek vagy főnéviek s akkor néha a nomina actionis-sel érintkeznek, vagy melléknéviék, a mikor különösen szenvedő múlt részesülőként (vagy általában szenvedő részesülőként tűnnek föl; p.o. *tolmo* (tolmolan Cs.m. 501), *ešteme* (503), *kočmo* (506); ellenben : *tolmo* kornena : a jött útunk, *poktumo* voluk : a hajtott marha, *rumo* pu : a vágott fa,

kušketme šovulžo : az elszakított keszkenő, *kuštumo orža* : a szárított rozs, *tünüktömö jeng* : tanított ember. Ezek : *koškomo ver* : száradó hely (azaz, hol valami szárad), *maleme ver* : alvó hely (hol alusznak) a magyar „háló szoba“-féléknek felelnek meg. Ilyenek : *tarlema oksa* : bér (bérlő pénz), *kol kučumo uzgar* : halfogó, halászó eszköz, *jüktülmö ver* : fürdőhely, *čočmo avaj* : születő anya (azaz : a kitől valaki született; ezenkívül *čočmo* = születés is, *čočmaš* mellett). Egyéb példák : *oldalmo* megcsalás, *betrug* (ettől megkülönbözteti Reg. a melléknévi *oldalme* alakot = megcsalattott, betrogen), *oldalaltmo* csalódás, *pumo* ajándék, *adomány*, *mumo* talált dolog, *fund* (találmány), *murmo* ének (a mit énekelnek), *jondarmo* veszteség (a mit vesz valaki; ellenben : *jondarmaš* az elvesztés), *šüdürmö fonat* (a mit font valaki, mintegy : fonomány), *šübälme* köpedék, *čoklome* áldozat (жепрта, a mit áldoznak; ellenben : *čoklomaš* жепр-бобаніе, áldozás, áldozathozás); — *paleme* ismert, ismeretes, ismerős, *örmö* csodálatos (ör- csodálni; v.ö. *örmaš* csoda, tkp. csodálás). — A mint a fölhozott példákból kitűnik, a magyarban főleg a *-mány*, *-mény* képző az, mely alak szerint is a cseremis *mo*, *me* (Bbl.-ban rendszeren *ma*)-nak megfelel.

A *mo*, *me*-nek csak rövidült alakja az *m* (*em*), mely egyikét főnévben fordul elé : *vorugem* ruha (mintegy : varram, a mit varrtak; *vorugaš* varrni-tól), *čongem* rovátk (a mit beróttak), *pürem ráncz* (*püraš* ránczba szedni ruhát), *káčirim* kiáltás, *schrei* (v.ö. *kečkermaš* geschrei), s azután a *šu*- (eljöni, elérni, Bbl.-ban *šo*-) ige mellett használatot igeneveket képez, p.o. *karm šon* : enni (ennem, enned, ennie stb.) jött, azaz : ehetném, megéheztem stb. De mikor ezen igenevek még birtokos-személynév-másokkal vannak, meg sem lehet határozni, hogy *m* képzővel vagy *mo*, *me*-vel vannak-e képezve, v.ö. Cs.m. 564. *tolmed*, 565. *kajmeže*, 567. *tolmužo*.

3.) *šo*, *še* (*šö*) nomen agentis képzője, mely egyszersmind participium activi is : p.o. *tolšo una* : a jövő vendég (utban levő), *jogušo vüt* : folyó víz, *koškošo vorugem* : száradó ruha, *tünemše ikšebe* : tanuló gyermek, *poktošo jing* : a hajtó ember, *numalše ömše* : a (teher) hordó ló, *kiše jing* : beteg (tkp. fekvő) ember. Azonban múlt idő fogalma is csatlakozhatik hozzá, és lehet *kušketlēše šovulžem* = elszakadt kendőm (*kušketl-* elszakadni), *koškošo ver* : megszáradt (száraz) hely, *tolšo jing* : az eljött ember, *tünemše ikšebe* : tanult fiu, *orše pi* : veszett kutya. Lehető abstract jelentésére nézve v.ö. Cs.m.

524. 526.-ban : tolšemla és kaešežla. A cseremiszi szókinsben e képzővel készült ilyen főneveket találunk : kološo maradék (a mi marad v. maradt), kološo halott, koštošo betegség, baj (valami a mi fáj ; košt- fájni), šelše repedés (a kenyeren : kinde šelše), kupturgušo redő (*kupturg-*), pördöššo esztergályos (*pörd-* forgatni), pudurgušo töredék (eltört valami), punuškušo penész (*punušk-* penészesedni), loktušo bűvös (*lokt-* elbűvölni), vaškeše hamari (ki mindent hamar kodva tesz meg), sazergeše csorba (*sazerg-* megcsorbásodni), šuršo bolha (tkp. szűrő, *šur-* szűrni). Ez : küdürčö mennydörgés, jobban küdürčö-nek írható, mert van igéje : *küdürč-* mennydörögni. — Észrevenni való, hogy sokszor az igető és a képző között egy könnyű önhangzó van, o, u, ö, e (sohasem a, a miért is nem lehet e képzőt az aš infinitívussal összefüggésbe hozni, a mint Wiedemann 119. l. teszi, bár az ő hegyi dialectusában aš és aša mutatkozik ; ámde ezen aša-nak a-ja olyan, mely az erdei dialectusban o-val cserélődik föl, míg az aš infinitívus a-ja az erdei dialectusban is megmarad). A képző előtti ezen önhangzók aligha nem annak eredetibb teljesebb alakjához tartoznak, a mi különösen az által lesz valószínűvé, hogy kološo mellett van még kološko is (Bbl. kolakša, e mellett : kolša), meg *pujraš* teremteni igétől van R.-nál *pûrukšo*, végre *šüaš* rothadni, romlani-tól származik *šükšo* rothadt, romlott, elviselt (C. is *šüxše*). E különös k-val való alakok arra a sejtelemre vezethetnek, hogy a šo illetőleg kšo képző a török-tatár *gučš*, *kučš*, *güčš*, *küčš* (oszmanli *užu*, *üžü*, *ižš*, *ižš*) összetett képzőnek felel meg.

4) šaš ; képez nomen futuri-t, főleg abstract értelemben, azaz : oly nomen actionis-t, melyben a cselekvés kilátásban valósága, s ennél fogva egyszersmind kellősége is értetődik ; v.ö. Cs.m. 518. *tolšaš* eljövétel (de mely még történni fog, mert az mondatik, hogy „eljövételére hagyta, halasztotta“ ; 512. „hogy ne lenne találkozás (vaš lišaš)“, szintén csak bekövetkezendőnek képzelt cselekvés. A kellőség jelentésére nézve v.ö. Cs.m. 513—15. Hogy ezen szóalakok valódi névtők, nem annyira abból tűnik ki, hogy személyes névmásragok járulnak hozzájuk (513. 514.), mert a cseremiszenben viszonyragok után is állnak személynévmási ragok (mint a magy. *alám*, *alattam*), hanem főleg abból, hogy casusragok és postpositiók foglaltatnak utána helyet, v.ö. 520. *poktešašgeč*, 508. *tolšašlan*, 521. *tolšaš verem*, 511. *kaešašem*, 509. *tolšašem*, *lišašem*. Általában jelenté-

sére nézve ezen igenevet a csuvas *as*, *es*-végűhöz lehet hasonlítani, l. NyK. I, 406., s így a csuvas *assz*, *essi*-végű participium futurihoz (I, 410) a *šašluk*-féle cseremisz participiumot. (l. fent. *luk* alatt, a 421. és 427. lapokon).

Az *aš*-végű infinitivust nem hozhatjuk föl valóságos névszónak, mert csak személynévmási ragokat vesz föl maga után, nem viszony-ragot vagy postpositiót, s általában czélt kifejező valóságos infinitivus. Jól mutatja a *šaš*-tól különböző ezen természetét Cs.m. 518, hol kudalaš magában a czél kifejezésére elég, de kudalša-hoz kell még a dativusi *lan* rag. Különbözik tehát a csuv. *aš* lényegesen a különben hasonhangzatú *as*, *es* csuvas nomen actionis-tól, mert a czél kifejezésére, mint valódi infinitivus, a csuvasban *ma* használtatik (I, 409.), p.o. voda *tatma* kaj : menj fát vágni = cser. pu ruša kae. V.ö. Cs.m. 482—487. 659. Mint grammatikai alany *lieš* és *külieš* mellett állhat az *aš* infinitivus (v.ö. Cs.m. 571—75. 658.), de így p.o. a magyar valóságos infinitivus is állhat, mely azért mégsem viszonyragot elfogadó névszó. Mind ezeket tekintve azt gyaníthatjuk, hogy az *aš*-ban egy hova-írányt kifejező viszonyrag lappang, a mint van ilyen, p.o. a szanszkrit *tum* valóságos infinitivusban (az irányt jelentő *m* accusativusrag).

5) *š* (*oš*, *iš*, *eš*) a következő példákban : vorugoš varrás, varrat, ilš élet, kačkš eledel Bbl. (kočoš R.), orola-vaštaltš őrváltás Bbl., čevaldeš csepp (čevald- cseppenni), modoš játék, laverteš sáros idő (*lavert*- sárosítani), levedeš fedél, lüngaldeš hinta (*lüngald*- hintázni), šürgüštš törülköző (šürgö-ü. helyett = arcz-törülő). Az utóbbi példában minden bizonynnyal *š* csak a fent 3. alatt tárgyalt *šö*-nek hátul elkopott mása, s ugyanez valószínű a levedeš, lüngaldeš-re nézve is, sőt, a 3) alatti sazergeše, šelše-féle példákat vetvén egybe, jóformán a többire nézve is. Van még *šülš* lélekzet (*šül*-lélekzeni) C., mely Reg.-nál *šülüškš*-nek hangzik, a mi nagyon szépen hangzik össze avval, hogy a *ašo* helyett egyikét példában még *kšo* van. Ez : *ileš* ház Bbl. = lakás, lakóhely, szintén *ileše*-nek vehető.

6) *teš* (*toš*, *tuš*), *deš* (*doš*) : kokurtuš köhögés (*koker*-köhögni) R., kahretša C., potarteš vég (potar- végezni), punžaldeš bizonyos szíj a szánon (punžal- csavarni), puldoš falat (az ige nincs meg, mely **pul* volna = magy *falni*), pušarteš fing (pušar- fingani), voštuldoš nevettség, saurtoš fordulat, hajlat, numaldeš teher (numal- emelni, vinni), peterteš fedél (peter- bezárni). Regulynál van még *toškalkš*

lépés, lépcső, a mi bizonyosan csak hibából van *toškaldeš* helyett (toškal-), mert Castrénál van *taškaltaš* lépcső.

7) *e, o* csak ezekben: *tule* kendertilő (*tul-* kendert törni), *tušto* találós mese (tušt- kitalálni, erraten), a mint látszik egy elavult *no-*men *agentis-képzésnek* maradványai, mely a magy. *ó, ő*-nek felelne meg. Ide számítható a Bbl.-beli *kinda pudurga* kenyérmorzsa is (pudurg- törni [törík]); *urso* (l. 413. l.) és *sita* (414. l.) nem hozhatók fel, mert idegen eredetűek.

8) *n*: *kün, küu* érett (*kü-* érni) — tehát participium perfecti-féle.

9) *šan*: *vožulšan* szégyenlős (vožul- szégyenleni, szégyenkedni). Ezen *šan* alkalmasint a 3. alatti *šo* és A, 1. alatti *an* képzőből van összetéve (megfelelőleg a magy. *-ós, -ős*-nek), hacsak nem azonosítjuk a tatár *čan*-nal, mely szintén *-ós* v. *ékony*-féle neveket képez, p.o. *ujalčan* szégyenlős, *unutučan* feledékeny.

10) *tek*: *sertek* bosszús, haragos (*ser-* haragudni); más példa nincs.

11) Végre még egy csoport melléknevet hozunk föl, melyek nyilván valamely egyező képzésmódot mutatnak, a nélkül, hogy vagy igétől vagy névszótól lehetne származtatni: *viškede* híg, *čatkada* kemény, erős, *čučküdü* gyakori, sűrű, *puškudo* lágy (*poškoda* C.), *pengede* erős, kemény, fősvény, *nugudo* sűrű, vastag, *jongota* tág, kiterjedt (v.ö. *jongo* u.a.), *loškudo* gyenge, *vičkedü* és *vičkež* tenuis C. (*večkeš* R.), *volgodo* fényes (v. ö. *volgunžo* villám, *volgaž* virradni, *volgald*-fényleni, villámlani). — Közös a két utolsó szótag; azonban a gutturalis szótagban a *volgodo* szerint valamely ige-képzőt lehet gyanítani. Castrén (gr. IX. lap.) *adjectiva in da, dā*-t említ (*šulda* vilis pretio = *šoldo* Reg., *nogoda* spissus, *pingüdü* avarus, *pečkedü* obscurus és *paškuda* vicinus, mely utóbbi nem ide való, v.ö. fent 416. l. *poškudo*). Tekintetbe vehető az is, hogy a C-féle *pečkedü* helyett R.-nál *pečkemeš* van.

C) Többesi rag.

A többes-számot Reguly erdei-dialectusában rendesen *šamoč* fejezi ki, mely a Cs.pr. ban *šamič*-nak hangzik: *kudošamoč* házak (*kudo*), *škalšamoč* tehének (*ška'*), *tušmanšamč* ellenségek. A *č* végbetű *t'*-ből fejlődöttnek mutatkozik, mert a *lan* dativusi rag előtt Reg. a *šamot'* alakot is adja: *kudošamočlan* és *kudosamot'lan*. Arra

nézve, hogy a hegyi cseremisze egészen más többesi raggal él (t. i. *vla*-val Bbl., *vülä*-vel C.) Regulynak egy jegyzetéből kitűnik, hogy ez az erdei cseremiszből sem egészen ismeretlen; azt mondja t. i., hogy „*la* is használtatik, p. o. *aul* falu, *aulla* falvak, de jobb *aullašamoč*, mert *aulla* magában többé nem ragoztatik.” Ez a *la* nyilván a hegyi dialectusbéli *vla*, úgy hogy *aullašamoč* kettős többesi raggal van, s ez megerősíti fentebb egy másik, a többesi fogalmához közeljáró *la*-ról (közla stb. A. 4.) alatt, 427. l.) kimondott sejtelmünket. Hogy a *šamoč* kissé terjedelmes többesi ragnak, nem akaszkodhat meg, meggondolván, hogy általában a ragok és képzők teljesebb szótestekből erednek; eredetét azonban nem mutathatjuk ki, s meg kell elégednünk avval, hogy a csuvasban a rokonnak látszó *sa*, *sem* van, mely ott föltűnően eltér a többi törökségben használatos *lar*, *ler*-től. — Egy másik többesi ragnak nyomain csak a személyragokban mutatkoznak, t. i. *t*-nek (mint a finnben): *že* az egyes számbeli 3. személyrag, a megfelelő többesi *št* (azaz *že-t*).

D) Birtokos személyragok.

A birtokos személyragok az erdei dialectusban a következők:

egyes-sz.	1. szem. <i>m</i>	2. szem. <i>d</i> (<i>t</i> , <i>d</i>)	3. szem. <i>žo</i> (<i>že</i> , <i>žö</i>)
több.-sz.	„ <i>na</i>	„ <i>da</i>	„ <i>št</i>

Hogy miképen járulnak hozzá különböző végű névszótövekhez, mutatják ezen példák:

<i>kudo</i> ház	: <i>kudem</i> házam	<i>kuded</i> házad	<i>kudožo</i> háza
	<i>kudona</i> házunk	<i>kudoda</i> házatok	<i>kudošt</i> házuk
<i>jumo</i> isten	: <i>jumem</i> istenem	<i>jumed</i> istened	<i>jumužo</i> istene
	<i>jumuna</i> istenünk	<i>jumuda</i> istenetek	<i>jumušt</i> istenök
<i>ola</i> város	: <i>olam</i> , <i>olana</i>	<i>olad</i> , <i>olada</i>	<i>olaže</i> , <i>olašt</i>
<i>kinde</i> kenyér:	<i>kindem</i> , <i>kindena</i>	<i>kinded</i> , <i>kindeda</i>	<i>kindeže</i> , <i>kindešt</i>
<i>erge</i> fiu	: <i>ergem</i> , <i>ergena</i>	<i>erged</i> , <i>ergeda</i>	<i>ergeže</i> , <i>ergešt</i>
<i>mari</i> férj	: <i>marim</i> , <i>marina</i>	<i>maried</i> , <i>marida</i>	<i>marize</i> , <i>marišt</i>
<i>ači</i> atya	: <i>ačiem</i> , <i>ačina</i>	<i>ačied</i> (<i>ačad</i>), <i>ača-</i> <i>da</i> (<i>ačieda</i>)	<i>ačaže</i> , <i>ačašt</i>
<i>čüčünagybátya</i>	: <i>čüčiem</i> , <i>čüčina</i>	<i>čüčüd</i> , <i>čüčüda</i>	<i>čüčužo</i> , <i>čüčušt</i>
<i>izáj</i> bátya	: <i>izäjem</i> , <i>izājna</i>	<i>izüd</i> , <i>-äjed</i> ; <i>izüda</i>	<i>izüže</i> , <i>izüšt</i>
<i>akaj</i> néne	: <i>akajem</i> , <i>akajna</i>	<i>akad</i> , <i>akada</i>	<i>akaže</i> , <i>akašt</i>

<i>avaj</i> anya	: <i>avajem, avajna</i>	<i>avad, avada</i>	<i>avaže, avašt</i>
<i>vuj</i> fej	: <i>vujem, vujna</i>	<i>vujed, vujda</i>	<i>vujžo, vujušt</i>
<i>äj</i> (üj) jég	: <i>äjem, äjna</i>	<i>äjed, äjda</i>	<i>äjže, äješt</i>
<i>üdür</i> leány	: <i>üdürem, üdürna'</i>	<i>üdüred, üdürda</i>	<i>üdüržo, üdürüšt</i>
<i>puč</i> fark	: <i>pučem, pučna</i>	<i>pučed, pučda</i>	<i>pučšo, pučušt.</i>

Az egész szóttagot tevő *na, da, žo, že* tehát a névtőhöz minden közvetítő nélkül járulnak; az *m, d* és *št* a névtőhöz, hol az nem önhangzó-végű, közvetítő önhangzóval járulnak hozzá, az *m* és *d* mindig *e*-vel (mely itt é értékű, s azért meg is különbözteti Reg. p.o. *äjem*-ben az *ü*-től, noha különben *ü* értékű *e*-je is van), az *št* pedig a megelőző önhangzókhoz illető önhangzóval: *u*-val *o, u* után, *ü*-vel *ö, ü* után, ezenkívül *e* (azaz *é*)-vel. A *žo* önhangzóját is a megelőző szótag önhangzója határozza meg: *ü, ö* után *žö* lesz, *a, e, i* után *že*. Megjegyezhető, hogy az *i*-végű tők (l. *mari*) az *m, d, št* ragokat szintén csak közvetítő önhangzóval veszik föl (*e, i*-vel), és ha *ačied* mellett még *ačad* van, ez csak onnan van, hogy az *ači* névtő mellékalakja *ača* (v.ö. *ača*-vel mostoha atya, tkp. atya-fél), a mely az *avaj, akaj* ragozását tekintve, egy *ačaj* eredetibb alakot gyanítat, a milyen a *mari*-ra nézve is valószínű a hegyi dialectusbeli *mara* után. Így a *mariem, maried* alakok néhai *marajem, marajed*-ből magyarázódnak meg. Figyelemre méltó még az is, hogy az *m, d* előtt hangsúlytalan *o*, mely a másik dialectusban hangsúlytalan *a*, szintén *é*-vé válik (*kudem, kuded, jumem, jumed*), míg a hangsúlyos vég- *a* nem változik (*olam, olad*). — A hegyi dialectus a birtokos személyragokra nézve főleg abban tér el, hogy a *d* helyett rendszeren *t*-t használ (a mely Regulynál csak más viszonyragok előtt lép föl: dat. *kudetlan* abl. *kudetleč*): *juket* hangod, *jalet* lábad; az *št* előtt nem *u, ü*-vel hanem *e*-vel, s helylyelközzel hangsúlytalan *a*-val közvetít (*vujjšt* fejük, *vurgemašt* ruhájok), s a *žo* helyett rendszeren *ža*-t mond (hangsúlytalan *a*-val). A Castrén nyelve annyiban különbözik, hogy a *na, da*-nak magashangú *nä, dä* ejtést is ad, tehát: *imninä* lovunk, *imnidä* lovotok, *pörtnä, pörtü* (e h. *pörttü, R. pörtta*); ezenkívül az *i-em, iet* össze is vonódik *im, it*-té: *imniem, immiet* és *imnim, imnit* (Reg. *ömnem, ömnéd*).

A személyragoknak többesi-ragos névtőhöz való járulásáról nem találunk Regulynál példát; a Cs.pr. ilyenkor csak az ön álló szem.-névmás genitívusával fejezi ki a birtokos-viszonyt: *minin*

v. *memnan tušmanšamüč* ellenségeim, ellenségeink. Castrén ellenben hol a személyragokat rakja a többesi rag után, a mi a természetes rend, hol emezt azok után: *imnivüläm, imnivülät, imnivüläze, imnivülänä, imnivülädä, imnivüläšt*, vagy pedig: *imnimvülä, imnitvülä, imniževülä, imninävülä, imnidävülä, imništävülä*; a Bbl.-ban gyakoribb a természetes rend: *ergavlaža fiai, ikšibavlašt gyermekeik, sulukvlada büneitek* stb.

E) Számnevek.

1) A cseremisz alapszámnevek az egy-től a hét-ig, egy rövidebb s egy bővebb alakkal vannak, a mennyiben főnéviek vagy melléknéviak (oly különbség, a minő a magy. *kettő* és *két* között van); a 8-tól kezdve feljebb csak egy alakjuk van, kivéve a nagyobb számok után álló 1—7 egyeseket, melyek kétféle alakjuk szerint használatnak.

Melléknévi alakok.

1. *ik*
2. *kok*
3. *kum*
4. *nül*
5. *viť* (C. *vic*, Bbl. *viz*)
6. *kut*
7. *šem* (C., Bbl. *šim*)
8. *kandakše, kandakš*, C. *kändäxše*, Bbl. *kandakš*
9. *indikše, indikš*, C. *endežše*, Bbl. *indekš*
10. *luo, lu*, C. Bbl. *lu*
20. *kolo*, C. *kokla*, Bbl. *koklu*
30. *kumlo*, C. Bbl. *kumlu*
40. *nille*, C. *nille* és *nillu*, Bbl. *nillu*
50. *visle*, C. *vizle* és *vizlu*, B. *vislu*
60. *kutlo*, C. Bbl. *kutlu*
70. *šemluo*, C. Bbl. *šimlu*
80. *kandakšlu*, C. Bbl. *kändäxšlu*
90. *indikšlu*, C. *endežšlu*, Bbl. *indekšlu*

Főnévi alakok.

1. *iktet*, C. *iktüt, iktü*, Bbl. *iktat, iktüt, iкта*
2. *koktot*, C. Bbl. *koktat, kokta*
3. *kumut*
4. *nilit*
5. *vizit*
6. *kudot*, C. *kudat*, Bbl. *kudut*
7. *šemet*, C. *šimit*, Bbl. *šimut, šimüt*
100. *šüdö*, C. *šüde*
200. *kok šüdö*
300. *kum šüdö*
1000. *tüžem*, C. *tižem*

A 11—19 összeadási számnevekben a *lu* helyett *luat* áll; *luat ik* v. *ikte*, *luat kok* v. *koktot*, *luat kum* v. *kumut* stb.; a *lu*-hoz járuló ezen *at* a cser. *at* = magy. „is” particula. A 21 Regulynál *kol ik* v. *ikte*, 29 *kol indikše*, 22 *kol kok* (de *kolo koktot*), 28 *kolo kandakše*, azaz: az önhangzóval kezdődő egyesek előtt a *kolo* még *kol*-lá is rövidül. A 101 *šüdö ik* v. *ikte*, 102 *šüdö kok* v. *koktot* stb., tehát a *luat*-on kívül nem használtatik a közvetítő *at* más összeadási számoknál.

A főnévileg használt külön alakú 1—7 számnevekre nézve, a megkülönböztető *t* járulék mivoltának kitudása végett, mindenek előtt tudnunk kell, hogy Reguly saját jegyzete szerint az *iktet* helyett *ikte* vesz föl viszonyragokat (*iktem* egyet, *iktelan* egynek stb.), azaz: hogy az *iktet*, csak a következők analogiájánál fogva helytelenül vette föl még hátul a *t*-t, s csakugyan p.o. a 2 1-et *kol ikte*, 101. *šüdö ikte*-nek adja, hol szintén *iktet* állhat vala. E körülmény arra vezet, hogy a 2—7 számnevekhez hozzájáruló *t* olyas valami, a mi az „egy” számnévvel nem fér jól meg, s ez nem lehet más mint a pluralisrag. S így *kumut*, *nilit* stb. nem tennének egyebet mint *hármak*, *négyek* stb., s ezen *t* ugyanaz volna, mely az *št* személyragban többes-számot jelent. A melléknévi *ik* és *kok* azonban hátul kopott alakok, *ikt* és *kokt* helyett (ugyanígy köpik p.o. a *lūkt* igető *lūk*-re az imperativusban), és ha az igazi főnévi *ikte*-ben még járulék van, az olyan mint a magyar *egyik*-ben az *ik*, mert a *vese* más, másik mellett ugyancsak „egyik” értelmében használtatik az *ikte*; a *kokta* meg rejthet magában dualisi ragot, mely alkalmasint a magy. kettő-ben is lappang, melyhez *koktat*, *koktot*-ban még a pluralisi rag járult, mihelyest az alkalmasint régen divatozni megszűnt dualisi rag már nem értetik vala.

2) Sorszámnevek.

1. <i>pervojso</i> (<i>iktese</i>)	=	Bbl. <i>pertari</i> , <i>pertariša</i> , <i>perviša</i> ,
C. <i>pertäri</i> , - <i>riše</i>
2. <i>vese</i> (<i>koktoso</i>)	=	„ <i>vesä</i> , <i>koktīmša</i> , C. <i>vese</i>
3. <i>kumuso</i> v. <i>kumušo</i> (<i>kumutuso</i>)	=	„ <i>kumša</i> , C. <i>kumše</i>
4. <i>nilemise</i> v. - <i>miše</i> (<i>nišetise</i>)	=	„ <i>nilimša</i> , C. <i>nilimše</i>
5. <i>vizemise</i> v. - <i>miše</i> (<i>vizitise</i>)	=	„ <i>vizimša</i> , C. <i>vizimše</i>
6. <i>kudumoso</i> (<i>kudotoso</i>)	=	„ <i>kudumša</i> , C. <i>kudumše</i>
7. <i>šememese</i> (<i>šemetese</i>)	=	„ <i>šimša</i> , <i>simutša</i> , C. <i>šimše</i>
8. <i>kandakšemese</i> (<i>kandakšese</i>)	=	„ <i>kandakša</i> , C. <i>kändäxšeže</i>

9. <i>indikšemese</i> (<i>indikšese</i>)	=	„	indekša, C. endeχšeže
10. <i>lumuso</i> (<i>luso</i>)	=	„	luša, C. luže
11. <i>luad-ikteže</i>	=	„	luat iktatša
12. <i>luat-koktotšo</i>	=	„	luat koktatša.
13. <i>luat-kumutšo</i>			

A mindezekben közös képző *so*, *se* v. *šo*, *še* (*ša*, *že*), véleményünk szerint ugyanaz, a mi az A, 8. alatti *so*, *se*; mert helyzeti melléknevek, a milyeneket e képző képez, a szó szoros értelmében a sorszámnévek is. Ezeknek egyik alakjában a *se*, *še* a főnévi alapszámnévhez járul: v.ö. *ikteše*, *koktotoso* — *šemetese*, *luat-koktotšo*, a mi szerint a *luso*-félékben is az egyszerű számnévet főnévnek kell venni. A mint tehát möngöső = hátsó, azaz: *möngö*-nél való, úgy p.o. *kudotoso* úgy értődik, hogy „a hatnál való“, azaz a képzelt tárgysorban azon helyen való, mely az átfutott „hat tárgy“ által határoztatik meg; van tehát értelme a főnévi alapszámnév alkalmazásának. Ugyanígy képződnek a mordvin számnévek is: *kol-mütse-s* a harmadik (s az articululus), *niletse*- stb., a melyekből egyzsersmind a mordvinban különben nem használt főnévi alapszámnéveket lehet kikövetkeztetni (*kolmüt*, *nilet* stb.), és a mordvinban is *t* a pluralisrag, a minek a cseremisiz főnévi számnévek *t*-jét magyaráztuk. A másik, *mise* (*mše*) féle alaknak magyarázatát a finn *ensimäinen* (tő: *-mäise*) első nyújthatja, mely az *ensi* (*enti*) = „el, előrészt“ -től származván a *mäise*-t érték szerint az egyszerű cser. *so*, *se*-nek megfelelőleg tünteti elé; gyaníthatni, hogy eredetileg ez a *mä*, mely a *se* (*ise*)-t közvetíti (és p.o. a finn *toise* másodikban már nincs, mely *to* = *taka* alapszava szerint tkp. = posterior) valami „hely“ jelentő szó volt; szintilyenek még: *sisämäinen* v. csak *sisäinen* belső, *takamainen* v. *takainen* mögött való, *ulkomainen* külső, *ylimäinen* felső, *jälkimäinen* hátulsó (l. Fábrián, finn nyelvt., 63. l.) Láthatni végre azt is, hogy a kérdéses *mise*, *mše* megfelel a török sorszámnévképző *nži*-nek (altí-*nži* = cser. *kudumoso*), melynek összetételes voltát még a hason jelentésű, de más előrésztű kel.-tör. *lanži* tünteti elé (altílan*ži* hatodik); egy vele különben az osztj. *-met*, melynek *t*-jében a cser. *s*, *š*, tör. *ş* megelőzőjét ismerhetjük föl. — A *pervojso* az orosz первый még *so* képzővel, valamint ugyanez orosz szó a csuvasban is csak *yi* képzővel jelent *elsőt*: *pervejyi*, *perveri*; a *vese*, tkp. másik, szintén mutatja a *se* képzőt, s talán *velse* he-

lyett levén, eredeti jelentése tkp. juxta positus, mellette való = alter, secundus.

A sorszámnevekhez csatlakoznak még az A, 8. alattiakhoz hasonló melléknevek: *onžol* v. *onžolnoso* első, elülső, *onžol poštegse* az első utáni, *šengal* v. *šengalnese* utolsó, *šengalleč onžolnoso* utolsó előtti, *paštenge* v. *paštengese* utolsó, *koktot pašteg* v. *paštegse* a harmadik (második utáni).

Különös körülíró sorszámneveket találunk még az 1836-ki kazáni gram.-ban: *kandakšes puren-geša* 8-ik (tkp. a nyolczba-bemenő), *indekšes puren-geša* kilenczedik stb., a melyekkel össze lehet vetni ilyen csuvas kifejezéseket: a hármát elhaladva a még-egye = a negyedik (l. NyK. I, 244).

A tört számok, úgy látszik, Regulynál a sorszámnevekkel is fejeztetnek ki; csak ezt jegyezte föl: *kumuso paj* harmadrész (ellenben *kum paj* három rész); azonban: *vizitgeč ikteže* egy ötöd (tkp. az öttől egyike) v. *vizitešte ikteže* az ötben egyike. Castrénnál azonban *kum-baj* tertia pars, *nil-baj* quarta pars, *vic-paj* quinta pars stb., s ezeket igazolni látszik a Cser. imádság (l. fent 154. l.) 6. pontjabeli *kum paj* is*). — Ezenkívül *iktat pele* (e h. *ikte-at p.*) másodfél, *koktotat pele* $2\frac{1}{2}$, *kumutat pele* $3\frac{1}{2}$, *luat pele* $10\frac{1}{2}$ (v.ö. csuvas *prede šoro*, *ikkide šoro* stb. NyK. I, 246); Castrénnál: *iktük pelük* $1\frac{1}{2}$, *koktak pelük* stb., s így a kazáni gr. is: *iktak peläk*.

3) Collectiv számnevek, melyek „három, négy stb. együtt“-féle jelentéssel vannak, a milyenek a magyarban is eredetileg a „hármán, négyen (vannak, jöttek)“, a mint ezt NyK. II, 314—16. ll. fejtegettük, a cseremiszből főleg a főnévi számnévalakokból hasonló *n*-képzővel alakulnak; Regulynál például ezeket találjuk: *kokton* ketten, *kumuton* hárman, *nilitin* négyen, *vizitin* öten, *kandakšen* nyolczan, *luun* tizen, *kolun* húszan, *šüdon* százan, v.ö. még Cs.m. 35. *šamaten* (šemeten) heten, *indikšen* kilenczen, meg a számnévi *šuko* sok, *šagal* kevés, *čela* mind, *mehare* hány melleknevektől: *šukon*, *šagalen*, *čelan*, *mebaren*. A Bbl.-ban eléfordulnak ilyenek: *kumutün* hárman, *nilitün* négyen, *šinütün* heten, *šukan* sokan, *čilan* mind, mindnyájan. Az „egy“-től természetesen

*) Mert így jó ki a „hármás ár“ értelem, ha *kum paj satulan*, a. m. „harmadrész áruért“ — a miért valaki ugyanannyit kapna, mint a mennyit az egészért adott volt.

nem lehet ilyen képzés, mely a pluralisi ragok fogalmával és eredetével legszorosabb összefüggésben van; az értelmileg megfelelő „egymaga” Regulynál *škeduk* = *šket* egyedül való, magára való + *ak* nyomatékosító particula (*šket jing* magára való, egyedül álló ember).

Egy másik szintén *collectiv* számnévalak, mely a magy. „mind a kettő, mind a három stb.”-nek felel meg, *eheg*, *heg* szócskával készül: *kog-eheg*, *kum-eheg*, *lu-eheg* v. *lu-heg*, *šüdü-heg*, *kudot-eheg* v. *kud-eheg*. Ezek azonban viszonyragot nem vesznek föl, s accusativus helyett is állanak (v. ö. Cs.m. 456. 457.); a *na*, *da*, *št* személyragok járulván hozzájuk, az *eg* elmarad, s képezhetnek azután accusativust: *memam kog-uham* (e h. *kog-uham*) mind a kettőnket, *tendam kog-ehtam* mind a kettőtöket, *nunom kog-uhtom* mind a ketőjüket; *kum-eham* (*kum ehtam* h.) mind a hármunkat. — A Bbl.-ban van *kokonek* mindkettő, mindkét, főnévi s melléknévi természettel. — Reguly szerint ezen „mind a kettő, három”-féle számnevek, az előbbi módbeli *collectiv* számnevek által, utánok tett *at* = „is”-sel is kifejezhetők: *kokton-at*, *kumuton-at*, *luun-at*, *niliten-at* stb.

F) Név mások.

1) Személynévmások.

meñ én, *teñ* te (*tudo* ő)
me mí, *te* tí (*nuno* ök).

Gyakran *miñ*, *tiñ* alakok is fordulnak elé Reg.-nál (v. ö. Cs. mondatokat; néha *mññ*, *tññ* is), Castrénál; *miñ*, *tiñ*, *mä*, *tä*, így a Bbl.-ban is (csakhogy *tiñ* helyett *tññ* van, a mi nem nagy különbség).

Általános *reflexiv* alapszó, mely viszony- és személyragokat együtt vesz föl, *ške* (néha teljesebb alakkal: *eške*).

2) Mutató névmások.

tide ez *tudo* az;
több. *nine* ezek *nuno* azok.

Még *sede*, *sade*, több. *sedešamoč* van följegyezve = „ez, az” (emez, amaz) többnyire csak adverbiumokban használva; e kettőnek a Bbl.-ban csak *seda* áll ellenében, melynek jelentése hol „ez”, hol „amaz.” Regulynál azért nem igen találkoznak (a Cs. mondatokban) *sede*, *sade* mutató névmások, mert az ellenfeles „ez, az” pár nála

tide, tudo által fejeztetik ki, mely két szó szintűgy csak magas- és mélyhangúság által van egymástól megkülönböztetve, mint a magyar *ez és az*; a Bbl.-ban azonban csak az egy *tida* van (a Reg.-féle *tudo*-nak megfelelő), C.-nél *tidü* „az“ jelentéssel, és a 3-dik személy-névmást pótoló névmás. — Képzésükre nézve e névmások *do, de*-jét képzőszerű járuléknak kell tekinteni; mert ugyanaz fordul elé a relativ *kudo* mely, melyik-en is, és az egyszerű *ti, tu* tökből erednek adverbiumok (p.o. *tušto, tište* ott, itt), meg melléknévi szók: *tunare* annyi, *tinare* ennyi, *tuso* ottani, *tise* itteni, sőt a Bbl.-ban az egyszerű *tü* még gyakran melléknévi mutató névmásnak használtatik (*tü kečagic* e naptól fogva), valamint a Cs.-pr.-ban (fent. 140 l.) *to* „az“ főnévileg.

3) Kérdő és relativ névmások:

kö ki, *mo* mi, több. *köšamoč* kik, *mošamoč* mik = Bbl. C. *kü, ma*; ezenkívül még a kérdő *ku* névmástöt kell említeni, mely adverbiumokban (p.o. *kušto* hol) szerepel, és a *kudo* (Bbl. C. *kuda*) „mely, melyik“ kérdő és relativ névmásnak is alapul szolgál. Mindezek relativ névmások is, *kö* és *mo* csak főnévileg (v.ö. Cs.m. 699.), *kudo* melléknévilleg is használva (v.ö. Cs.m. 716. 579. 702; Cs.pr. fent. 141. 142. II.).

4) Határozatlan névmások

kifejezését a kérdő névmások elébe tett *ala* és *kerek*, vagy utánok rakott *ginat* szócskák eszközlik: *ala-kö* valaki, *ala-mo* valami, *ala-ku* (*alakušto* valahol-féle adverbiumokban), *ala-kudo* valamely; — *kö-ginat* valaki, *mo-ginat* valami, *kudo-ginat* valamelyik, *kušto-ginat* valahol (a *ginat* magában való jelentésére nézve v.ö. Cs.m. 647. 648.); — *kerek-kö* akárki, *kerek-mo* akármi, *kerek-kudo* akármelyik, *kerek-kušto* akárhol (a *kerek* eredetéről v.ö. fent 407. l., meg önálló jelentéséről = akár, Cs.m. 618.). —

Ezek: *južo* (még 3. birtokosraggal: *južožo*, vagy több. *južošamoč*, v.ö. Cs.m. 355. 435.) némely, némelyik, és *iktaže, iктаž* egyvalamely, -lyik, valamely (v.ö. Cs.m. 438—41.) nyilván a sorszámnevek módjára vannak képezve, s a *žo, že* (= *ša, še, že* = *so, se* a sorszámneveknél látható) képzőnek itt is alkalmas-voltáról már a magyar hasonértékű *ik* (valamelyik és második, harmadik, jobbjik, nagyobbik) tesz tanúságot, s hogy ennek jelentését eredeti helyzeti képző (A, 8.) jelentésére lehet visszavezetni, némileg bizonyítja a török *kangž* „melyik“ eredeti és kifejlődött jelentése, a melynek pe-

dig *ki, gi* képzője (= csuv. *γi, γi'*) érték szerint teljesen megfelel a cser. *so, se* (A, 8.)-nak, v.ö. *kangri*-ről NyK. II, 461—63. Megjegyzendő, hogy ezen *žo* a *kudo* = mely kérdő s relativ névmáshoz is járul: *kudožo* (Bbl. *kudaža*) melyik.

5) Tagadó névmások.

A kérdők elébe tett *ni* és utánuk járuló *at* „is“ által állnak elé, de a tagadás teljes voltára megkívántatik, hogy a mondat igéje is tagadó alakkal legyen (v.ö. Cs.m. 708. 838. 487.): *ni-kö-at* senki, *ni-mu-at*, többnyire összevonva *nimat* semmi; *ni-kunam-at* sohase. Hogy a *ni* magában nem a tagadás kifejezője, kitetszik a Cs.m. 332. 333.-ból, hol *niköleč* kugo, *sae* = valamennyinél nagyobb, valamennyi közt legjobb, a *mi*, ha szorosabban az eredeti szóalakokhoz akarunk alkalmazkodni, nem lehet más mint: „*akárkinél* is nagyobb, jobb“; lásd a tagadó névmásalak hasonló használatáról a csuvasban NyK. I, 260.

6) Mutató és kérdő (határozatlan és tagadó) névmásokból képzett milyenséget s mennyiséget jelentő szók:

Eredetileg a *tide, tudo, kudo, sade* is *do, de* képzőjüknél fogva milyenség jelentők voltak, s csakugyan Cs.m. 390-ban a *tide* még „ilyen“, 391. *tudo*-k ép- „olyan“, a *tugańok*-kal egyértelműleg. Rendesen azonban nincs már e milyenségi jelentés ezen névmásokban, valamint nincs már p.o. a magy. *mely*-ben, vagy a ném. *welcher*-ben. — A *do, de* helyébe a mai közönséges nyelvhasználat szerint a hasonlító *gańe* (= ként, gyanánt, v.ö. Cs.m. 303. *u-gańe* uj gyanánt való) lépett, s keletkeznek ilyen szók:

tugańe olyan (néha „ilyen“ Cs.m. 730. 902.), Bbl. *tegeńa*, C. *tegeńä*.

mogańe milyen, Bbl. *magańa*, *magań*, C. *magańä*.

ni-mogańat semmilyen, semmiféle, Bbl. *nimagańa*, *nimagań*.

ala-mogańe, *mogańe-ginat* valamilyen (valamely), *kerek-mogańe* akármilyen.

A mennyiség kifejezője *nare*, mely érték szerint az arab-török *kadar*-nak felel meg (v.ö. Cs.m. 325. és 842.), vagy az idegen (csuvas, NyK. I, 265.) eredetű *čolo*, mely azonban igen gyér használatu lehet, mert a Cs.mondatokban nincs rá példa.

tinare ennyi, *tunare* annyi; Bbl. csak *tűńar*.

munara mennyi (Cs.m. 85.), v. rendesen *meńare* mennyi, hány

Bbl. *mańer*.

kuhare v. *kučolo* mennyi; v. *kudon-nare*, *kudon-čolo*.

ala-meñar valamennyi, valahány, *meñare-ginat*, *kerek-meñare* akármennyi.

ala-kudončolo nem-tudom-mennyi, *kudončolo-ginat*, *kerek-kudončolo*.

ni-meñar-at v. *ni-mañat* semmennyi.

A Bbl.-ban *nare* helyett *zar* is fordul elé: *mazar* mennyi, C. *mazara*.

G) Casusragok és postpositiók.

Valóban egyszerű eredeti casusrag a cseremiszi nyelvben kevés van: a genitivusi *n* és accusativusi *m*-en kívül, a többi casusragok majdnem mind postpositióknak mutatkoznak, melyek vagy szorosán összeforrtak a névtővel, vagy csak a névtővel való egybeírás által különböznek más postpositióktól. Maga a cseremiszi nyelv jelöli meg az accusativus, genitivus és a többi casusok közötti különbséget az által, hogy a személyi névmástökhöz, úgy mint más névtökhöz, csak ama két casusrag járul, a többi casusragok azonban, valamint minden más postpositio, hátul veszik föl a személynévmásokat, birtokosragok alakjában (*meñ* én, gen. *meñen*, acc. *meñem*; ellenben dat. *me-lanem*, én nekem, abl. *meñ-lečem* tőlem stb.). S valóban csak rá kell pillantani a *lan* és *leč*, dat. és abl. ragokra, vagy *šte* és *ške* inessivus és illativus (részint allativus) ragokra, hogy azoknak nem egyszerű casusragok voltát fölismerjük, hogy t.i. ott az *l*, itt az *š* oly elemek, melyeknek előbb magoknak is eredeti irányragokat kell fölvenniök, hogy a casusbeli viszonyításra szolgálhassanak, azaz, hogy postpositionalis alapszók, a milyen p.o. *der*, melyből *deran* -hoz és *derič* -től postpositiók erednek. Tárgyalni fogjuk tehát először az egyszerű casusragokat, melyek tovább nem elemezhetők; azután a postpositióknak elemezhető ragokat, végre az önállóbb postpositiókat, mindenütt, a hol lehet, az egyszerű alapszókat s az eredeti helyirányragokat mutatván ki.

a) Egyszerű casusragok.

1) Az accusativus ragja mind a két dialectusban *m*, mely önhangzó-végű tökhöz, ez önhangzót csak ritkán kevésbé változtatva, közvetítés nélkül járul hozzá; mássalhangzó-végű tök után, a megelőző önhangzónak megfelelő közvetítő hangzók lépnek föl

(*e, o, ö, u*) ; példák a Cs.m.-ban : *kindem, ömñem, u-gañem, möngösem, ſukom, kornom, kudom, molom, küdürčöm, küzöm, köm* ; *seram, azam, unam, kandram* ; *pîm, pûm, üm* ; Cs.pr.-ban : *vesem, nalmem, tolšom, miram, kornam, unam, um, vim* stb. A végönhangzót kissé elváltoztatva mutatják a Cs.m.-ban 4. *šülüm* (šülő), 712. *šongum* (-go), 831. *porkum* (-ko), 388. *püem* (püa, melynek vég *a*-ja azonban nem hangsúlyos, mint a *sera, aza, una-é*) ; a Cs.pr.-ban 147. 1. *lištišim* (-še), ellenben *kiñilše-től kiñilšem*. Mássalhangzó után az accusativusi rag, a közvetítő hangzóval együtt, megelőző *a, e* után túlnyomólag *em, u* után *om* és *um, ö* és *ü* után *öm, o* után *om* és *um* ; p.o. *pečalem, vorugemem, üzgarem, kemem* ; *pušom, tulom, omunom* ; *pörtöm, üzőmöstöm, üpöm, vüdöm* (vüt), *šüdüröm* ; *kočošum, urum*. A Cs.pr.-ban is *a* után rendszeren *em* : *kirmašem* és sok *ily-mašem-féle, e, i* (*ï*) után : *ilikšem, azrinem, ajdeminem, prazdnikem, vurgemem, ospodenem, škenženem* ; *o, u* után rendszeren *om* : *jumonom, ojgonom, conom, orlokom, ušom, mogurom, sulukom, šumom, jukom, somulom*. Az orosz-cseremisiz írás, melylyel a Cs.pr. van írva, az *ö*-t rendszeren csak a gyökszótagban tünteti ki, és restelli annak nehézkes jegyét többször ismételni ; ezért *ö*-t gyanithatunk némely végszótagok *o* és *e*-jében, p.o. *übürtomo, münö* aligha nem *übürtömö, müngö* (Reg. *möngö*) helyett vannak (a Cs.pr. textusában, fent 139. s köv. ll. még nem mertem ilyenkor változtatni). E szerint ilyen accusativusok helyett is, milyenek 144. 1. *lümom*, 147. *vürom*, 141. *šülükšem*, bátran tehetjük ezeket : *vüröm, lümöm, šülükšöm*. — Megjegyezni valók még Regulynál *kalokom, v. kalekem, volukem* (Cs.m. 445. 772. 844.), 17. *paem* és 18. *paim, pajem* helyett ; *jengom* v. *jingom* (855. *jengam*, a hegyi cseremisiz módjára, mely általában nagyon szereti a hangsúlytalan *a*-t az erdei cseremiszbeli *o*, sőt *e* helyett), *saldakom, samorökom*, 532. *ozanom*, 705. *šüdürom* (-öm 458.), *ozümom*. A többesi *šamoč* lesz *šamočem*, Cs.pr.-ban *šamžč, šamžčim*. — A tö végmássalhangzója ellágyulásának csak az egy *vüdöm* (et-től : *vüt*) volna példája ; de ez korántsem szabály, mert egyrészt a lágy betű a ragtalan tö végén a nominativusban is megállhat, s másrészt a kemény betű nem változik p.o. *jukom, saldakom, üpüm*-ben ; az egyszerű mássalhangzóknak önhangzók közti ellágyulása tehát nem uralkodik a cseremiszb en úgy, a mint uralkodik p.o. a csuvasban.

A birtokosragos névszók, meg magok a névmások általában a többi névszók módjára képezik accusativusukat, még az 1. és 2.

személyi névmások is az egyes számban: tudom, tidem, nunom, mom, kōm, kudom stb., és meñem (engemet; meñ v. miñ = én), teñem (tégedet; teñ v. tiñ = te). De a többes-számban az 1. és 2. személyek a közbevetett személyragok által elválasztott kettős accusativjegyet kapnak: Reg. *memam*, Cs.pr. *memnam* = minket (*me* = mi, *mem* = mi + acc.rag; ehhez járul *na* = -nk személyrag, s végre még egyszer az *m* acc.-rag); Reg. és Cs.pr. *tendam* = titeket (ez e helyett való: *temdam*¹⁾, azaz *te-m-da-m*, *da* = -tok személyrag; a *temdam* egyszersmind nem enged kételkedni, hogy a Reg. *memam*-ja a teljes *memnam* helyett való, azaz legközelebb *memam*-ból lett (mert a cseremisiz nem szereti az egyforma kettős más-salhangzókat, úgyhogy p.o. *ik-kana* helyett *ikana*, *ak-kert* helyett *akert* is találkozunk). — Ugyanily módon nyer kettős accusativjegyet a *ške* „ipse“ reflexiv névmás:

Reg. *škemem* v. *eškemem* (e h. *škemmem*) magamat, Bbl. *škememem*
škememam.

„ *eškendem* (e h. *eškemdem*) magadat, Bibl. *šketetam*

„ *škenžem* v. *eškenžem* (e h. *škemžem*) magát, Bibl. *škimžim*,
škimžam.

„ *škemam* (e h. *škemnam*) magunkat, Castrén: *škemnäm*.

„ *škendam* (e h. *škemdam*) magatokat, Bibl. *škimdam*, Castr.
škemdäm.

„ *škemeštem*²⁾ magokat, Bibl. *škimištam*, Castr. *škemeštem*.

Néha az accusativusi ragot el is hagyja a cseremisiz, mely különben oly rendszeren él vele mint a magyar, akkor is, mikor határozatlan tárgyat jelent az accusativus (p.o. kenyeret enni), a mely esetben p.o. a török nyelv rendszeren elhagyja a casusjelelést. De a mint a magyarban is van még fa-vágni, dolog-tevő, úgy szintén találjuk a Cs.m.-ban: *pu ruaš* 13. 484. (fa vágni), *araka jüaš* 852., *čodera koštaš* 629., *parem tülaš* 516., *kinde kudaldaš* 517., *ikšebe onžaš* 874; ilyen eseteket hoz föl a Bibliából Wiedemann is (25. l.):

¹⁾ A Bibliában: *tämdam*, *mämnam*; Castrénél: *tämdäm* v. *tändäm*, *mämnäm* v. *mänmäm*.

²⁾ Csak egyszer van leírva, még pedig *škeneštem*-nek, a mi a Bibl. és Castrén formái, meg a több. 1. személy analógiája mellett, nyilván íráshiba. Mert honnét került volna a Reg.-féle *škemam*-ban az első *m*, ha nincs ott az accusativusi *m* a *na* személyrag előtt, a teljes *škemnam* alakban?

suluk ištaš (bűn-tenni) vétkezni, *iđir* naľenet (leány-vettek) megnősültek stb. Szorosabban tekintve ezen eseteket, azt kell mondani, hogy a ragtalan tárgyszó használata úgy a cseremiszbén, mint a törökben és más nyelvben még azon korszakra mutat vissza, mikor a denominatív (-oz-ni, ol-ni-féle) igék kezdtek alakulni, melyeknek képzője, egy „tenni“ jelentésű ige (v.ö. NyK. II, 354. l.), csupa névtőhöz, mint tárgyszóhoz járúl. Azonban van a Cs.m.-ban néhány ragtalan accusativus, mely határozott tárgyra látszik vonatkozni, v.ö. silem 528., paša 531., kapka 655. (mindjárt 657. kapkam), jarmanka 725. A 821. számban vorugemže-ről talán csak a rákövetkező mošukta miatt maradt el az *m*. — V.ö. még: meňare, tunare 756., šuko 753 (ellenben šukom 28.), nimat (nem: nimom-at) 838.

Meg kell még jegyezni, hogy a *telem* télen, kengežem nyáron, *judom* éjjel, *kodom* kor-félék, melyeket Wiedemann (gr. 26. l.) accusativusoknak tart, valóban nem azok, mert Regulynál még viszonyragokat vehetnek föl, p.o. *telemeš* télre, *telemesen* tél óta stb. Annálfogva, hogy a *telese* v. *telemse* = téli-féle melléknevek származnak belőlök, az *m*-et ugyanannak kell fölismerünk, mely a sorszámnevek *miše*, *miše* képzőjében szerepel (l. fent 438. l.)

2) A genitivus jegye *n*, s ez, a mennyire a Cs.m.-ban előforduló kevés példájából láthatni, épen úgy járúl a névtőhöz, mint az accusativusi *m*. Példák: *tudon*, *nunon*, *meňen*, *teňen*, *tiden*, *ninen*, *jingen* (azonban az acc. Reg.-nál *jingom*), *jolon*; *seden*, *saden*, *sedešamočen*, *vesen*, *molon*, *kön*; a Cs.pr.-ban: *veran*, *ijan*, *tüňan*, *jumon*, *vurson*, *tudon*, *šken*; *cerkën* (cerke); *šigarën*, *blagodatën*, *senmašën*, *utaršašën*; *ospodën*, *conën*; — *šamičën* (a *šamič* többesi képző után), *azrinën*, *sandalikën*; *prazdnikën*, *mogurën*, *sulukën*. E szerint a más-salhangzón végződő tők a Cs.pr. nyelve szerint inkább *i*-féle segédhangzóval, a különben az *e*-vel legközelebb érintkező *ř*-vel veszik föl az *n*-ragot. Regulynál a többesi genitivus: -šamočen.

Az 1. 2. személynévmások egyesszámi genitivusai rendesek (*meňen*, *teňen*), a többesszámiak pedig:

Reg. *meman*, Cs.pr. *memnan* miénk, min-[magunk]; Castr. *mämnän* v. *mänmän*.

„ *tendan* tiétek, tin-[magatok], Cs.pr. szintígy; Castr. *tändän* v. *tündän*.

Kétség nélkül az accusativusi alak *memam*, *memnam* analogiája hatott a genitivusi *meman*, *memnan*-ra, a nyelv amannak csak a végén

való *m* ragját cserélvén föl *n* raggal; ugyanez áll a *tämdän* (Bibl. *tämdan*)-ra nézve (acc. *tämdäm* v. *tündäm* Castr., *tämdam* Bibl.) és a *ške*-re nézve, mely személyragokkal így fordul elé genitívusban:

Reg. <i>škemen</i> magamé	Bibl. <i>škememen</i> , KGr. <i>škimin</i> , C. <i>škemen</i> .
„ <i>škenden</i> magadé,	„ <i>šketan</i> „ <i>šketan</i> , C. <i>škeden</i> .
„ <i>škenžen</i> magáé,	„ <i>škimžin</i> v. <i>škimžan</i> , C. <i>škemežen</i>
„ <i>škeman</i> magunké	„ és KGr. <i>škimnan</i> , C. <i>škemnän</i>
„ <i>škendan</i> magatoké	„ és „ <i>škimdan</i> , C. <i>škemdän</i>
„ <i>škenešten</i> magoké	„ és „ <i>škimištan</i> , C. <i>škemešten</i> .

A cseremisiz genitívus, mint más nyelvekbeli genitívus, általában a birtokost jelöli; mind a mellett azonban a birtokot jelentő szó az illető birtokosragot kapja. Nem is mondható, úgy mint a magyarban „az én lovam“ „*meñ* ömném“, hanem ez kell: *meñen* ömném“, mintegy: ennen-lovam. Ezenkívül a cseremisiz genitívus önálló és megint ragozható névszó gyanánt is állhat (mint a magyar „a házé“-félék), illetőleg a személyi névmások genitívusai önálló possessív névmások gyanánt: *meñen* az enyim, *meñenem* az enyimet, *teñenem* a tiédet stb., v. ö. Cs.m. 807. *škendenem*, *jingenem* = a magadét, a más emberét.

3) *Modalis*-nak nevezhetjük azon casust, mely *n* (*en*, *in*, *on*, *ön*) raggal készülvén, mind főnevekből módjelentő kitételeket, mind különösen melléznevekből módjelentő adverbiumokat képez, p.o. *jolen* kaja: gyalog megyen (*jol* = láb), *jolan* *ömñen* lóháton (tkp. lábas lovon); *šokšon* melegen, *puron* jól, *pisin* gyorsan, *kugon* nagyon: v.ö. *vuin* Cs.m. 276, *uštošon* 277. Megjegyezhető még: *izin* *izin* (kicsinyen, kicsinyen) = lassanként, mely szerint a *kečen* (vagy nyomátékosítva *kečeñok*) is = naponként, minden nap (*čela keče*). Alakjára nézve ugyan egyezik e rag a genitívusával, de nincs kétség hogy lényegében attól különböző; Wiedemann (gr. 24. l.) még a genitívus alá sorozza a *širgan* vazenet (arczul, arczra estek), *jalan* kejen (gyalog ment), ma *stafan*-féléket. De ha gyaníthatjuk is, hogy a mód kifejezése valamely más, eredetibb jelentésből fejlődött ki: ez alig lehet más, mint helyirányi; s épen a *mí n* ragunkra nézve ily gyanításunkat támogatni fogja némely postpositiók fejtegetése. Megfelel különben ragunk a csuvas szintén adverbialis *n*-nek (l. NyK. II, 23), s a finn eszközlőnek (l. Fábián, Finn nyelvt. 251.

252. ll.). Végre össze nem kell zavarni ragunkat az *n* collectiv szám-névképzővel (fent. 439. l.)

4) *Comitativus* t (társítót) képez a *ge*, *ke* rag: *vujge* fejestül, *ömnege* lovastul, *lištaške* levelestül, *jiške* családostul (Cs.m. 287—9), *mežerge* kaftánostul, a kaftánnal, *moge* mistül (no mi, kérdő névmás). A *tige* így, *tuge* úgy adverbiumokat is e rag alá lehet vonni. A Bbl.-ban nem ritkán fordul elé, többesi névszóhoz is járulván (Wied. 174.) = -vel együtt, s az az egy hely, a hol conjunctióként áll (Tirlan Sidonlan-*ge*, Tirus és Szidonnak, Lukács 10, 14.) nem nyomhat sokat a *ge* viszonyragi jelleme ellen; hiszen ellenébe felhozható mindjárt 12, 18, mišin šurnam mišin purluk-*ge* (nem purlukam-*ge*): gabonámat jószággal együtt. — A finn nyelv társító ragja (Fábián 251.), *ne*: *perheene* = cser. *jiške*.

A comitativus ellenfele, a *caritivus* kifejezésére csak a Bbl.-ban használtatik *te*, *de* rag; Reguly csak a *-leč posna* = -től külön (= nélkül) összetett postpositiót használja.

b.) Postpositióknak elemezhető casusragok.

Szemünk előtt tartva azt, hogy postpositio valamely helyviszony-jelentő alapszóból áll elé, melyhez általános irányrag járul, vagy néha megint postpositio járul hozzá, most már a *lan* dativusi, *leč*, *geč* ablativusi, *šte* inessivusi, *ške* illativusi (és allativusi) casusragok fejtegetése végett előbb a cseremis nyelvben föltalálható egyszerű irányragokat kell tisztába hoznunk.

Az inessivusi és illativusi ragok egymással correlatióban állnak, úgy mint a magyarban *ben* és *be* (*belé*), és csakugyan látható is e correlatio a cser. *ške* illativ és *šte* inessiv ragok közös előrészében az *š*-ben; marad tehát, mint irányrag, a hova-kérdésre *ke*, a hol-kérdésre *te*, vagyis általános lativusi és essivusi irányragok *ke* és *te*. Továbbá föltre nem ismerhető az ablativusi *leč* és *geč*-ben a *č* mint távolító irányrag; egyszersmind a dativusi *lan* egyezik az ablativusi *leč*-csel az alapszóra nézve, s így megint lativusi irányragul mutatja föl az *an*-t. Az irányragok meghatározására azonban még bővebb anyagot szolgáltatnak a correlativ postpositiók és adverbiumok, melyekről a következő átnézetet adjuk:

Essivusi :	Lativusi :	Ablativusi :
<i>velen, pelen</i> v. <i>vele, pele</i> -nál, mellett	<i>vele</i> (<i>veleşke, veleš</i>); <i>veg</i> -hoz, mellé	<i>več</i> v. <i>velič</i> -től, mel- lől
<i>küdülné</i> mellett	<i>küdülan</i> ; <i>küdük</i> mellé	<i>küdüč</i> mellől
<i>dene</i> (<i>derne</i> h.) -nál	<i>deran</i> ; <i>dek, deke</i> (<i>de- rik</i>) -hoz	<i>derič</i> (<i>děč</i>), <i>derit'</i> -től
<i>valne</i> -on, -en (rajt)	<i>valan</i> ; <i>vak</i> -ra, -re	<i>vač</i> -ról
<i>ümbülne</i> fölszínen	<i>ümbülan</i> ; <i>ümbük</i> föl- színre	<i>ümbüč</i> fölszínről
<i>lívülne</i> alatt	<i>lívülan</i> ; <i>lívük</i> alá	<i>lívüč</i> alól
<i>tülnö</i> künt	<i>tülan</i> ; <i>tügö</i> ki (kivé)	<i>tüč</i> kívülről
<i>pokšelné</i> közepett, kö- zéken	<i>pokšelan</i> ; <i>pokšek</i> köze- pébe	<i>pokšēč</i> közepéből
<i>küšnő</i> fent	<i>küšan</i> ; <i>küškö</i> fölé	<i>küšüč</i> fölülről
<i>ülnő</i> alúl, lent	<i>ülan</i> ; <i>ülük, ülükö</i> le	<i>ülüč</i> alulról
<i>onžolno</i> elül	<i>onžolan</i> ; <i>onžuk</i> elé	<i>onžuč</i> elülről
<i>šengalne</i> hátul, mögött	<i>šengalan</i> ; <i>šengak</i> hátra	<i>šengač</i> hátulról
<i>lišne</i> közel, közelében	<i>lišan</i> ; <i>liške</i> közelébe	<i>lišēč</i> közeléből
<i>mündürne</i> messze (he- lyen)	<i>mündürän</i> ; <i>mündürkö</i> messzi, messzire	<i>mündürč</i> messziről
<i>tembalne</i> eme részen, itt	<i>tembalan</i> ; <i>tembak</i> ide, erre	<i>tembač</i> innét
<i>tumbalne</i> ama részen, ott	<i>tumbalan</i> ; <i>tumbak</i> oda, arra	<i>tumbač</i> onnét
<i>tište</i> itt	<i>tiške</i> v. <i>tiš</i> ide; <i>tižak</i>	<i>tižeč</i> innét
<i>tušto</i> ott	<i>tuško</i> oda; <i>tužak</i>	<i>kužeč</i> honnét
<i>kušto</i> hol	<i>kuško</i> hová; <i>kužak</i>	<i>tužeč</i> onnét
<i>longušto</i> között	<i>longuš</i> , <i>longuško</i> közé	<i>longugeč</i> közül
<i>kutlašte</i> körül	<i>kutlaš</i> köré	<i>kutlageč</i> köréből.

A *velen* — *tumbalne* essivusi alakokból tehát mint essivusi irányrag mutatkozik *ne* (illetőleg *no, nö*; *n* csak a *velen, pelen*-ben), Bbl. *na* (*no*; p.o. *lišna* = R. *lišne*, *dono* = R. *dene*); mint lativusi *an* (*än*) és *k* (*ke, ko, kö*; a Bbl.-ban *ka*); mint ablativusi *č, t'* (p.o. *šengač-na* helyett van *šengat'-na* is, *melečna* h. rendesen *melet'-na* tö-lünk; a Bbl.-ban *c*), melynek azonban *čen* telyesebb alakja is van (p.o. *vereč* v. *verečen*, mely különösen a Bbl.-ban gyakran fordul elé (*cen. verecen* = R. *verečen*, *gicen* = R. *gečen*, *geč*, a Cs.im.-ban, fent 155.

l, *gīcin* stb). — A *tīšte* — *kutlašte* már nem csak egyszerű irányragokkal, hanem alább megfejtendő postpositiókkal vannak képezve. A most elemezhető casusragok még *lan*, *leč*, *geč*, *šte*, *ške* (*š*, *eš*).

1) *lan* dativusi rag, meg nem változtatva a önhangzóját, egyaránt mély és magashangu szókhöz járul; csak Castrénál, magashangú szótók után, *līn* is. Alapszava (vagy annak maradványa) ugyanazon *l*, melyből az ablativusi *leč* képeztetik, meg ugyanazon *l*, melyből a három irányraggal a finn *lla* (*l-na* helyett) adessivusi, *l-le* (*l-ne* h.) allativusi v. dativusi, *l-ta* ablativusi összetett casusragok keletkeznek; a lativusi irányrag benne *an* (a *kūdīlan*, *deran*, *valan*, *lišan* stb. hasonlatosságára). Példák: *jumolan*, *jinglan*, *ömhelan*, *vateľan*, *pašalan* stb. — A személynévmások elvetik előtte vég *n*-jüket s hátúl fölveszik a megfelelő birtokosragokat:

melanem v. *melam* (*mōlam*) nekem ¹⁾; *melana* v. *mōlana* (*melana* h.) nekünk

telaned v. *telad* (*tōlad*) neked; *telanda* (*tōlanda*) nektek ²⁾.

A reflexiv *ške*-hez járulván a *lan*, a *ške-lan* részint *škan*-ná, részint *šlan*-ná rövidül, s fölveszi a birtokosragokat:

škanem v. *šlanem* magamnak, *škanna* v. *šlanna* magunknak
eškaned v. *šlaned* magadnak, *škanda* v. *šlanda* magatoknak
škanže v. *šlanže* magának, *škanešt* v. *šlanešt* magoknak ³⁾.

A *tide*, *tudo* rövidülhet *tit*, *tut-tá* (*titlan*, *tutlan* v. *tidelan*, *tudolan*); más névmásokhoz szabályszerűen járul (*kōlan*, *molan* stb.). A mint a *titlan*, *tutlan*-ban kemény *t* lesz a *de*, *do* helyett, úgy a *d* 2. személyi birtokosrag is *t*-vé lesz Regulynál: *kudetlan* háznak; a 3-diknak meg elmarad a végönhangzója *kudožlan* (kudožo).

A *lan* rag használata olyan mint a magy. *nek*-é, kivéve ennek praedicativusi jelentését (valaminek tartani, mondani, látszani stb.), a melyre a cseremiszbén *š*, *eš* szolgál (l. alább 4. alatt); ezenkívül a czél kifejezésére használtatik, v.ö. Cs.m. 66. *torgašašlan*, *parišlan*

¹⁾ A Cs.m.-ban gyakran *mulam* is, vagy néha *mulanem*.

²⁾ A Bbl.-ban: *māl'anem*, *māl'anem*, *māl'am* nekem, *māl'ana*, *māl'ana* nekünk, *tal'anet*, *tl'anet*, *tl'at*, *tal'at* neked, *tal'anda* nektek; Castrénál: *melūn*; *mālūnā*; *telat*; *tālūndū*.

³⁾ A Bbl.-ban csak a *šlan* alak fordul elé, ragozva; C.-nál *šlan* és *škelan*.

= végett v. -ért, v.ö. 67. 68. 86. 87. 75—77. Szintígy a tárgy, melyért adunk valami vételért, mint valamely elérendő czél, a *lan*-raggal jelöltetik meg, v.ö. Cs.m. 85; (ilyenkor a csuvasban is l. NyK. II, 16. s általában a törökben a dativus használtatik). — Végre kettőstárgyú cselektető igék mellett, a közelebbi tárgy *lan*-os dativusba tétetik (mint a törökben is; a magyarban *vel*: valakivel tétetni valamit), v.ö. Cs.m. 855. 689.

2) *leč* a *blativusi* rag: *ömnéleč*, *kudoleč*; *tideleč*, *tudoleč* (v. *títleč*, *tutleč*); *kudetleč* házadtól, *kudožleč* házától. A személyi és reflexiv névmások, hátul birtokosraggal:

<i>meñlečem</i> , (<i>möñlečem</i>)	tölem,	<i>melet'na</i>	tölünk
<i>teñlečed</i> (<i>töñ-</i>)	töled	„	<i>tölet'ta</i> töletek
<i>meñ-eškelečem</i>	magamtól	„	<i>me-škelet'na</i> magunktól
<i>teñ-eškelečed</i>	magadtól	„	<i>te-škelet'ta</i> magatoktól.

A *leč* rag a Bbl.-ban csak nagyon ritkán fordul elé (*lec*); helyette van *gic*, *gicen*, mely Regulynál is találtatik, *geč*, *keč* (*kuč*, *küč*) alakban. Míg tehát a Bbl.-ban az egy *gic* viszi majdnem kizárólagosan az ablativus szerepét, ez a Reguly-féle erdei cseremiszből eloszlik a kettőre: *leč*-re és *geč*-re. A *geč*, *gic* alapszavát másunnan nem tudjuk kimutatni, noha kétségtelen rajta a *č*, *c* mint általános ablativusi irányrag, valamint a *leč*, *lec*-en is. Mindamellett Regulynál különbséget lehet észrevenni a kettő között, mely szerint *leč* inkább külső távolító = -től, a *geč* pedig belső = -ből. Ugyanis a „kapni, kérni, kérdezni, hallani“ igék mellett megfelel a *leč* a magyar -től-nek (v.ö. Cs.m. 7. 8. 9. 308.); a comparativusi viszony kifejezésére, a tárgy, melyhez történik a hasonlítás, *leč*-cel jelöltetik meg, mint a magyarban -nál-lal, régibben -től-lel (v.ö. Cs.m. 320—327. 331. 343; ide tartozik a -*leč vara* 229., l. *ošno* 227., l. *posna* 274., l. *ves* 302. is). A *geč* ellenben határozottan az eredetet jelentő -ből-nek felel meg Cs.m. 20. 21. 26. 27. 28., és a *longugeč* közül, *körgügeč*-ből (*körgü* belső része valaminek), *jirgigeč* köréből-féle postpositiókban, melyekben az egyszerű ablativusi irányrag -č helyett lép föl, inkább elativusi (= -ből) jelleme van a *geč*-nek. Van azonban -*geč tungalen* = -től kezdve Cs.m. 142. 219., *üpküč* = hajnál fogva 11., = -ről (megismerni, a mit szintén inkább -ből-nek mintsem -től-nek lehet fölfogni) 73. 74., = múlva 216. (mint a csuvasban is az ablativus, NyK. II, 16.); végre még sajátságos distributiv használata van, v.ö.

Cs.m. 291. és *iktegeč* egyenként. Mind ezekből kitűnik, hogy a *geč*, noha nincs mindenkor szorosan elválasztva a *leč*-től, mert hiszen a hegyi dialectusban ennek majdnem egész jelentéskörét magához ragadta, főleg igaz elativusi rag, mely a szorosan véve illativusi *ške*-vel correlativ, míg a *leč*, mint szorosb értelemben vett ablativusi rag, a dativusi *lan*-hoz viszonylik.

3) *šte* (*što*, *štö*) locativus (inessivus)-rag; mássalhangzón végződő tök után egy megfelelő önhangzó lép közbe (*e*, *o*, *ö*, *u*): *saldakešte*, *jerešte*, *olašte*, *aulušto* stb. Birtokosragos levén a ragozandó szó, a birtokosrag leghátúl áll: *kudoštem* házamban, *kudošted* házámban, *kudoštožo* házában stb. Ugyanigy a következő *ške*, *eš* casusragoknál is, valamint a 2. alatti *geč*-nél: *kudogečem* stb. — A személynévmásokhoz általában nem járulhat, s *meňešte* helyett mondatik *meň körgöštem*, *teň körgöšted* stb. = én bennem, te benned. Általában = magy. -ben; figyelmet érdemel azonban, hogy e locativus egyszersmind a finn állapotinak szerepét viszi, annak bizonysgául, hogy emezt helyesen eredeti locativusnak magyarázzák, v.ö. Cs.m. 30—33. — A mi a ragnak alapszavát illeti, melyből csak az *š* maradt meg, ennek eredetileg „belsőséget“ kell jelentenie, s alakilag azon egy a finn *s*-szel, melyből a *ssa* (*s-na* h.) essivus, *s-ta* elativus ragok erednek; azonban tágabb „hely“-féle jelentést mutat a *tšte* itt, *tušto* ott, *kušto* hol helyadverbiumokban. — A *te* irányrag néha egészen elmarad Reg.-nál, v.ö. Cs.m. 92—94. pörtöš, korneš, olaš — kétségtelen locativusokat; a *-maš*-végű igéből képzett szók után meg a ragnak *š*-je tűnik el: *tolmašte* e h. *tolmašeste* Cs.m. 472. *kumašte* 480.

4) *ške* (*ško*, *škö*) illativusi rag; úgy járul a névtökhöz mint az előbbi *šte*; birtokosragos névtök: *kudoškem*, *kudošked*, *kudoškožo* stb.; személynévmások: *meň körgöškem* v. *körgošem* stb. Az illativusi jelentés nem mindenkor határozottan lép elé, néha allativusivá is módosul, különösen a határczélhoz való eljutásról is használatnak a *ške*-ragos alakok = magy. -ig, v.ö. Cs.m. 304. *limeške* = míg leszen (levésig), 499. *kolomeškeže* holtáig, s hasonlóképen 412. 414. 498. számokban; ehhez sorakozik azon használat is, mely szerint a „valamit tevésig“ annyit tesz mint „inkább, mintsem valamit tennék“, v.ö. Cs.m. 725—27. (egészen ilyen a *čen* = -ig, képzett csuvas gerundium futuri, NyK. I, 429).

A *ške* rag néha el is rövidül, kétféleképen: a) *maš*-végű igéből képzett szók után, úgy mint a *šte* is, elveszti *š*-jét: *čočmaškem*

születő helyemre, *ilemaškem* lakó helyemre (e h. *-mašeškem*); b) szintén *maš*-végű névszók, de más névszók után is, elmarad a rag vége (a *ke* irányrag), s csupa *š* (*eš*, *oš*, *öš*) helyettesíti. Ez különösen ott vehető észre, hol ezen casus factivusi (= magy. -vá, -vé) vagy praedicativusi (= magy. -nek, vélni, tartani, mondani-féle igék mellett) jelentéssel jár; v.ö. Cs.m. 37—40. 42—46. Nagyobb súlyt fektetvén e körülményre Wiedemann (gr. 31. l.) külön (praedicativ és factiv) casusragnak hozza föl az *š*-t, mely a finn *kši*-nek felelne meg, s gáncsolja Castrént, hogy azt a *ške*-vel összezavarja. Ezt azonban mégsem tehetjük, mert 1) egyébként is a csupa *š* kétségtelen illativusúl fordul elé, v.ö. Cs.m. 854. *vedraš* = *vederbe*, 430. *vüdüš* vízbe (puren = bemenve ige mellett), *tareš* puraš = *bérbe szegődni* (tkp. bemenni), s így 473. 474. 478. *-mašeš*-végű alakok állanak „elfáradni, megbetegedni (valamibe)” igék mellett, nem említve, hogy a *tiške* hová adverbium mellékalakja *tiš*, hogy *körgöštem* v. *körgešem* egyaránt = belém, hogy *kuduško* v. *kudeš* egyaránt = haza; 2) azon nyelvben, mely állapotinak az inessivust használja (v.ö. Cs.m. 30—33), nagyon következetesen áll az illativus az „állapotba jutás”-t jelentő factivus vagy praedicativusnak. A 46.-beli példára nézve (jazikanšamočeš kodona = bűnösöknek maradunk), meg kell jegyezni, hogy a „maradni, hagyni” igéket a cseremisznyelv lativusilag határozza meg, v.ö. 233. *tužak* kodeve (ott, tkp. oda maradtak), 237. *tižak* itt, tkp. ide. — Végre elkerülte Wiedemannnak figyelmét, hogy az *š* nem csak a *ške*, hanem a *šte* rövidítése is lehet (l. fent. *šte* alatt), s hogy *omaneš* álomban (látták), *ves kečeš* másnap, *ti ijüš* azon évben-félék egyenesen csak a locativusi rag alá tartoznak. Még egyéb példák a nem factiv *š*-re Cs.m. 497. *tolmašeš*, 235. 238. *šukeš* = soká, sok időre, 271. *mardežeš*: szélhez (jött még eső), 744. *auluš*: faluhoz (érni), 779. *pueš*: fához (dörgölődni), 835. *potartešeš* végre.

c) Különálló postpositiók.

Ezek postpositionalis alapszókból állnak elé, részint a fent fejtegetett egyszerű irányragok, részint ezek helyett a locativusi, illativusi s ablativusi (postpositionalis) casusragok által. A közben eléforduló számok a Cs.m.-ra vonatkoznak.

1) Alapszó *vel* oldal, fél (ezekben: *útfélen*, *felé*), v.ö. *tide-vel*, ezen (az innenső) rész, *tudo-vel* azon (a tulsó) rész; *körgövel* belső

oldal, *šengal-vel* hátulsó oldal; *jot-vel* éjszaki oldal v. táj; tőle származnak a) *velne* 162. v. *velen* 101. (néha *vele* 105.) = -nál, mellett; — b) *velan* és *vek* (e h. *velke*, *velk*; néha *vele* 103.) -hoz, mellé, felé. — c) *več* v. *velič* -felől, 134. A *vek* (*veg*) inkább a magyar felé-nek megfelelőleg használtatik, mikor az alapszó értéke is még nagyon előtérbe lép, v. ö. 163. *kum-veg* három felé, három oldalnak, 166. *ola veg* város felé; így a -tól, mellől-re is inkább a *derič* postpositio szolgál.

Ugyanegy a *vel-lel pel* is (mord. *päl*), mely végre nem más, mint a *pele* fél, dimidium, mord. *päl*, finn *puoli*, magy. fél; v. ö. *jot-vel* v. *jotpel*. Ettől vannak: *pelen* -nál, mellett 167. 169. 170. 99.; *pelešte* félen, *peleške* v. *peleş* felé, *peleč* felől, de ugyanezek v-vel is kezdődhetnek: *velešte*, *veleş*.

A Bbl.-ban ritka használatú: *velan* (vurgumla v. = jobbra), *pelec* felől; Luk. 9, 50. *veka* is (tä vekada = a ti részeteken, tkp. felétek) = Reg. *vek*.

2) Alapszó *der* (*ter*), a Bibl.-ban *dor* = votj. *dor* (sin-*dor* = szemöldök, azaz : szem-mellék):

a) *derne*, rendesen *dene* (kemény mássalhangzó után *tene*). Essivusi helyjelentése = -nál, v. ö. 113; átvitelesen az eszközt jelentí, melylyel valami történik = -vel (v. ö. a finn adessivus ilyen használatát) 257. 258. és így módot is, 269. 270; sőt 22—25. arra vannak példák, hogy az anyag, melyből valamit készítenek, mintegy eszköznek vétetvén, *dene*-vel jelöltetik meg; végre az ok-vizszo ny kifejezésére szolgál = magy. -tól 58—64 (az esőtől, hőségtől — növekedni, kiszáradni, munkától, betegségtől — elfáradni, elso-ványodni stb.); ez úgy magyarázódik a *dene* eredeti helyjelentéséből, hogy az okozat (p. o. növekedés, kiszáradás stb.) az ok (eső, hőség) mellett, annak lételénél eléállottnak képzeltetik (v. ö. 265.-ban concret alakban e viszonyt: a folyó összetöri a hajókat nagy szél-nél v. szél mellett). — Megjegyezhetők még az „úton, kocsin, hajón jöni, menni“-félék, melyek épen úgy *dene*-vel mondatnak, mint a csu-vasban a szintén eszközlő *ba*, *bä*-vel NyK. II, 19.), v. ö. 266. 263. — Cs. m. 264. *ket-te*, *vuj-de* egy *te*, *de* rövidebb alakja volna a *dene*-nek, hacsak nem félreértés lappang itt, a *te*, *de* a különben föl nem hozott (l. fent 448.) caritiv rag levén.

b) *deran* = -hoz 114; = -nál 113, maradni ige mellett, a mi-ért cseremis z fölfogás szerint a *deran* mégis lativusi; így 114. is

„-nál hálтам„ alkalmasint úgy van értve, hogy „-hoz mentem hálни.“

c) *dek, deke (derik)* = -hoz, miⁿ-*dekem* : hozzám (jött).

d) *derič v. derit'* (ritkán *deč*) = -től 116. 117., mellől 108.

3) Alapszó: *küdüł*, személyek mellettiségről használva.

a) *küdüłne* mellett 110; b) *küdüłan, küdüłän* mellé 109; vagy *küdük*; c) *küdüč* mellől 111; „mellette elmenni“ ige mellett, a cseremisiz szintén ablativusilag teszi ki a meghatározást, v. ö. 112.

4) Alapszó: *val* fölszin (p.o. *vüt valže* víz színe, *šüžer-val* (tejföl), v.ö. finn *ylä*.

a) *valne* -on (rajt), 129.

b) *valan* és *vak* -ra, -re 129—132. 136.

c) *vač* -ról (136. *stel vač pöšte* — kétség nélkül valamely más ige akart volna lenni).

A Cs.pr.-ban *val* helyett *vül*-t találunk, mely még valamivel közelebb áll a finn *ylä*-hez: *vülno* (olv. *vülnö*), *vülko* (*vülkö*) és *vülan*; szintígy Castrénnél: *vülnä*, *vülke* v. *vüke*, *vülec*; a Bbl.-ban *vil*: *vilna*, *vilan*, *vilka* v. *vika*, *vilvec* (*vil-velec*-ből). — A *val* az aljával összefüggő fölszint jelent, a mire Regulynak még az *ümbül* szó is van, a melytől *ümbälne*, *ümbälan* és *ümbäk*, *ümbäč* erednek (azonban postpositiói használatukra nincs példa; de v.ö. fent 139. l. a Cs.pr.-ban *cerke umbalan* = a templomon). Az aljától elválasztott-nak képzelt „föl v. feljebbség“ szava ellenben *küš* (*küš* stb.); az ettől képzett *küšnö*, *küšan* v. *küškö*, *küšüč* azonban a „vaktesleč *küšan* sake: az ágytól fölé akaszsza = az ágy fölé a.“ példa szerint, úgy látszik, csak adverbialiter használhatók, míg más ilyen helyviszonyzóok egyszersmind adverbiumok is postpositiók is.

5) Alapszó: *lívül* alj, fenék (p.o. *vüt lívülže* 159.).

a) *lívülne* alatt, b) *lívülan* és *líväk* alá: *vüt líväk* puren kajaš = víz alá merülni; c) *lívüč* alól: *vüt lívüč* lehtaš = víz alól fölbukkanni; — Bbl.-ban a *lívül* alapszó *lívül*; e mellett van *nimül* is; Castrénál *lövül* és *nömül*.

6) *onžol* eleje valaminek (*kelad onžol* a hombár eleje); Bbl. és C. *anzal*.

a) *onžolno* *előtt b) *onžolan* és *onžuk* *elé c) *onžüč* *elől. — Reguly ugyan nem ad példát ezeknek postpositiói használatára (*onžok olaš* = előre mondani, *onžüč* kajaš = elül menni), de bátran föltehetjük, hogy ilyen használatuk csakugyan van, mert az „előtt“

postpositio nélkülözhetetlen, s más szó nincs annak kifejezésére, mint *onžol*; annyival inkább föltehetjük ezt, mert a Bbl.-ban van *anzalna* = előtt, *anzaka* = elé (*anzakada*: elétek), *anzac* v. *anzacen* elől (*nñnan anzacen keš* előlük ment = vor ihnen her).

7) *šengal* hátulsó rész, mög- (*puš šengal* hajó tatja):

- a) *šengalne* mögött 195. 153. b) *šengalan* és *šengak* mögé.
- c) *šengač* mögül 153. Reguly még a *šoľno*, *šoilan* és *šojuko*, *šoočen* (vagy *šoičen*? — nem tisztán olvasható) alakokat is följegyezte, melyek a Bbl.-beli *šailna*, *šaicen*-nek felelnek meg; C.-nál *šailna*, *šaiika*, *šaic*.

8) *poč* fark (vagy *pošt* a *pošte*k-ben, v.ö. 621. *paštengeš* végre):

- a) *počeš* után, helybeli következésről, 152.; közönségesebb
- b) *pošte*k u.a., 152. 153. 155. (*pošte*k-la, a la általános iránymutatóval, milyen a finn *päin* p.o. *edes-päin* előre, ezentúl, *alalta-päin* alulról); Bbl. és C. *pašte*k hinterdrein, ad (petendum, quaerendum aliquid).

9) *longo* v. *longu* sokaság, consortium; a Bbl. és C. *lo* alapszót használnak.

- a) *longušto* között, 179. 175.
- b) *longuš* v. *longuško* közé.
- c) *longugeč* közül 174.

10) *kokla* köz (két tárgy között): *enger kokla* folyó köz.

- a) *koklašte* között 177. 504—6. 179. 743.; a csupa *kokla* 221 (időről).
- b) *koklaške* v. *koklaš* közé 178.
- c) *koklageč* közül 180.

11) *pokšel* közép (Bbl. *pokšal*):

- a) *pokšalne* közepett; b) *pokšelan* és *pokšek* közepébe; c) *pokšeč* közepéből.

12) *kutla* körül-valóság (és körülbelül-valóság):

- a) *kutlašte* körül 181. 220. 441; b) *kutlaš* 182. (inkább mint adverbium: *tudo k.* = azon *kutla*-ba 3) *kutlageč* 219. (tide arña k. = körülbelül ettől a héttől), 183. — A Bbl.-ban van *gutlašta*.

13) *jer* körül (irányragot nem vesz föl) 184. 185.; Bbl. *gir* (olv. *jir*). — A *jer*-rel egyeredetű *jirge* kör, környék: a) *jirgešte* körül 187.; b) *jirgegeč* köréből 186. — Castrénnál *jir* circum, és ablativusi raggal: *jirgec* e circuitu.

- 14) *körgö* bél (*körgösö* belsö): a) *körgöstö* -ban, -ben ; b) *körgeš*, *körgöškö* belé ; c) *körgögeč* -ból, -ből. Az a) és b) a személyi névmások inessivusa és illativusa képzésére használatnak, l. fent 452 l. A Bbl.-ban *körgišta*, *körgiška*, *körgižgicen*.
- 15) **liš* = közelség, közelvalóság, v.ö. finn *lähi*, melytől *lähinen* (tö: *lähise*) közel ; a) *lišne* közel valamihez, közelében 197. ; b) *lišan* 196., *liške* 782. -hez közel, közelébe ; c) *lišeč* közeléből. — Bbl.-ban *lišna*, *liška*.
- 16) *tür* szél, margo (*puš tür* hajó széle): a) *türüštö* szélén 171. ; b) *türeš* és *türüškö* szélire, szélibe 173. ; c) *türgüč* 172. (ruham *t.* kapaszkodott, fogódzott, — olyan mint a magy. *nál* ezekben : hajánál fogni, annál fogva, és a cseremiszből ablatusi rag kell, v.ö. 11. *üpküč*.
- 17) *vaštareš* eleibe, ellen, 146—48. A Bbl.-ban szintígy. — A *vaštareš* nyilván egy *vaštar* szónak illativusa, ez meg gyanításunk szerint *vašt-ver*-ből lett, a **vašt* ¹⁾ = finn *vasta* (melyből *vastaan* ellen) és *ver* cser. szó = hely.
- 18) *tura* átellenében, szemközt : 149. 150. — Ragtalan alapszó, mely különben = tat. *toyr* egyenes ; a *tura* is azt jelentheti „egyenesen ellenében, ellen“ és keče *tura* v. keče *vaštareš* = nap ellen (tartani valamit) egyaránt mondható. A Bbl.-ban a lativusragos *toreš* = ellen van.
- 19) *olmo* hely (platz, stelle — hol valami áll, vagy állott ; — kétségnélkül a.m. *ulmo ver* azaz lét-hely) : *olmeš* helyébe, helyett. 188—190.
- 20) *ver* hely : a) *vereč*, *verečen* helyett 191. ; *verič* 71. végett, miatt b) *verem* végett, miatt, -ról (szólani, beszélni igék mellett) 79—81. 507. — Kérdés lehet, vajjon a „végett miatt, -ról“-jelentésű alakok a „hely“-jelentő *ver*-től származnak-e. Mert a Bbliában a „hely“ szó *vür*, s ettől van *vüreš* „helyett“ ; ellenben a „végett, -ért, -ról“ jelentésekre van *verec*, *verecen*, s ezt Castrén *verec* v. *perec* alakokkal adja (= pro, propter), kinek szintén *vür*-nek hangzik a „hely“ szó. Így kivált a *perec* alak tán a finn *peri* fenék, alap szót tünteti fel igazi alapszónak.
- 21) *tar* bér, *tareš* = -ért (tkp. bérébe, árába) a tárgyat jelöli, melyért

¹⁾ Meg is van a *vašt* rövidülve *vaš-sá*, mint adverbium : *vaš liaš* = ellenébe lenni = szemközt találkozni.

- adunk valamit, megvételekor, v.ö. 69.; helyette *lan* dativusi rag is állhat (l. fent 451. l.).
- 22) *vokten* (v. *voktena*, a mi tán nem más mint *vokten-la*, az általános *la* iránymutatóval, v.ö. fent *postek-la*, s alább *la*, 33. alatt), mellett el, hosszában. 125—27. 353.
- 23) *močko* (v. *močkok*, azaz még nyomatékosító *ok* particulával): hosszant (különösen: hosszában rajta vagy nála, mellette) 128. A Cs.pr.-ban *keče mučko* nap-hosszant, egész napon át; Bbl. *mučka*.
- 24) *koč*, *koč* = -on át 144. 716.; alatt, während (időről) 212. 213. — A 214.-beli *kočeš* nem külön postpositioalak, hanem az egész *tele-koč* (= télen át) illativusba van téve: *tele kočeš* = télen-át-ra, egész télre. — Mint adverbium a *leč*-féle ablativus után = -on-túl 404, v.ö. 766. 767. 764. — A Bbl.-ban, *gač és -gic kač*.
- 25) *vošt* = -on keresztül 145. és *jut v.* = egész éjtszaka (az éjen keresztül); Bbl. *vašt*.
- 26) *kod* kor (p.o. *šudo kot* szénakor, kaszálás ideje, *türetme kot* aratás ideje, *üdömö kot* vetés ideje); meglehet, de nem valószínű, hogy eszö az átvett orosz *родъ god* noha ez csak „év“-et jelent.
- a) *kodom* (Bbl. *godam*) -kor, idejében 210. 601., csak *kodo* 816. Alakra nézve accusativusnak látszik, de valóban nem az, l. fent. 446. l.
- b) *kodsen* (*godsen*, Bbl. *godšen*, *godgic*) = óta 199. 202.; a *sen* más alakja a *č, čen* ablativusi irányragnak, mely más időadverbiumokban is előfordúl (p.o. *telemesen* tél óta, *tačesen* ma óta, *mától* fogva).
- c) *kodsek* = óta 500. 594. alkalmasint **kodsenek* helyett, nyomatékosító *ok, ek* -kel (v.ö. *močkok*).
- 27) *-eňeg, -ňeg* egy jelentésű a *kodsen*-nel, s életkorra vonatkozó mellékneveken fordul elé: *iziňeg (izi)* = kicsiny [korom]-tól fogva, kicsiny [korom] óta; *samrökeňeg* fiatal [korom] óta, 199. 200.
28. *matke* = -ig (de csak időről; helyi véghatárt jelent a *šumeške* illativus vagy *dek* után), 211.; *alé matke* eddig. Alak szerint lativusi rag (*ke*) látszik rajta, de a *mat* alapszó különben nem ismeretes.
- 29) *jotke*, a. m. *matke* (a Bbl.-ban csak ez van, *jakte* alakban): *telem*

matke v. *jotke* télig, *ruš arña jotke* vasárnapig. A *jotke* szintén lativusi *ke* ragot mutat, s *jot* alapszavát a régi magy. *ivad*, *evad* = idő, kor szóhoz (NyK. II, 466) lehet hasonlítani.

30) *semen* szerint, módjára. 301. 302. (Bbl. *semin*). Alapszava lehet a fent 418. l. említett csuvas *šeme* (liedweise), az *n* modalis raggal (fent 447. l.).

31) *gañe* (Bbl. *gaña*) hasonlító = magy. gyanánt, -ként 305. 745. Ragtalan, s névszókat is képző, v.ö. 303—4. és fent 442. l. *tugañe*.

32) *jeda* = -onként (distributiv modalis postpositio) 290. 291.; *er-jeda* reggelenként, *keče-jeda* naponként, *arña-jeda* hetenként. A Bbl.-ban *gide*, olv. *jide*, mely, részint mint adverbium is, a német „je“-nek megfelelőleg használtatik: p.o. *edemlan jide* „für je einen menschen“, *edem jide vilka* „auf je einen m.“ = mind-egyik emberre külön.

33) *la*, *lak* hasonlító módjellelő = -ként, gyanánt (vagy körülírva „mint“-tel) 292—98. 748. 843. Ugyanezen *la*-val készülnek igenevekből, részint módot és hasonlítást, részint időmeghatározást (v.ö. magy. „a mint“ temporale) jelentő gerundialis alakok, v.ö. *jumuldomla* 525., *julomla* 742., *ilemela* 743., *kettomašla* 744.; v.ö. még 480. 524. 526—29. Az *erla* holnap is evvel van, *er* reggeli idő-ből (*er-dene* reggel, *ereš* reggelre stb.).

Másnak látszik a *la* = -ért 124., czél kifejezésére (pénzért dolgozni, valamiért becserelni valamit).

Még egy másik *la* a már lativusi vagy ablativusi ragok által kifejezett hova- vagy honnét-féle irányt jelentő szókhoz járulván, mintegy az irány folytatólágosságát jelöli, s némileg hasonlítható a magy. *felé*-hez ilyenekben: arra-felé, föl-felé, előre-felé (csak hogy mi nem mondhatjuk ezt is: alól-felé, hazulról-felé), vagy az *el*-hez (*el* aljáiglan); tökéletesen pedig hasonlít a finn *päin*-hez, mely úgy lativusi mint ablativusi irányjelentők után állhat, p.o. *alahalta-päin* alulról, *edes (edeksi)-päin* előre-felé, ezentúl. Meglehet a magy. -iglan-ban ennek a *la*-nak megfelelőjét láthatjuk, s jóformán nem más, mint a dativusi *lan* ragtalan alapszava. Példákat láss 118—128., v.ö. fent. *pošte-k-la*.

34. *ertemeške* = folytában, alatt (időről), tkp. „elmúltáig“ (az ert igétől van *erteme* elmúlás, ennek illativusa *ertemeške*) 218.

35) *šumeške* -ig (tkp. érteig, *šu* igetötől), tulajdonképen adverbium, s illativust (137. 142. 143.), -*dek* (139. 140.) vagy *vak* 138. post-

posíciókat kíván maga elé, s el is marad, mihelyt a mondatbeli ige maga is *šuaš* érni 141.

36) *tüngalen* gerundium = kezdve, megelőző *geč*-féle ablativussal = -től fogva 142. 143.

37) *posna* melléknév és adverbium = külön, megelőző *leč*-féle ablativussal = nélkül. 274—75. Bbl.-ban *-gic pasna*.

A **b**) alatti postpositionalis casusragok *lan*, *leč*, *geč*, a mint részben már láttuk is, a személynévmások után csak úgy állhatnak, hogy hátul a személybirtokosragokat is fölveszik (*meň-lečem* stb.); maga a személynévmás ilyenkor úgy áll, mint a magyarban *nekem*, *neked* előtt az *én*, *te* (én nekem, te neked), azon különbséggel, hogy nem igen elhagyható, mint a magyarban (nekem, neked). A 3. személyi névmás, mint tulajdonképi mutató névmás (*tudo* = az), mint akármely más személyragtalan névszó, nem kap hátul személyragot (*tutlan*, *tutleč*, *tudogeč*, nem: *tutlanže* stb.). Ugyanez általában a **b**) alatti postpositiókra is alkalmazható, a melyek jelentésüknél fogva személynévmások után egyáltalában állhatnak (nem állhat p.o. *močko*, *eňeg*, *jeda*, *ertemeške*), s kivétel nélkül veszik így föl a postpositiók az egyes 1. és 2. személyragokat, a postpositio előtt rendszeren még a névmás nevezője állván (*meň*, *teň*): *meň-dekem*, *teň-deked*, *meň-deričem*, *-valnem*, *-voktenem*, *-kočem*, *-voštem*, *-turam*, *-kodomem* stb. (vagy ha kívántató, a csupa *ške*-vel is: *meň-eške-dekem* magamhoz, *teň-eške-deked* magadhoz stb.). A többesi 1. és 2. személyragokról Reguly alig ad egyikét példát, a melyekből azonban kétféle ragozásmód tűnik ki: a 153.-beli *pošteknä*, *šengalnena*, *šengačna* tökéletesen egyeznek az egyes 1. és 2. személyragok alkalmazásával; ellenben a *meman-dek* hozzánk, *tendan-dek* hozzátok (*meman-škeman-dek* magunkhoz, *tendan-škendan-dek* magatokhoz), *meman-dene* nálunk, velünk, *tendan-dene* nálatok, veletek példákból azon mód tűnik ki, hogy az önálló személynévmások genitivusaihoz (*meman*, *tendan*) járul a postpositio, a nélkül, hogy hátul még a megfelelő személyragokat (*na*, *da*) venné föl. Már most melyik postpositionál melyik mód ajánlatosb, az iránt a Bibliafordítás hegyi-cseremiszi nyelve sem igazít el (szerencsénk nincsen is bajunk cseremiszi nyelvével való fordítással), mert abban mind a két mód találtatik, de mégis túlnyomó az első, mely csakugyan jobban is megfelel a nyelv finnes

alaptermészetének (példák : *tä verecta érettetek*, *mä körğıštana* mi bennünk, *tä loštada* köztetek, *mä torešna* mi ellenünk stb.). — A 3-dik személynévmás (egyesi *tudo*, többesi *nuno*)-hoz járulván a **c**) alatti postpositiók, nem kapnak hátul 3.-dik személyragot, úgy mint a *lan*, *leč*, *geč* sem; de meg kell jegyezni, hogy többnyire a genitivus alakjában (úgy mint a *memnan*, *tendan*) tétetnek ki: *tudon-dene*, *nunon-dene* (de *tudo-dene* is), szintig a mutató *tide* és kérdő *kö* névmások is: *tiden-derič*, *-küdülnē*, *-vaštareš* stb., *kön-verem*, *-derič* stb. (itt különösen csak a *dene*, *vele*, *valne*, *vak*, *vač*-ról jegyezte föl Reguly, hogy *kö* is áll előttük, bár ritkábban); a *mo* ellenben soha sem tétetik genitivusba a postpositiók előtt: *mo-dek*, *mo-olmeš*, *mo-valne*, *mo-vokten* stb.

Birtokosragos névszók, a mint fentebb láttuk, a genitivus és accusativus ragjait, továbbá a *lan*, *leč* ragokat csak a birtokosragok, után veszik föl: *kudemen*, *kudemem*, *kudemlan*, *kudemleč*; ellenben a *šte*, *ške* v. *š*, *geč* ragok közvetlen a ragtalan névszótökhöz járulnak s csak utánuk állanak a birtokosragok, mint általában minden casusrag után a finn nyelvben: *kudoštem*, *-ted*, *-tožo*; *kudoškem*, *-ked*, *-kožo*; *kudešem*, *kudešed*, *kudešeže*; *kudogečem*, *-čed*, *kudogečšo*. — A **c**) alatti postpositiók, a mint Reguly följegyezte néhány példából lehet következtetni, vagy a *lan* módjára csak a birtokosragok után állanak: *kudem-dene*, *-dek*, *-derič*, *-valne*, *-vak*, *-vele*, *-küdülnē*, *kudož-dene*, *-dek*, *-derič*, *kudožo vač*, — vagy a *šte*, *ške*, *geč*-ként a ragtalan névszótökhöz járulván, csak utánuk foglalnak helyet a birtokosragok: *kudo-denem*, *-dekem*, *-deričem*, *-valnem*, *-vakem*, *-velem* (de nem: *kudo-küdülnem*), *kudo-deneže*, *-dekše*, *-deričše*, *-vačše*. A bibliai nyelvről e tekintetben azt jegyzi meg Wiedemann (gr. 44. l.), hogy a birtokosragok mind előtte mind utána állhatnak a postpositióknak, még pedig túlnyomólag előttük állanak, a mi észjárásilag természetesebb is.

G) Adverbiumok.

Az adverbiumok foglalnak még itt, a névszó tárgyalása alatt, helyet, a mennyiben általában névszói alappal való casusragos vagy postpositíós alakok; néhány ragot is csak adverbiumokon találunk tisztán (p.o. az ablativusi *č*-t *tužēč* onnét-félékben) vagy más alakkal (p.o. szintén az ablativus *č*, *čen*-t mint *sen*-t *kunamesen* mióta-félékben). Kisebb része az adverbiumoknak ragtalan vagy elemezhetetlen.

a) Helyre vonatkozó adverbiumok.

1) Névmasi helyadverbiumok:

kušto hol; — *kuško* és *kužak* v. *kužagen* hova; *kuško* (v. *kuš*) *šumeške* meddig (helyről mondvá; a Bbl.-ban *kuškebek*, azaz a *pek* = felé postp.-val); *kuško-la* hova-felé, merre-felé; — *kužeč* honnét; *k. tüngalen* honnét kezdve. — A *ku* kérdő névmástöt l. fent. 441. l.

tište itt; — *tiške* és *tižak* v. *tižagen* ide; *tiške* v. *tiš šumeške* eddig (helyről), idáig; *tiške-la* ide-felé; — *tižeč* v. *tižečen* innét, *tižeč tüngalen* innét kezdve.

(*seđašta* ott, Bbl.); — (*seđaška* oda, Bbl.) és *sedežak* v. *sedežaken* ide R.; *sedežeč* v. *sedežečen* innét R.

tušto ott; — *tuško* és *tužak*, *tužagen* oda; *tuško šumeške* odáig; *tuško-la* oda-felé; — *tužeč* onnét.

ala-kušto (nem-tudom-hol) valahol; — *ala-kuško* és *ala-kužag* valahová; — *ala-kužeč* valahonnét.

kušto-ginat valahol; Cs.m. 181. — (a „valahova és valahonnét“ is e szerint fölvehető, noha Reg. nem jegyezte föl).

kerek-kušto akárhol; — *kerek-kuško* és *kerek-kužag* akárhova; — *kerek-hužeč* akárhonnét.

nikuštat seholy; — *nikuškat* és *nikužakat* sehova; — *nikužečat* sehonnét.

iktaž-verē valahol, valamely helyen, *južošto* v. *južo-verē* néhol, némely helyen; *kapla* v. *kaplak* v. *čela*, *čelak* mindenütt; de „mindenünnen“ is (mert irányragtalanok, a *k* csak nyomatékosító), v.ö. Cs.m. 432. 434.; *ves-verē* v. *-verešte* másutt, *ves-verē* v. *-vereš* másuvá, *ves-vergeč* másunnan.

A hova-irányt kifejező helyadverbiumoknak kétféle alakját látjuk: egyik a *kuško*, *tuško*-féle, a másik a *kužak* v. *kužagen* (-*aken*)-féle. Van is némi különbség a kettő között: a *ško*-féle határozott mozgást kifejező igék mellett áll, a *žak*-féle ellenben „maradni, hagyni, tenni (ponere), állítani, hálni (= sich niederlegen)“-féle igék mellett használtatik (v.ö. Cs.m. 233. 554. 237. 421. 424. 729.), sőt egyenesen locative is fordul elő 860. 834. — A mi a *kužak* stb. képzését illeti, ezen alakokat *kužalk* stb. helyett valóknak vélem (úgy mint *šengak* e h. *šengalk*, *vak* e h. *valk* stb.); a *ž* ugyanaz a mi *kušto*-ban az *š* (az inessivusrag alapszava, v.ö. fent 452. l.), az *al* ugyanazon *al*, *el*, *ol*, *öl*, melylyel sok helyalapszó megbővül (p.o.

onžol ebből: **onč* (mint *oš* az *ošno* előtt, előbb-ben = a finn *ensi*), *šengal*, *líväl*, *lišel* (ugyanaz, a mely a mord. *ingel*-ben is látszik, s egyebütt is el van terjedve: a csuvasban, v.ö. NyK. II, 43. 48., a lappban II, 306; a magyarban, III, 302; a finn adessivus, elativus, ablativus-ragok alapszava *l* is hihetőleg ugyanaz, v.ö. még *muualla* másutt, ettől: *muu*); a *k* végre a lativusi irányrag. A bővebb *kužagen*, *kužaken*-féle alakok egy paragogicus *ken* szótaggal meg vannak toldva (a mássalhangzó kettőztetését nem szereti a cseremisiz: azért csak egy *k*, sőt azután *g*), mely azonban nem változtat az irányjelentésen, mert a Bbliában a *šta*-féle locativusi alakhoz is járúl (*kuštaken*, v. *kuštak*)¹⁾.

2) Praepositionalis alapszókból eredő (s részint postpositiókúl is használt) helyadverbiumok:

onžolno elül (v.ö. fent 455. l.), *onžuk* (e h. *onžolk*) előre (p.o. *olaš* mondani), *onžüč* (e h. *onžolč*) elülről (p.o. menni = *vor* andern *her* gehen); — *šengalan* hátra (p.o. maradt), *šengak* hátra (menni), v.ö. fent 456. l.; *šengač* hátulról, Cs.m. 195.; — *möngö* vissza (p.o. jöni, hajtani), *möngöštü* mintegy „a mög-ben“, azaz a hátra hagyott előbbi helyen, lakáson, állapotban, odahaza, v.ö. Cs.m. 156., *möngöškö* haza 157., *möngögeč* hazulról; (Bbl.-ban *mingeš* vissza); — *počeš* hátul (jő v. megyen, Cs.m. 151.); *poče-la* egymásután, tkp. farkaránt, 154., — *küšnö* fent, *küšan* és *küškö* föl (*küšan* *pöštaš* föltenni, hinauflegen), *küšüč* fölülről; — *ülnö* alul, lent (p.o. *ulo* van), *ülün* (p.o. *kodoš* hagyta) alá, le, v. *ülük*, *ülükö* le, lefelé (*ülük* *vozaš* le-esni); *ülüč* alulról; — *tünö* (e h. *tülnö*) künt; *tüan* és *tügö* ki, *tüč* kívülről; — *körgöštö*, *körgöškö*, *körgögeč* fent. 457. l. mint postpositiók, mindenesetre adverbiumok is: bent, belé, belülről; — *kudošto* hon, otthon; *kudeš* v. *kuduško* haza, *kudogeč* hazól; — *örtöštö* oldalt, félt, Cs.m. 192; *örtöžeš*, *örtöškö* oldalra, félre 193., *örtöžgeč* oldalról 194; — *pokšeline* középen, *pokšelan*, *pokšek* középbe, *pokšeč* közép-ből; v.ö. fent 456. l.; — *lišne* közel, *lišan*, *liške* közelbe, *lišč* közelről, -ből; v.ö. fent 457. l.; — *mündürne* messze, *mündürän*, *mündürkö*

¹⁾ Wiedemann (gr. 193. l.) nem különbözteti meg szorosan a lativusi *kušak*, *šedašaken*, *šedašak*-ot (így íratnak még *š*-sel a Bbl.-ban, valamint a *-šec* = R. *-žeč*-félék is) a locativusi *kuštaken*, *kuštak* stb.-től, pedig a *-šak*-féleire fölhozott két példájában nyilván lativusi jelentése van az adverbiumnak (*hova* — gyűlnek; *oda* — mennek), csak egyben locativusi (*ott* — fognak *sírni*), mint Regulynak is két példájában.

messzire, *mündürč* messziről; — *vaš* szemközt, ellenben (v. *liaš* szemközt lenni, találkozni; v. *šolgad* ellent állanak; — *jer* v. *jerok* körül, *крыромъ* (p.o. jární, menni); — *ikvereš* (egy helybe) együtt, együvé, össze, egybe (p.o. hajtani, varrni); — *tembalne* (*te-umbalne*) e részen, innenső félén, *tembalan*, *tembak* innenső félre, *tembač* innenről: — *tumbakne* ama részen v. félén, túl, *tumbalan*, *tumbak* túlra, tova, *tumbač* túlran.

b) Időre vonatkozó adverbiumok.

1) *kunam* mikor, *mo-kodom* midőn, *kudo kutlašte* körülbelül mikor, mily-tájt; — *kunameš* mikorra, v. *mo-kodomeš*, *kuškeven* v. *kušken* v. *kuškeneš* meddig; *mo-matke* (v. *-matken*), *mo-jotke* (*jotken*) meddig; — *kunamesen* v. *kunamesek* mikortól fogva, mióta; *mo-kodsen* v. *mo-kodsek* (ritkábban: *mo-kodomesen*) mióta, mi-időtől fogva.

kizet most; *tide kutlašte* körülbelül ekkor; — *kizeteš* mostanra (für jetzt); *tiškeven* v. *tišken* eddig, mostanig; *tide-matke* v. *tide-jotke* eddig; — *kizetsen* mostantól fogva.

tunam akkor: *tudo kutlašte* körülbelül akkor — *tunameš* akkor; *tuškeven*, *tušken* addig; — *tunamesen* akkortól fogva, azóta.

sadenam v. *sade-kodom* akkor; — *sadenameš* akkorra, *sade-jotke*, *sade-matke* addig; — *sadenamesen* akkortól fogva, azóta.

ala-kunam valamikor; — *ala-kunameš*; *ala-kuškeven*, *-kušken* v. *-kuškeneš*; *ala-kunamesen* v. *kunamesek*.

kunam-ginat valamikor, stb. mint az előbbi, csak *ala* helyett hátul *ginat*-ot téve.

kerek-kunam akármikor, stb., mint az előbbi, csak *ala* helyett elül *kerek*-et téve.

nikunamat soha; *nikunamešat*; *nikuškevenat*, *nikuškenat*, *nikuškenešat*; — *nikunamsen-at*.

južnam v. *južokunam* néha; *čela* mindig, *čela-kodom* mindenkor; *iktaž-gana* valamikor (a jövőben), *ikana* (e h. *ik-kana*) egykor (a múltban); *ves-kana* máskor (más-szor), *molo-kodom* v. *mologenam* máskor; — *ves-kanaš*, *molo-kodomeš*, *mologenameš* máskorra; *ves-kana-jotke* v. *vese-jotke*, *molo-jotke* máskorig; — *molo-kodsen*, *mologenamsen* máskortól fogva.

A *kunam*, *tunam*, *sadenam*-stbiben a *na* szótag mint „kor“-t jelentő alapszó mutatkozik; mert az *m* még egy külön járulék, melyet alább a *telem* = télen-félékben is látni fogunk. Vajjon a *južnam*

melletti *južokunam*, meg a *mologenam* jogosít-e az ezekbeli *kuna*, *gena*-t azon *na*-teljesebb másának nézni, vagy csak *kana*, *gana* = szer helyett valók ezek? — A *kuškeven*-ben a helyjelentő *kuško*-t időre látjuk átvive, a *ven*-t meg a finn *päin*-hez hasonlíthatjuk, mely különben a cser. *la*-nak felel meg, megemlékeztvén egyszersmind arról is, hogy a Bibliában *kuškebek* „meddig“-et jelent (helyről), úgy hogy a *ven*-t csakugyan a *vel*-ből képzett postpositiók egyikének tarthatjuk (*velan*, *velän*-ből összevonva).

2) Előtte- vagy utána-valóságra vagy időrendre és tartamra vonatkozó időadverbiumok: *ošno* ezelőtt, előbb (Cs.m. 222. 223. 227. 228., (nyomatékosítva) *ošnok* régen 225., *ošnosen* régóta (ezelőtt-től fogva); *ošnorak* előbb; — *vara* későn, azután 226., *varaš* későre, későbbre; *vararak* később; — *onžukeš* jövőre; *onžukšom* jövőben, ezentúl 231. 232.; — *šuko* soká, *šukeš* sokára, sok időre; — *šagal* kevés időre; — *šukerte* régen; *šukersen*, v. *-ersek* régóta; — *ondak* korán (opp. *vara*); *ondakrak* korább; *ondakeš* kora időre; — *tevun* a minap, nem-rég; *tevunesen* nem-rég óta; — *toka*, *tokarak* csak most, imént; *tokaleš*, csak egy kis időre (a mint látszik *toka* e h. van: *tokaš*, *tokale*, s benne van az *ale* = most, még); — *teve* ime, most, *tevak* mindjárt (*teve* = Bbl. *tebe* ime, imhol); — *önde* már; — *jile* v. *vaške* hamar, mindjárt; — *nemešken* v. *n.-matke*, *n.-jotke* eddig, mostanig; — *ale-matke* mindeddig (csuvas: *halčen*), különben *ale* a. m. „még“; — *iže* csak (időről), Cs.m. 254. 255.

tače (ebből: *ta-keče*) ma; *tačeš*, *tače-matke* mára, maig; *tačegeč*, *tačegečen* v. *tačesen* ma óta, mától fogva; — *erla* holnap; *erlaš*, *erla-matke* holnapra, holnapig; *erlageč*, *erlagečen* holnaptól fogva; — *kumušto* holnapután; *kumušteš*, *kumušto-matke* holnaputánra, -ig; *kumuštoğöč* holnaputánától fogva; *nilemište* negyednap; — *etengeče* tegnap (ebből: *erten* elmúlt, *keče* nap); *etengečeš*, *etengeče-matke* tegnapra, -ig; *etengečegeč* v. *etengetsen* tegnap óta; — *onžul-keče* tegnapelőtt; — *tene-e* azidén; *teneeš*, *tenee-matke* az ideig, *teneegeč* v. *tenee-kodsen* az ideig évtől fogva; — *ümäšte* taval; *ümäšteš*, *ümäšte-matke* tavaltól fogva; — Ezenkívül a *keče* nap, *jutkeče* éjnap (цутки), *arha* hét szók illő casusai (locat., illat., abl.) képeznek időhatározókat, mutató névmásokkal vagy *kotšo* (maradt = múlt), *ves* (tkp. más) v. *tolšaš* jövő, *onžul* v. *onžul* (tkp. előtti) harmad- (év, hét stb.) névszókkal.

3) Bizonyos időszakokra vonatkozó időadverbiumok: *telem*

télen (*tel* v. *tele* tél), *telemeš* télre, *tele-matke* v. *-jotke*, v. *telem-matke* v. *jotke* télig; *telemesen* v. *-sek* tél óta: — *kengežem* nyáron, *kengežemeš* nyárra, nyári szakra, *kengež-matke* nyárig, *kengežemesen* v. *-sek* nyár óta; — *šežem* ősszel, *-meš* ősze, *šeže-matke* őszig, *šežemesen* ősz óta; — *šašom* tavasszal, *-meš* tavaszra, *šašom-matke* v. *jotke* tavaszig; *šašomesen* tavasz óta; — *kečevalom* nappal (*kečeval* tkp. dél), *-meš*; *kečeval-matke*; *kečevalomesen*; — *judom* éjjel; *-meš* éjjelre; *jut-matke* v. *-jotke*, *judomesen* éjjel óta; *pel-jut* éjfél: *pel-jut-kodom* éjfélkor. (Megjegyezhető egyúttal az *i-geče* év-nap összetétel = idő v. idők (*kizet* v. *kizetse ičeče osal* a mostani idő rossz = most rossz idők vannak). — *er-dene* reggel, *ereš* v. *er-deneš* reggelre *er-matke* reggelig, *er-kodsén* v. *erdenesen* r. óta; *kas-tene* estvel, *ka-seš*, *kasteneš* estére, *kas-matke* v. *kastene-matke* estig, *kas-kotsén* v. *kastenesen* este óta.

c) Módra vonatkozó adverbiumok.

1) *kuze* (Bbl. *kuce*) hogyan, mint, *tige* így, *tuge* úgy (és melléknév előtt = oly. Cs.m. 319. 408.); *ala-kuze*, *kuze-ginat* valahogy, a hogy lehet (l. Cs.m. 358.); *kerek-kuze* akárhogy, *nikuzat* sehogyan. *mo-türlön* miképen, *ala-motürlön*, *motürlön-ginat* valamiképen, *kerek-motürlön* akármiképen, *ni-motürlön-at* semmiképen; *tide-türlön* ekképen, *tudo-türlön* akképen, *molo-türlön*, *ves-türlön* másképen; *čela-türlön* mindenképen, *iktaže-türlön* némelyképen.

tide-semen e szerint, e módon, *tudo-semen*, *molo* v. *ves-semen*.

A *tugahe* olyan (melléknevek előtt), és *tunare* annyi (igék előtt) egyszersmind adverbiumok = oly, annyit, annyira.

2) Számnévi módadverbiumok:

kokte két részre, *kumde* 3 r., *nilde* 4 r., *vit'te* 5 r., *kutte* 6 r., *šemde* 7 r., *kandakšte* 8 r., *indikšte* 9 r., *lute* 10 r.; a feljebb való számneveknél, mondja Reguly, nem igen szokott a *te*, *de*-féle osztóadverbium, és p.o. *luat-kokte* helyett mondatik inkább *luat-koktotlukom* 12 részre, darabra (p.o. *püč* messd); így *šüdülukom* 100. r., *tüžem-lök* 1000 r., — Azonban Cs.m. 18. van mégis *šüdüde* 100 részre.

ikana (e h. *ik-kana*) egyszer, *kokana* (e h. *kok-kana*) kétszer, *kum-gana* 3-szor, *nil-gana* 4-szer, *vit'-gana* 5-ször stb.; — *pervoj* (nem: *pervoj-gana*) első ízben, először, *ves-kana* másodszor, *ku-muso-gana* harmadszor, *nilemise-gana* negyedszer. stb.

ik-jerge, *kok-jerge* egy sorban, két sorban (p.o. állanak) stb.

ikanašte egyszerre; *ikanageč* egyszerenként, *iktegeč* egyenként (v.ö. Cs.m. 291. *šüdüргеč*).

3) Melléknevektől képeztetnek módadverbiumok az *n* modalis raggal, l. fent a 447. lapon. — Egyéb, kivált fokozólag vagy nyomatékosítólag és megszorítólag határozó adverbiumok ezek: *peš* igen, nagyon (Cs.m. 310—12); hasonlításban: inkább, jobban 324., — *šagal* kevésbé, nem nagyon; keveset; — *šuko* (néha *peš* helyett) nagyon: *šuko mündür* nagyon, igen messze; különben hasonlítás mellett = sokkal (jobb, nagyobb, l. Cs.m. 321. 323.); sokat 335.; legfelebb 347.; — *šagal-ginat* legalább (tkp. ha kevés is); — *utla* sokkal (hasonlítást határozó) 346., *utlarak* többnyire 349. 350., (355. *šukorak* u.a.); — *pušo* többet; annál inkább (mégis) 343—45. — *en* superlativust kifejező: *en-pengede* legerősebb. 338. 339. — *tuletta* többé (rendesen tagadó igével: többé nem láttam, nem teszem stb.) 319. 354. 402.; — *koč* (*leč*-féle ablativus után) túl valamin (azaz: többet valaminél) 403. 404. — *teg* v. *tegok* többé (= *tuletta*) 405., — *adak* sőt, még 373., megint 401., — *ulo ketmen* lehetőleg 316. 317., — *vele* csak (utána áll a megszorított szónak) 354—56. 371. 372. — *iziš* alig, kevésbé múlt, kicsi híja, hogy (tagadó igével) 364—67. — *gaňok* (tkp. épen úgy mint) majdnem, úgyszólván 368. — *tevok* alig, majdnem 393. 395. (v.ö. *h*, 2. alatt *teve*, *tevok*); — *toka* alig, aligha 396—99. 400. — *čelak* egészen 374. 375. — *čeklek*, *čelt* 381., *čumurok* egészen, merőben, *vujgok* (ebből: *vujge-ok* fejestül-ok) egészen, mindenestül 384. 385. — *joralešok* egészen, véglegesen 386—88; — *tüvüt* épenséggel 378. 389. 591., *tüvütok* épenséggel, egyáltalában (nem); — *ere* 390., *lečok* 392. épen, ugyancsak (identitást jelező); — *ehat* talán, hihetőleg, alkalmasint 576. 577; — *ala* talán 579. 580. 608. (bizonytalankodó; azért a kérdő névmások előtt is határozatlanságot fejezhet ki: *ala-kö* valaki = nem-tudom-ki); — *čaj* talán 777.

A fölhozott adverbiumoknak egynéhányát a nyomatékosító *ok* encliticus szócskával látjuk megbővítve (*vujgok*, *tevok*, *ošnok* stb.) E szócska egyébkénti előfordulása teljesen jogosít, hogy a tatár encliticus *ok*, csuvas *aχ*, *eχ*-vel (NyK. II, 59. stb.) egynek tartsuk, s föltetsző, hogy épen a tatár alakkal oly szorosan egyezik. Jelentése az azonosság kiemelése = magy. épen, ugyan (-az, -oly stb.), vagy a szónak a mondatban nyomatékos megsúlyozása, melyet mi néha külön szóval meg sem jelölünk, de megjelölhetünk körülbelül az „ugyancsak” -kal. Azért kivált bizonyítgató adverbiumokhoz is sze-

ret járulni : *erenok* bizonyosan 581., *kernok* valóban, *joralesok*, *tüvütok* stb. Példákat az azonossági jelentésére adnak Cs.m. 391. (*tudok*, *tuganok* épen olyan, ugyanoly), 390. (*tide ömne-ok*), 860. *tuzag-ok* ugyanott, 611. 618. *iktok* mindegy = csuv. *prex*, 748. *gañok* (csuv. *begeç*; 306. *meñ-gañemok* épen úgy mint én), *ikañok* egyképen, 307. *añazenok*; — mint általában nyomatékosítót látjuk ezekben: 468. *erok* reggel (ellentétül ki van emelve), 828. *püttüñok*, 128. *močkok* (*močko* mellett), 308. *onžodok* (*onžode-ok* h.) nem is nézvén, 811. *olašok* még ugyancsak a városban; 629. 631. *tugok* (*tuge-ok*) úgyis = mégis, ugyancsak. A 592.-beli *tugok* jing = közönséges ember (nem *lümün* neves = hivatalnok); a *tugok* itt melléknévi (azaz *tuge* = *tugane* 442. I. névmási melléknév és *ok* „csak“ megszorító jelentéssel): „csak-olyan ember“ (értsd: mint a többi, tehát nem valami kiváló ember) = közönséges ember. A Bbl.-ban különösen az imperativushoz szeret csatlakozni (v.ö. a csuvas nyomatékosító ige-
ragozást, s a magyarban ilyeneket: nézd *csak*, *ugyan* nézd, *ugyan* ne bolondozzál, *ugyan* tedd meg stb.).

Minthogy a cseremiszbén a *mí* comparativusunk, úgy mint a törökben, tulajdonképen ablativusi constructio által fejeztetik ki (valakitől *nagy* = valakinél *nagyobb*, cser. *-leč kugo*), ugyanezt a módot követi a cser. nyelv a (*mí* nálunk fokozott) adverbiumokban is, v.ö. Cs.m. 326. 327. Azonban mégis előfordul, ámbár gyéren, a tatár eredetű *rak* képzővel való melléknévből képzett adverbium, p.o. Cs.m. 329. *pengederaken* valamivel erősebben, v.ö. Cs.pr. 152. I. *čučkoderakñ* sűrűbben, gyakrabban; még gyakoribb a kész hely- és időadverbiumoknak, melyek jelentése fokozást enged, *rak* által való fokozása, p.o. *tembakerak* idebb, errébb, *tumbakerak* odébb, tovább, *tiškerak* idebb, *mündürkerak* messzibb (Cs.m. 602), *ošnorak* előbb, *ondakrak* korábban, *vararak* később, *vaškerak* hamarább; ez: *utlarak* többet, többnyire gyakoribb mint az egyszerű *utla*. V.ö. a csuvas adverbiumok fokozását, NyK. II, 52.

d) Coniunctióknak használt adverbiumok.

Ezek nem igen számosak, az egyszerű mondat szerkezet s a gerundiumok használata mellett. Azért a Bibliafordítás több orosz coniunctiót vett át, sőt Reguly nyelvében is van már ilyen egykettő. Nem orosz eredetűek ezek :

at enclitice hátúl álló, még az encliticus *ok* után is, = magy. „is”, megfelel a csuvas *ta*, *te*-nek NyK. II, 54. Láttuk már a negatív névmásoknál: *ni-kö-at*, *nimat* (*ni-mo-at* h.) stb., a *ginat* szintén = *ha* — *is*. V.ö. Cs.m. 613. 614. — A magy. „nem csak — hanem-is”-nek megfelel a cser. *vele* a kiemelt szó után és negatio az ige mellett; a második tagban van szintén *at* = *is*, v.ö. 615. 616.

vač hozzáadólag = meg (azaz: még ezen felül) 612. Talán egy a Bbl.-beli hasonértelmű *eče*-vel.

gen, *ken* föltételező = „ha” 668—73. Mindig az ige (vagy más praedicatumi szó) után áll, s aligha nem valamely létigei gerundium, a milyen a csuvas *polzan*; *ukegen* (*uke-gen* = tör. *joysa*) „különben” 626. 627.

ginat, az előbbi *at* „is”-sel, = *ha* — *is*, bár 645. 647. 648. — Ismételve = „akár — akár” 619., a mire a tatár eredetű *kerek* 618. vagy orosz eredetű *ket’* is használtatik.

ále tugok (tkp. még ugyancsak) = mégis 629. 631. v.ö. csuv. *šaplaχ* NyK. II, 56.

pušo mégis 646. 345., v.ö. *pušo* = többet 343. 344.; e szerint orosz eredetű = *пуще pušče* még jobban, inkább többet.

tutlan lian azért 641., azért hogy 640.; Bbl. *tidlanin*.

Az oroszból eredők ezek: *ket’* akár (ismételve) Cs.m. 611 = or. *хоть* (mely *хотѣть* akarni igétől való); — *ále* vagy 610, ismételve is 608: vagy — vagy (Bbl.-ban *ali*) = or. *или ili*; más eredetű a „most, még”-féle *ále* (l. fent 465. l.), mely a csuvasból került át; — *da* „és” 607. = or. *да, da* (*tudo da meń* = or. *on da ja*); ezenkívül *da* Cs.m. 633. 634. megengedő mondat végén a rákövetkező ellentétes mondat előtt áll, s ezen helyzetben is megfelel az orosz *да*-nak, mely elletétes mondatot kezd = „de, ném. aber”; azonban a csuvas *da, de* is NyK. II, 54. tekintetbe vehető; — *i* „és” 602. = or. *и*.

e) A k é r d ő s z ó c s k a = magy. -e? Regulynál *mo* (Cs.m. 584—87), Bbl.-ban *ma*, tehát mind a két dialectusban tökéletesen egyező a „mi” kérdő névmással (R. *mo*, Bbl. *ma*); v.ö. a török *mē*, *mi* kérdő szócskát.

Toldalék a postpositiókhoz (fent. 453—460. ll.).

Az imént fölhozott *tutlan lian* = azért-ban a *lian* nyilván a *lan*-féle dativus-raggal (*tutlan-ban*) együtt egy összetett postpositiót

képez, milyen p.o. *-leč posna*, *-dek šumeške* stb. Cs.m. 640. *kučomoštan lian* tkp. az ő fogtokért = azért hogy fognak (nem haragszom); ezenkívül még ezt jegyezte föl Reg.: *kölan lian* „für wen“, *molán lian* „für was, zu was“, *títlan* v. *tutlan lian* *meň ežem mi* = ezért v. azért nem jöttem. A Bbl.-ban a *tutlan lian* helyett van *tídlanin*, tehát *lanin*, melyből még eléggé kiismerszik a dativusi *lan* = *-lan lian*; de a Bbl.-ban még egyébként fordul elé, mint okot jelező postpositio (ért, miatt), és Castrén a *pašteke* (pone, ad) mellé jegyzi: „haec postpositio etiam terminatione dativi casus *län* v. *länin* exprimitur, p.o. *üt'älän* v. *üt'älänin kejen* abiit ad patrem (cien-dum).“ Így legalább azt tudjuk, hogy *lanin* összetett postpositio, ha nem fejthetjük is meg a *lian*-t, mely amabban (tán előbb *lin*-né azután) egészen *in*-né csonkult el.

Cs.m. 651—54. birtokosragos nomen actionis után áll *vat'*, avval egy concessiv-mellékmondatot helyettesítvén. De mert nomen után áll, a cseremisz nyelvnek a *vat'* postpositio, melynek értelme nem lehet más mint „daczára, ném. trotz“: *üzmem vat'* történt hívásom daczára (= bár, noha meghittam). Alak szerint egyezik ugyan e *vat'* a fent (455. l.) fölhozott, *val*-tól származó *vač* = -rólal (č és t' ablativusi irányrag): de mégis bajosan hajlik a „ról“ jelentés a *vat'* kétségtelen „daczára“-féle jelentésére.

(Vége a IV. kötetben következik).

BUDENZ JÓZSEF.

VEGYES APRÓSÁGOK.

ISMERTETÉSEK, ÉSZREVÉTELEK, FEJTEGETÉSEK.

25. **Varga.** — E szónak alaki eredetét nyelvészeink úgy veszik, hogy = *varr-ga*, *varr-ni* igetöből; különösen a NSzótár (II, 1005. *ga*, *ge* névképző), azt mondja, hogy mintegy *varr-og-ó*. A *varga* és *varr* közt létező alakképződési viszony azonban kissé más-képen áll, a miről a cseremiszi nyelvnek „*varrni*“ igéjéből meggyő-ződhetünk. Ez t. i. *orug-aš* (Reguly erdei cseremiszi-jében), *org-aš* (Castrén, hegyi cseremiszi); származékai: *orugoš* varrás, naht (Reg.), *vorugem* R., *vurgem* C. = ruha (azaz : *consutum*, mintegy : varram, varromány). Tehát az igető alakjai : *orug*, *org*, *vorug*, *vurg*. Azt hi-szem, nem kell nagyon vitatni, hogy ez útmutatás szerint, a magy. *varr* ebből lett : *varg*, a kettős *rr* csak az *r* és gutturalis (*rg*) assimi-lációját tüntetvén elé, s hogy ugyancsak a *varga* a magyarban is meg-volt *varg* eredetibb igetőalaknak származéka, melyet tehát így kell taglalni : *varg-a*; tehát *a*, *e* képzővel, mint p.o. *szül-e*, azaz avval az *a*, *e* képzővel, mely még néhány egyéb szóban is mint az *ó*, *ő* no-men agentis képzője mellékalakja megmaradt, s egyszersmind né-mileg még ennek eredetibb volt alakját mutatja (v.ö. Ak. Értesítő nyelvtud., II. 164. 168).

26) Török (és arab-perzsa) szók a szerb nyelvben.

Fent a 159. lapon arról szóltunk, hogy a magyar *csizmadia*, *csizmazia* tulajdonképen a törökből származván, innét szerb (déli-szláv) közvetítés által került a magyarba. E közvetítést világosan elárulja a hátul megváltoztatott (*a*-val megtoldott) alak (*-džia* = tör. *-ži*), melynek megtoldására igen is a szerbnek, de nem ám a

magyarnak volt szüksége. Evvel egyszersmind azon véleményt mondhatjuk ki, hogy általában a törökből a magyarba mint kölcsön adott birtok bejutottszók (ha nem is eredeti török szók) nagyjából ugyan ezen közvetítésen mentek keresztül. Ezt p.o. a *haramia* szóra nézve (= *harami*) ugyan a fent érintett alakváltoztatás bizonyítja, valamint a *dalia* (régibben *delia*)-ra nézve is, mely = tör. *deli* („bolond“ és „vakbátorságú harcos“) és ugyancsak megvan Bellosztenecz illyr szótárában is (*delia* vir strenuus, egregius, serenus; juvenis conspicuus). Nem kell tehát a NSzótárral a ném. *held* szót megfordítani, hogy *dleh*, *deleh*-féle kerüljön ki, melyből *deli*, *delia* credtek volna. Azonban, hogy a magyar nyelvnek a törökhöz való kölcsönnevei viszonyát jobban megítélhessük, jónak látom, a közvetítő szerbnek ugyanattól a hitelezőtől vett kölcsöneiről egy bővebb, ha nem is teljes, átnézetet adni, mely amúgy is érdekes lesz, ha csak arra nézünk, mit és hogyan vett a szerb a töröktől.

Szerb *ada* sziget (e mellett: *ostrovo*), tör. *ada*; — *arapin* szecsen, t. *arab* (megjegyezhető a szláv *in* képző, mely még az *araphoz* járult); — *alat* eszköz, a.t. *alat* (*álát*), a szláv szó: illyr *orudje*; — *avlia* udvar (szláv: *dvor*), t. *avli* és *havli* (alkalmasint maga *avli* is csak a gör. *αὐλή*, és csak az arab *havle* köröskörül-hez idomittatott át a *havli*-ban); — *ambar* csűr, a.t. *ambar*; — *avan* mozsár (ill. még: *tučak*), a.t. *havan*; — *badava* ingyen (ill. *za-badava*, szláv szó: *vsuje*, or. *darom*), t. *badhava* (*bâd-havâ*) p. a. szók); — *basamak* grádics, lépcső (szl. *stepen*), t. *basamak*; — *burgia* fúró (e mellett: *svrdao*), t. *burgu* (*burgi*); — *boja* festék (ill. *farba*, *boja*), t. *boja*; — *barjak* zászló (ill. *barjak*, stég, *zastava*), t. *bajrak*; — *burnar* kút (máskép: *kladenac*), t. *bînar*, *bumar*; — *busia* les (máskép: *zasěda*), t. *pusu*; — *burmut* tobák, burnót (ill. *burmut*, *tabak*), t. *burunot*, *burun-otu* (szószerint: orr-fű, orr-füve); — *biber* bors, t. *biber*; — *biberlia* borsos: t. *biberli*; — *bakar* ércz, réz, t. *bakir*; — *butina* czomb (ill. *stegno* és *but*); t. *but*; — *barut* puskapor, t. *barut*; — *čaršav* (*astalski č.*) asztal-abrosz, hihetőleg = p.t. *čaršu* négyszög (t.i. négyszögű váson darab; hogy *čaršav* nem szláv szó, bizonyos: ill. *stolnjak*); — *čizme* csizma, t. *čizme*; — *čorba* leves (máskép: *polěvka*, ill. *juha* és *čorba*), p.t. *šorba*, *čorba*; — *čakšire* nadrág (ill. u.a., és *hlače*), t. *čakšir*; — *česma* forrás (máskép: *izvor*, *vrelo*), p.t. *češme*; — *čoban* juhász, p.t. *čoban*; — *čekić* kalapács (mkp. *kalapač*, ill. *bat*, *malj*, *čekić*), t. *čekič*; — *čoja* posztó (ill.

čoha, sukno), t. čoha; — čurčia szücs (ill. kàrznar, kožuhar, čurčia), t. kùrkči; — čorav vak (ill. slép), p.t. kòr (kjør, kjor); — čerpič vályog, p.t. kerpič; — duvar fal, wand, p.t. duvar; — dugme gomb (máskép: putce, ill. dugme, putac, puce), t. dögme (døjme); — divit kalamáris (ill. divit, tintarnica, kalamar), p.t. divid, divit; — djindjuva gyöngy, t. inži, inžu (a kezdő dj gyaníttatja, hogy a szintén megvolt jinžu ejtést vették át: a magyar gyöngy-ből nem származhatik, mert az uva nyilván az ü szóvég szerbesítése); — dušek párna (máskép: perina), t. dűšek; — duvan dohány (ill. duhan), a. t. du-xán (duhan), l. M.Nyelvészet V, 453. (v.ö. még ill. duhandžia dohán-nyos ember; megjegyezhető az is, hogy mintegy a török tütiin iç-mek [dohányt, füstöt inni: pipázni] fordítása a szerb piti duvan); — dolama dolmány, mente, t. dolama (ha a tör. szó a magyartól való volna is, mégis a török alakot vette át a szerb); — dundjerin ács (szláv szó: tesar) = p.t. dülger (dulger; az in toldalékra nézve v.ö. arapin s alább kasapin); — denjag bál, csomag, t. denk; — dućan bolt, p.t. dükjan (dukjan); — t. dereglia dereglye, direkli (azaz: árbóczos, t.i. hajó; innét a magy. dereglye, melyet a NSzótár derékje v. deréklő-nek magyaráz; — džigerica máj: tüdő (ill. jetra, žigerica cārna máj, pluća, žigerica běla tüdő), p.t. žiger, žijer (kara ž. máj, ak ž. tüdő); — džamia mecset (máskép: mošea, ill. mečet, džamia), a. t. žámi nagy mecset (mečet = a. t. mešjed); — dželat hóhér, a. t. žellad (žellád); — džeb zseb (ill. žep, torba, kesa mind török szók), t. žeb; ergela ménés (orosz konskij zavod, tót koboliñec), p.t. xargele (hargele; ergela elejéről a h elmaradt mint fent avan-ban is); — haljina köntös, öltözet (máskép: kantuš, odežda; ill. haljina, halja, és kaput; Belloszt. halina, halja): szintén nem szláv szó; az ina szláv hozzátoldás, és dolgunk van egyenesen halja-val, mely vagy az a. t. xáli, hali szőnyeg-ből, vagy az a. t. xil a[t]-ból került, mely utóbbi az oroszba is ment át xalat (házi köntös) alakjában. — ilidža fürdő (ill. kupatilo), t. iliže melegfürdő; — inat háboruság (máskép: kavga tör., parnica, branj), a. t. inad (inád) ellenszegülés, felkelés; — jaka gallér (máskép: galir, ill. jaka, kolier), t. jaka; — jastuk párna (máskép: parina, ill. jastuk, koktao), t. jastik; — jendek árok (meg: jarak, jazmak; ill. jama; endek, jarok), t. hendek (handakból, ar. xandak); — jorgan paplan (ill. pokrivalo, pokrivač; Bell. poplun v. jorgan), t. jorgan; — juriš ostrom, t. jürüš (a jürü-mek igétől); — kalup forma (máskép: forma, obraz; ill. tvorilo, kalup;

Bell. szintén = intima, forma fusoria), a.t. *kaleb*; — *kandilo* lámpa, t. *kandil*; — *kovandžia* méhészt (másképp: *pčelar*), t. *kovanži* (ži képzővel *kovan* méhkas szóból); — *kassapin* mészáros (másképp: *mesar*), a.t. *kassab* (*kassapin* még szláv in képzővel van, mint fentebb *arapin*); — *kalaj* ólom (ill. cinj, kalaj, kositer), t. *kalaj*; — *kalfa* mesterlegény (ill. *kalfa* és *dětić*), t. *kalfa* (a török szó nem más mint az arab *ḫalifa* successor, mely a contre-maitre, „sous-chef“ jelentéssel a törökben *kalfa* ejtést vett föl); — *kavez* kalitka, a.t. *kafes*; — *kašika* kanál (ill. *žliva*, *ožica*; orosz *ложка*), t. *kašik*; — *kapia* kapu (ill. *kapia*, *vrata*), t. *kapu*, *kapı*; — *kesa* zacskó (ill. *mošnja*, *tobolac*), p.t. *kise*; — *kajguna* rátotta, t. *kajgana*; — *konak* kvartély, szállás; t. *konak* (a *kon* megszállni igéből származó szó); v.ö. *konak dati* szállást adni, és *konakovati* szállani; — *kamiš* pipaszár, t. *kamiš* nád; — *kiria* bér: pod kiriju uzeti = bérelni; *kiria ot doma* = házbér; Bellosztenecz-nél *kirja* pretium pro vectura currus (szlávul: *najam*), a.t. *kira* (*kiraja* v. *kira ile* almak = kibérelni); — *kiridžia* szekeres (v.ö. *kiria* Bellosztenecznél), t. *kiraži*; — *kajsia* tengeri barack (ill. még *naptipërka*), t. *kajsi*; — *kumoš* bársony, a.t. *kumaš* (ill. *kadipe*, *kadife* = a.t. *kadife*); — *kalajdžia* cigány (tkp. *czinnežö*; t. *kalaj*) t. *kalajži*; — *kat* emelet (*prvi kat* első emelet), t. *kat*; — *kiša* eső (ill. még *dažd*), t. *kiš* (tél, de egyszersmind: zivataros idő), — *mejdan* bajvívás, párbaj (ill. *dvoboj*), a.t. *mejdan* (tkp. tér, vívó- v. harcztér); — *mestve* bakkanacs, topánka, t. *mest*; — *meana* korcsma, p.t. *mejxane* (borház); *meandžia* csapláros, t. *mejxaneži*; — *mindjuše* függők, p.t. *menguš*; — *mumakaze* hamvevő, a.t. *mum-makassi*; — *merdevine* lajtorja (ill. *ljestve*), t. *merdevin* (a perzsa *nerdebân*-ból); — *majmun* majom, t. *majmun*; — *mermer* (v. *mramor*) márvány, t. *mermer*; — *melem* (v. *ljekaria*) orvosság, t. *melhem* (p. *merhem*-ből); *oluk* csatorna, t. *oluk*; — *pamuk* pamut, t. *pambuk*; — *pazar* vásár (v.ö. *pazariti* vásárolni cserélni), p.t. *pazar* (bazar); — *pendžer* (meg: *prozor*, *oblok*) ablak, p.t. *penžere*; — *peškir* (astalni p.) asztalkendő, p.t. *peškir*; — *parče* darab, p.t. *parče*, *parča*; — *rakia* pálinka (ill. még: *žganica*), t. *rakı*; — *rif*, réf, rőf, t. *rif* (ha a magyarból való is, de a szerb a török alakot tartja meg); — *sačma* srét (v. *šreta*, ill. még: *šprih*), t. *sačma* (a *sač*-, szórni igétől); — *sokuk* (és: *ulica*) utcza, t. *sokak*; — *sermija* (és: *iměnie*) vagyon, p.t. *ser-máje*; — *sanduk* (és: *kovčezac*) láda, t. *sandık*, *sanduk*; — *sičan* maszlag, arsenik (ill. *sičan*,

mišomor), t. *sičan otu* (szószerint egerfü) — *sandžie* (és: *protisli*) oldal-nyillalás, t. *sanži* (a *sanž*- szürni igétől; — *sat* (és: *čas*) óra, a.t. *saat*; *sajdžia* órás = t. *saatži*); — *sapun* szappan, *sapundžia* szappanos, t. *sabun* és *sabunžu* (*sabunži*); — *skeledžia* révész, t. *eskeleži*; — *spaia* földesúr, p.t. *sipahi*, *spahi* (a „földesúr“ jelentés a török úrbéri viszonyokból érthető meg); — *šerbet* (és: *medica*) méhser, a.t. *šerbet*; — *šecer* czukor, a.t. *šeker*; — *top* (és: *šiba*) ágyú, *topdžia* pattantyús, t. *top* és *topžu* (*topži*); — *timariti* (és: *služiti*, *čuvati*) ápolni beteget, *timarenje* gondviselés: a p.t. *timár* ápolás, betegápolás-tól, szláv denominatív igeképzővel; — *tutkalo* enyv (ill. még: *kelja*, *klija*), t. *tutkal*; — *taban* talp, t. *taban*; — *tefter* (és: *protokol*) jegyzőkönyv, p.t. *defter*; — *veresia* hitel, t. *veresi* (a *ver*-igétől), — *zejtin* faolaj, a.t. *zejtun oliva* (*zejtun jayri* faolaj); — *zengin* kengyel (ill. *stremen*, *uzendžia*), t. *üzengi*; — *zumbul* ibolya (ill. *lyubica*), v.ö. a.t. *sümbül* jáczint.

KÖNVIISMERTETÉS.

Teljes Magyar-Latin Szótár, földrajzi nevekkal szaporítva. Szerkesztették *Bartl Antal* és *Veress Ignác*, a pesti királyi főgymnasiumi tanárai. 8-adrétű, VIII és 624 lap. Ára 4 forint.

Az elég terjedelmes könyvnek lapjai *három hasdóbosak*, tehát lehető sok anyagot magokban foglalók, a mi maga is a szerkesztők kitűnő szorgalmáról tanúskodik. Személyes belátásunk szerint, a melyet csak is egyedi nézetnek akarunk nevezni, nagyobb válogatás talán kevesbbé teljes szótárt adott volna, de nem éppen kevesbbé hasznost.

A szerkesztők a magyar szótárt, s ha lehet, a magyar szólasokat is, latinra fordítják. Évvel roppant munkát vállaltak magokra; s az igrig szem is kénytelen átlátni, hogy megfelelő szorgalommal dolgoztak a roppant munkán. De kérdés, kell-e az egész magyar szótárt latinra fordítani? érdemes-e minden szót, a melyet a magyar nyelvben, még több, azt is, a melyet valamely magyar szótárban megtalálunk, latinra fordítani? Minthogy erre nézve a szerkesztők nézete más mint az enyém, s a dolog bizonynyal olyan, hogy megérdemli a vitatást, előadom tehát az én nézetemet a magyar-latin szótár iránt.

Én nekem úgy látszik, hogy a gymnasiumnak olyan magyar-latin szótár kell, a mely a latin-magyar szótárnak fordítása. A latin-magyar szótár a *classicus* latin írók szó-kincsét magyarázza meg; de minthogy a latin nyelven teendő gyakorlatok az iskolában, sőt az iskolán kívüli élet is, a mely nem éppen elmerült a keresetbe,

gyakran szükségessé teszi, hogy a latin szót és kifejezést a magyar nyelv után keressük fel: azért olyan magyar-latin szótár is kell, a melynek segítségével akár mikor feltaláljam a *classicus* latinságot. Ennyit követelek én a magyar-latin szótártól. Ámde a tudományos élet egész Európában latin nyelven folyt volt, Magyarországon pedig, úgy szólván, még néhány tizeddel előtt, az iskolák, a törvényhozás, igazgatás és törvénylátás nyelve latin vala: kell-e vagy lehet-e azt most egy magyar-latin szótárban teljesen elmellőzni? Nem kell, nem is lehet; mert a tudományban sem tanácsos hirtelen félbeszakasztani a „*continuitas*-t.” Már azt az úgynevezett középkori európai, s a különösen úgynevezett magyar huszár-latinságot hogyan és mennyire kell bévenni a magyar-latin szótárba? ezt bajosabb eldönteni; erre nézve, hol többet hol kevesebbet lehet tenni a kellőnél. Ámde a legtágabb határ sem foglal annyit magában, mint az egész magyar szótárnak lefordítása. A derék szerkesztők tehát, egyedi nézetem szerint, sokkal többet tettek, mint kellett volna, s ha fogyatkozásokat lehet munkájokban találni, azok nagy részében abban a feleslegben találhatók.

De még, ha elfogadom is a szerzők tervét, sok magyar szót mellőzők, a nélkül, hogy a józan teljesség kárt szenvedne. A *gázi* (fizetés), *obsit*, *liberia*, *liberiás* stb. szokat nem venném fel; a *melenczés* szót p. o. melyet „*cymbalorum* pulsator-nak magyarul, alkalmasint sokan nem ismerjük, s nem is tudom, a *czimbalmos* helyett ki használta; de ha felvettem volna, talán értésére adom az olvasónak, hogy *melencze* és *medencze* egy. *Libánczolni*-t így magyarázzák a szerkesztők, hogy *palpetare*, s e magyarázat teszi talán ismeretlenné a szót. *Libuczkolni* alkalmasint ismeretesebb szó, de ez nincs a szótárban; a *libánczolni*-ről azt írja Kresznerics: „Midőn a kisedet förösztetik és jó kedvében kezével lábával csapkodja rugdozza a vizet, akkor mondatik, hogy a kised szinte *libánczol*. Halottam Ságbon 1818. Máj. 29.” Ha e szó nagyon helyén van Kresznericsnél: ide, a magyar-latin szótárba, kevesebbé való; s ha a szerzők Kresznerics-ből vették, talán nem is helyesen fordítják latinra, minthogy a *palpito* szó jelentése nem jár csak a vízben való mozgásról. Így bátran elmaradhattak volna p. o. a *zsímár* homo tenax, *zsaszak*: *digitus index*, *digitus salutaris*, a melyek Fogarasi szótárában (Pesten 1860.) megvannak ugyan, s lehet, hogy itt-ott szokásban vannak is: de *jus civitatis*-ok nem kétségtelen. — Csak egyet kettőt akartam azokból említeni, a melyek elmaradhattak volna.

Másoknál a magyarázat ellen lehet kifogás, p. o. a *zsülip* = *cloaca*. En Kresznerics latin magyarázatját fogadtam volna el: *catarracta*, *alveus ligneus*; a *cloaca* más. Ezt p. o. „zsebre tenni” így fordítják: *injuria aequo animo ferre*. Hogy e fordítás egyoldalú, észrevehetik a szerkesztők is, ha képzelik magoknak, hogy a magyar pap de *injuria aequo animo ferenda*-ról akarván beszélni, —

mi csak ugyan keresztyénes thema —, *zsebre tevést* emlegetne. A hallgatók kikaczagnák. Miért? Mert van „urbanitas“ nemcsak a latinban hanem a magyarban is; s mi „urbanum“, mi nem, azt tudnunk kell. — Így „se füle se farka“ = nec caput neque pes appareret volna. Nem tudom, jól van-e latinul?

Több fenakadás lesz a szerkesztők magyar etymológiája ellen, a kik például így írnak: *gém* 1) állat, ardea, 2) 3) 4) stb. azután -b lásd *zsémb*; — *belödni* l. *zsémbelödni*; — *ber* l. merev, — *bes* stb. Tehát a *gém* tö-szóból lesznek: *gémb*, *gémbeledni*, *gémber*, *gémberedni*. A *zsémb* szót keresvén fel, ott nem találunk *zsém*-féle tö-szót. — Ha tetszik valakinek a *gémbe*s, *gémbeledni* szókat a *gém*-ből származtatni, az így sorozza fel a szókat: *gém* 1) ardea stb. 2) radix sequentium: *gémbe*s, *gémbe*ség, *gémberedni* stb. Különben a *gémbe*s asszonyt nem is keresnök a *gém*-tollak alatt.

A *golyó* származékai így következnek egymásután: *golyó*, — *bis* (golyóbis), — *bisdad*, — *bisminta* stb. A *golyóbis* nem származik a *golyó*-tól, hanem az a *globus*-nak, mint a *golyó* a *kugel*, *gugla*-féle idegen szónak elváltozása. Én tehát a *golyó*-t és *golyóbis*-t nem egymás alá, hanem egymás mellé tenném.

A *gép*-nek származéka *gép-ely* volna. A *gépely* a német *göpel*-nek elváltozása, a *gép* pedig a *gépely*-nek csonkjája. Így lett a német *zeiger*-ből a magyar *czéger* („czéger nélkül is elkél a jó bor“), s ebből az ujkor a *czég*-et (fimra) csonkította el. Ezeket tudnia kell a szótárnak, hogy ne keressen etymológiát ott, a hol csak etymokope van, logos nélkül, — a mi a nyelvszókát nem bántja.

A *gugyor*-nak származéka a *gugyorodni* stb. Itt a *gugyor*-nál talán félreértették Fogarasit, a kinél van: *Gugyor* der Graben (zwischen zwei Bergen), a mi tehát vízmosság, vízmosta, vízvájta szurdék. A szerkesztők így fordítják: *vallis profunda* (inter duos montes sita), és az olvasó majdnem elmosolyodik. Mert a *vallis* mindenkor inter duos montes van. Ellenben a *viz*-mosás egyebütt is lehet, nemcsak két hegy közt; Fogarasi tehát szükségből tette oda: zwischen zwei Bergen.

A verejtéket, *vérejték*-nek gondolják. *Verő* melegítő, söt sötő, innen: *verő* malacz, *verő* fény, *verejték*. stb. stb.

Alkalmasint ezek körül forognak majd az összes észrevételek, a melyeket valaki gondos átnézés után tehet a könyvre; s óhajtom, bár gondosan néznék által a tanárok, s közölnék észrevételeiket. A szerkesztők szívesen fognák, úgy hiszem, a második kiadásnál felhasználni.

HUNFALVY PÁL.

M u t a t ó

az e kötetben tárgyalt magyar szók-, képzők- és ragokról.

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
abba (mint igekötő) . . .	8	év	335
aggni (aggódni) . . .	308	ezer	35
állat	49	fél (fele)	23
állit, állat, alajt . . .	267	fél (uxor)	324
álom	260	feleség	324
apa	325	férfiu	322
arany (nepos)	332	férj	324
asszon	322	fül	23
bírni	50	gyóntó (confessor) . .	354
böti	261	halnal (hajnal) . . .	346
család, csalárd . . .	322	háromszéki szók . .	10—14
családnevek	390—96	házas (uxor)	324
cserfa	23	hét napjai	343
csizmadia, -zia . . .	157	hó (mensis)	338
dél, délszív, délszín .	347	hódít, hódúl	194
egy = testvér	329	hol	302
egyaránt	206	hol (diluculum) . . .	345
egyetlen	191	hold (jugerum) . . .	194
éj (é, i), éjjel . . .	347	hollali nap	349
el (igekötő)	8. 73. stb.	holtakelve	349
el és meg	87. 95	hónal	22
el = elé, eleve . . .	75	hónap-nevek	339
elők (majores) . . .	327	hölgy	324
elve = -n túl	84	idő	334
én	36	idnep	354
est, estvel	347	ike, ik, ük (avia) . .	327
esztén (-nap)	341	imádni	160
esztendő	336	író (íróstej)	23

ise, öse, ös	Lap 325
itt	303

Képzők.

a) névképzők:

<i>at, et</i> igenév-k.	232
---------------------------------	-----

<i>andó, endő</i> jövő része- sülő-k 216. 225. 229.	232
--	-----

<i>b</i> comparativus-k.	33
----------------------------------	----

<i>d</i> (<i>ad, ed, od, öd</i>) ki- csinező	7
---	---

<i>ik</i> --es comparativus	282
---------------------------------------	-----

<i>ó, ő</i> részesülő 211. 217. 226. 231	
---	--

<i>talan, telen</i> fosztó	192
--------------------------------------	-----

<i>t</i> múlt részesülő 213. 221. 228	
--	--

b) igeképzők:

<i>and, end</i> futurum-k.	37
------------------------------------	----

<i>ít</i>	259. 267
---------------------	----------

<i>ód, öd</i> belszenvedő	159
-------------------------------------	-----

<i>sz</i> praesens-k.	270
-------------------------------	-----

kész	7
----------------	---

kéz	21
---------------	----

ki (névmás)	277
-----------------------	-----

koma	333
----------------	-----

komló	22
-----------------	----

konty	22
-----------------	----

kor	334
---------------	-----

közel (cognatus)	332
----------------------------	-----

közepett	206
--------------------	-----

küvül (háromszéki)	8
------------------------------	---

lak (finn: laki)	23
----------------------------	----

lom (pruina)	23
------------------------	----

majtan, majdan	349
--------------------------	-----

mely, melyik	279
------------------------	-----

mi	277
--------------	-----

mily, milyen	278
------------------------	-----

nap	Lap 342
nélkül	193

nem (familia)	321
-------------------------	-----

nő, né	323
------------------	-----

ott	303
---------------	-----

öcse	331
----------------	-----

őr	24
--------------	----

örök	335
----------------	-----

ősfí (frater)	330
-------------------------	-----

özön (saecula)	335
--------------------------	-----

Ragok.

a) személyragok:

<i>ik</i> és <i>en</i> 3. szem.-r.	268
--	-----

3. birt. szem.-r. dorgáló szólásokban	8
--	---

tárgyi ragozás	207
--------------------------	-----

b) többesi rag *k* = finn *t*

27.; tán eredeti <i>jak</i> és <i>jat</i> 28.; 263.; szem.- névmások kettős töb- bese 29.; többesi rag (magyar és finn) 284—296	
---	--

c) viszonyragok és névutók:

viszonyragozás	264
--------------------------	-----

<i>á, é, (va ve)</i>	31. 304
--------------------------------	---------

<i>att, ett, (ott, ött)</i>	306
---------------------------------------	-----

<i>l</i> essivusi	31
-----------------------------	----

<i>n</i> (<i>on, en</i>) essivusi r.	31
--	----

<i>nan, nen</i>	31. 303
---------------------------	---------

<i>nek</i>	195. 206. 305
----------------------	---------------

<i>n-ként</i>	264
-------------------------	-----

<i>ól, öl</i>	31. 298
-------------------------	---------

<i>t</i> essivusi-r. 31., <i>t</i> és <i>n</i> mint távolító ragok 6	
---	--

<i>től</i>	31. 297
----------------------	---------

d) *g* mint encliticus füg-

gelék	6—7
-----------------	-----

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
reg, regvel, rég	346	szüle, szile (mater)	326
regélni	23	tege, tegeten, tegnap	349
rendes	8	temérdek	382
sü (levir)	333	tenger	382
száz	35	testvér	329
székely	365	tíz	35
szilemér	328	túl	74
szoba	24	úr	324
s z ó k — a sajószentpéte-		ü n n e p - n e v e k	350
riek végzésé-		városonki = városunkbeli	207
ben	199—205	várni	23
„ háromszékiek 10—14		varga	471

LIBRARY

DOE

SECRET

74

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

Adalékok a magyar nyelvjárás-tanhoz. II. közlemény: Pótléksorok a háromszéki nyelvjáráshoz. <i>Vass József</i>	1
Ahlqvist: A magyar nyelv rokonságáról a finn nyelvvel. <i>Hunfalvy Pál</i>	19
Tanulmányok a magyar bibliafordítások körül. <i>Ballagi Mór</i>	38. 161
A magyar <i>el</i> igekötőről. <i>Budenz József</i>	72
Erdei cseremiszség. Mondat- és szövegközlés. <i>Budenz József</i>	97
A sajó-szentpéteriek 1403-dik évi „végzése”, nyelvészeti tekintetben. <i>Fogarasi János</i>	190
Mit kell tartani nyelvünkben a részesülőkről? <i>Takács István</i>	210
Némely látszólagos képtelenségek a csuvas- török hangviszonyokban. <i>Budenz József</i>	234
Némely névmások helyes használatáról. <i>Takács István</i>	277
Régi magyar családi és időnevezetek. <i>Mátyás Flórián</i>	321
A „Székely népköltészeti gyűjtemény” bevezetéssel. <i>Fogarasi János</i>	361
A magyar családnivekről. <i>Fábián István</i>	389
Cseremisiz tanulmányok. I. <i>Budenz József</i>	897
Vegyes apróságok. Ismertetések, észrevételek, fejtegetések. <i>Budenz József</i>	157. 285. 471

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Magyar nyelvtan. Írta Riedl Szende. <i>Hunfalvy Pál</i>	254
Teljes Magyar-Latin Szótár, földrajzi nevekkal szaporítva. Szerkesztették Bartl Antal és Veress Ignác. <i>Hunfalvy Pál</i>	477